A POLITIKAI ÉRZÜLETEK SZEREPE A MAI TÁRSADALOMBAN.

— Első közlemény. —

A politikai lélektan nem művelt területe a társadalom lélektanának, amit bizonyára annak tulajdoníthatunk, hogy a pszichológusok szinte kivétel nélkül távol állanak a politikai élettől, és ha netalán a politikai élet vezérhelyeire emelkedik is valamelyik,[1] nem érez kapcsolatot a lélektan és új hivatása között. Pedig minden, politika alkalmazott lélektan. Akadnak viszont olyanok, akik mélyen belemerültek a gyakorlati politikába;[2] ezek ismét nem adnak szakszerű, elemzést, hanem csak általános elmélkedéseket. Újabban mintha a karakterológusok kezdenének felfigyelni a politikai lélektanra; egyelőre nincs hozzá sem történeti, sem politikai életszemléletük, s egész problematikájuk ma még távol áll az eleven élettől.[3]

A politikai lélektan az emberi akarás területén mozog és ismeretes, hogy a mai lélektan éppen az akarat pszichológiája terén mutatja az legérezhetőbb hiányokat. Ma valójában sem az egyéni, sem a társadalmi pszichológia nem ad egy darab téglát a politikai pszichológia épületéhez. Igen jellemző a mai helyzetre az, hogy az «érzületek» központi kérdésének vizsgálatát a lélektanok mellőzik, holott az érzület a legbeszédesebb, sui generis etikai és politikai lélektani kérdés.

Sokféle érzületről beszélhetünk, így vallásos, erkölcsi érzületről. Látni fogjuk, a politikai érzület egészen sajátos valami, erő van benne, egész lelkivilágunkat magával sodorhatja. Hol olyan, mint egy lappangó parázs, hol hirtelen fellobbanó láng. Ennek a fényénél látjuk meg a történeti élet alapáramlatainak dinamikai anyagát.

Így a történettudományra nézve is igen fontos a politikai érzü-

[1] Így W. Hellpach, a geopszichológiai kérdések szakavatott vizsgálója, ki egy német középállamnak lett a miniszterelnöke.

[2] Ilyen Graham Wallas, ki a londoni egyetemen tanárkodott. *Human nature in politics.* 1908. Ném. ford. is.

[3] Ilyen a karakterológia ismert művelőjének, Fr. Kunkelnek: *Grundzüge der politischen Charakterkunde* 1931. c. műve. Egész ferdén rajzolja meg a témakört.

letek vizsgálata. Történeti mozgalmakat hidegen leírni lehet, de *megérteni* nem lehetséges a politikai s más érzületek intenzív átélése nélkül. Érzület nélkül csak száraz krónika a történelem, melyből sem a mozgalmak *irányát,* sem *erejét* nem lehet átélni.

Bennünket társadalometikai, majd történeti vizsgálatok vezettek az «érzületek» merőben elhanyagolt témakörébe. De a jelenkor látása is megmozgatott. így többféle szempont egyszerre került szóba: a történeti fejlődés lélektani oka, a társadalom jelen helyzete és a társadalmi étosz általános elemzése. Talán épp az a körülmény, hogy ilynemű szemléleti anyag nem állt rendelkezésre a pszichológusok átlaga számára, vezetett arra a helyzetre, hogy «érzület»-analízis nincs, még ott sem, ahol — mint M. Schelernél — ez egyenesen központi kérdéssé válhatott volna.

Új területen, rögös talajon járunk, tehát első célunk a politikai lélektan mezejének első bejárása, ahol határozottan kitűzzük az első' fixpontot, azaz mintegy háromszögelési pontot, az «érzület» problematikáját, majd «traszirozzuk» a területet. Egyes fejezetekben a kiindulási fixpont után célunk már csak a fő jelzőoszlopok kitűzése lehet: merre terjed a felvételezendő térszín. Vázlatokat adunk tehát, de ha in statu nascendi mutatunk is be egyes kérdéseket, oly problémaföltevésre vállalkozunk, mely e kérdések elméleti és gyakorlati fontosságát kidomborítja. Szeretnők, ha minél többen kísérelnék meg kitölteni a hézagokat.

1. *A politikai érzületek jelentőségének kétféle megítélése.*

A politikai érzületek szerepe főképp izgatott időkben tűnik ki. Oly «izgatott» időszakokról szólunk, melyeket kivált egy háború, gazdasági vagy politikai válság, esetleg egy természeti katasztrófa is. Beleszámítjuk az oly éveket, amidőn az életformákba vetett hit gyorsabb ritmusban van átalakulófélben. Tehát ma alkalmas az idő mindenkép a tanulmányozásra.

Izgatott időkben, mikor a tömegek megszokott politikai világképükből kiábrándultak, avagy midőn egy új rendszer még nem bírt stabilizálódni, a kivezető utak nem tudtak tisztázódni, az érzületek kérdése akarva-nemakarva előtérbe kerül, az érzületek revíziója lesz az első cél.

Békeidőben fordítva áll a dolog, az érzület nem látszik súlyos kérdésnek. Nemrég a nyugati államokban élő társadalmak odajutottak, hogy a politikai érzületek hiányát kényelemszemponttá tették. Érzülethiány szinte egyetemes társadalmi elnézésben részesült. Meglehetnek a pillanatnyi előnyei, belső harcok közelgő fellegei nem nyugtalanítók, azonban ezt nem tartjuk véglegesíthető állapotnak, nem

tekintjük normálisnak. Több válságos esztendő arra hívja fel a figyelmet, hogy az érzületek csendességének is megvannak a maga veszélyei. Az érzület nemcsak válságprobléma, az mindig aktuális.

Modern államokban kétféle megítélés alá kerülnek az érzületek. Ezek lehiggadt parlamentáris országokban nem sokat számítanak, hiszen épp a parlamenti rendszer volt az, mely az érzületek kiegyensúlyozására való s valóban lekoptatta érdességüket. Rendkívül nagy súlyt helyeztek az érzületekre, főkép eleinte, a szocialista pártok úgy ápolják sokáig, mint a régi idők szektái ápolták élet elveiket. Annyiban is szektaszerűek e pártok, amennyiben sok évig nem is óhajtottak belépni a többi pártok közé a politikai arénába. Minden friss párt az «érzület» kialakítására helyezi a súlyt. De később a pártélet elmechanizálódik s az érzületi kérdés itt is halványulóban van.

Valósággal rohamperiódust jelent az érzületek terén a vörös Kelet, ahol a másik véglet lett uralkodóvá. A Szovjetben napirenden van pl. az, hogy valakit nem cselekedeteiért büntetnek, hanem — érzületéért. Az egyén jellemének megítélésében is súly esik arra, minő *volt* valakinek a pártállása s ezzel az érzülete, ami lélektanilag érdekes tényállás: egy új *rendiség* jele.

Sajátoskép eltakarva kétféle rend van a Szovjetállamban: a kommunista párttagok rendje, quasi proletárnemesség, melynek részben külön jogai vannak, részben ténylegesen sajátos gazdasági előnyök birtokában van. Az igazi proletárok eme rendjével szemben áll a «pártonkívüliek» rendje,[1] a nagy tömeg, mely politikailag közönyös — ami a túlnyomó eset —, vagy pedig felteszik, hogy titkos ellensége a kommunizmusnak. A társadalom eme páriái azok a «gyanús» érzületűek, akik valamikép mindig ellentétben állnak az uralkodó rendszerrel, s eme «gyanúsak» meghurcoltatásai, iszonyatos kínzásai eszünkbe idézik a francia forradalom legvéresebb jeleneteit,[2] de most már szédületes arányban.

A gyanakvás általános állapotára jellemző, hogy miként alakult a hadseregszervezet. Egy volt tábornok, sokat foglalkozván e kérdéssel,[3] így összegezi a helyzetet: «A mai Oroszországban mindent kétszeresen organizáltak: katonai és kommunista szempontból. . . Minden zászlóaljnak politikai szervezete, kommunista sejtrendszere és kommunista bírósága van. Bármely katona följelentheti följebbvalóját, ha *politikailag gyanúsnak* találja. Már ebből is látszik, mennyire

[1] Larson ezt kiemeli. Egy orosz diplomata újabban külföldön tett nyilatkozatában teljesen elismeri.

[2] Taine még nem látta meg az «érzületek» problémáját, bár lélektani iskolázottság nem hiányzott nála. V. ö. *A jelenkori Franciaország alakulása.* M. ford. II. 483. lk. s másutt. Az adatai színesek.

[3] Weisz-Tihanyi Ferenc lovag egy lapközleményben (1931 nov. 29.).

aláássa a politikai szervezet a katonai szervezet erejét. 1918-ban Lenin önkéntesekből alakította meg ú. n. vörös gárdáját. 1923-ban egy másik sereget is szerveztek, az ú. n. vörös munkás- és paraszthadsereget. Ez utóbbi rengeteg bajt okozott, a paraszt még a katonaruhában is ellenforradalmár maradt. . . A végén a Szovjet kénytelen volt *még egy sereget* felállítani — saját hadseregével szemben való védelemül, ahol több volt a munkás, mint a paraszt. Jelenleg ez az orosz szovjethaderő magva, amelynek hivatása a hadsereg többi részének sakkbantartása». Íme a helyzetkép. Az új, felcsigázott érzületet mintegy koncentráltan tartják, hátsó rohamcsapatban, «sakkbantartás» céljára, mert a felszított új politikai érzület — nem általános. Sajátos jelenség ez: mindenki valljon színt; követelik: «mondd meg, minő az érzületed és különbözőkép bánok veled, — *bárha nem tettél is semmit».* Az embertelenségek egész áradatát teremtheti meg ez a felfogás; vad érzület és fanatizmus ez, mely rémületkeltő béklyója besúgások folytán a társadalomnak.

2. *A «politikai» élet lényege.*

Mielőtt a politikai «érzület» lélektani kérdésére térnénk, néhány szót kell szólnunk arról, hogy mi az: «politikai»? Ha azt kérdezem, mi az etikai, tudom, hogy valami, ami a jó avagy rossz irányába esik, az esztétikai a szép vagy rút irányába, a gazdasági az, ami a hasznos vagy terméketlen, avagy a káros irányába esik. De mi az — politikai? Sajátoskép erre a kérdésre gyakran azt feleljük: az, ami az állam *érdekét* illeti, ami az államélettel *összefüggésben* van. Carl Schmitt[1] itt egy igen finom hozzátételt tett, amely meglepő egyszerűsége mellett meglepően találó. «Politikai» nemcsak az állammal kapcsolatos valami, hanem az állam *létét* érinti végeredményben, s amidőn ily kérdés felmerül, egy *viszony-kérdés* bukkan mindig előtérbe: barátról vagy ellenségről van-e szó.[2] Nem politikai kérdés az, ami jelentéktelen, nincs kihatással az állam *létére.* Nem politikai kérdés pl. az, hogy vannak-e Magyarországon barátai a klasszikus zenének szövetségbe tömörülten, de már politikai kérdés az, hogy vannak-e Magyarországon barátai az anarchista irodalomnak szövetségbe tömörülten — még ha nem cselekednek semmit könyvolvasáson kívül. Ez a szövetkezet már nem lehet közömbös az állam *létére nézve,* tehát politikai

[1] *Der Begriff des Politischen.* (Wiss. Abh. zur Philosophie, Politik u. Geistesgesch. X.) 1932. 14, lk.

[2] Die *spezifische* politische Unterscheidung, auf welche sich die politischen Handlungen und Motive zurückf ühren lassen, ist die Unterscheidung von Freund und Feind.

kérdés. Azt lehet mondani, hogy az állam az a szervezet, amely fokozottan érzékeny az irányban, mi mennyire érinti — végeredményben, távoli kihatásaiban — a létét.

Elsőrendű «politikai» kérdés az állami terület *határainak* kérdése: itt kezdődik a létveszély problémája.

A «politikai» pártok sem foglalkoznak azokkal a kérdésekkel, melyek az esztétikát érintik, hanem mindenütt az állami lét és nemlét kérdéseit érintő mozzanatokat szívja föl érdeklődésük önkéntelenül. Barát vagy ellenség — ez két sajátos *érzület,* két végpont, s e két pólus közé van feszítve a politikai világ. Ilynemű érzületi kérdések köré fonódik a politikai lélektan is, ez lesz a tengely, amelyek körül a többi kérdések forognak.

Itt a barát vagy *ellenség* szón is fennakadunk. A szót meg kell vizsgálnunk, mert nem eléggé kifejező, illetőleg nem pontos. Azt mondja a Biblia: szeressétek *ellenségeiteket!* Mikép lehetséges ez? A latin egyrészről már megmutatja, hogy itt nem *hostis*[1] az ellenség, hanem csak magánellenség, *inimicus* (diligite *inimicos* vestros), s a görög is megteszi a különbséget.[2] Nem a közellenséget kell tehát szeretettel gyógyítanunk. Azonban C. Schmitthez hozzá kell tennünk valamit.

Minő *kétféle* ellenségről lehet szó, amidőn nemcsak köz- és magánellenségről van szó, de amelyik közül az egyiket még szerethetjük, a másikat aligha? *Minden* ellenséget, még a gonosztevőt is, a jóval együtt egyformán szeretnünk nem lehet. Az, akit szerethetünk, csak *most* ellenségünk; mégsem indítunk ellene harcot, a szeretet fegyverével szállunk vele szemben, mert ez csak *incidentalis* ellenség, akit szeretettel még legyőzünk. A másik ellenség a gonosz *érzületű;* ezzel szemben másképp viselkedünk. Ha valakivel összehozott a sors és összeütközés támadt közöttünk, a konfliktus lehet, hogy csupán néhány esetre szorítkozik. Ezt *incidensnek,* mondjuk és ha incidensek egész sorozatáról van is szó, akkor is érezzük, hogy bár meg kellett küzdenünk, mégsem igazi, «ádáz» ellenségünkkel szálltunk szembe: az incidentális ellenségesség mögött nincs érzületi «háttér»; az «incidens» oka a helyzet, mely fölött napirendre térünk. Egészen más az az ellenségesség, amelynek tartós *érzületi* alapját («ádáz») érezzük ki; ez már nem incidentális, egy-két alkalommal megnyilvá-

[1] Finály szerint «fegyveres és háborúban lévő ellenség, kivel állam, nem pedig egyén áll viszonyban».

[2] Az inimicus: ἐχθρός nem pedig πολέμιος (tehát nem *hostes* vestros). így: ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν. C. Schmitt, 17. 1. Inimicusra Finály azt írja: *inimicus* magánviszonyban a személyes indulatot és érzést jelenti. A görög οἱ πολεμιώτεροι a *gonosz* ellenségek, οἱ πολεμιώτατοι a «halálos» ellenségek közel esnek az előzőhöz.

nuló, hanem mintegy szubsztanciális ellenség, azért «halálos» ellenségnek mondjuk rendesen.

Itt már azt érzi ki a politikus, nem lehet igazában sem alkuval, sem szeretettel elérni semmit. Itt a harc az egyetlen lehetséges megoldás. Természetesen mindig vannak utópista lelkek, akik ezt az érzületi, «szubsztanciális ellenséget» nem tudják alapvető vonásaikban elképzelni, nem rezonálnak az ellenséges *érzületre,* felfogó szervük nincs hozzá. Mindig azt a kedves érzületi feltevést melengetik, hogy «végre is» lehet harcnélküli társadalom. Utópista gondolkozásuk görcsösen ragaszkodik az érzületileg jó ember optimista utópiájához. Sajnos, a szociológus is felkiált olykor: «fel kell végre fedeznünk az embert» (Vierkandt), az ember valódi, érzületi arcát. Itt egy elutasíthatatlan tényállás jelentkezik: vannak gyökeresen ellenséges életbeállítódások, amelyek esetén minden esetre ki *kell* meríteni minden eszközt, amely a harc megelőzésére vezet, de végre is nem *lehet* mindennemű harc nélkül mindennemű konfliktust elintézni. Ez tény, amelyet több ezerév embereinek érzületi arca igazol.[1]

Az érzületi tények alapvető tények, s aki az érzületek tényeit tiszta realitásukban megértette, megérti az embert is, ha nem, nem. A politikai lélektannak azzal kell kezdődnie, hogy lemond az ember érzületi utópizálásáról, olyannak veszi az embereket, amilyenek.

A politikust a reális emberlátás választja el a köznapi moralistától. Az utóbbi lehetőleg jó színben szereti látni az embert, s ha lehet, inkább a barátságról ír, mint a realista Aristoteles is.[2] Az újabb etikusok is ugyane hajlamot mutatják, a szeretet és barátság képét rajzolják meg, s ez is a feladatuk. Ha azonban az emberi érzületek *teljességét* akarjuk megragadni, nem lesz helyes, ha az embernek csak egyik, pozitív érzületi oldalát ragadjuk meg s tartjuk szemeink előtt.[3] Nem mondjuk, hogy a politikus embernézése okvetlenül «sötét»; csak annyit állítunk, hogy nem hajlik idealizálásra ott, ahol annak nem látja alapját.

Látjuk, a barát és az *ellenség* között az a *lényegbeli «politikai» tény,* amidőn «érzületi ellenség» áll velünk szemben, az, aki nem incidentálisan van ártalmunkra, nem egy konkrét helyzet ösztönzi, hanem ennél gonoszabb van benne: állandó és tántoríthatatlan *érzület,*

[1] A görög filozófiában nagy szerep jut a barát-ellenségviszony filozófiájának. A közönséges gondolkozást azonban a kedvesebb «barátság»-probléma úgylátszik mindig jobban foglalkoztatta. V. ö. Leopold Schmidt: *Die Ethik der alten Griechen.* 1882, II. 337—368. lk.

[2] *A Nikom. Ethika* két könyvben (8. és 9. könyv) ír a barátságról nagy elmélyedéssel, a harc lelki attitűdje már nem kedves probléma előtte.

[3] V. ö. Sprangert, ki a «Machtmensch» típusát jól meg tudta rajzolni *Lebensformenében.*

mely fenyegeti a létemet. S ugyancsak keressük azt, aki *lényegben* barát. Ezt érzi ki elsősorban az állam, elsősorban a politikus. így válik az érzületi kérdés elsőrendű, középponti «politikai» lélektani kérdéssé.

Térjünk át most az elméleti analízis terére. Mindenekelőtt pontos kiindulási ponttal akarván megindulni, az érzület határozott fogalmát keressük. E célból mindenekelőtt visszatekintünk arra, mit tett eddig a lélektani, elsősorban az ú. n. fenomenológiai kutatás, mely lényegek nyomozása és leírása. Kérdés, meddig lebbentette fel a lényeg fátyolát.

A) Lélektani alapvetés.

3. *Az érzület eddigi leírásai.*

Az érzületek vizsgálatában csak a legfinomabb eszközökkel tudunk célt érni. E tekintetben a fenomenológia egész helyes nyomra jutott, csak az a kár, hogy megkezdett útján nem haladt elég messzire. Elsősorban a fenomenológus A. Pfänder mutat helyes nyomra, anélkül, hogy a fenomenológus «lényegszemlélet» bármiben is rávilágított volna speciálisan a politikai érzületek szerepére.

Fel kell tárnunk itt a rejtett lelki rugók sajátos kapcsolódását, amelyekről rendszerint alig tudunk valamit. Hiszen a motívum nyomban a tettbe ömlik át s a tett kipattanása után alig marad lehetőség az akció heve és lendülete után a motívumok rekonstruálására.

A cselekvés rugói, a motívumok általában nincsenek egymás mellett mint egy mozaik kövei, hanem időnként tartósan egymáshoz rendeződnek, motívumcsoportok keletkeznek, az egyes motívumok pedig sajátos *szerkezeti összetevődésben* mutatkoznak. Ily «motívumcsoportokat» nevezünk közszóval «érzületeknek», amihez még majd azt kell alább hozzácsatolnunk, hogy főként «potenciális motívumok» játszanak az érzületben szerepet. Pfänder nem látja meg ezt a tényt. Az ő elmélete két főpontra vonható össze: 1. az érzület valaminő «érzelemkisugárzás». Azon nem szabad meglepődnünk, hogy itt térbeli hasonlatról van szó. Pfänder tobzódik a térbeli kifejezésekben («felfelé pillantó» és «lefelé» néző érzület stb.), a dolog körülírásában hasonlatai rendszerint találók. 2. Az érzület, Pfänder szerint, továbbá bensőséges, őszinte, magához az Én-központhoz szorosan illeszkedő. Látni fogjuk, hogy ezek az elméleti jellegű tételek igen eredményes és gyakorlati következtetésekre vezetnek. Általában a társadalomlélektannak tanulnia kell a fenomenológusoktól, kiknek főerényük az, hogy a leírás terén új, lényegnyomozó stílust honosítottak meg, amely

már kezdetben az érzületek[1] tisztázásában szép eredményeket mutatott; elfogulatlan, nagyvonalú szempontok alapján, ami az aprólékos kísérleti lélektani vizsgálat üdvös ellensúlya.

Tipikus a két főérzület, mely a politikai élet lényegét érinti: a szeretet és a gyűlölet, amelyek között esetleg egy semleges zóna helyeződik el. A politikai érzület tehát vagy pozitív, vagy negatív, vagy közönyös. Vájjon az érzület nem pusztán más valakivel (heteros) szemben fennálló *érzelem-e,* melyet heteropatikus «érzelemnek» szoktak nevezni? A. Pfänder szerint több ennél; a szeretet «előmozdító, melegítő, élesztő» *érzelemkisugárzás,* a gyűlölet «maró, égető, romboló»; s ez nem sorozható be egyszerűen, mint könnyen feltételezhető, sem az érzelmi, sem az akarati jelenségek sorába, nem tekinthető «hangulatnak» sem, nem «gondolkozásmód», még nem akarati «irány». Csak épp valaminő «mentalitás». Pl. hogy a gyűlölet nem akarat, amely cselekvésre késztető erő, láthatjuk abból, hogy van oly gyűlölet, amely mintegy önelégülten, kielégítetten «pihen». Ha *A* gyűlöli *B-t,* ki útjában áll, kellemetlen és tűrhetetlen versenytárs, akkor is gyűlöli, midőn egy időre nem is szerepel versenytársként. A gyűlölet tovább (debeg» *A-nak* lelkében. Hogy az érzület nem puszta hangulat, látjuk abból, hogy lehet hangulatom érzelmi (pozitív vagy negatív) *kisugárzás nélkül,* pl. lehetek valakivel szemben vidámhangulatú anélkül, hogy már barátságos is lennék, lehetek kedvetlenhangulatú anélkül, hogy barátságtalan lennék. A hangulat *nem irányul rá* valakire; nem «centrifugális», mint aminő az érzület, és nem is mindig oly élénk, beható, mint az érzület.

Hogy az érzület nem egyszerűen érzelem, mutatja az, hogy az érzület különböző érzelmek mellett egyaránt meglehet. Pl. egy anya szereti a gyermekét, de ez a szeretetérzület nemcsak akkor van meg benne, mikor gyermekének cselekvései örömmel töltik el, hanem megmarad akkor is, amidőn gyermeke hálátlanságával bosszúságot okoz neki. Mert a szeretet tárgya a gyermek maga, egy személy; nem az örömet szereti az anya, amelyet a gyermek okoz neki, hanem épp öröm vagy fájdalom *dacára* is szereti a gyermekét. Avagy az igazi tanár nemcsak a jó tanulót szereti, hanem a rosszat is, mert nem a tanulással okozott öröm kedves előtte, hanem a tanuló maga mint fejlődésre hivatott emberi lény.

Éppen így fordítva: a gyűlölt lény akkor is gyűlölt marad, ha az esetleg örömet okoz. Innen van az, hogy az igazi gyűlölet nem szűnik meg az első jócselekedetre, ezeket kezdetben nem is jól fogadják, hanem a gyűlöletnek — a tapasztalás szerint — teljes «kiengesztelése»

[1] A. Pfänder, Zur Psychologie der Gesinnungen. Jahrbuch für philos, u. phänomenol. Forschung. I. és III. 1913. és 1915. évi

lassú folyamat. Amidőn a világháború után a fegyverek zaja elhalt, a győztesek nem jutottak sem a szeretet, sem a közönyösség álláspontjára; sőt éveken át tartott a gyűlölet a legyőzöttekkel szemben. Az európai szolidaritás ma nem egykönnyen ver gyökeret. Az érzületek állandó jellegűek, szinte kimozdíthatatlannak látszanak.

A negatív érzület, a gyűlölet után nem a jószándékot lehelő érzület, hanem legjobb esetben a tartózkodás állapota — ez az épp bántóan «hideg» állapot — születik meg, ami még mindig antiszociálisnak látszik, mert hiányzik belőle a pozitív részvét.

Elég itt futólag rámutatni a zavaró félreértések némely lehetőségeire. Helytelen nyomon kiindulva tömegesen állnak elénk homályosságok, így Brentano[1] még azt hitte, hogy a szeretet és a gyűlölet tulajdonkép értékek megismerése, valaminő érték magasságának lemérése, mely a többretartás («Vorziehen») aktusában nyilatkozik meg. Scheler M. vele szemben világosan rámutatott[2] arra, hogy amidőn értékeket viszonyba helyezek a többretartásban, akkor értékek magasságát felismertem, leolvastam, de ilyenkor nem a szeretet vagy gyűlölet «érzületét» éreztem; *az érzületek nem megismerésen, tudáson alapulnak.*[3]

4. *A potenciális motívumok mint az érzület alkatrészei.*

Az érzület mindenkép sajátos valaminek mutatkozik, amely nem engedi magát felfogni a régi pszichológia fogalmi hálóiba. Sem érzelem, sem akarat, pedig a szó maga arra indít, hogy «érzelemjellegűnek» véljük s mégsem az. És nem is akarat, mert látni fogjuk, «még» nem az. Minden régi lélektani kategória közt a legközelebb áll a motívum fogalmához és történt már közeledés ez irányban. Kornis arra utal, hogy az érzületek «azok a *lelki rugók,* melyek az ember egyéni és társas életét mozgatják, irányítják».[4] Majd Pfändernek volt alkalma visszatérni a kérdésre.[5] Mindamellett az érzület lélektani rejtély

[1] *Vom Ursprung sittl. Erkenntnis.* A 2. kiadást rendezte O. Kraus a Philos. Bibl.-ban, 1922.

[2] *Wesen und Formen der Sympathie?* 1923. 170. 1.

[3] A szovjetre gondolhatunk. Ha tudjuk immár, hogy azt is szerethetjük vagy gyűlölhetjük, akit nem ismerünk, sőt a gyűlölet annál közelebbállónak látszik, minél kevésbé ismerjük meg valaki értékét, kézzelfoghatóvá lesz, miért gyűlöli, bár nem ismeri, a szovjet proletárja a nyugati bourgeoist. *Az érzület «vak» lehet, mégis tagadhatatlan érzület.* A mai Európa jövőben is égető problémája: a kettéhasadt világrész Keletje nem ismerheti a Nyugatot — a gyűlölet annál inkább meglehet.

[4] *A lelki élet.* III. 221. 1.

[5] Pfänder az érzület-problémát újabban sem csatolja szorosabban az

maradt, hiába figyelmeztetett a köznyelv arra, hogy a közönséges tapasztalat nem tud meglenni e fogalom nélkül. Következményeiben helyes nyomra akkor térünk, ha felfigyelünk a *potenciális motívumok* sajátszerű vonásaira. Ezek még lappangóak s másjellegűek, mint a már dolgozó, *aktuális* motívumok. Még kiváltó oknak kell fellépni, hogy a potenciális motívumok működésre serkenjenek, «aktuális» erőkként számottevő szerepet kapjanak, de ama lappangó motívumok nem restek, nem passzívok, hanem a háttérben hatva is bizonyos *lelki fűtöttséget,* feszültséget, nyomottságot hoznak magukkal — ami több, mint puszta, *passzív* hangulat. Sajátos a tényállás: a potenciális motívumok nem tudatosak, csak sejtelmünk van arról, hogy vannak; van bennünk valaminő beirányzottság, amely mintegy kitörni készül. Ez a potenciális motívum azonban még nem azonos az aktuális motívummal, a szándékkal. A szándék tudatos, vagy közel áll a tudatossághoz. A potenciális motívum egy, előttünk még ismeretlen hatalom. Ehhez az indító okhoz még kell — egy indító ok, hogy megnyilvánuljon, hogy kitörjön. És épp ezen «kitörés» az, ami meglepi azt is, akiben végbemegy. Önmaga számára is reveláció és elcsodálkozás. Ez *voltam* én? — kérdezi az illető. A potenciális motívumok *felszabadulása*[1] — az utolsó kiváltó ok — után egyszerre *több* válik ki, mint amit a potenciális motívumokról előzetesen tudtunk. Innen van a potenciális motívumcsoportoknak szinte veszélyes szabálytalansága: nem tudjuk, mi rejlik benne. A (csordultig telt pohár utolsó cseppjére» minden kicsordul,[2] tartja a közbeszéd és ez egy helyes pszichognózisra vall.

Igen sajátosan nyilvánult meg ez pl. az akaratukon kívül forradalmárokban. A csendes és lappangó *ressentiment* ily potenciális motívumokban gazdag, tehát nem puszta érzelem, hanem több, ami

akarat lélektanához, amiből az tűnik ki, hogy egyáltalán nem látta meg eredetileg sem annak potenciális motívumokból való összetevődését, különben legújabb munkájában *(Phänomenologie des Wollens.* Eine psychologische Analyse Motive und Motivation. 1930.) az érzületproblémát igen gyümölcsöztethette volna.

[1] A pszichológus figyelmét felhívom arra, hogy amit Spranger *«Vorentscheidung»-nak* nevez *(Lebensformen)* 1921. 270. 1. «Für die weitaus den meisten Wertkonflikte gibt es Vorentscheidungen»), tüzetes vizsgálatra igen érdemes probléma. Úgylátszik a dolog, hogy ama «Vorentscheidung» nem más, mint érzületi komplexumok potencialitásának megszüntetése, mintegy a potenciális motívumcsomók szétbontása, az egész komplexum «tisztázásának» kezdete. És ez az értékkonfliktus megoldásának legfontosabb kezdeti aktusa. A teljes «leszámolás» később következik be.

[2] V. ö. Th. Lipps: «Stauung.» *Leitf. d. Psychologie.* 2. kiad. 1906. 108.1. 230. 1.

a «csendes elkeseredés» fogalmában van meg. Az akaratán kívül forradalmárból «egyszerre» tör ki egy nem sejtett ressentiment.

Ezért veszedelmes a *lelki sodortatás.* A sodródott lélekben itt is, ott is «felszakad» valami, ami őt cselekedetre bírja, holott nem is tudott róla, úgymond, «nem is akarta eredetileg». Ama potenciális motívumokat tehát vizsgálni, ellenőrizni kell, azaz *rendezni.*

Nem szabad az érzületeket máris cselekvésnek vélnünk. Bárminő a lelki fűtöttség, annak hatása kimaradhat. Mondd meg, milyen az érzületed s megmondom, hogyan *fogsz* akarni és cselekedni — közel áll ez az igazsághoz, de még nem éri el az igazságot. Igaz, hogy az akarás, a tett megérthető, ha tudjuk, minő érzületből fakadt. De az érzület éppen nem csupa dolgozó (aktuális) motívumból áll. Az érzület, mondottuk, bizonyos lelki fűtöttséget, feszültséget jelent, azt mégis vissza lehet szorítani, az érzület dacára is lehet máskép, saját érzületünkkel ellentétesen cselekedni. *Az érzület csak valószínűsíti a cselekvést, de nem határozza meg.* A gonosz érzület bűntettre késztet, de van annak is lehetősége — igen sokszor társas beavatkozás segít, egy jóságos szó, egy emberileg nemes gesztus —, hogy a James által kiemelt utolsó pillanat (fiat!) meghiúsítsa az érzület ösztönző munkáját. Az érzület csak potenciális valami, s hosszú az út, míg a lehetőségből valóság származik.[1]

Számos példa mutatja, hogy a forradalmi érzületű tömeg, miközben valaminő gyűlölt intézmény — ma szokás mondani: «rendszer» — megsemmisítésére hevesen indul, szándékáról hirtelen letesz. Még meg nem gyökerezett érzülete tettéválását számos ellenhatás elháríthatja. De, sajnos, ezzel ellentétben arra is van intő példa, hogy egyesek, kik konzervatív érzületűek, valaminő aktuális méltatlanság hatására új érzületbe «beledolgozzák magukat», türelmes hívei lesznek — érdekük ellenére — egy «likvidáló» mentalitásnak. Tényleges bajok gyakori látása nem egyszer hangolt már át konzervatív elméket is: az «egyszer már szabaduljunk a rossztól» jelszóval átadják magukat új érzületnek, melyre azelőtt nem is gondoltak. Gyakran a kockázat szelleme kerekedik felül, mely olyannyira jellemző előjele forradalmaknak, s ez szereli le előző érzületeit. Az «érzületi ellenállóképesség» problémája oly kérdés, melyre még fel kell figyelnie a tömeg-

[1] Az Aristoteles-féle habitusfogalom összehasonlítására közöljük H. Meyer *(Platón u. die Aristot. Ethik.* 1919. 231. 1.) egybefoglalását: «Ist einmal ein Habitus gebildet, dann folgen die Handlungen notwendig aus einem Habitus. Die aus einem festen Habitus entspringenden Handlungen sind eindeutig gerichtet und stehen nicht mehr in unserer Hand. In unserer Hand stehen die einzelnen Handlungen, die gehäuft zur Bildung eines Habitus führen. Sie können wir tun und auch unterlassen» … Az érzületet még *késztetőnek* sem mondjuk, ha azt mint potenciális tényt *kiváltó* okhoz fűzzük.

lélektan kutatóinak és a politikai nevelés híveinek. A «nevelés» kérdését azonban itt nem vonhatjuk be tárgyalásunk keretébe.[1]

5. *Az érzület lényege és fajai. Extenzív és intenzív érzület.*

Az érzületek lényegét keletkezési körülményeik megfigyelése magyarázza meg a legvilágosabban. E genetikus kérdésre Pfänder, ki a (lényegszemlélet» kultuszával indult problémájának, nem vetett fényt. Mindenesetre első tény az, hogy az érzület nem jön egy élmény gyorsaságával, mint a megtetszés. Az érzület idők terméke. Abban áll, hogy többféle motívum többízben, sőt gyakran együvé jutott s bizonyos affinitás fejlődött ki. Az «egyszerre» meggyűlölés esete csak látszólagos. A csupán egyszerre meggyűlölttel szemben fennállhat egy érzelem, de ez még nem érzület, amit az is mutat, hogy egy még ki nem fejlődött gyűlölet lehet «rezervált» gyűlölet. Valódi érzületet már élénken érezünk, ez az élénk, beható átérzés — mint már utaltunk rá — hozzátartozik az érzülethez. Úgyszintén az a regényírói beállítás, amidőn valaki «hirtelen megszeret» valakit, szintén csak a frázisok birodalmába tartozik; az ily szeretet igen felszínes, s akaratlanul némi tudatalatti «rezerváltság» tapad hozzá.

Az eddigiek alapján immár összetömöríthetjük mindazt egy meghatározásba, amit az érzület lényegére nézve eddig mondottunk: az érzület *egyéni élet folyamán kifejlődött motívumok habituális affinitásán* felépülő potenciális motívumcsoport. Az egyes motívumok idők folytán rokonok lesznek, egymást támogatják, erősítik, együvé kívánkoznak — ez az első tény, az egymás *mellé* rendeződés ténye. Az idő, az események, a tapasztalat gyakorisága hozta össze a lelki rugókat,[2] s most már rokonokká szomszédosodtak, együtt élnek és együtt hatnak.

[1] A neveléstan is csak újabban elemzi a sokat hangoztatott érzület kérdését. (Itt ez irodalmat nem vettük figyelembe.) V. ö. M. Honecker *Über das Wesen der Gesinnung.* Jahrb. d. Ver. f. christl. Erz. wiss. 1926. 1—41. sk. F. Weigt, *Gesinnungsunterr. u. Willensbildung.* U. o. 1922. 99—123. és 1923. 94—113. Sander, *Die experimentelle Gesinnungsprüfung.* Zeitschr. für angew. Psychol. 17. k. 1920. H. Herchenbach *Die Abgrenzung der Begriffe Chavakter u. Gesinnung u. die Bedeutg. dieser Abgrenzung f. die Pád.* Verstehen u. Bilden című Zeitschr. f. Erz. u. Unterr. I. Jahrg. 201—12. U. ő. *Gesinnung* cikk Schwarz: Pádag. Lex. 1929. II.

[2] A közölt genetikus érzületmeghatározás, illetve egyelőre kezdeti beállítás merőben független akar — eleve — lenni a karakterológiai *genetika* kérdésétől; ezt *még* nem tesszük fel problémaként akkor, amidőn «a karakterológiai *genetika* terén eddig igen kevés igazi eredményről lehet szó», írja Schütz A. *(Charakterológia és aristotelesi metafizika.* M. T. Akadémia. 1927. 28.1.). Itt egyben hangsúlyozzuk, hogy az érzület éppen nem valami szabálytalan, tapasz-

De most már ki kell emelnünk: nem pusztán egymás mellett vannak ama rugók. Köztük kiválasztódás jő létre, *alárendelődés* áll be, domináns választódik ki. Azaz: a motívumok csoportja *hierarchikus struktúrát kap,* «fő» motívumok köré rakódnak a kisebbek. Mi sem természetesebb, mint az, hogy motívumcsoportokban éppen a *fő* motívumokat vesszük észre először. Gyakran azt is hisszük, hogy csak egy «igazi», egyedül ható motívumunk van és rendszerint erről az egy, kiemelkedő motívumról nevezzük el az egészet, azt, ami tulajdonkép motívumok csoportja.

Nem minden motívumcsoport egyforma körű s egyforma hatalmas; körre nézve kétféle: *intenzív* és *extenzív csoportok* vannak. Ez utóbbiak sokkal jelentősebbek, mert erejük is rendszerint nagy. Az extenzívek ugyanis igen kiterjedtek, szinte egy egész kor, egész emberi élet tömörül bennük össze, *ezek az extenzív érzületek,* ahova tartoznak kiválókép a politikai érzületek, amelyek, ha elhatalmasodnak valakiben, az illetőnek *egész lényét* — extenzivitásában — magukkal ragadják. Ha valaki szocialista «érzületű», avagy demokrata, konzervatív, arisztokratikus, úgy ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy idők folyamán, tapasztalatok, élmények sorozata alapján az illető egész énjében oly sokféle motívum alakult ki, amely széleskörű *kapcsolódásában,* összeségében tesz valakit szocialistává, demokratává vagy arisztokratikus jellegűvé.

Az ily érzületeket «extenzívnek» mondjuk, mert számos motívum vált kapcsolatossá, az affinitás nem kicsiny motívumcsoportot hatott át, hanem *széles körben* hatotta át a motívumok egyéni birodalmát.

De — és talán első sorban — azt is jelenti, hogy az illető, affinitásba jutott motívumok nem maradtak kaotikus egymásmellettiségben, hanem hierarchia fejlődött ki, *a főmotívumok valóban és véglegesen uralomra jutottak;* pl. a liberális érzületben az egyéni szabadság, verseny, egyéni erőkifejtés szeretete, kívánása, az egyéniség mint erő hite. A motívumcsoport megalakult, struktúrájában készen lett, quasi szervezetten lép fel. Vegyünk ennek bemutatására egy konkrét, történeti példát.

6. *Az érzületi domináns.*

A domináns, azaz főmotívum szerepére igen jellemző megfigyelnünk Kossuth motívum! küzdelmét 1848-ban, midőn az osztrák kormány katonai segítséget követelt a — bécsiek szerint — «fellázadt» olaszokkal szemben. Az osztrák követelés a pragmatica sanctióra

talati alapú, halmozódás terméke, mintegy biografikus lecsapódás, hanem a karakter által *felvett,* szelektált és karakterlehetőségek szerint nyomban át is *formált* valami, melynek, itt is bátran hangsúlyozzuk, megvan a «metafizikai beereződése.»

hivatkozhatott, joggal, hiszen kimutatható az illető törvénycikk cikornyás körmondatából, hogy nemcsak dinasztikus közösség áll fenn Ausztria és Magyarország közt, hanem a «kölcsönös» védelem («mutua» defensio) kötelezettsége is. Tehát: támadás esetén segíteni tartozunk. Mi is meg voltunk ugyan támadva a fellázadó nemzetiségek által, de a questio juris mégsem volt vitás. Kossuthra jellemző, hogy az olaszokat leverendő, minő motívum alapján nem adott segítséget. Feltehető, előtte volt nemzetünk érdeke, tehát a nemzethűség motívuma.

Felmerült előtte az is, hogy a nemrég még abszolutista osztrák hatalmat alátámasztani nem lesz helyes, mert ránk kerülhet ismét a sor. E három motívumhoz, jogászi kötelezettséghez, nemzethűséghez, politikai megfontoláshoz hozzájárult azonban még egy szempont: az, hogy egész Középeurópa szabadságmozgalmáról van szó, *nemzetközi* szabadságról. És ez lett a döntő motívum; sajátoskép nem a nemzethűség, nemzeti érdek külön. Kossuthék kora szerint egy szerződés dacára sem engedhető meg, hogy fegyvereinkkel beavatkozzunk, úgyhogy más nép szabadságmozgalma leszereltessék.

Íme, egy régen fejlő «politikai liberalizmus» eszmeköre, egy szervezetten fellépő liberális «érzület» szava volt a döntő; oly férfiúnál, akiben mindenkép a nemzeti érzés, primátusát kell feltételeznünk, döntő lehetett egy nemzetközi politikai liberalizmus, igaz, hogy ez természetesen egy, a nemzeti problémával párhuzamos kérdés megoldását jelentette.

A motívumcsoportban uralomra jutott főmotívum különböző erős lehet. A domináns mintegy patriarchális szelídséggel trónolhat a motívumok között; ez esetben az érzület könnyen feloszlik. Ilyen forog fenn pl. a baráti jószívűség érzületében. Jóindulat valaki iránt, mint érzület megvan, de ez mint pozitív érzület igen gyenge lehet: mint a szélvész elfújja egy hatalmasan előtérbenyomuló érdek.[1] Ilyen a politikai barátság érzülete; tart, míg a helyzet kb. állandó (rebus sic stantibus). A politikai barátság a «helyzettől függ», érdekbarátság, hacsak (ami ritka) nem vonult be heroikus korszak a politikába, mely mélyebb erkölcsi erőket ébreszt fel s a barátság is heroikus fegyverbarátsággá változik.

Az említett jószívű barátság esetében az érzületnek, mint motívumcsoportnak középpontjában *enyhe domináns* áll; kiterjeszti a maga uralmát több motívumra, mert ha a jószívű barátság boldog tulajdonosa valaminő botlást követett el, amaz enyhe domináns készenlétben tartja az «elnéző» megbocsátás motívumát, de általában az ily enyhe domináns nem hat széles körben a motívumokra.

[1] Az *érdek* és *érzület* viszonyáról alább szólunk.

Más az eset akkor, ha egy *abszolút* domináns hatalmas diffuzív erővel hatja át az egyéni motívumok birodalmát. A tűzön-vízen át való barátság esete ismert úgy a rabló-étoszból, mint a hidegen számító klikkszerű szövetkezés esetéből. Ez a szövetkezés életre-halálra szól; egy egoista szellem eggyé ötvözte a lelkeket, úgyhogy az egyén valóban számíthat erre a szilárdságra.

A politikai érzület extenzív, mindent felolvasztó, de erőteljes is. Az átlagos, köznapi érzületek világában ez hiányzik. Intenzív érzületünk több lehet egyszerre, gyűlölet is, szeretet is mások iránt párhuzamosan futnak. *Ez a szétszórtság szűnik meg a politikai extenzív-érzületben, mely szinte mindig abszolút domináns köré rakódott rugókból alakul* és egész elménkben szétárad. Innen van, hogy az extenzív politikai érzület izgatott korban egész személyt tud abszorbeálni. *Viszont* azonban nyugodt időkben természetes az apolitizmus.

7. *Az érzület központisága: Az érzület és az Én.*

Az érzület nem hasonlít a futólagos élményhez, mely egyidőre helyet talál az egyén lelkében s azután más élménynek békésen helyet enged. Az érzületet bizonyos makacsság jellemzi; mint mondani szokták: «megüli a lelket»; valakinek «befészkelődik a lelkébe» a gyűlölet, mely ott valósággal «meggyökerezett». Ez az állandóság okozza, hogy az érzületet könnyű összetéveszteni a hangulattal, mely egységesen vonja át az aktuálisan meglévő élményeket. Ha a lelket, szokás szerint, «tudatmezőhöz» hasonlítjuk, melyen az élmények átvonulnak, feltűnnek és ismét letűnnek, úgy az érzületet ugyancsak a szokásos «mező»-hasonlat nyomán valaminő bozótnak kell elképzelnünk, amely nem abszolút akadály ugyan az élmények átvonulásában, de amely mégis olyan, hogy a jövő-menő élmények megakadnak, egy időre kénytelenek megtorpanni s tovahaladásuk után ragadt is rájuk valami «érzületi maradvány», mely megszínezte azokat. Az érzület e térbeli hasonlattal szólva, önálló hatalom az érzelmek, gondolatok, akarások tovahaladtában. íme, az emlékkép. Valakinek a képe asszociáció révén felvetődött. Az érzület megkapja, szeretetet vagy gyűlöletet lehel reá s úgy bocsátja tovább más aktualitás nyomása alatt. Innen van e tétel (Mac Dougall)[1]: az érzület *diszpozíció* érzelmekre. Az érzületnek ez a *központisága* nemcsak onnan ered, hogy érzelmi elemekkel kapcsolatos valami s mint minden érzelem, centrális jellemű, Én-központhoz szorosan fűződő.

Az érzület a maga mivoltában az egyéni életsors, az egyéni élethelyzet szüleménye, az egyén nem mint idegen tulajdonra tekint reá,

[1] *Introduction into the social psychology.* 21. kiad. 5. fej.

hanem mint a maga sorsának, helyzetének a kifolyására. Az érzület tehát *szükségkép* Én-közeli. Ha nem az, nem is valódi érzület.

Ezzel az is kitűnik, hogy az érzületet nem lehet tisztán mesterséges, csinált vagy pillanatnyi valami, nem lehet rögtönzés terméke. Az érzület alaplényegében véve már a fenomenológusok észrevevése szerint *intenzív, bensőséges és őszinte.*[1]

A bensőséges jellem azt jelenti, hogy az én valóban azonosítja magát a maga érzületével. Ez az övé, sőt, mert az én elsősorban ép akcióiban — akarati és külső cselekvéseiben — veszi észre önmagát, azt mondhatjuk, magamagát látja meg az érzületeiben, ez éppen ő. Az érzület mindig centrális birtok, nem lehet valami ránk halmozott lelki öltözék.

Ez alapon világos, miért beszélhetünk olyan értelemben érzületről, amely szinte egyet jelent az egyén «egész» jellemével. Szinte átolvad az egész *személyisége* problémájába, *az* érzület komplexuma nem tölti ki, de ott van hajszálfinom szálaival mindenütt mint láthatatlan véredényrendszer, mely táplálja az egész lelki szervezetet.

De többesszámban is beszélünk «érzületek»-ről. Ez nem zavaros szóhasználat, megvan a maga joga; annyit jelent, hogy szellemünk többféle, párhuzamosan érvényesülő potenciális motívumcsoportot tartalmazhat s minden motívumcsoport külön egy-egy érzületnek tekinthető. Gyakoribb eset azonban az, hogy egy valakinek általában *egy* érzületet tulajdonítunk (valakinek megvan «az» érzülete), mert meglátjuk a fő tényállást, azt, hogy «egész énje», lappangó motívumainak összállománya voltakép egy egységet alkot, szét nem szakítható egész. Ily esetben az «érzülethez» hasonló hangzású szóval élünk és «lelkületről» beszélünk. Azt látjuk ez esetben is, hogy a köznyelv nem minden ok nélkül alakít ki szavakat, mögötte rendszerint átlagos, gyakran mélyre mutató önmegfigyelés rejtőzik, és ha az újabb szellemtudományi lélektan eredményeit nézzük, látjuk, mennyit mellőzött a régi természettudományi irányzatú lélektan, az Ebbinghausok-Wundtok korának iskolája,[3] mellőzte épp a *struktúra* fogalmát, ami alapvető tény, épp a lelkiélet egészére vonatkozólag kevésre becsülte a lelkiélet eleven egységének pszichognózisát mint megismerési kútforrást.

Ilyenformán ma már nem igen tekinthetjük problémának azt, hogy megszabadulhat-e az egyén a maga érzületétől? Lehet-e ketté-

[1] A bensőségességről újabban több finom vonást feljegyzett Noszlopi L. Athenaeum. 1929. 132. sk.

[2] Erre itt nincs helyünk kitérni, azért utalunk pl. a következőkre: M. Scheler: *Formalismus in der Ethik.* 1921. 384. sk. P. Haberlin, *Der Charakter.* 1925. 45. sk. Nic. Hartmann: *Ethik.* 1926. 205. sk.

[3] V. ö. K. Bühler, *Die Krise der Psychologie.* 1927.

váló valami az érzülete és ő maga? Ez nyilvánvalóan lehetetlen, az érzület épp az énhez szorosan tapadó valami, reáfonódik elválaszthatatlanul. Nem lesz más, mint bensőjét finoman átható fluidum, nem egyéb, mint éppen az én a maga összjellemében.

Ezek szerint más lesz az *érdek* és más az *érzület.* Az utóbbit nem lehet váltogatni, az ént, a központi magot nem lehet érdekek változása szerint ide-oda irányítani. Ha az érzületet a helyzetek változása szerint szintoly változónak tartanók, mint aminő az érdek, amely napról-napra változhat, úgy az énnek, mint önálló, egységes irányú magnak a létezését kellene tagadnunk, avagy kevés kapcsolatot kellene feltételeznünk az én és az érzület között és ez lehetetlen.

8. *Az «érdek» utólagossága s az «érzület» relatív állandósága.*

Politikai lélektani szempontból igen érdekes megfigyelni a német pártokat. Lélektani látványosság olvasni Bismarck és von Bülow kancellárok parlamenti beszédeit.[1] Valahányszor felszólalnak és a 90-es, illetve a 900-as években hangsúlyozzák, hogy másra nincsenek tekintettel, mint az «érdekre», az «Interesse» szó állandóan tapsot kap. Aki tud olvasni politikai lélektani szempontból, észreveszi, hogy ebben épp német szellemi változást látunk. A német pártok ugyanis kiválóképp *érzületi* pártoknak mondhatók, a pártok nagy figyelemmel rakosgatták össze — hitvallásként — politikai pártprogrammjuk pontozatait s egyszerre kezdenek ráeszmélni arra, hogy nem egy program elvszerűsége vezeti már őket, hanem a helyzet változósága. Tehát a pillanatnyi «érdek» szavára hallgatnak. «Ha én elvekkel akarnék előrejutni, úgy járnék — mondta Bismarck, — mint aki sürü erdőn akarna keresztülhaladni, mellén keresztben hosszú rudat tartva.» Ebben nem szabad politikai lélektani szempontból egyszerűen elvtelenséget meglátni, hiszen talán sehol nem ragaszkodtak úgy «elvekhez», érzületi irányzathoz, mint éppen Németország akkori pártjaiban. De mások lettek az idők, vibrálók, s másoknak kellett lenniök az embereknek, elsősorban a politikusoknak.

Valóban *érdek* és *érzület* túlnyomóan elütő jellemet mutatnak. Az egyik a változó, a másik az állandó elem a politikai magatartásban. *Ahol az érdek előtérbe lép, ott az érzület jobbára elhallgat. Ott, ahol az érzület nyomul az előtérbe, az érdek az érzületnek alárendelődik részben vagy egészben.* Az érzület áll az énhez közelebb, ahhoz relatíve állandóan tapad. Az érzület a mélységi áramlat, mely együtt halad az énnel. Az érdek felszíni hullám, mely a külső — társadalmi — környezettel való gyorsváltakozású viszonyból származik.

[1] Mindkettőből többkötetes sorozat a Reclamban.

Ha az én és az érzület oly szervesen összefüggenek általában, úgy közelfekvő, miért mondható, hogy *az érzület oly állandó, mint az én:* mindkettő a «formális» karakter fogalmához közelálló tényre, a szilárdságra, az önmagához való következetességre utal. Eszerint tehát nem képtelen feltételezés az, ha azt mondjuk: mondd meg, mi — *voltál* és én megtudom belőle, minő *most* az érzületed.[1] Itt csak az a kérdés, hogy a múlt és a jelen közt mennyi időt és mit kell gondolatban áthidalnunk. Mert végre is az érzület igaz lényege szerint nem abszolúte változhatatlan. Csupán igen nehezen változtatható meg.

Lehet-e vájjon alapvető változás, mintegy «áttérés» az érzületben? Nem gondolunk itt vallásos áttérés oly eseteire, minő Amerikában gyakori, ahol egyesek minden 2—3 évben «vallást» cserélnek, azaz mintegy áttérnek. Ez csak arra lehet jellemző, hogy az illető amerikainak sem egyik, sem másik vallás keretében nem mélyült el az érzülete, az áttérést is oly valaminek nézi, mint aminő a divat. Mi európaiak mélyen elítéljük az ily áttérési könnyedséget, mert érzülettelenséget látunk benne.

Itt a politikai «áttérések» érdekeltek bennünket, amelyek pártcserével járnak. A politikai életben is megkövetelj ük, hogy a politikusnak meglegyen a maga állandó *érzülete* s elítéljük azt, mint kora elítélte Tisza Kálmánt, aki elveit máról-holnapra «szegre akasztja». A politikai érzület állandósága is közéleti érték, a jellem magvát mutatja. A politikai «áttéréseknél» azonban nem csak érzületi kérdések játszanak szerepet. Látjuk a különbséget, ha a vallásos áttéréssel párhuzamot vonunk.[2] Ez utóbbi az *egész* élet céljára vonatkozó állásfoglalás, tehát nem lehet pillanatnyi helyzet függvénye; a vallásos áttérés *kizárólag* érzületi kérdés és joggal feltehetjük, hogy ha egy anglikánvallású áttér a katholicizmusra, úgy benne már — észrevétlenül, tudat alatt — anglikán hite korában is élt olynemű, katholikus irányú érzület, amely lappangó állapotából csak kibontakozott. Minden valódi, érzületi áttérés tiszta érzületi, latens elemeknek csak kibontakozása.

A politikai érzületnél — pl. Tisza Kálmán ismert esetében — más az eset: nála egy extrém függetlenségi állásponttal szemben az ország akkori *érdeke* válhatott döntővé, mikor a kiegyezéses politikát elfogadta alapul, ő ilymódon *alárendelte magát* — t. i. függetlenségi

[1] V. ö. «Adott esetben egy ember magatartása meglep; tüzetesebb elmélés után megállapítjuk, hogy alapjában ez az ember mindig ilyen volt és többnyire rábukkanunk múltjában is olyan viselkedésre, mely az eleinte meglepő mostanira rávall.» Schütz A. *Charakterológia és aristotelesi metafizika.* 1927. 29. 1.

[2] V. ö. W. Gruehn: *Das Werterlebnis.* Eine religionspsychologische Studie auf experimenteller Grundlage. 1924.

érzületét (ha megvolt) — egy reális politikai célnak, az Ausztriával való kapcsolatnak. A politikai áttéréseknél tehát egyik jogos elem *az objektív, idői érdek,* de ma is meg szokás követelni, hogy egy politikus necsak érdekből hagyjon el egy pártot, hanem legyen annak «bizonyos érzületi alapja is». Igen jellemző az tehát, hogy a politikai áttérés már nem követeli meg a *teljes* érzületi alapra való helyezkedést, de megköveteli az érzülettelenségnek tagadását.

A politikai áttérés ilymódon nem oly kényes eset, mint a vallásos áttérés, mert nem lévén tisztán érzületi kérdés, hanem objektív, egyénfölötti érdekek is belejátszanak, lehet indokolni — szokás is — az áttérést éppen ily objektív, persze országos érdeknek való egyéni alárendelődés által. A vallásos áttérés nem szorul indokolásra, mert ez tisztán «érzületi, azaz személyes ügy», a politikai áttérésnél deklarációk, kimagyarázkodások következnek, hol a politikai technika receptje szerint az illető rendesen «áldozatot hoz a köznek», azaz miközben áttért, a közért tette, személyének érzületi magját rendelte alá a személyentúlinak. Ez lényegében elismerése annak, hogy a politikai pártcserét is valamikép érzületileg «nehéz esetnek» tartjuk, miután megköveteljük, hogy ha nem is kizárólagosan, de átlagosan döntő legyen egy politikus életében az érzületének állandósága.

B) A politikai érzület kialakulásának akadályai a modern társadalomban.

9. *Az érzületek bensőségessége s a modern akarás.*

A politikai *érdekek* csapongásával szemben a politikai *érzületeket* természetüknél fogva állandóaknak találjuk, miután minden érzület legbensőbb énünkhöz tartozik. Minden érzületi kérdés «személyes ügyünk.» Aki érzületünket érinti, legmélyebben talál bennünket, aki érzületünkkel szemben közönyös, közönyös egész személyiségünkkel szemben. Sajátos vonás, melyre fel kell figyelnünk. Úgy látszik, mintha *akaratom* kevésbé volna az enyém, mint az *érzületem* s a dolog valóban úgy is áll. A «modern akarás» számos jelensége elárulja, hogy akarásunk nem mindig «személyes» ügyünk, csak valaminő rögtönzés, hatás, mely rajtunk átvonul. Akaratunk nem «teljesen» a miénk.

A nem teljesen személyes akarat problémája a mai társadalom lélektani elemzése közepett igen nagy távolságba vezeti vizsgálódásunkat, mert e mögül bontakozik ki a *perszonalitás dekomponálódása* modern társadalmi behatások alatt. A szüntelen társas behatás pergőtüze folytán ide-oda tolulnak a bennünk alig megtapadó és meglendülő motívumok. Az életritmus gyors, vágyaink ma ilyenek, hol-

nap mások lesznek, — *alig ér le valami az én mélységeihez.* Mindent felszínesen kényszerülünk átélni, az életritmus gyorsaságával szemben nem vagyunk ellenállásképesek, legfeljebb részben és időnként. Mikor lehet «teljes» akaratról, «személyes» akaratról beszélni? Ha szilárd akaratként konstituálódó *motívumaink gyökereit centrálisan az én szövedékébe bocsáthatná le:* az én nem valami halmaz, hanem ép egységesítő pont, a jelent összeköti a múlttal, s tovább lendíti a jövő felé, s bár minden pillanatban változik a hozzákapcsolódó tartalom, az egységbekapcsolódást érezzük, az én-egységről tudunk. Az igazi «személyes» akarat épp ebből buggyan fel.

Ma amit akarunk, legtöbbször a társadalom befolyása következtében akarjuk; megdöbbentő volna az, ha pl. statisztikusnak módjában volna ellenőrizni, hány cselekedetet provokálnak a hangzatos reklámok. Ily esetben mi *reagálunk,* de nem a *mi,* tisztán személyes akaratunkat érezzük. Az ily, kívülről eredő akarat szinte csak reánk tapadt, azt nem magunk éltük ki, hanem engedtük annak rajtunk átáramlását. A gyors társas behatások közepett jelentékeny erőfeszítés kell — amire nincs mindig időnk —, hogy énünk a miénk maradhasson. Ily kaotikusan torlódó befolyások közepett — kérdezhetjük, van-e valódi, szilárdan összefűződő, valóban Én-be fogózó motívumcsoportunk, azaz érzületünk? Nem oly gyakran, mint képzeljük. Az összefűződés, az affinitás nem eléggé erőteljes, s nem az az énbe-fogózás sem. Innen van, hogy a modern társadalomban *legfőképpen a gyors életritmus az, amely elősegíti, hogy átlagosan csak felszínesen tapadó motívumcsoportokat találunk.*

10. *Érzület, mint társas termék. Látszat-érzületek.*

Modern társadalmi fejlemény az, hogy az igazi érzület kezd anakronizmussá válni, miután az érzület már nem spontán egyénileg alakuló, én-nel együtt fejlő valami, hanem egyre inkább *társadalmi* termékké, sőt a társadalom gyári termékévé válik. Ez a kérdés az agitáció problematikájára vezet bennünket. Az *agitáció* első kérdése a *a toborzás»,*[1] azaz emberek számszerű gyűjtése. Ez után következik a lelki áthatás, a *propaganda* és a *misszió.*[2] A kettő nem *egy.* A propagandát úgy határozhatjuk meg, hogy az az embereknek *bizonyos cél* érdekében való *megnyerése.* Ezzel szemben a misszió[3] az emberek

[1] Korányi: *A propaganda.* Bpesti Szemle, 1932 jan. terminológiáját nem fogadjuk el.

[2] Erre nézve v. ö. *Ethikai karakterológia* c. dolgozatunkat. Athenaeum, 1932.

[3] Nincs itt helyünk a propaganda, agitáció és a misszió különbségeinek részletes megvilágítására, de hangsúlyozzuk, hogy 1. a missziót *tágabb* fogalom-

teljes *áthatására* irányul. Az előbbi már megállhat tevékenységében azon a ponton, ahol a gátló motívumok leszereltetnek, pl. egy vásárlás érdekében kifejtett propaganda csak arra törekszik, hogy az illetőben egy motívumot ébresszen fel, a vásárlás kedvét és ez az egy ne gátolja a többi motívumot. Attól, aki «propagandát» fejt ki, pl. egy ügynöktől, még nem kívánjuk meg érzületeinek teljes tisztaságát, a propagandát kifejtő lehet tisztán fizetésért dolgozó ember s ezért az anyagi beállítottságért őt meg nem ítéljük.

Egészen más a misszió. Ez nem csupán egy új motívum meggyökereztetésére törekszik, vagyis valakinek egy cél érdekében való megnyerésére, hanem lényegesen többre, arra, hogy egy *egész személyiséget* hasson át. A missziót teljesítő már nem lehet pusztán «ügynöke» valakinek, pusztán fizetett ember, hanem neki is ott van a teljes személyisége a vállalt ügy mögött. így spontán *érzületből* cselekszik. Lenéznők azt a misszionáriust, aki tevékenysége rugójául azt hozná fel: végre is meg kell valamiből élnem. A misszió nem motívumtákolmányra törekszik, mint a propaganda. Ez utóbbi nem törődik a személyiség mélyével, mert számára a *cselekvés* a fontos, az ügynök a vásárlás ténylegességét propagálja. Ezzel szemben a misszió szinte fázik a korai sikerektől, számára az a fontos, hogy másvalakinek a személyiségében végre is *egy érzület verjen szilárd gyökeret.* Igen jellemző, hogy a modern társadalomban többnyire csak propagandáról esik szó.

A propaganda, ha üresen maradó jelszavakat tömegesen is terjeszt, nem akar már igazi mélységi hullámot teremteni az emberek lelkében, számára elégségesek a felületi hullámok is. Innen van a mai tömegkultúra verbalizmusa, az üres szókultusz túlsúlya.

A propaganda jelszavai nem kapcsolódnak spontán egyéni korélményekkel oly gyakran, mint elképzeljük. Így keletkeznek *látszat-érzületek.*[1] Az ilyenek már nem is igen szülnek erőteljes akaratot. A teljes, személyes akarás valóban a miénk, egész énünk heve rajta csüng. Ezzel szemben a propaganda jelszavai által életre keltett akarás csak mesterséges termék bennünk, érezzük, motívumaink

nak tartjuk, mint a hithirdetést, van társadalmi, politikai misszió is; 2. *szűkebb* fogalomnak tartjuk, elválasztjuk a propagandától, avagy éppen a kényszerítő cselekvésektől. Ha pl. ilyent olvasunk (adatok Wolkenberg A. A kath. világmisszió c. nagy munkájában, 1928 bőven találhatók, így az 502. lapon): a pogány lappok «missziózására» intézetet alapítottak «és I. Frigyes *börtönbüntetés terhe alatt parancsolta meg* (!) minden lappnak a templombajárást és az Úrvacsora vételét», akkor ezt nemcsak, hogy missziónak, de még propagandának sem tekinthetjük.

[1] Pfänder is szól «unechte Gesinnung»-ról, de ez nála egyéni beállítódás, nem társadalmi tény.

kívülről eredtek s környezetünk hatásaiként átvettük azokat *bensőség nélkül.*

Ez látszik meg az eddig még fel nem derített jelenségen, a «velleitáson».

II. *A «velleitás».*

Eddig sehol nem esett szó lélektanokban a *velleitások* lelki alapjáról, holott jellemző tényállásból ered. Vannak, akik az érzületet csak mutatják, holott érzületük igazában nincs is meg. Ez az állapot a velleitás állapota. Aki pl. nem demokratikus, hanem csak demokrata «velleitásai» vannak, abban ez az érzület nincs meg, még nem benső. Az ilyen embernek motívum-csoportjaiban megjelent ugyan a demokratikus összeforradásnak és egyenlőségnek a vágycsirája *is,* de ez a csendes irányzat még nem vált benne dominánssá. A velleitás[1] még csak egy quasi-érzület, szemben áll az igazi érzületből fakadó akarattal, ahol az érzület-akarat-Én egy egység. A velleitás így lexikonban úgy szerepelhet, mint «még hatástalan akarás», franciáknál «intention *fugitiv»* (szemben az érzület *állandóságával).* Pontosabban tehát *az Én fokozati különbségeihez* tartozó valami, még nem bensőséges, *nem én-nel azonosított érzület a velleitás.*

Vegyük például az ú. n. támadó szándékot. Ez ellenséges «érzületből» fakad. Lehet szó azonban «támadó velleitásról»; ekkor csupán a támadás külszíne van meg; lehet, hogy az illető futólag meg is van arról győződve, hogy támadni «fog», s mégsem «fog» támadni, mert nincs benne érzületi fűtöttség, azaz «valódi» ellenségesség. A velleitás sokszor magunkat is megcsal, «hiszünk» magunkban, érzületi fűtöttségünkben, holott ez nincs meg bennünk, s nem is igen van kéznél a modern, gyorsan változó lélekben.

A velleitás *felszínes* érzület, nem Én-központhoz tartozó.[2] Odáig is fajul a velleitás, hogy puszta külszínné válik, társadalmi pózzá, minő pl. az az eset, midőn valakinek «arisztokratikus velleitásai vannak» (sznobizmus). Az ilyen csak külsőségeiben éli meg és tükrözteti

[1] A lat. *velle:* akarni szóból. Eisler filozófiai lexikona figyelmeztet arra, hogy a *velleitás* szó a középkorban Duns Scotusnál, Aquinói szent Tamásnál szerepel. Itt Summa theol. I. 19. 6. valóban találok egy részletet: Iudex justus antecedenter vult omnem hominem vivere; sed consequenter vult homicidam suspendi... sed secundum quid vellet cum vivere, scilicet in quantum est homo. Unde magis potest dici *velleitás,* quam absoluta voluntas. Az isteni akarat van szembeállítva az emberivel. Világos, a modern szóhasználattal nem függ össze.

[2] A forradalom is lehet érzület nélkül való; van «forradalmi velleitás» lehetősége. Ilyen utalás Tisza I. gr. *Ö. Munkái.* 1923, I. 123. l.: a 67-es évben «a volt honvédek között is alig akadt egy-két hóbortos alak, aki a kiegyezés után is *forradalmi velleitásokkal* bírt volna.»

ki magából az arisztokratikus élet formáit. Már nem is «hisz» érzületében, csak *játssza* az érzületet. Ez már-már nem is velleitás, hanem pózzá lesz, tetszeleg magának egy *felvett* érzületben.

Gyakori a velleitás a demokratikus magatartás széles országútján is. A sokáig színtiszta demokrácia színében feltűnő Amerikai Egyesült Államok körében is nem egyszer csak velleitásokban mutatkozik a demokrácia. Viszont nálunk formulázták azt a paradoxont, hogy demokrata az, aki titokban szereti, ha hajlonganak előtte. Más tehát a személyiség magva, s más az a Potemkin-fal, amit kifelé állítunk, a velleitás.

Még ma is van szükség érzületekre. Keletkezés szempontjából, mondottuk, az érzületekben fontosak a spontán élmények, a kor «lderakódásai». Részben, — azt láttuk, — e *spontán alakulások helyett* mesterséges propaganda-termékek hatolnak belénk s élik, úgy ahogy, világukat motívumaink közepette, részben — most látjuk — *nem szállnak le a mélybe,* az énhez. Ilymódon csak «fél-érzületek» keletkeznek, amiben *még* hiszünk valamennyit, ámde csakhamar «ál-érzületekké» válik ez is, amiben *már* nem is hiszünk. Ekkor a társadalomban, elmondható, pusztán *érzületi konvenciók* játszanak már szerepet bizonyos kérdésekre nézve.[1] Ez mindig megvolt, de minél tömegesebb a társadalom, minél kuszáltabbak az érdekek *és* minél jobban elkerülik az érdekharcot, annál inkább elterjed oly állásfoglalás, aminek csak a *«külszíne»* állásfoglalás. A mögötte lévő érzület pedig vagy csak *fél-,* vagy csak *ál*-érzület. Hogy a velleitásban melyik forma kerül felszínre, igen nehéz megmondani.

12. *Az érzületi szimptómák.*

Külön fejezete az érzületek lélektanának az *érzületi szimptómák* figyelemmel kísérése. E kérdésről csak néhány szót, amennyiben sok csak érzelmi[2] járulék.

A politikai életben általában az érzületi feszültségeket az *értékelés* élénksége s a *viták* hevessége jelzi. Ma már alig tudunk el-

[1] Az olvasó figyelmét kérem arra nézve, hogy mindez itt feljegyzett vonások nem a modern lélek vonásai. Ezek itt partikuláris vonások s egész itteni «felvételünk» egy szempontból készült felvétel. Az érzület «akadályainál» sem szabad megfeledkeznünk az egészséges vonásokról, a modern lélek páratlan energiáiról.

[2] Csupán potenciális motívumokból tevődik össze az érzület, mégis rendkívül hajlamos arra, hogy *hangulati* velejárók kapcsolódjanak hozzá. Akiben valaminő, kipattanó «potenciális» motívumcsoport: érzület készül feltörni, rendszerint bizonyos feszültséget érez, hangulata *«nyomott»* hangulat, de íme, ez a nyomottság más jellegű, mint a «dolgozó» motívumok utáni állapot, amely *vagy* «kielégültség» hangulatát jelenti, *vagy* ellenkezőleg «letörtséget». Ezen *nyomottság* és ez a *letörtség* igen különböző valamik, bár az első pillanatban hasonlóknak látszanak.

képzelni oly heves vitákat, aminők a reformáció korában voltak uralkodók. Itt-ott már meg kell mosolyognunk egy, kapitalisztikus korban is tomboló vitát annak heves tónusa miatt.[1] Polgári rétegekben ez ma elképzelhetetlen, a vita intellektuális színezetű és inkább kompromisszum-jellegűvé lett, de vájjon az ily «önmérséklés», elintellektualizáltság minden vonatkozásban kívánatos? Igen kétséges. A teljes nyugalom állapotába helyezkedő polgárság, a kiegyensúlyozottság látszata új nemű «nyomottságot» teremt meg, a «csend» is érzület — esetleg ressentiment — szimptómája, de milyen érzület ez! «Auch wer sich zum passiven Objekt der Politik machen lässt, *macht* noch Politik».[2] A kiegyensúlyozottság gépies életmódra s politikai harc-iszonyra vezet, amidőn eleve leszerel az, akinek vitát *kellene* folytatnia.

A «kultúra» mintegy teremtő érzülettel való teltség. Ezzel szemben a «civilizáció» már «hideg rend», ahol egy lágy humanizmus az érintkezés értékmérője. Elmondhatni egy angol íróval, «a humanizmus a könyörületet még az igazságosságnál is hidegebbé teszi», valaminő részvétlenség jár együtt a technikai-termelői élet rendjével s ez merőben személytelen, úgyhogy *még* a könyörület is hideg.

A polgárság beletalálja magát a civilizáció hideg statikus rendjébe, hol viták nem kellenek. Az *életcélok* területe a viták harcmezeje, a polgári termelés pedig immár mechanizált s egyre több figyelem fordul pusztán az eszközök «racionalizálása» felé. Ha a célok szabályozott pályákra kerülnek, *technikai körbe jutva már nincs is igazi vita,* azaz olyan, mely «érzületi» alapot kívánna — ezért van, hogy érzületi problémák ma immár szentimentalitásoknak, töprengők érzelmi sakkjátékává színtelenedteknek látszanak. Az életcélok, avagy programmok intézményesültek. Innen az igazi érzületet mutató viták «tárgytalansága».

A lényegében egyéni életszemlélet alapján felsarjadt érzületek elcsendesedése azonban mindig csak időleges lehet, az apolitizálódás átmeneti. Mihelyt problematikussá válnak bizonyos életcélokat reprezentáló intézmények, automatikusan kilátás nyílik arra, hogy érzületi alapok terén új mozgalom éled fel. S erre az idők elérkeztek.

Dékány István.

[1] Ilyen kuriózum pl. az USA függetlenségének százéves évfordulóján (1876) a philadelphiai nemzetközi kiállítás esete. Csak hétköznap lehetett látogatni, holott 7½ millió dollárt fektettek be, napi 80.000 látogatóra számítva, s csak 20.000 jelentkezett. A vasárnapi látogatás mellett más, nem pénzügyi okok is szóltak. Mégis pro és kontra érveltek, szabad-e a vasárnap szent hangulatában egy kiállítás látogatása. Papok, világiak, hivatalnokok, sőt tábornokok vitáztak. «A szónokok dühöngenek», írja egy magyar utazó (Kecskeméthy A. *Éjszak-Amerika 1876-ban,* 1877. 51. sk.).

[2] Kunkel, *Grundzüge der politischen Charakterkunde,* 1931. 14. 1.

SZOCIOLÓGIAI MEGJEGYZÉSEK A MAGYAR BANKKÉRDÉSHEZ.

A magyar bankok és takarékpénztárak részvénytársasági formában működő, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, azonban mérlegeik, amelyeket a nyilvánosság elé tárnak, nem alkalmasak arra, hogy azokból viszonyaikról, szerkezetükről és a társadalomban vitt szerepükről pontos képet alkothassunk. A magyar bankok és takarékpénztárak mérlege azt jelenti, hogy a nyilvános számadás kötelezettségét statuáló törvényt a gyakorlat hatálytalanította. A törvényhozók akarata ugyanis nem lehetett más, mint hogy a vállalatok működéséről és gazdálkodásáról tiszta képet adó, az eredményeket teljességben feltüntető, tehát őszintén tájékoztató s a megítélés érdekében összehasonlításra alkalmas elszámolások, illetőleg jelentések lássanak napvilágot. Ezzel szemben a vállalatok által közölt mérleg egyfelől nem teljes, másfelől nem eléggé tagolt, harmadszor az egyes intézetek mérlege egymástól eltérő szerkezetű s még a 7—8 nagy budapesti intézet sem alkalmaz közös sémát, végül — ami a törvény fogyatkozásából is folyhatott — az évi üzletvitel kereteit, terjedelmét, jellegét mutató adatok a magyar bankok és takarékpénztárak mérlegeiben csak ráadásként szerepelnek, a nyilvánosság alig kap erről teljes számadást, az intézetek az eredményszámlán általában csak néhány nettó tételt közölnek részvényeseikkel és a nyilvánossággal.

A kompaszok alapján tehát nagyon kevéssé lehet belelátni a bankok és a takarékpénztárak üzletvitelébe, a Statisztikai Hivatal pénzintézeti adatgyűjtése azonban mintaszerű teljességgel tárja fel a magyar hitelszervezet adatait. A következő megállapítások a Statisztikai Hivatal adatain nyugszanak, táblázataink forrása az 1930. évi Statisztikai Évkönyv. A pénzintézeti adatok nyilvánosságának biztosítására azt tartanók a leghelyesebb megoldásnak, ha a Statisztikai Hivatal nemcsak országos összesítésben közölné az adatokat (ezek közül csak a budapesti intézeteknek szintén összesített adatait különíti el), hanem intézetenkint is. Ennek nem lehet elvi akadálya, hiszen e vállalatokat a törvény úgyis kötelezi a számadások nyilvánosságra hozatalára. Csak a szakszerű és megbízható statisztikai közles biztosíthatná, hogy a mérlegek és az eredményszámlák közlése minden részletében egységes és kielégítő legyen. Ez a módszer, amelyre példát találunk külföldön, a közérdek szempontjából kielégítő volna.

* * *

A bankok és a takarékpénztárak a nyugati államokban legtöbb esetben egymástól élesen elváló jellegű hitelintézményt jelentenek.

Nálunk már kezdettől fogva a két formának egymásbaolvadó, kevert típusa alakult ki s ennek megfelelően a mi gyakorlatunkban a két elnevezésnek ugyanaz a jelentése. Törvényhozásunk sem tesz különbséget közöttük. A magyar hitelélet megindításában ennek az egész sajátosan fejlődött magyar rendszernek úttörő jelentősége volt, bankjaink és takarékpénztáraink a háború előtt a hazai gazdasági élet *megszervezésében* jelentékeny szolgálatokat tettek. A háború óta e hitelszervünk szerepe jórészt passzívvá változott és ereje a gazdasági élet többi tényezőihez mérten hanyatlott. A pénzintézetek e formájának lényege a teljesen szabadon megnyilatkozó vállalkozási szellem. Ez a teljes, az egyéni vállalkozáséval egyező szabadság különbözteti meg a részvénytársasági formájú pénzintézeteket állami vagy más közüzemű jellegű hitelintézetektől. Lehet, hogy ilyen közüzemi jellegű pénzintézetek ügyvitelük, osztalékpolitikájuk tekintetében éppen olyan szabadon járnak el, mint a szabad részvénytársaságok. De a társadalom életében akkor is egészen más a funkciójuk, mint ezeké, mert alaptőkéjük forrása más. A szabad részvénytársasági pénzintézet működésének ugyanis csak az egyik fele az, hogy hiteleket folyósít és ezzel a társadalomban bizonyos irányú szervezési munkát végez. Éppen ilyen fontos funkciója az is, hogy alaptőkét gyűjt, részvényeseket keres, osztalékpolitikájával a tőkegyülemlés menetét befolyásolja és ezen a réven szintén szakadatlan szervezés munkáját látja el. Ha az alaptőkét valamely közhatóság szolgáltatja, akkor az ügykörnek ez a fele elesik és a szabad szervezkedés helyébe a közhatalmi jellegű szervezés lép, amely azonban egészen más természetű, mint ez és idegen elemet visz be a pénzintézeti politikába.

A háború alatt pedig a szabadság olyan korlátozásokat szenvedett el, hogy nem csoda, ha azóta minden olyan intézmény, amely természete szerint szabadságot kíván, hanyatlik, egy helyben áll vagy csak nagy nehézségekkel haladhat a megerősödés útján. A szabadság korlátozása ugyan nem mindig kívülről ered, mint a háború alatt, amikor a közös nagy célnak való önkéntes alárendelés folytán a központi államhatalom rendkívül megerősödött és minden tényezőjével, minden egyénnel szemben éreztette hatalmát. A régi és szilárdnak ismert intézmények gyakorta belülről rendülnek meg. Ez egyben a külső viszonyok megváltozásából származó bizonytalanságnak a visszatükröződése és hatása is és a pénzintézetek, valamint a hitelélet többi szervei mindenekfölött alkalmasak arra, hogy ezeknek a külső rengéseknek kifejezőivé legyenek. De a bizonytalanság érzése végső elemzésben mégis belülről fakad, enélkül semmi sem változhatnék meg. A pénzintézetek esetében is megfigyelhetjük ezt. A hitélet alapja a pénzegység szilárd volta. Ha ez meginog, a hitelszervezet nem működhetik zavartalanul. De ezt a szilárdságot maguk a pénzintézetek is megtámadják,

midőn magukévá teszik a náluk sokkalta kevésbbé iskolázott, ösztönösen cselekvő és pillanatnyi hasznokat hajszoló közönség gazdasági értékelését. «Drágulás» idején túlgyorsan alakítják át a maguk kereseti politikáját, mert egyszerűen részt akarnak venni az általános «keresetben», holott tudniok kellene, hogy az ilyenkor jelentkező haszon csak látszat nem igazi értéktermelés, hanem az értékmérőeszköz elnevezésében beállott változás és minden erejükkel küzdeniök kellene ennek az irányzatnak elhatalmasodása ellen. A pénzintézetek tudásának, bizalmának, saját erejükbe vetett hitének kellett megrendülnie ahhoz, hogy a kisemberek által és a nagykeresők által s esetleg más tényezők által is diktált erkölcsi felfogást átvegyék és az egészséges hitelélet rendjétől való minden eltérést igazoltnak véve, ők maguk igyekezzenek azt minél jobban mellőzni, csakhogy a keresetben elől járhassanak.

A pénzintézetek igen tevékeny részt vettek abban a munkában, amellyel a dolgozó társadalom a saját biztonságának alapjait aláásta és így méltán érte őket hatalmi körük megnyirbálása. Miután túlnagy mértékben átengedték magukat a külső hatásoknak, ami egyet jelent azzal, hogy majdnem teljes mértékben lemondtak a maguk erejének használatáról, ma sem tudják megtalálni azt a tekintélyt, amely ahhoz kell, hogy az ország gazdasági életének olyan vezetői legyenek, mint amilyenek voltak. Pedig még nagy szükség lenne ennek a régi szerepnek a folytatására, mert hitelszervezetünk világosan mutatja, hogy a szervezés munkája még csak a társadalmi piramis felső részeiben ment végbe, ellenben az alsó rétegekben nagy tömegek várják még a hitelgazdálkodásba való bekapcsolásukat.

A pénzintézetek funkciója a pénzgazdálkodás kiterjesztésének szolgálata, a pénzgazdálkodás értelme pedig az izolált, egyéni gazdálkodásból a minél szélesebb körben megszervezett társadalmi gazdálkodásba való átmenet. A pénz a szimbóluma annak, hogy az egyén mind nagyobb mértékben válik tagjává társadalmának, hogy értékeit annak adja át és attól csereértékeket kap s e folyamat eredményeképpen olyan lehetőségek nyílnak meg előtte, amelyek a magára-utaltság állapotában éppen olyan kevéssé állhatnak rendelkezésére, mint akkor, ha a kölcsönös segítés csak a család vagy a törzs szűk körére szorítkozik. A pénz nem érinti azoknak a javaknak a természetét, amelyeknek kicserélését jelzi, de kiterjeszti az ember életterületét: a szélesebb körben megforduló ember lelkisége pedig mind tagoltabbá válik, szükségletei egyre sokasodnak, szintjükben emelkednek. A pénzgazdálkodás kifejlődése maga után vonja a szellemi tartalom, a kultúrértékek gyarapodását.

Ahogy a pénz csak szimbóluma bizonyos folyamatok megtörténtének, éppen úgy a hitel szimbóluma magának a pénznek. A hitel-

lel kapcsolatban annak a pénznek a helyét, amely önmagában is áru, elfoglalja a szimbolikus pénz, a bankjegy; a fejlődés következő fokán pedig a kézben tartott, megfogható, gyűjthető, megsemmisíthető pénzeszköz vagy pénzjegy helyébe a könyvelt pénz lép. Ezáltal az egyén akciórádiusa mind nagyobb területekre terjed, belső értékeinek napfényrejuttatása mind gyorsabb üteművé válik és mind nagyobb változatokban válik lehetségessé. A társadalom arca megváltozik, mert egyedei eddig nem is sejtett fejlődési lehetőségeket találnak maguk előtt.

A részvénytársasági formájú pénzintézeteknek e fejlődés vezetésében éppen a lényegüket tevő szabadságnál fogva van igen nemes, magasrendű szerepük. Mivel működésük, a hozzájuk való csatlakozás, a tevékenységükben való részvétel teljes mértékben mentes minden kényszertől, a lehetőségek köre éppen náluk a legszélesebb. A közintézmény már valamely meghatározott célkitűzést szolgál és ellenszolgáltatásul is külön megkötöttségeket követel, amelyek egészen más területekre vezetnek át, tehát a szabadság korlátozását jelentik; a szövetkezetek programmja egyhangú, túlságosan alkalmazkodik tagjainak adott szellemiségéhez, kultúrszínvonalához; a szövetkezet nem egyszer egyenest azzal a céllal jön létre, hogy ezt a színvonalat megrögzítse, amennyiben tagjait ugyanannak a «termelési fokozatnak» megtartására ösztökéli, sőt gyakran kötelezi is. A rt. formájú pénzintézetek munkássága tehát élénkítőbb a társadalomra nézve, mint az egyébként a pénz szempontjából hasonló célokat szolgáló társadalmi intézményeké.

Magyarország modern gazdasági fejlődésének rövid korszaka alatt, vagyis a kiegyezéstől a világháború kitöréséig eltelt évtizedek alatt a pénzintézetek szerepe gazdag, változatos és eredményes is volt. Nem feladatunk most e munka elemzése és máskorra kell hagynunk annak a problémának a kutatását is, hogy ez a fejlődés milyen vonásainál fogva vezetett végül a bankok növekedő hatalmával szemben mégis majdnem általános ellenszenvre és hogy milyen értelemben kellett volna a világháború nélkül is belenyúlni azok hatalmi körébe.

Az bizonyos, hogy munkájuk a háborúval félbenmaradt. A háború után már a nekünk meghagyott területen is csökkent a pénzintézetek száma; az új meg új alakulások sorozatát, amely különösen évszázadunk első tizedét jellemezte, az összeolvadások, a kisebb intézetek felszívásának korszaka váltotta fel s a magyar bankszervezet régi pénzbeli hatalmának is csak egy részét tudta újra visszaszerezni. Hogy ennek az újjáfejlődésnek üteme gyors volt, azt a régi iskolázottság tette és ezenkívül a régi morálnak azok a töredékei, amelyek a bankintézményben a nagy lelkiösszeomlás után is megmaradtak.

A magyar bankszervezetnek az országban való elterjedését a következő tábla mutatja:

Magyarország rt. formájú mérlegkészítő pénzintézetei.

1930 dec. 31.

	Pénzintézetek száma	Hány helységben	Ezek lakossága 1000 lélek	Intézeti alaptőke	Passzivák összege	Egy lélekre esik		Hány ezer lélekre esik egy önálló intézet
						alaptőke	passzivum	
				1000 P-ben		pengőben		
Intézetek összesen	557[1]	342	4817	349.389	4,370.000	72·53	907·20	8·6
Ebből Budapest	93	1	1005	260.082	3,230.514	258·79	3214·44	10·8
Vidék	464[1]	341	3812	89.307	1,139.486	23·43	298·92	8·2
Ebből tj. város	51	11	671	23.199	302.581	34·57	450·94	13·2
Megyei város ..	126	44	1095	10.301	478.233	9·41	436·74	8·7
10.000 léleknél nagyobb községek	78	57	796	11.575	131.599	14·54	165·33	10·2
Többi községek	209[1]	229	1250[2]	44.232	227.073	35·39	181·66	6·0
A bankok körzetén kívül esik .	—	3077	3867	—	—	—	—	—
Összesen ...	557	3419	8684	349.389	4,370.000	40·23	503·22	15·6

1930 végén Magyarországnak 3419 helysége közül 342-ben volt rt. formájú bank, takarékpénztár vagy ilyen intézetnek fiókja. E helységek közül 85-ben csak fiókok voltak. E helységekben az ország 8.7 millió lakosa közül 4.8 millió lakott, ami 55%-ot jelent. 3.9 millió lélek, a lakosság 45%-a tehát egészen kívül esett a bankok közvetlen tevékenységi körén. Ez nem jelenti azt, mintha ebből a külső körből nem lehetne a bankokkal kapcsolatot találni; a bankoknak meg is van az a törekvésük, hogy ilyen kapcsolatokat teremtsenek, de a gazdasági élet élénkülésének lehetőségei szempontjából mégis éles a különbség a belső és a külső kör lakosai között. (Érdemes lenne pontosan megállapítani a magyar mezőgazdasági statisztika során, hogy az eladósodottság mértéke milyen e közvetlen pénzintézeti körön belül és milyen azon kívül.)

Országos átlagban 15.500 lélekre esik egy intézet és 8600 lélekre esik egy azoknak a helységeknek népessége arányában, amelyekben önálló intézetek vagy ilyeneknek fiókjai vannak. Aránylag a leg-

Ezek közül 85 községben csak bankfiók van.

Az 1920. évi lélekszám 1,072.299; a valószerű gyarapodás figyelembevételével ezt a számot emelnünk kellett.

sűrűbb a bankhálózat azokban a községekben, amelyeknek lélekszáma nem éri el a 10.000 főt; ezekben 6000 lélekre esik egy önálló intézet; utánuk a megyei városok következnek, amelyekben az átlag 8600 fő. Legnagyobb egy-egy intézet köre a vidéki tj. városokban, ahol 13.200 főre esik közülük egy. A viszonyszámoknak ennél pontosabb alapja lenne az, ha a keresőkhöz viszonyíthatnék az intézetek számát, de erre az új népszámlálás alapján még nincs lehetőség, a régi népszámlálás adatai pedig e tekintetben még jobban elavultak, mint az abszolút lélekszám tekintetében. Pedig tekintettel arra, hogy a keresők száma sokkalta nagyobb a városokban, mint a falvakon, ezzel még jobban megnyúlnék a kisebb községeknek a tj. városoktól való távolsága.

Ezek a számok nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy hozzájuk értékítéleteket kapcsoljunk. Az, hogy hány községben van pénzintézet s hogy hány lélekre esik közülük egy, sem sokat, sem keveset nem jelent. A bankszervezet kiterjeszkedése nemcsak abban a formában képzelhető el, amelyben a békeidőkben történt, vagyis nem úgy, hogy egyre-másra alakuljanak kis intézetek. Nem éppen a költségszempont miatt, hanem azért, mert ez a hitelszervezetben izolált tagok létrejöttét jelenti. De más szempontra is tekintettel kell lennünk. A hitelszervezet kialakulásának és továbbfejlődésének ugyanis olyannak kell lennie, hogy annak minden egyes tagja alkalmas legyen mindkétirányú pénzkeringés megindítására, azaz tőkegyűjtésre és a tőkék kihelyezésére egyformán. A hitelszervezetnek nem az a főfeladata, hogy tőkét vigyen azokra a helyekre, ahol tőkéket keresnek; ez csak az indítás időpontjában szükséges, mert ha ez a folyamat tartóssá válik, beteges állapotra vezet és annak a jele. Az igazi cél az, hogy a hitelintézmény szervezze meg azokat a helyi erőket, amelyeknek közös elnevezése a tőke. Ebben pedig a kis önálló intézetek igen jó szolgálatokat tettek azáltal, hogy igazgatóságuk és felügyelőbizottságuk, részvényeseik a helyi érdekeltség köreiből kerültek ki, ügyük tehát teljes mértékben közügy és a bizalomnak, amellyel a közönség feléjük fordult, megvan a maga helyi alapja. Ez pedig fontos olyan korszakokban, amelyekben a bizalomnak, a vállalkozni mérésnek fokozatos felélénkítése a feladat. A bankigazgató helyi ismeretei, a bank ügyvitele felett rendelkező szerv, az igazgatóság helyi érdekeltsége, mindez olyan körülmény, hogy ebből magának a bankszervezetnek és így a gazdasági életnek is csak haszna lehet.

Az egyes helységek kategóriáiban az intézetek átlagos nagysága és annak az összegnek mértéke, amely a lakosság lélekszámához viszonyítva az intézetek nagyságát, üzletkörének kiterjedt voltát jellemzi, sokkalta nagyobb szélsőségeket mutat, mint amilyet az

intézetek gyakoriságában láttunk. Az alaptőke országos átlaga fejszám szerint 40.23 pengő, Budapesten azonban 258.79, a megyei városokban 9.41 pengő. A passzívumok átlagánál nem ilyen a sorrend. E tekintetben az országos átlag 503.22 pengő, a maximum Budapesten van és 3214-44 pengő, a minimum 165.33 pengő, amit a 10.000 léleknél nagyobb községekben találunk; a megyei városokban pedig 436.74 P az átlag. Országos átlagban az alaptőke a passzívumok összegének 8%-a, Budapesten is majdnem pontosan ugyanennyi az arány, a megyei városokban ellenben csak 2.1%. Ezek az intézetek tehát saját alaptőkeerejüknek majdnem az ötvenszeresét kapják gyümölcsöztetés céljaira, holott az *országos* átlag csak tizenkét és félszeres. Hogy ennek a feltűnő jelenségnek az okait kinyomozzuk, sorba kellene venni az intézetek háborúelőtti történetének egyes fázisait, amikor a jóhír, a régi és egyenletes tempójú tevékenység igen helyesen nagyobb akciórádiust jelentett az intézet számára, mint az alaptőke abszolút nagysága; továbbá kutatnunk kellene azt, hogy az egyes intézetek mint heverték ki a koronaromlás és a pengőre való átmenet idejét, végül a mostani affiliációs mozgalmakat, amelyeknek az az eredménye, hogy az affiliált intézet nem a maga tőkeerejének növelése útján igyekszik a szükséges fejlődés lehetőségét biztosítani, hanem anyaintézetének igénybevételével.

Gondosan meg kellene vizsgálni, hogy az egyes kategóriákban a pénzintézeti szervezet mit ad a gazdasági életnek, mivel szolgálja a társadalom megszervezésének feladatát s hogy ezért cserében milyen szolgáltatásokat követel. Sajnos, ebben a tekintetben már csak az országos adatokat állapíthatjuk meg tisztán s csak Budapest szerepét látjuk külön, de az egyes kategóriákba nem hatolhatunk be, mert ezt csak a mérlegek alapján lehetne megtenni, ezek pedig — nincsenek.

1930 végén az országban a bankok és takarékpénztárak 4370 millió pengőnyi bruttó vagyonnal dolgoztak. Ebből a budapesti intézetek 3231 milliót kezeltek, a vidék 1139 milliót. Az ország tőketermelőereje ebből összesen mintegy 3500 millió pengőt teremtett elő, míg külföldi kapcsolataik útján mintegy 850 millió pengővel növelték az intézetek a hazai tőkeerőket.

Ennek a pénzintézeti tőkének használatáért az ország 1930-ban 364 millió pengőt fizetett a pénzintézeteknek. Ez nyersen 8.2%-ot jelent, de ennek a számnak éppen olyan kevés hasznát vehetjük, mint általában az átlagszámoknak. Mindenesetre tudjuk, hogy a banktőke ennyibe került az országnak.

Sajnos, azt, hogy e tőke milyen hasznot biztosított az ország számára, nem lehet megállapítani. Pedig enélkül a kutatás nagyon

hiányos, mert hiszen a kihitelezett összegek hozamának legalább is fedeznie kellene azok kamatait és az értük fizetendő többi ellenszolgáltatást. Erre a kérdésre a bankvagyon kihelyezése ad némi tájékoztatást. A bankok által kezelt vagyon egy része, mintegy százmillió pengőnyi érték, egyáltalában semmit sem kamatozik, mert készpénzben és számlálási tételek formájában van meg; mintegy 304 millió pengőt tevő vegyes tétel szintén alig hoz kamatot; mindössze 0.2%-ot lehet e vagyontömeg javára írni hozamként. A pénzintézeteknél elhelyezett 170 millió pengőnyi összeg csak mérsékelt kamatot hoz; ez a kamat évi átlagban 2.6%, ha feltesszük, hogy ez az összeg egész éven át körülbelül ezen a szinten volt, ami azonban természetesen csak feltevés; külföldi pénznemekben 126 millió feküdt, az ezekkel való kereskedés a bankoknak 3.3%-os hasznot hozott. Az ingatlanok értéke a bankok mérlegében 138 millió pengővel szerepel s a belőlük eredő jövedelem az érték 6.4%-ának felel meg. Budapesti intézetek kezén 100 millió pengő értékű ingatlanvagyon van, még pedig az országban bankkézen levő 854 épület közül 194, a 358.169 négyszögölnyi telekből 196.191 négyszögöl és 7676 kat. holdnyi birtokterületből 809 kat. hold, amiből 229 kat. hold erdő. Feltűnő, hogy a budapesti intézetek aránylag mégis kisebb jövedelmezőséget értek el ingatlanaikból, mint a vidékiek, holott a birtokok a vidéki intézetekkel s azt kellene hinnünk, hogy ezek hozama jelentéktelen. Budapesten az ingatlan vagyon hozama átlag 5.6%, a vidéki intézeteknél 8.7%. Sok részletet kellene ismernünk ahhoz, hogy ennek az eltérésnek eredetét megállapíthassuk.

A csökkent hozamot biztosító tételek együtt az intézetek által kezelt egész vagyonnak csak kisebb részét teszik. Összegük 838 millió pengő.

A többi kamatozó vagyon így oszlik meg:

	Kihelyezett tőke		A kamat %-ban	
	összege	kamatai	tisztán	a jutalék betudásával
	milliókban			
Értékpapirok	228·9	21·7	8·1	8·9
Váltó	1754·9	155·4	8·8	9·7
Lombard	15·0	1·1	7·6	8·4
Folyószámlás követelések	965·7	72·5	7·5	8·2
Jelzálogos követelések	457·9	37·9	8·3	9·1
Törvényhatósági kölcsönök	56·9	4·0	7·0	7·7
Kezes kölcsönök	3·8	0·4	11·3	12·4
Összesen	3483·1	293·0	8·3	9·3
Jutalékok és díjak	—	31·6	—	—
Főösszeg	3483·1	324·6	9·3	9·3

A jutalékok és díjak tétele a kamatként kimutatott jövedelemnek 10.1%-a, tehát hogy megtudjuk, mennyit hoznak valójában a bankoknak ezek az üzletágak, amelyekben igazi tevékenységüket kifejtik, 10.1%-kal mindenütt emelnünk kell a kamatok színvonalát. Ezt végeztük el a legutolsó rovatban, amely a tényleges hozamot már a jutalékok és a díjak összegével együtt mutatja. Eszerint az átlagos hozam nem 8.3, hanem 9.3%. Természetes, hogy csak maguk az intézetek mutathatnák ki pontosan a jutalékok és a díjak valódi megoszlását az egyes üzletágak között, azonban az átlagos számítás sem vezethet nagyobb hibára.

A hiba nem is a számításban van, hanem valahol másutt kell annak lennie. E számok szerint ugyanis Magyarországon 1930-ban 97% lett volna az az átlagos kamat, mint amit az adós a váltóért fizetett, de mindenki tudja jól, hogy ez nem így volt. Sajnos, helyesbítésre nincs mód. De e számok azokat az indexadatokat juttatják eszünkbe, amelyekkel a statisztikusok a békebeli életszínvonalnak a maitól való eltérését igyekeznek kimutatni.[1] Sokkalta részletesebben kellene ismernünk a pénzintézeti életet, hogy megtalálhassuk a hiba forrását. Kétségtelen, hogy ezek az adatok a valóságnak csak egy részét tárják fel, vagyis csak egy részét mutatják meg annak a tehernek, amit e tőke fejében az adós közönség visel.

E számok alapján próbáljunk tehát választ adni arra a kérdésre, hogy vájjon ezek a tőkék meghozták-e a nemzetgazdaságnak azt a kamatot, amit értük fizetnie kellett.

Váltó-, folyószámla- és jelzálogos tartozás ennek az összegnek a túlnyomó nagy része. A váltó a kereskedő kezén hasznos szerszám, de a mai váltók nagyobbrészt szintén «befagyott» hiteleket jelent. A váltók túlnyomó részének ma nincs likviditása, vagyis a mai váltó nem sokban különbözik a békebeli pinceváltóktól. Ez a tőke nem tevékeny, hanem elfogyasztatott része a nemzetgazdaságnak. Nem is igen hoz tehát gyümölcsöket annak, aki összegével tartozik. — A folyószámla-üzlet szövevényét nem igen tudjuk áttekinteni, de pangó kereskedelem mellett ez is inkább adósság, mint üzleti terjeszkedés és tevékenység eszköze. — A jelzálogos követeléseknek pedig, tudjuk jól,

[1] Mindenki tudja jól, hogy ma nem lehet 99-9 pengőből (a december havi megélhetési index lakbérrel együtt) úgy megélni, mint békében 1 oo-ból, s hogy 116.7 pengőből (ruházati index-szám) nem lehet úgy ruházkodni, mint békében 100-ból, de a gyakorlati megfigyelés egyszerű igazsága nem elég erős ahhoz, hogy a statisztikai módszerek átformálását kisürgesse. Megmarad az index, a közvéleményben és a tudományos elemzésekben is szerepel, ami azt jelenti, hogy ez a helytelen számadat olyan funkciót vesz át, amelynek betöltésére nem alkalmas. Ugyanígy vagyunk az itt megállapított statisztikai kamatszámokkal is.

csak kis részét fordították beruházásra, nagyobbik hányada a birtokos-elemnek azt a vágyát elégítette ki, hogy egy ideig még a magas terményárak illúziójában ringatózhassak.

Az illúzió általában nagyon fontos volt a rossz korona eltűnte után, a pengő megjelenésének első éveiben. A rohamos eladósodás ezekben az években nem a gazdasági aktivitás jegyében következett be, hanem a hirtelen támadt hiány áthidalására szolgált, amelyet az adósok átmenetinek képzeltek. Azt hitték, nemsokára újra visszatér majd az áru árdiktatúrájának korszaka s nem volt kedvük berendezkedni a fáradságos előrehaladásnak arra a rendszerére, amely megfelel az emberi alaptermészetnek, megfelel a kultúrértékek termelési tempójának és ennélfogva maga a normális állapot. Ez a végzetes tévedés vitte bele az adósokat újra abba a helyzetbe, amelyből a rossz korona kimentette őket. De nem is lettek volna adósok, ha pontosan tudtak volna disztingválni látszat között és valóság között, s ha többre becsülték volna a munkával elérhető szerény eredményt a hitelképesség megfeszítésével szerzett könnyű pénzszerzésnél.

Sajnos, ebből a szempontból nem igen szokták vizsgálni a magyar hitelélet problémáit, pedig az adósságcsináláshoz legelsősorban az adósságcsinálás szándéka kell. Azt pedig meg kell állapítanunk, még pedig bármily különösen hangzik is, a bankok javára, hogy soha magasabb kamatok, soha rosszabb hitelfeltételek nem figyelmeztették az adóst lépésének felelősségteljes voltára, mint éppen ebben a korszakban. Ha tehát ha az a 4.3 milliárdnyi tőke, amely ma az ország gazdasági életében a pénzintézetek befagyott hiteleiként szerepel, a gazdasági életet valójában inkább terheli, semmint előresegíti, ezért a pénzintézeteknek csak másodsorban lehet szemrehányásokat tenni. Az elsőrendű felelősség az adóst terheli; de nem vizsgálja senki azt a kérdést, hogy mennyiben lehet azt a felelőtlen adósságcsinálás következései alól mentesíteni.

Viszont meg kell állapítanunk, hogy éppen olyan időkben, mint aminők az ország új eladósodásának évei voltak, veszedelmessé válik az a felelőtlen szabadság, amelyet a pénzintézetek működése megtestesít. Ilyenkor gyámságra, a vezetés szilárd erejére, iránymutatásra volna szükség; ilyenkor merülnek fel a közös tervek körvonalai, ilyenkor követeli mindenki azt, hogy mások vigyázzanak rá. A pénzintézetektől a társadalom joggal várhatta volna, sőt követelhette volna ezt a gazdasági értelemben vett gyámszerepet. De ezek, miután a háború alatt a saját irányukat is elvesztették és részt vettek az infláció romboló munkájában, az újjáépítés munkájában nem mutatkoztak megfelelő társadalmi erőforrásnak. Mivel olyan absztrakt módon fogták fel hivatásukat, hogy egyáltalában nem érdekelte őket más, mint a biztosíték, végül elvesztették ezt a biztosítékot. Hiába

mentek el ebben a tekintetben a legvégső határig, sőt azon túl is. Hiába szállították le a megterhelés veszélyvonalát és hiába kérték a magas kamatokat: ez nem fékezte meg az adósságcsinálás rohamát, ellenben arra vezetett, hogy az adósságcsinálásnak a könnyelműség és a hozzánemértés lett a legelső feltétele. Minden értelmes gazda tudta, hogy 10%-nál is drágább tőkével nem lehet invesztálni. S minden józan kereskedő tisztában volt vele, hogy a pengő megjelenésének pillanatában örökre megszűnt a könnyű keresetnek az a lehetősége, amely az inflációnak volt a lényege és amelyben nem számított a kamat nagysága. A pénzintézeteknek is tudniok kellett volna ezt, nekik jobban, mint gazdának, iparosnak és kereskedőnek. Pénzintézeteink csak akkor állottak volna hivatásuk magaslatán, ha ebben a kritikus pillanatban egyfelől elég önuralom van bennük ahhoz, hogy szerényebb kamatszinten mozogva, kevesebbet igyekezzenek keresni, másfelől az így szerzett erkölcsi erőt arra használják fel, hogy adósaikat a kornak megfelelően iskolázzák és válogassák. Az a hitelező, aki 10%-nál többet kér pénzéért és aki közben azon töri a fejét, hogy mint biztosítson 50%-os és ennél is sokkalta nagyobb hasznot a maga számára, elvesztette erkölcsi erejét arra, hogy ellenőrizhesse: mire költi pénzét az adós. Ez az alapja annak, hogy most ott vannak bankjaink a megbukott fedezeti rendszer romjai között.

* * *

Nem hivatkozhatnak arra, mintha hatáskörük nem terjedt volna túl a rideg kamatszámítás lehetőségein. A bankok mindkét oldalon igen kiterjedt szervezetet jelentenek; azoknak a köre, akik tőkéiket reájuk bízzák, éppen olyan nagy, mint azoké, akik e tőkék kölcsönvételével azok gyümölcsöztetésére vállalkoznak.

A takarékbetétek 1930 végén 959.000 könyvecske között oszlottak meg, Budapestre ebből 521.000 darab esett. Ha ez nem is jelent ugyanannyi betevőt, de a betevők tábora mindenesetre igen nagyszámú. — A folyószámlás tételek és felek számára nézve, sajnos, nincsenek adatok és itt már tekintettel kell lenni arra is, hogy a folyószámla «betevő» legtöbb esetben egyszerűen adós, aki a neki megszavazott és általa megfelelően biztosított hitelkeretet nem merítette ki teljesen, hanem számláján e kereten belül rendszeres pénzforgalmat tart fenn. De ez a szám is nagy; a pénzintézetek munkája a tőkegyűjtő oldalon milliónyi keresőnek megszervezését jelenti. — Az adósok száma semmivel sem kisebb. Pénzintézeteink 1930 végén kétmilliónál több váltót kezeltek. A tételszám itt sem jelenti a váltóadósok számát, de a jelek szerint ezek tömege is nagy; Budapesten a váltók átlagos összege 1630 pengő volt, a vidéken 880 pengő. Ezek az átlagok alacsonyabbak az adósságok átlagánál. De ha arra gon-

dolunk, hogy a jelzálogos követelések 43.600 tételből állottak s átlaguk 13.900 pengő volt, a váltóadósságok átlagos összegét nem vehetjük túlnagyra. A földbirtok teherstatisztikája szerint a bekebelezett pénzintézeti tehertételek száma jóval meghaladja a félmilliót; ezek pedig egyúttal mind váltóval is fedezve vannak. Ebből a túlnyomó nagy rész az 50 holdnál kisebb birtokok terheire esik, már pedig minél kisebb a birtok, annál kisebb a többszörös bankmegterhelés valószerűsége, tehát annál közelebb jutunk az adósok számához.

Ismét az adatok hiányosságát kell tehát panaszolnunk. Sürgetnünk kell a pénzintézeti statisztikának és a földteherstatisztikának olyan feldolgozását és olyan közlését, hogy az adatok a társadalmi szempontokból fontos helyzetképet minél világosabban mutassák meg. Mert az az adat, hogy Magyarországon a pénzintézetek együtt 2-2 millió kat. holdnyi birtokra kebeleztek be jelzálogos kölcsönöket 362-5 millió pengőnyi értékben, s hogy ebből a bankok és a takarékpénztárak 588.000 kat. holdtól 1307 millió pengőt követeltek, társadalompolitikai szempontból nem sokat ér, ha nem tudjuk, hogy ezzel az összeggel összesen hány adós tartozott, s hogy ez a birtokterület összesen hány adós gazdának volt a tulajdona.

A pénzintézeteknek tehát mindkét irányban igen nagy tömegekkel volt érintkezésük és gazdasági működésük kapcsán mindkét irányban igen hasznos és bölcs társadalomnevelő feladatot hajthattak volna végre. Mert amennyire nem okos megalapozása az új korszak hiteipolitikájának az, hogy az intézetek nem kérdik, miből fog majd az adós fizetni, éppen olyan végzetes hiba volt az, hogy a betétekért egészen vakon és az igazi érdekekkel szemben egészen közömbösen kamatversenyfutást rendeztek a pénzintézetek. A biztonság kérdését feledve, egyszerűen a magas betéti kamattal akartak betéteket gyűjteni. Ebből mindenesetre meg volt az a hasznuk, hogy a betevők oldaláról fedezték magukat, mert a betevőnek sincs joga megkérdezni, hogy a bank miből fizet neki kamatot, ha ez a kamat túlmagas, sőt még azt sincs okvetlenül joga követelni, hogy a túlnagy gyümölcsöztetésre átadott tőkéjét egyáltalában visszakaphassa. De éppen a bankszellem ridegségén, közömbösségén, előrelátásának hiányán múlt, hogy a helyzet mindkét oldalról szakadatlanul csak mérgesedett és végül a mai állapotra vezetett.

* * *

A bank önmagában álló szervezet, általársadalom, amelynek megvan a maga külön élete. A gazdasági szervezés gondolatát, amely ennek az intézménynek lényege és amelyet a társadalom kereső és vállalkozó rétegében fejt ki, meglehetősen szűk határokra korlátozódó belső szervezet valósítja meg. E szervezet közepén az igazgatóság és

a felügyelőbizottság áll. Ezek az oly hiányos közgyűlésen át a részvényesek rétegére támaszkodnak, üzleti politikájukat pedig az alkalmazottak útján valósítják meg.

A bankoknak, takarékpénztáraknak ez a belső köre több tagot számlál, semmint gondolnók. A részvényesek számát nem ismerjük pontosan, de ez nem lehet nagyon kis szám. Az alaptőke 350 millió pengője még abban az esetben is sok kézen van, ha feltesszük, hogy a többségi elv általában érvényesül a magyar bankoknál, vagyis az alaptőke 51%-a az igazgatóságok tulajdona. Az alaptőke másik fele még mindig 175 millió pengő és ennek az összegnek előteremtésére sok kisember szükséges.

Az igazgatósági tagok számát az 557 pénzintézetnél mintegy 5000 főre tehetjük, a felügyelőbizottságé legalább a fele ennek. Hétezerötszáz főnyi jól megválogatott tábor ez a magyar pénzintézeti szervezet élén; csupa olyan emberek, akik az intézetekbe vagy vagyont, vagy presztízst, összeköttetéseket, esetleg mind a hármat vittek magukkal, s akik ennélfogva igen nagy erővel dolgozhatnak annak a gondolatnak megvalósításán, amelyet maguk elé kitűztek. A nekik juttatott haszonrészesedés igen gyakran éppen a presztízsnek és a kapcsolatoknak a jutalmazása. Társadalompolitikai szempontból éppen ezért nagyon időszerűvé lett az a kérdés, vájjon helyes-e, hogy nemcsak közvetlen javadalmazásukat állapítják meg ők maguk, de még az osztalékpolitikát is úgy irányíthatják, hogy ez az ő szolgálataik jelentőségét domborítsa ki és elsősorban azt jutalmazza. Ez a rendszer addig nem volt kárhoztatható, amíg a pénzintézetek valóban ösztönzői, előrevivői voltak a gazdasági életnek és amíg az ebből eredő társadalmi hasznot a bankok kezdeményező szerepének lehetett és kellett is betudni. De a helyzet megváltozott és a pénzintézetek, amióta egyre kevesebbet törődtek a közérdekkel, azóta mind több és több bírát is hívtak ki maguk ellen.

A pénzintézetek tisztikara 1930 végén 12.567 tisztviselőből, valamint 2787 egyéb alkalmazottból állott; ezekhez kell még számítanunk 2461 nyugdíjast is, mint akiknek ellátását szintén a banküzletnek kell előteremtenie, tehát ami szintén befolyásolja a bankok üzleti politikáját. Budapesten 7155 tisztviselő, 1780 egyéb alkalmazott és 1945 nyugdíjas szerepelt a bankok és takarékpénztárak státusában.

A pénzintézeti alkalmazottak táborának szerkezete ismeretlen. A magyar pénzintézeti rendszer, amely kedvezett a sok önálló intézet kialakulásának, egyúttal útját állotta annak is, hogy a pénzintézeti alkalmazottak egységesen szervezkedhessenek meg s hogy a kan öntudat közöttük kifejlődhessen. Ez az oka annak, hogy egységes banktisztviselői kar helyett 557 kisebb-nagyobb üzemnek egy-

mástól nagy mértékben izolált tisztviselői csoportjával állunk itt szemben. E csoportok élén mindig olyan tisztviselőnek kell állania, aki elvben az igazgatóságnak, a vállalkozó saját tőkének megbízottja, de aki a valóságban legtöbbször inkább az igazgatóság igazi irányítója. A pénzintézetekben az elnöklés legtöbb esetben csak méltóság és nem hivatal. A vezető tisztviselőt, a vezérigazgatót, aki eddigi gyakorlatunk szerint legtöbb esetben egyúttal az igazgatóságnak is tagja, meglehetősen nagy távolságban van az utána következő tisztviselő felett, aki már valóban csak végrehajtó funkciót tölt be. A pénzintézeti tisztviselő ügyköre általában véve kicsinysugarú, túlságosan specializált. Jellemző tünet, hogy soraikból sem jelentékeny elméleti közgazdák, sem szociológusok nem kerülnek ki. Inkább a pénzintézeti és kereskedelmi ügyvitel szakirodalmában tűnnek ki. Az általánosabb problémákkal való foglalkozásban megakadályozza őket képzettségük szakjellege és az a szigorú fegyelem, amely a bankokban uralkodik. Ezért a pénzintézetek annak a feladatnak sem tudnak megfelelni, hogy képzett, mindenre kiterjedő figyelmű és a társadalmi szerkezet szövevényébe behatoló szellemi munkássereget neveljenek. A pénzintézeti tisztviselői karban meglevő belső értékeket túlságosan szűk keretben használják s igyekeznek azt teljesen a maguk javára lekötni. Ezt általában a munkaidő is kifejezi; a pénzintézeti tisztikar túlságos igénybevétele közismert tény. A tisztviselői karnak ezzel szemben ellentállóerejét gyengíti az, hogy a bankok nagyon alkalmasak a gépi megszervezésre. Egyes kísérletek ugyan azt mutatják, hogy ez egyúttal új munkaterületek bekapcsolását is jelentené, tehát végeredményben nem válnék a tisztikar kárára.[1] Azonban ehhez új vállalkozó szellemre is szükség lenne, ami a bankokból ma hiányzik. Enélkül pedig a gép valóban csak a tisztviselő kiszorítását jelenti.

* * *

Mire fordíttatott az a 364 millió pengő, amivel az ország a bankok által kezelt és rendelkezésére bocsátott tőkéket javadalmazta? Hogy osztozott ezen az «idegen» tőkés, vagyis az, aki pénzét gyümölcsöztetés céljából a bankra bízta, továbbá az állam, a tisztikar, végül a saját tőke és az azt képviselő igazgatóság?

A rt. formában működő pénzintézetek 1930-ban 363,771.000 pen-

[1] Nagyon jellemző példa erre a Budapesti Kisipari Hitelintézet, ahol a gépi munka az üzletvitelnek olyan kishitelekre való kiterjesztését tette lehetővé, hogy ezt más intézet már nem láthatja el. Egy budapesti nagybank százezer pengőt tíz vagy húsz tételben helyez ki, a Kisipari ellenben esetleg ezer tételben. Ezt kézimunkával nem lehetne elérni, mert a kezelés költsége megfizethetetlen lenne. A gépek munkája ebben a bankban az ügykör kiszélesedésével mind több tisztviselő alkalmazását kívánja.

gőnyi nyers bevételt mutattak ki. Ez 4-2 millióval több, mint amennyi a mérlegben bevételként szerepel, azonban a mai statisztikai feldolgozási rendszer mellett elkerülhetetlen, hogy bizonyos kisebb tételek kétszer ne szerepeljenek. Ezt főként az okozza, hogy a statisztika nem mutatja ki külön a veszteséges vállalatok számadásait. Ennek a nyers bevételnek a szétosztása a következő:

Az idegen tőke javadalmazása	189,225.000 P
Költségek és veszteségek	38,008.000 «
Állami és községi adók	24,684.000 «
Személyzet	52,010.000 «
A saját-tőke nyers hozama	59,844.000 «
	363,771.000 P

A *költségek és a veszteségek* tétele három különböző főcsoportra oszlik. A bankok 22,676.000 P-t mutatnak ki üzleti költségként, 9,109.000 P az értékpapirosokon elszenvedett veszteség, 6,223.000 P-t pedig különféle veszteségek és költségek címén számolnak el. Az üzleti költségek tétele bizonyos mértékig összeolvad a személyzeti és az igazgatósági kiadásokkal is, mert jelentékeny összeggel szerepelnek itt olyan személyes kiadások, amelyeket nem a rendes javadalmazás keretében könyvelnek a bankok, de amelyek mégis a bankszemélyzet jövedelmét növelik. Mekkora ennek összege, azt nem lehet pontosan megállapítani s még kevésbbé azt, hogy mily arányban részesedik az ilyen természetű jövedelemből a szorosabban vett igazgatóság és a tisztikar s a többi alkalmazottak. — A részvényeken elszenvedett veszteség külön bonyolult problémája a bankszervezetnek. Mivel a bankok nemcsak elszenvedői, hanem előidézői is azoknak a viszonyoknak, amelyek a részvényárfolyamokban tükröződnek, a bankok ügyviteléért pedig a kicsinyszámú vezetőség felelős, természetes gondolat, hogy a veszteségek erre a szűkebb körre háríttassanak. A pénzintézeti funkciók aktív és passzív oldalának olyan egymásbafonódása jelentkezik itt, hogy ennek elemzésére is módot kell majd teremteni. Itt az egyszerűség kedvéért csak konstatáljuk ennek a veszteségnek, valamint a többi kimutatott veszteségeknek tényét és ezek tételeivel ugyanúgy apasztjuk a bevételt, mint a költségek tételével.

Az idegen tőke 189.2 millió pengőnyi gyümölcsöztetésben részesül. Ez nyersen 5.2%-os hozamot biztosít azoknak, akik tőkéiket forgatás céljából a bankokra bízzák.

Az állami és a községi adók, a tőkekamatadót is hozzájuk számítva, 24.7 millió pengőre rúgnak. A 364 millió pengőnyi nyers bevételnek ez 6.8%-a, de ha arra gondolunk, mennyi az intézetek nettó bevétele vagy különösen tiszta nyeresége, az arány nagyon megnövekszik. Ebből az összegből ugyanis 2,277.000 pengő a tőke-

kamatadó, ami a tőkebirtokosoknak kifizetett 189.2 milliót 1.14%-kal terheli meg, az intézeti jövedelemre háruló adó tehát a megmaradó nyers bevételnek, kereken 175 millió pengőnek már 12.8%-ára rúg. S mivel végeredményben csak azt számíthatjuk nyereségnek, amit a pénzintézetek osztalékra fordítanak, továbbá azt, amit az igazgatóságnak és a felügyelőbizottságnak kifizetnek és amit tartalékolnak vagy leírnak, amennyiben ez valóban az úgynevezett titkos tőkék gyűjtését jelenti, az adók százalékaránya még tovább emelkedik az állam és a községek javára. Ha az osztalékul kifizetett 36-0 millióhoz viszonyítjuk az állam és a községek közvetlen adóbevételeit, az arány körülbelül az, mintha a társadalom szolgáltatta volna a pénzintézetek alaptőkéjének kétharmadrészét és az erre eső osztalékot kapná meg adók formájában.

A személyzeti kiadások 52.0 milliós tételében a következő elemek szerepelnek: a személyzet javadalmazása 47.1 millió, jutalékai 2.0 millió, a nyugdíjalap javadalmazása 1.6 millió és a nyugdíj tartalék növelése 1,267.000 pengő.

Sajnos, itt sem látunk olyan világosan, amint kellene. Egyfelől nem tudjuk, mit kellene a költségekből a személyzet kereseteinek tételéhez hozzászámítani. Nem tudjuk, mennyi a nyugdíjasok járandósága. S azt sem, hogy mint oszlanak meg a banktisztviselői és alkalmazotti kategóriák fizetésük nagysága szerint. Tisztán az a 47.1 millió pengő, amit az alkalmazottak 1930-ban kaptak, átlagban fejenkint 3130 pengős átlagos jövedelmet jelentene minden egyes alkalmazott számára, tekintet nélkül arra, hogy szolgálatban van-e vagy nyugdíjban, hogy igazgató-e vagy vezérigazgató. Budapesten az átlag 3800 pengőt mutat, a vidéken 2100 pengőt. Budapesten a nyugdíjas alkalmazottak a szolgálatban levők 27%-át teszik, a vidéken azoknak nem egészen 9%-át. Ha feltesszük, hogy a nyugdíjasok felényi javadalmazásban részesülnek, mint azok, akik aktív szolgálatot teljesítenek, akkor Budapesten 13.5%-kal, vidéken 4.5%-kal kell csökkentenünk a kifizetett összegeket, hogy megkapjuk a tényleg dolgozó személyzet javadalmazásának összegét. Ezen az alapon számítva, Budapesten 30 millióra, vidéken 11-8 millióra tehető a dolgozó pénzintézeti alkalmazottak jövedelme. Eszerint tehát az átlag Budapesten 4200 pengőre, a vidéken 2180 pengőre emelkednék. Ezek a fejátlagok csak úgy jöhetnek létre, hogy a magasfizetésű igazgatói karral szemben igen gyengén fizetett átlagos tiszti- és altisztikar áll. A magyar statisztikai szolgálatnak igen fontos és sürgős feladata lenne, hogy a magyar pénzintézeti alkalmazottak anyagi helyzetét megvilágítsa.

A jövedelmek utolsó nagy tétele, amelyet *a saját tőkének* jutó részként mutattunk ki, így részleteződik:

Leírás	5,134.000 p
Tartalékolás	9,770.000 «
Átvitel a jövő évre	2,566.000 «
Osztalék	36,043.000 «
Igazgatóság illetményei	1,182.000 «
Igazgatóság jutalékai	3,808.000 «
Felügyelőbizottság díjai	350.000 «
Felügyelőbizottság átalánya	338.000 «
Adakozás	653.000 «
	59,844.000 P

A bankok szakértői azt vitatják, hogy a leírások a költségek és a veszteségek közé számítandók, s hogy a tartalékolás is csak részben jelent pótlást azokért a veszteségekért, amelyeket a bankok a mai viszonyok bizonytalansága miatt szenvednek. Azonban, amint már utaltunk rá, a határvonalat nem lehet megvonni a valóságos veszteségnek megfelelő leírás között és a titkos alapok gyűjtésének ebbe a formába rejtett módja között. A bankembereknek abban igazuk van, hogy ma a veszteségek fenyegetően tornyosulnak föléjük s kiszámíthatatlan, mi hát az igazi érték a tárcájukban tartott papirosok között. De bármint van is, leírás és tartalék éppen a bankokban dolgozó magántőke, az úgynevezett saját tőke megerősítésére szolgál. A bankok a pengőrendszer bevezetésekor megmutatták, hogy tartalékaikat magánvagyonként kezelik s betevőknek, hitelezőknek abból nem hajlandók juttatni.

A bankok *osztalék-politikája* nem arra vall, mintha csakugyan tudatában lennének annak a veszélynek, amelyről beszélnek. Az a 36.0 millió pengő, amit e címen szétosztottak, az alaptőkének 10.5-os gyümölcsöztetését jelenti, amelyen hozamot válságos időkben senki sem kívánhat. Csak akkor, ha úgy gondolja, hogy a tőke már úgyis elveszett s tiszta haszon, amit még megkap. Az osztalék nagysága világosan bizonyítja azt is, hogy nagyon alaptalan szemrehányás a pénzintézetekkel szemben az, mintha nem törődnének eléggé a részvényesek közvetlen kereseti igényeivel. Budapesten az átlagos osztalék 10%, a vidéken csaknem 11%-ot tesz. A részvényesek osztalékainak felére való csökkentése az adósok által fizetett kamatokat fél százalékkal apasztaná, ami igen jótékonyan hatna a hiteléletre.

Az *igazgatóság* közvetlen hasznaként a bankok mindössze 5 millió pengőt mutatnak ki; ez az igazgatósági tagok fej átlagában mintegy 1000 pengő évente. E tekintetben is igen nagy változatok vannak az egyes intézetek között s ezekbe a változatokba sem tudunk betekinteni. Azt sem tudjuk, hogy milyen közvetlen haszonlehetőségeket biztosítanak a vállalatok az igazgatóságnak egyes üzleteknél s a költségszámlákon elszámolt tételek között. A *felügyelőbizottság* javadalmazása

eltörpül az igazgatóságé mellett. Mindössze 0.7 millió pengő szerepel e címen s majdnem félmillió ebből a vidéki intézetekre esik, amelyekben a felügyelőbizottság szerepe más is, mint a fővárosi intézeteknél. Ott a felügyelőbizottság ugyanazt a hasznos presztízst jelenti az intézetre nézve, mint az igazgatóság és így ellenszolgáltatásra is több joggal tart igényt, mint a budapesti. Aránylag az igazgatóság közvetlen keresete is nagyobb vidéken, mint a fővárosban. Ennek a jelenségnek egyébként az a természetes magyarázata, hogy vidéken több intézet és több igazgatósági és felügyelőbizottsági tag van, mint Budapesten.

Az adakozások tétele összesen 653.000 pengőre rúg. Sokan ezt a tételt idézik annak igazolására, hogy a bankokban nincs olyan erős társadalmi érzés, mint amilyennek lennie kellene. Helyesebb kívánság ennél az, hogy a bankok ne adakozzanak, hanem inkább ne vegyék el adósaiktól azt, ami túlmegy saját szolgáltatásaik értékén. Amit a bankok bármilyen rendeltetésű adomány formájában juttatnak a közösségnek, kezükben, az mind csak propagandaeszköz. Erre mi sem jellemzőbb, mint az, hogy azokat az összegeket is adományként szerepeltetik, amelyeket a sajtónak fizetnek a kommünikék közléséért, valójában pedig inkább azért, hogy ezeket a kommünikéket lehetőén semminemű kritika se kísérje. Mindenesetre igaz, hogy a szóbanforgó 653.000 pengő csak 0.1%-a a bankok saját tőkéje, igazgatósága és felügyelőbizottsága által igénybevett összegeknek. Ha pedig elfogadjuk azt a rendszert, hogy a bankok adakozásra is kereshetnek, akkor ez valóban nagyon szerény mértéke az adakozásnak. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar bankoknak sem a magyar kultúra, sem a magyar nemzeti érzés ápolása, sem a szegényügy terén nincs számottevő szerepük.

* * *

A pénzintézeti életnek és szervezetnek nagyon fontos problémája a koncentráltság kérdése. A bankok kis társadalmában éppen úgy folyik a hatalomért való küzdelem, mint bárhol másutt. E küzdelem legújabb formája a koncentráció. Nálunk ez az utóbbi évek alatt meglehetősen nagy mértékben haladt előre. A magyar hitelintézetek fiókjainak száma Budapesten 120, a vidéken 231. A fiókok jelentőségét mutatja az, hogy 12.567 tisztviselő közül 2067 a fiókokban működik.

1929-ben 107 budapesti és 487 vidéki intézet készített mérleget. De ezek közül 250 nem volt önálló. A budapesti intézetek közvetlenül 102, összesen pedig 137 vidéki intézettel rendelkeztek. Voltak ugyanis másod- és harmadfokú affiliációk is. Az affiliációs szervezet pedig 6—7 budapesti nagybank kezében fut össze. Ezek irányítják az ország hiteléletét és így a látszólagos szétdaraboltság mellett

lényegében egység uralkodik a magyar bankrendszerben. Az országos bankvagyonnak alig egy tizedrésze független Budapesttől. 1929-ben a magyar bankok és takarékpénztárak 4.2 milliárdnyi tőkevagyont kezeltek. Ebből 3.1 milliárd volt a fővárosi intézetek kezén, a vidékre maradó 1.1 milliárdból 557 millió azoknak az intézeteknek a mérlegét alkotta, amelyek budapesti intézetekkel voltak leányintézeti viszonyban. A vidéknek 444 olyan intézete közül, amelyeknek 1929. évi mérlegeit külön-külön is ismerjük, 137 intézetre terjedt ki a budapesti patronátus. A budapesti intézetek tehát a vidék tőkeerős intézeteit igyekeztek felszívni. Ez a 137 intézet 557.5 millió pengőt kezelt, a többi 307 intézet pedig 457.8 milliót. A leányosított intézetek alaptőkéje együtt 40.6 millió pengőt tett, a többieké 44.5 milliót. Az átlag a leányintézeteknél 290.000 pengő volt, az önállóknál 147.000 pengő. A budapesti intézetek tárcájában 1929-ben 16-6 millió pengőnyi vidéki bankrészvény volt, vagyis azok|alaptőkéjének 41%-a. Ez elég nagy befolyást biztosít ahhoz, hogy a vidék hiteléletében az történjék, amit a budapesti vezetőbankok akarnak.[1]

Budapest befolyásának másik lehetősége a vidéki intézettel szemben a többnyire visszleszámítolási formában adott hitelezés. Ezt többnyire olyan szerződések alapján gyakorolják, amelyek a hiteltadó intézetnek külön részesedést és ezenfelül bizonyos ellenőrzési jogot biztosítanak.

A szabad intézetek sorában alig van egynéhány jelentős vidéki intézet, de természetes, hogy ezek nem szegülhetnek szembe az álta-

[1] A nagy budapesti intézetek közül a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár* 32, a *Magyar Általános Hitelbank 25,* a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* 24, a *Leszámítoló- és Pénzváltóbank* 18, a *Magyar-Olasz Bank* 11, a *Belvárosi Takarékpénztár* ugyanannyi, a *Magyar Általános Takarékpénztár* 8, a *Magyar Országos Központi Takarékpénztár* és az *Angol-Magyar Bank* 3—3, a *Budapesti Székesfővárosi Takarékpénztár* és a *Központi Leszámítolóbank* 1—1 vidéki intézetet patronizál. Az érdekeltségek nagyságára és arra nézve, hogy a vidéki leányintézetek mennyivel növelik meg az anyaintézet akciórádiusát, a következő adatok jellemzőek: A *Magyar Általános Hitelbank* alaptőkéje 41.4 millió P, vidéki érdekeltségeié 8.9 millió, az anyaintézet passzíváinak összege 458 millió, a vidéki hálózaté 114.5 millió. A *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* alaptőkéje 25.0 millió, vidéki hálózatáé 7.8 millió; az anyaintézet passzíváinak összege 383.1, leányintézeteié 92.8 millió. A *Pesti Hazai Első Takarékpénztár* 20 milliós alaptőkéjével 9.5 milliónyi alaptőkével rendelkező vidéki intézetet patronizál és 268.7 milliós mérlegösszegét a vidéki hálózat 154-5 millióval bővíti ki. A *Leszámítolóbank* alaptőkéje 12.0 millió, leányhálózatáé 9.9 millió. Az anyamtézet passzívái 203-8 millióra rúgnak, a leányhálózaté 88 millióra. A *Belvárosi Takarékpénztár* 12 milliós alaptőkéjéhez 2.8 millió pengőnyi alaptőkéjű hálózatot kapcsolt be. A többi intézeteknél a vidéki érdekeltség szerepe ezeknél sokkalta kisebb. Mindezek az adatok az 1929. évi mérlegekből valók.

lános bankszellemmel. A közösségeknek rendkívül nagy erejük van arra, hogy renitens tagjaikat a köteles hűségre megtanítsák.

Ennek a közös szellemnek a bankok köreiben a TÉBE, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete a letéteményese. Mint a magyar érdekképviseletek általában, ez sem abban látja a feladatát, hogy valamilyen egységes közösségi szellemet juttasson kifejezésre, amelyben a tagok érdekellentétei is harmonikus együttműködésben oldódnak fel, hanem inkább abban, hogy az öt-hat vezető tag felfogását igyekezzék közszellemmé tenni. Ugyanakkor a TÉBE az államhatalom felé a bankszervezet védekező szerve, a nagyközönség felé pedig bizonyos népszerűsítő szolgálatot végez a bankok érdekében. A TÉBE a vidéki intézetek régi érdekképviseletét is magába olvasztotta. Ennek valóban nem is volt már létjogosultsága, ha független tagjai tényleges tőkeerejét tekintjük. De 307 intézet még mindig joggal tarthatna számot arra, hogy saját fóruma legyen, ahonnan legalább némi kis ellentállást kifejthetne a túlságos centralizmussal szemben.

A magyar hiteléletnek azzal az ágával szemben, amelybe a bankok és takarékpénztárak tartoznak, az állami felügyelet jogát részben közvetlenül a *pénzügyminisztérium,* részben pedig a Pénzintézeti Központ látja el. A hitelügyeknek a pénzügyminisztériumhoz történt beosztása nem volt szerencsés gondolat és nem felel meg annak az érdeknek, amelynek e tekintetben meg kellene nyilvánulnia. A pénzügyminisztériumnak, amely az állami és az önkormányzati élet anyagi feltételeit irányítja és harmonizálja s amelynek ügykörébe tartozik, hogy a hiány fedezéséről hitelműveletek formájában gondoskodjék, nem lenne szabad a hitelszervezettel szemben felügyeleti hatóságnak lennie. Itt az állam központi szervezésében olyan hibával állunk szemben, amit az összeférhetetlenség egy nemének kell mondanunk. A pénzintézeteknek szervesen a kereskedelemügyi minisztériumhoz kellene tartozni, amelynek viszont már régen túl kellene lennie azon, hogy egészen szűk értelemben vett kereskedelmi, közlekedésügyi és ipari minisztérium legyen. Csak ez a helyes beosztás biztosíthatná azt, hogy a pénzügyminisztérium az országos hitelszervezetet nem kezeli egyszerűen hitelforrásként.

A *Pénzintézeti Központ* szervezete szerint átmenet az érdekképviselet és a hatóság között. Hatósági jogai elsősorban az intézetek ellenőrzésére vonatkoznak, azonban az első kúriába tartozó, tehát a legnagyobb intézetekre a revízió joga nem terjed ki. Ez már nálunk is megbosszulta magát, de ha ilyen sajnálatos eset nem fordult volna elő, akkor is elfogadhatatlan az a felfogás, amely a tisztesség kérdését a nagysághoz köti. Minél nagyobb egy intézet, annál nagyobb nyugalom lehet számára az, hogy állandó revízió alatt áll, vagyis hogy a felelősséget arra hivatott szervvel oszthatja meg. Vezető bankjaink

szűk szellemére mutat az is, hogy a különállást éppen a revízió alól való mentesség tekintetében igyekeznek a maguk számára biztosítani.

A Pénzintézeti Központ hatásköre azonban nemcsak a bankokra és a takarékpénztárakra terjed ki s így funkciói sem igazodhatnak pontosan csak ezekkel szemben vitt szerepéhez. Ez a szerep eddig a gyakorlatban a megfigyelés negatívumában merült ki s csak a felszámoltatás szükségességének eseteiben változott át aktív közreműködéssé. Ebben az értelemben viszont valamilyen tágabb értelemben vett ügyvédi munkakörnek mondható. A hitelszervek aktív politikájára a P. K. annyira nem gyakorolhat befolyást, hogy például a kamatpolitika irányítására, amidőn ennek szükségessége felmerült, külön szervről kellett gondoskodni.

A magyar hitelszervezetnek ez a belső tagoltsága tehát világosan mutatja azt, hogy mindazért, ami a magyar hiteléletben, illetőleg ennek bank- és takarékpénztári ágában történik, főként a hat-hét budapesti nagyintézet felelős. Tőlük árad a mai szellem, ők irányítanak mindent, az övék a kamatpolitika, az övék a kereseti szempontok érvényesítése. Igen nagyrészben az ő politikájuk következménye, hogy a pénzintézetek alatt a talaj olyan bizonytalanná lett és ugyanebben a mértékben ők az okai annak, ha a magyar bankszervezet a megpróbáltatás nehéz óráiban a nemzet gazdasági szervezése, támogatása és vezetése helyett a körülmények minél alaposabb kihasználására törekedett.

Móricz Miklós.

AZ ASSZIMILÁCIÓ PROBLÉMÁJA ÉS A SZÓRVÁNYVÉDELEM JELENTŐSÉGE A KISEBBSÉGI ÉLETBEN.

A nemzetiségi elvnek, mint egyedüli államfenntartó erőnek elismertetése talán sehol sem annyira kilátástalan, mint Közép-Európában. Az egyes nyelvhatárok egymástól élesen el nem választható jellege, valamint az itt élő népek múltja és nagy tömegeiknek szórványos települése szinte lehetetlenné tették az új államhatárok igazságos megvonását. így «a békeszerződések — Balogh Artúr kifejezését használva — nem oldották meg a nemzetiségi kérdést, annak csak új alakot adtak a hatalmi viszonyok megfordításával».

Hogy a békeszerző nyugati hatalmak maguk is felismerték ezt az mutatja, hogy a nemzetiségeknek, kisebbségeknek védelmét szükségesnek tartották nemzetközi szerződésekben biztosítani. Hiszen

nekik sem lehetett céljuk egy állandóan labilis Középeurópa megteremtése s így a XIX. és XX. század hatalmas alakító erővel bíró nemzeti gondolatát a kisebbségi jogvédelem rendszerében próbálták stabilizálni.

A nemzetiségi kérdésnek kisebbségi kérdéssé való átalakulása azonban több lényegbevágó változást eredményezett. Az az irodalmi harc, mely egykor a «nép-nemzet-nemzetiség» fogalmainak tisztázása körül kitört és több mint egy évszázadig állandóan tartott is, most újra feltámadt a nemzetiség és kisebbség» elnevezésének helyessége felett keletkezett vitában. A vita meddősége azonban csakhamar bebizonyult, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy a két elnevezés két, egymásnak sok tekintetben ellentmondó fogalomkör megjelölésére szolgál, hogy mindketten lényegükben mást jelentenek. A «kisebbség» kvantitative, a «nemzetiség» pedig kvalitatíve nem tudja pontosan visszaadni a gyűjtőneve alá foglalt fogalmakat. Míg az előbbit például a Belgiumban többségi számban élő flamand nép megjelölésére is használják (helytelenül), addig a «nemzetiség» gyűjtőneve alá nem vonhatjuk a vallási minoritásokat, noha ezeket a kisebbségi szerződések értelmében szintén kisebbségeknek kell tekintenünk.

Az elméleti politikai tudomány nem tudta a «nemzetiség» és «kisebbség» szavak szűknek bizonyult fogalomkörét egy új s olyan szóval megjelölni, amely mind a két kifejezés mai tartalmát magában foglalná. A nemzetiségeknek védelme «kisebbségi jogvédelem» elnevezés alatt felvétetett a békeszerződésekbe s a nemzetiségi és kisebbségi probléma két, egymástól élesen elválasztható problémakörre szakadt. A politikai kérdés (egy bizonyos hányadában) jogi kérdéssé vált, mely szükségessé tette a régi fogalmak gyakorlati átértékelését, a szerződésekben lefektetett kisebbség védelmi rendelkezésekhez való simítását és átformálását. Az elmélet nagy részében gyakorlattá, a politikum joggyakorlássá változott s így, amit a probléma vesztett a réven, azt megnyerte a vámon.

A kérdés gyökeréig is visszamenve megállapíthatjuk, hogy a két kérdéskomplexum tengelyét azonos érdek képezi.

A «nép» és «nemzetiség» karakterisztikus jellemvonása az, hogy megkülönbözteti magát a «többitől» és közös faji hivatást érez. Ez a «faji hivatás» aztán — az előfordulási szám, földrajzi fekvés stb. szerint — lehet politikai jellegű vagy merőben kulturális. Politikai jellegű akkor, ha szeparatisztikus vagy éppen ellenkezőleg csatlakozási tendenciával bír, míg kulturális akkor, ha megelégszik fajiságának egyedül a kultúréletben kifejezésre juttatott biztosításával s ezen túlmenő — politikai — ambíciói nincsenek. (Előbbire példa a belgiumi flamand aktivisták mozgalma és az osztrák «Anschluss-mozgalom», míg az utóbbira az egész Európában szétszórtan élő németek

nyújtanak példát a «Grenzminderheiten» elnevezéssel ellentétes «Schicksalsminderheiten» megjelölésükkel.) Azonban úgy a politikai, mint a kulturális faji tendencia a népben, nemzetiségben felébreszti, illetőleg ébren tartja az «egység érzetét», a népi közösségbe tartozó minden egyén nyilvántartásának kötelezettségét és azt a törekvést, hogy a nép vagy nemzetiség elsődleges stádiumban pusztán érzelmi kapcsolatot jelentő «eszmei egységét», illetőleg ennek erélyét csökkenni ne engedje a faji cél munkálására hivatott «tömegek» számának és akcióképességének redukálásával.

A népek, nemzetek élete ugyanis sokkal komplikáltabb, minthogy számukra a jelen érdeke bírna egyedül végelhatározó fontossággal. Á jelen mind időben, mind térbelileg csupán átmenetet jelent számukra, melyet egy nagyobb — de egyelőre ismeretlen — fejlődésbe akarnak beilleszteni. A népekben élő optimista történelmi hit parancsszava szerint múltat, jelent, közeljövőt feláldozva biztosítani kell a «végső» formákban kijegecesedő távol jövőt, de mivel ezt a fejlődés mechanikája s az idő juttatják megvalósuláshoz, — s így ezek megalkotásánál tudatosan közreműködni még nem lehet — a tartalomra, az anyagra, magára a népre, mint tömegre és mennyiségre kell fordítani minden figyelmet, mert a nemzetekben, népekben élő familiáris érzés képtelen megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy «utódja», azaz más egyedekben élő saját maga létét és «egyenjogúságát» a jövő számára biztosítva ne láthassa.

Ma minden politikai jelszó, titkos és nyílt diplomácia, modern nemzetközi jogi elmélet ezt a célt van hivatva szolgálni. A kisebbségi jogvédelem sem kivétel ez alól. Ennek középpontjában éppen úgy az asszimiláció problémája áll, mint ahogy ugyanez a törekvés képezte a nemzetiségi kérdés tengelyét is. De a világháború előtti és utáni nacionalizmusban mi mégis lényeges eltérést látunk. A szörnyű kontinentális gazdasági krízis, az állandóan fenyegető bolsevizmus és az ezek alapján problematikussá vált nyugati, keresztény kultúra sorsa mind olyan jelenségek, melyek parancsoló erővel mutatnak rá az európai ellentétek kiküszöbölésének szükségességére és arra, hogy kontinensünk csak úgy tudja további vezető szerepét és kultúráját megőrizni, ha a politikai ellentétek megszűnésével fokozottabb mértékben fog egységére és egységes hivatására feleszmélni. Új nacionalizmus kialakítása vált tehát szükségessé akkor, mikor ily módon az európai politikai szellem *államkereteken felül* kezdett látni és gondolkozni, egy olyan kultúrnacionalizmus szükségessége nyomult parancsoló erővel az előtérbe, mely a faji öntudat kimélyítése mellett is nagyobb, a mainál sokkal odaadóbb és őszintébb indulattal hajlandó szolgálni a nemzetközi együttműködés ügyét.

Mikor tehát bebizonyosodott, hogy a nacionalizmus nagy kultúr-

erőt reprezentáló hatalmas gondolatát nem szabad hagyni darabokra zúzódni a nemzeti egoizmus sokszor vak szédületében, magában a fogalomban is hasadás következett be s nyilvánvalóvá vált, hogy különbséget kell tennünk a «fenntartó és hódító, a konzervatív és imperialista nacionalizmus[1] között. Nagy szerencséje a kisebbségi gondolatnak, hogy a «fenntartó» nacionalizmus szolgálatában áll s így a várható európai fejlődéssel pályája parallel halad. S hogy, a Nemzetek Szövetsége is látja ez új arcot öltő Európának mostani labilis állapotát, azt mutatja formális — a lényeget jelenleg még mindig elkerülő — intézkedéseinek nagy tömege, melyekkel — a békeszerződések napról-napra számosabban felbukkanó hibáinak «ellensúlyozásaképpen» — a «nemzetközi együttműködést» úgy politikai, mint gazdasági és kulturális téren intenzívebbé akarja tenni.

A kisebbségi jogvédelemre kötelezett győző államok azonban, mint ismeretes, nemzetközi jogi kötelezettségeiknek ezen a téren eleget nem tettek, sőt a Nemzetek Szövetségének keretén belül igyekeztek a kisebbségi jogvédelemnek olyan magyarázatot adni, hogy ennek célja nem lehet más, minthogy: «. . . fokozatosan elkészítse a férjes nemzeti egység megteremtésének előfeltételeit».[2] Ennek a feltogásnak adott kifejezést Eisemann is egyik 1926-ban tartott előadásában, mikor megállapította, hogy egy félszázad a jelenlegi határok között elég lesz ahhoz, hogy: «a kisebbségi szigetek eltűnjenek az uralkodó nemzet testében és csak olyan kisebbségek maradjanak meg esetleg, amelyek nagy tömbökben élnek».[3]

Eltekintve attól, hogy e magyarázat teljesen ellentétes azzal a céllal, melyet a kisebbségi jogvédelem elérni hivatott, eltekintve attól, hogy a háború többek között a nemzetiségi jogok elismeréséért is vitatott meg, s hogy ez elmélet tarthatatlan voltát a szuverenitással kapcsolatban már Duguit, Lapradelle, Fauchile, Pillét stb. is kimutatták, mégis a legkomolyabb és legeredményesebb cáfolatát az elméletnek maga az élet adta. Nemhogy egy félszázad, de egy ezredév is kevésnek bizonyult a kisebbségek denacionalizálására, régen elfelejtett és halottnak hitt nemzetiségek támadtak fel és keltek új életre a kisebbségi mozgalom kontinentális szervezkedésének hatása alatt. A közel két évszázada felosztott Lengyelországot ma az az intelligencia vezeti, mely az orosz, osztrák és német elnyomás alatt nőtt fel s mégis teljesen lengyel maradt. A belgiumi flamand mozgalom

[1] Hornyánszky Gyula: Az európai kultúra. Társadalomtudomány, 1928. 136. oldal.

[2] A Nemzetek Szövetségének 1925 december 9-iki ülésén Mello-Franco brazíliai delegátus előterjesztése.

[3] Idézi Balogh Arthur: A kisebbségek nemzetközi védelme c. munkája 61. oldalán. (Berlin, 1928.)

újra fellángolt, a franciaországi bretonok és baszkok szervezkednek, Elzász autonómiát követel, Spanyolországban az ötmilliónyi katalán jelent ma komoly problémát stb. S ha így fest *a «homogén Nyugat», elképzelhető, mit jelent e probléma a heterogén Keleten!* Európa népeinek több mint 15%-a él kisebbségi sorban, 53 és fél milliónyi tömegben,[1] nem lehet csodálkozni tehát rajta, ha a mai Európa ennyi centrifugális erő hatása alatt nem bír szilárd alakot ölteni s a jelenlegi határok között végleg stabilizálódni.

* * *

De ha így áll a helyzet, hogy asszimiláció, helyesebben szólva erőszakos asszimiláció *nincs,* illetőleg az *ezáltal* elérhető «sikerek» oly elenyészők, hogy *a befektetéssel arányos előnyt a többségi népre nem jelentenek* s a kisebbségi nép létszámát sem apasztják jelentékeny arányban, önkénytelenül is felmerül a kérdés, hogy az egyes népek miért nézik akkor mégis más államba kebelezett testvéreik elnyomását oly ideges és türelmetlen szemmel, miért nem törődnek bele a jelenlegi helyzetbe, mikor a nemzetközileg garantált kisebbségi védelem mégis csak nyújt némi oltalmat idegenbe szakadt véreiknek?

A felvetett kérdésre egyrészt maga a történelem, másrészt Eisemann előbb idézett megállapítása adják meg a feleletet. A kisebbségi mozgalom jelenleg még kezdeti stádiumban van, de máris bizonyos sikereket könyvelhet el, hiszen nemzetközi jogi szabályozást nyert. A keret, amelyben a mozgalom kiteljesedni hivatott, tehát már megvan, *csupán a tartalom a vitás.* De ezáltal, hogy a szerződések több helyen a kisebbségekről, mint kollektív személyekről emlékeznek meg, máris áttörték a kisebbségi jogok individuális természetét hirdető felfogásnak eddig szilárdan álló bástyafalát s így e mozgalom fejlődése elé széles perspektívákat tártak. Miután pedig «a jog — Ihering kifejezését használva — nem puszta gondolat, hanem élő erő», mely fejlődni képes és kiteljesedni akar, így a kisebbségi jogvédelem továbbfejlődését célzó mozgalom és a kisebbségi jogvédelem mai váza sem nyújt elhatárolt és befejezett egészet, hanem csupán kezdetet, melyben potencialiter szükségképpen benne él a további fejlődés és végső kifejlés.

A kisebbségi mozgalom virulens voltát a jog fogalmának ily dinamikus magyarázata eléggé érthetővé teszi. így tehát a küzdelem aktivitásának okát egyrészt a társadalmi mozgalmak szélesedésében, másrészt a jog expanzív természetében kell keresnünk. Ez a mozgalom ösztönös, tehát legkevésbbé tudatos, de egyben legsebez-

[4] L. Nagy Iván dr.: Európa kisebbségei. (Magyar Kisebbség 1929, VIII. évf. 13. s köv. számai.)

hetetlenebb és legkevésbbé lefegyverezhető erőssége... A másik meggondolás (különösen keleteurópai viszonylatban) Eisemann megállapításából ered, abból a tételből, mely egyedül a «nagy tömbökben» élő kisebbségek létjogosultságát hajlandó akceptálni, míg a «kisebbségi szigetek» felszívódását a többségi népbe nemcsak megengedett, de egyenesen kívánatos processzusnak tartja.

A nép-nemzet azon tulajdonságáról, hogy népi birtokállományát úgy térben, mint időben, úgy anyagiakban, mint szellemiekben megóvni igyekszik, már szóltunk. Szóltunk az asszimilációs politika kudarcáról is, de ezen tételeinket csak általánosságban s abban a feltevésünkben állítottuk fel, hogy az illető kisebbségi nép homogén s így összefüggő egészet alkot, vagyis csupán a kisebbségi települési formák legideálisabb alakját vettük fejtegetéseinknél számításba. Eisemann tétele azonban mindennél élesebben mutatott rá arra a veszélyre, mely egy népet azáltal érhet, hogy tömegei apróbb s a többségi nép között elszórt szigetekben, azaz szórványokban élnek, így a nyelvhatárok nem tudnak szilárd alakot ölteni, állandóan mozognak s az egymással szemben álló népek «nyereség vagy veszteség» számláját plusz vagy mínusz arányban befolyásolják.

Keleteurópa területén nagyon kevés helyen találkozunk élesen elhatárolt nyelvhatárral s a Duna-medencét lakó népek mindegyikének jelentős százaléka él szórvány települési formákban. Nyilvánvaló ebből az a veszély, mely a szétszaggatott magyarságot fenyegeti. Hiszen a szórvány az illető kisebbségi vagy többségi nép Achilles sarka. Az asszimilációs küzdelem ott vívja legelszántabb és mégis legkevésbbé adminisztrált csatáját. A kisebbségi nép itt van a legnagyobb természetes nyomásnak kitéve, de viszont a többségi nép tudatos asszimilációs presszió ja — a csekély szám miatt — mégis itt a leggyengébb. Ezen a ponton tényleg csak a faji vonások, erények és hibák érvényesülnek és nyitnak utat az ösztönös felszívódásnak vagy szeparatisztikus előtörésnek. Ezen a ponton szolgálhat a nemzetiségi küzdelem a legnagyobb meglepetésekkel, itt dűl el, hogy egy nép expanzív vagy regresszív erőt képvisel-e, hogy a szórványok «Hinterland»-ját alkotó etnográfiailag homogén tömeg a szórványok megerősítése vagy felszívódása által ki van-e téve a denacionalizálás veszélyének vagy nem?

A régi Magyarországon is fontos volt e probléma vizsgálata, de százszor jelentősebb ma, mikor a békeszerződések jelentékeny területi változásokat okoztak. A belpolitikai kérdést jelentő nemzetiségi probléma átváltozott külpolitikai kisebbségi kérdéssé. A magyarság ennek megfelelően éppen legveszélyeztetettebb helyein többségi népből kisebbségi néppé süllyedt, vagyis harcesélyei ezáltal *kettős devalváción* mentek át. A kisebbségi élet szűk lehetőségei által ma

az élet már azokon a pontokon is háttérbe szorította a magyarságot, ahol a háború előtt még biztos pozíciót és hadállást foglalt el, a mesterségesen megnehezített politikai és gazdasági élet pedig nem várt mértékben csökkentette a szórványok ellenállóképességét s így egyre inkább lehetővé tette a többségi nép terjeszkedését. A kisebbségi népet elsősorban szórványainál kikezdő asszimilációra tehát az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk.

Az asszimiláció jelentősége tehát részben emelkedett, részben csökkent. A tapasztalat bebizonyította, hogy az egy tömbben élő kisebbségi népet, mint egészet denacionalizálni lehetetlen s így a «veszélyes zóna» nagysága szűkült és a nyelvhatárra, illetőleg a szórványok lakta területre redukálódott. Az egytömegben élő kisebbségi népet a felszívódás veszélye így csak közvetve (szórványain s szaggatott nyelvhatárain keresztül) fenyegeti s így a kisebbségvédelmi törekvéseknek legsürgősebb feladata, hogy védelmi rendszerüket e felismerésnek megfelelően módosítsák s a rendelkezésükre álló erőkből a kisebbségi küzdelem emez új harcterére csoportosítsanak át annyit, amennyi a lassú és fokozatos háttérbeszorítást megakadályozni képes.

A szórvány régi s tisztán elméleti megfogalmazása mellett — mikor az államjogi kapcsolattól függetlenül egy meghatározott területen a többségi népbe ékelt kisebbségi nyelvszigetet jelöltünk vele — a békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseit tekintve, most egy másik új és gyakorlati jelentőséget is kell tulajdonítanunk az elnevezésnek. A kisebbségi szerződések ugyanis egyes jogokat, amelyek a kisebbségeket nem mint különálló személyeket, hanem mint összetartozó kollektivitásokat illetik meg, csak az esetben hajlandók a minoritásoknak biztosítani, ha valamely helyen «jelentékeny arányban» laknak.[1] Mivel pedig e «jelentékeny arány» meghatározása a kötelezett államok diszkrécionárius hatáskörébe utaltatott, s mivel az érdekelt hatalmak (valószínűleg a magyar 1868. évi XLIV. t.-c. hatása alatt) e minimális számot 20%-ban ($^1/_5$) állapították meg, így a szórvány régi fogalmazásával ellentétben ma szórványnak kell tekintenünk azt a kisebbségi tömeget, mely a kisebbségeket kollektíve illető bizonyos jogok gyakorlásához megkívánt létszámot nem éri el.

Mint látjuk tehát, a két meghatározás lényegében két különböző fogalom megjelölésére szolgál. Az elméleti és gyakorlati politika mérlegelése jut kifejezésre e két meghatározásban, de mint a továbbiakban látni fogjuk, a szórvány gyakorlati tartalmát még e meghatározás sem meríti ki teljesen, hiszen e definíció csak általános

[1] L. pld. csehszlovák K. sz. 9. cikk, lengyel K. sz. 9. cikk stb.

keret, amelybe a kisebbségi szórványküzdelem még számos más megjelenési alakját is bele kell illesztenünk.

Balogh Artúr a kisebbségek nemzetközi védelméről írt munkájában[1] a kisebbségeket illető jogokat három főcsoportra osztja: Vannak a szerződésekben olyan jogok, amelyek az ország minden lakosát megilletik, vannak olyanok, melyek az összes állampolgárok számára biztosítanak meghatározott jogosítványokat és vannak végül olyanok, amelyek csak az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárok részére alkottattak.

Kisebbségvédelmi szempontból az első két kategória kevésbbé jelentős, mert ezekben olyan jogosítványok nyernek biztosítást, amelyeket ma már — a francia forradalom következtében — emberi és politikai alapjogoknak ismerünk s így ezek kijegecesedése és az európai alkotmányokba való felszívódása már akkor befejeződött, mikor még a nemzetiségi-kisebbségi jogvédelem eszméje merő tudományos elképzelés volt. Tárgyunkat tekintve tehát csupán a harmadik csoportban felsorolt jogok fontosak: «Így az, hogy (kisebbségek) jogilag és tényleg ugyanazt a bánásmódot és ugyanazt a biztosítékot élvezik, mint a többi állampolgárok. Nevezetesen . . . saját költségükön jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíthetnek, igazgathatnak és azokra felügyelhetnek, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják. Idetartozik továbbá az a joguk, hogy nyelvüknek a hatóságok előtt akár szóban, akár írásban való használata tekintetében méltányos könnyítésekben részesüljenek.»

* * *

A kisebbségi jogoknak a szórványok életét befolyásoló rendelkezései ezekkel ki is vannak merítve. S bár a kisebbségeknek az a joga, hogy nyelvük használatát illetőleg a hatóságok előtt «méltányos könnyítésekben» fognak részesülni, a meghatározott 20%-os részvétel miatt már csak fenntartással sorolható ide, annál kevésbbé említhetők fel itt azok a további kisebbségi jogok, melyek közoktatási téren és a közvagyonból való «méltányos» részesedés ügyét illetőleg expressis verbis előírják és feltételezik a kisebbségeknek «jelentékeny arányban» való előfordulását. Ezen az alapon kell mellőznünk a kisebbségek autonómiához való jogának tárgyalását is, hiszen ezen a ponton a tömeges előfordulási szám alapfeltétel, de meg különben is a szerződések itt egyébként is nagyon szűkmarkúak.

Mint látjuk tehát, a szórványok a kisebbségek mostoha gyermekei. Az állami, megyei és községi életben háttérbe vannak szorítva, anyagi támogatásban csekély számuk miatt éppen úgy

[1] L. Balogh A. i. m. 85—90. old.

részesülhetnek, mint ahogy a nyelvhasználatot illetőleg megtagadnak tőlük minden könnyebbítést a közoktatás, közigazgatás és igazságszolgáltatás terén. S bár a kisebbségek és kisebbségi egyházak állami támogatása rájuk is vonatkozik, könnyű belátni, hogy a segélyek csekély összegéből rájuk semmit sem lehet fordítani, amikor a folyósított összegek a legelkerülhetetlenebb s a kisebbségi gócpontok érdekeit szolgáló kiadások fedezésére sem elégségesek. Egyetlen lehetőség nyílik számukra, az t. i., hogy «saját költségükön» jótékonysági, vallási, szociális és közoktatási intézményeket létesítsenek s ezekben éljenek speciális nemzeti hivatásuknak. Ez a lehetőség azonban tisztán elméleti értékű, mert az ily intézmények felállítása és fenntartása oly nagy összegeket igényel, amekkorákat a szórványok saját erejükből előteremteni képtelenek.

* * *

Mindezt számításba véve mindenki előtt nyilvánvalóvá lesz tehát, hogy a tisztán csak nagyobb kisebbségi tömegek érdekét szolgálni hivatott s jogilag szabályozott kisebbségi jogvédelem mellett minél előbb meg kell szerveznünk a szórványvédelem társadalmi rendszerét is. Hogy ennek alapját és lehetőségét szintén a kisebbségi jogvédelem megléte szolgáltatja, az természetes és nyilvánvaló, de mint látjuk, ez a szórványoknál tisztán elméleti jog, amelynek gyakorlása anyagiak hiányában merő képtelenség. Gondoskodni kell tehát olyan szervezetről, mely *a mai erőviszonyok mellett is* többé-kevésbbé képes lesz a felmerült feladatokat megvalósuláshoz segíteni.

A szórványvédelem helyes rendszere érdekében mindenekelőtt szükséges, hogy az érdekelt kisebbségi területek szórvány-kataszterét és szórvány-térképét teljes pontossággal elkészítsük s az így elkészített szórvány-térképen — a rendelkezésre álló minimális erők ökonomikus felhasználhatása végett — bizonyos *zónákat* különítsünk el a veszélyeztetettség nagysága vagy az illető szórvány különös fontossága szerint. (Pl. ha a szórvány, mint «híd», két nagyobb kisebbségi tömböt köt össze.) Mindezeket megelőzően fontos azonban annak tisztázása, hogy a szórványfelvételt milyen számítási kulcs szerint hajtjuk végre?! Vájjon százalékos arányszám vagy lélekszám szerint ejtsük meg a felvételt? Bélteky Kálmán «A magyar szórványság»-ról[1] írt munkájában a más ajkú lakosság közt 10%-ot kitevő magyarságot minősítette szórványnak és ezen az alapon és kulcs szerint dolgozta fel az 1900. évi népszámlálás alapján Magyarország szórványviszonyait. Ha meggondoljuk azonban, hogy míg egyrészt az államok ma a 20%-os jelenléteit kívánják meg, másrészről meg, hogy nagyobb kommunitásokban (pl. milliós város) a 10—20%-os részvétel is olyan

[1] Bélteky Kálmán: A magyar szórványság. (Nagyvárad, 1910.) 40. old.

tömeget reprezentál, amely saját faji szükségleteiről gondoskodni képes, helyesebbnek tartjuk a lélekszám szerinti felvételt, bár ezzel párhuzamosan a százalékos megállapítás sem ütközik semmi akadályba.

A felvétel két szempont szerint történnék:

Kisebbségjogi alapon az államok által meghatározott minimális arányszám figyelembevételével (ez ma 20%);

másrészről *gyakorlati alapon,* vagyis aszerint, hogy az illető kisebbség saját szükségleteiről képes-e maga gondoskodni, illetőleg olyan számmal van-e valahol képviselve, hogy fenntartása és segélyezése komoly nemzeti érdeket jelent.

Bélteky az asszimiláció eshetőségeit számításba véve, a szórványoknak három faját különbözteti meg: szerinte van faji, nyelvi és kettős szórvány, mely a két első csoportot egyesíti magában. Azonban ugyancsak az asszimiláció meggátlásának szempontjából fontos a szórványkutatást a többségi nép és a környező nemzetiségek szórványaira is kiterjesztenünk, valamint annak kimutatását sem mulaszthatjuk el, hogy a magyarság szórványságában tisztán egy néppel áll-e szemben, vagy település folytán két, esetleg több néppel vívja öntudatlan faji csatáját? (Pl. a délmagyarországi magyar-német-román-szerb vegyes lakosságú községeknél.)

A szórványok számát azonban ezzel a felsorolással még nem merítettük ki. Itt elsősorban etnikai szempontokra voltunk tekintettel s ezért ezeket *természetes szórványoknak* is nevezhetjük. Ezzel szemben, ha az országhatárokat is számításba vesszük, beszélhetünk *mesterséges szórványokról* is, ami alatt azt értjük, hogy a határvonal az illető nép testének olyan pontján húzatott meg, mely *majdnem* összeesik az etnográfiai határral. így bizonyos számú testvérnép a nemzeti testről — amellyel eddig szorosan összefüggött — mesterségesen leszakíttatott és *államjogilag* szórvánnyá vált. Viszont ugyanezen az alapon az illető szórványnép erőcentruma is eltolódást szenvedett, amit pregnánsan figyelhetünk meg a Székelyföldön. Ez a háború előtt tulajdonképpen nem volt egyéb, mint a magyarság egy jelentékenyebb szórványmedencéje, ma pedig — a határok következtében — a Romániába kebelezett magyarság központjává és természetes támasztékává lett, politikai és nem etnikai értelemben.

Bélteky a szórványokat még *helyük* és előfordulási *számuk* szerint is osztályozza. Az előbbi szempontból megkülönböztet «belső, nyelvhatári és külső szórványt», még az utóbbi szempontból «szórványsziget, szórványcsoport és szórványmedence» elnevezéseket használja.[1] Az elnevezéseket tekintve azonban a szórványokra vonatkozólag mind-

[1] L. Bélteky i. m. 35. old.

azon megkülönböztetéseket hiány nélkül mi is átvehetjük, amelyeket a kisebbségekre vonatkozólag — települési formáikat figyelembe véve — Nagy Iván felsorol.[1] így beszélhetünk mi is szórványhídról, szórványgyűrűről, szórványszigetről stb. Hiszen a szórvány tulajdonképpen nem egyéb, mint *kisebbségi tört,* amelyre tehát bizonyos hányadában majdnem hiba nélkül mindazon szabály alkalmazható, mely máskülönben a kisebbségekre vonatkozik.

A kisebbségi szerződések azon rendelkezései, melyek előírják a kisebbségvédelemre kötelezett államok számára a kisebbségeknek a közvagyonból való méltányos segélyezését és jelentékeny számban való előfordulások esetén bizonyos nyelvi könnyítésekhez való jogukat — «érthetővé teszik» ezen államok azon igyekezetét, hogy kisebbségi népeikből minél többet igyekezzenek «szórványnak» feltüntetni. Erre pedig legalkalmasabb eszköznek a statisztika meghamisítása szolgál.

Az utóbbi évtized, sajnos, ezen a téren súlyos visszaélésekre vetett világot.[2] A népszámlálások erőszakos és tisztán politikai célokat szolgáló adatfelvételei sok tekintetben lehetetlenné tették a tisztánlátást. Számos helyen a kisebbségi népet megakadályozták nemzetiségének szabad bevallásában s így a valóságtól eltérően, a többségi néphez viszonyított számarányukat tudatosan meghamisították. így sok helyen, bár a magyarság — az általunk adott értelemben — a 20%-ot meghaladta, a meghamisított statisztika folytán szórvánnyá süllyedt, vagy ahol még ez az eljárás sem tudta jelentékeny számukat csökkenteni, ott új közigazgatási kerületi beosztásokkal igyekeztek befolyásuknak gátat vetni.[3] így született meg a szórványoknak még két új csoportja: a *statisztikai* és a *közigazgatási* szórvány s ezen utóbbi keretén belül a község-, járás- és megye-szórvány, aszerint, hogy melyik közigazgatási egységben nem éri el az illető kisebbség a meghatározott arányt.

E fogalmak tisztázása és e szempontok figyelembevétele szükséges ahhoz, hogy a szórvány-védelem helyes adminisztrációját megszervezhessük. Idő és hely tekintetében pontosan kidolgozott programmra van szükségünk, ha az asszimiláció veszedelmét és szórványaink felszívódását meg akarjuk előzni. Szükséges tehát a «kisebbségi szórvány-közigazgatás» megszervezése, amin azt értjük, hogy

[1] L. Nagy Iván dr.: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. (Magyar Kisebbség VII. évi, 763. old.)

[2] L. Kovács Alajos: La connaissance des langues comme controle de la statistique des nationalités. (Kairó, 1928.)

[3] L. Sziklay Ferenc: Kisebbségi jogfogyatkozás Csehszlovákiában. (Magyar Szemle 1927. 3. sz. 281—86. old.)

kisebbségi életünk keretén belül vagy azzal párhuzamosan szórványainkat is be kell vonnunk abba a nemzetileg tevékeny körbe, ahonnan eddig — távoli fekvésük vagy csekély számuk miatt — saját hibájukon kívül kirekesztettek.

A kisebbségi «szórvány-közigazgatás» nem térhet ki az elöl, hogy a szórványok szükségleteinek kielégítését is programmjába vegye. A szórvány-közigazgatás lesz hivatott szórványaink kisebbségi vallás, kulturális, társadalmi, politikai és gazdasági szükségleteiről gondoskodni olymódon, hogy az ezen feladatok elvégzésére megfelelő szervezeteket létesít és vezetőket képez.

Fontos tehát mindenekelőtt az illetékesség és hatáskör kérdésének tisztázása, vagyis annak eldöntése, hogy mily «közigazgatási» kerületek állíttassanak fel s hogy kik és mily hatás és feladatkörrel legyenek ezek vezetésére hivatva? Fontos a vezetők kiválasztása, munkakörük tüzetes körülírása és meghatározása, jól elhelyezett adminisztrációs szórvány-központok felállítása és felszerelése olymódon, hogy ezek mobilizációs szervezete lehetővé tegye a nemzeti lét minden vonatkozására kiterjedő gondoskodást.

Csak ezen főbb szempontok figyelembevétele által lenne képes a «szórvány7közigazgatás» a fenyegető asszimilációnak gátat vetni.

A régi Magyarország 12.686 községe közül a magyarság csupán 4718 községben alkotott többséget, míg a fennmaradó 7968 községben relatív többséget vagy szórványt képezett. A szórvány-magyarság 51.6%-a a kedvező, 36%-a a *bizonytalan* és 12.4%-a pedig *kedvezőtlen* «térszínen» helyeződött el.[1] Már most, ha számításba vesszük, hogy a régi Magyarország azon területei, melyeken a magyarság abszolút többséggel volt képviselve, nagyobb hányadukban ma is az ország területéhez tartoznak, akkor könnyen számítást tehetünk arra nézve, hogy az utódállamokba bekebelezett magyarságot mily veszély fenyegeti ezen a téren. A politikai és etnikai nyomás velük szemben szabadon érvényesülhet, a magyarság legveszélyeztetettebb zónái kerültek új impériumok alá, így tehát teljesen érthető, ha a múlthoz viszonyítottan fokozottabb gondossággal és körültekintéssel iparkodunk kulturális integritásunk kiépítésére, ha az országhatárokra való tekintet nélkül, de az érvényben lévő nemzetközi szerződésekre tekintettel, kisebbségvédelmi rendszerünket úgy akarjuk kifejleszteni, hogy *az egész népi állományunk megóvását eredményezze.*

Ez a felismerés adja alapját a megalkotandó szórvány védelemnek. Mint láttuk, a kisebbségvédelem nem képes nemzeti érdekeinket az egész vonalon megoltalmazni, azért szükségessé vált egy olyan szervezet létesítése, mely e hiányokon képes lesz segíteni. Különben is a

[1] L. Bélteky i. m. 246. old.

kisebbségi jogok sérelme esetén az illető népnek joga van a Nemzetek Szövetségéhez petíciót benyújtani s már maga ez a tény bizonyos korlátot von a többségi nép elé; ez a korlát azonban a szórványoknál nem érvényesül, mert itt a természetes és nem az erőszakolt, mesterséges asszimiláció meggátlásáról van szó. Itt nem politikai és jogi, hanem társadalmi kérdéssel állunk szemben, hol sikeres munkát is csak a társadalomtól várhatunk.

Nem érdektelen még annak a megemlítése sem, hogy ebben a munkában kiknek a segítségére lehet számítani. Az utódállamok erőszakolt statisztikai felvételei következtében ugyanis több, teljesen asszimilált és magyarrá vált népet, hogy ezáltal a magyarság országos számarányát csökkentsék, leszakítottak az anyatörzsről és külön nemzetiséget kreáltak belőlük. Így lett Romániában pl. az örmény, cigány stb. külön nemzetiséggé deklarálva, holott e népek ilyirányú szándékuknak kifejezést nem adtak. A szórvány védelmet megvalósítani hivatott mozgalom természetesen e népek segítségét sem nélkülözheti s így statisztikai felvételeit önálló népszámlálás útján köteles összegyűjteni, hol a nemzetiségi hovatartozásra nézve egyedül a szubjektív ismérvek lesznek döntők, nem pedig a visszaélésekre oly bő alkalmat nyújtó «faji leszármazás».

A szórvány védelem fontosságát ezek után senki sem tagadhatja. Az eszközölt statisztikai számítások mindennél világosabban fognak rámutatni arra a veszélyre, amely a magyarságot ezen a téren fenyegeti, ha előbb vázolt kötelességeit elhanyagolja.

A népek versengésének okai között ma is ott az asszimiláció problémája. Európa akár nemzeti államokra szakadva éli tovább életét, akár «Egyesült Államokba» tömörül, fontos, hogy e sok nyugtalanságot okozó kérdés méregfogát végre kihúzza. Ez pedig csupán *úgy* érhető el, ha egy nép sem akarja a másik nép etnikai birtokállományát csökkenteni és igazságtalanul megrövidíteni, vagyis más szóval úgy az eredményes harc, mint az eredményes béke egyetlen előfeltétele az európai népek asszimilációs törekvéseinek kiküszöbölése. Ez csak részben állami, míg másik részében társadalmi feladat, így tehát megvalósítása mindenképpen emberi érdek. A nemzetiség védelmét emberi alapjoggá kell tenni, ha Európa fejlődését és békéjét intézményesíteni akarjuk.

Az asszimiláció kisebbség-jogvédelmi alapon való meggátlása azonban a küzdelem negatív részét képezi. Az ember alaptermészete az, hogy fejlődjék és befolyását egyre szélesebb körökre terjessze ki. Ha az «asszimiláló állam» típusa meghal is, még mindig megmarad (öntudatlanul is) az «asszimiláló társadalom».

Az élet fejlődések és hanyatlások, nyílt vagy néma harcok szakadatlan láncolata. A magyarságnak harcolni kell a békéért és népe

életéért. Az állást megtartani a vértelen harcban éppen olyan kötelessége egy népnek, mint a harctereken, hátrálni annyi, mint hanyatlani, beolvadni annyi, mint meghalni.

A szórványvédelem intézményes kiépítése olyan nemzeti kötelesség, mely elől a magyarságnak kitérnie lehetetlen, ha egykor mint egyenrangú fél akar beilleszkedni a békét talált európai népek közös családjába.

(Debrecen.) *Pongrácz Kálmán.*

FIGYELŐ

BETHLEN ISTVÁN A MAGYAR ARISZTOKRATÁKRÓL.

Az a beszéd, melyet Bethlen István tartott a Nemzeti Kaszinó idei közgyűlésén, megint reaktiválta az arisztokrata-osztálynak folyton kísértő kérdését. Van-e még mindig jelentősége, adott viszonyaink között is, annak az osztálynak? Várhatunk-e tőle valamit a közjónak szempontjából? Törekednünk kell-e, ugyanezen okból, erősítésére, vagy ellenkezőleg: megnyugvással kell-e tudomást szereznünk ama «hanyatlási tünetek»-ről, melyeket körében maga Bethlen István állapított meg. Fontos társadalmi kérdések, melyekre határozott feleletet a magától értetődőnek olyan természetességével semmiesetre sem adhatunk, aminővel azt az ünnepi szónok megértést biztosító környezetében, a Nemzeti Kaszinó dísztermében megadta.

«A magyar arisztokrácia — mondja Bethlen — ma is az ország legvagyonosabb, legfüggetlenebb, legműveltebb, nyelvismereteknél fogva megfelelő külföldi összeköttetések fölött rendelkező és a legtágabb látókörrel bíró rétegeihez tartozik» (idézve a B. H. 1932 febr. 2. számából). Ebből a megállapításból vonja le azután a szónok az arisztokrata rendnek «nélkülözhetetlenségét», avagy — még nagyobb retorikai hangsúllyal fejezve ki a dolgot — «pótolhatatlanságát».

Független, vagyonos, művelt, a kellő nyelvismeretekkel és külföldi összeköttetésekkel bíró egyének a társadalom más osztályaiban is találhatók és képzelhetők: ezt természetesen Bethlen maga sem vonja kétségbe és hiába kívánná bárki is tagadni. Tehát az arisztokrata-rend szükséges voltának teljes bizonyítékát az itt hangoztatott érv még nem nyújtja. Annál kevésbbé teheti ezt, mert mai politikai és társadalmi viszonyaink között az arisztokraták csupán egyénenkint és nem mint osztály számítanak, hogyha valamely, a közügy érdekében teljesítendő szolgálatról van szó. Azt a további kérdést pedig, hogy az arisztokráciának, mint az egyéni értékek ilyen rezervoárjának fönntartását óhajtanunk kell-e, vagy sem, csak társadalmi kalkuláció alapján lehet eldönteni. Föltéve, hogy az a tonntartás vagy éppenséggel erőgyarapodás olyan fejlődési követelményeknek áll az útjában, melyektől a közjó nagyobb hasznot várhat, mint egykét kiválóságnak mesterséges kitermelésétől, akkor a társadalomnak semmi

érdeke sincsen a történeti múltnak egyébként tisztes hagyományához és alakulataihoz ragaszkodni.

Arisztokratáink manapság márcsak egyénenkint vállalhatnak nyilvános természetű szerepet: a rendet, a kollektívumot maga a történet — előírt útjain haladva — mintegy az utolsó nyomig elsöpörte. Közös ügyet a külön osztály gondolata alapján még a magyar országgyűlés felsőházában sem csinálhatnak, egykori közjogi jelentőségüknek utolsó mentsvárában; hiszen ez — a mai felfogásmód szögéből — csak a legtűrhetetlenebb osztályönzést jelenthetné. Politikai funkciójukon túl addig a határig vesztették el társadalmi rendeltetésöket is, hogy még a jogos érdekképviseletre sem tarthatnak igényt; nem engedhető meg, hogy pl. az ipar és kereskedelem, vagy a munkássággal szembehelyezett középosztály reprezentánsai mellé hasonló jog alapján az arisztokráciáéi is felvonulhassanak. Külön titulusra, a birtokosság általános jogcímére van szükségük, ha az OMGE-ben sajátos érdekeik védelmezése végett tömörülni akarnak. Tisztán magántermészetű összetartozásuk úgyszólván csak a klub- és egyéb társas élet területeire van utalva. Azok állítása szerint, kiknek itt módjukban van a kellő tapasztalatokat beszerezni, még mindig fényeset mutatnak az efféle összejövetelek.

Gazdagságuknál fogva a köz jótékonyság is nyitva állana arisztokratáink előtt. De ez a lehetőség itt is inkább csak kivételes egyéni elhatározásokra és tettekre, mintsem kollektív megmozdulásra szokott csábítani. Hogy az arisztokrata bőkezűség mit jelent a kollektív erő formájában, arra épp az a kaszinói közgyűlés szolgáltatott jó példát, melynek ünnepi beszédével szerény feljegyzésünk foglalkozik: 2050, azaz kettőezerötven (!) pengő gyűlt össze a Kormányzóné őfőméltóságának ínségakciójára, midőn az összes latifundiumok birtokosai a zsebökbe nyúltak (1. B. H. id. helyét). Hogy azután — a felsorolt magántermészetű és egyénenkint megnyilatkozó vállalkozásokon kívül és felül mélyen közügyeink vezetésébe is belenyúl az arisztokrata-osztály, nem ugyan nyíltan és formálisan, hanem hatalmat jelentő társadalmi presztízsénél fogva: nos, épp ez az^ a pont, melynél egész nagyságában és komolyságában merül fel a már előbb szóba hozott kérdés: minő érdeke fűződik a mai társadalomnak ahhoz, hogy az arisztokrata-osztálynak fennmaradását és a Bethlen által sürgetett regenerációját kívánatosnak találja?

Távol áll tőlem, hogy lebecsüljem ama szellemi értékek nagyságát és fontosságát, melyeket — értelmi és erkölcsi tekintetben — egy-egy kiváló mágnásunk személye manapság is képvisel. És meg kellene tagadnom történeti tudásomat, ha azt merném állítani a szélső individualizmus szellemében, hogy azok az értékek tisztán egyéni jellegűek és az illetők mágnás voltával valahogy összefüggésben nincsenek. Történetileg kialakult műveltségünk — nemcsak a magyar, hanem az egész emberi — az arisztokrata világrendben gyökerezik és a kultúrának e formái még abban a késői

időben is fennmaradtak, fennállanak részben manapság is, midőn már új szellem és tartalom töltötte ki a régi kereteket. Az arisztokrácia valamikor épp az a társas szervezkedés és berendezkedés volt, amely a szellemi értékek szelekcióját a leghatásosabban mozdította elő. Külső anyagi feltételek, a fajfenntartásnak válogatást biztosító kedvező módjai és az öröklés törvényei közösen hatottak itt — ha nem is egyértelmű következetességgel — abba az irányba, hogy a kevésbbé szerencsések nagy számával szembe és azok fölé egy magasabbrendű embertípus formálódjék ki.

De ha mindezt tudjuk is és az arisztokráciának nagy történeti szerepét szíves-örömest állapítjuk is meg, nem kell-e manapság — a kiszélesedett művelődéssel kapcsolatban — azt a kérdést feltennünk: a mai korban, amidőn a szellemi szelekcióra annyi egyéb társadalmi réteg is kínálkozik és midőn egyáltalán szélesebb alapokra szeretnők az efféle kiválogatódásnak reményeit fektetni; van-e még mindig értelme annak, hogy egy kiváltságos osztályt még a közjó hátrányára is dédelgessünk? Brutálisan őszinte leszek. Az arisztokráciának előnyös helyzete kizárólag vagyoni állapotán: a latifundiumokon és a hitbizományokon sarkallik. Az Eszterházyak azért képviselik — Bethlennek szónoki felsorolásánál maradva — a vagyonnak, a függetlenségnek, a műveltségnek, a nyelvismereteknek és a külföldi összeköttetéseknek előnyeit kivételes mértékben, mert a magyar földből cca 400.000 katasztrális hold, tehát Csonka-Magyarországnak mintegy 40-edrésze az ő kezükön van. Tehát mindenesetre sokkal többet sajátítottak ki a hazai javakból, mint amennyit a felsorolt erények értékében az ország hasznára visszaszolgáltathatnának. Nem az irigység, hanem a puszta józanság, a tiszta számítás követeli ilyen esetekben, hogy a nagyobb nyereséget iparkodjunk a kisebb veszteség helyébe behelyettesíteni. Nékünk az arisztokrácia, mint akár a legnemesebb értelmi és erkölcsi értékek rezervoárja, túlságosan drága mulatság. Ekkora nagy halastavat a mai nehéz gazdasági viszonyok között nem tarthatunk fenn az aranyhalacskák számára. Ezt mindenkinek be kell látnia a kényszerű leépítések sanyarú korában.

Eddig — vagyonnal, tehetséggel, erkölcsi értékekkel kapcsolatban — az arisztokráciának, hogy úgy mondjam, mellső, kedvező oldalát tekintettük; de van ám az éremnek reverzlapja is. Nekünk nem éppen az ízléstelen arisztokrata-viccekből kell megtanulnunk azt, hogy nem minden gróf és báró «tehetség»; és nem pusztán Bethlen felszólalásából tudjuk, hogy az aranyifjúsággal itt is nagy bajok vannak. Hogy a fiatalok igen gyakran «dologtalanságban és élvezethajhászásban nőnek fel»; hogy ilyenformán a közügyek munkaterületén az utánpótlás hiányzik, vagy pedig — nyilvános szerep vállalása esetén — «szertelenséggel, az önbírálat hiányával, képessegenkívüli vezéri ambícióval és pártpolitikai gyűlölködéssel» találkozunk az ifjú arisztokraták körében. De mindezzel ne foglalkozzunk itt; Bethlent mindenesetre magunknál nagyobb szakértőnek fogadhatjuk el az efféle nyék megállapításához és elbírálásához. Amit azonban bizonyos általá-

nosságban mégis csak szóvá kell tennünk ezekben a fejtegetésekben, az az előkelő származáshoz: a névhez és címhez fűződő látszatérték, illetőleg ennek visszahatása nyilvános életünkre.

Amíg ez a látszatérték a képességekkel, az értelmi és erkölcsi arravalósággal kapcsolatos, addig nincsen baj. Nem fogjuk zokon venni azt, hogy magyar politikánk a múltban és a közelmúltban a kivételes tehetségű arisztokratákat is számonvette és szerephez juttatta; csak épúgy, mint ahogy a történelem sem tesz szemrehányást a világ legközvetlenebb demokráciájának, az athéninek, hogy fönnállása virágkoráig a Periklesekhez és Alkibiadesekhez, a legelőkelőbb családok fiaihoz folyamodott. Az emberek nagy sokasága különös érzékenységet mutat a fényes nevek és a még fényesebb címek iránt, s valóságos szerencséje modern demokráciánknak, hogy az efféléknek birtokosai idővel mind kisebb körre szorultak és némileg pusztulóban vannak, mert egyébként világszerte arisztokrata nevektől és címektől hemzsegne az akár titkosan megválasztott népképviselőknek listája. Szerencséről beszélek, mert az előkelőségnek e tömeges szereplésénél kétségkívül azokkal az esetekkel állanánk igen sokszor szemben, amidőn a cím és a név látszatértéke már nem találkozik a feltételezett vagy arrogált képességekkel és tehetséggel. Ez ellen pedig a közérdeket és az igazi demokráciát biztosító legfőbb elvnek, a helyes vezetés elvének, a szellemi arisztokráciának nevében kellene protestálnunk. Különösen minálunk: a név-, rang- és címkórság klasszikus hazájában.

Bethlen nagyhatású beszédéhez egyszerű széljegyzeteknek és nem az arisztokrata-kérdés alapos megvitatásának szántam soraimat. De talán annyit mégis csak sikerült igazolnom, hogy az egész kérdés-komplexumról másként is lehet gondolkozni, mint amiként ezt a mintegy önkéntelenül megnyilatkozó osztály-szellem teszi, s azonkívül talán azt is sikerült sejtetnem, hogy ennek a problémának gyökerei mélyen lenyúlnak nem csupán társadalmunk gazdasági szervezetébe, hanem mindent felölelő közszellemébe is. Nem tudom, hogy a radikális intézkedéseknek korszaka mikor fog az általunk itt szóbahozott viszonyokra kihatóan is bekövetkezni. Időközben meg csak természetes dolognak találjuk, hogy a magyar arisztokrácia jobbjai — mint ahogy ez Bethlen felszólalásában is történt — lelkigyakorlatot tartanak és seregszemlét végeznek a maguk szűkebb körében, és hajlandók leszünk azt is elismerni, hogy a Bethlen elgondolása szerint restaurált előkelőség még a közjó szempontjából is jelenthetne ideig-óráig valamit.

Filaléthész.

REFLEXIÓK A LESZERELÉSI KONFERENCIÁHOZ.[1]

Genf nem a világ közepe s a konferencia is, mely jelenleg falai közt tárgyal, aligha bír nagyobb jelentőséggel, mint a különféle herezisek leküzdésére összegyűlt egykori zsinatok, amelyekről tudvalevőleg vajmi keveset beszél manapság a profán történelem. Talán igazuk van azoknak, kik szerint kiszámíthatatlan önkénnyel s partot nem ismerő áradással torlódik és zuhan előre a holnapért, önmaga folytatásáért marakodó ember-milliók rajzó élete, és akik azt állítják: hiábavaló rendet, egységet, szellemi diszciplínát erőszakolni olyasvalamire, aminek természeti adottságai közé tartozik egy állandó feszültség ellentétei közt való hánykódás s a félelemtől űzött animális életösztön harcos tiltakozása mindazzal szemben, ami korlátoz, keretbe szorít vagy megfoszt a hódításra éhes ember primitív szabadságától.

Lehet, hogy a szkeptikusoknak van igazuk. És mégis, a történet küzdelmes kavargása felett, szakadatlan folyik az intellektuális rend és az architektonikus egyensúly szerelmeseinek építő munkája s ha a lekötni kívánt őserők elemi kitörése olykor alapjaiban rázza is meg a világot, a munka mindig újra megindul s állandóan szélesülő íveit húzza az emberi szolidaritásnak.

Genf, ismételjük, nem kohója az eseményeknek. Inkább sziget, hol csillapodott kedéllyel ad találkozót egymásnak a közelgő veszély rémétől űzött emberi öntudat és azok a felelősség súlya előtt megtorpanó hatalmasok, kik ma az egyes népek hajóját kormányozzák. E találkozás azonban szimbolikus s kifejezője annak a befolyásnak, melyet a spirituális hatalom mindenkor gyakorolt a világi hatalomra. Ez utóbbi vaskos önzését és anyagi megkötöttségeit sohasem tudta leoldani magáról amannak felszabadító lelkiismerete nélkül s e lelkiismeret napjainkban parancsoló erővel követeli, hogy jog és igazság ne lehessen áldozata az erőszaknak, hogy törvény állja útját a mások jogaiba belegázoló hatalmi túltengésnek és hogy főleg a népek békés együttélését ne zavarhassa meg egyeseknek önhatalmú eljárása.

Új apostolai támadtak volna a béke, az emberi egyetértés gondolatának? Korunk nem oly hívő természetű, hogy meghallja szózataikat. Ha beszélhetünk erőteljesen jelentkező békeszellemről, ez onnan van, hogy a pusztulás, szenvedés és nyomorúságnak az a bélyege, melyet a világháború tüzes ostora hagyott az emberiség megalázott arcán, mindennél ekesebben szóló vád a szervezett tömeggyilkosság szörnyű gonoszsága.

Genfben élő munkatársunk finom és a nemzetközi város szellemét éreztető elmélkedése ernyedt optimizmusával érdekesen mutatja a halódó konferencia hangulatát. *A szerkesztő.*

ellen. A halottak számlálatlan hekatombái pedig kísérteties tilalomként merednek az elé, ki elég merész volna feltenni, hogy a haláltánc őrülete újra kezdhető. így született meg a háború meggyötört emberének béke-áhítatából a Nemzetek Szövetségének nagyratörő gondolata, mely logikusan az általános leszerelésre nézve tett ünnepélyes ígéret beváltásával áll vagy bukik.

Hogy ezt az ígéretet be kell és előbb-utóbb be is fogják váltani, afelől ma már szinte kételkedni sem lehet. A spengleri hangulatok közt támolygó s erkölcsileg-anyagilag egyformán petyhüdt Európa legalább is alig tehet mást, mint hogy alaposan magábaszáll s u nagy érvágás után még megmaradt erejével menteni igyekszik, ami egyáltalán menthető: elsikkadt hatalmi pozíciója kárpótlásaként még megtartható kulturális hegemóniáját.

Diplomaták és politikusok szavát nem szokás szentírásnak venni, minden okunk megvan azonban rá, hogy a konferencia szószékéről elhangzott beszédek békülékeny hangszerelését ezúttal ne tartsuk altatásnak. A fegyverkezés oly roppant pénzügyi terheket jelent, hogy azokat épp a nacionalista elzárkózás politikája miatt amúgy is destruált gazdasági élet már aligha bírja sokáig. Többé nem arról van szó, hogy pusztán a béke biztosítását türelmetlenül követelő közvéleménynek tegyenek retorikus engedményeket, hanem hogy tényleg megtalálják azt az utat, melyen esetleg még elkerülhető a mindenkit közelről fenyegető államcsőd. Egyébként a genfi alkudozások országuk viszonyait jól ismerő felelős államférfiak, nem pedig szentimentális békerajongók közt folynak s így a béke megszervezését sürgető azok a kijelentések, melyekből mellesleg elég élesen csendül ki a jövő miatt való őszinte aggodalom is, semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy a kölcsönös gyanakvás és rettegés szorítása alatt élő kormányoknak, épúgy mint a népeknek, valóságos felszabadulás lenne a lefegyverzés ügyének sikerre jutása.

Nem szorul ugyanis bizonyításra, hogy a bizonytalanságnak az az irtózatos érzése, mely ma egyesekre és közületekre egyformán ránehezedik, mind határozottabbá teszi azt a sejtést, hogy a modern élet fejlődése valamikép zsákutcába jutott. Új rendező elvre van tehát szükség, amivel végét lehet vetni az állandósított konfliktus ama tűrhetetlen állapotának, mely társadalomra és államra egy idő óta oly jellemző. Nemzetközi vonatkozásban ott tartunk, hogy a középkor univerzalizmusából kibontakozott individuális államok a szervezett verseny kíméletlen reciprocitásával, mely felett nem áll semilyen erkölcsi vagy jogi judikatúra, inkább veszélyeztetői, semmint megóvói lettek a szélesebb értelemben vett személy- és vagyonbiztonságnak. De hová lett akkor az állami impérium gyámszerepének elméleti és utilitárius alapja?

Az utolsó 150 év államjogi fejlődésének ad abszurdum vitt betetőzéseképen Európában jelenleg adva van vagy két tucat nemzetállam, kicsi-

nagy, tegnapról kelt parvenü vagy örökségéből kisemmizett hajdani úr, melyek mindegyike — a hatalom kezelésének bármily formájával éljen is befelé — kifelé változatlanul az Istentől származtatott fejedelmi hatalom korlátlanságát vindikálja magának s az érvényben levő jogfelfogás szerint valóban él is a minden külső tekintettől «befolyásolhatatlan» szuverenitás tiszteletben tartott előjogaival. A valóság azonban — sajnos — naprólnapra durvábban cáfol rá e féltékenyen őrzött jogelméleti dekórum érint - hetetlenségére, mivel a gazdasági, pénzügyi és politikai erők vajmi ritkán hajolnak meg a szinte fikcióvá vértelenedett szuverenitás igényei előtt. Ennek tulajdonítható aztán, hogy a népek egymástól való függetlenségének doktriner tétele helyébe lassanként az egész világot behálózó érdekkapcsolat szigorú törvényének a felismerése lép.

Nos, az anyagi kölcsönfüggés kendőzetlen ténye nem állhat fenn sokáig anélkül, hogy ne követelje a jogviszonyokat szabályozó normáknak a módosult új helyzethez való alkalmazását. És csakugyan az egykor megkísérelt keresztény világegység ideáljának kései utódjaként a technikai fejlődés és a termelő munka védelmének jegyében egy új egyetemesség kezd kialakulni, melynek lelki indítéka, ha nagyon keressük, talán a gép felett úrrá lett vagy úrrá leendő embernek a vágya, hogy békésen osztozkodhassak a soha nem álmodott bőségben termelhető javak felett. Sivár materializmus ez? Nem valószínű. Inkább az ember óhajtott emancipációja az anyag uralma alól, mely előtt egyszer majd nem kell többé leborulni csak azért, mert kevés és kévéseké.

Egyelőre azonban, bárhová is torkolják emberre való visszahatásában az anyagért folytatott küzdelem, e harc válogatatlan eszközökkel folyik egyesek és osztályok között épúgy, mint csúcsszervezeteik, az államok közt, elannyira, hogy a szembenálló felek maguk is kezdik érezni a fegyverszünet előnyösebb voltát. S közben új rend felé tapogatózik az individualizmus szertelenségei közt botladozó nyugati civilizáció. Kényszerként áll elő bizonyos jogelveknek az átértékelése s ugyanaz a vajúdó folyamat, mely eresztékeiben fenyegeti a társadalmak belső gazdasági struktúráját, nemzetközi vonatkozásban az államok egymáshoz való kapcsolatának alapos megreformálása felé halad. Itt nem is kell a különféle federációs vagy Paneurópa-törekvésekre gondolnunk, hanem arra a lassú, de szívósan következetes kodifikációs munkára, mely a Népszövetség égisze alatt folyik és amely szinte észrevétlenül hajtja végre az öncélúságában tetszelgő állam-raisonnak egy tágabb közösség koordinált szempontjai alá való rendelését. Azt mondhatnók, hogy nemzetközi viszonylatban a jogbiztonságnak és rendészetnek körülbelül ugyanazok az elvei küzdenek az elismertetésért, mint amelyeket az állam maga is alkalmaz saját alattvalóival szemben. S az a csodálatos, hogy ez ma már nem is hat olyan utópisztikusán, mint egyesek talán hiszik. Hiszen ha a törzsfők, kiskirályok és rablólovagok szomszédvárak szerint tagolt apró impériumaiból századok

folyamán kialakulhatott a közbiztonságot jelentő erős központi hatalom, az önbíráskodásnak egészen hasonló attribútumaira támaszkodó nemzeti szuverenitás miért ne illeszkedhetnék bele (reméljük, kevesebb vér árán). egy magasabb államszervezet rendet és nyugodt fejlődést biztosító együttesébe.

Amint nincs kétféle igazság, úgy nem lehet kétféle jog sem; és mivel erőszak sohasem lehet jogalkotó tényező, a háború sem lehet a nemzeti célkitűzések elérésére szolgáló eszköz. Ezek az új nemzetközi jogban foglalt sarkalatos elvek. A katonás megoldás hívei rendesen azt vetik ellene, hogy a háború a nemzeti érdekek jogos védelme s mint ilyen nem tűrhet korlátozást. Ily kép azonban a háború mindig kétélű fegyver marad, mert nem mindig az győz, aki jogosan véd; viszont bárki legyen a nyertes, egész biztosan olyat tesz, ami után a másikon van a sor a jogos védekezésre. Háború háborút szül anélkül, hogy az igazság diadalmaskodnék, ami természetes is, mert hiszen párbajjal sehogy, még népek közt sem lehet kideríteni azt, hogy kinek van igaza.

Egyébként e szimpla meggondolásokon túl sem nehéz találni olyan érveket, melyek amellett szólnak, hogy a népek társaságának tagjaira nézve is előbb-utóbb épúgy ki fog alakulni az egyéni erőszakot elfojtó törvényes rend, mint ahogy akármelyikünket szintén egy bizonyos jogrend óv meg attól, hogy büntetlenül le ne üthessenek az utcasarkon. Azok, kik némely kérdésben rendkívül szívósan ragaszkodnak egy már meghaladott múlt empíriájához, rendesen arra hivatkoznak, hogy a népek közötti antagonizmus sokkal mélyebben gyökerezik, semhogy elejét lehessen venni a véres összeütközéseknek. E hétköznapi bölcseség szerint fejlődés nincs, s mivel háború mindig volt, hát ezentúl is lesz. Pedig épp az örök evolúció az, aminek következtében az ember a háborút is oly tökélyre emelte és emeli, hogy öngyilkos szándékok nélkül már aligha élhet vele sokáig. Ne felejtsük el, hogy az élet épp ott szokott legerélyesebben védekezni, ahol legnagyobb a veszély s mindig gondoskodik azoknak a szerveknek a kifejlesztéséről, miket önfenntartási ösztöne szükségesnek érez. S amint a pusztító áradások gyakorisága a vizek szabályozására nevelt, úgy fogja a háborúk ismétlődő tűzvésze a békeintézmények gátját építtetni meg az emberiséggel.

Legyen szabad másrészt arra is emlékeztetni, hogy az ú. n. nemzeti ellentétek, melyekkel a háborút igazolni szokták, legtöbbször nem valami spontánul növekedő kollektív érzések. Ezek gyakran a céltudatos és kitartó uszítások lombikjában dagadnak nagyra. Egyes esetekben a történeti múlt ugyan konzerválólag hathat némely hagyományossá váló antipátiákra, a napi politika azonban garmadával szolgáltatja a példát, hogy mikép szokás tömegindulatokat olyan irányba terelni, amilyet bizonyos politikai számítások éppen megkívánnak. A nemzeti öntudat elevenen tartására mit sem használnak ki könnyelműbben és lelkiismeretlenebbül, mint az

idegennel való szembeállításnak kezdetleges és negatív módszerét, amivel természetesen nem a nemzet saját értékei gyarapításának fennkölt célját szolgálják, hanem pusztán elvégezni igyekeznek azt az előzetes lélekidomítást, mely szükséges előföltétele a tömegek mozgósíthatásának. Arról meg akár ne is szóljunk, hogy azok a nemzeti érzékenység vagy hiúság szálaival gondosan átszőtt érdekek, melyek nevében a propaganda folyik, hány esetben tulajdonkép egy viszonylag szűk csoport érdekei.

S egynémely felesleges illúzió elkerülésére talán a következőt sem árt még figyelembe venni: Attól eltekintve, hogy a tömeg gyűlölködő és erőszakos ösztöneinek felszabadítása társadalomrombolás, a rend fenntartására hivatott tényezőknek azért is óvakodniok kellene a kalandos vállalkozásoktól, mivel a háborúmmá már csak bizonyos ígéretek ellenében lehet vállaltatni a néppel. Attól a pillanattól fogva ugyanis, amikor a háború már nem egy privilegizált osztály vagy kitartott hadsereg jogszerző vagy hivatásszerűleg vállalt ténye, hanem mindenkinek személyes és vagyoni áldozatát megkövetelő népmegmozdulás, feltétlen szükségességként áll elő a hozott áldozatokért adandó kárpótlás, ami normális körülmények között a politikai jogok kiterjesztése és egyéb szociális vagy gazdasági engedmények formájában történik. Elképzelhető-e azonban, hogy ez a jutalmazási művelet — mely a háború gépezetének szociális olaja — akadálytalanul folytatódhatik az idők végezetéig? Lesz-e mindig mit adni, illetőleg lesz-e majd, ki ilyen áron kérje azt, ami különben is megilleti? A társadalom fejlődésében elméletileg is be kell következnie egy olyan pontnak, hol a rezervált jogoknak és javaknak nem lesz olyan tartaléka, melyből adományozni lehessen, és mivel másrészt a háború bebizonyítottan pauperizmusra vezet, mindenképpen kifogy az a forrás, amelyből eddig telt a «szociális olajra».

Mindez azonban sokak számára talán túl távolinak és hipothetikusnak fog tetszeni. Sőt bizton akadnak idealisták is, kik szerepükhöz híven elszörnyülködnek a politikai történések rugóinak ilyetén nyers értelmezése felett. Elvégre a tények és események mindenfajta kommentárt megtűrnek és ideológiai beállításuk végnélküli vitáknak nyit lehetőséget. Még kevésbbé lehet tehát a jövőre nézve állítani fel elméleti irányvonalakat. De a jelen esetben nem is annak eldöntéséről van szó — s erre Genfben nem is gondol senki — hogy valaha lehetségesek lesznek-e vagy nem a háborúk, hanem arról, hogy mily preventív intézkedésekkel kell vagy lehet a kitörésüket megakadályozni. Mert azt legalább is senki sem tagadhatja, hogy a háború bűn az emberiséggel szemben s bűnt, ha tiltva is van, mindig fog látni a világ.

Nem keressük, hogy kormányelnökök és külügyminiszterek háborúellenes nyilatkozataiban mennyi a humanitárius meggyőződés és mennyi a politikai opportunizmus, annyi azonban bizonyos, hogy pillanatnyilag mind úgy beszélnek, mint akik érzik egy közelgő katasztrófa előrevetődő árnyékát. S a szemlélőnek egyelőre az a benyomása, hogy az elhárítás mun-

kajában való komoly részvételre általában megvan az őszinte hajlandóság. Mindenesetre túlzott optimizmus volna azt várni, hogy a kérdés körüli vitában ne próbáljanak esetleg a célt elhomályosító praktikuláris szempontok is érvényesülni. Természetesen az új európai jogrend — erről beszélünk, mert hiszen a többiek mellett érthetőleg ennek a kontinensnek a jövője fekszik legközelebb a szívünkhöz — csak a csorbítatlan igazság és a népek közötti egyenlőség jegyében születhetik meg. A jog azonban mindig politikai erők méhében fogan. A törvényeket még jól szervezett társadalmakban is sokszor pártszempontok diktálhatják s teljesítésüket mégsem lehet megtagadni, legfeljebb megmásításukra törekedni a rendelkezésre álló legitim eszközökkel. Mert a rend, bármily terheket jelentsen is egyesekre, előnyösebb az anarchiánál, ha megvan benne a fejlődés és az igazság fokozatos érvényesülésének lehetősége.

Az új nemzetközi rend, mely ma a béke organizációjának jelszavával vajúdik, ilyen kíván lenni s idővel bizonyára ilyen is lesz, mivel a kormányokat is arra utalják a gazdasági és szociális helyzet fanyar kényszerűségei. S aki kételkedik benne, hogy e rend valaha megvalósul, az époly kishitű, vagy ravaszul konok, mint aki tagadja, hogy holnap vagy holnapután már olyan nemzeti organizmusnak lehetünk a tagjai, mely a mainál sokkal tökéletesebben valósítja meg a társadalmi igazságosság elvét. Az egyik ugyanis aligha lehetetlenebb, mint a másik. Majdnem azt kell mondanunk, hogy a kettő minden bizonnyal össze is függ. S ami lényegeset velük kapcsolatban kívánhatunk magunknak, az mindössze annyi, hogy megvalósulásukban époly kevés szerep jusson egy újabb háborúnak, mint az esetleges forradalmaknak.

(Genf.) *Tóth Béla*

CSEHSZLOVÁKIA ÉS A SZLÁV GONDOLAT.

Szláv gondolat — úgy hangzik ez a mai füleknek, mint egy elfelejtett fogalom, amit az idők forgataga tökéletesen elsodort már. Hiszen az orosz kolosszus, amely a közvélemény előtt minden «szlávizmus», «szláv törekvés» hallatára ösztönösen felrémlett, mint faji tényező megszűnt a világpolitikában s annyi aktív, új világáramlat, új idea kavargásában ez a régi jelszó mintha tökéletesen eltűnt volna a láthatárról.

Pedig a «szláv szolidaritás», «szlávizmus», «szláv érdekközösség» nem szükségképpen jelentett *pánrusszizmust:* Oroszország uralmát minden szláv nép felett. A szláv gondolat alapvető elve tulajdonképpen nem több ennél: minden szláv nyelvet beszélő nép a szlávságban testvér; ennek a testvériségnek szoros együttműködésben kell megnyilvánulni — elsősorban mindig szláv népek javára. Ez az idea pedig éppen mert sohasem volt *tisztára orosz,* a *szláv* Oroszország bukásával sem szállott a sírba: alapvető elgondolásai — mint eddig is minden helyzetváltozás után — változatlanul továbbélőek.

Az az állam, mely ennek az irányzatnak mintegy hivatalos képviseletét Oroszországtól átvette, mely tudatosan és kimondottan *ószláv politikát* akar csinálni és csinál is, Csehország lett, melynek kétségtelenül megállapítható törekvése az, hogy a békeszerződések folytán függetlenné vált szláv államokat a «szláv szolidaritás» jegyében egymáshoz minél közelebb hozza s lehetővé tegye egy Csehország-vezette szláv tömb létrehozását, mely a békeszerződések teremtette helyzetet, mint minimumot, garantálni tudja. Oroszország válsága ugyanis súlyos tehertétel Csehország biztonsága szempontjából. Ez a hátvédet jelentő nagyhatalom a fiatal cseh szabadságnak az ő felfogásuk szerint szilárd támasza lett volna. De a mai helyzetben más garanciákat kell keresni s ezek a garanciák szintén a szlávizmus vonalán feküsznek.

Az első terv, amely az új Csehország biztosítását egy nagyobb szláv koncepcióba kapcsolta volna bele, az ú. n. *cseh-jugoszláv korridor* eszméje volt. Ennek az elképzelésnek megvalósítási kísérletei és különböző megnyilvánulási formái (a «Burgenland», mint cseh-jugoszláv felosztási terület, Ausztria végleges feldarabolásának gondolata, Német-Ausztria tervezett bevonása a kisántántba, természetes szaporodási expanzió északról és délről a «cseh» Bécs hamaros visszahódításával stb.) a mi közvéleményünk előtt is jól ismertek. Köztudomású az is, hogy a korridor gondolata ma már végleg megbukottnak tekinthető — elsősorban a délszláv előretöréstől félő Olaszország abszolút ellenkezése miatt.

A realitások iránt kétségtelenül nagy érzéket tanúsító cseh külpolitika, látva első terve sikertelenségét, az önbiztosítás más módjával próbálkozott. Sikerült is létrehoznia a kisántántot. Ezzel garanciát szerzett leg-

alább a kezdeti idők zökkenőtlen átélésére s egyúttal olyan hatalmi csoportot teremtett, melyben a szláv elemé — elsősorban is Csehországé — a vezetőszerep.

Csehország azonban a kisantant erejében bízva sem veszítette el szem elől keleti határát s ami ezzel egyértelmű: a kelet-európai helyzet alakulását. Ha tényleg nem is avatkozott bele az oroszországi polgárháborúba, a vörösek és fehérek küzdelmébe (a szibériai cseh «Anabasis» tulajdonképpen öncélú, a szabad hazatérést biztosító akció volt, mely egyképp balanszírozott fehérek és vörösek között), mégis kétségtelen, hogy a cseh közvélemény nagy többsége az orosz nemzeti gondolattal rokonszenvezett, bár a fehéreknél egy pár fokkal demokratikusabb irányzat győzelmét szerencsésebbnek tartották volna. Körülbelül ez a felfogásuk ma is.

Nem ilyen egyszerű megállapítani a cseh álláspontot az ukrán szabadságmozgalommal szemben. Az ukrán kérdés egyik legbonyolultabbak része a szláv problémakörnek. Ez a nép, mely a háború előtt három állam fennhatósága alatt élt (Oroszország, Ausztria és Magyarország), a háború vége felé Németország protektorátusa alatt az ukránlakta volt orosz területekből szabad országot konstruálhatott magának. Németország bukása után változatos belharcok közt, melyekben bolseviki-, nagyorosz- és lengyelorientálódású pártok vívtak életre-halálra menő küzdelmet, a Szovjet győzött és Ukrajnát tagállamként a föderatív Szovjet-Unió kötelékébe vonta, az 1921-es rigai békében azonban nagy ukránlakta területekről kellett lemondania Lengyelország javára. Ezt a fordulatot természetesen egy hatalmas ukrán emigráció megszületése kísérte. A független Ukrajna hívei, valamint az orosz nemzeti orientálódású (tehát lengyelellenes) ukránok emigrációja Prága felé vette útját s ebben megegyezett a bolsevistaellenes orosz emigráció egy jelentékeny részével is, mely szintén Csehországban telepedett meg. Csehország most minden eszközt megragadott, hogy vendégei — különösen pedig azok fiai útján — örökre eltéphetetlen szálakkal kösse magához a jövendő nemzeti Oroszország (esetleg az önálló Ukrajna) intelligenciáját. Az ukrán és orosz emigrációra — különösen 1926-ig hatalmas összegeket költött: a kb. 40.000 orosz és ukrán menekültből regrutálódott 5000 főnyi egyetemi hallgatóságnak szinte ingyenes életmódot biztosított. A főiskolások készpénz, tanszer és ruházat alakjában fejenként 105 P-ős havi támogatást élveztek, a két orosz gimnázium tanulói ingyenes internátusi ellátásban részesültek. 1927-ig az állam évente több mint 60,000.000 Kc-t (kb. 10 millió P) adott ki az emigránsok támogatására. Ez az óriási összeg természetesen nem tisztán személyi kiadásokra ment el, mert a kormány az ukrán és orosz menekültek társadalmi és tudományos szervezeteit is hatalmas támogatásban részesítette. Iskolaügyüket például mintaszerűen kiépítette. Emigráns tanerőkkel a következő intézeteket létesítették: orosz jogi fakultást, ukrán szabadegyetemet, ukrán mező-

gazdasági főiskolát, orosz és ukrán pedagógiai intézetet. A középiskolákról fentebb már megemlékeztünk. De a csehek szakiskolákról is gondoskodtak, hogy a jövendő nemzeti Oroszország minden rétegében legyenek majd hirdetői a cseh testvérek bőkezűségének és propagálói az orosz-cseh barátságnak. Az «Orosz Mezőgazdasági Szövetkezettani Intézet» és az «Orosz Automobil- és Traktoriskola», az «Orosz Közlekedéstechnikai Intézet» és az «Orosz Kereskedelmi Könyvelési Tanfolyam» valószínűleg mind ilyen meggondolásoknak köszönhette megszületését.

Az emigránsok közül az ukránok lettek a legdédelgetettebbek, hiszen ők legnagyobbrészt a lengyelek elől menekültek Prágába s az 1920-as évek elején Csehország éppen Lengyelországgal állott a legfeszültebb viszonyban.

A cseh-lengyel ellentét kezdetei még a Habsburg-Monarchia idejére nyúlnak vissza. A csehek éles harca az osztrákok ellen nézetük szerint sohasem talált megfelelő támogatásra a monarchia lengyeléi részéről, akik az orosz és porosz uralom alatt sínylődő faj testvéreikhez képest liberális kezelésben részesültek és ezért bizonyos fokú osztrák szimpátiákat tápláltak. Ezekhez a régi érzelmi ellentétekhez a monarchia összeomlása után praktikus kérdésekben felmerült kontroverziák is csatlakoztak. így elsősorban a közös határ megállapításakor felbukkanó érdekösszeütközések (Teschen, Felsőszilézia), de Csehországnak az ukrán kérdésben elfoglalt álláspontja is. A csehek ugyanis a lengyeleknek Kelet-Galiciára vonatkozó igényét jogosulatlanoknak tartották s e tartományt, valamint Oroszországnak a lengyelek vindikálta ukrán részét is Oroszország kötelékében szerették volna látni. Csehországgal szemben, mely a békekonferencián is a lengyel követelések meghiúsításán dolgozott, még inkább kihívta a lengyelek ellenszenvét az a titkos támogatás, amelyben a csehek a Lengyelországba mégis csak bekebelezett ukrán területeken felbukkanó irredentisztikus törekvéseket részesítették s a szabad izgatás, melyet az emigráns sajtó és a menekült-egyesületek Prága védelme alatt a lengyelek ellen folytattak. Nem vált javára a cseh-lengyel barátságnak az a magatartás sem, mellyel a csehek Lengyelországnak 1920-ban a vörösökkel vívott élet-halál harcában a francia muníció átszállítását lehetetlenné tették. A két állam közti viszony tehát a 20-as évek elején kétségtelenül barátságtalan volt.

E helyzetet az sem változtatta meg lényegesen, hogy az 1920-as orosz veszedelem nyomán Franciaország beavatkozására 1921-ben bizonyos cseh-lengyel megegyezés jött létre. Eszerint a két állam egy harmadiknak támadása esetén jóindulatú semlegességet köteles tanúsítani; Csehország feloszlatja az ukrán emigránsok politikai és katonai szervezeteit; Lengyelország viszont érdektelenségét jelenti ki a szlovák kérdésben s likvidálja a tót emigrációt, amely tudvalevőleg Varsóban komolyan szervezkedett, sőt cseh-ellenes célokkal egy légiót is állított fel. E megegyezés csak pillanatnyi enyhülést hozott, mert a Javorina-kérdésben előállott határvita 1925 elejéig tartó újabb feszültséget teremtett.

Franciaországnak Locarno-politikája azonban valósággá tette az elképzelhetetlent. Az a félelem, hogy egy német-francia megbékélés szabadkezet enged Németországnak kelet felé, az egykép exponált Lengyel- és Csehországot egymáshoz való közeledésre kényszerítette. Benes 1925 elején Varsóba megy s ott döntő bíráskodási szerződést köt. Hogy a kulisszák mögött milyen megállapodások jöttek létre, arra vonatkozólag semmit sem tudunk; annyi kétségtelen, hogy Lengyelország elismerte a cseh-lengyel és a magyar-cseh határt s hogy a két ország hivatalos körei ez idő óta kínosan ügyelnek a jó viszony megtartására. Ha a cseh közvélemény a lengyelekkel szemben még mindig orosz- és ukránbarát is és ha a független lengyel sajtóban még ma is nap-nap után találunk jelentéseket arról, hogy a csehek titokban mindent elkövetnek az ukrán irredenta szítására, melyek egyik főfészke még ma is Prága, — kétségtelen, hogy a cseh hivatalos körök e kérdésben a merev semlegesség álláspontjára helyezkedtek, a Ruténföldön 1925 óta erőteljesen korlátozzák a kezdetben mesterségesen űzött ukranizálást s teljes erővel csehesítenek, az ukrán politikai akciókat nyíltan nem támogatják, sőt az ukrán emigráció kulturális támogatását is szűkebbre szorították: 1927 január i-től hirtelen és minden előzetes bejelentés nélkül 50%-kal csökkentették az ukrán intézmények, szervezetek és egyesek számára nyújtott támogatást, a legújabb hírek szerint pedig ezt teljesen meg akarják szüntetni.

Ezt a költségredukciót elsősorban annak a felismerése magyarázza, hogy az Oroszország talpraállásához fűzött remények mindinkább kitolódnak. Csehország, mely Lengyelországban kezdetben hajlandó volt «szezón-államot» látni, kénytelen volt barátságos viszonyra törekedni irányában; ugyanakkor belátta azt is, hogy az ukrán és orosz emigránsokra költött óriási összegek talán soha, vagy csak sokkal később fognak valami erkölcsi hasznot hajtani, mint ahogyan azt 1920-ban képzelni lehetett. A tisztábban látók felfogásának változására igen jellemző Benesnek nem sokkal a cseh-lengyel szerződés megkötése után közzétett terjedelmes tanulmánya,[1] amely a szláv gondolatnak háború alatti és utáni sorsával foglalkozik.

E tanulmánynak legfontosabb megállapításai: A szláv gondolat ápolása igen fontos és ez a feladat az egyes szláv államoknak hivatalos kötelessége. A mozgalomnak — már csak a külföldre való tekintettel is — elsősorban kulturális jelleget kell adni, ami nem zárja ki, sőt előmozdítja politikai eredmények elérését. Ebben az irányban dolgozva s kölcsönös jóindulattal később az egyes szláv népek közt fennforgó ellentétek is ki lesznek küszöbölhetők. Ezeknek jórésze úgyis csak pszichológiai gátlásokra megy vissza (pl. a cseh-tót, szerb-horvát-bolgár ellenszenv), mely okos politika mellett idővel magától meg fog szűnni. Ezek szerint egy szláv blokk megalakulása a jövőben nincs kizárva, de semmi esetre sem Orosz-

[1] Francia fordításban: Les Slaves et l'idée slave pendant et aprés la guerre. (Le monde Slave. 1926. Année. No. 3. 321—381 l.)

ország domináló vezérlete alatt (mert ez figyelmét mindinkább Ázsia felé lesz kénytelen fordítani), hanem a szabad szláv államok egyenjogúsága alapján a nemzeti Oroszország későbbi csatlakozásával. «Nem tartok kizártnak» — mondja Benes — «a távolabbi jövőben, egy elég szoros uniót — akár egyes szláv államok, akár az összesek között — (azzal a lehetőséggel, hogy ehhez az unióhoz nem-szláv államok is csatlakozhatnak) a kisántánthoz hasonló alapon, vagy egy regionális Nemzetek Szövetsége alakjában, amelynek fővonásai azonosak lennének a nagy Nemzetek Szövetségével. . . De hiba lenne ezt a fejlődést siettetni és kombinációkat kitervelni, melyek félreértéseket provokálva, ártanának az európai rendszer megszilárdulásának. Én azt hiszem, hogy Európa koncentrációja jóval szélesebb alapokon fog felépülni, semhogy csupán a szláv államok szövetségére korlátozódjék. Sőt: joggal beszélnek Európai vagy Középeurópai Egyesült Államokról. . . Én azt kívánom, hogy egy inkább csak feltételezett föderalista szláv politikának valami nagyon is sematikus elképzelése ne ártson a páneurópai fejlődésnek . . . Európának ilyen fejlődése . . . nem kell, hogy útjába álljon egy fenti irányú szlávokközti együttműködésnek és szervezetnek. A két dolog parallel futhat és így is fog futni.» Romániának és Magyarországnak, mint később pár szóval kifejti, e Középeurópai Memzetek Szövetségében teljes garanciát kell nyújtani a régi pánszláv törekvésekkel szemben.

Így látja a szlávizmus jövő fejlődését az a férfi, akit a cseh-szerb korridor, a kisantant, az orosz emigráció felkarolása, a lengyel barátság változatos etapjain mindig a szláv gondolat vezércsillaga vezetett. A legújabb szláv programm kulturális célkitűzései ellen nem emelhetünk kifogást. Sokkal aggályosabb lenne a politikai programm, ha ugyan osztoznánk Benes optimizmusában annak megvalósíthatóságát illetően. De mi sok mindenben nem hiszünk: többek közt a csehszlovák-rutén viszony adminisztratív úton való megoldhatásában, a jugoszláv egység létrehozásában, a bolgár-szerb unió lehetőségében, az orosz-lengyel kibékülésben; elsősorban pedig a szláv Kelet (nagy-orosz, lengyel, fehér-orosz, ukrán) belső ellentéteinek tartós megoldásában addig, míg háború lesz e földön.

Meggyőződésünk szerint éppen ezen a sávon születhetnek ma még át nem tekinthető bonyodalmak a szláv gondolatra: az orosz bolsevizmus kőfedője alatt — érzésünk szerint — új nemzetpalánták ütögetik fejüket, melyeknek későbbi megizmosodása és virágba szökkenni-akarása a Kelet jövőjében fontos korszakot jelenthet még. Oroszország a mi közvéleményünk előtt még ma is úgy szokott szerepelni, mint homogén nemzeti állam. Pedig ez hatalmas tévedés. Hogy Szovjet-Oroszország nemzetiségi szempontból mennyire tarka, azt a szovjetek területén 1926-ban tartott népszámlálás .adatai beszédesen mutatják: a Szovjet-Unió területén élő népfajok, illetőleg törzsek száma 182, az ott beszélt nyelveké 149. A 146,989.000 lakos a következő főbb nemzetiségek közt oszlik meg (ezresekben kifejezve): nagyorosz 77.760,1 (az összes lakosságnak csak 52.9%-a), ukrán 31.194,8 (21.2%),

fehér-orosz 4.738,9 (3'2%), kozák 3.959,9 (27%), üzbék 3.904,5 (2.6%), tatár 3.015,2 (2.0%) stb.

Az új rezsim számot vetett a nemzetiségi erőviszonyokkal, az egyes nemzetiségeknek teljes kulturális önrendelkezést biztosított s Oroszországot teljesen föderatív alapokra helyezte. Hogy ebben a tettében mi vezette, most ne kutassuk. Tény az, hogy a szovjet nemcsak, hogy megengedi különböző nemzetiségeinek szabad kulturális öntevékenységet, hanem azt minden eszközzel támogatja, sőt egybehangzó semleges híradások szerint elmaradt, alacsony nívójú nemzetiségeknél valósággal kikényszeríti: iskolákkal látja el őket, sőt teljesen kulturátlan törzsek számára hivatalosan konstruáltat ábécéket. A régi *Oroszországa* hivatalosan meghalt; az új Oroszország már nevében sem hordja az «orosz» szót (Szocialista tanácsköztársaságok uniója). Az «Orosz föderatív tanácsköztársasága csak egy tagja a Szovjet Uniónak, melynek még hat más összetevője is van: Fehéroroszország, Üzbekisztán, Türkmenisztán, Tádzsikisztán, Ukrajna, Transzkaukázia. A tulajdonképpeni Oroszország, az Orosz Föderatív Tanácsköztársaság maga is 11 autonóm köztársaságból és 13 autonóm területből tevődik össze. Ez az autonomista szisztéma következményeiben beláthatatlan változásokat idézhet elő. Egy nép kulturális emelkedésével annak politikai ambíciói is nőnek. A Szovjet tehát e forszírozott kultúrpolitikával minden valószínűség szerint egy csomó nemzetiségi mozgalomnak csíráját veti el, különösen azon nemzeteknél, amelyek számuknál és fejlettségüknél fogva önálló létre teljesen éretteknek érzik magukat, mint az ukránok és fehér-oroszok. Ezekkel szemben — ha a ma világuralmat bíró nacionalista gondolat marad továbbra is vezető eszméje Európának — Oroszország problémája az lesz: miként akadályozza meg szeparációs mozgalmukat. Hogy emellett Oroszországnak a rokon fajú környező országok népességében rezonanciát kapó török-tatár népek nemzetiségi ébredésével is számolnia kell, azt éppen csak érintem, mint olyan tényezőt, amely a jövő Oroszország pánszláv jellegét egy másik szempontból tenné kérdésessé.

Oroszország új keletű nemzetiségi viszonyainak szemügyre vételével világossá válik, hogy Benes koncepciója nem számol eléggé az oroszországi helyzet létrehozta jövő lehetőségekkel. Oroszország szerepét túlságosan sematikusan ítéli meg: úgy tekinti azt, mint egy fix, stabilan körülhatárolt tényezőt, melyet később egyszerűen be lehet illeszteni a szláv tömb előre megkonstruált keretébe. Arra nem is gondol — vagy legalább is nem írja le — hogy az oroszországi fejlemények Kelet- és Középeurópa rendjébe a nemzettéérés törvénye alapján egyszer még felforgatólag is belenyúlhatnak, szóval a szlávizmusnak már eddig elért — meggyőződésünk szerint maximális — eredményeit is tönkre tehetik.

A keleti helyzet alakulása nem hogy biztató lenne Csehországra, hanem évről-évre súlyosabbra fordul. Ha a Szovjetunió az ötéves tervet meg tudja valósítani s ezzel olyan állapotba jut, hogy bizonyos idő múlva

katonai fellépésre gondolhat a Nyugat ellen, Csehország — Lengyelország és Oláhország mellett — azonnal életveszedelembe kerül. Ha pedig az ellenforradalmi szellem kerekednék felül s megdöntené a kommunizmust, az orosz nemzeti irányzat nehezen felejtené el a cseh légiók oroszországi szereplését, amelyről Kolcsak generális vezérkari főnöke, Sacharow tábornok csak nemrégiben írta le a következő sorokat:[1] «A csehek árulását, a kimondhatatlan szenvedéseket, melyeket Oroszországra szabadítottak, sohasem lehet elfelejteni. E szégyenletes tett híre nemzedékről-nemzedékre, szájról-szájra, apáról fiúra fog szállni. A csehek szégyentáblát emeltek maguknak ezzel a soha ki nem törölhető felirattal: «Ez a szibériai csehszlovák hadtest műve».

Ez a felfogása a nemzeti oroszoknak a csehekről. Az is komoly meggondolást igényel, hogy a bolsevizmus még bukása esetén is eltörölhetetlen nyomokat fog hagyni az ország ideológiájában, nemzeti hivatásának felfogásában. Az új Oroszország legalaposabb és legfinomabb megfigyelői már megállapítják, hogy az évszázadokon keresztül európaizárt Oroszország a bolsevizmus pár éve alatt ismét visszavonult Ázsiába, melyhez a faji, vérségi, geográfiai adottságok misztikus ereje húzta vissza. Ennek a vad természeti erőnek a kisugárzását még az orosz emigráció is megérzi, ahol az eurázianus irányzat egy Trubeckoj herceg vezetése alatt hirdeti, hogy Oroszországnak nincs semmi köze Európához: külön világ az, éppen úgy, mint Kína vagy India.

Az ázsiai robusztus vad katonától, a jövő Oroszországától a degenerált nyugati testvér, a kis Csehország, aligha várhat megértést! De tovább megyünk: ha a bolsevizmus hirtelen összeomlana, a ma is egyre-másra nemzeti összeesküvéseket szervező ukránság s példáját követve a fehéroroszság, sőt a Szovjetuniónak talán egyéb népei is megkísérelnék teljes függetlenségük és szabadságuk kivívását. Ez pedig minden bizonnyal évekig tartó háborúk sorát indítaná el, amibe Csehország a Ruténföld révén nagyon könnyen belesodródhatnék. Csehország a szlávizmussal hátbiztosítást keres a maga számára; e helyett nagyon könnyen végzetes meglepetések érhetik ebből az irányból.

Ugyanakkor a másik oldalon máris jelentkezett a germán veszedelem. A cseh államférfiak 1918-ban a diadalmámorban úszó franciákkal felrobbanttatták azt a Monarchiát, mely Közép-Európában századokon keresztül megkötötte a fajok harcát s a német és orosz expanzió útját egyformán eltorlaszolta. A békeszerződések e helyett belső bajokkal küzdő, egymással ellenségeskedő, életképtelen államocskákkal rakták meg a Dunavölgyet. Csoda-e, ha a meglepően gyorsan regenerálódó Németország sokkal könnyebbnek véli most — gazdasági úton — a Berlin-Bagdad koncepció megvalósítását, mint legmilitaristább korszakában? Ha az Anschluss egyszer

[1] Sacharow, K, W.: Die tschechischen Légionén in Siberien. Berlin—Charlottenburg, 1930. Hendrioch Verl. 17—18. 1.

megvalósul, Csehország kritikus helyzetbe kerül, ha pedig Magyarország is csatlakoznék a német gyűrűhöz, Csehország kényre-kedvre ki volna szolgáltatva a németségnek s kérdés, hogy germán hegemónia alatt nemzetiségét is fenn tudná-e tartani. Utolsó mentségként itt van még a páneurópai gondolat. De azt hisszük: ma már Benes sem állítaná komolyan, hogy Páneurópa felé az út egy szláv konföderáción keresztül vezet. A páneurópa-gondolat fejlődése világosan mutatja, hogy annak megvalósítása egyenesen feltételezi minden imperialista és *nyugtalanító-izmusnak,* — legyen az akár pánszlávizmus, akár pángermánizmus — végleges elejtését. Páneurópa, ha egyáltalán létrejöhet, csak a feltétlen igazság, egyenlőség, nemzetek és fajok fölötti abszolút erkölcs jegyében valósulhat meg. Ugyanez áll egy Középeurópai Nemzetek Szövetségére is, mely Magyarország akarata ellenére létre nem hozható. A magyarság pedig, hátsó gondolat nélkül, csak egy erkölcsön, igazságon, szabad akaraton nyugvó államszövetséghez csatlakozhatik, *olyan* dunai szövetséghez azonban, amely egy szláv programm alkatrésze — mint a Benesé — soha!

Befejezésül csak ennyit: Csehországnak mai politikája, mely a trianoni béke védelmében egyfelől távoli, vagy pillanatnyi militarista szövetségekre, másfelől a szláv ábrándra támaszkodva, közvetlen szomszédaival minden megegyezést lehetetlenné tesz, átmeneti látszatsikerek ellenére is végeredményben kikerülhetetlenül katasztrófába fogja vinni az államot. *Moravek Endre.*

ÁLLAMUNK ILLETMÉNYPOLITIKÁJÁHOZ.

Az állam gyakorlati szociálpolitikát űz akkor, amidőn mint munkaadó illetményrendszert állapít meg vagy módosít. Szociálpolitikája jut kifejezésre abban, hogy a munkanemeknek minő értékskáláját tükrözteti az illetményrendszer, továbbá, hogy minő lehetőséget nyújt a megélhetésre és családfenntartásra, milyen engedményeket tesz a társadalmi presztízs, a politikai részérdekeknek s a kereslet-kínálat (női munkaerő!) befolyásának. Viszont a társadalom egy jelentékeny rétegének szociális fejlettségét, szervezkedési képességét is megvilágítja az illetményrendszer. Következtetni lehet belőle a kormányzat erejére vagy gyengeségére (kedvezményezett alkalmazotti kategóriák) s az intézkedő tényezők szubjektív motívumai is felfedezhetők olykor itt-ott a rendszer színezetében. A társadalom fejlettsége és főképpen erkölcsi színvonala szerint érvényesül nagyobb mértékben a tárgyi érdekeket, a közérdeket néző, szinte akadémikus mérlegelés a kari érdekek és befolyások küzdelmével szemben. De az állam ereje, egészsége maga is függ a helyes illetményrendszertől, hiszen igen jelentős társadalmi réteg megélhetése, nyugalma vagy elégedetlensége fűződik ahhoz, hogy az állam igazságosságába vetett hit (regnorum fundamentum!) erősödik-e vagy megrendül az illetményrendszer hatása alatt.

A magyar állam illetményrendszerének szociális vizsgálata nagy tanulmányt igényelne, sőt érdemelne is. Itt most csak rövid jellemzésére szorítkozhatunk, amennyiben ez konkrét feladatunk: a most végrehajtott illetménycsökkentés megvilágításához szükséges.

Illetményrendszerünk feltűnő vonása a széles skála, a fizetésnek az alsó és a magas illetménykategóriák közötti nagy különbsége. Az ezt előidéző okok szövevényéből kettőt emelünk ki. Történeti ok: a magyar állam demokratizálódási folyamatának feltűnő lassúsága. A társadalmi különbségek (régebben szakadékok) csak alig észrevehető mértékben vesztik jelentőségüket, noha a folyamat főleg a háború és az ország megcsonkítása következtében most már kétségtelenül megindult. Ennek hatása az illetmény skála távolságainak csökkenésében is kimutatható. Az illetmény összegének emelkedése a legalacsonyabb illetménnyel (XI. fizetési osztály 3. fokozatával) szemben volt:

	a IX. f. o. 1. f.-ban	a VII. f. o. 1. f.-ban	az V. f. o. 1. f.	az I. f. o.-ban
a háború előtt	157%	328%	756%	2757%
1931 első felében	59%	178%	414%	1733%
1932 elejétől	56%	168%	385%	1529%

A háború után a kezdőilletmény valamelyest emelkedett, viszont a többi illetmény valamennyi fizetési osztályban jelentkező és lassan emelkedő kulcs szerint csökkent. A menekült közalkalmazottak tömegei nem engedték, hogy az illetményskála az alsó fizetési osztályok szintjének emelésével jelentékenyen rövidíttessék s a kormány nem rendelkezett elég erkölcsi erővel és akarattal ahhoz, hogy a nemzeti tragédia súlyának arányos viselése érdekében a magasabb kategóriák irányában fokozott skálarövidítést tudjon végrehajtani.

Az illetmények feltűnő különbségeinek másik oka a mindenfajta közszolgálat terén mutatkozó hihetetlen mértékű munkakínálat. A munkaadó állam az alkalmazottak munkaerejének erőteljes igénybevétele helyett a mennél több egyén alkalmazására törekedett s ezzel szükségképpen velejárt az alacsony illetmények rendszerének fenntartása. Hogy a közalkalmazottak az alacsony fizetés miatt elproletarizálódnak, nem jelentett az államra komoly veszedelmet, mert a munkanélküliek és a közszolgálatban elhelyezkedni vágyók tömegei intő példaként tartotta vissza a nyomorgó közalkalmazottakat az elégedetlenség mozgalmaitól.

Jellemzi illetményrendszerünket, hogy a családfenntartás igényeire alig van tekintettel. Hosszú időn át csupán a fizetések emelkedésében nyilvánult némileg a családfenntartás szempontja, míg végre 1913-ban rátért az állam a családos és családtalan alkalmazottak illetményének megkülönböztetésével a családfenntartók kifejezett támogatására. Ezzel elismerte az állam, hogy szociális kötelessége *állandó* alkalmazottait, akik-

nek munkaerejét egy életre köti le magának, a családfenntartás miatt támadt nagyobb szükségletükre tekintettel díjazni. Az az elv, hogy az állam mint munkaadó nem tehet különbséget alkalmazottai között azok családi helyzete szempontjából — át volt törve. Sajnos, a családi pótlék intézményében jelentkező egészséges illetményreform nem fejlődhetett ki, a háború és a pénzügyi nehézségek ezt a fejlődést egyelőre megállították. Mindössze annyi történt, hogy az 1913-ban csak három gyermekre meg-, állapított, de igen szerény összegű családi pótlék később a feleségre, valamint a negyedik és további gyermekekre is kiterjesztetett s a nagy család némileg magasabb lakáspénzt kapott. A családfenntartás ily támogatása messze van attól, hogy akár családalapításra ösztönözne, akár hogy a családfenntartást vagy a gyermekek számának növelését anyagi szempontból előnyössé és kívánatossá tenné. Bármily sovány segítséget jelent is, fontossága igen nagy, mert a múlttal szemben számottevő haladást jelentett, irányt jelölt és fontos társadalompolitikai elvet vezetett be illetményrendszerünkbe.

Lássuk ezek után, hogy az ország jelenlegi nagy gazdasági válsága következtében szükségessé vált illetménycsökkentés végrehajtásánál miképpen óvták meg a közvetlenül és közvetve érintett nagy tömegek érdekeit s mennyiben felel meg a két kormányrendelet illetményrendszerünk szellemének?

A kormány első rendelete (5000—1931. sz. M. E. r.) rácáfolt a híresztelésre, hogy a csökkentés teljesen lineáris lesz. A 76-tól 1640 P-ig menő havi illetményskálát azonban mindössze két ponton megtört vonallal csökkentették s így a négy hónapban (1931 szeptember i-től december 31-ig) alkalmazott 5000. sz. rendelet az alkalmazottak egyes rétegeinek teherbírását — a középső és a felső kategóriák előnyére — alig vette figyelembe. A ma érvényben levő újabb rendelet (7000—1931. sz. M. E. r.) már inkább távolodik a lineáris csökkentés tarthatatlan gondolatától, de még mindig igen messze van attól, hogy az arányos megterhelés elvét alkalmazza s a csökkentés előtti állapothoz képest is még mindig nagy visszaesést jelent. Első pillanatra látható ez abból, hogy illetményrendszerünk az alkalmazottak díjazásában 26 kategóriát különböztet meg, míg az illetménycsökkentés csak 5 kategória szerint történik. Így

a	76— 190	P-ig alkalm.		10%-os csökkentés	7	illetménykategóriában,	
a	200— 290	«	«	12%-os	«	6	«
a	330— 400	«	«	13%-os	«	3	«
a	450— 970	«	«	15%-os	«	7	«
az	1240—2640	«	«	20%-os	«	3	«

nyer alkalmaztatást. A megterhelés aránytalanságára jellemző, hogy 113%-os, 115%-os, sőt 150%-os illetménykülönbség mellett is ugyanaz a csökkentési hányados.

Nehéz elfogadható indokát találni annak, miért ejtette el a kormány azt a helyes elvet, hogy az illetménykategóriáknál már érvényesült differenciáltságot a csökkentésnél is alkalmazza. A számítás egyszerűbb voltára nem gondolhatunk, mert nem is szólva arról, hogy csökkentési táblázat készítésével a munkatöbblet teljesen elkerülhető, esetenként legföljebb egyperces számítási különbség nem lehet komoly oka olyan skála alkalmazásának, amely az arányos teherviselés rovására az alkalmazottak tízezreit igazságtalanul megterheli. Arra sem merünk gondolni, hogy e nehéz időkben, midőn a társadalom alsó rétegeinek nyugalmát a legsúlyosabb anyagi gondok dúlják fel, a kormány a magasabb rétegeket kívánta volna kímélni. Hihetőbb, hogy bürokratikus okokban, a szociális szempontú gondos mérlegelés mellőzésében, egyszerű megoldás keresésében keressük a rendelet jellegének magyarázatát. Döntő lehetett az a közismert tény, hogy az alsó kategóriák jelentik a nagy tömegeket s az a magasabb helyről gyakran szárnyra bocsátott felfogás, hogy a magasabb réteg rovására kívánt takarékosság csak demagóg jelszó, anyagi jelentősége az esetek csekély száma miatt elenyésző. Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja a kérdés erkölcsi oldalát, a vezető réteg életvitelének dinamikus szerepét, emellett, mint látni fogjuk, az anyagi súly tekintetében is sem egészen helytálló.

Az illetménycsökkentést az állami bevételekben előállott hiány tette szükségessé, a megtakarítandó összeg tehát adva volt. A feladat abban állott, hogy ez az összeg az alkalmazottak életfeltételeinek lehető legkisebb megrázkódtatásával tartassék vissza. Bármily kevéssé lehet is a valóságban megállapítani az ú. n. létminimum összegét, a gyakorlati szociálpolitika nem nélkülözheti ezt a fogalmat, sőt ki kell azt egészítenie egy másik fogalommal, a társadalmi helyzet elengedhetetlen követelményeit figyelembe vevő, mondjuk: standard-minimum fogalmával is. Ez a kettő az alsó kategóriákban szinte teljesen összeesik, a középső és felső kategóriákban azonban mindjobban távolodik egymástól. Az illetménycsökkentés helyes (mert nem formai, hanem lényegbeli: az életvitel szempontjából kiinduló) elgondolása csak úgy képzelhető, hogy mind a létminimumot, mind a standard-minimumot lehetőleg kíméli, mégpedig úgy, hogy az előbbihez csak abban az esetben nyúl, ha az utóbbi rovására nem lehet a szükséges összeget előteremteni.

Mily lehetőségek nyíltak a kormány számára a vizsgált illetménycsökkentés alkalmával, azt a kívülálló megfigyelő csak sejtheti. Mégis lehetséges a kérdés számszerű megvilágítása, hiszen a költségvetés adatai — bármily kevéssé igyekszik is a kormány az állások illetményszerű áttekintését lehetővé tenni és megkönnyíteni — módot adnak arra, hogyha nem is a közalkalmazottak egész tömegére, de legalább azok jelentékeny s így reprezentatívnak tekinthető részére nézve lemérhessük az illetménycsökkentés megközelítő hatását s vizsgálhassuk, miképpen lehetett volna

ugyanazt az összegszerű eredményt az említett szociálpolitikai érdekek megóvása, gondos figyelembevétele mellett biztosítani. Nincs azonban módunk arra, hogy a rendelet másik nagy hiányának, a családfenntartásra való figyelem mellőzésének korrektívumát közelebbről megjelölhessük. Sajnos, a rendelet itt teljes mértékben szakított illetményrendszerünk alapelvével, amely a családfenntartásra *tekintettel* van. Abban az esetben, ha a családi pótlék a családtagok létminimumát biztosítaná, érthető lett volna e szempont mellőzése, azonban köztudomású, hogy a családi pótlék a létminimumnak legföljebb 20—25%-át teszi, tehát egészen más a hatása alapfizetés azonos %-kal való csökkentésének egy magános vagy másodmagával élő alkalmazottnál és más egy családos alkalmazottnál. Egy IX. fiz. o. 3. fokozatában levő tisztviselőnél, egyéb levonásokat figyelmen kívül hagyva, az illetménycsökkentés hatása az egy-egy főre eső megélhetési összeg így alakul:

	Családi pótlék nélkül	ahol a családtagok száma			
	(1)	2	3	4	5
Havi illetmény	200 P	213·60 P	227·20 P	240·80 P	254·40 P
Egy főre esett az illetmény-csökkentés előtt ...	200 «	106·80 «	75·73 «	60.20 «	50·88 «
után	180 «	96·80 «	69·06 «	55·20 «	46·88 «
60 P-ős létminimum felett (+) vagy alatt (—) P-vel	+120 «	+36·80 «	+9·06 «	—4·80 «	—13·12 «

Ez az egy példa is mutatja, hogy a közalkalmazottak nagy tömegei már 2—3 gyermekes családdal a létminimumra, több gyermeknél az alá süllyednek, itt tehát a csökkentés a nyomort vagy annak növelését eredményezi, míg a családtalan alkalmazottak ugyanannak a csökkentésnek többszörösét is megbírnák létalapjuk megingása nélkül.

Az alábbiakban megvizsgáljuk az állami tisztviselők, bírák, a III—X. rangosztályba sorozott tisztviselők, a fizetési osztályokba sorozott tanerők, a rendkívüli követek, főispánok, a fegyveres alakulatok tisztjei, az állami gyakornokok, kezelők, díjnokok, altisztek és szolgák *havi* illetményét az 1931/32. évi költségvetésben feltüntetett adatok alapján. Hogyan alakul a különböző illetménykategóriák szerint megtakarított összeg a 7000. sz. r. csökkentési kulcsa alapján és hogyan alakulna egy az alsóbb (IX. f. o. 3. f. alatti) kategóriákat kímélő, érzékenyebb, fokozatosabb s a közép, valamint felső kategóriákban (a VIII. f. o.-tól kezdve) a jelenleginél nagyobb s fokozatosan az alapfizetés ⅓-részéig emelkedő csökkentési kulcs alapján.

Az állami alkalmazottak illetménycsökkentése

a 7000—1931. M. E. rendelet szerint.

	Az állások száma	Havi alapfizetés átlaga	A csökkentés %	A csökkentés eredménye P-ben
Szolgák, altisztek, díjnokok, kezelők, gyakornokok ..	14.806	111	10	164.890
Tisztviselők, tanerők, tisztek ..				
XI. fiz. oszt.	2.988	152	10	45.417
X. « «	5.797	182	10	104.446
IX. « «	7.257	215	12	184.650
VIII. « «	6.610	271	12	215.481
VII. « «	3.660	365	13	177.607
VI. « «	1.580	502	15	120.247
V. « «	560	695	15	58.380
IV. « «	83	925	15	11.516
III. « «	36	1.240	20	8.928
II. « «	15	1.760	20	5.280
I. « «	1	2.640	20	528
Rendkivüli követek, főispánok .	48		15 és 20	6.247
Birák I. fiz. oszt.	1.118	509	13 és 15	79.668
II. « «	538	660	15	53.262
III. « «	201	836	15	25.205
IV. « «	28	1.037	15	4.358
V. « «	5	1.275	20	1.275
VI. « «	2	1.760	20	704
Egyetemi és főiskolai rendes és rkiv. tanárok	359	666	13 és 15	34.936
Összesen: ...	45.692			1,303.025

a fokozatos csökkentést feltüntető tervezet szerint.

	Az állások száma	Havi alapfizetés P-ben	A csökkentés %	A csökkentés eredménye P-ben
	6.000	100 P. alul	1	5.600
	8.806	100 P. felül	1·5	16.920
XI. f. o. 3. fok.	996	144	2	2.868
XI. f. o. 2. «	996	152	3	4.542
XI. f. o. 1. «	996	160	4	6.374
X. f. o. 3. «	1932	170	5	16.422
X. f. o. 2. «	1932	180	6	20.866
X. f. o. 1. «	1933	190	7	25.709
IX. f. o. 3. «	2419	200	8	38.704
IX. f. o. 2. «	2419	215	9	46.808
IX. f. o. 1. «	2419	230	10	55.637
VIII. f. o. 3. «	2203	255	11	61.794
VIII. f. o. 2. «	2203	270	12	71.377
VIII. f. o. 1. »	2204	290	13	83.091
VII. f. o. 3. «	1220	330	15	60.390
VII. f. o. 2. «	1220	365	16	71.246
VII. f. o. 1. «	1220	400	17	82.960
VI. f. o. 3. «	931	450	19	79.600
VI. f. o. 2. «	929	502	20	92.900
VI. f. o. 1. «	928	555	22	113.216
V. f. o. 2. «	810	650	24	126.360
V. f. o. 1. «	557	740	26	106.944
IV. f. o. 2. «	290	880	27	69.020
IV. f. o. 1. «	69	970	28	18.768
III. f. o.	42	1240	29	15.120
II. f. o.	17	1760	30	8.976
I. f. o.	1	2640	30	792
Összesen:	45.692			1,303.004

* Az állások A-csoportbeli illetménnyel számíttattak. A bírói 1. csoportot havi 509 P átlagértékkel vertük s az állások felét a 15%-os, felét 13¾-os csökkentési kategóriába állítottuk be. A testnevelési tanárokat a X. és VII. f. o. között úgy osztottuk szét, hogy a VII. és X. o.-ban 20—20, a VIII. és IX. o.-ban 87—87 tanárt számítottunk. Az egyet, és állatorvosi főiskola tanárait (344 és 15) egy negyed részben havi 500 P átlaggal 13¾-os, háromnegyed részben pedig 721 P-ős átlaggal a 15%-os csökkentési kategóriába soroztuk.

A költségvetés nem tünteti fel az egyes fizetési osztályokba sorozottak létszámának fokozatok szerinti megoszlását. Kénytelenek voltunk a 7000. sz. r. pénzügyi eredményének kiszámításánál átlagszámmal dolgozni, az érzékeny csökkentési skála kidolgozásánál pedig az osztálylétszámokat felbontani. A különleges fizetési rendszer szerinti bírákat, egyetemi tanárokat, rendkívüli követeket, főispánokat beillesztettük a tisztviselői illetményfokozatokba oly módon, hogy az alacsonyabb és magasabb fokozatba való szétosztással az illetmények ki nem küszöbölhető eltérései ellensúlyoztassanak. Általában ügyeltünk arra, hogy a hibaforrás, ha már nem kerülhető el, olyan irányba hasson, amely az illetménycsökkentés összegét kisebbnek tünteti fel a valóságosnál.

Táblázatunk baloldalán kimutattuk 45.692 állami alkalmazott illetménycsökkentését, ami havi 1,303.025 P-re rúg. Ugyanezt az összeget érzékenyebb, a fizetési fokozatokhoz simuló és a létminimum körül tengődő vagy ahhoz közelálló alkalmazottakat kímélő csökkentési kulcs segítségével szintén megtakaríthatja az állam anélkül, hogy vezető tisztviselők illetményeivel szemben radikális csökkentést kellene alkalmazni. Tervezetünk a VIII. f. o. 2-ik fokozatában találkozik a 7000 sz. rendelettel, ettől kezdve a magasabb illetményű tisztviselőktől fokozatosan nagyobb áldozatot kíván a szociális terv, hogy azt a 184 ezer pengőt, amely az alsóbb kategóriák vállain mint méltánytalanul kirótt súlyos teher jelentkezik, a már 300 P-höz közeli, illetőleg annál nagyobb illetményű alkalmazottak viseljék.

A 7000 sz. rendelet, mint már említettük, a családfenntartás szempontjára sem volt figyelemmel. Nem gondolhatjuk, hogy a VIII. f. o.-on felüli tisztviselőréteget azért kímélte a kormány, mert ezeket családosoknak vette. Tudjuk, hogy a tisztviselők és alkalmazottak nagy többsége, mintegy $^4/_5$-része nem is jut fel a VII. fiz. osztályba, pedig ezek többsége is családos. Viszont a VII.—II. f. o.-ban is vannak családtalanok szép számmal. A családfenntartás terheit viselők tehát csak a családi pótlék alapján részesíthetők a szociális szempontból oly fontos kíméletben. Nem a családi pótlék emelésére gondolunk, ennek most, az állam pénzügyi nehézségei mellett nincs itt az ideje. Azonban az illetmények csökkentése kombinálható lett volna a családfenntartás terhével oly módon, hogy azokra, akiknek családi pótlékuk (tehát családjuk) nincsen, 3—4%-kal, azokra, akiknek egy családi pótlékuk van 1—2%-kai magasabb csökkentési hányados lett volna alkalmazandó. Nem állanak adatok rendelkezésre arra vonatkozólag, hogy a tisztviselők közül hányan élveznek 1—2—3 stb. családi pótlékot s hánynak nincs családja. Azonban becslésünk szerint *legalább* 20%-ot vehetünk családtalannak és 15%-ot gyermektelennek. Ha a családi állapot csak a IX. fizetési osztálytól kezdve vesszük is számításba, ez a vizsgált 45.692 alkalmazott e magasabb, 22.101 számot képviselő rétegében mintegy 7700 tisztviselőt jelent. Számításunk szerint a 4400 magános tisztviselő havi illetményének 1%-a 15.400 P-t, a 3300

gyermektelené pedig 11400 P-t jelent. Ha a családi pótlék nélküli tisztviselőknél csak 4%-kal, az egy családi pótlékkal biroknál csak 2%-kal magasabb csökkentési hányadost alkalmaz vala a kormány, ezzel mintegy havi 84—85.000 P-t takarít meg, illetőleg ennyivel csökkentheti a családfenntartókra hárított terhet.

Nem tudjuk, lesz-e szükség további illetmény csökkentésre. Híre jár, hogy ezt a kormány oly módon tervezné, hogy a családi pótlékkal biró alkalmazottaktól elvesz egy-egy családi pótlékot. Alig hihető, hogy a kormány rá akarna duplázni hibájára, amit a 7000 sz. rendeletben a családfenntartók azonos megterhelésével elkövetett. Ha új csökkentés válnék elkerülhetetlenné, ez most már csak a családfenntartás további nehezítése nélkül képzelhető. De újabb csökkentés nélkül is szükséges a 7000 sz. rendelet revíziója. Nem a napi politika érdekében. A közalkalmazottak másfélszázezret meghaladó tábora aléltságában, mintegy atomokra bontva távol áll a komoly szervezkedés szándékától és képességétől is. Még inkább a forradalmi szellemtől. Azonban az állam, mint legnagyobb munkaadó, munkabérpolitikájával a magánalkalmazottak munkabérére is nagy befolyást gyakorol. A közvélemény mind erősebben kezd foglalkozni a jövedelemeloszlás kérdéseivel s az állam e kérdésekben nem helyezkedhetik sokáig az érdektelenség álláspontjára. Igazságos szociálpolitikai elvet csak igazságos állam képviselhet megfelelő súllyal és hatállyal. Nemcsak biztonságát, hanem befolyását is emeli tehát az állam, ha illetményrendszerét társadalompolitikai követelmények figyelembevételével módosítja s ezzel más rétegek megterhelése nélkül erősíti azt a réteget, amelynek szellemén fordulhat meg nehéz időkben az állam sorsa.

Szombatfalvy György.

«INTÉZMÉNYES SZOCIÁLPOLITIKA».

Egy vékony vörös színű füzetet kaptunk. Különös címe: *A magyar szociálpolitika igaza a liberális és szocialista eszmerendszerek küzdelmében.* Szerzője a tehetséges és fiatal Kovrig Béla, e páratlan karriert ért tagtársunk, ki szinte az egyetem padjaiból került az OTI igazgatói székébe s lett egyetemi magántanár, a hivatalos népjóléti szociálpolitika elméleti szakértője, kodifikátora és a minisztérium egyik súlyos referense. Most, mikor a görögtűz kihunyt s az öndicséret szólamai elnémultak a népjólét minisztériumában, kedves dolog Kovrig Bélától, hogy szót emel a magyarországi szociálpolitika és a halódó minisztérium védelmére. De maga is érzi a szerep hálátlanságát és a fonák helyzetet: inkább elméleti síkra tereli a szót. A «liberális és szocialista eszmerendszerek» szociális hatásáról értekezik. Többször variált gondolata, egyben fejtegetéseinek summája ez: A szociálpolitika teszi lehetővé, hogy a materialista elvű gazdasági rendszerben az embervedelem, az ember értékét látó és érvényesülését kereső ellenprincípium is

megkapja a maga intézményeit. A szociális bajok ellen «intézményesen» kell küzdeni. Igaz ugyan, hogy a kapitalizmus a liberális versenygazdálkodás szabad játéka mellett, tehát a politika és protekcionizmus kiküszöbölése esetén nem idézne fel szociális bajokat, azonban az állam visszavonulása a jogállam területére a gazdasági telephelyek hirtelen eltolódása miatt nagy zavarokat, munkaerőtúlkínálatot és fokozott kizsákmányolást idézne elő. Ezért az állam nem tehet mást, mint fenntartja rendszerét és intézményes szociálpolitikával enyhíti a gazdasági rendszer okozta bajokat. Tanulmánya utolsó lapjain a magyar szociálpolitikát, különösen a társadalmi biztosítást próbálja igazolni. Munkáját nem e részében kívánjuk szóvá tenni, azonban nem hagyhatjuk szó nélkül a szociálpolitika feladatairól vallott nézetét és gyakorlati következtetéseit.

Első tévedése Kovrignak, hogy a gazdasági élet materializmusát túlozza. Az emberi szempontok a gazdasági üzemektől sem annyira idegenek, mint Kovrig gondolja. Az angol gyárak múltszázadeleji emberkínzó kizsákmányolása ma már csak rossz emlék s a humánum behatolása a gazdasági gondolkozásba nem tagadható tény többé.

A második az *intézményes* szociálpolitika túlbecsülése. Kovrig nem veti fel a nagy alapvető kérdéseket, nem vizsgálja az individualista laissez fairé elvét, az állami beavatkozás lehetőségeit és a szervezkedéssel kapcsolatos önsegély erejét, azonban fent vázolt elmélete a szocializmus társadalomszemléletére utal. Az állam hivatását is a német szociáldemokrácia módjára vitt munkásvédő politikában látja. A nagyszabású intézmények alakításának híve s talán még az OTI-ért is lelkesedik, e hibrid monstrumért, amely maga a legnagyobb propaganda lett nálunk az «intézményes» szociálpolitika gondolata ellen. Kovrig tudja, hogy az intézményes szociálpolitika klasszikus hazájában, Németországban is csődbe jutott, Angliában is súlyos bajokat okozott s tudja, hogy mind a két állam gyors visszavonulóban van, mégsem vonja le ennek tanulságait s nem keresi az állam olyan feladatait, amelyek a bajok megelőzésére volnának alkalmasak.

Nem vitás, hogy azokat a társadalmi bajokat is orvosolni kell, amelyeknél a prevencióval már elkéstünk. Az is bizonyos, hogy az e célra alakult intézményeket nem szabad esztelenül megölni. De éppen olyan hiba volna túlfejleszteni azokat, vagy az elgyengült társadalom maradék-erejét hibás szociálpolitikai felfogásból a megelőző szociálpolitika elhanyagolásával a mohó étvágyú intézmények táplálására fordítani. Elvégre, ha a konyhát elhanyagoljuk s mindent a betegszobára költünk, ez mihamar megtelik s a rohamosan szaporodó betegállományt nem tudjuk hová elhelyezni. Egészséges életösztönű nép visszariad az ilyen szociálpolitikától s arra fog törekedni, hogy a szociális gondolkozás és kormányzás minden erejével a társadalmi életműködést tegye egészségessé.

A nép fogalma nem korlátozható az ipari, magán- és háztartási alkalmazottakra. És ha a kapitalizmus túlzásainak áldozatait mind megmenti

is az intézményes szociálpolitika, attól még a nép sorvadhat tovább. A népjólét lényege a jólét, ez pedig csak szubjektíve észlelhető állapot, amely még a népjóléti minisztérium ügykörében sem adódhatik soha közvetlen intézkedési tényként, csupán mint kívánt és remélt közvetett célszempont. Mint ilyen azonban nem szorítkozik egy minisztérium ügykörére, tehát a népjólét szolgálata nem sajátítható ki egyetlen kormányzati ág számára. A népjóléti célkitűzésnek minden kormányzati ág körében és minden intézkedésnél ott kell lebegnie az intézkedő tényezők szeme előtt.

A népjólét célzatának mint éltető napnak egyaránt sugároznia kell minden akta felé hajló közfunkcionárius asztala felett s már az sem szerencsés dolog, ha a «népjólét» külön minisztériumot kapván, a kormányzat egyéb tényezői alkalmat nyernek vele, hogy a szociális érdekek sokszor kellemetlen képviseletében az illetékességet elhárítsák maguktól s lelkiismeretüket megnyugtassák. Pedig a népjólét, a preventív szociálpolitika szolgálata a népjóléti minisztériumnak áll legkevésbbé módjában. Legtöbbet tehetnek a gazdasági minisztériumok, hiszen az egészségesen lüktető gazdasági élet, a nyomor megelőzése a legfontosabb népjóléti tevékenység. A közoktatásügyi kormányzat a szellem és az erkölcs eszközeivel vértezi a népet. Rendkívül sok függ a nép erejét figyelembevevő, a közérdeket keményen érvényesítő, igazságos, szociális szellemű adópolitikától, aminek alkalmazása a pénzügyminiszter feladata. Lehetetlen fel nem ismerni a városi és falusi közületek vezetésének, igazgatásának, fejlesztésének ellenőrzésére és irányítására hivatott belügyi kormányzat szociálpolitikai jelentőségét. Nehéz belátni, hogyha az élet- és vagyonbiztonságát féltő embert megnyugtatja a rendőrség és a bíróság intézménye, e két tipikusan »intézményes» népjóléti organizáció, noha egyik sem tartozik a népjóléti minisztérium hatásköre alá, ugyanígy miért ne nyugtatnák meg az egészségét féltő embert az orvosi intézmények? Több bizalmat nyújt-e népjóléti alatt működő kórház, mint a kultuszminiszter hatáskörébe tartozó klinika? Jobb-e a biztosításügy, ha egy népjóléti államtitkár revideálja, mint ha egy belügyi vagy kereskedelemügyi miniszteri tanácsos?

Igaz, hogy nemcsak nálunk, más államokban is találunk «népjóléti» minisztériumokat. Ha az államélet adminisztrációjának logikus differenciálódása nem, mi hívta hát ezeket életre? A szocialista pártok megerősödését lassítani kívánó pártpolitika. Az ipari munkásvédelem gesztusaként hatott, ha ily hangzatos címen kormányhatóságot szerveznek s ennek a szociális jóléti alapjaihoz hozzá sem férő miniszteri széknek volt bizonyos megnyugtató hatása, persze inkább ott, ahol az új tribunus plebis az érdekeltek pártjából kerülvén ki, villámhárítóként szerepelhetett.

Felmerülhet az a kérdés, vájjon minálunk, ahol a szociális érzék, a szociális céltudattal teljes gondolkodás gyengébb, mint kívánatos volna, a népjóléti minisztérium ügykörének a megfelelő kormányzati ágakba való visszautalása nem jelentene-e visszaesést a szociális szellem kárára? A tíz

év tanulságai nem támogatják ezt az aggodalmat. Az intézmények szellemét nem a törvények, nem a statútumok, nem a címek szabják meg. Ezek nem termelnek új szellemet és sem a bürokratizmustól, sem a tradicionizmustól nem menthetnek meg egy intézményt. Lehet, hogy sarjadt a minisztériumban bizonyos új, szociális szellem, amely még hasznára válik a magyar kormányzatnak. Ha igen, ezt oda kell vinni, ahol megkapja a megfelelő intézkedési lehetőséget is: a társadalom normális életfunkcióit irányító hivatalokba. A szociális érdekeket egységbe foglaló, az intézkedések, törvényalkotások szociális összefüggéseit lemérő, vizsgáló tevékenység, tehát ,a kormányzat szociális irányítása pedig a miniszterelnök feladata s kívánatos, hogy hivatalának ilyen munkára való kifejlesztése mielőbb megtörténjék. *Szombatfalvy György.*

MAGYAR TÁRSADALOMRAJZ 1654-BŐL.

Rácz Lajos nem régen megjelent szép munkája Comenius sárospataki működéséről[1] külön fejezetet szentel a nagy morva pedagógus emlékiratának, amelyben mintegy «szociálpolitikai» oktatást és programmot nyújt II. Rákóczi György fejedelemnek. Ebben a «Gentis felicitas, speculo exhibita iis, qui num felices sint, et quomodo fieri possint, cognoscere velint» című munkában a magyar társadalomnak őszinte rajzát is megtalálhatjuk. A XVII. sz. magyarságának e jellemzését Rácz Lajos bő kivonatban közli s e munkája, valamint egy évvel előbb a Sárospataki Lapokban adott e tárgyú publikációja nyomán közöljük a ma is érdekes régi társadalomrajzot.

A magyar nép nem nagy nemzet. Mindenki azt beszéli, hogy az ország földje jó s Európa legszerencsésebb országainak földjével vetekszik és mégis sok éhezővel találkozunk itt, sok ragály, betegség s rendszerint korai halál pusztítja a lakosságot.

Nemcsak hún nemzetség lakja az országot. A régi lakosságnak sok maradéka maradt itt hátra, mások viszont másunnan törtek (helyesebben költöztek) be ide, mint a németek, ruthének, oláhok és törökök. Azért a lakosok nem egy nyelvet beszélnek, hanem legalább ötöt, melyek egész vidékeket elválasztanak egymástól, úgyhogy egyik nem érti a másikat s csak a közös latin-nyelv szolgál közöttük közvetítőül. A népek, nyelvek és erkölcsök ezen zűrzavara bizonyos barbárságot von maga után s ezzel nyilván gyengíti a közboldogságot.

Csaknem minden oldalról olyan szomszédok környezik az országot, akik csak bizalmatlanságot és félelmet keltenek. Teljesen megértem a németek rettegett hatalmától és a barbár, kegyetlen török nép vad és

[1] Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Budapest, Akadémia. 1931.

gyakori betöréseitől való aggodalmat. Ezek már kétszáz év óta mindent bizonytalanná tettek, gyakran egész vidék lakosságát rablancra fűzik s napról-napra egyre több országrészt elpusztítanak. A németek, kiknek őket védelmezni kellett volna, részint nemzeti gyűlöletből, részint a különböző vallás miatt még jobban elnyomták őket, úgyhogy olykor kénytelenek voltak az erőszakkal erőszakot szembeállítani s a németek elűzésére a törökökkel egyesülni.

Kedves magyarok! Nektek jobban kell a honfiúi egyetértés után való kívánságot ápolnotok, mint azzal dicsekednetek. Mert ha van hely a nap alatt, ahol kajánság és irigység uralkodik, ahol az emberek belső irigységben és meghasonlásban őrlik fel erőiket, semmivel sem törődnek, hanem mindent cserben hagynak, ez az ország az. A legtöbb ember úgy él, mintha csak a maga javára született volna és senki sem a közjó munkálására. Lehet-e hát csodálkozni, ha a közjó mindenütt süllyedőben van?

Vannak itt országos törvények, de ezek nem vonatkoznak minden emberre (a legalsóbb néposztályokra, a jobbágyokra is); ezért ez a nép csak tompa engedelmességben jár-kél és szolgaság igájában nyög. Gyakran hallok panaszokat, hogy az úriszék nem egyszer úgy ítélkezik, hogy az ártatlanság nem talál nála oltalmat, a jogtalanság pedig szerte-széjjel terpeszkedik.

Régóta elvesztettétek nemzeti királyaitokat, idegenek uralkodnak felettetek, ami nemcsak a nép becsületére vet árnyékot, hanem a szabadság teljes elvesztésére és a leigázás miatti félelmet is növeli. Nem sajnálatos-e, hogy jelenleg a legtöbben alig szabadok a maguk osztályában, hanem egyik mindenütt erőszakkal elnyomja a másikat?

Újabb szerencsétlenség (vagy inkább régi), hogy itt nem mindenki végez tisztességes munkát, hogy a legtöbb ember (magas és alacsonyrendű, férfi és nő, kicsiny és nagy) a henye és tétlen életet szereti, úgyhogy robottal és veréssel kell munkára kényszeríteni. Bizonyára egyetlen más népnél sem találni hasonló tunyaságot és ernyedtséget. Ebből következik, hogy a bennszülött magyarok ritkán tanulnak mechanikai s kivált finomabb mesterségeket, mint az ötvösséget, üvegességet, papírgyártást, könyvnyomtatást, festészetet, általában bármi gondosabb kézimunkát. A gazdálkodást szintén nem eléggé észszerűen végzik. Nem csak városok és falvak és sok épület, hanem a szántóföldek, erdők, kertek, szőllők is szánalmas képet nyújtanak, ha más agrárnépekéivel hasonlítjuk össze.

A munkátlanságból és rossz gazdálkodásból folyik, hogy itt sok a koldus és nagy a nyomor; az ételek és italok egészséges elkészítésének hiánya miatt gyakori a vérszegénység, a sokféle betegség és korai halál s ennek folytán félig puszta az ország. Nem hiányzik ugyan a drágakő, arany és ezüst, de azok a föld alatt vannak; azok felszínrehozatalának és kiválasztásának gondját a mások gyakorlati ügyességére bízzuk, kik titkon vagy nyíltan, általunk nem zavartatva végzik munkájukat.

Az utak és javaink közbiztonsága felől csak szégyenleteset mondhatunk, mert e tekintetben semmi biztonság nem uralkodik. Jobban, mint bármely népnél, virágzik künn az útonállás, a helyiségekben a tolvajlás, úgyhogy úgyszólván senki sem érzi magát otthon eléggé biztonságban. Igazán fáj az ember szíve, hogy a szomszédország e rendetlenséget ki tudja irtani s mi nem. (Se Lengyel-, se Svédország nem ismeri a nyílt rablást!)

Mily szakadozott e nép vallása! Ahol tisztábbnak találjuk is, milyen hideg és józan minden! A teológusok arról panaszkodnak, hogy a nép csak színleg s ajkaival gyakorolja a vallást, de keveseknél megy az cselekedetbe által. Látni ezt a minden osztályban, legkivált a nép körében elterjedt istentelenségből. Mily közel áll az ilyen minőségű vallás a képimádás örvényéhez! A jelek, melyek Isten jelenlétéről vagy gondviselésről beszélnek, most sem hiányzanak, de hiányzanak azok, akik ezekre ügyelnek és fölismerik, hogy ezek Istentől erednek.

Csodálnak-e, félnek-e, tisztelnek-e minket a szomszéd népek? Hajdan nagyon rettegtek fegyvereinktől. A keresztyén vallás, majd később a reformált vallás fölvétele után Istennek tetsző nép hírében állottunk, a tudós műveltség fölvétele óta pedig ama népe közé soroztatunk, akik a barbárság iszapjából kiemelkednek. Most azonban gyávákká és gyöngékké lettünk és a földre tiportatunk. Mi, kik a bölcseségre való magasabb törekvést elhanyagoljuk, mint a vadoncok és félbarbárok, gúnykacaj tárgyaivá lettünk.

Gyakran hallom, amint a tieid a haza szerencsétlensége felett panaszkodnak. Ezerszer visszhangoztatják azt a fájdalmas felkiáltást: Jaj, jaj a mi hazánknak! Bárcsak felismernétek, hogy senki titeket jobban meg nem aláz, mint ti magatok a ti ügyetlen cselekedeteitek által és az által, hogy minden kiváló dologgal szemben, mely titeket a romlásból kiragadhatna, ernyedtséget tanúsítotok. Balgatagságod, esztelenséged ront meg téged. Esztelenséged az oka, hogy többé nem növekedel, mivel a háborúnak és békének régtől fogva elismert igaz mesterségében nem tudsz otthonosan forgolódni. Szereted a tunya békét, de a vad háborúkat is, melyekben kimerülsz, erőidet aláásod néhányszor már egész a megsemmisülésig, mint a történelem tanúsítja. Békében pedig nem gondoskodnak kellően az utódokról. Sok gyermek születik, de nem ügyelnek rá, hogy az újszülöttek életképesek legyenek. A gyermekek csekély számának oka az, hogy a házastársak nem mind kapcsolódnak egybe és nemzenek gyermekeket, aminek oka viszont az, hogy itt élet- és családfenntartás lehetőségei kevéssé ismeretesek vagy az uraságok túlkapásai miatt nagyon is korlátozottak, így aztán a legtöbben szabadon élnek egymással, inkább féktelen vágyaiknak hódolva, mint törvényes házasságot kötve. Hogy az emberek itt kevéssé életképesek (itt aránylag ritkán látni aggokat), annak oka valószínűleg a rossz élelmezés, ami viszont Isten ajándékának esztelen használatából ered.

Ott, ahol egyedül magyarok laknak, semmi oltalom nincs az egészség megromlása ellen. Orvosok és gyógyszertárak hiányzanak. E tekintetben nemrég egy értelmes férfiú ajkáról ezt a szomorú nyilatkozatot hallottuk: «Mi úgy élünk itt, mint a barom és úgy halunk meg, mint a barom!»

Hogy egy ilyen szerencsés országban sok szerencsétlen éhező, rongyos, általában szűkölködő ember akad, ezt ugyanaz az értelmetlenség okozza, mert céltudatos művelés mellett az ország földje négyannyi embert eltarthatna.

Hogy a hunok nemzetsége nem egyedül lakik a földön, amelyet megszállott, oka az, hogy csekély száma miatt nem talált minden birtok gazdára s az ilyen üres lakóhelyek megszállását másoknak engedték át. Esztelen bizakodás vesz erőt rajtunk. Jelszavunk: Aki elpusztul, hát elpusztul, akit megmentenek, hát megmentenek! Van-e más oka a honfiúi viszálykodásnak, ellenségeskedésnek, gyűlölködésnek, mint az értelmetlenség?ez okozza, hogy annyi végtelen romlás és zűrzavar után senki sem mozdul a törvények javítására és végrehajtására. Ez okozza, hogy az igazságot, ártatlanságot annyiszor elnyomják, hogy a jogtalanság uralkodik, a jók félnek és sopánkodnak, a gonosztevők gúnyolódnak és ujjonganak. Mily hiba, hogy a királyok nem szövetkeznek más királyokkal egy ily erős ellenség ellen, mint a török!

Az ernyedtségnek és tunyaságnak, a nép epidémikus bajának oka a rossz nevelés. Nem szoktatják a fiatalságot elevenségre, frisseségre, szabad tevékenységre. Az értelmetlenség az oka a legtöbb emberi művészetben való járatlanságnak is. Ez az ernyedtség és ügyetlenség szüli a szegénységet és nyomort. Viszont az ernyedtség, ügyetlenség és nyomorúság hármas forrásából ered a lopás, rablás és útonállás gyalázatos vágya.

Senki eddig az elhanyagolt általános kultúra fölemelésével nem törődött; a vallás csak külsőleg van formálva, de nem bensőleg, a dogmák és szertartások igen, de nem az élő *praxis pietatis* s ezzel annak éltető ereje.

A népesség szaporodására hathatós eszköz lenne, ha a nép közt több megszeghetetlen házasságot törekednének létesíteni, csökkentve a terheket, melyek miatt sokan a házas életet kerülik. Ez a nép az idők folyamán az ország minden vidékét be fogja ivadékaival tölteni, ha a házassági törvényeket nagyobb tiszteletben tartják. A föld gondos művelésére kell törekedni. Az egészségtelenség oka az esztelen koszt és az egészségvédő eszközök hiánya. Megjavított tudományos törekvés és megjavított vallás az élet megjavítását is maga után fogja vonni. Az egyetértés visszatérése fontos. A közjó előmozdítására jobb törvényeket kell alkotni. A királyi hatalomnak egy magyar emberre kellene általmennie. A tunyaságot sehol sem szabad tűrni s embereinknek nemcsak a föld- és szőlőmunkában, hanem mindenféle iparban és kereskedelemben is gyakorolniuk kell magukat, hogy az elme alaposan műveltessék s az elme erejével az épület, ruházat és életszükségletek terén való nyerseség eltávolíttassék. A jól nevelt emberek nem

fogják örömüket találni a lopásban és rablásban. Ha az ifjúság számára mindenütt jó iskolát állítanak — helyes módszerrel tanítanak: az ifjúság a tudományokban, jó erkölcsökben és jámborságban elő fog haladni. Mivel ezt eddig nem próbálták meg, s scytha vadság eddig még nem mindenütt tűnt el. Ha a vallás megtisztul a képimádattól, babonától, képmutatástól, országunkban Isten tisztelete fog honolni.

Annak a bizonyítására, amit mondottam, hogy a magyar egyszerű, de nem barbár, elmondom a következőket: Senki közülök nem közeledik hozzám hízelegve, nem úgy, mint máshol a műveltebb népeknél. Ez nekem nagyon tetszik. Igen nagy köztük a tisztelet a fiatalok részéről az öregebbek, az alsóbbak részéről a följebbvalók, a tudatlanok részéről a tudósok iránt. Ha a gyermekek a játszótéren valamely tiszteletreméltó férfit átmenni látnak, a játékot abbahagyják, az átmenőt levett föveggel — térdöket meghajtva — üdvözlik s csak azután folytatják a félbenhagyott játékot. Vasárnapokon szorgalmasan látogatják a templomot, úgyhogy istentisztelet és azt követő gyűlés alatt alig lehet valakit az utcán látni. A korcsmák ünnepeken vagy egész nap zárva vannak, vagy kényszerítik az ott ivókat, hogy templomba menjenek és csak azután térjenek vissza.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Hegedűs József: ***A szinthétikus jogbölcselet vázlata és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai.*** I. kötet. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1930. 207 1., 8°.

A szerző ezzel a terjedelménél és célkitűzéseinél fogva nagyobb igényű munkával a jogbölcselet problémakörének kimerítő feldolgozására vállalkozott. A rendszer azonban a dolog természeténél fogva többnyire hosszabb múltra visszatekintő tudományos pálya záróköve szokott lenni s a legjelesebb rendszeralkotóknál is csak egyes pontokon szokta megütni azt az optimális színvonalat, amely a szerencsésen megválasztott tárgyú monográfia számára csekélyebb nehézségek leküzdése árán is elérhető.

Szerzőnket ezeknek a nehézségeknek a tudata, amelyeket a jogbölcseletben az óriási irodalom áttekinthetetlensége is fokoz, a rendszeralkotás kísérletétől nem riasztotta vissza. Rendszerének a mű címében is feltüntetett alapgondolata a szintézis. Bár «ma a jog- és államtudományok különféle részleteredményei a bölcseleti szintézis szervező és összegező erejére vágyódnak», szerzőnk a szintézis alatt mégsem ezeknek a részleteredményeknek az összefoglalását, hanem «a módszerek szintézisét» érti. (6.) Fenntarthatja-e a szintézis eredményekép jelentkező új jogfilozófia ennek a diszciplínának azt a régi ambícióját, hogy az összes jogtudományi szakmák közös alaptudománya legyen? Ennek a célnak hiányában mik lesznek az új jogfilozófia közvetlen és távolabbi célkitűzései vagy funkciói? Ezekre a súlyos kérdésekre feleletet, úgy véljük, sem a szerző, sem az általa elvégzett szintézis eredménye nem nyújt.

Szerzőnk úgy látja, hogy a jogbölcselet egyetlen módszertani és továbbfejlődési lehetősége a szintézis. «Az általános bölcselet sem a logikában, sem a pszichológiában nem kényszerül szintézisre, mivel nincs szüksége a metodikai lehetőségek összevonására.» (129.) Ellenben «az új kulturtípus kialakulásának idején aktuális jogbölcselet számára a szintetikus módszer jöhet egyedül helyesként tekintetbe». (123.) Ezt az egyáltalán nem magától értetődő tételét a szerző bővebben nem indokolja. «Az eddig kialakított egyes módszerek taktikák. A módszerek összegezése és egyesítése, a metodikára alkalmazott szisztematikus (?) szempont, az abszolút érvényesség igényével fellépő szintetikus módszer már stratégia (!)». (132.)

Feladatát maga sem tekinti szigorú rendszeralkotásnak. A jogbölcselet módszerei szerinte «kritikaiakra és szisztematikaiakra ágaznak» (81.) s a szintézis «az a módszertípus, amely előzőiből mint tézisből és antitézisből logikai szükséggel következik». (U. o.) Úgy véljük, hogy ez a hármas megkülönböztetés nem nyugszik egységes felosztási alapon; a jogbölcselet metodikai lehetőségei nem merülnek ki «a szisztematika, kritika és szintézis hármas tagozódású ritmus-képletében» s talán ez a *proton pseudos,* amely miatt a szerző módszertani programmját megvalósítani nem tudta. Pedig «jogbölcselete a módszerre van felépítve» (123.); az alapelvül választott gondolatnak következetes alkalmazását ellenben hiába keressük a kétségtelenül sok komoly törekvéssel és komoly felkészültséggel megírott műben. A szisztéma hiánya a szerkezet lazaságához vezet; a fejezetek címe és témaköre nem fakad egységes elgondolásból és nem függ össze szervesen. Tulajdonképeni alapgondolatát a II. részben fejti ki (logikai alapvetés»); nem tudjuk, hogy ezt az alapvető fejtegetést miért előzi meg és hogy kerül a műbe a «szociológiai alapvetés», amely egyben a «társadalmi utópia» elmélete is kíván lenni (I. rész) és miért követi a III. részben a «pszichológiai alapvetés», amelyben a szerző a napjaink kulturális és politikai válságaiban vajúdó új jogra vonatkozó nézeteit fejti ki.

Az egységes gondolatmenet hiánya az egyes fejezeteken belül is erősen érezteti a hatását; a szerző egyes megállapításai szinte elszigetelten állanak egymás mellett, ami műve olvasását elismerést érdemlő íráskészsége mellett is fárasztóvá teszi. Pedig a szerző tételei nem ritkán kitűnő meglátásra mutatnak, ami kötelességünkké teszi, hogy néhány sikerült megállapítását mutatóba közöljük:

«A mai *homo capitalisticus* túlanyagiasan fogja fel a jogot; vagy a gazdaságiaktól függő és azokkal veleváltozó ideologikus felépítményt, avagy tisztára racionálisan kezelendő kormányzati gépet lát benne». (17.)

«Természetjog észjogi (?) forrástannal többszörösen volt már dominánsirányzat. Egy-egy elavult jogtípus lebontása, az emberjogok konstitutív beiktatása, új rendszerek propagálása: ez a természetjog mindenkori funkciója. Ma pl. a népjognak, az állam- és nemzetközi jogba beékelt új típusnak kimunkálása van soron.» (84.)

«A történeti iskola elbukott, amikor hisztorikus empirizmussá laposodott és mégis teljes világszemlélet igényével lépett fel.» (109.)

Ezek a megállapítások azonban, ismételjük, aforisztikus jellegűek és nem biztos pályán haladó, folyamatos gondolatfűzés eredményei, amint nem az állítólagos szintézis, hanem kétségtelenül más irányú tanulmányok vezették el a szerzőt ahhoz a neoskolasztikus világnézethez, amely mellett több helyen tesz hitvallást és amely számos megoldásánál kifejezésre jut. Pedig biztosít, hogy «a jogbölcselet evolúciójának lassú szintetikus folyamatában fokozatosan kialakuló általános jogfogalmak és a velük való bánás különböző módjai szerves egységű önálló egésszé tevődnek össze». (130.)

A szerző széleskörű irodalmi tájékozottsága annál nagyobb elismerésre méltó, mert nem szorítkozik a legújabb jogbölcseleti munkákban idézett, sablonná vált anyagra, hanem a régi és a nem szorosan céhbeli újabb irodalom kimeríthetetlen kincsesbányájából is biztos kézzel emel ki értékes szemelvényeket.

A műben ígéretet látunk arra, hogy a szerző, ha erejét a jövőben egyéniségének inkább megfelelő témára összpontosítja, kitűzött célját jobban meg fogja közelíteni. *Ruber József.*

Pálosi Ervin: ***A társadalmi törvények helye a természetben.*** Budapest, 1930. 86 1.

A címben kifejezett problémára nézve a szerző célkitűzése az, hogy összeegyeztesse Emile Boutroux és Herbert Spencer rendszereit, illetőleg, hogy Boutroux gondolatmeneteit Spencer módszerével végiggondolja. E célkitűzésben első látásra mutatkozik bizonyos önellentmondás s e tanulmány meggyőzően mutatja is, hogy módszer és gondolatmenet összefüggése mélyebben fekszik, semhogy azt a legbehatóbb analízis nélkül megbontani lehetne.

Emilé Boutroux gondolatmenete a természettörvények összefüggését és viszonyát mutatja be, továbbfejlesztve azt a sort, melyet Comte állított fel a *tudományok* összefüggésére és viszonyára nézve. Emilé Boutroux a különböző törvényeket mind *csökkenő érvényességi* területük, mind növekvő determináltságuk és realizálhatóságuk szerint, következő sorrendbe állítja fel: logikai, matematikai, mechanikai, fizikai, kémiai, szerves kémiai, biológiai, pszichológiai és társadalmi törvények. Ennek a sornak a mechanikától a szociológiáig terjedő része, csekély eltéréssel, megegyezik e törvényekhez kapcsolódó jelenségek *fejlődéstani* sorrendjével. Ezen a szerző által megmagyarázatlan és bebizonyítatlan analógián keresztül e törvények *érvényességi síkjai* átminősülnek *«létsíkokká»* s ettől kezdve érvényesül Herbert Spencer módszere. Mi lesz azonban a logikai és matematikai törvényekkel, melyeket egy fejlődéstani sorozatba beállítani egyszerűen lehetetlen!? A szerző szerint «a logikai és matematikai törvényeket, mint a világ fundamentumát képező értelem emanációit foghatjuk fel». (19. 1.) «A logikai és matematikai törvények kapcsolata az anyagi világgal oly nehéz kérdés», hogy taglalását a szerző kikapcsolja. Azonban Boutroux és Spencer gondolatmeneteinek összeegyeztetésénél épp a logikai és matematikai törvények *helye* a legfőbb probléma! Épp azt kell eldönteni, hogy az értelem a világ fejlődéstani *létének,* vagy a benne uralkodó törvények *érvényességének* képezi fundamentumait!? A szerző a két gondolatmenetet, illetőleg módszert nem összeegyeztette, hanem összealkalmazta s ezzel végső eredményben saját gondolatmenete lett bizonytalanná.

A *szabadság* mibenlétéről szóló fejtegetések sokkal figyelemreméltóbbak. A szabadság problémájához értékes gondolatot szolgáltat az a tétele,

hogy: «A szabadság nem felmentés a természeti törvények uralma alól hanem szilárd és változatlan természeti világrenden alapozódó aktív képessége a magasabb létformáknak az alacsonyabbakkal szemben, hogy a törvények keretein belül a természeti erők működését. . . kedvezően befolyásolják». (30. 1.) Ehhez hasonló gondolatot — persze nagyobb logikai apparátussal — vetett fel korábban Nicolai *Hartmann* újszerű etikájában is.[1] A dolgozat második felét — mely a pszichológiai és szociológiai törvények viszonyát, az egyéni és társadalmi szabadság kérdését, a társadalom organikus felfogását s a statisztikai törvényszerűségek problémáját tárgyalja, illetőleg irodalmilag kommentálja — nem ismertetjük, mert tekintélyes részben maga is ismertetésekből áll. A szerző számos és sokirányú problémát vet fel anélkül, hogy megoldásra törekednék. Tudományos értékű megállapításokat olymódon állít egymás mellé, hogy végső eredményben mégsem adnak ki befejezett gondolatmenetet. Kétségtelen, hogy maga a tanulmány tárgya oly átfogó kérdés, hogy azt behatóan kifejteni és megvilágítani nem könnyű. Ha a szerző szűkebben vonta volna meg tanulmányának kereteit, akkor sok felesleges ballaszttól szabadult volna meg s tanulmányát nem kellett volna szerény vázlatnak neveznie. A szabadság-probléma terén azonban még várhatunk tőle értékes mondanivalókat, *ifj. Bibó István.*

Dékány István: ***A szellemtörténet történetelméleti alapon megvilágítva.*** Budapest, Stúdium. 1932. 52 1.

Dékány Istvánnak nagy szociológiai képzettsége különleges előnyt nyújt arra, hogy régi kedvenc tárgyköre: a történelemelmélet kérdéseiben súllyal emelje fel szavát. Aki, mint ő, társadalomvizsgálat minden útját ismeri s a legtöbbet közülük a maga munkája alapján is, az magas nézőpontot nyer a történetkutatás és történetírás problémakörének áttekintésében. Nyilván mutatja ezt Dékány most megjelent (a Századok 1931. évi utolsó számában is publikált) tanulmánya, amely a szellemtörténetről nálunk újabban egyre több fogalmi zavarral szállongó felfogások között iparkodik rendet teremteni. És nem eredménytelenül. Abból indul ki,hogy a történésnek tárgya megismerésénél részint a fizikai természetű tényezőket (földrajzi, népbiológiai és készletgazdasági) részint a szellemi tényezőket kell figyelembe vennie. Sok tanulságos és finom gondolata van e tényezőkről. A történettudomány, ha nem akar egyoldalúságba esni, nem szorítkozhatik csak egyik tényezőre. Hiszen a történet az élet *egészét* jelenti. A szellemtörténet sem lehet résztörténet s ha a történeti fejlődés rajzában minden más tényezőt a szellemin kívül háttérbe szorítunk, torzítunk. a szellemi tényező a történet egyik oldala csupán. Nincsen elkülöníthető

[1] L. *Horváth* Barna: A materiális értéketika új iránya. Atheneum. 1927. 3—4 füzet. 123 1.

szellemtörténeti terület, csak szellemi aszpektusz van. A szellemtörténésznek is az egész történetet kell látnia, ha a szellemi tényezőkre szegezi is tekintetét. A szellemtörténet a történelmi pozitivizmust szolgálja, mert értelmet visz a nyers adathalmazba. A szellemtörténet szintézist is hozott, az oknyomozást a különböző tényezők aszpektuszait kapcsolatba hozva igyekszik végezni. Tanulmánya utolsó részében a szerző a hazai irodalomban nem rég felbukkant felfogásokról (Váczy Péter, Babits Mihály, Hornyánszky Gyula, Nagy Miklós és Joó Tibor fejtegetéseiről) ád a szerző kritikai áttekintést. *Sz. Gy.*

Dr. v i t é z Nagy I v á n : ***Nyugat-Magyarország Ausztriában.*** Budapest, 1932. 36 1.

A pécsi egyetem nemzetközi jogi intézete adta ki Nagy Iván e kis tanulmányát, amely mintaszerű tömör összefoglalása a nyugatmagyarországi kérdésnek. Geopolitikai helyzetkép után az etnikum rajza s az 1918— 1923 közötti politikai mozgalmai, népfelkelés, népszavazás, határmegállapítás) története tárul elénk, majd az osztrák igazgatási berendezkedés. Fontossága miatt külön tárgyalja a szerző az oktatásügyet és «Burgenland» gazdasági helyzetét. A függelékben minden községről megkapjuk a lakosság nyelvi adatait,a magyarság számának alakulását 1923-ig. *P. P.*

Dr. C s e r g ő K á r o l y : ***Az Alföld problémái.*** Szentes, 1931.141 1.

A szerző Csongrád vármegye alispánja s így kétségtelenül hivatott tolmácsa annak az országrészünknek, amely legjobban sínyli a mai pusztító válságot. Csergő nem dolgozik nagy és bonyolult statisztikai matériával, nem vizsgálja á fejlődés útját, hanem néhány egyszerű, de kiáltó szociális tényből kiindulva gyakorlati útmutatást kíván adni a bajok orvoslására. Mindenekelőtt munkaalkalmat sürget a ma végső Ínségbe jutott kubikosnép számára, akiknek tömegét Csongrád megyében 30.000-re teszi a családtagokkal együtt. Ismeri a más pályára való átképzés nehézségeit, amit a mai nemzedék már képtelen volna leküzdeni. Ezért és az Alföld általános gazdasági emelésére munkája túlnyomó részét a *Duna-Tisza csatorna-tervezet* propagálásának szentelte. Tíz fejezetben fejti ki a csatorna létesítésének a munkaalkalom, a közlekedésügy, az aszály csökkentése, a haltenyésztés, az elektrifikálás és az Alföld kővel való ellátása (útépítés!) tekintetében várható hasznát. Több érvet hoz fel amellett, hogy a két terv: Budapest—Szolnok és Budapest—Csongrád közötti megoldás közül az utóbbi a jobb. Nem említi, de hozzátehetjük, hogy a Budapest—Csongrád-i megoldás mellett szól az ország arányos fejlesztésének szempontja is, hiszen egy félszázad fejlődése a főváros miatt s a felvidéki népesség lehúzódása miatt Pest megye északi részének kedvezett s Délpest elmaradott szegény népe megfelelő ellenérték nélkül járult hozzá adójával a szerencsésebb északi rész fejlődéséhez. Ideje, hogy végre kapjon is valamit.

Sajnos a csatorna költségeiről írt fejezet épen nem kielégítő, pedig a fedezet kérdése a döntő s itt a szerzőnek nincs semmi érdemleges mondanivalója. A mezőgazdaság fejlesztéséről s a háziiparról írt apró fejezetek a sokszor megírt bajok és javaslatok új, egyéni megfigyelésekkel átszőtt összefoglalása. Az utolsó rész a földbirtokreformról szól. A szerzőtől, ki a legbetegebb birtokviszonyok közt vergődő vármegye élén működik, távol áll minden radikális hajlam. Mégis megállapítja, hogy az 1920. évi XXXVI. t. c. alapján végrehajtott földreform nem érte el célját. És pedig azért nem, mert túl kicsiny 1—3 holdas parcellákkal nem lehet az Alföldön önálló gazdaságokat létesíteni, különösen nem, ha a földet távoli külterületen adják s az odatelepülést nem teszik lehetővé. Magas terhet is róttak a földekre. Két holdas parcella rendes búzaár mellett sem hozza ki a megváltással, adóval járó tartozásokat és a termelési költséget. A földreform végrehajtása ma megoldatlan probléma. Új, körültekintőbb földreform segíthet a bajon, addig is a földhöz juttatottak kiköltöztetése, ami azonban a tanyai település térfoglalását is jelenti. *P. P.*

Lucien Brocard: ***Principes d'Économie Nationale et Internationale.*** Tome troisiéme. Paris. 1931. 543 1.

Folyóiratunk egyik korábbi számában ismertettük Lucien *Brocard*-nak, a nancy-i egyetem tanárának munkáját, amelynek akkor a fenti cím alatt még csak két kötete jelent meg. Most aztán már előttünk fekszik a zárókötet is. A munka érdekes alapgondolatát annak idején abban foglaltuk össze, hogy a gazdasági szervezettségnek és együttműködésnek legfelső fokát alkotó világgazdaság a nemzetgazdaságokat olymódon foglalja össze, mint ahogy a nemzetgazdaságok regionális gazdaságokra s a regionális gazdaságok lokális gazdaságokra bonthatók szét. Az ilyképen felépített szervezetből következik, hogy a világgazdaságban a nemzetgazdaságok, a nemzetgazdaságokban a regionális gazdaságok s a regionális gazdaságokban a lokális gazdaságok maradék nélkül fel nem olvadhatnak, hanem a fennálló magasabbrendű szolidaritás mellett is meg kell őrizniök bizonyos fokig a saját autonómiájukat. A szerző a világgazdaság egységét ma még csak kifejlődőben látja s ezen az úton megkülönböztethetőnek véli a páneurópai és pánamerikai gondolatban jelentkező kontinentális egyesülési törekvéseket, számol az államszövetségi szervezkedés kiterjedésével és rámutat a népszövetségi szervezet jelentőségére a világgazdaság egységesítése szempontjából. A gondolatmenetben a gazdasági szempontok éppen nem játszanak folytonosan domináló szerepet, hanem a társadalmiakkal azonosított jogi természetű szervezeti kapcsolatok több ízben is teljesen az előtérbe kerülnek. Akit a jogi és gazdasági rend viszonya érdekel, annak aligha lehetne a Brocard könyvének ismerete nélkül ezzel a viszonnyal a jövőben foglalkoznia. Meg kell azonban vallanunk, hogy a sok érdekes szempont s a különösen szerencsésnek mondható alapgondolat nagy hossza-

dalmasságba van beleágyazva, mintha csak azt akarná a szerző bizonyítani, hogy az unalomig menő terjengősség a francia szellemtől sem idegen. A szerzőnek az az igénye pedig, amelyet az előszóban kiemelt, hogy egy igazi értelemben vett, a közgazdaságtan egy része gyanánt felfogott, tehát szűkebbre szabott nemzetgazdaságtant kíván megalapozni munkájával, aligha járt sikerrel, hacsak be nem érjük a jogi elemek olyan túltengésével, amelyben a gazdasági elemek gyakran teljesen elenyésznek.

A harmadik kötet a világgazdaság, az «économie internationale» alkotó tényezőinek felsorolásával kezdődik s ilyenekül naturális és technikai, gazdaságföldrajzi, tényezőket sorol fel, majd a nemzetközi áralakulást, a világpiac kialakulását, a nemzetközi verseny érvényesülése módját s a nemzetközi szervezkedés formáit vizsgálja. Azután a népmozgalom, vándorlás és a szolidaritás nemzetközi jelentősége kerül sorra. Különös érdeklődésre tarthat számot a szabad verseny és a vámvédelem szembeállítása, melyben a szerző az előbbit mint ideált s az utóbbit mint realitást tárgyalja s nagyobb vámközösségek létesítését propagálja. Részletesen vizsgálja egy európai vámközösség lehetőségét, azt fokozatosan végrehajthatónak és kívánatosnak tartja, viszont siettetését egyenesen a célra károsnak és ennélfogva nem kívánatosnak minősíti, mert ahelyett, hogy jobban egyesítené, még inkább felbontaná a mai Európát. Ezután egy céltudatos nemzetközi nyersanyagpolitika irányelveit fejtegeti a szerző. A nemzetközi összeműködés eszközei között a hitel, a nemzetközi érdekközösségek és a nemzetközi egyezmények jelentőségét emeli ki. A tárgyalt szociális érdekű nemzetközi kérdések között a betegségek elleni küzdelmet s a munkáskérdést találjuk. A nemzeti kisebbségek védelmének kérdése is szóbakerül, de azzal a konklúzióval, hogy idővel a nemzeti ellentétek enyhülése majd meghozza erre a megoldást. Jellemző a nemzetközi vándormozgalom szabadságával szemben felhozott aggályok sorozata is. Feltűnően sok hely jut a háború és béke kérdésének s természetesen a fegyveres béke szószólója a szerző, mint ahogy franciához illik. A nemzetközi bíráskodásról, kontinentális és interkontinentális politikai szövetségekről és egyesülésekről szóló részek egészítik ki a könyvet, ami távoli lehetőségek spekulatív tárgyalása dacára sincs minden érdekesség nélkül. Csak a szerző tulaj donképeni programmjától, a nemzetgazdaság és világgazdaság problémájának tárgyalásától már nagyon is nagy eltávolodást jelent ez a szűkebb értelemben vett politika felé. *N. Gy.*

Spengler Oswald: ***Gép és ember.*** (Egy új életfilozófia gondolatai.) Ford. Sz. Mátray Sándor. 102 1. 2.40 P.

A nagynevű német történetfilozófusnak ez az első, magyarra fordított munkája. A téma történetfilozófust és szociológust egyformán érdekel és minden gondolkodó embert, aki megdöbbent egyszer az utolsó évtizedek lazán, mellyel beláthatatlan végkövetkezményekkel nem törődve, gépeket

helyezett oda, ahol élet volt, s így az élet, a szerves és teremtő rugékonyság kezd hamupipőke lenni az új úr: a Gép előtt. A gép csak eszköz volt, az Ember helyett most a gép lett a haladás mérve és célja. Technicizmus minden vonalon — az új vallás. Nagyvárosi gyermekszemek immár ebben bíznak. De átszereltük a társadalmat is, gépies alkatrészekkel telítettük meg, amelyet ál-szóval «szervezeteknek» nevezünk s íme, ez is szolgájává tette az embert. Ez a dolog szociológiai oldala, színes kérdések özönével. Spenglert nem ez az oldal érdekli, bár erre is rátér. Spengler impresszionista metafizikus, aki a történet hosszmetszetében gondolkozik, naturalista módon végzetszerűséget szimatol mindenütt, «kultúrák» — rejtelmes történeti kollektív alanyok — kimerülését figyeli és jósolja, tehát pesszimizmusában csakis egy oldal felé lát. De finom vonatkozásai szellemességükben eredetiek. Nem merünk, úgymond, semmit végiggondolni, mert «a cél egyúttal *a vég* is». «Az ember sekélyes és gyáva .. . Beburkolózik a haladás rózsaszínű optimizmusába, betakarja magát irodalmával és elbúvik ideáljai mögé, csakhogy ne lásson semmit.» A történet látványossága mégis csodálatos. «Az ember története pár évezredig tartó rövid, meredek felemelkedés és bukás. Jelentéktelen semmiség a Föld történetében; nekünk azonban, akik ide születtünk, tragikus kényszerűség és nagyság.» Ez a mű alaphangja.

Ami a programm kivitelét illeti, Spengler ezúttal előleget ad, egy nagy munkája vezérfonalát közli. A gondolatmenet kétségtelenül jól áttekinthető. Az olvasó nem vész el a részletekben, a könyv felcsülantatja a szerzőt, ezen a kis planétán, «amelyik a végtelen térben futja rövidre szabott pályáját, «kevésbbé lényeges, hogy pár pillanatra mi vonaglik meg a felületén».

Az ember karakterológiája adja a fejlődés alapvonalát: az emberé, aki alaplényegében «ragadozó», a mozgástalan növénnyel szemben a szabadmozgású lény, kinek minden darab föld egy csatatér, amelyen a ragadozó, téruraló szem az alkotás csataterét kémleli át, megteremti a birtok «kényúri» felhasználását, a tulajdon «királyi fogalmát». Technikája, nem mint az állaté, *«faji* technika», mely változatlan, az ember fejlődési síkján az egyed felszabadul a faj kényszere alól és megalkotja élete taktikáját. A technika nem gép, szerszám, hanem használati mód, funkciója a ragadozónak, a feltaláló útmutatásával. A fejlődésünk «katasztrófád-periódusokban folyik le, «a valóság titokzatos ritmusa ez». Az alkotó a gondolkozó «szem» és a gondolkozó «kéz» — mi közünk sincs az igazsághoz. A tudás pragmatikus, mint Nietzsche is mondotta, ki úgy véli, az igazság az a tévedés, amely hasznunkra van.

Az ember megteremti a csoportot, a rajt (a fordító falkának fordítja el), ahol a *mi* érzete dönt. A harcos férfikultúra nem ismeri, mélyre nézve «a részvét fogatlanínyű érzését», itt is Nietzsche beszél ki a sorokból, az erős győz, «egész *raj»ok* maradnak áldozatként a csatatéren». A rajban megteremti valaki, a legádázabban ügyes ragadozó az együtt alkotó cso-

portot, felfedezi a «vállalkozást;», a ragadozó közösséget. A beszéd nem közlés, nem monológus, hanem dialógus és pedig kalandmegbeszélés (tanácskozás) és parancs. (Itt erősen homályos Spenglernél az, mi az egyén és ősi közösség viszonya.) Tehát az őskori haladás a gép-ember-viszony megindítója. De aztán átcsapunk a jelenbe, jő a kultúra és pedig csakhamar az értelmi ragadozó városi kultúrája — (mily hamar indul pusztulásnak, mikor már fellépnek «a nagyvárosok elkorcsosultjai, a marxisták és literátorok»!) — s elénk áll az új kérdés: a *vezetés* problémája.

íme, már eddig is sok aforizmát hallottunk s még nincs vége. Az emberi hódítóerő világát megérezve, csakhamar feltűnik «a mindenki természetes egyenlőségéről szóló fecsegés», holott a *vezetőktől,* a hívő feltalálóktól függ minden; «a tehetség, hogy felhasználhatóvá legyen, feltételezi a zsenit». Az államvezér úgy látja, hogy «az állam a nép külcélok elérésére alakított belső rendje», s történelme lényegében hadtörténelem. De az életben a politikai «oldal» párhuzamos a gazdasági «oldallal», s most következnek a legmodernebb gazdasági harcok, ahol aztán a tragikum vonásai egyre kiáltóbbak: a népek «mintegy *lefelé* szaporodnak», s «a vezető egyéniségek csoportja *kicsi* marad», feltárul a «kiszipolyozó szám», a tömeg hatása, s nem képes többé a vezető ellensúlyozni az új materialista vallást, «az új idők kultúrfiliszterei» ebbe belenyugszanak.

Két tragikus problémával zárul a könyv: a gépkultúrával járó lelki sivárság rajzával («már csak lóerőkben gondolkozunk»), az európai, szénmedencékre épült indusztrializmus reményvesztett helyzetével. Kezdünk menekülni a gép elől és látjuk a nemfehér népek megdöbbentő versenyét: kultúránkat átadtuk, «eltékozoltuk pótolhatatlan előjogunkat» s most a nemfehérek igénytelensége elháríthatatlan és bennünket sorvasztó versennyé vált. «A becsületes halál az egyetlen, amit az embertől *nem lehet* elvenni» — ez utolsó mondattal vigasztalja a szerző megdöbbent olvasóját.

Hatása és célja e könyvnek a megdöbbenés és keltése. Ha csak az eszmekeltésben merül ki, tanulságos volt megírása. De azt hisszük, épp azt nem táplálja, ami minden történeti «kultúra»-egység lelke: a specifikus történeti hitet. Ha csak aforizmákban gondolkodunk, megcsillanó gondolatai itt-ott megkapnak. Ám ha rendszeres gondolkozásra serkent valami, látjuk, hogy e könyv csak szellemes értelmi kaland. Még így is mutatja Spengler eredetiségét. — A könyv jó fordításban jelent meg és Nagy József írt hozzá finom tollal előszót. *Dékány István.*

Dr. F r i t z G i e s e : ***Bildungsideale im Maschinenzeitalter.*** 1931. Halle a. S. 247 l. Ára 12 márka.

A gép nemrégen még csoda volt, ma félelem tárgya kezd lenni. Viták folynak arról, hogy a gép valóban áldás-e az emberiségre, vagy pedig átok? (Munkanélküliség, gazdasági válság.) E kérdéskörbe vág bele *Giese* könyve is. Az utolsó húsz évben a technika az emberiség életében döntő szerephez

jutott. A mai átmeneti korszakban még kisebb-nagyobb zür-zavart kelt az emberek életében a különböző korosztályú nemzedékhez való tartozás szerint, sőt a társadalomban válságokat is okoz, de előrelátható, hogy a technikának az emberiség életében való diadalraj utasával az emberiségnek új korszaka kezdődik. A technika jelentősége G. szerint az íráséhoz, illetőleg a könyvnyomtatáséhoz fogható: korszakot, történelmi kort alakító ereje van. A technikát azonban nemcsak gazdasági szemszögből kell nézni, hogy jelentőségét teljes mértékben felfoghassuk.

A könyv első része épen arról szól, hogy a technika, a gépek világa, milyen változásokat indított meg a nemzetek s az emberek életének egész területén. A könyvnek ez a része érdekli elsősorban lapunk olvasóit.

A technika az emberiség életében a *nemzetfölöttiség* elvét erősíti s a népeknek régebbi térbeli elhatárolását mindinkább csökkenti. Már ebből az egy tényből is nagyon sok, tisztára etikai probléma is támad.

A másik nagyjelentőségű változást abban látja G., hogy az előző kor uralkodó tényezőjét, a *tőkét,* fölváltja s általános érvényű jelentőségre juttatja az új korszakban a *munka.* «A gépkorszak a munka funkcionális fogalmában köt ki»; csak e korban kezd a munka igazán a kultúrához számítani. A munka fogalma a személy és gép, személy és teljesítmény közt levő minden összefüggést visszavisz a munka energetikai folyamatára; a kézies gépmunka, ember és gép közti vonatkozás pedig általában csak energetikai, nem pedig gazdasági álláspontról *etizálható.*

A technika új világában a szállítható energia révén a régi nagyváros, mint települési forma, megbukik; már ma is észlelhetjük, hogy a nagyváros *vidéki jellege* kezd erősödni (Vorort), ezzel a nagyváros *hátrányai* megszűnnek majd, előnyei megmaradnak, sőt a vidékre kihelyezett nagy ipartelepeken is érvényesülhetnek.

A nagyipar megteremtette a tömegembert, a kollektivizmust, a tömegember meg a proletár világnézetet, amely szerint tömegembernek lenni balsors, átok. Csupán a bolsevizmus ideálja: az *egyén* lemondása a *köz* javára. A nyugati iparosodás (európai, amerikai) kezd más irányban haladni: az *egyénnek* a tömegből való *kiválása* a végcél (Bedaux). A technika világa a nagyvárosok tömegemberének eddigi privát életmódjával ellentétben emberibb s *egyénibb* életmódot tesz lehetővé.

G. átmeneti korunknak gazdasági szempontból való racionalizálási mániájában s mindent gazdasági szempontból való értékelésében kórtünetet lát; biztató tüneteket észlel azonban a tekintetben, hogy a *gép* által nevelődött ember kivetkőzik gazdasági egyoldalúságából s érzéke más értékek iránt is fejlődik. G. szerint a gép tempót parancsol az emberre; gyorsít, késztet, egyre nagyobb munkateljesítményekre hajt, a rekordeszmére juttat, amelyben már a *személyiség* értéke csillan meg. Mindez nem csupán külsőséget, hanem *etikai lehetőségeket* is rejt magában; a munkateljesítménnyel a személyt a *célhoz* kapcsolja, az *alkotáshoz,* a *teremtéshez!* S a mun-

kának ez a nevelőhatású folyamata tömegekre átvíve érvényesül. A gépkorszak emberében a személyes energiának, szorgalomnak, önellenőrzésnek és teljesítő akaratnak a mértéke oly nagy, hogy ebben az általános emberi haladás egyik legnagyobb tényezőjét kell látnunk. S ezt az *életformát* a gépkorban mindenik társadalmi rétegnek élnie kell! A technika legbensőbb értelme az, hogy az embert szolgálja, az emberi életföltételeket megjavítsa; a technika az emberhez nem méltó életformákat egyre nagyobb mértékben tünteti el. A technika *kiváltságok nélkül* juttathatja a tömegeket is oly életformákhoz és értékekhez, amelyek az egyes embernek fölemelkedést biztosítanak, személyes életének, műveltségének elmélyítéséhez juttatják. A technikának tehát kulturális értelemben véve is van finalitása. A gép általánosabb *humanitásra* vezet. A technika a kulturális ősjavaknak (jog, vallás, világnézet stb.) azt az erősségét, amely az előző nemzedékek bölcseségéből származott reánk, elvileg nem tudja szétrontani, csak a világnak bizonyos mértékű «naivtalanítását» érheti el, a régi legendák lerontását, a tulajdonképeni *való-nak* erősebb, észszerű kiemelését. A technikának bizonyos tekintetben metafizikai jelentősége is van: alkotásaival, amelyek voltaképen az alkalmazott logika termékei, a szellemi tudományok területén ezeknek a relativizmusba s rezignációba való hajlandóságával ellentétben, az emberhez méltó önsegély, a tett, az alkotás eszméjére utal.

A szakadatlanul alkotó gép által teremtett új milieu hatása alól nem vonhatja ki magát sem a vele dolgozó munkás, sem a technika alkotásait igénybevevő, használó ember. A technika nemcsak használ az embernek, hanem veszélyessé is válhatik rá. A technika megítélésében tehát nem a gazdasági szempont a fontosabb. A technika lényege az *alkotás* eszméje. A technikus ugyanolyan alkotó, mint a művész, író, politikus, tehát mint az alkotó emberek. A technika az embert természeti létformáinak kötöttségéből felszabadítja. A *technikai világ* a *szabadság* eszméje. A technika új gondolkodást juttat a világba s mélyebb természetismeretre vezet.

E gondolatok alapján kíván Giese új iskolapolitikát könyve másik felében. Főgondolatai a következők. A pedagógia nem a *gyermeknevelés,* hanem az *emberképzés* művészetének a tudománya. Minthogy az iskolának szociális funkciója van: a közösség kulturális javainak átörökítésén kívül az ifjúságnak az életre való ránevelése s az életbe (szociális és szellemi milieube) való bevezetése az iskolapolitika legsürgősebb föladata, hogy az ifjúságot már az átmeneti korszakban is a most szülemlő gépkorszakban való élésre, munkára ránevelje. Hangsúlyozza azonban, hogy ezen nem utilitarisztikus szempontú nevelést és oktatást kell érteni, nem is ú. n. specialistává tevő szakképzést, hanem elsősorban a személyiség kinevelését, jellemképzést s olyan lelki képességeknek s arravalóságoknak kifejlesztését, amelyek az egyes ember számára a gépkorszak új milieujéhez való alkalmazkodást, az abban való tevékenységet, munkát a fiatal nemzedék számára minél könnyebbé teszi. A specialista szakképzés ezek mellett annál inkább

háttérbe szorulhat, mert a gépek világában az eddigi *élethivatásokat* az esetleg könnyen cserélendő munkaalkalmak elfoglalása («professio» helyett «occupatio») váltja fel. A gépkorszaknak szinte végletekbe menő *rész*-munkája a nagy rákészülést kívánó, egészet tevő élethivatást mindinkább háttérbe szorítja.

A gépkorszakban az *ismeretszerzés* és *értelemművelés* eddigi túlsága helyett a *jellemnevelésnek* a polaritás elvénél fogva azért is előtérbe kell kerülnie, mert a részmunkában egyoldalúan túlterhelt, de *totalitásra* törekvő ember ellensúlyként fokozottabb mértékben fog szellemi, lelki igényeinek kielégítésére törekedni s ha megfelelő nevelés nem siet segítségére, akkor a gépmilieuben való élete lapos materializmusba fojtja lelkét, ez pedig — különösen az ifjúság viharos korában — a hedonizmusba süllyeszti. Nagyon értékes a könyvnek az a fejezete, amely a hagyományos művelőértékeket a fenti szempontok alapján újra mérlegeli.

Ez a munka fő zárómotívuma: «Wirtschaft, Kollektivismus und Politik sind die höchsten Formen der Ausserlichkeit. Auf sie kann sich künftig in unserer Zeit keine Pädagogik grundén. Technik als Welt, Arbeit als Funktion vertreten ideelle Werte».

A könyv anyaga rendkívül gazdag, olvasását azonban egy kissé fárasztóvá teszi túlságba vitt rendszerezése, anyagának zsúfoltsága.

Fekete József.

T r e t j a k o v S z e r g e j : ***Feldherren. Kampf um eine Kollektivwirtschaft.*** Berlin. Malik Verlag, 1931. 400 1.

Oroszországról és az orosz viszonyokról szóló minden könyv első és legkényesebb kérdése: a megbízhatóság. Az egyik oldalon fantasztikus és csábító mesék országa, a másikon az éhségé, borzalomé, terroré. Néha egy-egy vélemény eleinte tárgyilagosnak látszik, csak a végén derül ki, hogy hangulatkeltés. Más oldalon tudományos mezbe Öltözik és — ellenpropaganda. Újabban néhány inkább irodalmi, mint szociológiai vagy politikai könyv orosz részről olyan hangot *ütött* meg, amely nyíltabb és őszintébb. Tretjakov könyve túlmegy ezeken s úgy látszik, ebben a pillanatban minden, Oroszországról írt könyv közül a legnyíltabb. A vélemény nem a mű tárgyára vonatkozik elsősorban, bár a szerző kritikája a tárgyban is oly éles, hogy ellenfélé sem lehet élesebb. Az őszinteség hitét a komoly és nyugodt hang ébreszti. Hogy Tretjakov a kollektív állam híve? — az természetes. De abban, hogy ezt ő természetesnek találja, nem könnyen nyugszunk meg. Nem érvel általános igazságokkal és eszmékkel: nem takarja objektív ítéletekbe szubjektív véleményeit. Végül pedig oly tényekről beszél, amelyek a valószínűség, sőt a valószerűség minden könyvben kifejezhető ismertető jelét magukon viselik. Röviden: Tretjakov könyve a mai orosz viszonyokat csak kicsiny részben világítja meg, de a fény, amit a viszonyokra vet: éles és biztos, a kép pedig elfogadható.

Tudományág: szociográfia. Tárgy: az orosz paraszt kollektivizálódása. Egy orosz kollektív gazdaság tízéves fejlődéstörténete.

Oroszországban kétféle gazdaság van: a szovchosz, az állami felügyelet alatt álló és a kolchosz, a kollektív gazdaság. A kolchosznak három faját különböztetik meg, és pedig: a tószt, az artelt és a kommünt. A tosz egyszerűen a föld megmunkálásában bizonyos közös tervszerűség; minden egyéb (ház, állat, felszerelés, termény) magántulajdon. A toszban a földmívesek csak ad hoc álltak össze. Az artelben már az állatok és a gazdasági felszerelés is közös. A kommün a földmívesélet teljes közössége, a falu megszüntetése, közös lakóházak, közös éttermek, iskolák, gyermeknevelő, ezzel párhuzamosan minden vagyontárgy közössége.

A szerző két évet töltött egy kolchoszban, és pedig, mint maga írja, résztvett üléseken, ahol megvitatták a traktorgyertyák ügyétől kezdve a cséplőgépek felállításáig minden kérdést; gyűléseket tartott, ahol mezőgazdasági elméleteket magyarázott; egyéni gazdálkodókat beszélt rá, hogy a kolchoszokba lépjenek; veszekedő asszonyokat békített ki, olvasótermeket ellenőrzött, delegációkat vezetett, újságot szerkesztett, vándormozikat létesített, rádiókat szerelt fel lapokat tudósított a mezőgazdák élete felől, feldolgozta a kolchosz iratgyűjteményét, fényképezett, küldöttségekben járt és plakátújságokat írt. Beledolgozta magát tárgyába s ez könyvének különös jelentősége: mondatai ezer szállal fűződnek a valósághoz, személyes tapasztalathoz, élményhez.

A kolchoszt 1920 augusztusában alapította néhány földmíves és kozák. Abban az időben még javában dúlt a polgárháború s a nyugodt, tervszerű munka csaknem legyőzhetetlen akadályokba ütközött. A földmívesek állandóan fegyverrel jártak, gyakran hagyták ott az ekét, hogy lótolvajok és haramiák üldözésére induljanak. Sok éjszakát töltöttek lesben, töltött puskával, hogy megvédjék családjukat és vagyonukat. Később azonban, amikor a környéken kisebb toszok és artelek keletkeztek, a kolchosz már előnyben volt: rendelkezett állatokkal, baromfifarmmal, gazdasági gépekkel és — tapasztalattal. Bizonyos tekintetben mintája lett a többinek, különösen akkor, amikor földjein először megjelent a Ford-traktor, később a tökéletesebb amerikai traktorgyártmányok. A kolchosz tanácsa ügyesen válogatta meg embereit: gépészét, állatfelügyelőjét. Súlyt helyezett gabonája minőségére, fejlesztette a tyúktenyésztést, kertgazdaságot. Gazdaságilag megerősödött és magába olvasztott sok kisebb tószt és artelt. Agronómust hozatott és könyvelőt tartott. Tíz év alatt már kombinált kommunná lett, összes alatta egyesült toszok és artelek területe huszonkétezer hektárra, lakosainak száma több, mint négyezerre emelkedett.

A kolchosz küzdelme nem volt könnyű. Harcolnia kellett az éghajlattal, amely azon a vidéken egyáltalán nem kedvező a következetes nyári szárazság miatt. De különösen harcolnia kellett azzal a társadalmi renddel, amelyet holtnak hitt s amelynek helyébe akart lépni. A párt előnyeit, a

hatóságok minden kedvezményét a kollektív gazdaságok élvezik; az individuális gazdákat elnyomják és tervszerűen «likvidálni» akarják. Az individuális gazdaság mégis fennáll és egyelőre nincs is kilátás arra, hogy csak olyan mértékben is számolják fel, ahogy azt az orosz hivatalos fórumok szeretnék.

A kolchosz a délorosz steppe és a Kaukázus északi lej tőj ének határán terül el. Neve «Kommunista világítótorony». Szeretnek ilyen neveket adni a kollektív gazdaságoknak. Faluneveket pótolnak az ilyenek: «Transzkaukázusi partizán», «Kihívás», (Szovjet arató», «Roham» és hasonlók.

A kolchosz munkásainak szociális összetétele igen vegyes. A vagyontalan zsellért és napszámost a kolchosz egy lélekzetre felszívta. A kisparaszt, aki nem tudott megélni pusztán a földjéből s kénytelen volt még napszámot vállalni, már ellenállott. Egy-két lovával, kocsijával, családjával és kicsiny felszerelésével évekig járt artelről-artelre. Letelepedett, dolgozott, de aztán fogta magát és odébbállt. Gyakran visszatért saját földjére. A maga ura akart maradni. Igen sok ilyen kisparaszt tétovázik az egyéni és kollektív gazdaság között. Egy alkalommal föltették a kérdést, hogy aki a kolchoszba lépett, miért lépett be? A válaszok néhánya: «A szegény paraszt számára előnyösebb». — «Nem vagyok szabadakaratomból kolchosztag, de azért nem fogok kilépni.» — «Fontos, hogy van lisztem és a tehenem kap takarmányt.» — «A paraszt a kolchoszban is paraszt marad. Azt hiszi, hogy a kolchosz jobbágyság».

A középparaszt, a «kulak», a kolchosz legnagyobb ellensége. Földjéből megél, állata van, terményét maga adja el. Érzi, hogy a kormányzat a kollektív gazdaságot támogatja, előnyben részesíti, jutalmazza, favorizálja, sőt heroizálja. A kulakot mindenütt háttérbe szorítják, különösen akkor, ha terményeit nem az állami hivatalos értékesítő központban adja el, hanem a szabadforgalomban. Ilyenkor aztán, ha olyasmire van szüksége, amit csak az állami központokban lehet kapni (iparcikkek igen nagy része), akkor egyszerűen nem jut hozzá. A kulák azonban ellenáll. Néha megtörténik, hogy beáll a kollektív gazdaságba, de mihelyt teheti, újra elhagyja azt. A «Vörös sarló»-kolchoszból való kilépések számaránya: napszámos egy sem, szegény paraszt 31%, kisparaszt 46%, középparaszt 62%. Az egyik oldal véleménye: «Az emberek meg fogják szokni a kolchoszt. Hasznosabb a gyűléseken résztvenni és okos dolgokról beszélni, mint a ház előtt a padon kártyázni és a szövetkezetben lerészegedni». A másik oldal meg akarja menteni vagyonát s azt úgy próbálja, hogy a kolchoszban helyezi el, mint valami safeben, hogy aztán, ha szabadabb szelek kezdenek fújni, ismét kivonhassa és vagyonának egyedüli ura lehessen.

A paraszt-nagybirtok teljesen megszűnt s így a gazdag paraszt társadalmi osztályrétege számításon kívül esik.

Végül, a kozákság. A kozák helyzete a cári országban kivételes volt.

Ma már nem az. Igen nagy része résztvett a polgárháborúban, főként, mint bolsevikiellenes. Szép számban kozákokból állott a csaknem 1927-ig fennálló számos rablóbanda is. így aztán a kozákság igen érzékeny vérveszteséget szenvedett. Mikor a rendes viszonyok 1927-ben helyreállottak, a kozákok megmaradt csoportjai visszaszivárogtak szülőfalujukba. Sem a hatóság, sem a kollektivizált parasztság nem üldözte őket s így továbbűzhették foglalkozásukat.

A kozákság főképen nem vagyonára, hanem történelmi tradíciójára támaszkodva áll ellent a kollektivizálásnak. Legnagyobb része egyéni gazdálkodást folytat, csak igen kicsiny része olvadt kolchoszokba, vagy ha beolvadt, egész kozák települések, falvak alakultak át kolchoszokká. így pl. azon a vidéken a «Vörös Terek-kozák»-kolchosz, amely azonban állandó szervezési és gazdasági nehézségekkel küzdött és nem bírta a versenyt a többi kolchosszal.

A kollektív gazdaság városi elemeket is vett fel. Intellektuális elem nagyon kevés: a könyvelő, a tanító és nagyobb gazdaságokban az agronómus. Feltűnik azonban a traktorgépész, aki legtöbbnyire városi ember és a városból kimenekült ipari munkás. Ez a társadalmi elem teljesen a maga hajlama és tehetsége szerint helyezkedett el: mechanikus lett, lovász, pásztor, kertész vagy akár földmunkás.

Külön probléma a nő. A kolchoszban a nő ugyanolyan munkás, mint a férfi. A férjes asszony előnye, hogy férjével külön szobában lakhat. Gyermekét közös bölcsődében gondozzák szakképzett dajkák és óvónők. Általában speciális női munkát végeznek: főznek, mosnak, kenyeret sütnek, gyomlálnak, kertészetet űznek és apró baromfival foglalkoznak. Újabban a nő átvesz férfimunkát is és a határok mindjobban elmosódnak. így feltűnik a női gépész, mechanikus, traktor kezelő.

A kolchosz életének első éveiben a vezetőknek sok gondot szerzett, amíg a leányokat és asszonyokat a kolchosz közös életmódjára szoktatták. A legkomolyabb összeütközés a gyermekkérdés körül volt. Az anyák nem akartak lemondani arról, hogy gyermekükre maguk ügyeljenek fel. Megengedték hát nekik, hogy csecsemőiket magukkal vigyék a munkába. Az asszonyok csakhamar belátták, hogy az óvóda-módszer számukra kényelmesebb és kedvezőbb. Már csak éjszakára hozták el a gyermeket. Lassan néhányan már erről is lemondtak. Tíz év alatt sok asszony a kolchosz fanatikus híve lett.

Az egyéni gazdaságokban «az asszony hangja erősebb, mint valaha volt. Lármázik, tolvajlásra vetemedik, pogromokat és lincseléseket rendez, antikollektív izgatást fejt ki, a szovjet ellen hadakozik és ujjong, amikor egy kolchosz nehézségekkel küzd». Férjét teljesen hatalmában tartja és igen sok esetben az asszony akadályozza meg, hogy a család bevonuljon a kolchoszba. Az asszony önálló akar maradni.

Ezekben rajzolja meg Tretjakov az orosz parasztság átalakulását.

A társadalmi rétegeződés elég heterogén és laza. Nagyon új, nagyon kipróbálatlan és még egyáltalán nem organikus. A kolchosz maga is kísérlet. Példákat hoz fel egészségesen és kifogástalanul működő, de elrontott, elszegényedett, tönkrement kollektív gazdaságokra is. Mindenütt, még a legerősebbeknél is, mutatkoznak hibák a szervezésben. Könyvének kimerítő rajza főképen a «Világítótorony»-ra vonatkozik. Amit leír, abból látszik: a «Világítótorony»-ban folytatott gazdálkodás kísérlet arra, hogy új alapokon, új módszerrel, új célkitűzéssel, új társadalmi struktúrában egy eredményesebb és jövedelmezőbb mezőgazdaságot lehessen űzni. Oroszország más részén levő gazdaságokról, különösen az állami gazdaságokról, a szovchoszokról alig van szó. Nem tudni, hogy a munkabírás, akarat, energia másutt is ilyen hatásos és termékeny, mint itt; nem tudni, hogy ott milyen a munkarend, milyen társadalmi réteg vette kezébe a vezetést, mi a tevékenysége és mennyiben sikerül a régi társadalmi korlátokat ledöntve, az új, egységes osztály alakulását és térfoglalását elősegíteni. Egy helyütt megemlíti, hogy a «Kommunista Világítótorony» szomszédságában a parasztok 74 százaléka a kolchoszokba vonult. Másutt a szibériai helyzetről beszél s azt mondja, hogy a kollektivisták az önálló parasztoktól koldulnak kenyeret, mert kolchoszaik tönkrementek.

Tretjakov könyve részlet, de jellegzetes részlet. Lehet, hogy a «Világítótorony» esete ideális határeset. Típus, amelynek történetét a szerző azért írta meg, hogy kövessék. S ha így van, lehet következtetni belőle, — lefelé. Ha pedig már lehet következtetni belőle, akkor kiindulópont nagy vonalakban megérezni azt az átalakulást, ami orosz földön folyik gazdasági, politikai, kulturális, de legfőképen — társadalmi tekintetben.

Hamvas Béla.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

MAGYAR STATISZTIKAI SZEMLE. 1931. 5. szám.

T h i r r i n g L a j o s dr.: ***Népgyarapodás és néptömörülés Magyarország mai területén.***

A magyar statisztikusok fiatalabb gárdájának egyik legképzettebb és legdolgosabb tagja, *Thirring* Lajos dr. újabb dolgozatában megint olyan témához nyúlt, melynek végső megállapítása nemzeti politikánk alappillérévé kellene hogy váljék, hogy t. i. a magyarság életfájának legtermőbb ága a falusi nép s így az agrárvidék felkarolása a legfontosabb nemzetépítő feladat. Tanulmányában szerzőnk összehasonlítva a régi és a mai Magyarország néptömörülési viszonyait azt találja hogy míg 1910-ben a lakosság 19%-a lakott városban s 81%-a vidéken, ma ez az arány 32, illetőleg 68%-ra változott. Oka ennek, hogy Alföldünk típusterülete a nagy lélekszámú községeknek: 1910-ben egész Magyarországon 146 tízezernél népesebb község volt, 1930-ban a mai területen 111-et találunk; s viszont, míg akkor az összes lakosság 22.6%-a 1000 leieknél kisebb faluban lakott, ma ez a szám 13%-ra csökkent. 1869—1930 között a mai ország népessége 73.2%-kal növekedett, abszolút számban annyival, mint amennyi 1910-ben Svájc egész lakossága volt. Törvényhatósági és megyei városainkban ma közel két és félszer annyi lakos él, mint hat évtizeddel azelőtt. Biztató azonban a vidék népének fejlődése is, mely a most múlt évtizedben egyenlő volt a háború előtti húsz év növekedésével. A tényleges szaporodás adatait figyelve, 1890—1910 közt eső két évtized Debrecen, Miskolc, Győr és Pécs legszebb évei voltak, míg az alföldi megyei városok öt százalékon aluli háború utáni szaporodása ezek teljes fejlődőképtelenségét mutatják. Lélekszámkategóriák alapján bontva fel a községeket, azt találja a szerző, hogy míg 1869-ben, a mai területen, 34%-a lakott csak a népességnek 5000-nél népesebb lakóhelyen, 1930-ban már 55%. Igen érdekes az a névsor, mely a 61 év alatt legalább megduplázódott lakosságú községeket sorolja fel: 1000 (!) %-nál több a szaporodás Pesterzsébet, Újpest, Kispest, Rákospalota, Pestszentlőrinc, Csepel, Budafok, Rákosszentmihály, Sashalom, Pestújhely, — Budapest 271, Debrecen 154, Pécs 159, Miskolc 185, Makó 270, Salgótarján 359, Lajosmizse 278, Gödöllő 201 stb. (Dunaföldvár 8%-kal fogyott!). Alföldi városaink túlnyomó többsége ezzel szemben a stagnáló

tömörülések szomorú jeleit hordja magán, kevés megélhetési és terjeszkedési lehetőséggel. Hogy városaink és nagy lélekszámú községeink hatalmas tempójú fejlődése mellett szemünket mégis miért kell inkább a vidék elhanyagoltabb népe felé vetni, azt mutatja a tényleges és *természetes* szaporodás egymással való szembeállítása; mert míg az utolsó évtizedben a tj. városok 87, a megyei városok 10%-kal növekedtek, *a természetes szaporodás itt mindössze 2.1 és 6.1% volt, szemben a vidék 12%-nyi természetes szaporodásával.* Városaink amerikai ízű felduzzadásához tehát az emberanyagot a magyar paraszt tömegeinek kimeríthetlen rezervoárja adja, agrárlakosságunk életenergiájának fenntartása ezért is oly fontos feladata a nemzetnek, *v. N. I.*

U. OTT: 1932 január.

Dr. T h i r r i n g L a j o s: ***A törvényhatóságok és országrészek népszaporodási, népsűrűségi és tömörülési viszonyai.***

Ebben az értekezésében az 1931. évi népszámlálás idevonatkozó adatait dolgozza fel Thirring. A régi, a trianoni béke folytán használhatatlanná vált országrész-beosztás helyett hét országrészt (Felsődunántúl, Alsódunántúl, Budapest, Duna—Tisza köze, Alsótiszántúl, Felsőtiszántúl, Északi Dombosvidék) különböztet meg s a Duna—Tisza köze adataiból a tárgyalás során — igen helyesen — mindig levonja a főváros-környéki övezetet is, amely a Duna—Tisza köze igazi népszaporodási és népsűrűségi viszonyait erősen torzítja. A népsűrűség ismertetésénél nem elégszik meg a km^2-re eső számok közlésével, hanem kimutatja a szántó-, kert- es szőlőterületre, továbbá a szántó-, kert-, szőlő-, rét- és legelőterületre eső népsűrűséget, ami már sokkal tanulságosabb képet nyújt az egyes területek valódi népsűrűségéről. Ha a legjellemzőbbnek tekinthető (szántó-, kert- és szőlőterületre jutó lakosság) beosztást vesszük alapul (így az átlagos népsűrűség 146.9 km^2-kint), kitűnik, hogy a népsűrűség a nyugati megyékben (Zala 165.4), Sopron (Sopron várossal együtt 151.4), Vas (137.3) és Győr—Mosón (Győr várossal együtt 130.1) és a jelentékeny iparos- és bányászlakossággal bíró Komárom-Esztergom (155.8), Borsod—Gömör (Miskolccal együtt 179.2) és Nógrád—Hont (149.8), s végül Heves és Zemplénben a legnagyobb.

A nagybirtoknak és az egykének kedvezőtlen hatása mutatkozik Fejér (Székesfehérvárral együtt 93-6), Somogy (101.6), Tolna (105.7) és Baranya (Pécs *nélkül* 99-5) aránylag gyérebb lakosságában. Pest megyének (a főváros-környék levonása után maradó 115-8), valamint Alsó- (112.8) és Felsőtiszántúlnak (111.3) alacsonyabb népsűrűsége a kezdetlegesebb gazdasági kultúrával van összefüggésben; a haladó kultúrával e területek még jelentékeny emberfölösleg elhelyezését fogják lehetővé tenni.

A népességnek *tömörülési* adatai közt is sok érdekeset találhatunk;

(van 77 lakosú községünk, 83 községben a lakosok száma a 200-at sem éri el), ezek ismertetése helyett a Magyar Statisztikai Szemle szerkesztőségének szíves engedelmével közöljük a cikknek a községi településekről készített érdekes térképét, amelynek — különösen az Alföldet illetőleg — mindenesetre az a nagy hiányossága van, hogy a cikkíró szerint 1-9 milliónyi külterületi lakosság elhelyezkedéséről nem tájékoztat.

Benisch Artúr.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1931. V—VI.

Jeanne Duprat: ***L'évolution de la conception proudhonienne du travail.*** (Hogyan fejlődött a munka felfogása Proudhon-nál.)

Proudhon korán jutott el a teljes értékű munkabér problémájához. Ez nem is csoda. Proudhon apja, ki sörgyáros volt, tönkrement, mikor fia tíz éves volt s azóta súlyos életharcnak lett a gyermek is szemlélője és részese.

Minden élőlénynek joga van az élethez, ha dolgozik. A munka tehát jog és kötelesség is. A munkából való jogból következik, hogy a munkától senkit se lehessen eltiltani s azok, akik meggazdagodtak, munkaalkalmak teremtésével tartoznak tőkéjüket a köz számára hasznosítani. Társadalmunk a képességek sokféleségén épül fel. Az erkölcsi és társadalmi fejlődés alapját tevő fizikai munkát Proudhon a szellemi fölé helyezi. 1842-ben megjelent híres művében (La philosophie de la misére) kifejti, hogy az ember összetett és szélsőséges lényét a munka nemesíti emberré. Ezért mindenki számára biztosítani kell a munkaalkalmat. A kapitalista osztályt és a katholikus egyház papjait tartja a munka-eszmény megvalósítása akadályának; az előbbit kapzsisága miatt, az utóbbit mert szerinte merev dogmáival elállja a radikális megoldás útjait. A nagy harcban, hol a munkásság jelszavai (jogot, igazságot, szabadságot!) a kapitalista jelszavakkal (végzetszerűség, szükségesség, hierarchia!) ütközik, Proudhon a forradalom bekövetkezésétől várja a döntést. A feudális kor munkásainak türelmét a modern munkásság bizalmatlansága, sőt gyűlölete váltja fel.

Proudhon 1786—1864-ig a háború és a munka viszonyát tanulmányozza. Arra az eredményre jut, hogy a munka és háború bár ellentétes és össze nem egyeztethető természetű dolgok, ugyanazon törvényeknek hódolnak, ugyanazt az erkölcsiséget és végzetszerűséget mutatják. Utóbb pénzügyi reformoktól várja a munkásság sorsának javulását, hogy így a munkásság a középosztályba emelkedve egyesüljön vele a nagy kapitalisták frontja ellen. Szerinte szükség van a munkásság tömörülésére, de a kollektív szellemet ki kell küszöbölni. *M. I.*

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1931 október.

M u k e r j e e Lucknow-i (India) egyetemi tanár: ***The process of régiónál balance.*** (A vidék gazdasági egyensúlyának kialakulása.)

A társadalmi ökológia az emberi közösségeknek az életfeltételekhez és a természeti erőforrásokhoz való hozzáalkalmazkodásával foglalkozik. A föld összlakosságának felerészét magában foglaló Európa, India és Kína területe együttvéve a föld felületének csak $^1/_{20}$-ad részét foglalja el (számításon kívül hagyva itt Európa északi és Kína nyugati részét) s ehhez tudni kell azt is, hogy Európa területe 90%-ban, Kináé 70%-ban, Indiáé pedig csak 56%-ban áll művelés alatt. De még meglepőbb e tény, ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy Kína és India lakossága, mely pedig a föld összlakosságának 36%-át teszi, kisebb területből él, mint amekkora Európa művelés alatt álló területe. Igaz, hogy e területek a monszun zónájába esvén, sűrűn váltakozva kapnak esőt és meleget, ami a föld termőképességét nagyban fokozza s az is igaz, hogy itt a meleg éghajlatra tekintettel a lakosság fogyasztása is minimális.

Minél nagyobb egy földterület népsűrűsége, annál szembeszökőbb a lakosság életfeltételeinek a természeti erőkhöz és viszonyokhoz való hozzáalkalmazása. A sűrűn lakott és mezőgazdasággal foglalkozó közösségek mutatják meg legjobban és legtisztábban ennek törvényeit.

Az állandó letelepülés után az ember a céljaihoz képest teremt az erdőből szántóföldet, a szántóföldből rétet, pusztítja ki a neki nem tetsző állatokat és neveli a számára szükségeseket. így bizonyos egyensúlyi állapot jön létre a szerves és szervetlen világ között. Kínában pl. az alkalmazkodást abban látjuk, hogy több ezer rizsfajtát termelnek, vidékenként mást és mást, melyek felcserélve semmi, vagy gyenge eredményt mutatnak fel. A Gangesz folyó mentén letelepült — és még hozzá azonos erkölcsű és szokású — népeknél szembetűnő, mily nagy változást hozott létre az ember életmódjában a természeti erők és tényezők minden különbözősége.

Persze az egyensúlyi állapot nem állandó. A változásában nagy része van az emberi kéznek is. Erdőirtás, kanalizálás, lecsapolás, egyes állatfajok tenyésztése és a természeti erők szeszélyeinek kiküszöbölését, vagy legalább is korlátozását célzó művek nagyon befolyásolják az éghajlatot és átalakítják az állatvilágot. A társadalmi haladás titka a természeti erők és az emberi fejlesztő munka közötti egyensúly megtalálásában rejlik. Ha megbomlik a természeti, növényi és állati világ (ideszámítva az embert is) egyensúlya — amit főleg a mesterséges termelési eszközök idéznek elő — megromlik a természet és megromlik az emberi társadalom.

A történelem tanítja, hogy sok régi nagy állam gazdasági hanyatlását az erdők kipusztítása, a termőföldek kizsarolása vagy erőszakolt és természetellenes változtatása, a geológiai és időjárási viszonyok megváltoztatása okozta, de ugyanide jutottak azok a területek is, ahol gazdasági egységeket

hatalmi szóval darabjaikra bontottak szét, vagy az egyik területet feláldozták a másiknak. *Szabó Gyula.*

STIMMEN DER ZEIT. 1931. október.

L i p p e r t P.: ***Der Kollektivmensch.*** (A szocializált ember.)

A jelenkor minden szimptómája jelzi, hogy az arisztokratikus emberi egyéniség egy időre, talán mindörökre eltűnik a világtörténelemből és helyét a szocializált kollektív ember foglalja el. Trösztök, részvénytársaságok, kartellek, szovjetek működése ebben a tekintetben teljesen egyforma. Oroszországban egyenesen ezt az embertípust tenyésztik ki és nevelése máris befejezés előtt áll. A közösség nyomása alatt széthullanak a családi és emberi kapcsok. A nyugateurópai kapitalizmus csak más neve ugyanannak a folyamatnak. A kicsiny embert gyermekkertekbe fogják, államilag szentesített tudomány szabályai szerint nevelik. Mozi, rádió, sajtó — mind egyformává kovácsolja az individuumokat. És ez a kollektív ember ma a jövő ideálja. Valóságos vallásos hit fűződik hozzá. Ez a típus azonban nem a «társas» ember, nem az, aki a maga szántából, szociális ösztönből társult; a kollektiv ember szocializált ember, akit épen úgy bekebelezett a közösség, mint a földet, gyárat. A szovjet, tröszt, gyár adja az ember kenyerét, de adja érzésvilágát, gondolatait, életét is. örömtelen, családnélküli, magánéletet nélkülöző emberfajta ez. És a fejlődést nem lehet megállítani. Az ember nem volt képes arra, hogy egyéniségét fenntartva szociális államot teremtsen, — most fel kell adnia egyéniségét, hogy a kollektív államot megteremthesse.

U. OTT: 1932. január.

P r z y w a r a E.: ***Mystik des Nichts.*** (A semmi misztikája.)

Szembeállítja a modern és a középkori embert. A modern ember nihilista és ez a nihilizmus kétségbeesésbe és önmarcangolásba sodorja. A modern filozófia és művészet hite a nihil misztikája. Vele szemben áll a kiegyensúlyozott, harmonikus, társadalmi helyén maradéktalan hittel élő középkori ember.

NEUE RUNDSCHAU. 1932. február.

C u r t i u s E . R.: ***Universität als Idee und Erfahrung.*** (Az egyetem mint eszme és tapasztalat.)

A modern egyetemi zavarok lélektanát fejtegeti. A zavar oka nagyrészt politikai. Ezért lázadoznak a diákok tanárjaik ellen. Eleinte azt hirdették, hogy az egyetemi tudomány idejét múlta és reformokat követeltek. A szerző ezt a követelést elítéli és Max Schelert idézi, aki szerint az egyetem célja: a hagyomány megőrzése, szakoktatás és tanács, tudományos kutatásra való nevelés, az emberi egyéniség kifejlesztése és tudásközvetítés.

Ezeket a gondolatokat az egyetem ma is vallja. Ezután a szerző a tanárok, majd a diákság tükrét mutatja fel és az utóbbinál megállapítja a túlzsúfoltságot és a nívósülyedést. *H. B.*

JAHRBUCH DES ÖFFENTLICHEN RECHTS 1931. XI.

S. C s e k e y: ***Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn.***

A Jahrbuch des öffentlichen Rechts 1926. évi XIV. kötetében tette közzé *Csekey István,* akkor dorpati professzor *«Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg»* című tanulmányát, amelyben közjogi provizóriumunk kialakulásával (1920—1926) foglalkozott. Ugyancsak a Jahrbuch des öffentlichen Rechts 1931. évi XIX. — imént megjelent — kötetében publikálta *Csekey István,* ezúttal már mint szegedi egyetemi tanár *«Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn seit 1926»* címmel fentemlített tanulmányának folytatását.

Beosztását illetőleg az utóbbi kötet teljesen megegyezik az előzővel: igen alapos közjogi fejtegetés vezeti be, követi azt a fontosabb törvényeink teljes szövegű német fordítása és befejezésül szolgál az utolsó hat év közjogi bibliográfiájának teljes összefoglalása. Míg az első két rész főként a külföldi jogászközönséget érdekelheti, addig a harmadik részt a magyar jogászság is nagy haszonnal forgathatja.

Ezt az alkalmat ragadom meg, hogy a csaknem egy évtizedre terjedő külföldi tartózkodása után hazatért Csekey Istvánt üdvözöljem, kívánva, hogy új állomáshelyén is váltsa be a hozzáfűzött reményeket, amelyeknek babérjából nemcsak saját magának, hanem a magyar közjogi tudománynak is jut. *Thewrewk Pallaghy Attila.*

EUROPAISCHE REVUE. VII. Jahr. Heft 6. 1931.

G o t t f r i e d R. T r e v i r a n u s: ***A helyes öntudatról.***

A német viszonyok figyelembevételével és azokra alkalmazva, a cikk írója a helyes nemzeti öntudat kritériumát abban állapítja meg, hogy annak bizonyos eszmékkel szemben egységesnek kell lennie és így a szuverén nemzeti öntudatot teljes egészében ki kell fejeznie. A nemzet kebelén belül működő pártok munkája rendkívül értékes lehet belpolitikai szempontból, de semmiképpen sem hasznos külpolitikailag, ahol ez rendszerint és természeténél fogva az egység rovására megy. Külpolitikai téren valamennyi pártnézetnek és eszmeáramlatnak közös plattformot kell találni és bizonyos mértékig konzervatív szemmel vizsgálva az eseményeket és tényeket kell megállapítsák tevékenységük irányelveit, a nemzet érdekeinek szemmeltartásával alkudva meg önös céljaikkal és eszméikkel.

u. o.

A r t ú r W. Just: ***Oroszország és a tanácsállam.***

A szovjetorosz probléma a nyugati államokban három kérdés köré csoportosult. Az első kérdés, hogy volt-e történelmi jogosultsága az 1917. évi forradalomnak; másodszor, hogy fegyveres erővel megsemmisíthető lett volna-e a szovjet és végül sikerül-e az ötéves terv.

Trockij és társai, de a nyugati materialista történészek közül is egynéhányan azt a határozott véleményt vallják, hogy az 1917. évi eseményeket három évszázad történelme készítette elő és ezek folyományaként a forradalom elkerülhetetlen és szükségképpeni volt. A forradalom nem volt orosz, legalább is a vezetők közül igen kevesen voltak oroszok, de eredményei a szovjetkormány népnevelési munkássága folytán orosszá lettek és a fiatal orosz generáció azok helyességének és szükséges voltának tudatában nő fel.

A forradalom kezdetén fegyveres erővel meg lehetett volna semmisíteni a bolsevista törekvéseket és a nyugati államok vissza tudták volna állítani a cári állapotokat. A fegyveres beavatkozás folytán azonban a Kreml új urai vértanúkként szerepeltek volna a forradalmi rétegekben és így az eredményes forradalom csak el lett volna odázva. Ma már teljesen kizárt dolog a fegyveres beavatkozás.

Az ötéves terv megítélésénél az a fontos, hogy a szovjetállamoknak teljesen magukra utalva kell terveiket végrehajtaniok. Természetes, hogy tervgazdaságot kell folytatniok, mely már a kapitalista államokban is egyre többször kerül a gazdasági élet megoldási lehetőségeinek előterébe. Az ötéves terv indítékai azonban nem csupán gazdasági eredetűek. Oroszország bolseviziálása szükségessé teszi azt, hogy a mezőgazdaság mellett a nemzetgazdaság többi részét, így elsősorban az ipart is bolsevizálják. Tekintettel arra, hogy az orosz ipar a forradalom kitörésekor is még elenyészően csekély volt az ország méreteihez és mezőgazdálkodásához képest, ez hamar arra a belátásra bírta a vezetőket, hogy teljes erővel kezdjék meg az ország iparosítását és az így született fiatal ipart bolsevizálják, hogy ezáltal szorosabban fűzhessék a bolsevizmushoz az ipari munkásságot.

Ilyen értelemben lehet már szó az ötéves terv sikeréről, míg tényleges gazdasági eredményeit egyelőre nincsen módunkban megállapítani.

U. O. VII. Jahr. Heft 7. 1931.

L u c i e n R o m i e r : ***Európa gazdasági szervezése.***

Nem indulnak helyes úton azok, akik Európa gazdasági válságát szervezeti úton akarják megoldani. A probléma sokkal mélyebbre nyúlik, mint azt külső megjelenései — a hitelválság, a munkanélküliség, a túlgyártás és a piaci nehézségek — mutatják. Európa a XIX. század folya-

mán óriási léptekkel haladt mind a termelés, mind a népesség szaporulata szempontjából. Az anyag- és ember fölösleget az egyes államok gyarmati politikájuk révén helyezték el. Ez a partikuláris gyarmatpolitika azonban béke viszony ok mellett egészséges volt és helyes eloszlást eredményezett. A világháború lényegesen megváltoztatta a helyzetet. Éppen a legerősebb gyarmatállamban, Angliában lépett fel először és legnagyobb mértékben a munkanélküliség, mivel Anglia volt a legnagyobb mértékben gyarmataira utalva és azok piacai egymásután csúsztak ki a kezéből. De hasonló sorsra jutott a többi európai gyarmatosító állam is.

Kartellekkel, vámszerződésekkel, vámuniókkal a probléma alig oldható meg, mert a kérdés európai kérdés lett, melynek lényege a túltermelés és túlnépesedés felvevőpiac nélkül. Egyes ilyen szervezetek valóban könnyítést hozhatnak a termelésben, sőt az eladásban is, de nem könnyítenek a munkanélküliségen és egyetlen órával sem teremtenek több munkaalkalmat.

Amíg a válságot egyes államok akarják megoldani, addig minden fáradozás meddő. Konzorciumnak kell alakulnia, melynek az összes európai államok tagjai lennének. E konzorciumnak Kelet-Európa és Kis-Ázsia gazdasági kihasználására, az Oroszországgal való kereskedelmi viszony helyreállítására, Közép-Ázsia gazdasági meghódítására, a távol-keleti piacok kifejlesztésére, az európai kivándorlás támogatására, mindkét Amerikának és a régi gyarmatoknak gazdasági megfiatalítására kell törekednie.

Ez természetesen közös együttműködést előfeltételez Európa népei között, de amíg ez nem következik be, addig minden gazdasági törekvés meddő és hiábavaló, mert a probléma kontinentális probléma és azt csak az egyesült Kontinens tudja megoldani. *Zathureczky Gyula.*

U. ott: VIII. I. 2 H. 1932.

A folyóirat februári száma Keleteurópa és elsősorban Keletnémetország problémáit tárgyalja. A danzigi korridor által az anyaországtól földrajzilag elvágott, de azzal mégis szoros kapcsolatban élő Keletporoszország az utóbbi időben különös jelentőséget nyert a német nemzetgazdák szemében, akik előtt ott rémledezik a teljes gazdasági lehetetlenülés, a jóvátételek által agyonterhelt német pénzügyek összeomlásának kísértete. Akkor az lesz a kérdés, hogy miből él meg a német nép. S ha nem is tartja senki kívánatosnak a nemzetgazdasági autarkia primitív gondolatának megvalósulását, némi megnyugvással mutatnak rá a német szerzők arra, hogy bár Németország elsősorban ipari állam és jobb lenne ha az maradhatna, szükség esetén berendezkedhetik arra is, hogy terményeivel maga táplálja népességét. Ehhez szükséges egyrészt a német földnek az eddiginél is intenzívebb mezőgazdasági kihasználása, másrészt kívánatos a krízisálló népelem szaporítása, minél több önálló kisgazdaság létesítése. Erre alkalmas

Keletporoszország sovány talaja, mostoha klímájú, de aránylag gyérebben lakott földje, ahol még sikerrel lehet telepíteni.

Az állam segítségére sietett a világszerte dúló agrárkrízissel küzködő keletporoszországi agrárnépességnek. Megszervezte az «Osthilfe»-t és különleges intézkedésekkel védi a földet a hitelezőkkel szemben. A Revue szerkesztője, Rohan herceg, fölveti azt a gondolatot, hogy a földvagyont nem erkölcsös dolog olyan szabad magántulajdonnak tekinteni, mint az ingókat, mert a mezőgazdasági termelés nemzeti ügy. A föld ne lehessen spekuláció tárgya! ez a gondolat nálunk sem hangzik idegenül.

A német pénzügyek katasztrofális helyzetéről Richárd von *Kühlmann* volt követ és külügyi államtitkár írt cikket *(Deutsche Finanzen)*. A keleti vidék élelmezéspolitikai fontosságára és a kivételes intézkedések szükségességére mutat rá Hans *Schlange-Schöningen* birodalmi miniszter *(Osthilfe)*. Kari Anton Prinz Rohan *Ostdeutsche Reiseeindrücke* cím alatt közöl néhány érdekes képet és gondolatot. Artúr W. *Just* cikke *Russische Gegenwart* címen ismerteti a jelenlegi orosz politikai élet fojtó, szürke levegőjét. A magyar olvasó különös érdeklődésére tarthat számot Gerhard von *Mutius* volt bukaresti német követ cikke: *Rumänien-Land und Volk.* Nem érdektelen, hogy mit tud és mit mond Nagy-Románia földjéről és népéről egy volt német követ. Elszomorodva tesszük le a füzetet, mert a tízoldalas cikkben, mely a román történetírók nyomán részletesen ismerteti Románia történetét és földrajzát, Erdély magyarságáról és magyar múltjáról egy árva szó sincs. A szerző mindössze annyit közöl, hogy a Bánát és Erdély régebben osztrák-magyar terület voltak, ahol «kulturell hat die lange Verbundenheit mit Österreich-Ungarn eine überwiegend deutsch beeinfluchte westliche Geisteshaltung geschaffen». Erdély hegyei, erdei között a régi Németországban képzeli magát az ember, «Kronstadt» tipikus, protestáns-német város, Temesvár pedig Bécs katholikus-német kultúrörökségét tükrözi...

Kincses Kolozsvárnak, Gyulafehérvárnak, az erdélyi fejedelemségnek, ennek, mélytüzű, ősi és mégis nyugati jellegű erdélyi magyar kultúrájának, mely élt és hatott mikor még nem volt a világon sem Ausztria-Magyarország, sem az egységes Németország, von Mutius úr soha nem hallotta hírét. Nem hallott az elszakított, az inferioris kultúrájú és erkölcsiségű románok által elnyomott magyarok milliós tömegeiről. Vagy hallott, de diplomáciából nem említi őket? Hiszen mi nem várnánk magyarbarát nyilatkozatokat — csak a tények, a számok, az adatok tárgyilagos papírra vetését — azok beszélnek önmagukért. Kissé nehezen tudunk leszokni arról a gondolatról, hogy a németektől szimpátiát várunk, legalább a tárgyilagosságig terjedő szimpátiát. De ha ezt sem fogjuk megkapni, akkor jobb lesz ha leszögezzük a dolgot és belevisszük a magyar köztudatba, hogy a német csak kétféle embert ismer: németet és nem németet. Aki nem német, arról mindegy neki, hogy székely vagy oláh.

«Európa und insbesondere Deutschland hat gewiss nicht nur ein wirtschaftlich.es Interesse daran, dass Rumänien gedeihe und erstarke» . . . mondja a szerző. E helyről tiszteltetjük őt és a rég i «Waffenbruderschaftot».

Bobula Ida.

A TÁRSULAT ÉLETE.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat választmánya 1932 február 18-án Hornyánszky Gyula elnöklete alatt *választmányi ülést* tartott. A választmány mindenekelőtt a tagfelvételek ügyében határozott. A társulat új tagjai: Szilvásy Alexandra, dr. Péchy Henrik, Gáspár Gusztáv, Kolosy Istvánné, dr. Angyal András, Bálás László, M. Hetyey Géza, dr. vitéz Guothfalvy Dorner Zoltán, Gál György, Pavlicsek János, Szabó László, Tirscher Frigyes, dr. Misángyi Vilmos, Immel Zoltán, Bukovszky János és dr. Glatz Ede.

A választmány a társulat pályázatára beérkezett 3 pályamunka megvizsgálására a főtitkár, továbbá dr. Neubauer Gyula és dr. Rácz Lajos titkárok személyében bizottságot küldött ki. A bizottság a legközelebbi választmányi ülésen fogja jelentését előterjeszteni.

A választmányi ülés végül a társulat anyagi helyzetét tárgyalta meg.

A ZSIDÓK VOLTAK-E «A MODERN KAPITALIZMUS MEGALAPÍTÓI»?[1]

A legendák annál szívósabban tartják magukat, minél régebbiek s minél inkább néphiten alapulnak. A zsidókról is már hosszú idő óta kering nem egy ilyen legenda, amely túlozza majd a jótulajdonságaikat, majd a hibáikat — ha ugyan nem mind a kettőt egyszerre! — és túlozza szerepüket a közgazdaság történetében.

A kereszteshadjáratokat meghirdető szentbeszédek arra sarkalták annak idején az embereket, hogy gyűlölettel, vagy megvetéssel tekintsenek Krisztus üldözőinek leszármazottjaira, de ez nem állta útját annak, hogy a zsidók irigység tárgyává legyenek ... és hogy kölcsönt kérjenek tőlük ott, ahol némi vagyonnal rendelkeztek; századokon át alig szűnt meg azután a világ bírálgatni a zsidóknak, mint pénzkölcsönzőknek eljárását, bár ugyanakkor elismerte értelmességüket az üzleti ügyekben és elismerte szolgálataik hasznosságát is. A keresztény államok azon voltak, hogy minél inkább kiszorítsák őket a társadalmi életből, kivéve ott, ahol a zsidók nélkülözhetetlenné tudták tenni magukat a pénztelen uralkodók számára, vagy ahol épen ők kezelték a köznek pénzügyeit. A keresztény államoknak említett törekvése azonban csak átmenetileg sikerült. A zsidók gőgösen, mint minden üldözött, hittel hivatásukban, kitartóan hangoztatták érdemeiket hagyományaikban, amelyeket nemzedékről-nemzedékre továbbadtak. Felszabadulásuk meg is történt. Előbb részleges volt a hitújítást elfogadó országokban, főként a kálvinista országokban, majd azután teljessé vált a francia forradalomból kiindult mozgalom hatása alatt, kivéve bizonyos országokat és bizonyos időszakokat. A zsidók tekintélyes helyet szereztek maguknak a kereskedelemben és a pénzvilágban. Büszkék is lettek erre és sikereiket faji tulajdonságaikra vezették vissza. Már csak egy lépést kellett tenni s elhangzott az az állítás, hogy a modern közgazdaság sokat

[1] E tanulmány szerzője André Émile *Sayous* francia közgazda- és gazdaságtörténti író. Megemlítendőnek véljük, hogy a szerző fia annak az Eduárd Sayousnak (1842—1898), aki a magyar történetírásnak is igen érdemes kutató munkása. Akadémiánk tagja és évtizedeken át lelkes barátunk volt. — A fordítást Mihelics Vid végezte. *A szerkesztő.*

köszönhet a zsidóknak, akik árnyékban dolgoztak ugyan századokon át, de mindig kitűnő szakemberek hírében állottak. Vita indult meg erre vonatkozóan, de sajnos, ebben a vitában minden résztvevő inkább a maga egyéni meggyőződését, vagy szenvedélyeit szólaltatta meg, semmint a bizonyító erejű tényeket.

Werner Sombart egyetemi tanár 1911-ben *Der moderne Kapitalismus* című művét kiegészítette a zsidók gazdaságtörténelmével, amelynek lényegét ő maga foglalta össze ezekben a kitételekben: a zsidók «előmozdítják azoknak az országoknak és városoknak gazdasági fellendülését, amelyekben megtelepednek» és «gazdasági hanyatlásba viszik azokat az országokat és városokat, amelyekből elköltöznek»; ők «a modern kapitalizmus megalapítói».

Sombart, miután kiválasztotta tárgyát, az ő megszokott csodálatos és magávalragadó előadói tehetségével fejtette ki azt. Könyvét ennek ellenére mégis a legkeményebb bírálattal sújtották. Hogy egy divatos szót használjunk, Sombart nagyon *elregényesített* történelmet nyújtott; von Below egyenesen «karikatúrát» látott benne. Ami az izraelitákat illeti, ezek sem voltak valami nagyon meghatva ettől az írásműtől, amely dicsérte őket, de azért bővelkedett a meglehetősen fulánkos kitételekben.

Egy ilyesféle könyvnek legfőbb érdeme még az lehetett volna, hogy kérdéseket vet fel és ellenmondásokat vált ki. Sajnos, a hozzászólók megrendítették, vagy lerombolták ezt a törékeny épületet, ám nem gondoskodtak arról, hogy megbízhatóbb új épületet állítsanak helyébe. Ez az mindenesetre, amit mi szeretnénk itt megkísérelni. Abból a célból pedig, hogy elejét vegyük minden önkényes ítéletnek, amelyre egy szűken körülhatárolt tárgytanulmányozás, oly könnyen rácsábítja az embert, mi mindazt, amit az adan-i források tudtul adnak a zsidókról, bele fogjuk illeszteni a kapitalizmus történetének általános keretébe.

I. A modern kapitalizmus kezdeteinek korszaka.

Különös tekintettel a Földközi-tenger nyugati medencéje mentén fekvő országokra a XII. és XIII. században.

Az a szakadék, amely a népvándorlások korával állt be az antik társadalom és a modern társadalom között, arra késztet bennünket, hogy helyzetrajzunkat csak attól az időtől kezdjük, amikor a kereskedelem újból életre kap a városokban, amelyek gazdasági és politikai központok egyaránt.

A X. és XI. század Velencéjének gazdasági életére vonatkozóan fontos adatok vannak birtokunkban, amelyeknek alapján kétrendbeli

megállapítást tehetünk. Az egyik az, hogy a mondott időben már találkozunk a szó igazi értelmében vett csendes társakkal (commanditaires), ezekkel a tőkésekkel, akik eléggé urai a helyzetnek ahhoz, hogy csak kis részt vállaljanak az úton lévő kereskedő munkájából és kockázataiból, de maguknak biztosítsák az esetleges nyereségek legnagyobb hányadát. A másik megállapítás az, hogy ez a korszak már ismeri a hajók tulajdonjogának megosztását; ez a megosztás még kezdetleges formában történik, de megveti alapját annak, hogy az egyes tőkés csak bizonyos hányad erejéig vehessen részt a vállalkozásban.

Bőséges források állnak rendelkezésünkre Genováról a XII. század közepétől kezdve. A kikötőváros kereskedői jóformán csak a tőkések támogatásával tudtak kereskedelmi tevékenységet kifejteni, különösen a messzefekvő országokkal. Ezek a tőkések társultak a háttérből a kereskedőkkel minden egyes esetben, kivételesen még a szabálytól eltérő módon is; kölcsönöket adtak nekik, gyakran tengeri kölcsönöket, amelyek a kölcsönző részére is az úgynevezett tengeri kockázattal jártak és ép így adtak pénzt a hajótulajdonosoknak és hajóbérlőknek; kapitalista tevékenységük egyre szélesebbkörű lett s kiterjedt mindenféle előnyösnek ítélt ügyletre az állammal és a magánosokkal, még tisztán kereskedelmi műveletekre is. Jegyezzük fel azt is, hogy már «bankárok» foglalkoztak ebben az időben a pénzkereskedéssel és pénzforgatással s ezek a bankárok már «utalványokkal» (assignations) is teljesítettek fizetéseket.

Továbbra is a tengeri városokról szólva, a XIII. században a tőkések még jobban meggazdagodtak és elszaporodtak falaik között: ettől kezdve már nagy- és kistőkéseket lehetett megkülönböztetni. A nagytőkések pontosan körülhatárolták eljárási módszerüket úgy a kereskedelmi, mint a pénzügyi tevékenység mezején. A *commenda* és a *societas* szolgáltatta leginkább gyakorolt ügyködéseik keretét; a tengeri kölcsönök a biztosítók szerepét is mindinkább reájuk ruházták; tőkéik forgatását és átutalását, amihez hitelműveletek is fűződtek — bár mindenesetre nem ezek vitték a főszerepet —, megkönnyítették az *ex causa cambi, seu permutationis* szerződések, amelyekből lassanként a modern váltó fejlődött ki. A sómonopólium üzletrészeivel Genovában űzött kereskedés rokon volt azzal az értékpapírforgalommal, amely napjainkban bonyolódik le valamely igazi tőzsdével nem bíró jelentős városban. A só, akárcsak más árucikkek, különféle spekulációk, sőt kartellek tárgya volt.

Miként napjainkban, a kistőkések akkor is szívesen utánozták a nagyokat: csoportosítva — mondjuk így: — rendeleteiket, kereskedőkhöz fordultak és vállalták úgy a tengernek, mint megbízottaik hűtlenségének kockázatait.

A bankok kifejlődtek; főként Genovában állapíthatjuk meg ezt a tényt, ahol a piacenzaiak nagy befolyást gyakoroltak. A városnak a bankok szerveire volt szüksége a Champagne vásáraival való összeköttetésnél. Ugyanez állt Marseillere is. A bankok letéteket kezeltek és foglalkoztak pénzkereskedéssel, valamint hitelezéssel: igen ügyes pénzbeszedési műveletekkel olykor kezdetleges leszámítolási műveletek párosultak.

A szárazföld belsejében fekvő olasz városok a régi alapokon vették fel újból tevékenységüket. Ami a tőkével való gazdálkodást illeti, a közönséges kölcsön és az eladó által a vásárlónak engedett kereskedelmi hitel foglalta el az első helyet, továbbá megszokott volt az egyéni erők összefogása kereskedelmi társaságokban, amelyek általános jellegűek voltak s nemcsak ugyanazon a helyen, hanem különböző helyeken lakó személyeket is keretükbe foglaltak. A modern csendestársi intézmény szintén gyökeret vert. Ezeknek a városoknak első polgárai, akik pénzkölcsönzők és pénzváltók s ugyanakkor kereskedők is voltak — mint utóbbiak gyakran a pénzkereskedésre specializálva magukat —, bankárai és pénzügyi szakértői lettek az egyháznak és egész sereg uralkodónak.

A vásárok, különösen a Champagne vásárai, széles körökben ismertté tették ezt a technikát és alkalmat nyújtottak az eljárások tökéletesítésére (fiókok létesítése; a fizetési kötelezettségek központosított teljesítése, azután váltók stb.).

Mindezekben a körökben nem az a szűk szellem uralkodott, amelyet némelyek náluk feltételeztek, hanem valódi «kapitalista szellem». A kapitalizmust már modern alakjaiban megtaláljuk a középkor derekától kezdve Olaszország nagyobb városaiban; a tengeri városokban, ahol meglehetős élesen elválasztják egymástól a különböző műveleteket, azoknak különböző kockázatai miatt; a szárazföldi városokban pedig annak folyományaként, hogy összesítik és csoportosítják az érdekeket. Úgy azokban, mint ezekben a városokban olyan üzletembereknek műve volt ez, akiket P. Boissonnade «vállalkozó, leleményes, rideg és lelkiismereti aggályokat nemigen ismerő» egyéneknek mond.

A zsidók, akik hosszú időn keresztül főképp földműveléssel foglalkoztak és így gyűjtötték össze első tőkéiket, a VII. századtól kezdve a kereskedelemre vetették rá magukat, úgyhogy a IX. század folyamán már nemzetközi szerepet játszottak abban. A keresztesháborúk megindulásával azonban ez a helyzet többé-kevésbbé gyorsan és gyökeresen megváltozott: a keresztény államok többségében, ahol kenyérkereseti forrásuktól megfosztották és arra kényszerítették őket, hogy a társadalom szélén éljenek, a zsidók a pénzkölcsönzést gyakorolták és pedig kamatra, amit az egyház tiltott. De még

abban a néhány országban is, ahol a zsidók megmaradtak földbirtokaik tulajdonjogában és szabadon kereskedhettek, tevékenységükben széles teret foglaltak el a kölcsönműveletek. Futólagosan rá fogunk most mutatni szerepükre az országok eme két csoportjában a XII. és XIII. század folyamán.

A zsidók, mint pénzkölcsönzők, virágkorukat élték a XII. században egyes országokban, különösen Angliában, hála annak a hallgatólagos békének, amelyet az uralkodók pénzszüksége magyaráz. A XII. század végétől kezdve azonban s a XIII. században már teljes nyíltsággal, a keresztények sikeres versenyt fejtettek ki velük szemben s jóformán semmi mást nem hagytak meg a kezükben, mint kis kölcsönök folyósítását magánosok részére. Míg azután a keresztény bankarisztokrácia (pontosabb kifejezéssel élve: az üzleti arisztokrácia általában) felvirágzott, a zsidó «népségnek» kiűzetés, vagyonelkobzás, legyilkolás lett az osztályrésze. Ebből következik, hogy a zsidóságnak nem is volt az módjában, hogy rajta hagyja bélyegét a kereskedelmi és pénzügyi eljárásokon. Az egyetlen kétséges pont annak megállapítása, vájjon a lombárdok technikáját nem az őket megelőző zsidók technikája befolyásolta-e, vagy nem játszott-e közre az a körülmény, hogy a lombardok zsidó személyzetet is alkalmaztak. Egyébként azonban, ha ennek a kérdésnek eldöntéséhez teljesen hiányoznak is az adatok, a dolognak nincs nagy jelentősége, mert hiszen a lombárdok pénzkölcsönzési technikája nem tartalmazott semmi újítást.

Az aragóniai királyságban, Narbonneban, Marseilleban, a helyzet az előbbitől eltérő volt. A XI. és XII. századból eredő igen nagy számú iratok, amelyek az aragóniai zsidókról szólnak, főként a földbirtokaikat említik; az iratokból kitűnően, különösen kis- és középbirtokaik voltak, kivételesen azonban nagybirtokaik is. A zsidók kézművesek, kiskereskedők voltak különösen *Alcaceria*ban (az arabok *Kisariá*ja!), közvetítéssel foglalkoztak, sőt nemzetközi kereskedést is űztek, hála értelmességüknek és vallásuknak, amelynek hatása alatt kevésbbé elítélendőnek és kellemesebbnek tekintették kapcsolataikat a muzulmánokkal. Azok az okiratok azonban, amelyeket ebből a korból Barcelonában találtunk, semmiképpen sem engednek többre következtetni, mint a már előbb ismert okiratok, vagyis nem amellett szólnak, mintha a zsidók határozott befolyást gyakoroltak volna a kapitalizmus technikájára, hacsak nem abban a mértékben, amelyben, mint pénzkölcsönzők, megközelítették a mi pénzembereinket: ilyen például annak a zsidónak az esete, aki 1200-ban komoly biztosítékok kikötése mellett tőkét szerzett egy marokkói út céljaira és a visszafizetést abban a pénzben irányozta elő, amelyet a királytól fognak felvenni, vagy ilyen annak a másik zsidónak az esete, aki bérbe vette

a muzulmánoknak szánt áruk után szedhető kiviteli vámokat; ezek azonban abban az időben már egyáltalán nem jelentettek kivételes ügyleteket.

A zsidók, körülbelül a középkor derekának elejétől kezdve, fontos helyet foglaltak el Narbonne tevékenységében: 1250 táján földben fekvő vagyonukat pénzzé változtatták s mást, mint pénzkölcsönzést, csak elvétve űztek; nem hagytak maguk után semmi maradandó nyomot.

Azok az okiratok, amelyeket Marseille középkori kereskedelmére vonatkozóan Blancard tett közzé először, eléggé tekintélyes számú zsidóról szólnak — Crémieux összeállítása szerint negyvenhatról —, akik résztvettek a helyi kereskedelemben és az Afrikával, különösen Bougievel való forgalomban. Marseille ugyanis szívesen küldött oda keresztény államokban vert arab pénzeket, amelyekért cserében megkapta Maghreb[1] termékeit.

A XII. és XIII. századok kapitalista áramlata tehát, amelynek hatása tartósnak és mélynek bizonyult, keresztények műve volt; Levin Goldschmidt kifejezetten elismerte ezt az összes, valamelyest is fontos kereskedelmi intézményekre nézve. Félix Pinkus méltán fűzte hozzá, hogy a keresztények akkoriban a gazdasági életben «épolyan spekulálók, fürgék, fáradhatatlanok, nyereségvágyók voltak, mint a zsidók». Amíg azonban az előbbiek, vagyis a keresztények, megkerülve, vagy megsértve az egyház elveit eléggé szabad teret engedtek tevékenységüknek és kifejlesztették az eljárásokat, addig a zsidók számára alig nyílt lehetőség, hogy kimutassák értelmi képességeiket és finom elméjük élességét.

II. A kapitalizmus fejlődésének korszaka.

Dél- és Észak-Európa a XIV. század elejétől a XVI. század végéig.

Minthogy gazdasági szempontból társadalmunk alapjait a leghaladottabb műveltségű országokban még a XII. és a XIII. század vetette meg, a XIV. és a XV. század többé már nem a keletkezés korszakának tűnik fel, miként azt hosszú időn keresztül hitték, hanem a fejlődés korszakának, amelytől a XVI. század alig különbözött, mert hiszen a kapitalizmus ebben az utóbbi időszakban is megőrizte kezdetleges alapjait.

Általánosságban kimondhatjuk, hogy ha Olaszország meg is maradt a XIV. században a népek gazdasági tevékenységében és a kereskedelmi eljárások tökéletesítésének tekintetében az első helyen,

[1] Észak-Afrikának (Marokkó, Algéria stb.) arab gyűjtőneve. (A ford.).

ezt a rangját már a XV. század folyamán valamelyest meg kellett osztania Észak-Európával. Ez az eltolódás csak fokozódott a XVI. században, úgyhogy a XVII. században Észak-Európa már sokkal fontosabb lett és továbbra is megmaradt annak.

Genova a XIV. században — a híres *trecento*ban — gazdag kapitalista kereskedők széles rétegének adott hajlékot, akik erősen kifejlődött érzékkel bírtak a spekuláció iránt. Ez az érzékük tette lehetővé, hogy a XIV. század második negyedében külön válasszák a tengeri kockázatot, megteremtvén a — miként ma mondjuk: — «díj »-biztosítást.

Mint a tengeri városok típusáról, Velencéről szólunk. Azok közül a városok közül pedig, amelyek a szárazföld belsejében feküsznek, Firenzét ragadjuk ki.

Velencében a *commenda* mindinkább kapitalista üzletrészvállalás lett, míg a közönséges társasági szerződés (compagnia) általánosabb tevékenységet kívánt, akárcsak a szárazföldi városokban s ezeknek példájára. A bankletétek eléggé tekintélyesek lettek ahhoz, hogy 1361-től kezdve óvadéknyújtásra kötelezzék azokat, akik ilyen letéteket fogadtak el; a pénzváltók s egyben bankárok *letéti* tanúsítványokat, úgynevezett *bancorum scripta*-kat bocsátottak ki, amelyek enyhítették a forgalomban az arany- és ezüstpénzek ritkaságát; s abból a célból, hogy a rájuk bízott javakat el ne spekulálják, eltiltották őket a különösen veszélyesnek ítélt pénzügyi műveletektől. Mialatt tehát a bankletétek felhasználásának szabályozásával foglakoztak, kezdetleges formában megjelentek a bankjegyek.

Firenzében a gazdasági és pénzügyi technika a szárazföldi városok megszokott eljárásainak keretében jegecesedett ki, a tengeri városok technikájának szinte minden beszüremkedése nélkül, jóllehet a Toscania-beliekben általában gyorsan kifejlődött bizonyos érzék a biztosítás iránt. A vállalati tőke legtöbbször a társasági formában gyűlt össze, amely lehetővé tette, hogy benne a munkának szintén helyet juttassanak. Az igazi csendestársak részvétele is gyakori volt. A Champagne vásáraival fennálló régi összeköttetések megmutatták az útját annak, hogy miként lehet szervezni — mondjuk — «fiókokat», és pedig akként, hogy társakat bíznak meg, vagy egyszerű érdekképviselőket jelölnek ki mindazokon a helyeken, ahol a képviseletnek szükségét érezték. Az államfőknek (így a pápaságnak) és a városoknak nyújtott kölcsönök számosabbak és tekintélyesebbek lettek, alkalmat nyújtva nagy nyereségekre, de az adós fizetésképtelensége esetén veszteségekre is, sokszor pedig a teljes összeomlásra. A váltóműveletek a legmodernebb formák között bonyolódtak le.

Abban a mértékben, amint az államoknak nagyobb összegű és sürgősebb pénzszükségleteik támadtak, a kapitalizmus határozottab-

ban pénzügyi jelleget *öltött,* bár megmaradt a kereskedelmi kapitalizmus pótlékának. Az ilyen természetű kölcsönök által szerzett nyereségek megszilárdították a tőkevagyonokat és növelték a kapitalisták számát; a mozgékonyabbak, vagy szerencsésebbek aránylag jelentős összegeket tudtak elhelyezni nagyon különböző üzletekben. A technika azonban ezzel nem módosult: az uralkodóknak, vagy köztársaságoknak adott kölcsönök megtartották egyéni művelet-jellegüket, *illetve* olyan műveletek jellegét, amelyeket meghatározott számú egyének kötöttek, nem találták meg azonban a módját annak, hogy miként mentesítsék a nagy pénzkölcsönzőket egészben, vagy részben a tehertől és a kockázatoktól, amelyek reájuk nehezedtek, vagyis miként hárítsák át azokat másokra.

Különösen fontos módosítások történtek a XV. század közepe felé. Ezek a változtatások kapcsolatban voltak azzal, hogy a törökök elfoglalták Konstantinápolyt. Ennek folytán ugyanis főképpen az olaszoknak ki kellett szélesíteniük régi piacaikat és új piacokat kellett teremteniük nyugati és északi Európában, ahová azután elvitték tőkéiket és egyben üzleti tapasztalataikat is. Amíg Medici Lőrinc ura volt Firenzének, a Mediciek kereskedőháza nemzetközi szerepet játszott. Firenze más polgárai szintén tevékeny kereskedő-bankároknak bizonyultak. A genovaiak nem annyira banktechnikusok, mint sokkal inkább kapitalisták voltak, akik vagyonuk számára folyton előnyös elhelyezési lehetőségek után kutattak. Mint ilyenek, nagy befolyásra tettek szert Londonban, Brugesben, Portugáliában és Spanyolországban; ebben az utóbbi két országban különösen azután, hogy a portugálok új utat találtak kelet felé.

Európa északi részén és különösen Észak-Németországban, (Augsburg, Nürnberg) a meggazdagodott iparosok és kereskedők, akiket érzékenyen sújtott az eladási lehetőségek csökkenése Olaszország felé, kifejlesztették kölcsönműveleteiket és jelentős részesedéseket vállaltak Tirol ezüstbányáiban. Ez volt a forrása a nagy vagyonoknak, minők a Fuggereké, Meutingeké, Welsereké, Tuchereké, Imhofoké, akik dúsgazdag és hatalmas pénzemberek lettek a XVI. században.

Amerika felfedezése először arra késztette az embereket, hogy vizsgálják meg, milyen eljárásokat kell alkalmazni az Óvilág és az Újvilág közötti kereskedelemben, továbbá, hogy miként kell átültetni az utóbbiba Spanyolország gazdasági intézményeit. A kereskedelmet a régi módszerek szerint látták el pénzzel és szervezték meg: kölcsönök, főként tengeri kölcsönök révén, amelyek fölöslegessé tették a biztosítást, az eladásokat pedig képviselők, vagy a régi *commenda* kereskedőihez és kapitalistáihoz hasonlítható társak útján végezték, ami magával hozta mindazokat a visszaéléseket, amelyeknek elkövetésére az ellenőrzés nehézsége csábított.

Amerika felfedezésének abban a mértékben lett hatása a kontinentális kapitalizmusra, amilyenben az értékes fémek érkezése növelte a látszólagos gazdagságot és szaporította a fizetési eszközöket, Amerikának az a hatása azonban inkább a forgalmat tette sűrűbbé és élénkebbé, mintsem módosította a technika jellegét. Ez az általános megállapítás érvényes az egész XVI. századra. Mindaz, aminek eredetét ettől a korszaktól vélték számíthatónak, megvolt már az előző századokban.

A Fuggerek a század első felének folyamán másokat háttérbe szorító, uralkodó helyet foglaltak el a nemzetközi pénzemberek között. Tevékenységük kiterjedt Magyarországtól és Lengyelországtól Spanyolországig, Antwerpentől Nápolyig és a legkülönbözőbb területeken megnyilvánult: kölcsönök, adóbérlések, bányaüzemek épúgy benne foglaltattak, mint egyéb pénzkereseti módok, még mezőgazdasági területek kiaknázása is az Újvilágban. Mindezt a banktechnika felhasználásával cselekedték, de misem engedi meg annak feltételezését, mintha ezt a technikát tökéletesítették volna. Saját pénzforrásaikkal és saját hitelükkel dolgozva, egyszerűen csak gazdagabbak voltak, mint az előző nemzedékek tőkései.

Csaknem egész Európában a zsidók a XIV. százada folyamán is megmaradtak előző életkörülményeik között. Egyszerűen csak megtűrték őket s nem űzhettek más tevékenységet, mint a kis pénzkölcsönző mesterségét, az ugyancsak egyszerű hagyományok szerint.

Ha azonban csak kevés zsidó volt is egész Olaszországban, elég tekintélyes szám jutott belőlük Rómára, majd, amikor a pápák ott tartózkodtak, Avignonra, s különösen sok volt a zsidó Spanyolországban.

Csaknem az egész XIV. században a zsidók továbbra is jelentős szerepet vittek az aragóniai királyság gazdasági életében. Meglehetősen nagy számban maradtak fenn szerződések ennek a századnak végéről és a következő század elejéről, amelyek ezt bizonyítják. A zsidók betársultak pénzveréshez vagy más üzletekbe; tőkéket bocsátottak a messze induló kereskedők rendelkezésére, vagy ők vettek át pénzt gyümölcsöztetés céljából, avagy árukat vállaltak bizományba, hogy azokat eladják a külföldön, még Egyiptomban is. Ők voltak az állam bankárjai, úgyis, hogy kölcsönöket folyósítottak neki, úgyis, hogy bérbe vették az adókat, vagy pedig akként, hogy magukra vállalták a közpénzek beszedését, illetve eljuttatását más helyekre. Ilyen tevékenységük miatt azután egyre sűrűbben támadtak népmozgalmak a zsidók ellen. Ezek a lázongások a XIV. század vége felé oly gyakoriak és annyira hevesek lettek, hogy 1391 után a zsidók közül, aki csak tehette, eltávozott Barcelonából.

Castiliában a zsidók, hála pénzügyi képességeiknek és az ural-

kodók számára hasznos ügyködéseiknek, hosszú ideig támogatásra találtak az udvarnál. A kereszteshábórúk szelleme azonban, amely a a «katolikus királyokat» a hitetlenek ellen fordította, rendkívül megnehezítette az udvar helyzetét és szükségszerűen magával hozta, hogy egy nap azután a zsidók ellen is rendszabályokat foganatosítsanak; sok habozás után 1492-ben kiűzték őket Spanyolországból. Nagyon lehetséges, hogy Spanyolországban a zsidók egészen addig «serkentő» befolyást gyakoroltak a kapitalizmusra; arra azonban nem volt módjuk, hogy ennél többet tegyenek, különösen a kereskedelmi eljárások tekintetében.

A zsidóknak Spanyolországból történt kiűzetése több legenda számára szolgált alapul. Azt a mende-mondát, amely az általunk tanulmányozott korszakra vonatkozik, Kayserling adta elő *Christoph Columbus und der Anteil der Juden an den spanischen und portugesischen Entdeckungen* című könyvében. Eszerint nemcsak hogy a zsidók pénzelték volna Kolumbusz első útjait, hanem nagy számban maguk is áthajóztak az Újvilágba, ahol a XVI. századtól kezdve jelentős szerepet, olykor uralkodó szerepet játszottak a gazdasági életben. Mindjárt sietünk azt is megjegyezni, hogy Sombart ezeknek a állításoknak jelentőségét csak még jobban fokozta a maga túláradó képzelőtehetségével.

Már Rachfahl kimutatta, hogy itt nyilvánvaló túlzásokkal állunk szemben. Abból ugyanis, hogy Kolumbusz pénzügyi támogatói között maraniták is voltak, s hogy elkobzott zsidó javakat is felhasználtak Kolumbusz második útjának megszervezésénél, nem lehet még fontosabb következtetéseket levonni. H. Waetjen, aki a kérdést szigorúan történelmi szempontból tanulmányozta, nem tapasztalta másutt a zsidók befolyását, egyedül csak a portugál gyarmatokon. Mi magunk is hosszasan tanulmányoztuk a XVI. századbeli Spanyol-Amerikára vonatkozó adatokat és okiratokat s tanulmányaink ugyanezzel az eredménnyel jártak.

III. A részvénytársaságok és a tőzsdei technika kialakulásának, valamint a jegybankok megjelenésének korszaka.

Észak-Európa a XVII. és XVIII. században.

A kereskedelmi társaságok, amelyek először egyszerű érdekcsoportosulások voltak, és a tőzsde, amely kezdetleges formájában üzletemberek egyszerű találkozási helye volt, mindjárt a XVII. század elején modern jelleget öltöttek Hollandiában.

Holland polgárok és kereskedők 1594-től kezdve «közönséges» társulatokat alakítottak, hogy így közösen, együttes erővel hajókat

küldjenek Kelet-Indiába. Minthogy ezek a társulatok vészes versenyt fejtettek ki egymással szemben, különösen az indiai vásárlásoknál, 1602-ben egy «általános» társulatot létesítettek, amely monopóliumnak örvendett. Ez lett a határozott és tiszta jellegű névtelen részvénytársaságoknak, valamint a bonyolult működésű és szerkezetű értéktőzsdének legfőbb kiinduló pontja.

A fontos mozzanat itt az aláírók nagy száma volt. Minthogy ugyanis a tőkéseknek fölöttébb tekintélyes tömege vett részt a vállalkozásban, a közös érdekek védelme, amikor izzó vitákat váltott ki, egyenesen a mi névtelen részvénytársaságaink problémáit vetette fel, amit természetesnek is kell mondanunk. Egy másik mozzanat, hogy voltak aláírók, akiknek szükségük támadt pénzre, vagy féltették pénzük jövőjét, mások viszont vásárolni akartak üzletrészeket. Lehetővé tették tehát a jogok átruházását és 1603-ban hivatalosan megállapították ennek módozatait és ügyirati kellékeit. Az üzletrészekben való forgalom annál inkább kifejlődött, mert az amsterdami kereskedők és tőkések rendszeresen találkoztak a *Dámon,* addig is, amíg a *Beurs* felépült. A kereskedelemnek új ága született meg s fejlődött ki később.

A Keletindiai Általános Társaság, amelyet nagyon találóan meteorhoz hasonlítottak, már nem egy út számára alakult, mint a fentebb említett társaságok, hanem huszonegy esztendőre (az aláíróknak ugyan módot adtak, hogy a tizedik év végén visszavonulhassanak); élén egy tizenhét tagú bizottság állt, amely kereskedelmi ügyekben az igazgatóság szerepét játszotta; a társaság azzal igyekezett biztosítani igazgatóinak jó üzletvitelét, hogy kötelezte őket az alaptőkében való minimális részvételre. Minden tíz esztendőben az igazgatóknak «általános zárószámadással» kellett szolgálniok; «mindannyiszor, amikor öt százalék összegyűlik a pénztárban, részt kellett juttatni belőle az üzletrészeseknek». A társaság megalakulásától kezdve, mint ahogy ez Olaszországban a középkor óta gyakorlat volt, «leteteket» fogadott el.

Az önhatalmú igazgatók és a várakozásba belefáradt üzletrészesek első csatározásai igazi összeütközésekké váltak, mihelyt a körülmények kevésbbé kedvezők lettek. Sokszor megtörtént, hogy az igazgatók, akik egyedül ismerhették alaposan az ügyeket, nemcsak állást foglaltak a tőzsdén, hanem elhatározásaikat attól tették függővé és a társasági ügyek felől aszerint adtak tájékoztatást, hogy az árfolyamemelkedésre, vagy az árfolyamcsökkenésre spekulálók között helyezkedtek-e el. Az elkülönülés tehát már végbement a társaságok vezetői és az egyszerű üzletrészesek között. A kockázat korlátozásának súlyos kérdése azonban *még nem oldódott meg, igaz* különben, hogy ez a kérdés nem is foglalkoztatta akkoriban annyira a lelkeket, mint

a mi korunkban, mert hiszen a társaság valójában csak azt veszíthette el, amije volt.

A XVII. század első éveiben kezdték használni Hollandiában az «actio» szót, amely azóta általánosan elterjedt. A tőzsde befolyást gyakorolt a társaságok üzletrészeire: annak következtében, hogy a spekuláció egy meghatározott tőkére s annak sokszorosára irányult, a részvények igyekeztek ugyanolyan összegeket elérni, vagy úgy, hogy egy régi részvényből kettő vagy több lett, vagy úgy, hogy két, vagy több részvényt összekapcsoltak.

Az amsterdami értéktőzsde kezdetei hasonlóképpen érdekesek, de még döntőbb fontosságúak voltak. A társaság üzletrészeivel való kereskedést nagyon befolyásolták a «részeltetések» (osztalék: 15% 1605-ben, 25 és 50% 1606-ban, 10 és 30% 1607-ben, 20% 1608-ban); a kereskedés túlspekulatív jelleget öltött. Amíg a körülmények kedvezőek voltak, a tőzsdei műveletek a készpénzműveletek módjára történtek, majd pedig egyszerű fogadási játékká váltak akkor, amidőn a félnek nem volt elegendő tőkéje ahhoz, hogy kifizesse egy üzletrész teljes értékét. Azután, hogy árfolyamsüllyedés következett (1608), a határidős műveletek léptek előtérbe; fedezetlenül kereskedtek, levegő-eladások történtek, aminek következtében egyszerű különbözeti rendezés fejlődött ki a vételár és az eladási ár között. A spekulánsok még annak rendje és módja szerint konzorciumot is alakítottak az árfolyamcsökkenési spekulációra.

A század második negyedében már meg lehet találni a mi ellátásba-adásunknak, vagy kosztpénzünknek (report) nyomait: néhány spekuláns, akik nem volt képesek a címleteket átvenni, vagy leszállítani, de meg akarták őrizni pozíciójukat a hosszban, vagy a besszben, pénzt vagy címleteket vettek kölcsön.

A XVII. század harmadik negyede felé ez a tőzsdei technika határozott körvonalakat nyert. A spekuláció általában 20 darab címletből álló «kötésekkel» dolgozott (abból a célból, hogy az árfolyamkülönbözetek nagyobbak legyenek); a szerződések teljesítését általában ugyanarra a megrögzített napra írták elő (a hónap 20-ára), hogy megkönnyítsék az üzletek lebonyolítását és a pozícióknak report útján való megtartását; a díj-üzletek is napirenden voltak; az árfolyamemelkedésre játszók, akiket a közönség jó szemmel nézett, és az árfolyamsülyedésre játszók, akiknek «kontreminjét» gyakran elítélték módszereik speciális jellege miatt, igen éles küzdelmet vívtak egymással. Ebben az időben tehát már teljesen a modern értéktőzsde működött, egészen a legapróbb részletekig.

Időközben igen hasonló körülmények között megszületett az árutőzsde is, amelyen már az áruk természete miatt meglehetősen eltérő technika alakult ki.

Rátérve ezekután a bankok továbbfejlődésére, Velencével kell kezdenünk. Itt a banktechnika nagy haladást tett annak következtében, hogy a «bancorum scriptae», a bankok letéti tanúsítványai készpénz gyanánt általános elfogadtatásra találtak. A XVI. és XVII. században azután már pontosabban körülírt módszereket dolgoztak ki, amelyeknek nagy befolyásuk lett. Minthogy azoknak a bankoknak meggondolatlanságai, amelyek *scriptákat* bocsátottak ki (banche de seritta), zavart okoztak az üzletkötésekben, sőt diszkreditálták magát a várost, sokan egy «nyilvános bank» létesítését javasolták. Olyan viták után, amelyeket még napjainkban is érdeklődéssel tanulmányozhatunk, 1557-ben megalakították a híres *Banco di Rialto-t,* amelynek nem voltak saját tőkéi, de az a kötelezettség terhelte, hogy a letétek egy részének felhasználásával tartaléktőkét létesítsen. Később, 1619-ben, amikor az állam belement abba, hogy kezességet vállaljon az ügyletekért, megalakult a *Banco di Giro.* Ugyanekkor Velencében és más helyeken a váltó *girata* révén vált átruházhatóvá. Ennél az átruházási módnál az új kedvezményezettnek a neve már nem a papiros hátára, hanem a váltólap elülső oldalának aljára került; más esetekben üresen hagyták, ki sem írták a helyet a kedvezményezett neve számára. Ezek érdekes könnyítések voltak, de nem jelentették a kiinduló pontját olyan lényeges fontosságú átalakulásoknak, mint amilyeneknek forrásává a jegybankok létesítése vált.

A XVII. században a londoni aranyművesek letéti igazolványokat bocsátottak ki, amelyek a közönség körében forgalomba kerültek és nagyon szíves fogadtatásra találtak. 1694-ben megalakult az Angol Bank, főképpen talán azért, mert az állam, amelynek pénzre volt szüksége, kölcsönkapta a bank 1,200.000 fontsterling alaptőkéjét, bizonyára azonban azért is, mert szilárdabb alapot akartak adni az aranyművesek pénzügyi gyakorlatának.

Az Angol Bankot feljogosították pénzjegyek kibocsátására, kölcsönműveletek és leszámítolási műveletek ellenében egészen alaptőkéje összegéig, s ettől függetlenül a közönség letétjei erejéig is pénzjegyeket bocsáthatott ki. Patterson eszméinek megfelelően a bank a maga műveletei alapjává az arany- és az ezüstpénzt tette meg s ezzel elvetette azokat a régi, valamint jövőbeni terveket, amelyek más alapot kívántak neki adni, például ingatlanokat. Ez még nem volt teljesen a modern jegybank, csak ennek első és érdekes elődje, amely már több jellegzetes vonást tartalmazott. A lényeges különbség az volt, hogy semmiféle speciális intézkedés sem történt a pénzjegyek beváltásának biztosítására s hogy túlságosan számítottak arra a befolyásra, amelyet ilyen beváltási szempontból gyakorolhatott az állam által fizetendő százezer fontsterling kamat.

A Skót Bank, amelyet egy évvel később állítottak fel az Angol

Bank után és mintájára, már jobb elgondolás szerint jött létre: megtartotta az alaptőke jegyzésből származó pénzt, hogy eleget tehessen a pénzjegytulajdonosok beváltási kéréseinek; határozottabban mondotta ki, hogy hitelműveleteknek kell alapul szolgálniok olyan bankjegyek kibocsátásához, amelyeknek nincs ércfedezetük. Hozzányúlt a kis szelvények (címletek) kérdéséhez is, amelyet a közönség a maga részéről inkább gyakorlati, mint technikai módon oldott meg, amikor szétvagdosta a bankjegyeket és mindegyik darabot akkora értékűnek ismerte el, amilyen érték megfelelt az eredeti nagyságú bankjegy által képviselt érték ráeső hányadának.

Elegendő megállapítani, hogy Law skóciai volt és az amsterdami spekulánsok között élt s már teljesen tisztában vagyunk «rendszerének» és üzelmeinek eredetével.

Már most mielőtt kutatnók, hogy milyen hatással voltak a zsidók ennek a technikának kialakulására Hollandiában és Angliában — nyilvánvaló, hogy Skóciát illetően ez a kérdés fel sem merülhet —, előbb nagy vonásokban rá fogunk mutatni arra a befolyásra, amelyet a protestánsok gyakoroltak ebben a három kálvinista országban.

Az új eljárások igen nagy mértékben annak a visszahatásnak eredményei, amely hosszú időn át érlelődött a kereskedői körökben az egyház «uzsora»-szabályzatai ellen s amely visszahatás csak a Rómával való minden köteléktől megszabadult országokban nyilvánulhatott meg szabadon és határozott formában. A protestáns kereskedők tetszésük szerint, feszélyezettség és korlátozottság nélkül, ha ugyan nem azzal az örömmel cselekedtek, hogy sutba dobhatják az elavult szabályokat, ugyanúgy, mint ahogy a protestáns nép egésze megtagadta a régi vallási dogmákat.

Hollandiában a kálvinista szellem, amelynek nagy hatása volt minden téren, nem folyt be közvetlenül az üzleti életbe. A tőzsdei technika a játék iránt való szenvedély nyomán fejlődött ki. Ez a szenvedély elég régi és mély volt és csak megerősítették a betelepedő vallon elemek. A tőzsdét egyébként gyakran «ördögi» kombinációi és a bessz-spekuláció árromboló szerepe miatt gyanakodással nézték Amsterdamban.

Angliában és Skóciában, ahol az embereket Velence jólismert úttörő kezdeményezései ösztönözték, arra törekedtek, hogy megoldják az egyik legfontosabb gazdasági problémát, amelyet az akkoriban angol részről felmerült pénzügyi nehézségek helyeztek előtérbe, nevezetesen a pénz és a hitel problémáját. S meg is oldották saját erejükből, ugyanabban a realista szellemben, amelyik lehetővé tette Angliának, hogy szép tudományos felfedezésekkel gazdagítsa az emberi ismereteket. A vallás befolyása itt még általános volt és főként közvetett.

A zsidóknak, mindenesetre, az első valóban modern névtelen részvénytársaság, a Holland Keletindiai Társaság megalakításában nem volt semmi szerepük. A társaság alaptőkéjének alig egy ezreléke erejéig jegyeztek üzletrészeket s a következő évek folyamán sem játszottak fontos szerepet a társaság tevékenységében. Ők lettek volna azonban — állítják gyakran — az értéktőzsde technikájának igazi megalapítói. A spanyol-portugál zsidók — okolják meg előbbi állításukat annak hirdetői — gyorsan rájöttek a «különbözeti» rendezésre, amiben talán olyan országoknak technikai kezdeményezései irányították őket, amelyekben megfordultak; sőt egy igen érdekes szöveg egyenesen rámutat a zsidó közösségek nemzetközi szerepére a XVII. század vége felé s az értéktőzsdéről és annak spekulációiról az első könyvet is *Confusion de confusiones* címmel egy José de la Vega nevű spanyol zsidó írta.

Már az a tény, hogy a zsidók nem vettek részt említésreméltó módon sem a Keletindiai Társaság megalakításában, sem pedig a részvényekkel való kereskedésben 1608-tól 1610-ig, elégséges arra, hogy nagyon szűkre mérjük a zsidók helyét a tőzsde technikájának kialakulásában! Amikor a zsidók már meglehetős nagy számban érkeztek Amsterdamba (a XVII. század második felében s kiváltképpen negyedik negyedében), a határüzlet, sőt a «report» is megvolt. Hol találtak volna ezekre előzményeket? A spanyolországi gyapjúüzletek, bármennyi spekulációval is járhattak, nem képezték eléggé szabályozott és elkülönült szerződések tárgyát; a főbb váltópiacok szokásait, különösen az antwerpeni módszereket, mindenki ismerte. Ami már most a XVII. század negyedik negyedét, a fentebb említett szöveg és könyv keletkezésének idejét illeti, már kevésbbé lehetünk ilyen határozottak. Nem egészen bizonyos ugyanis, hogy a zsidók távol álltak volna az eljárások tökéletesítésétől (időszaki likvidálások stb.), valamint a kis spekuláció visszaéléseitől s olyan tőzsdei kulisszaféle létesítésétől, ahol részvénytöredékekkel lehetett kereskedni. Befolyásukat azonban, ha ugyan volt, eszerint már csak abban az időszakban lehetett érezni, amikor a technika a maga egészében megállapodott, következésképpen tehát ez a befolyás semmiesetre sem nyilvánulhatott meg lényeges pontokban.

Lehetséges, hogy azok a zsidó tőkések, akik követték Orániai Vilmost Angliába, segítettek a holland spekulációs módszereknek az Exchange Alleybe való bevezetésében, ámde ebben az esetben sem volt más szerepük, mint az, hogy továbbszármaztatták az elsajátított ismereteket.

A banküzlet terén a zsidók állítólag igazi újítók voltak Velencében és «jelentős befolyást» gyakoroltak Angliában. Újabb állítások ezek, amelyeket meg kell vizsgálnunk.

A velencei bankok átalakulásait a középkor derekától kezdve ahhoz elég közelről kísérhetjük figyelemmel, hogy meggyőződjünk arról, miszerint ezek az átalakulások a zsidók szűk körén kívül és a zsidók nagyobb befolyása nélkül mentek végbe. A zsidók főként nagy játékosok voltak. Abban az időben is, amikor a zsidók számban megnövekedtek és helyzetük bizonytalansága ellenére eléggé jelentős tényezővé emelkedtek (a XVI. század végén és a XVII. században), egy Contarini volt az, akit különösen kiváló bankszakértőnek ismernek el!

A zsidóknak nem volt szerepük az Angol Bank megszervezésében: ennek lényeges elveit a skót William Patterson állapította meg. Ha mint tőkések részesedést is vállaltak ebben a bankban, semmi sem mutatja, mintha működésével törődtek volna.

IV. A kapitalizmus megerősödésének és kiterjeszkedésének korszaka; a bank összekapcsolódása a tőzsdével.

A nagy nemzetközi piacok a XIX. században és a XX. század elején.

Az a keret, amelynek kialakulását magunk előtt láttuk, rendkívül kiszélesedett és sokkal határozottabb körvonalat nyert az utolsó százhuszonöt esztendő folyamán. Abból a célból, hogy megállapítsuk a jelen korban a zsidók befolyását, a legfőbb teendőnek az látszik előttünk, hogy szemügyre vegyük a bank és a tőzsde összekapcsolódását.

Azt mondották, hogy a Rothschildok voltak a XIX. század Fuggerei. Általánosságban értve, ez a hasonlat eléggé szerencsés. A Rothschildok hasonlóképpen hatalmasok voltak, hasonlóképpen megőrizték cégük családi jellegét s azonkívül a cég megalapítójának, Meyer Amschel Rothschildnak idejében, akárcsak a Fuggerek, ők is saját tőkéjükkel és hitelükkel dolgoztak.

Meyer Amschel Rothschild (1743—1812), a Rothschild-ház megalapítója, az idősebb nemzedékhez, a régi iskolához tartozott; árukereskedő, pénzváltó, pénz- és régiségkereskedő volt; a hesseni udvarhoz fűződő szoros kapcsolatai azonban rábírták kölcsönműveletekre is, ám anélkül, hogy módosítania kellett volna a hagyományos eljárásokat. Abban az időben halt meg, amikor fiaival együtt éppen tőkeáthelyezéseken dolgozott, amelyeket a szövetségesek hadmozdulatai tettek szükségessé.

A Rothschildok rendkívüli helyzetüket a nemzetközi pénzpiacon fél évszázadon keresztül főképpen Natanael Meyer Rothschild (1775—1836) személyiségének köszönhették, továbbá annak, hogy nevezettnek öt fivére Európa különböző fővárosaiban telepedett le, ami lehetővé

tette, hogy állami kölcsönkötvénykibocsátási műveleteiket egyöntetűen megállapított módon egy időben több piacon bonyolítsák le. Ha sikerült nekik maguk alá gyűrniök hatalmas versenytársaikat, ez már azért sikerült, mert ráspekuláltak az utóbbiak által gyámolított kölcsönöknek árfolyamcsökkenésére (1816—1818). Így azután, mint Richárd Ehrenberg, aki közelről tanulmányozta a bankház tevékenységét, megállapítja, a Rothschildok «nagy és szerencsés tőzsdespekulánsok lettek; koruknak üzleteit, a tőzsde finomságait és technikáját, amelyet ők vezettek be Németországba, jobban átértették, mint mások, és először alkalmazták az állami kölcsönkötvénykibocsátások hivatásos lebonyolításának technikáját a kontinens többi országaiban.»

A Rothschildok tehát egybekapcsoltan használták fel azt a technikát, amely a XVII. század elejétől kezdve alakult ki a tőzsdei ügyekben Németalföldön és azt a technikát, amelyet a kölcsönre szoruló államok és a nagyközönség között közvetítő egyének dolgoztak ki apránként a bankügyekben.

Ez a példa utánzásra talált, főképpen más izraeliták részéről, akik körülbelül a múlt század közepe óta igen komoly versenytársai lettek a Rothschildoknak. Utóbbiak, minthogy szinte kizáróan állami járadékkötvények kibocsátásával és nemzetközi tőkeforgatással foglalkoztak, egyáltalán nem kívántak nagy vállalatokat alapítani: veszedelmet láttak benne és kétségkívül attól féltek, hogy tévedések esetén meggyengítik helyzetüket. A vállalatok alapítását két portugál eredetű francia zsidó indította meg, akik ellen a Rothschildok sokszor harcoltak, nevezetesen a Pereire testvérek, Pereire Emil (1800—1875) és Pereire Izsák (1806—1880).

Fölöttébb érdekes, hogy milyen szoros kapcsolat állt fenn a Pereire testvérek és az elvont gondolkodó, Saint-Simon, valamint ennek társadalmi és gazdasági reformtervei között, aminek folytán törekvéseiknek nem is lehetett tisztán zsidó alapjuk. A Pereire testvérekben azonban megvoltak természetesen a zsidók tulajdonságai s azokat alkalmazták is programmjuk megvalósításában. Szerepük jelentős volt: először új lökést adtak általában a gazdasági életnek azáltal, hogy felhasználták mindenkinek, nagyoknak és kicsiknek tőkéit, továbbá kiaknázták egyre nagyobb tömegek spekulációvágyát hatalmas vállalatok, főként vasútvállalatok, de biztosító társaságok létesítésére is úgy Franciaországban, mint a külföldön. Az ő művük a *Credit Foncier de France,* majd még inkább a híres *Credit Mobilier,* amelyet 1852-ben alapítottak. Igaz, hogy ez az intézet megbukott 1867-ben, de lefektette az uralkodó típusú üzletbankok elveit mindaddig, amíg a német bankok, amelyek még szorosabb kapcsolatokat létesítettek a pénzintézetek és a vállalatok között, ezeket az elveket felújították és megjavították.

Sombart, mint az események tanúja, nagyobb megbízhatósággal nyilatkozhatott a zsidók szerepéről Németország gazdasági fellendülésében arra a korszakra vonatkozóan, amely a XIX. századból a XX. századba nyúlik át. Sőt azt hisszük, hogy különböző írásaiban úgy a múltat, mint a jelent illetően azok a megállapítások buzdították, amelyeket saját országában tett, amikor így ír: «Nincs modern kapitalizmus. . . ha a zsidók el nem szélednek a földkerekség északi országaiban». Valóban, a zsidó kereskedők és bankárok itt többek voltak, mint egyszerű «ösztönzők»; azok között voltak ők, akik a mozgalom vezetését tartották kezükben. S ami a bank és a tőzsde összekapcsolását illeti, a zsidók segítettek tökéletesebb formát adni neki, termékenyebbé téve a Pereire testvérek eszméit a technikusok és a pénzvilág szorosabb összefogása által.

A zsidók az Egyesült Államokban már sokkal kisebb befolyást gyakoroltak és határozottan később. Ha kezünkbe vesszük a newyorki pénzpiacról és spekulációról 1863—1875 felé írott könyveket, ugyancsak kevés zsidó nevét olvassuk bennük, kivéve a Seligmannokat, akik már akkor tekintélynek örvendtek. Azóta az erős zsidó bevándorlás sok szegény zsidót sodort az Egyesült Államokba s közülük csak gyenge kisebbségnek sikerült gazdaságilag és társadalmilag felemelkednie. Jóllehet a zsidók most körülbelül elérik ott a négymilliós számot, a gazdasági életben csak annyit jelentenek, mint valamelyik áramlás egy nagyon széles folyamban: a nagy Kuhn, Loeb et Cie bank, amikor még Jacob H. Schiff volt a társ, sőt ma is, amidőn Kahn a társ, ne ejtsen bennünket tévedésbe erre a pontra vonatkozóan.

Újabban, különösen a háború óta, a keresztények «mozgékonyabbak», a zsidókat viszont jobban áthatják a szociális eszmék s a valóban «névtelen» társaságoknak áradata, úgylátszik, részben elvonja a zsidókat az egyéni erőkifejtés terén való szerepléstől.

Befejezés.

A szövegek figyelmes megvizsgálása bebizonyította, hogy Sombartnak a zsidókról írt könyve súlyos tévedések végeláthatatlan sorát tartalmazza; azt mondhatnók, hogy egy paradoxont fejt ki következetesen olyasvalaki, akinek különösen nagy tehetsége van a széles keretű előadáshoz, de akinek tisztánlátását elhomályosítja a saját értékének érzése. Mint minden paradoxon, ez is csak téves eszméket zár magába. A jelenkorra vonatkozó rész még megérdemli, hogy elolvassuk, bár meglehetős gyakran eltorzítja a szemita nép jellegzetes tulajdonságait. A történeti rész azonban mindenképpen a nevetségesség határán jár, ami annál veszedelmesebb, mert inkább hibái, mint értékes tulajdonságai miatt a szerzőnek a társadalom

minden osztályában vannak olvasói, kiváltképpen azokban a rétegekben, amelyek még a legnyilvánvalóbb túlzásokat is képtelenek kirostálni fejtegetéseiből.

A modern kapitalizmus előbb született meg és fejlődött ki, még abban az időben, amikor a zsidók, akiket mindenütt, vagy csaknem mindenütt háttérbe szorítottak, nem is lehettek abban a helyzetben, hogy előfutárok gyanánt lépjenek fel. A keresztények körében jelent meg, anélkül ugyan, hogy bármi közössége lett volna a kereszténységgel, sőt azzal gyakran egyenes ellentétbe került. Olyan keresztények körében, akik cselekedni akartak, égtek a nyereségvágytól és leleményesek is voltak ahhoz, hogy elképzeléseiknek azokat a formákat adják meg, amelyek jól megfeleltek a szükségleteknek.

Az a század is, amely a hitújítás megszilárdulását látta, a XVII. század, szintén nagyon fontos volt a kálvinista országokban a gazdasági technika kialakulása szempontjából. Főképpen a nagyobb értékelési szabadság s a bizonyos visszahatás a katolikus egyháznak az «uzsorára» vonatkozó eszméi ellen, esett itt döntő súllyal a latba; rá kell mutatni azonban az emberibb jellegű fontolgatások és a kevésbbé nemes szenvedélyek szerepére is, amelyeket elítéltek és gáncsoltak, de liberalizmusból nem küzdöttek le.

A zsidók, akik csak meglehetősen későn jutottak el Amsterdamba és Londonba, alkalmat találhattak arra, hogy ott tökéletesítsék a technikát; kétséges azonban, hogy valóban megtették-e ezt, kivéve néhány részletkérdést. Csak teljes felszabadulásuk után kerültek abba a helyzetbe, hogy elgondolásaikat megvalósíthatták és példát nyújthattak. A Rothschildok, akik magukévá tették a tőzsde módszereit, úgy, mint azok megszilárdultak a XVII. században Amsterdamban, és fiókokat létesítettek, miként Sienna, Piacenza és Firenze bankárai a középkor derekától annak végéig, — túlsúlyú helyet foglaltak el a pénzvilágban a XIX. század első felében. A Pereire testvérek, akiknek családja azoknak a portugál zsidóknak családjaihoz hasonlítható, akik a XVII. században telepedtek meg Amsterdamban, épolyan jelentős befolyásra tettek szert nagy vállalatok létesítésével, mint a Rothschildok az állami járadékkötvények kibocsátásával. Újabban, — azok számára, akik ismerték a háború előtti Németországot: tegnap — a német zsidók, a *Berlin W.* zsidói, tökéletesítették a Pereire-testvérek eljárását azzal, hogy a technikusok és a bankok között közvetlenebb együttműködést létesítettek.

A zsidók szerepe a modern kapitalizmus kidomborításában sokban hasonlít szerepükhöz a modern pauperizmus kiélezésében. A zsidó proletariátus felkavarta a nagyvárosok szegény negyedeinek életét szélsőséges individualizmusával, azzal az akaratával, hogy kerüljön bármibe, de jobb feltételeket teremt magának, mitsem törődve azzal,

hogy súlyosbítja a helyzetet és gyöngíti az ő érdekében foganatosított szabályozások hatását; ugyanígy a zsidó kereskedő és pénzember, amikor nagy haszonszeretettől vezetve és előítéletek nélkül harcolt az életért, kihangsúlyozta a kapitalizmus következményeit.

Az a vita, hogy milyen szerepet visznek a zsidók a gazdasági életben, részben elveszti érdekességét abban a mértékben, amelyben az egyének vallási hovatartozása kisebb befolyást gyakorol kinek-kinek tevékenységére, s amely mértékben a zsidók jelentősebb helyet foglalnak el az anyagiak iránt érdektelenebb társadalmi körökben.

André-E. Sayous.

VESZÉLYBEN A MAGYAR KULTÚRA.

Amit itt el akarok mondani, arra *Ernst Robert Curtius* szép könyve adja meg az alkalmat (Deutscher Geist in Gefahr, 1932). ő ugyan német szellemről és műveltségről beszél. De a nagy háború után annyira hasonló viszonyokat találunk — a kultúra kérdéseinek szögéből is — a legyőzött államokban, hogy amit valaki Németország jelenéről állapít meg, azt kevés változattal Magyarországéról is megteheti. A politikai zavarok, az erkölcsi megrázkódtatások és különösen a gazdasági bajok — bár nem egyforma módon és mértékben — itt is, ott is sok analógiával mutatkoztak és gyakoroltak megegyező hatást a műveltség alakulására.

Legfeltűnőbb a hasonlóság, ha felülről kezdjük: az *egyetem* problémájánál, «krízisénél». A demokratikus szellem hihetetlen nagyra szöktette itt fel mindenütt a hallgatóknak, főleg a női hallgatóknak számát. Ennek már magában véve is nívó-sülyedéshez kellett vezetnie; komolyabb tudományos előkészítést, szeminarisztikus munkát csak kevés emberrel lehet elvégezni. De a nagy számon kívül sok egyéb körülmény is: törvényes intézkedés és ennek következménye járulhat itt hozzá a színvonal alábbszállásához. Pl. a mi középiskoláink — a 24-es törvény jóvoltából — a szükséges előismeretek nélkül küldik növendékeiket az egyetemre; ellenben a minősítési szakasz értelmében minden fakultás minden érettségizett számára egyformán nyitva áll. A szakképzés — a bölcsészeti karon a tanárképzés, — nyilván az átlag-növendékhez alkalmazkodva, túlzott egyoldalúsággal keres érvényesülést, előbb-utóbb az egyetem magasabb, elméletibb jellegű rendeltetésének rovására. Végül: a középiskolai abiturienseken mellett idegen iskolák idegen képzettségű hallgatói is ostromolni kezdik az egyetem portáit s ami egyelőre jámbor óhaj az elemi iskolai tanítók körében, az Szegeden már valóra vált — de mint hallom, mindkét fél nagy csalódásától kísérve — a polgáriskolai tanároknál. Ilyenfajta

állapotokra tekintettel mondja Curtius s mi csak megismételhetjük szavait: «a legsürgősebb egyetemi reformnak abból kellene állania, hogy a szélesre nyitott kaput ismét bezárjuk és megnehezítsük a belépést az egyetem helyiségeibe».

És ezt annyival inkább meg kellene tennünk, mert az egyetemek — a gazdasági viszonyok által parancsolt leépítés következtében — úgyis csak a legnagyobb nehézségek között tudnak hivatásuknak megfelelni. Nálunk a leépítés — szemináriumi könyvtáraknak és egyéb intézeteknek megfelelően gyengébb, sőt egyenesen gyenge támogatásától eltekintve — *tanszékek beszüntetésében* nyilatkozik meg. Az eljárás itt kétségkívül humánus, de tanulmányi szempontból annál aggályosabb. Csak megüresedett katedrákhoz nyúl ugyan a kormány; ezeket azonban a karok megkérdezése nélkül a saját belátása szerint tartja fenn vagy szünteti meg. Alapvető stúdiumok maradhatnak így, maradnak is tényleg gazdátlanul. Magyarországon már egyetlen antropológiai és indogermanisztikai tanszék sincsen s a keleti népek ókori történetét sem adják itt már elő, mert a közelmúlt nem kevesebb, mint öt olyan katedrának kiesését hozta meg, amely ókori nyelvekkel és történettel foglalkozott. Öt feladott pozíció egyetlen tanulmánykörnek területén! De hogyha a gazdasági kényszer a tudomány ekkora veszélyével követel összezsugorodást, nem kellene-e akkor az egyetem problémájánál a legkomolyabb formában az erők koncentrációjára gondolnunk?

Négy egyetemünk van. Ez túlságosan sok. De a kormány még mindig nem tudja magát rászánni arra — pedig az állásnélküli diplomásoknak nagy száma is ezt az eljárást követelné —, hogy 1—2 egyetem beszüntetésével a többieknek kellő alimentálását biztosítsa.

Az egyetem feladata nemcsak tudományos; azon *«élite»* kitermelése is hozzátartozik, amely a nagy tömegek vezetésére hivatott. Jól mondja Curtius: «mentől inkább tömeggé lesz a nemzet, annál nagyobb szükségét erezi az élite-nek. Helyeselhetjük a tömegnevelést, de csakis azon feltétellel, hogy, azt egy époly intenzív élite-nevelés kíséri». Demokráciákban a vezetés, a vezetők minősége és arravalósága a legfontosabb kultúrpolitikai kérdés. Az egyetem színvonal-sülyedése itt egyszersmind az egész társadalmi vezetésnek színvonalát veszélyezteti. — Minő képzettségű legyen ez az «élite?» Curtius egész tanulmányán át lelkes *humanistának* bizonyul, aki őszinte érzéssel ad sajnálatának kifejezést, hogy a görög — az általános műveltség szögéből tekintve — már Németországban is halott és a latin «félig vagy háromnegyedrészig» az. A históriából merített meggyőződése egyébként azt vallja, hogy ez nem maradhat így; hogy — úgy mint minden előzetes korszak — a mienk is meg fogja majd előbb-utóbb találni az antik világgal való sajátos kapcsolatát. A negációt itt is a restauráció-

nak kell idővel felváltania azon átmeneti fokozatokon keresztül, amelyeken a kezdeményezés emberét, a műkedvelőt az alkotó tudós, ezt meg a mesterségében jártas szakember: a virtuóz vagy a «routinier» követi, ő minden okból nem is az iskolától várja a feltámadást; ennek az életből és az élet számára kell bekövetkeznie.

Szépen elgondolt teorémák ezek, melyektől azonban — véleményem szerint — alig remélhetjük a kívánt eredményt. Abban Curtiusnak mindenesetre igaza van, hogy amint a múltban nem az iskolák voltak az antik hagyomány egyedüli befogadói, a jövőben sem szükségkép nékik kell azoknak lenniök. És helyeselhetjük azt a nézetét is, hogy épp a lelketlen iskolai tanítás fosztja meg igen gyakran a kultúrának legszebb virágait a maguk illatától. De a tanítási módszereken mindenkor lehet javítani, s amennyiben szélesebb alapját keressük a humanisztikus műveltségnek, nem igen látok más módot, minthogy az iskolákhoz, a direkt humanisztikus tanításhoz folyamodjunk. Mindenkor lehetséges lesz ugyan, hogy egy-egy nagy írót vagy művészt az antik hagyomány az általános iskolai előkészítés hiányában is inspirál. A műélvezőnek szempontjából meg bátran állíthatjuk azt, hogy a modern kultúránktól nem egyszerűen befogadott, hanem azzal «összenőtt» humanizmusban (Troeltsch) valahogyan annak is része lesz, aki Homeros helyett egy Aranyt, a görög lírikusok helyett egy Hölderlint olvasgat. De hogy az antik érzés és gondolat kellő hatással játssza a mai világban is azt a szerepét, melyet Curtius szép szóval «iniciálásnak» nevez, ahhoz — a humanizmus egész történetének példáin okulva — a közvetlen iskolai tanítást elengedhetetlennek tartom, s ennek következtében — úgy hiszem — azt a propagandát sem szabad elejtenünk, amely változtatni akar a legújabb idők antihumanisztikus törvényein és egyéb hivatalos intézkedésein.

Curtiusnak itt előadott egyéni nézeteit az az egyébként helyes megállapítás vezette, hogy az iskolai műveltség nem az egyedüli és magában véve nem is elégséges műveltség. Szerinte a német kultúrának egyenesen hibája, hogy a maga eredményeit túlhamar teszi meg iskolai anyaggá, «tantárggyá», ami által hisztorizálja és az élettől elvonatkoztatja azokat. És ebből a szempontból nem minden irígykedés nélkül mutat rá a francia és angol viszonyokra, hol mind a «citoyen»-nek, mind a «gentleman»-nek alakjában egy sokkal régibb, magasabb és egyöntetűbb kultúra öltött mai napig kiható eredménnyel testet, mint a középkor óta szétkülönült modern német polgárságban. Egyéb történeti példák után kutatva, az *iskola- és könyvmentes kultúrának* legideálisabb képviselőjén, az athéni politesen akadna meg tekintetünk.

Hogyha hazai állapotainkra alkalmazzuk az itt szóbajövő szempontokat: mi még több joggal panaszkodhatunk, mint a németek,

hogy az európai kultúrának viszonylag késői időben lettünk a részeseivé; hogy a kezdeményezés lehetőségétől elütve többnyire az utánzás és recipiálás feladatát kellett vállalnunk, s hogy sajátos politikai és társadalmi viszonyaink következtében egy erős, homogén érzésű és gondolkozású *középosztály* itt nálunk még kevésbbé alakulhatott ki, mint Németországban. Hogy csakugyan milyen kevéssé lehet nálunk a közbülső társadalmi rétegben, az aristotelesi elmélet államfenntartóiban, közösen vallott és gyakorolt életformákról beszélni, annak bizonyítására elegendő a figyelmeztetés, hogy a mágnást utánzó dzsentrit vagy pszeudo-dzsentrit épúgy a középosztályba sorozhatom, mint a zsidó közép- vagy nagykereskedőt. Semmiféle kulturális «felépítmény» nem lesz itt képes az alapellentéteket sikeresen áthidalni; még akkor sem, ha a zsidóság asszimilációs tehetségét olyan magasra taxáljuk, mint ezt Curtius — azt gondolom, helytelenül — teszi.

A részeiben elkülönülő, szaggatott struktúrájú polgársággal szemben az ipari munkások nálunk is marxi vagy — az eredeti ideák fokozatos elhalványulásával — legalább is «szubmarxi» eszmealapon szervezkednek. Nálunk parlamenti képviseletök nem elég erős arra, hogy a *szocializmus eszménye* a kultúrpolitika mélyéig éreztesse a maga hatását. De a közelmúltban (Károlyi Mihály idejében és a kommün alatt) kaptunk mi is némi Ízelítőt arra nézve, hogy a szocializmus értelmében átreformált iskolák és «a szellemi termelés tanácsa» miként szolgálnák az emberiségnek legmagasabbrendű érdekeit. Külföldön meg az orosz szovjet (sokkal jobban, mint a közelmúlt német kompromisszumos és időleges kormánynak felemás politikája) igazíthat bennünket útba atekintetben, hogy mit jelent a kommunisztikus ideáknak következetes érvényesülése a kultúra területén. Hogyha a *műveltség» (Bildung)* — Max Scheler szerint — «a személy részvétele mindabban, ami lényegszerű a természetben és a történetben; a világ önkoncentrációja az emberben, azaz az embernek világgá fejlesztése», akkor a szovjetnek sikerült ennek a műveltségnek teljes ellentétét, valóságos antipódját a mechanizált, az állami termelés puszta gépezetévé megtett emberben felállítani. Modern kultúránknak nincs is nagyobb ellensége és veszedelme, mint ez a szovjet-ideál, s bennünket rávonatkozólag nem fog megtéveszteni, ha azt halljuk, hogy — egy számunkra idegen, abszolút világból vett gyakorlat utánzataként — az orosz laboratóriumokban szorgalmasan dolgoznak, sőt hogy vaskos kötetek jelennek meg a szovjettudomány piacán amaz «ideál» szolgálatában.

A nagyháború következményei a társadalmat — főleg a legyőzött államokban — *«politizálták».* Az erős érzelmi hullámzástól kísért alkotmányváltozások, az élénk politikai pártküzdelmek olyan társadalmi rétegeket is bevontak itt az aktív politikába, amelyek

azelőtt — normális időkben — teljesen távol állottak a közügyekkel való foglalkozástól. Nyert mindezzel a kultúra valamit? önállóbb, önmeghatározóbb egyénekké tette-e a kényszerű politikai autodidaxis az embereket és elősegítette vagy legalább megengedte-e, hogy az újszerű viszonyok végső eredőjeként egy olyan *közös életnézet* alakuljon ki az egyes állami szervezeteken belül, amelyben politikai pártok fölött szegődhetnek a nemzeti műveltség szolgálatába a nemzet fiai?

Németországban egyelőre sokkal zavarosabb a helyzet, semhogy igennel felelhetne a felvetett kérdésekre könyvünk szerzője. A német csak politizáló, de nem «politikus» nép lett az újszerű viszonyok között; egyelőre távol áll attól a fegyelmezett tapintattól és biztos szimattól, amely saját közügyeinek megbírálásában és vezetésében az angolokat jellemzi. Ami azután a kultúra speciális kérdéseit illeti, a legtöbb párt kultúrpolitikai programmot egyáltalán nem ad, sőt vannak baloldalú politikai szervezetek, melyekkel szemben még a kultúrgyűlöletnek vádja is jogosan lenne támasztható, legalább is mint a jobbsorsúak, a «műveltebbek» ellen érzett ressentiment-é. De azért a nemzeti alapon álló világnézeti reflektálás és tömörülés sem hiányzik a német társadalmi elmélkedésekben, s mint olyat azon ifjúsági mozgalmat mutatja be Curtius, amely a *«Tat»* című lap hasábjain hangoztatja elveit. Erről a mozgalomról mi magyarok vajmi keveset tudunk (már a diadalmas hitlerizmusnak nézeteiről többet hallottunk) és tán elegendő, ha egyszerűen tudomást veszünk arról, hogy a zűrzavaros Németország fiataljai között van olyan különös, saját magának ellentmondó irányzat is, amely nemzeti akar lenni, de forradalmi módon és eszközökkel; amely egy új «nemzeti mütosz» nevében az eddigi «hagyományok, programmok, világnézetek és kötelékek» pusztulását hirdeti és fölényes dogmatikával üzen hadat mindenfajta intellektualizmusnak. Hogy az ilyen badarságtól a kultúra nem sokat várhat, azt nem kell külön bizonyítani. Curtiusnak nyilván igaza van; ez a mozgalom előbb a maga benső ügyét intézze el: választásában döntsön *náció és revolúció között.* Ezen alapkérdés tisztázása nélkül az efféle nacionalizmus a legnagyobb, a legszentebb értékek gyilkosa lehet.

Minő kulturális gondolatokat, szándékokat és irányokat érlelt meg nálunk *Magyarországban* a nagyháborút követő politikai élet? Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a műveltség kérdéseivel a nagypolitika nálunk époly kevéssé vagy még kevésbbé törődik, mint egyebütt. Teljesen hiába tudakozódnánk azon kultúrpolitikai programm után, amelyet az «egységes párt» vagy valamely ellenzéki frakció a magáénak vall. Ez a rendes közömbösség a kultúra iránt természetesen nem szokott az ellenségeskedés hangjába átcsapni. De előbbi kultuszkormányunk szerencsétlen kirakat-politikája sok-

szorosan provokált olyan parlamenti bírálatokat, amelyekben a kulturális és pénzügyi ellenvetések veszedelmes — mert nehezen elválasztható — kapcsolatba kerültek egymással. Különböző árnyalatú gazdasági pártjainkat bizonnyal senki sem fogja kultúraellenességgel vagy éppenséggel kultúragyűlölettel megvádolni. De azért mintha mégis csak lenne valami azok tendenciájában, amitől ép a legmagasabb, a legdifferenciáltabb kultúrigények a legkevésbbé várhatnak könnyű elismerést.

Egész műveltségünket érintő *világnézeti* szervezkedésre csak a kommünt követő ellenforradalmi időkben került nálunk a sor. Ezek az elfogultan egyoldalú szervezetek azonban kénytelenek voltak előbb-utóbb leszerelni, de azért hatásuk a numerus clausus megszorító intézményében és a keresztény közvéleményben a mai napig érezhető. Az *ifjú nemzedék* nálunk is a maga külön hivatásának gondolja, hogy az országos bajokkal a megváltozott viszonyok szemszögéből foglalkozzék. De e körökben kulturális kérdések csak kivételesen kerülnek szóba; gazdaságpolitikai megbeszéléseikre, tervezgetéseikre meg nem lehet azt állítani, hogy ezek valamely egységes, jól átgondolt s az újszerű viszonyoknak megfelelő új világnézetnek alapján történnének. Olyanféle metafizikát, minővel a németek körében Curtius számolhatott be, a mi fiatalsági mozgalmunk nem teremtett meg; igaz, hogy az öncélú, magát saját dünamikájában kiélő forradalmi szellem sem tapasztalható benne. Bizonytalan életkorú ifjaink részben régi — főleg szocialista — ideológiában gondolkoznak tovább, részben megelégednek azzal, hogy — miként ez a fiatalokhoz illik — becsületes őszinteséggel és lendülettel adnak a közkívánságoknak kifejezést külön ideológia nélkül. Pedig mindenkép szükségét éreznők egy olyan lezárt, újszerű, a fennálló politikai és felekezeti ellentéteket kibékítő magyar közfelfogásnak, amely egyrészt tervszerűen irányíthatná az új viszonyok közt elengedhetetlenekké vált reformokat, másrészt sikeresen védené meg és fejlesztené tovább a meglevő magyar értékeket mindenfajta nemzetköziséggel, szocializmussal vagy polgári radikalizmussal szemben. De a vezető társadalmi elveknek efféle konszolidálódását csakis az ifjabb és idősebb nemzedék összeműködésétől remélhetjük. A világ politizálódásával függ szorosan össze az a növekvő megbecsülés, amelyben a *szociológia,* ez az új fajtájúnak érzett tudomány, a modern emberek körében részesül. Örömmel vesszük tudomásul, hogy a német «akadémiai» felfogásmódnak olyan kiváló képviselője, mint Curtius, szintén helyeslőleg nyilatkozik a szociológia tudományos igényeiről és törekvéseiről. (Mennyire másként volt ez még egy évtized előtt, von Below idejében!) Mert néki csak a *«szociologizmus»* ellen van kifogása, értve e szón: «a szociológiának elméletbe öltöztetett utópisztikus érdek-ideológiáját». De van-e

a szociológiának, kérdezhetjük joggal, ilyenféle, tartalmában jól megfogható «érdek-ideológiája»? Hiszen még azok is, akik egyek a gondolatban, hogy a társadalomtant kell az emberrel foglalkozó elméleti törekvéseknek középpontjába állítani és nem az «antropológiát», mint a filozófiának egyik részét, még azok is — mondom — nagyon különbözőképpen vélekedhetnek tárgyuk egyes témáiról és egymásnak teljesen ellentmondó szociológiai nézetekhez juthatnak el. Curtius Mannheim-nek egyik ismert könyvét (Ideologie und Utopie) mutatja be a «szociologizmus»-nak aggályokat ébresztő példájaként. Úgy vélem, hogy Curtiusnak teljesen igaza van, amidőn visszautasítja Mannheim destruktív relativizmusát s az írónak saját szubjektumára, forrongó időkben és elméjében keletkezett «életzavarára» vezeti vissza az általános formában előadott tételeket. De hiszen a Mannheim-féle eszmék, többek közt: «a szabadon lebegő intelligencia», csupán egyes lehetőségek a tudás szociológiájának sok képzelhető feltevése közül és semmiképen sem következnek magából a «szociologizmusból», úgy ahogy a szót Curtius definálja és értelmezi. Mert a szociológiának tán sokkal inkább állana «érdekében» s alapelvének is jobban megfelelne: «szabadon lebegő intelligencia» helyett egy «megkötöttel» operálni. Legalább is a mi Magyar Társadalomtudományi Társulatunk — de anélkül, hogy a «szociologizmus» nevére igényt tartana — emberi természetünk és értelmünk megkötöttségéből vezeti le legfontosabb nemzeti és emberi kötelességeinket s ép a «szabadon lebegő» intuellektől félti legjobban azt a magyar kultúrát, melynek egyes veszélyeztetett pontjairól mondottam el ez alkalommal — rapszodikusan és nem rendszeresen, mert idegen elmélkedések árnyékában — egyet-mást.

(B.-almádi, 1932 júl. 10.) *Hornyánszky Gyula.*

A POLITIKAI ÉRZÜLETEK SZEREPE A MAI TÁRSADALOMBAN.

— Második és befejező közlemény. —

Dolgozatunk második részében nem ígérhetjük, hogy a politikai lélektan többi problémáit az eddigi fejtegetés nyomán egyenletesen átvizsgáljuk. Sokkal szélesebb körbe jutottunk, mintsem hogy itt ezt célul tűzhessük ki magunknak. Feladatunk rávilágítani az új tudományterület *egyes* kiemelkedő pontjaira, amelyekről széttekintve megláthatjuk, mennyi még a teendő és milyen az ilynemű problémák természete. Mindenekelőtt néhány kollektív jellegű témára mutatunk rá.

C) Kollektív alakulások.

13. A közakaratról.

A közönség spontán kialakuló érzülete képezi alapját az ú. n. közakaratnak (volonte generale). A közakarat részben mesterségesen létrejött valami s így feladatunk megállapítani, minő súlya van a természetes s minő a mesterséges közakaratnak — oly kérdés ez, mellyel az államtan politikai-lélektani szempontból[1] eléggé nem számolt. Itt csupán arra lehet rámutatnunk, hogy egyes probléma-feltevések mikép lehetségesek. Lehetséges-e úgy tenni fel a kérdést, hogy a természetesen alakuló közakarattal szemben a mesterséges, mintegy hivatalos közakarat az irányadó, avagy megfordítva? Mindkét probléma megoldhatatlan, mert helytelenül tétetett fel a kérdés. A közakarat értékessége részleges és feltételes mind a két oldalon.

Egy másik kiindulás azt mondja, hogy a törvényhozásnak a puszta «közakaraton» való alapulása *naturalizmust* jelent,[2] azaz ami tényleges akarat, az még nem érték, nem jogszerű, hanem csak faktum, valóságos erő, amely értékközömbös hatalom. Hatalomból nem lehet az értékre, a jogszerűre more naturalistico átugrani. Ez az álláspont aztán a «közakarat» alapulvételének elvi mellőzése felé fog gravitálni, de általánosságban szintén helytelen problémafeltevés. Helyes lesz az, ha azt mondjuk: a közakarat, köznyelvben gyakran: a népies

[1] Vannak figyelemreméltó szempontjai B. Bosanquetnek: *The philosophical theory of the state.* 2. kiad. 1910. 155—179. 1.

[2] Van is oly nyilatkozat, amelyet ily alapon kell megcáfolni, így Rousseau nál ez *p.* tétel: «a szuverén hatalom, már az által, hogy létezik, *mindig olyan is, amilyennek léteznie kell»* (sic). Idézi Concha, *Politika,* 1895. 262. 1.

tendenciák nem értékközömbösek, nem is értékellenesek vagy értékesek, hanem változó tartalmúak. De milyenek átlagosan véve? Mit mondjon a gyakorlat? Egész történeti közösségeket akaratuk teljes megromlásában nem szokott találni a történelem, csak egy extrém elméleti álláspont teheti a közakaratot mintegy «gyanússá», épúgy mint szentté (vox populi vox Dei). A közakaratról feltételezhető, hogy rejlenek benne egészséges «jelentménytartalmak» (Sinngehalt), amelyeknek kifejlesztése jogosult cél. A jelentménytartalmak[1] nem közömbösek, sőt értékes magként többnyire igen jelentősek,[2] ámde részben nem eléggé világosak, nem kifejlettek, részben ellentmondók. A gyakorlati tényállás tehát az, hogy a közakaratot revizió alá kell venni, értékcsíráit ki kell fejleszteni. így ez sem nem «arisztokratikus», sem nem «demokratikus» valami, hanem a kettő együtt. Azt azonban nyilván már a politikai lélektan alapján meg lehet állapítani, hogy minden ú. n. «közakarat» mellőzése — annak eleve értéktelenné és «zavarossá» deklarálásával — nem jelent mást, mint az érzületi alapok elsorvasztását, káros államközömbösséget, szkeptikus apolitizmust hozván létre végeredményben. Egy népben, vagy tágabban szólva bárminő történeti közösségben, pl. államban *élő közösségi érzület (érzületek) szilárdsága, virulenciája és kifejlettsége éppen a legnagyobb államfenntartó hatalom,* amely különösen nagy állami válságok idején tűnik ki roppant jelentőségében. Ha békeidőkben az állami «apparátus» jól funkcionál is s úgy tűnik fel a dolog, hogy a racionális jogalkotás és jogalkalmazás szinte az egész vonalon (étatizmus!). egyedül tartja üzemben az állami élet gépezetét, keserűen csalódunk, ha azt hisszük, hogy ez a berendezés válságok esetén is kielégítő.

[1] Kelsen elméletét tisztázva Moór Gy. többször is hangsúlyozza *(Reine Rechtslehre, Naturrecht u. Rechtpositivismus* c. cikk a Kelsen-Festschriftben: «Gesellschaft, Staat, und Recht». 1931. 73. 1. 1. jegyzet), hogy «die sozialen Fakta... tragen bereits... einen spezifischen Sinngehalt, und zwar einen Inhalt, der einen normativen Sinn, einen normativen Geltungsanspruch hat».

[2] Ezért aztán éppen nem értelmetlen dolog, ha a törvény kijelenti: «a képviselők az *egész nép* reprezentánsai» (s amidőn a «maguk lelkiismeretére» hallgatnak, 1. belehelyezik magukat egy közösségi tudat egészébe, v. ö. Wir-Bewusstsein; ez egy formális elem, amelyen túl 2. tartalmilag in concreto a nép *érzülettartalmát* is érvényesítik felszólalásukban és szavazatukban). «Soll das Gewissen in jenem Satze etwas Juristisches besagen, so muss es *auf ein ethisch-politisches Konkrétum* verweisen, auf einen objektíven Masstab, für den allein der Volkswille in Frage kommt» (H. Heller, *Die Volkssouverenität,* 1927. 76. 1.). Óvakodnunk kell egy gyakori, s lappangó feltételezéstől, amely, mert a «népakarat» igen *kialakulatlan* lehet, azt hajlandó merő *fikcióvá* süllyeszteni, ami csak arra jó, hogy politikai elméletek kényelmesen alátámaszthatók legyenek. Ama «népakarat» mögött igenis meglévő *érzületeket* látunk még, melyek bár csak *potenciális* motívumokból tevődnek össze, így is realitások.

Amidőn a sokáig félretolt döntő kérdések, a nagy problémák megoldása következik, olyankor mindig érezhető, hogy több is kell, mint az állam béke- és rendapparátusa, kell a nép életében szunnyadó s mégis élő *érzületi* alapok támaszának igénybevétele. Ezért szükséges a politikailag «csendes» időkben is arra eszmélni, hogy a közösségi élet mélyén élő «jelentménytartalmak», érzületek kellő gondozása époly állami feladat, mint aminő a mindennapi törvényhozás és alkalmazás kérdése.

Nem tartom egészében *általános* politikai-lélektani kérdésnek azt, hogy az ú. n. közakarat természetes elemei «akaratnak» mondhatók-e, avagy érzületeknek. Ez a *konkrét* tényállás megfigyelésének a kérdése. Lehetséges, hogy van már bizonyos kérdésekre vonatkozólag közakarat, más kérdésekre nézve még nem fejlődött ki, tehát csupán sejthető érzületi csirák állanak fenn.

Sajátos tényállás, hogy kormányzó pártok — gyakran épp a kialakulatlan helyzet folytán — nincsenek is mindig tekintettel az *ú. n.* közakaratra, viszont ellenzéki pártok ilyet vagy kiéreznek (gondolatilag beletalálván a helyzetbe), vagy feltételeznek. Gyakran az ellenzéki pártok közelebb állanak a közérzületekhez, ki is fejezik s ezzel támogatják azt. De épp mert az ily érzületállapot — potenciális motívumokról lévén szó — csak körvonalaiban sejthető, nem mindig lehet a megsejtett érzületeket politikailag «készpénznek venni». Ez a helyzet magyarázza meg aztán a kormányzó («többségi») pártoknak azt a magatartását, amely szerint a még kialakulatlan, «forrongónak» mondott, vagy annak vélt érzületeket politikai irányító tényezőnek *még nem ismeri el. «Gouverner c'est se dépopulariser.»* A francia közmondás igen világosan mutat egy tényállásra: aki a kormányzást vállalja, annak adott alkalommal a népszerűtlenséget is kell vállalnia.

Másrészről azonban ugyanez az álláspont téves útra vezethet, amennyiben a *már elismerendő* érzületeket is quantité négligeableoknak véli: — a politikai akció elkésik s az események a mindig aktuális természetű politikai beavatkozás feje fölött siklanak át. Ez a sajátos tényállás arra figyelmezteti a politikai pszichológust, hogy az érzületek mellőzését mindig legalább is mint hibaforrás lehetőségét tekintse.

14. A kollektív érzület egyéb fajai.

A kollektív érzület számos faja található fel aszerint, minő *társadalmi* vagy *időbeli* egységről van szó. Itt nem terjeszthetjük ki a nyomozást egyik irányban sem, csupán bemutatunk egy-két példát konkrét idézettel kapcsolatban, amelyek mutatják, minő kollektív formákban játszik a *közérzület* vagy *korér*zület szerepet s látjuk azt,

hogy mindig potenciális motívumok állományára utalnak. Azt olvassuk például, hogy a francia kormány újabban az állampolgárság megszerzését rendkívül megkönnyítette azért, hogy idegenek honosítása által fölszaporodjék a francia faj és «csak akkor ijedt meg, mikor a honosítás széles kapuján nagyszámú német munkás is becsempészte magát, mégpedig főleg a németekkel vegyeslakosságú területekre, ahol már veszedelmet jelenthettek, hiszen Franciaországnak amúgyis sok a németje. Elzász most is 90%-on felül németnyelvű, de *immár az érzülete is* német». Ebben azt látjuk meg, hogy *a nemzeti asszimiláció* kérdésében is főleg «érzületi» kérdés rejtőzik, de ez egyben példa arra is, hogy a nemzetiség is megváltozhat, *ha* új érzületek állandósulnak; itt is, a nemzeti «érzés» területén tartósan egybekapcsolódott potenciális motívumok csoportja a kiemelkedő, ha nem is főkérdés.[1]

Még egy példát. *Egy egész korszaknak* meglehet a maga általános érzülete s. ez általában értékeléseiben nyilvánul meg. Ez is, mint minden érzület, potenciális valami, tehát még kell valaminő kiváltó ok, amely hirtelen felszabadítsa a feszültséget. *Ameddig ez nincs meg, egy új korszak még a réginek lesz a folytatása, anélkül, hogy az érzülete is a régi volna.* Megvan az új latens tendencia s mégsem születnek meg az új intézmények. Vierkandt[2] szerint «mi az előző századdal szemben egy új korszakba léptünk … Új a mi korunk — de *inkább az érzületében* (sic), mint állapotaiban ... a kész intézményekben», íme, ezt a régi szójárással egyszerűen «korhangulatnak» mondanók. Több ennél, Vierkandt egész helyesen használja az érzület szót s itt látjuk azt, hogy nemcsak lokálisan, egy-egy körben, intézményben, mozgalomban, hanem egész általánosságban: a korban, annak mélyén is serkedezik új «érzület» s az új érzület *megelőzi az új századot, mint dinamikus potencialitás.*

Ez is a politikai lélektanba tartozik, fontosabb, mint bizonyos költőinek és érzelminek nézett «hangulati» sziluett a kor arculatán.

15. Érzületek politikai válságokban. A pártérzület.

A látszatérzületek nyugalmas időkben megszaporodnak s nyomaik a társadalom arculatán széles vonalon felfedezhetők. Különösen, midőn régebbi intézmények élanja kihűlőben van és érdekek fűződnek azok fenntartásához, a velleitások ápolandóknak tartatnak. Van eset arra, hogy joggal, hiszen az egyén érzületi kilengéseivel

[1] A kérdés ez esetben annyiban bonyolódottabb, amennyiben a közösségi («mi») tudat mint alapvető formális elem elsősorban jő tekintetbe.

[2] Futólag utal erre, mégis kibukkan a dolog veleje, a *Gegenwart* cikkében, Handw. der Soziologie, 1931. 142. 1.

szemben társadalmilag szükséges lehet egy bizonyos stabilitás. De egy velleitásözön átmeneti jogalappal is alig bírhat. Csak a stabilitás-érdekig terjedhet egy szórványos velleitás, tovább nem, főkép nem lehet erkölcsi szkepticizmus melegágya.

A velleitások halmozódása feszült atmoszférát teremthet, lassan és észrevétlenül megritkul egy erkölcsi levegőjű közbizalom, amely olyannyira szükséges a nyugodt, biztonságos érintkezéshez. A nyugtalanság szelleme üti fel a fejét: vájjon mindaz, amit szóban-tettben láthatunk, az igazi érzület szilárd alapjára enged-e következtetni? Ily feszültség van kibontakozóban akkor (sajnos, nem egyszer csak felszínes gyanúokok alapján), midőn «izgatott» lesz az idők járása. Ilyenkor van szükség erőteljes *pártprogrammra.*

A politikai programmtalanságot veszedelmes állapotnak találjuk, mert nemcsak nem engedi meg határozott érzületek kikristályosodását, hanem in concreto meglévő politikai érzületek elsorvadása mellett in abstracto *a* politikai érzület «tárgytalanná» válását mozdítja elő.

A *politikai pártok* tömegérzületek hiányában erőtlenekké válnak. Az érzület, mint láttuk, nem valaminő rögtönzés terméke, a motívumok, közéleti tapasztalatok, lassú halmozódásából és rendeződéséből keletkezik. Ezért nem keltenek úgyszólván semmi hatást rögtönzött pártprogrammok; legfeljebb csak gyakori «szólamokat» hoznak forgalomba. Ezek pedig jó esetben csak mint felszínes érzületek, *velleitások* élhetik világukat. Az ily velleitások haszna csekély, a legelső politikai szél elsodorja őket, mint ősszel a fák leveleit.

Mindig figyelemreméltó tény az, hogy a politikai pártok tömeglélektanilag elsősorban nem aktuális *érdekekre,* azaz konkrét célok kitűzésére támaszkodnak, hanem *érzületekre,* aminek jó és rossz oldalai egyaránt vannak. Témakörünk nem a hazai fejlődés vizsgálata alkalmával pattant ki, itt mégis utalhatunk arra, hogy nálunk az ú. n. függetlenségi pártok érzület dolgában megalapozottabbak voltak és fenntartották a pártot, bár egy egész kormányzati apparátus dolgozott is ellenük. Ezzel szemben az ú. n. kormánypártok nem a szív, hanem a belátás pártjai voltak; az Ausztriával való viszony felbonthatatlanságára, avagy az államélet folytonosságának értelmi belátására hivatkoztak. Ez nem mutatkozott elégnek. Az 1918-iki októberi válság világos intő jel nekünk: figyelmeztet arra, hogy *egy puszta «belátáson» alapuló párt még akkor is gyenge, ha alapvető érdekek fűződnek hozzá s erről világos tudatunk van.* A kisebb érdekszövetségek, klikkek, frakciók is gyengék, bár rendkívül kecsegtető az előttük lebegő cél elérése, s még a nagy pártok is könnyen kettészakadnak, ha csak érdekek fűzik össze, nem pedig *érzület* is.

Ritkán található fel az, hogy a választási gépezet rendszeresen tud győzedelmeskedni oly tömegen, melynek érzülete önálló s így nem lehet őt meghódítani sem érdekei ápolásával, sem semminő propagandával. Csak rövidlátású politikus az, aki előtt érzületileg színtelen tömegek látszanak az egész vonalon kívánatosaknak.

Viszont arra is rá kell eszmélnünk, hogy nem követelhetünk minden vonalon érzületeket. «Rémülve látom, mint uralkodnak körülöttem mindenütt meggyőződések» — mondta egy francia államférfiú. Ez a mondás arra utal, hogy ha valóban ezer forrásból buzog fel mindenfelé az érzület hősugara, az egyben kaotikusan sokféle lehet és összeegyeztethetetlen. Ez is válság vagy forradalom jele. Nem kívánatos honorálni az érzületek hőfokát az egész vonalon. Érzületi káosz helyett még egy lagymatag velleitás is elfogadható átmeneti állapot gyanánt. De mi itt nem politikai etikát akarunk írni, csupán tényeket kiemelni a homályból és azok összefüggésére mutatunk rá. E tekintetben a tényekből az tűnik ki, hogy *úgy a sokféle túlfokozott érzület veszedelmes lehet, mint az, ha hagyományszerűvé válik az érzületek mellőzése,* mintha az érzület állandó quantité négligeable lehetne politikai lélektani szempontból.

16. A «visszás érzületek» (ressentiment) és az «elvi ellenzéki álláspont» szerepe.

A politikai pártok sorában az ellenzéki pártok szerepe annyiban sajátos, hogy mintegy a «népies kívánságok» letéteményesének tartja magát, a közvéleménynek ad hangot, a csirázó népakaratot, illetőleg a közönség érzületét *fejezi ki.* Ha csak ennyiben állna az ellenzék lélektani szerepe, úgy az többé-kevésbé ügyes formulázáson, «közhangulat»-kifejezésen nem jutna túl. Nem válnék valódi politikai ellenféllé, hanem mintegy rosszindulatú semlegesség álláspontján álló politikai informátor lenne. Ennél az ellenzék több, hiszen hatalomra tör s e célból a többségi vagy kormányzó párt vagy koalíció pozícióját le akarja rontani. Ez a lerontás természetesen nem mindig objektív, «érveken» alapuló, hanem szubjektív, «érzületeken» nyugvó. Ennek a szubjektivitásnak főforrása az a kesernyés *ressentiment,* amely több, mint hangulat. M. Scheler oly kitűnően írta le, hogy itt csak utalunk erre a gazdag tanulmányra.[1]

Azonban van nemcsak *aktuális* ellenzék, hanem egy tartós «elvi ellenzéki álláspont» is, amely a párthoz csak tapadhat s épp az ily «elvi ellenzéki álláspont» az, amely mögött egy ressentiment húzódik

[1] *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. Vora* Umsturz d. Werte c. tanulmánykötetében. 3. kiad. 1923. I. 27—233. A ressentiment szerinte lefordíthatatlan, a *Grollhoz* áll közel.

meg — az «elv» csak látszat, az «álláspont» csak szubjektív öncsalódás. A ressentiment ugyanis *tartós* állapot, harag, gyűlölködés forrása. Akkor áll elő, amidőn mi valaminő visszásságot érzünk, mi — szerintünk, szubjektíve— valaminő visszásság súlya alatt élünk s mégsem az elszánt harcos hevével, de a titkolt lemondás gyengeségével[1] tekintünk reá. Nem oly állandóan aktuális tényező ez, mint Nietzsche feltételezi és nem egy aktuális irigység.[2] A ressentiment mélyen lappangó potenciális motívumokból áll, tehát érzület. Kétségtelen, nem konkrét ellenhatás ez, nem egyszerű «ellenérzés». Vannak bennünk «visszás érzések», illetve «visszás érzületek»[3] — kapcsolatban igaz vagy vélt visszásságokkal és önmagában lélektanilag is visszás tény — ressentiment, melynek sajátos vonása, hogy nemcsak egyes politikai cselekedetek vagy álláspontok bírálatára késztet, éles, keserű hangot intonál, hanem az értékelő elveket, kiindulási szempontokat is marólúggal önti le. Ez a lerontás a főgyönyörűsége[4] a ressentiment boldogtalan tulajdonosának, elvekbe való belegázolás, *végül* pedig a hatalomnak «elvi» gyűlölete, a hatalom megnemértése alapján. Itt csak annyit kell még kiemelnünk, hogy a ressentiment mögött elferdült vagy csökkent erőtudat található fel bizonyos szentimentális képzelgéssel kapcsolatban. Oly valami, amit az irodalomtörténet *titanizmusnak* nevez s ami a Sturm- és Drang-zsenik kedvenc eszméje — önmagukról. Nem igazi erőtudat ez, inkább csak hangulat. «Es bleibt bei der Gefühlsschwelgerei, die von den grössten Taten träumt, aber nicht eine, wenigstens nicht *eine zweckmassige* verrichtet. Der sog. Titanismus ist ein ungeheures Kraftgefühl, bei dem die Kraft fehlt ...»[5] A ressentimentban is van egy ily *látszólagos lendületkészség,* ígéret és

[1] Descartes *(Sur les passion de l'ame* c. 202) a harag «második fajában» sejti meg a ressentiment-et, mely a «legközönségesebb és leggyengébb lelkek» sajátossága s amely felmerül, mert bizonyos áhított «javak másoktól függenek».

[2] Mint L. Klages gondolja: *Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches.* 1926. «Lebensneid» fejezet.

[3] Dr. Vincze M. orvosnő hívta fel figyelmem erre a szóra, mely nézetem szerint teljesen megfelelő, legalább is hasznavehető szó.

[4] Az «örökké ellenzéki» típusára általános korhelyzet is hat. A ressentiment összefügg a *belső hajlékonyság elvesztésével,* az érték- és célképzetek korai lezáródásával, amit ma *már az élet elgépiesedése* is magával hoz. Egy karakterológus arra utal: «Szűkkörű hajlamokkal bíró természetek ama néhány lehetőséghez kapaszkodnak, amelyet a világ tartalmaz számukra; és ha ezen lehetőségek egyikén nem sikerül hajlandóságuk kielégítése, úgy nem bírnak nyomban másfelé pótlást találni, hanem nyakasán megmaradnak határozottan kialakított óhajuknál. Ez pedig annyit jelent, hogy egy *megrögződött elégületlenség állapota* keletkezett, amely olykor éppen affektusmaggá válhat». Häberlin, *Der Charakter.* Basel, 1925. 114.

[3] W. J. Wolff, *Goethe,* 1921. 31. 1.

biztatás önmagunknak, de amely nem válik valósággá, mert nem valódi a mögötte álló erőtudat sem. Az erőtudat tapogatózó tévelygése az erőtudat látszatával — ez jelenik meg itten.

Nagyon jellemző a XIX. század végén s a XX. század elején egyes radikális pártok ressentimentja. Telve vannak békétlenséggel, túlhajszolt kritikával (pl. a szocialisták egy többé-kevésbbé elrajzolt bourgeois-típus maró kritikájával) — és ígéretekkel, melyeket önmaguknak és a jövő társadalomnak tesznek. De nincs meg bennük az igazi kulturáltság erőtudata s a pozitív programm nyugalma, ellenkezőleg idegesség s bántó vádak özöne ütközik ki arcukon. Egy cctitanizmus», mely nagy tettekről álmodik, s amely bensőjében ressentiment-nal telik meg, egy quasi erőtudat nyugtalanságával. Ez a pártérzülettípus sokféle variánsban található fel mindenfelé, akár konzervatív szélsőjobboldalon is. Tulajdonkép az *«elvi»* ellenzéki álláspont mindig ressentiment-teltségre mutat. A visszás érzületekről tüzetesebben máskor szólunk.

Politikai lélektani nézőpontból annyit kell itt röviden hozzáfűzni, hogy tulajdonkép *két ellenzéki párt* lehet: 1. ressentiment-telt és 2. ressentimentmentes, amely utóbbiban csak futólag és esetlegesen van meg visszás érzület, nem is érzület, csak valaminő ellenérzés. Fontos tény az előbbi kiküszöbölésére a parlamenti «két pártrendszer», mely mindmáig uralkodik az Egyesült Államokban és csaknem máig uralkodott Angliában. Ahol ugyanis egy ellenzéki párt érzi, hogy uralomra kerülhet, eleve gondol aktív jövőjére, azaz hatalmi pozíciójára is. A ressentiment-telt párt ellenben örökké élesen bírálja s ócsárolja a kormányzat minden, jó és rossz aktusát, örökké «peturbános», mert érzi, hogy szavai csak szavak és nem lehetnek tettek, igyekszik tehát szavait minél fullánkosabbá hatványozni.

Egy örökké-kirekesztettség társadalmi állapota alapja a visszás érzület lélektani állapotának. Ha valaki sokáig félre van szorítva, érzi, könnyen gyökeret ver lelkében a ressentiment, tehát eleve fel kell ismernie a bajt, hogy védekezhessen ama «keserű hangulat» ellen.

így kollektíve is, minden tartósan ellenzéki párt gyűjti, halmozza a visszás érzületeket. Észrevétlenül odajut, hogy eleve meghamisítja maga számára a tényeket s azok objektív felfogásának lehetőségeit egyre inkább aláássa. Végre aztán — közszóval, de pszichológiailag nem helyesen: «keserű hangulatában»[1] — oly szubjektív lesz, hogy

[1] Tipikus ressentiment-mondás (Spinoza, *Ethika.* III. 55. scholium M. ford. 149. 1.): «Minden ember akkor örvend legjobban önnön szemléletének, amikor olyanokat szemlél magán, *amiket másokban tagad».* írja továbbá, hogy a maga fogyatékosságának «szomorúságát oly kép törekszik eltávolítani, hogy *társainak tetteit balul magyarázza» . . .* Igen érdekes Spinoza indulatelméletét a ressentiment-háttér szempontjából átvizsgálni.

maga számára «elvi álláspontnak» látszó alapon nem lesz aktíve és pozitíve harcias, hanem igen sokszor csak «erősködik» s minél nagyobb kellemetlenségeket okozva, valójában — az «utolsó» bosszúját kitöltve s gondolatban élvezve — *belső lemondásban van.*

A ressentiment «önmérgezés» (Max Scheler); szénmonoxid, mely elsősorban a friss erőtudatot ássa alá, kábulatot okoz, aktív oxigénfelvételre alkalmatlanná teszi a szervezetet, önbénítást okoz. A visszás érzület ilyképp árt annak, aki magában kifejlődni engedi. Descartes[1] írta: «Állítom, hogy a gyűlölet legkisebb mértéke árt, mert egy bajnak a gyűlölete nem késztet oly tevékenységre, mely jobban nem volna megtehető a bajjal ellenkező jó szeretete által».

Elméleti fejtegetéseinket e ponton lezárjuk, s csupán epilógusként utalunk majd alább némely újabb fejleményre. Eddigi utunkon főtörekvésünk volt rámutatni az egyes problémákra, «feltenni» akartuk azokat, bemutatva, minő és mennyi probléma vár a jövő politikai-pszichológusára. Sok hézagot hagytunk, hiszen nem lehet feladata ez egy dolgozatnak a probléma kimerítése. Megelégszünk azzal, hogy a politikai lélektan *jellegét* mutassuk be, s némiképp megjelöljük a probléma területét.

Egész sora van még kutatásra váró s idetartozó problémáknak. Ilyenek a következők:

Vizsgálat tárgya lehet a *demokrácia* lélektani alapja. Minő az a «közakarat», melyen alapszik, vagy alapulni látszik. E kérdés oly messze vezet, hogy lemondtunk egy fejezet közbeiktatásáról. A politikai demokratizmus túlhajtott képzelete, látható, könnyen vezethet arra a feltételezésre, hogy egész tömegek képesek — nyugodt időkben — politikai érzületekkel töltekezni. Nem egyszer alapszik ez tömeglélektani csalódáson, elsősorban a politikai érzületek extenzivitásának s ezzel az abszolút dominánsok természetének félreismerésén. Még a Szovjet munkásai is panaszkodnak: «Azt kívánják tőlünk, hogy örökké politizáljunk». *A hétköznap életének során épen az extenzív politikai érzületek fennmaradását a legnehezebb biztosítani,* az átlagos agitatórius munka — sokszor — csak bizonyos *érzületpótlékok,* jelszavak ébrentartására irányozza akaratlanul erejét, anélkül, hogy a demokratikus tömegekben igazi politikai érzületeket tudna életre kelteni. Hangsúlyozzuk, lényegében *szociográfiai* térre vezet e vizsgálódás.

Kutatásra érdemes kérdés a *politikai közönség* azon magatartása, melyet az angol *cant* fejez ki. Sajátos jellegére már más helyen utaltunk.[2] Tönnies, majd M. Scheler foglalkozott vele bővebben,[3]

[1] *Sur les passions de l'ame.* 140. cap.
[2] *Bevezetés a társadalom lélektanába.*
[3] *Der Genius des Krieges* végén.

de egész serege a problémáknak tárul elénk, ha oly, alig ismert munkát veszünk figyelembe, minő Sidney Whitman könyve.[1] «Cant» a társadalomban, a modorban, a sajtóban, a politikában, az elvek terén — minderre már Whitmann, mint kortárs felfigyelt, de ha le is írta, lélektani elemzés számára még bőséges tér nyílik. A *cant* gyakran oly «érzület-álarc»-nak tekintendő, amit a konvencionalitás igéz az egyesekre s amit az egyes is — érdekei szerint — öntudatlanul is szívesen fogad el. Ha írónknak igaza van, tipikus középosztály-attitude ez («something essentially middle-class English»), azonban azt hiszszük, általánosabb jelenség: egy politikai «helyzet» — széleskörű öröklött uralom — reflexe az egyéni énben, illetve a politikai közönségben.

Politikai lélektani vizsgálat hivatása bemutatni azt is, hogy *miké-p változik az érzület az uralmi pozíció elérkeztével,* mikép válik az ellenzékiből, mihelyt kormányra jut, «hívő» ember, intézmények fenntartója, holott ezeket előbb merő kritikával fogadta.[2]

A *cant-et* előmozdítja az ideál túlfeszítése a politikailag megváltoztatható valósághoz képest. Az előszeretettel melengetett elvekről lemondás keserű, de mert bizonyos elveknek sejtelemszerűleg jelentőséget tulajdonítunk, legalább «hangoztatjuk», bár azzal a tudattal, hogy politikai *aktualitásukról* nem vagyunk eleve meggyőződve. Ez természetesen épp azoknál fejlődik ki, akik valaminő hatalmi pozícióban vannak. Jó megállapítása a fentinek[3] a 70-es évek angol viszonyaira vonatkozólag: «Die Aufrechterhaltung von undurchführbareh Prinzipien neben einer sie fortgesetzt Lügen strafenden Wirklichkeit ist *Cant.* Froude sagt von Disraeli: seine Abneigung gegen den *cant* ist vielleicht der echteste Teil in ihm». A reálpolitikus végre is nem bírja ki a cant folytonos áradatát.

Minden politikai állítás mögött bizonyos szilárdság, hit rejtőzik. A cant-ból ez eleve hiányzik a nélkül, hogy hitetlennek tudná magát az, aki cant-tel él. Felfüggesztett, várakozásos álláspontnak sem mondható, szkeptikus álláspontnak sem, mert a szkepszis tud önmagáról épúgy, mint a felfüggesztett álláspont is. A bizonytalanság is tudatos mozzanat. A cant tehát mintegy fél-hitnek mondható — a legrosszabb fajtája a politikai attitudeöknek.

Gyakori és sűrű használat folytán megszokottá válik, lassú érzület-sorvadást von maga után. Talán innen magyarázható, hogy az igazi *aktív* politikai álláspont mindig ösztönösen fél ettől a rejtett

[1] *Conventional Cant.* 1887.

[2] Számos érdekes adat található a francia harmadik császárság politikusaira nézve. V. ö. pl. J. E. Courtenay Bodley, *Franciaország.* 2. köt. M. ford. kAadémia. 1899.

[3] Oscar A. H. Schmitz: *Die Kunst der Politik.* 2. kiad. 1914. 367 1. (Lord Beaconsfieldre (Disraeli) vonatkozó mű.)

érzület-sorvadástól, amelyben politikai aktivitása veszélyeztető forrását sejti meg. Ennyit futólag is közlünk ez érdekes pszichikai tünemény általános jellegéről.

Igen érdekes a politikai lélektan szempontjából az *attitude-formák* kérdése. Ezek (arisztokratikus, demokratikus, diktatórikus stb. attitűdé) tulajdonkép az «államformák» szokásos rovatában vannak elkönyvelve, holott azok lélektani síkon kezdődnek s ott is fejeződnek be.

Igen fontos megfigyelni a *politikai propaganda formáit,* amelylyel a politikai *vezetés* kérdése is kapcsolatba jő.[1] A misztikus tekintélyen alapuló «charizmatikus» vezetés (M. Weber), a személyes, az intézményes-hagyományos vezetés, a racionális-legális, végül a diktatórikus vezetés stb. részben önálló, részben az előzővel kapcsolatos (vele gyakran összezavart) problémák. Lélektani vizsgálódás számára itt tág tér nyílik.

Megemlítjük végül *a politikusok karakterológiájának* problémáját. E téren már Spranger is szép eredményhez juthatott volna, ha a «hatalmi alap-típus» mögött többféle «komplex-típust» kutatott volna fel. A magunk részéről a «reál»-politikus és a «missziós» politikus nagy különbségeire mutattunk rá.[2] Az *alap-típusok* s az ebből szintetizálódó *komplex-typusok* megállapítása az első feladat, melyre következnie kell egy tüzetesebb leírásnak, lélekrajznak.

Mind e feladatok bizonyára sejteni engedik a politikai lélektan messze mutató perspektíváit. — Itt az elméletet berekesztve még egy-két mai jelenségre mutatunk rá.

D) Újabb idők fejleményei.

17. Az érzületek politikai ellenőrzése. A «marxista dominánsa.

Az érzület, mint relatíve állandó és szilárd motívumcsoport, önmagában értékközömbösnek tekintendő, azaz nem az érzület magában az értékes, hanem az, hogy milyen az érzület, jó-e vagy rossz.

Egy szempontból már magát az érzületet is értéknek mondhatjuk; ha t. i. tisztában vagyunk valaki érzületével, tudunk vele nyugodtan, teljes biztonsággal érintkezni, tudjuk, hogy végre is kicsoda. Ha a társadalom gyors lelki hullámzásai következtében megbomlik a lelki indítóerők egységes összeszövődése, csak «felszínes» lesz a lélek s velleitásokban éli ki magát: ez még csak az érzület *gyengeségének*

[1] V. ö. irodalom Th. Geiger, *Führung.* Handwörterbuch der Soziologie. U. o. *Führen u. Folgen.* É. n.

[2] V. ö. Dékány: *Az emberi jellem alapformái.* Athenaeum. 1932. évf. Spranger a hatalmi típust altípusnak nézi.

az állapota. Ámde előfordulhat egy messzemenő következmény, abnormitás is: az *érzületre való képtelenség.* Ez már súlyos hiba a személyiségben, annak diszpozíciós magvára vonatkozik, ennek elértéktelenedésére, mert az ilyen emberre már elmondható lesz, hogy «mindenre kapható», azaz semminemű *szilárd* érzületi tényező nem fog ellenállni tudni egy káros befolyásnak. Érzületre képtelen emberekkel már nem lehet érintkezni.

Viszont az érintkezésben rendkívül megnyugtató az érzület nyíltsága. Mikor válságos idők vannak és sok ok van a nyugtalanságra, az érzület nyíltságára határozott súlyt helyeznek: mondd meg, ki vagy! A válságos idő a «színvallások» ideje. Ekkor bizonyos heroikus vágyak terjednek el («végre tenni kell valamit»), és mikor valaminő (legalább képzeletben) «nagy» tettre rákészülődnek, *kerek, harmonikus és nyílt* személyiségre vágyakoznak. Íme, a született népvezérek habitusa. Ami a békeidők lassú kiegyenlítési folyamataiban nem kerül előtérbe, mert ráérünk valakinek a *tetteiből* levonni a következtetéseket, mikor valakit megítélünk, az most lassú módszer. Lázas politikai idők egy szurrogátumra szorulnak rá: külsőleges érzületdeklarációkra.[1] Nyugodalmas időkben mintegy szétszórt adatokból, tettekből indul ki az ember érzületi megvizsgálása, forradalmakban hangosabb «bizonyosság» kell az érzületekre nézve, holott — ez épp tragikus vonás — érzületek deklarációiban (tudjuk, potenciális motívumokról van szó) a tettek *szándékai* még nincsenek meg, az érzület csak valószínűsít bizonyos tetteket, de nem garantál.

Ha egyenesen forradalmi időkbe jutunk, fokozódik a probléma, ha előzőleg bizonyos kiábrándulásokon mentek át az emberek és ha megunták a társadalmi, meddőnek érzett konvenciókat, avagy érdekek leplezett szolgálatát. Ilyenkor a személy teljes érzületi nyíltságát szomjúhozzák és parancsolólag követelik. Mindebben számos csirája van a helyzetből fakadó tragikumnak. A felhangzó, megkövetelt jelszavak, érzületi deklarációk, ismét új, «forradalmi velleitások» keletkezését mozdítják elő, a forradalom sem lesz mindig őszinte, hiszen az érzületek kialakulásához, mondottuk fennebb, *idő kell,* mert részben spontán korélményeken alapszik, a forradalom pedig mindig időhiányban szenved, érzületek helyett gyakran termel jelszavakat s ezzel érzületi látszatokat.

Sokkal nagyobb hiba a forradalom lelki hatásában a lelki terror, mely nem egyszer akaratlan. Forradalmak vezetői megkívánják, hogy mások is hódoljanak ugyanazon elkeseredéseknek, mint ők. Ők

[1] Ilyeneknek vannak *hivatalos* formái is, a különböző deklarációk, minő pl. az Amerikai Egyesült Államok függetlenségi «nyilatkozata» (1776), valamint felkelések előtti deklarációk (nálunk «Recrudescunt» stb.).

tehát oktrojálják a meggyőződéseket és érzületeket. Az ily abszolutizmus *nemcsak pártokat bont szét, hanem személyi érzületeket is.* A forradalom, mely *a* szabadság nevében üzen hadat a régi rendnek, csakhamar egy morális divide et impera álláspontjára kerül, egyedül a forradalom számára tart fenn szabadságot és így szervilizmust követel azoktól is, akik egyébként bírálni volnának hajlandók. A forradalmi tömeg[1] maga is hajlandó az energikus, «rendetteremtő» álláspontra. A forradalom tehát egyrészről érzületnyíltságot és deklarációt, másrészről, épp ellenkezőleg, némaságot követel. Legfőbb jellemvonása az, hogy *az érzületek uniformizálása előtte elengedhetetlen követelménnyé válik.* Innen van, hogy *mindenki* érzületét ellenőrizni akarják. Legrikítóbb példája ennek a szovjet. Hogy érzületi gyökereit jól szemügyre vegyük, a «marxista domináns» kérdésére kell térnünk.

Az érzületekben, mint centrifugális és énhevítette motívumaffinitásokban igen fontos ellenőrizni azt, hogy minő motívum vált *dominánssá.* Ott, ahol egy veszélyes motívum fészket talál, egész motívumrendszerre ráüti a bélyegét s ragadja magával ismeretlen távolságra. Ilyen elsősorban a legfőbb negatív érzület: a gyűlölet s a vele kapcsolatos gyanakvás.

Gondolnunk kell itt a marxizmusra. Ennek rendkívül elfogulttá tevő ereje — ez, sajnos, tagadhatatlan erőnek bizonyult — abból származtatható, hogy épp a harc kedvéért csupán két[2] harcoló felet osztályt, ezzel egy gyűlölet-céltáblát teremtett, azt rikító színekkel úgy tudta elrajzolni, hogy valóban gyűlölendőnek látszik. Az eleve kétséges, hogy volt-e valaha és van-e egy egész «osztály», bourgoisie, amely abszolút egoista, antiszociális és kiszipolyozó. Mégis ennek képével hat és operál ma is a marxizmus, mely így szüntelenül gyűlöletet hirdet. Écrasez l'infame! A marxizmus új *társadalmi* hevületet is akar, új szociális érzést akar vetni s íme, egyre újabb és újabb formában arat gyűlöletet. A XIX. század legsötétebb ténye az, hogy tömegek, milliók tudtak elindulni ez érzületskálán. Nem nézték, vájjon nem hamisítják-e el a valóságot, nem torzítják-e el a «polgári társadalom» képét a gyűlöletmotívum domináns helyzete folytán.

[1] Ld. Th. Geiger, *Die Masse u. ihre Aktion.* Ein Beiträg zur Soziologie der Revolutionen. 1926. 65. sk.

[2] A múlt század utolsó harmadában általános volt «a két osztálya emlegetése; a Rerum novarumba is bejutott, több ponton. «Gyökeres hibát követnek el a társadalmi kérdés tárgyalásában azok is, kik a két társadalmi osztályt egymás ellenségének tartják.» (25. 1.) «Megrövidül köztük az emberi gőg által teremtett távolság s *a* két osztály kezet nyújt» stb. (32.1. ford. Prohászka O. 1931-es kiad.)

18. A kispolgár érzületi típusa. Apolitizálódás. Szovjet.

A marxizmus vezetett arra a meredek ösvényre, ahol nem embereket, hanem *típusokat* löknek a mélységbe egyetlen gesztussal. Minő könnyelmű és antiszociális tipizálás ez! Marx kirajzolta a maga ideálját a proletártípusban, melyhez képest minden más típus vagy elavult, vagy (szovjetműszóval) «likvidálandó» kinövés, melyet le kell nyesni a társadalom testéről. Ilyen a kispolgárság típusa. Ez a társadalom hézagaiban szereplő mozgékony és tevékeny atomokból tevődik össze. Tulajdonképp társadalmi helyzete teszi kispolgárrá, érzületileg eléggé színtelen és veszélytelen atomokból áll. A marxista felfogás a «kispolgári» jelzőt mégis különösen megbélyegző értelemben használja. Bizonyára nem azért, mert számára a kispolgári elem érzülete veszélyes, épp ellenkezőleg, azért, mert veszélyesnek tartja a politikai érzület *hiányát.* Marx mindig megvetőleg beszélt a kispolgárságról. Legjellemzőbb, hogyan ítéli meg szerepét 1848. Németországban.[1] «A kispolgárság jól érti a hatvágást a nyelvvel, de tehetetlen a cselekvésben és *gyáva* bármit is kockáztatni. Üzleteinek és pénzműveleteinek *kicsinyes jelleme* kiválóan alkalmas arra, hogy a kispolgárságnak jellemére is az *energia és bátor kezdeményezés hiányának* bélyegét üsse; eleve is valószínűnek kell tartanunk, hogy ilyen tulajdonságokat mutat majd politikai működése is. És valóban a kispolgárság nagyzoló szavakkal bátorította a fölkelőket és fennen kérkedett ezután végbeviendő tetteivel; szívesen foglalta le a maga számára a hatalmat, amint a fölkelés — akarata ellenére — kitört; de csak arra volt neki jó a hatalom, hogy megsemmisítse vele a fölkelés sikereit. Valahol fegyveres összeütközés komoly válságot idézett elő, a kispolgár — elborzadt a veszedelmes helyzeten, amelybe így belekerült, elborzadt a népen, amely komolyan vette nagy szavait, melyekkel fegyverre szólította, el főképp azokon a következményeken, amelyek a rájuk kényszerített politika nyomán társadalmi helyzetükre, vagyonukra hárulhattak».

«Nemcsak a nép, de a hadsereg is a fölkelőkhöz szított és csak a kellő alkalmat várta, hogy nyíltan csatlakozzék. Mindennek ellenére, amint a mozgalom a kispolgárság kezébe került, veszve volt. . . Valahányszor beleültek miniszteri székeikbe (a kispolgárok közül kikerült kormányférfiak), szívükben mindig megébredt bűnük tudata. Mit lehetett várni ilyen nyúlszívű fickóktól?»[2] — pedig «a birodalmi alkotmányért és a német parlament jogaiért folyó harc ép ennek az osztálynak érdekeit érintette leginkább». De vájjon miért kellene ép a

[1] *Forradalom és ellenforradalom.* Marx és Engels vál. művei. M. ford. 1905. l.
[2] U. o. 273. 1.

kispolgárnak is a heroikus munkástípusba olvadnia — Marx nem keresi.

A kispolgárság, mint egyénileg mozgékony elem, roppant tevékeny szerzésvággyal van tele (ez is már valaminő érzület, de nem politikai, hanem individualista) és végre is szerfölött alkalmazkodó, azaz apolitikus, de nem is az a hivatása, hogy politizáljon. A marxizmus heroizálja a proletárt, rendkívüli súlyt helyez éles politikai érzületei kifejlődésére. A kispolgár ennek a típusnak akarata ellenére épp az ellentéte: apolitikus, érzülethiányt mutat.[1] Ezzel a kispolgártípus mintegy a heroizált proletártípus egyenes *tagadásának* látszik. Innen van, hogy a marxista bolseviki, a tényekkel dacolva, a kispolgárt beteg érzületű lénnyé teszi meg s kimondja rá a halálos ítéletet. A szovjet átmeneti korában, a Nep-ben megriadva konstatálták, minő gyorsan tűntek elő az «önálló kisegzisztenciák» (a nepmanok), ami természetes fejlődés, mert nemcsak a természetben, hanem a társadalom függőleges tagozódásában sincsen légüres tér; ámde ez önálló kisegzisztenciákba kifejezetten a ragadozó kapitalisták (ezek is «nepmanok») érzületét képzelték bele.

De menjünk tovább. Orosz publicisták sokat vitáztak azon, hogy az önálló nagyparaszt, a kulák kapitalista-e? Lenin szerint «reménybeli kapitalista», ha t. i. elég ahhoz valaminő kis termelési eszköz, hogy egy alig tehetős paraszt kapitalistának legyen elképzelhető. Ez is «likvidálandó» típus.[2] De ott van még az ú. n. középparaszt, aki parányi földbirtokán tengődik, bérmunkást már nem foglalkoztathat. Ez igazán földhöz ragadt szegény. De mert még magának akar szerezni ez is, rátapad a «kapitalista» szerzésösztön valaminő minimuma, tehát ez is — «likvidálandó» érzületi típus. így megy ez egyre tovább, a gyűlöletmotívum terjed.

A mai szovjet belső struktúrájában sajátos súly esik a «párt-érzületre». Ott, ahol a lakosság több mint 90%-ának érzülete nem látszik biztos alapnak, a kommunista pártérzület lesz a legfontosabb kérdés. E párt számos nyilatkozat alapján a lakosságnak mintegy

[1] Az apolitikus kispolgári gondolkodásra jellemző: «A legkisebb privátügy jobban érinti az embereket, mint a legnagyobb közügy. S ha a politikus elmerül a közügyekben, hát ez csak azért van, mert neki a közügy az ő privátügye . . . Arra tanít, hogy a közügy nevében nem szabad magánszemélyeket magánéletükben megbolygatni», vonja le 1918 októberének politikusa a következtetést («Esztendő», 1918 dec. kötet).

[2] M. Farhman: *Az ötéves terv.* Év. n. (1930). 199. sk. a kulakot «most már nem pénzügyileg tartották szükségesnek megnyomorítani, hanem gazdaságilag és *közigazgatásilag elpusztítani* … A *kulakság vádjával* illették mindazokat, akik vonakodtak a mozgalomhoz csatlakozni. Hadjáratot folytattak a kulakok és *mindazok ellen, akiket kulakoknak bélyegeztek*» . . .

5%-a csupán. Épp ezért e kisebbség érzületének kell minden kétségen felül állnia! Ez okozza a belső tragédia magvát: mindenkit ellen kell őrizni, lelke mélyéig számon kell tartani, minden kritikát el kell nyomni.[1] Az érzületek állami ellenőrzése irtózatos zaklatássá fajul, beláthatatlan teher az adminisztráció, illetve a kémszolgálat számára. Mindenre ráüti bélyegét a gyanú — ide lyukad ki az érzület szüntelen állami ellenőrzésének mérge. (Ez van meg — kisebb mértékben — a cseheknél, kik a «magyarón» kisebbségeket tartják számon.)

Amerika, mondották, a határtalan lehetőségek országa, Oroszország ma a határtalan lehetetlenségek országa. Előttünk áll az «ötéves» gazdasági terv, mindent államilag összehangolni, kiölni minden egyéni iniciatívát. Előttünk van ugyancsak a GPU légióinak milliókat elnyelő kémszolgálata: a tömegek kifürkészésének ez a lélektani maximuma a lehetőség határain túl. Ott, ahol egyáltalán nem lehet immár semmi, ami magánüggyé avagy egyáltalán egyéni lelkiismereti kérdéssé válhat, a társadalmi kényszernek, s az örökös érzület-ellenőrzésnek csak az lehet — és lett — az eredménye, hogy nem egynemű politikai érzület keletkezik, hanem megszűnik minden érzület, csak egy marad fenn: közönyösség, politikai érzületek hiánya.

De ha éppen a kispolgárban láttuk a politikai érzület hiányának társadalmi kifejezését, nyilvánvaló, hogy a bolsevista politika a maga érzületkövetelő politikájával nem a heroikus proletártípust, hanem ennek ellentétét, *a kispolgárt tenyészti.* Másrészről pedig, mert nemcsak a politikai érzület kialakulását teszi lehetetlenné, hanem minden morális érzület keletkezését is, a bolseviki politika ismét önmaga ellen fordul: a politikailag kitenyésztett amoralizmus aláássa a szovjetépület jövő ígéreteit, megszűnik minden elképzelhető bizalom és meggyőződés. Ez a szovjet belső sorvadása.

Ide jut egy állam karhatalmi úton keltett álérzületek nyomán.

19. *Epilógus. Az étatizmus és az állampolgár «mevelése».*

Ha arra az állapotra tekintünk, amelyben van Európa, látjuk, hogy különböző okokból az apolitizmus, azaz a politikai érzület-

[1] Jellemző a következő napihír (bp. lapok 1931 okt. 6.): «A Szovjetszkoje Sztroitjelsztvo-ban a bombarobbanás erejével ható cikk jelent meg, amely azt hirdette, hogy el kell ejteni a második ötéves tervet, mert már az első ötéves terv is a kapitalizmus karjaiba sodorta a szovjetet. A második ötéves terv, mely már előkészülőben van, még nagyobb zűrzavart jelentene és a munkanélküliség növekedésére vezetne. Alig egy félórával a cikk megjelenése után csekaosztag szállta meg a lap szerkesztőségét és letartóztatták a szerkesztőségnek minden tagját. A már megjelent lappéldányokat lefoglalták. Néhány óra múlva pedig új kiadás jelent meg, amelyet már az új szerkesztőség állított össze».

telenség immár széles területen volna ábrázolható a térképen. Fehér, üres foltok ezek, mert a tudomány nem nézett be a tömegek lelki arculatába s nem olvasta le ott a reális tömegkép lelki vonásait, nem is fedte fel az okaikat. Apolitikus szinte kezdettől, avagy bizonyára régi idők óta a kispolgárság, amelyről azt tartjuk, hogy már a társadalmi helyzete (a «sejtközi hézagok»-ban) olyan, hogy nem teszi szükségessé politikai mozgását a kispolgári atomoknak, csupán az kívánatos, hogy ha politikailag nem is lehet kiválókép aktív, válságok idején ne legyen teljesen közömbös és gyenge. De többféle ponton apolitikus a polgárság is.

A múlt század közepén író W. H. Riehl ma is értékes könyvében így jellemzi egy polgári rétegnek politikailag virulenciátlan magatartását: «Sajátos társadalmi betegségfaj tört ki és valóban ragályszerű elterjedéshez jutott a modern polgárságban: érzéketlenség minden társadalmi érdek iránt, általában minden közélet iránt való lelkiismeretlen közönyösség. *A modem polgári rendnek egy nagy része formálisan kivált a társadalomból,* az egyes a magánéletének négy fala közé vonul vissza ... A filiszterré nyomorodott polgár minden rendi közösségi tudatot elvesztett és a teljes szociális közömbösség éppen az, mely leginkább jellemzi».[1] Ugyancsak már az 50-es évek embere észreveszi: «A szocialista-kommunista proletár és a filiszter egyformán a tagozott társadalom szétbontásán munkálkodik . . .»[2] A filiszternek «társadalmi hitvallása éppúgy nincs, mint politikai».

De van egy sokkal általánosabb ok, minő egy időleges «filiszter»-áramlat az apolitizmus előmozdításában. Az a vagyonosabb polgárság, mely feljutott a létrán, aránylag kényelmesen helyezkedett el és nincsenek harcai, már nem ismeri sem a szeretet, sem a gyűlölet érzületeit. Számára egy *statikus rend,* béke és nyugalom elégségesnek látszik. Történeti viharok sokáig nem voltak — még az utolsó háború is «kint» volt a frontokon, sokan így érezték — és már nem tudja elképzelni, mi minden inoghat meg körülötte, hiszen az állapotok «végre is» megnyugtatók.[3]

[1] *Die bürgerliche Gesellschaft,* 1851. 211—213. 1. Érdekes, hogy különbséget tesz: a «Spiessbürgernél» is rosszabb kategóriának tartja a «filisztert».

[2] W. H. Riehl, kora társadalmának ismerője, odáig megy, hogy ezt mondja: «Es ist ein trauriges Zeichen von der inneren Hohlheit des modernen Polizei- und Beamtenstaates, dass derselbe die Gesellschafts- und Staatsgefährlichkeit des Philisters gar nicht erkennt. Politisch und sozial nichts zu tun und nichts zu seyn ist kein Verbrechen, sondern eine Tugend im modernen Staate». (Aki így a modern rendőrállam «belső üresség éről» írt 1851-ben, azt 1853-ban a bajor király a müncheni egyetem tanáraul hívta meg.)

[3] Világlátott osztrák ember jellemző nyilatkozatai a mai osztrák apolitizmusról (lapközl. 1932 jan. 1.): «Ausztriában állandó ékelési téma az

Nagy szerepe van az egykori rendőrállamnak, a bürokráciának is, amely egyszerűen kellemetlennek tartott bárminő mozgolódást. A bürokrácia mindig inkább aktákkal, azaz egyes *ügydarabokkal* szeret foglalkozni és nem emberi sorsok egészével, emberekkel, akik — ha személyesen előttünk vannak — mutatják, hogy individuum est ineffabile, nem lehet sablonokba illeszteni őket. Az emberek és ügyek tömegessé válása mellett, sajnos, már kényszerűen is sablonszerűvé *kellett* válnia az ügykezelésnek, s bekövetkezett a bürokratikus tragikum: eltávolodás az élet gazdagon felbuggyanó ereitől. így itt is a statikus rend lett a jelszó. Apolitizálódó polgárság és bürokrácia megértették egymást.

Egészen más a helyzet a szocialista körökben. Ott ugyancsak vulkánikus talajt mutatott sokáig az érzületek világa. A szokásos «két iskola» (az utópikus és a tudományos szocializmus) között nem az utóbbi teszi ki a lényeget — sőt a «tudomány» itt csak az érzületi alap másodlagossávválását jelenti —, hanem az a lényeg, hogy az első, utópistává süllyesztett, régi szocializmus egy *etikus-apolitikai* irányzat volt, míg később — Marxtól a szocializmus — *anethikus-politikai* irányzatúvá vált. A marxista szocializmus a könyörtelen harc, a diktatúra szocializmusa, ú. n. osztályok[1] létért való harca lett a lényeg, egy ressentiment-vulkán[2] tört ki benne.

állam, az ország ... Az osztrák teljesen individualista: ő maga az állam az államban. . . Osztrák vélemény szerint az állam csak valaminő szükséges rossz, drága és kellemetlen gépezet… A mai osztrák egyáltalában nem is használja már az állam szót, hanem csak azt, hogy szövetség, *Bund* ... A gyászos állam szó Ausztriában feleslegessé vált, elég helyette a *szövetség* szó, mely alig több, mintha *szövetkezet* lenne … A magyar az osztrák előtt teljesen érthetetlen egyéniség: valaminő csodálatos lény, amely rabszolgája az államnak *és* a nemzetnek (sic), valaminő talányos, szomorú, örökké szenvedő, szerencsétlen és sértődött ember . . . riadt állampolgár, suttogó, óvatos alattvaló». . . (Ausztriában) «a négy párt közül egyiknek sem kell az állam (?). A parlament mutatja, mi is voltaképen Ausztria: kompromisszum, semmi egyéb»... »Ausztriában nem ismerik a felségsértés és nemzetgyalázás fogalmát. . . Egyáltalán nincs osztrák állami érzés». «Az állam egyáltalán népszerűtlen» stb. A felsorolt nyilatkozatok valószínűleg túlsötétek és általánosítok. Kérdés az, mi mindebben a pusztán átmeneti, *háborúutáni ressentiment,* mi a *kispolgári* apolitikus vonás, mi az, ami a csirázó *államelőttiség* jele, mi az, ami az ideiglenes *védettség* és problémátlanság reflexe, mi az, ami nemzetközi *irodalom* (szocializmus stb.) puszta szólama és végül mi az, ami ideiglenes *népszerűtlenség* jele. Hogy sokféle forrása van ott az apolitizmusnak, kétségtelennek látszik.

[1] V. ö. Dékány, *A marxista osztályelmélet.* 1927-

[2] Sombart rendkívül érdekes képet rajzolt a szocialista vezérek «lelki eredetérőb *(Der proletarische Sozialismus.* 10. kiadás. 1924. I. 48. sk.). Itt jellemző ez: «A kritika a ressentiment formáját ölti, más szóval oly lelki beállítás,

Érthető tény immár az, hogy a szocializmus igazi «szociális» érzületi alapjait a régiek dolgozták ki a XIX. század elején, a csupaszív Owen és a többi, épp azok, akikre az engelsi *gőg* már mint «utópistákra» nézett le. Azok voltak az emberszeretők, azok ügyefogyott írásaiban vehető észre egy tisztább szociális érzés. Azok vetettek a lélekbe, azoké a missziós hangulat, azoké egy «érzületi» szocializmus. A marxizmus már *párt*politikát jelent, már csak agitál, az emberek hovatovább puszta párteszközökké, mozgatható harci gépezetté váltak — jól mutatja a mai orosz marxizmus.

Ez a vörös marxizmus immár nem törődik a lélek érzületeivel, neki — történelmi materializmusa alapján — államnak szolgáló termelő és harcos embergép kell. Az igazi érzület, amely egyéni élmények és spontán korélmények nélkül nem képzelhető el, ismét «kellemetlenné», zavaróvá vált. Azaz a bolsevista marxizmus is megérkezett a rendőrállamhoz. Itt is apolitikus folt van a térképen, a valóságot, t. i. az ott elnémított lelki valóságot véve tekintetbe.

Eszerint tehát sokfelé nézve apolitikus állapot, aránylagos «csend» található fel. Azonban mindez csak látszat, a XIX. század után súlyos az örökség, társadalom, állam, kultúra megoldatlan problémái terén semmikép sem megnyugtató ama «béke»-hagyaték.

Tekintsünk röviden a fogalmak zavarára. Az értékek terén nagy «Umwertung» indult meg s erről itt elég e pár szó. Azonban a *valóság* puszta elemzése terén is harmóniátlanság uralkodik, a természettudományi világkép túlsúlya s ezzel a vallás, a metafizika elhanyagolása stb. *elszoktatták az embereket az egységes, tisztázott világképhez való ragaszkodástól.* Az aufklärista kritika messzemenő törekvései az individualista nézőpontok káoszát teremtette meg. Innen van, hogy a *racionalista állam* képe is harmóniátlan, egyensúlytalan lett. Az «étatizmus» épp ezt az egyensúlytalanságot jelenti, az állam súlyának vak túlbecsülését, az állami érdek mindenekfölött valóságát — a nagyszámú «egyébbel» szemben, s ez az «egyéb» lesz most már — *egy* sajátos, antitézises értelmében véve — «a társadalomi élete. Évszázados államtudományi képzésünk az állammal *szemben* az egyént látta meg csupán,[1] nem pedig azt az újabban felszaporodó, légiónyi társas szervezetet (és quasi-szervezetet), amely nem hivatalos, hanem épp «társadalmi alakulás» néven szerepel. E sokféle morfológiai egység közt

amelynek alapján Nietzsche kifejezése szerint az értéktábla meghamisításához jutnak, régebbi érvényes értékek elértéktelenítéséhez, lealacsonyításához és előbb alsóbbrendű értékek fölemeléséhez, továbbá értéktelenségek értéknek való elfogadásához. A ressentiment a szocialista gondolatkör felépítésében kimagaslóan jelentős» (u. o. 57. 1.).

[1] Egy 90-es évekből való államtanunk keretében találhatunk egy «társadalomtant», hozzátéve, hogy ez «az egyén életé»-nek tárgyköre.

sok van, amely nemállam, de *súlyával vele vetekszik,* elég a nemzetre, kultúrkörre, egyházra gondolnunk. *Ezek* felől elfordult a figyelem, szerfölött aránytalanná vált a modern társadalomszemlélet s ingadozóvá lett az értékelés, döntés, tervezés. Új államszemléletre van szükség, fel kell fedezni az élet *egészét.*

A jogrendszer maga beláthatatlan élettechnikai apparátussá vált. A jogrendszer láthatatlan *imperszonalizmusa* nem hatol (gyakorlatilag) tovább, mint a kész cselekvések elbírálásáig (legalitás) és kétségtelen az, hogy a személyes *érzületek* (moralitás) táplálását nem érzi— és tömegeknél nem is érezheti — már elsőrendű feladatának. Ez külön «szociálpolitikai» problémakörré válik. A kormányzati apparátus tömegtényei mellett a puszta akta, «az ügydarab» elintézése lesz akaratlanul is a fődolog és nem a *személyek* lelki-erkölcsi irányítása, azaz általában sehol nem «személyiség»-probléma megoldására, érzületi megalapozására esik a hangsúly. így válik a modern «polgár» államilag kezelt atommá, amelynek érzülete alig eshet számításba, csak már akkor, amidőn arányaiban megnövő, tömeges érzülettények «felhő»-ként kezdenek terjeszkedni az égbolton, ekkor pedig *ad hoc* elhárító gesztusokat elégségeseknek vélnek.

Nem kétséges mindezek után, hogy *ha* a politikai érzület — eddigi diagnózisunk szerint — hatalom, nem közömbös, hogy ez a hatalom minő irányú, jó-e vagy rossz, remények hajnala-e avagy kárhozat forrása. Három probléma időileg egymásután ered meg: 1. az érzületviszonyok felismerése mint diagnózis; 2. az uralkodó apolitizmus leküzdése, érzületek felkeltése; 3. az érzületek irányítása. Ez utóbbi kettő természetesen a legszorosabban kapcsolatos. Hol van ma ez az *irányító* hatalom? Ha megtekintjük, minő gigantikus arányú ma az állami adminisztráció, ehhez képest a polgárok «érzületének» irányítását végző állami apparátust ma csak törpének lehet mondanunk. A polgárok «nevelése» (nem holmi értelmező, fogalmi feszegetésekre és mondatcsiszolásokra gondolunk, minő az (destruction civique»), az *érzületi* nevelés a jövő zenéje. Ez teremtő munka, melyet egyszer elülről kell kezdeni. S tanácsos jókor megkezdeni, ha tudjuk, hogy erős hajóbordázat szükséges egy lehetséges viharos tenger idején. *Dékány István.*

GOETHE NAGYSÁGA.

Aki nagy írókról beszél, mondja az esztétikus, felejtse el, hogy a nagyság terjedelem. A művészet nem a méretek országa, hanem a minőségé; ha nagy írót mondok, elsősorban nemes anyagra gondolok s csak azután a műben megszállt szellemi tartomány kiterjedésére. Nagy költő? — kiált fel André Gide hőse. — Tiszta költő legyen! A művészetben a méretek tehetetlenek a minőséggel szemben: a kereskedő többet ad a sok aranyért, mint a kevés platináért, a platina azonban értékesebb marad az aranynál.

A konok esztétikus szemében az írói nagyság a salaktalanság. A hegedű küzdelme a tiszta hangért: minden művészi munka jelképe. Az a nagy művész, aki érintetlenül olvasztja ki hangszeréből a rászabott dallamot; a művészi tökéletesség nem a távolságok messzeségében van, hanem az árnyalatok végtelen közelében: nem a növő számsor megfoghatatlan végtelenjére emlékeztet, hanem annak a sorozatnak az «intim» végtelenjére, mellyel a valótlan számokat közelítik meg a matematikusok. Mondj egy nagyon nagy költőt, szorítják meg ezt a konok esztétikust s ő Keatset nevezi meg, aki oly tisztán beszélte a maga idiómáját, mint a csillagok a magukét.

De akármilyen rokonszenves is a minőségnek ez a védelme, egy Mallarmé, Valéry gőgös mozdulata, mi emberek hamarabb hiszünk a mérhető nagyságnak, mint a mérhetetlennek, szívesebben nevezzük nagynak, ami agyonnyom bennünket, mint ami átszalad az ujjunk között. Nagy politikus az, aki sok részjelenséget egyesít egy szemléletben és sok eseményt irányít egy akarat-gócból. Csodálkozhatunk-e, ha a közfelfogás a «nagy írót» a «nagy politikusról» mintázza s a szellemi világ szövevényiben mélyen bennülő, sokfele érző és sokfele ható embert nevezi nagy írónak. S ha művészietlenebb is, nem reálisabb ez a felfogás? Művészet, művészi: elvonások. Hol van az a műalkotás, amely csak művészi alkotás? Ember, társadalom, tudás beolvadásra kínálkozón ömlenek a művész öntődéjébe s nem «minősége»-e egy léleknek az is, hogy mit tud beolvasztani s nem próbálja-e ki a minőség értékét, hogy mekkora anyagra tudja rákényszeríteni magát. Az írói nagyság merev, aszketikus és népszerű, politikus alakja örök vitában áll s a korok ütemében hol az egyik, hol a másik kerül fölül, amint az írók önmaguktól vagy az élettől várják a felfrissülést.

Goethe halálának százéves évfordulója jó alkalom volna, hogy ez a két álláspont egy közismert munkásság körül újra megvívja érv-csatáját. Nincs a világirodalomnak nagyobb beolvasztója nála. Egy íróban: az egész irodalomtörténet; egy sorsban: az egész embe-

riség; egy szemléletben: az egész világ. Mindent megtanult és semmit sem felejtett el. Aggkorában is ott cseng valami gyermekkora rokokó játékosságából; a Sturm und Drangon úgy megy át, hogy előre levonja a romantika tanulságait; a régi németség felfedezője s ő húzza le német földre a klasszikus világot; a tizennyolcadik század gyermeke s elég fiatal hozzá, hogy a tizenkilencedik század legnagyobb enciklopédistája legyen. Az élete olyan, mintha a római birodalom terjeszkedését olvasnám: bekebelezések szakadatlan sora; csakhogy benne gall, dák és szír rögtön egy nyelvet beszél; a minőség: a goethei vér és a goethei zene minden idegen rögöt felold s a millió felől összefolyt anyag mégis egy monumentum: minden emberi gazdag találkozója.

A világirodalom legnagyobb írója, kiáltja valaki, aki megszokta, hogy a nagy írókat mint nagy hegységeket képzelje el. Az, feleli a konok esztéta némi gúnnyal. Nem születik több ilyen nagy író. Annyira nagy, hogy már problematikus. Goethe és a nagysága határai: íme a méltó jubileumi tárgy, tessék elmélkedni rajta.

* * *

Mint a római birodalom, csúszott ki a számon s ha e nagyság titkát keressük, a hasonlat megint kínálkozik. A történetírók első kérdése Róma előtt, mi avatta a látiumi pásztornépet a világ organizátorává; miféle erények találkozóját jutalmazta a történelem ezzel a roppant birodalommal. Aki Goethét jellemzi, annak is egy szellemi világbirodalom alakulását kell megmagyaráznia. Goethe nagyságáról nem lehet anélkül beszélni, hogy az ember a szerencséjére ne gondolna.

Goethe a szerencse fia volt. Azonban az író szerencséje feketébb szerencse, mint a többi halandóé s ha Goethe természetében a szerencséjét keressük, messze vetődünk nemcsak a mindennapok «szerencsés természetéitől, de Goethetől, a szerencsés természetű «zseni»-től is, aki a köztudatban az olimpuszi istenek közül hozza le fenséges homlokát. Goethe kerek lombjának feketék a gyökerei; nem egy fényes, apollói természet foglal itt könnyű tért, hanem konok erények szövetkeznek SZÍVÓS terjeszkedésre.

A «középszer» zsenijének tartjuk őt. De miből áll ez a középszer? Egymást fogvatartó végletekből. Goethe szerelmei, tudjuk, csaknem mind szökéssel végződtek s azt is, hogy mindenünnen idejében szökött meg. Életrajzi adataiból a végletek embere áll elénk, akinek nem kell félni végleteitől, mert úgy tud hátat fordítani, hogy van ereje vissza nem nézni. Életét mindenfelől szakadékok szegik s ő, mint a bravúros úrkocsis, bátran száguld keresztül-kasul, egy füttyszóval meg tudja állítani lovait. A lelki fauna nagy állatszelidítője tekint ránk az állatszelidítők félelmes kacérságával. Aki prüszköl és

hörög: oroszlán, de aki a hegyes vasat forgatja, az oroszlán feltétlen ura. Goethe mindent megpróbálhat, mert mindenből vissza tud térni. Hatalmas vér! Nincs meg benne a hű és gyenge természetek végzetes odaadása; Werther íróját a Werther sorsa fenyegette legkevésbé. Életrevaló, mondjuk a mindenre vállalkozó, változó viszonyok közt is helytálló emberre. De képzeljünk el egy önmaga minden csábítására vállalkozó s mindenből épen kikerülő költőt. Nem valóságos monstrum egy életrevaló költő?

A művész csak kellő elővigyázat mellett kísérletezhet magával, különben elpusztul. Hogy lehetett valaki annyira őszinte és annyira hazug természet, hogy féktelenül kísérletezhetett magával s a kísérletek eredményei mégis igaz emberi tapasztalatok? Miféle szenvedély az, mely nem olyan hamis, mint a színészé s nem olyan végzetes, mint a nyárspolgáré? Valami határtalan, már-már mithologikus lélekjelenlét őrzi ezt az embert. Önmagunk szerelme: a nagyság megszállottjainak féktelen hedonizmusa és képtelen aszkézise. A nagyság kötelezettsége mint egy aszbesztruha sértetlenül viszi át önmaga tűzvészén. A végletek közt ébred sérthetetlensége tudatára s a végletekben edzi sérthetetlenségét. A történelem mániákusainak önzése és öngyötrése hajtja, az, amelyik a korzikaiból Napóleont s Raszkolnyikovból gyilkost csinált.

Milyen ez a démoni természet a világgal szemben? Olyan, mint önmagával. Ami ott «középszer» volt, itt «közöny». De miből áll Goethe közönye is: csupa érdeklődésből. S nem pusztán az agy hideg érdeklődéséből, a szívéből is. Senki sem vonzódott többször, többfélekép nála; senki sem kísérletezett többet a viszonyaival. Azoknak a biztonságával ismerkedett, akik nyerni tudnak minden új ismeretséggel. A szív rezervációjával fordult az emberekhez s annál odaadóbb lehetett, minél tartózkodóbb volt. A színlelt barátság visszataszít; a csók, amelynek nem nyúlik szívig a gyökere, elárulja magát. Goethe azonban nem volt hamis barát, hamis szerető, hamis miniszter. Az ő hamissága csak fokozódó immunitás minden idegen élet mérge ellen. Nem vetette meg az embereket, csak megvédte magát ellenük; ezért hódíthatta meg őket s ezért nem kellett elzárkóznia előlük. Tapasztalás és érvényesülés útja nála egybeestek. Társulékony volt, mert szerette az embereket és társulékony volt, mert úgy érezte, hogy az emberek közt forr ki a nagyság. Goethe a «cimbora» persze nem az volt, akinek ifjúkori barátai képzelték, de az sem, akinek akkor kiáltották ki, amikor nem érdekelték őt többé. A «cimbora», mint később az «udvari költő» vagy a «weimari bölcs»: álarc, melyet Goethe nem azért vállalt, hogy az embereket becsapja, hanem, hogy a sorsához szükséges embereket el ne riassza. Goethén megvolt a képesség, hogy sorsában az emberek várakozásának

a színeit is megcsillantsa, de a várakozásokkal szemben a sorsát is megőrizze. Nagyrabecsülte a társaságot, megrögzött hite volt, hogy az igazi nagyság emberekből táplálkozik s úgy szerette őket, mint az ételeit. Azok jelentek meg körülötte, akikre szüksége volt s azok tűntek el mellőle, akik ízetlenekké váltak. Nemhogy közönyös lett volna, de túlbecsülte, amit egyik ember a másiktól kaphat s túlértékelte a terjeszkedést, melyhez másokon át jutunk.

Nemcsak érdeklődött, de kötelességének tekintette az érdeklődést. Úgy nevelte azt, mint más az akaratát vagy a karizmait. Milyen irányú az ö érdeklődése? Ifjan valami kozmikus szomjban áll a világ előtt: mint Faust, egy mágikus képletben akarja megragadni a világot. Az ilyen szomj kétfelé vezethet; az elvonások, a világ értelme, az egész: a miszticizmus felé vagy a valóság, a világ megjelenése, a részletek: a naturalizmus felé. Goethe misztikus hajlandóságú költő, aki azonban megijed az elvonások költőietlen körétől s tudatosan menekül a valóság felé; egy életen át naturalistává neveli magát. Az ő tétele: Nincs külön világ és nincs külön értelme a világnak; a világ a világ értelme is, a valóság az elvonás, a látszat a lényeg. A világot a részletekben kell meghódítani s a részleteket az egész szerelmével kell szomjazni. Nyelve, szóösszetételei, szimbólumai, elméleti hajlama bizonyítják, hogy voltakép az elvonások embere, aki tervszerűen alázza meg az egésznek ezt a bizonytalan szomját a részletek előtt. Az ő részlet-tisztelete nem a való dolgok közt élő köznépé, a görögöké és a naiv költőké. Valami egzaltált szándékosság van benne. Aszkézis ez lefele, az anyag fele. Ez az egzaltált érdeklődés tágítja ki szelleme határát s ez ernyeszti el lassan az öntudatát. Épen mert nem volt egészen spontán ez az érdeklődés, azért lett idővel túlzott. Túlságosan jól sikerült a dresszúra s amint öregszik, szomjúsága a kíváncsiság s kíváncsisága a kapzsiság felé hajlik. Mágikus képletekért indul a világba s mint egy mineralógus, ásványokat cipel haza.

Költészetének ez az érdeklődés a nevelője és zsarnoka. Goethe nagyszerű költőtehetség s ez a költő mindent elkövet, hogy méltósággal szolgálja Lavater barátját. Nem tudok még egy írót, akinek a dikciója alkalmasabb volna, hogy a nyomasztó valóságot a levegőben tartsa, mint az övé. Képzeljünk el egy piramist, melynek alapját a mindennapi élet fogalmai alkotják s köznapi kifejezések ragasztják össze; fölfelé fogy a realitás, egyre választékosabb a nyelv; a csúcson a nagy szótár a racinei nyelv szótárocskájává zsugorodik s csak a választékos, költői szólamok maradnak meg. Bizonyos fokig minden költő nyelvére jellemző, hogy ezt a piramist milyen magasságban szeli át. Goethe igen alacsonyan, a letagadhatatlan próza fölött egy ujjnyival s mégis elég magasan a próza fölött. A legközönségesebb szavakat

irodai ízű, vaskosan prózai fordulatokkal emeli versébe. Az ő költői nyelve nem megszűrt, csak zenére tanított nyelv. Ez a zene az ő biztonsága. Époly biztos a szavakkal szemben, mint önmaga szenvedélyeivel és a világgal szemben. Ennek köszönheti, hogy a szavakkal époly bátran kísérletezhet, mint önmagával és az emberekkel. A goethei versben van valami kimozdíthatatlan, a goethei mondatban valami csalhatatlan statikai szilárdság. Aki a Sturm und Drangról forgó mondások alapján képzeli el Götzöt és a wertherianusok után Werther nyelvét, meg kell lepődnie e nyelv nyugodt egyensúlyán. Nyelvének ez a széles biztonsága pompás eszköz a való világ meghódítására s ahogy érdeklődését a természettudomány felé, úgy fejleszti nyelvét egy életen át az epika irányában. S hogy az öreg Goethe tekintélyét akkor is meg tudja őrizni, amikor érdeklődése már-már lejáratná, elsősorban ennek az epikailag fegyelmezett nyelvnek köszönheti, mely a színekről szóló fejtegetésekben is a hexameter lejtésével hömpölyög előre.

Ha lélekjelenléte indulatai fölé emeli, helyet teremt számára az emberek közt s utat tör a tapasztalás őserdejében: költészetét beidomító érdeklődése kiterjeszti szelleme és munkássága határait: ami más mellett elsuhan, annak ő utána kap, amit más megérint,, azt ö megénekli. E démoni lélekjelenlét és túltengő érdeklődés mellett még egy hatalmas erő dolgozik az ő nagyságán: félelmes tudatossága. Minden nagy író természeti jelenség is: tűzvész, árvíz és sokszor inkább áldozata az árvíznek, mint medre. Goethe nemcsak tulajdon árvizének a fékentartásában tökéletes művész, hanem a kihasználásnak, az indusztrializálásnak is szinte kapitalista mestere. Mit jelent az, hogy egy művész tudatos? Mindenesetre kitűnő kritikus, élesek az esztétikai érzékszervei, számot tud adni az érzéseiről, az ételben felismeri az ízeket, az alkotásban a teremtő erők arányát, ha vannak is elfogultságai, nem színvak, azt a színt is ismeri, amelyet nem szeret. Másodszor: önmagát és művét mint műtárgyat tudja nézni. Úgy formálja magát, mint ismert, de idegen anyagot, kívülről, a kritikai meggyőződés irányítása alatt. Végül meg is tudja valósítani, amit meg akar valósítani. A kritikai állásfoglalás nála alkotó ösztön is; elméleti meggyőződése számol képességeivel s alkotó ösztöne elméleti megfontolásokból táplálkozik. Goethében ezek a tulajdonságok mind megvannak. A világirodalomban kevesen voltak olyan tájékozottak, mint ő. A tájékozottság persze nem az elolvasott művek számát jelenti, hanem a szellem bámulatos mimikrijét, mellyel az ember távoli művek közepébe tud helyezkedni, belső rendjüket megérti, lehetőségeiket végigérzi. Goethe biztos szélességi és hosszúsági körökön, az irodalmi mappa jól meghatározott pontján áll; tudja, mi esik tőle délre s mi északra. író, aki saját irodalomtörténeti kör-

vonalait legalább olyan jól látta, mint életrajzírói. Kiről mondhatjuk el ezt elődei közül? Önismerete kísérteties. A legtöbben azért nem ismerhetjük meg magunkat, mert máskép szemléljük a világot s máskép lelkünket. Azt, ami bennünk történik, nem tudjuk összehasonlítani azzal, ami kívülünk folyik. Lelkünk egyik részével figyeljük a másikat s mindig csak részleteket csípünk el részletek tükrében. Goethének az önmagára irányított figyelme is, azt lehetne mondani, szociális. Neki Goethe nem tó, amelyben mint pszichológus horgászkodik, hanem ember az emberek közt, akinek minden tulajdonsága egyszersmind elhelyezkedés is a világban: viszony. Szívós önelemző, de önelemzéseivel kívülről mintázza meg magát, az eredmény nem Goethe-komplexumok, hanem egy Goethe-szobor. Nála az önelemzés önformálás is. Kritikai érzéke ellenőrzi magatartását, magatartása alkalmazkodik kritikai ideáljaihoz. Azok közé a mesteremberek közé tartozik, akik csaknem mindent megtudnak csinálni; nemcsak a technikai nehézségeket gyűri le, hanem a legváltozatosabb kritikai ideálokat is ki tudja művel szolgálni. Elsőrangú hadvezér, aki vállalata előtt számba veszi az ország és az ellenség természetét, ismeri a maga erejét és hadi tervébe belekalkulálja a tulajdon zsenialitását is. Nyugodt és biztos. Csak ilyen nyugodt és biztos ember vállalkozhatott a németség «meggörögítésé»-re, erre a vakmerő szellemi hadmenetre, melyet a kultúrtörténet moszkvai hadjáratának lehetne elnevezni.

Goethe kiváló író lehetett volna e tudatosság nélkül is, Goethe-vé azonban csak ezzel a tudatossággal lehetett. Művei egy részét megírhatta volna enélkül s ha tehetsége sodrára hagyja magát, talán még tisztább, igazabb művek is kerülnek ki a keze alól; de a műveknek azt a rendszerét, azt a szellemi világbirodalmat, amelyet a Goethe név takar, csak ez a tudatosság hozhatta létre. író, aki nemcsak nőtt, hanem szabályozta is növekedését. Az embernek van szeme, füle, helyzetérző szerve; Goethének azonban nemcsak helyzet-, hanem növekedésérző szervei vannak. Mint ahogy lehunyt szemmel is meg tudjuk mondani, milyen helyzetben van a karunk, Goethe mások segítsége nélkül is érzi lombkoronája szélső ágain a növő tenyészkúpokat s derekában az évgyűrűk feszengését. Művei igazítások az előző Goethe lombsátrán s gondolatai egyetlen kerek árnyékot szolgálnak. Ahogy a jó dráma jeleneteiről mondta: művei önmagukban is jelentősek, de még jelentősebbek abban a nagy műben, melynek ők csak más-más formában írt versszakai. Goethe: életrajz művekben. Részben az ő életrajza, részben mindenkié: ifjúság, férfikor, öregség, Die Jahreszeiten gigászi méretekben.

E tudatosság teteje: a Dichtung und Wahrheit. Goethe férfikora derekától szinte kínos eltökéléssel fejleszti magát; kialakul

benne művei közös egysége s utólag ifjúságát is bele akarja komponálni ebbe a műbe. A Dichtung und Wahrheit: az ifjúkori műveket összefoglaló keret; valójában Goethe ifjúkorának, ifjúkori műveinek a meghamisítása, átmagyarázása a nagy mű érdekében. A Dichtung und Wahrheit-ben zárkózik be Goethe végleg a goethei műbe. Az üvegfúvás megtörtént s ezzel a művel választja le az üvegfúvóról az üveggömböt, amelynek nincs többé bejárata, még a tüdő felől sem, amely fújta. Goethe mindenestől, szimbolikussá nőtt élete minden mozzanatával műalkotássá akar zárulni s ez sikerül is. Más kérdés, hogy ez a mű többet ér-e egy-egy szilánkjánál? Goethe nyolcvan éve Goethe egy-egy szerencsés hónapjánál?

* * *

Ami a fiatal Goetheben a legnagyobb: kétségkívül az önhite. A diákruháit kinövő Goethe nem annyira nagy mondanivalóval robban bele az irodalomba, mint inkább nagy önbizalommal. Amikor még jóformán semmi sincs a kezében, megvan a sorsszerűségébe vetett hite. Vannak művészek, akiknél az önhit a munka jutalma s vannak, akiknél a munka védekezése a világ ellen. Goethénél az önhit előbbjár, mint a munka; az ő önhite, azt lehetne mondani, tehetségének első műve. A dilettánsok is hisznek magukban, ők azonban a gyengeségüket borogatják önhitükkel. Goethénél az önhit már-már szemérmetlen biztonság. Nem fokról-fokra küzdi fel magát a nagyok társaságába, hanem rögtön otthonos köztük. Első drámatervei: Prometheus, Július Caesar, Mohamed. Egy pillanatig sem kételkedik, hogy joga van ezeknek a nagyoknak a nevében beszélni, ő is a sors embere, démoni ember, mint azok: a véletleneket magához idomítja s a világ vak erőire ráparancsolja rendeltetését. Felfogása önmagáról az ifjú Adyéra emlékeztet. Még semmit sem csinált, de elég nagy tett, hogy él. Visszataszító ez az önhit? Amíg csak a nyelv hegyén lebeg: az. Ha megszállja az agyat, gyökere van a húsban s a legutolsó kis izom játékáig leér: akkor vagy őrültség vagy valóban nagyság.

Ennek az önbizalomnak, amely még nem kötötte le magát feladatokkal, természetes mozdulata: egy nagy, szerelmes ölelkezés a világgal. Mit csináljon Herkules, ha nincs, aki a lernai hidra ellen küldje vagy a Hesperidák almáját követelje tőle? Nyújtózkodik. Kitárja karjait s a világot akarja megroppantani. A fiatal Goethe a felhők alatt mondja mámoros monológját s művészetének újító hangja: ennek a mindenséghez szóló önhitnek a pátosza. A Magunk szerelme és a Minden titkok versei: Prometheus és Ganymedes. Az ő szíve felé sietnek a csillagok s nyelvében egyszerre akarnak szólni a viharok a virágokkal. A szemlélet formái: hallás, tapintás, sejtelem egy közös vizionárius érzékletbe folynak; világa áramlik s jelzői megolvadnak.

Azonban Goethénél ez a világ-szerelem csak egy-két versben üt át s inkább csak a nyelvét olvasztja meg, nem úgy, mint Adynál, aki végig ezt az önimádatot és világimádót variálja. Azokat a műveit, melyekkel Goethe nagy hírét szerzi: fiatalkori líráját, a Götzöt és Werthert ez a kozmikus pátosz fűti, de nem csak ez. Goethe kezdettől fogva szélesebbre méretezi magát a szükségesnél. Bámulatosan tanulékony s tanulékonysága, mondhatnám sznobizmusa már első művei kiömlésében erősen befolyásolja a tehetségét.

Napóleontól nem szabad megkérdeznünk, hogy szerette-e Franciaországot s Goethétől, hogy mennyire vette komolyan Herdert. Mind a ketten fiatal kalandorok, egy gazdátlan nagysággal, amelyet valamire fel kell tenni. Napóleon Franciaországra teszi fel s Goethe, aki Wielandtól és Klopstocktól már mindent megtanult, amit használhatott: Herderre. Goethe és Herder egymás mellett: a kalandor és a forradalmár. De a kalandor, aki császárként száll ki a forradalomból! Ha Herder úgy hirdette tanait, mint az elmélet szentje, aki fel akarja szabadítani az emberek szívét; Goethe úgy ragadta meg őket, mint aki nagyravágyásának keres táplálékot. A nép, Shakespeare, Ossian, Rousseau: Herdernek új evangélium, Goethének zsákmány. Dalai népiesen naivak, Götze ziláltan hősi, Werther pathetikusan érzelmes? A három mű távolságát nem annyira Goethe körülményeiben kell keresni, mint inkább ebben a ragadozó mohóságban. Goethe alkalmazkodik, csakhogy terjeszkedhessen. Nem spontán író. Közvetlen művei nincsenek. Heve őszinte, hév és kifejezés közt azonban mint módosító közeg áll elméleten nevelt nagyravágyása, ő a nép közvetlen hangján is elméleti meggondolásból ír s közvetlensége is alakítás. Rosszaló megjegyzés ez? Épen nem. A fontos, hogy menynyire sikerült az alakítás. Goethe életrajzírói bebizonyítják, hogy témáit az élete adta. Igaz. De a témákat példa és elmélet alakította. Már a fiatal Goethe élményeire is egy nagy világirodalmi tájékozottság s műfaji alkalmazkodóképesség önt végső formát. Meg akarta örökíteni életét? De példáit is el akarta érni. Kiélte szenvedélyeit a témáiban? Igen, de elsősorban a sokféleség szenvedélyét. Hogy ez a szenvedély olykor naiv s Götzöt Shakespeare példája agyonnyomja? Valóban, egy drámai színpad kellékes holmija összevissza dobálva ez a mű, a gyermek Goethének azonban Shakespeare és a shakespearei szabadság ezt a kellékes boltot jelentette. S ugyanaz a habzsoló ösztön, mely Götzben díszleteket dobál egymásra, népdalaiban tiszta hangot fog el. Goethe ismerte élményei irodalmi műfaját s élményeit a műfajhoz alakította. Ez Werther titka is! Werthert nem Goethe szenvedélye öli meg, hanem a műfaj jellege s a mű következetessége. Goethe és Werther szenvedélye közé már a hangnem megütésében becsúszott egy kis irodalmi eredetű differencia s ebbe kell Werthernek

belehalnia. Goethe tulajdonképen nem gyorsan, hanem éppen nagyon lassan alakuló tehetség s eredetük szerint ifjúkori művei csaknem mind kísérletek, ha ezeknek az inasmunkáknak a némelyike, mint a Werther, történetesen remekmű is.

Nagyon jellemző, hogy fogadja az ifjú Goethe Götz és Werther sikerét, mely csakhamar világsiker lesz. Mint egy fejedelem! Udvart tart, a szellem előkelőségeit fogadja, sétáltatja a nagyságát, pamfleteket ír s elbűvöli a frankfurti polgárkisasszonyokat. Egmont ő, a jóvérű lovag, akiről azt olvassuk, hogy nyilvános lakomáival jobban összefűzi a nemességet, mintha összeesküvéseket szőne. Mintha nem is alkotások volnának első művei, hanem megnyert csaták. Az alkotás elvisz az életünkből valami visszahozhatatlant, elidegenít önmagunktól, fölénk emeli életünk egy termékeny korszakát. A nyert csata velünk marad, a nevünkhöz tapad s új országrészeket hullat az ölünkbe. Goethének Götz és Werther: Granikos és Issos s ő ifjú kevélységgel és bőkezűséggel szállja meg a kezébe esett tartományokat. A Sturm und Drang tulajdonképpen Goethe farsangja s nem véletlen, hogy ebben az időben Lavater, a félsarlatán népbűvölő az, akit Goethe Európa legnagyobb emberének tart.

Hol végezheti egy ilyen jóvérű farsangi fejedelem, ha nem Weimarban, egy ifjú világi fejedelem oldalán? Weimar Goethe életnek fordulója és kerete. Egy bolondos, fiatal herceggel vonult be ide s bölcs miniszter lett belőle; farsangi királyból a nagyság robotosa. Mit jelentett Goethének Weimar? Elsősorban menedéket. Kiragadta őt hívei közül. A tömeg jó arra, hogy fölemeljen, de ha nem tudunk még egy arasszal tovább emelkedni, menthetetlenül széttép. A népszerűség, mint Goethe mondja, mindent elkövet, hogy újabb okot ne adhassunk a népszerűségre. Goethének meg kellett menekülnie a népszerűsítők barátságától s Weimarban fölfelé menekülhetett. Unta is már a német fiatalok karneválját. Ismerjük azokat a duhajokat, akikből mintaférjek válnak. Hány köztük a műduhaj, akit vonzott a népszerű, cifra szerep s ő maga örül a legjobban, amikor végre megülepedhet. Szinte hálát adnak, hogy eljárták végre életük bolondját s elégedetten tekinthetnek vissza a hálósipka alól vad ifjúságukra. Goethe ép olyan gyanús nyárspolgár-buzgalommal siet «megülepedni», mint amilyen gyanús nyárspolgár büszkeséggel hivatkozik később jóvérű fiatalságára. A megülepedés Goethénél szakítás egy múlttal, amelyre többé nincs szüksége. S Weimar nemcsak erre a megülepedésre jogcím, hanem valóban kitűnő iskola is. Ha Wilhelm Meister inas évei végén jóval kevésbé rokonszenves, mint az elején, Goethe jóval fegyelmezettebb. Goethének (s ezt talán polgári származásának köszönheti) volt érzéke az udvari élet iránt, ő az utolsó nagy «udvari ember», aki még egyszer felfedezi az

udvaroncságban a jellemfejlesztés iskoláját. Mint csodált és rettegett farsangi fejedelem érkezett Weimarba; a farsang azonban elillant s neki meg kellett honosodnia. Szilárd magaviselettel kellett uralkodnia azok fölött, akiket bohémságával elragadott. S Goethe, mint jóval később Proust, megérezte ebben a szabályozott és következetes magatartásban a tökéletesítő kényszert, anélkül, hogy magatartását Proust iróniájával és gyöngédségével tompította volna. Charlotte Stein sorsdöntő szerepe Goethe életében, hogy az udvar szellemét összefoglalta a számára s a szolgálás és uralkodás iskoláját kívánatosabbá tette. Goethe legjobb két műve: az Iphigenia és a Tasso, nemcsak tárgyban, de nemes megjelenésben is sokat köszönhet a weimari élet fegyelmének s Goethe egész pályája alatt sohasem olyan rokonszenves és mély, mint Orestes és Iphigenia, a költészet és téboly határán járó Tasso s a gyalult Antonio ellentétére feloldva.

Sajnos, Weimar nemcsak fölfelé képezte Goethét, hanem lefelé is. Goethe apjának volt egy kis házi gyűjteménye, amelyet Goethe életében mint óriás múzeumot fogunk viszontlátni. Amíg Goethe nagysága csatáit vívta s Dél-Németországban farsangozott, gyűjtő ösztöne a fiziognómiák tanulmányozására szorítkozott. A miniszternek azonban, ha rendbe akarta szedni a weimari utakat, erdőket, bányákat, alapos tárgyi tudásra kellett szert tennie. Werther költője csakhamar rájön, hogy a világmámor érettebb, megülepedett alakja: a természet megismerése. A természetet azonban igen sokféleképp lehet megismerni: meg lehet csinálni filozófiai öntvényét, ki lehet kezdeni matematikai formulákkal, el lehet lesni az élet dinamikáját s meg lehet ismerni a tárgyakat, melyekben az élet kikövesedett. Goethének az utóbbira volt hajlama s költőminiszterből itt Weimarban lett a változatok és egyedek tudósa, bölcsész-enciklopedisták után az egyes esetek gyűjtője.

Az az úr, aki ásványkalapácsával Karlsbadból egy esős nyár után Rómába szökik, rég elvetette élete kockáját, mielőtt a Rubikonhoz ért. A köztudat szerint Rómába egy német utazott s Weimarba egy görög tért vissza; lefelé rímes verset dúdolt s hazafelé hexametert skandált. A fordulat korántsem volt ilyen hirtelen. Goethe olaszországi útja tulajdonképpen tüntető utazás: mindazt, amit Rómában látni fog, Weimarból előre látta s azt fedezi fel Olaszországban, amit magában már fölfedezett. Az olaszországi út arra jó, hogy egy előre átgondolt anyagon magát elmagyarázza. A görögség azért hathatott oly sokszor és sokféleképp az emberekre, mert a legváltozatosabban lehet félreérteni; nézzük, mit jelentett a Hermann und Dorothea szerzőjének. Goethe kétféle igazságot ismert: olyat, amelyet hasznos kimondani és olyat, amelyet hasznos elhallgatni. Az elhallgatandó igazságnak azonban csak a nyelv felé tilos az útja, magatartásunkban,

szemünk fényében, mosolyunkban ott ragyog s kimondott igazságaink hallgatag keretét adja. Goethének ilyen elhallgatott igazsága volt, hogy a keresztény erkölcs a rendkívüli embert nem kötelezi, sem Július Caesart, sem Napóleont, sem őt. A nagy emberek pogányok, a keresztény erényt és a keresztény képmutatást hagyjuk a született együgyűeknek. S ha Goethe a görögséghez húz: egy óvatos Nietzsche hunyorít át hosszú keresztény századokon a rokon, vagy rokonnak vélt erkölcs felé. A másik kötelék: a forma. Már mint fiatal ember szívesen olvasta Homerost s most, hogy «megülepedett» és kijárta az önfegyelmezés iskoláját, még jobban csodálta a görög kifejezés «nyugalmát». Egy kis különbség persze van a görög nyugalom és a Goethe nyugalma közt. A görög elfogulatlan, Goethe nehézkes; a görög szabad, Goethe önérzetes; a görög ünnepi, Goethe ünnepélyes s végül: a görög egyáltalán nem olyan nyugodt, mint azt Goethe periódusai után egy német kisdiák elképzelhetné. A döntő különbség azonban a kétféle görögség közt: a konkrétum használata. Milyen nagyszerű nép, gondolja Goethe, a legnagyobb mélységet a legragyogóbb felülettel fejezi ki, a gondolat mindig szemlélet is. Igaz. De ha a görögök anyagszerűek, nem küzdenek az anyagszerűségért, a valóságban élnek, de nem gyűjtik a valóságot, gazdagok, de nem kuporgatok. A tizenkilencedik század irodalmának egyik legjellemzőbb tünete: az anyagismeret túltengése. Az írónak be kell bizonyítania, hogy pontosan ismeri Salammbo lakomáján az összes mártásokat s legalább olyan alapos leltárt vett fel hőse lakószobájáról, mint a Goncourt testvérek. Goethe görögsége ezzel az új anyagismerettel fertőzött görögség; hexameterei egy dilettáns rajzoló s egy természettudós tollából folynak; emelkedett formáinak Larousse képes szótárát kell felemelniük.

De Goethe már negyven éves s most ért oda, hogy valamire végkép fel kell tennie az életét. Fiatalkori munkássága csak erőpróba volt, fényes erőpróba, sokféle, változatos, de nem az a nagy vállalkozás, amely azonossá lesz az életünkkel. Goethe nagyon sokat meg tudott csinálni és semmi sem késlelteti jobban az ember kibontakozását, mint a túlságos tanulékonyság s a szertelen ambíció. Hazajön Olaszországból s csak most fogja kimondani a sorsdöntő szót. S már milyen beláthatatlan anyagban kell rendet teremtenie ennek a sorsdöntő szónak. Nagy időbe kerül ez s a szívós szellemi frisseség néha csodálatosan el tud rejteni egy mélyebb, korai merevséget. Goethe negyven és hatvan éves kora közt alakul ki. Legjobb műveit talán fiatalabban írta, de ekkor gyúrja meg Goethét s zárja egy keretbe a Goethe-műveket. Ez a kései férfikor nagyon megérzik a sorsdöntő vállalkozáson. Nem hiszem, hogy a világirodalomban volna vakmerőbb, lehetetlenebb, csodálatosabb kísérlet Goethe német-görög

klasszicizmusánál. Képtelen elszántság, mániákus önbizalom s példátlan világirodalmi sznobizmus kell hozzá: heggyé gyűrni fel magunkat szűk környezetünkből egy idegen horizont hegyei közé. Tehetsége és helyzete megajándékozhat egy embert ilyen nagysággal, de tudatosan küzdeni érte! Képzeljünk el egy Shakespearet, aki az irodalomtörténetnek nemcsak Shakespeareja, de Sophoklese akar lenni. És sajnos Goethének ebben az időben már nagyon megosztott a figyelme s érdeklődésével ernyed a lendülete. A Hermann und Dorothea az utolsó mű, melyet Eckermann Goethéje régebbi művei közül még szívesen olvas s valóban ez az utolsó nagyobb mű, melyben a vers súlyos terhével még biztosan lebeg: a hexameter úgy emeli fel a polgári élet vaskos valóságát, hogy kilenc rövid énekben egy nemzet szellemét érezzük összegeződni s egy osztály életét átnemesedni. A későbbi művek: Wilhelm Meister, a Wahlverwandschaften, Faust már nagyon megsínylik ezt az újmódi görögséget, melyben egyre több a kegyelmes didaktika. Wilhelm Meister, aki friss wertheri hangokkal indul, belefúl az ismeretekbe, Margit világszomjas szerelmese a Faust második részében a végtelen szentenciáknak lesz fáradt vándora s Eduárdról és Ottíliáról az a gyanúnk, hogy szenvedélyükkel csak a birtokrendezés problémáihoz akartak odacsábítani.

Be kell vallanom, hogy az öregedő Goethe, aki mellől Schiller már elhalt s aki mellé lassan Eckermann is odaszegődik, nekem nem rokonszenves. Weimari alkonyát alig tartom egyébnek fényesen leplezett hanyatlásnál. Ifjú korunk gyakorlata persze túléli ifjúságunkat s egy-egy lírai fellobbanásunk érintetlen maradhat aggkori szenvedélyeinktől, de a látszólagos elevenség alatt szemmelláthatóan bomlik a szellem s bár a test soká ifjú, az értelem jellemző túlzásokban tárja fel lappangó hibáit. Vannak emberek, akik már fiatal korukban hízásra hajlanak, de az életmód megőrzi őket; meg kell öregedniök, hogy kidagadjon belőlük a természetük. így tör ki az öreg Goethén is lappangó szellemi elefantiázisa. Aki sokfele érdeklődik, még lehet karcsú, ha friss a szellem anyagforgalma, Goethe azonban az érdeklődés anyagcsere-zavarában szenved, többet vesz föl, mint amennyit eléget. Pepecsel, apróz, levelez s mindezt Jupiter méltóságával. Az egész világot a bőre alá szedné s puffadtsága fölül büszke mosollyal néz ránk. Életének az első fele úgy viszonylik öreg korához, mint Faust első része a másodikhoz. Az első költemény, a második versgyűjtemény.

* * *

Goethe a világirodalom legnagyobb költője, mondta dolgozatunk elején az ironikus esztéta s talán sikerült éreztetnünk, mi ebben a megjegyzésben a csodálat és mi a gúny. A tizenkilencedik század megteremtette a nagy ipart, fölépítette a szaktudomány iszonyú

műhelyeit, megtömte áttekinthetetlen raktárait, ránkhozta az imperialista politikát s a művészetben is az adatgyűjtő tudós és Bismarck szemével kereste a nagyságot. Akik a korszellem változását lesik, úgy,látják, hogy a mi századunk «méret-ellenes» század, legalább is a művészetben a minőség tüntet a méret ellen. Egy büszke mondat, melybe egész életerőnket összeszedtük, többet ér, mint egy terjengős mű, amely megevett egy lekszikont. El lehet gondolni, hogy ennek a minőség-kultusznak cserepednek már a képrombolói s természetes, hogy Goethe nagysága, ez a mesterségesen s mégis csak a minőség rovására keletkezett nagyság kihívja a képrombolók dühét.

De érdekes megfigyelni, hogy azok is, akik dicsérik Goethét, mit dicsérnek benne. Legtöbbnek az ember tetszik: a Goethe-művek mögött álló fölényes pogány, a Római elégiáknak nem is annyira a költője, mint inkább a hőse. Mások úgy beszélnek róla, mint történelmi alakról, aki már ifjan nagy kor-mozgalmak gyűjtője s kiindulópontja, Nietzsche előfutára, a tizenkilencedik század tudományos eredményeinek megsejdítője s közben megfeledkeznek a műveiről. Az ízlés emberei pedig válogatnak a borzasztó anyagban s csak néhány művének kegyelmeznek meg, melyekben a goethei felfogás a legsalaktalanabb s a goethei zene a legtisztább.

Azonban hol van az a költő, aki nincs benn a műveiben? Ki merné Dantét az anekdoták Dantéjáért odaadni? Az írók kultúrtörténeti dicsőségéről sincs túlnagy véleményünk. Halott írók temetője a kultúrtörténetem s a merész csonttani feltevések és Darwin rendszere közt nem merném lekicsinyelni a távolságot. Azoknak, akik Goethe java-lírájára, az Iphigéniára, Faust legszebb részleteire hivatkoznak: igazuk van; Goethe azonban nem csak ennyi. Goethe: a Gundolf Goethéje; a teljes goethei mű. S munkásságának az egésze, egy hosszú élet Évszakai együtt egy keretben: ez az ami körül ízlés és ítélet tisztázó tusáját megvívhatja. Goethe egy nagy vállalkozás s ezt a vállalkozást egészében kell megítélni s nem részleteiben. Hogy milyen nagy erők és milyen nagy szerencse fogtak össze ebben a vállalkozásban: köztudomású. Olyan sikeres volt-e ez a vállalkozás, mint sokan hiszik s a költő életének a körvonalai mutatják? Mi megelégszünk vele, hogy felhívjuk a figyelmet e nagyság problematikusságára. Goethe vagy a nagyság határai, mondtuk s talán sikerült jellemeznünk azt a fajta nagyságot, mely annál kétesebb, minél nagyobb területet száll meg. *Németh László.*

FIGYELŐ

KOMMUNISTA EGYETEMI IFJAK.

Érthető megdöbbenést és sokféle magyarázatot váltott ki az a szomorú tény, melyről a közelmúltban rendőri jelentések alapján vettünk tudomást: a kommunisztikus hit az egyetemi ifjak közé is bevonult. Nem is azok legszegényebb, legelhagyatottabb tagjai közé; a zár alá került hívők elsősorban az Eötvös-kollégisták köréből rekrutálódtak. Talán már ez a feltűnő körülmény is figyelmeztethet bennünket arra, hogy a jelenségnek okát és magyarázatát ne egyedül a mai gazdasági állapotokban keressük.

A vesztett háború által teremtett szellemi atmoszféra a maga egész pusztító erejével nehezedik reá a mi húszéveseinkre, ők arról a lelkesedésről már semmit sem tudnak, mellyel a náluk idősebbek készségesen szálltak síkra a nemzet szent jogaiért; hogyha háborús hangok egyáltalán, márcsak a kétségbeesésnek, a lemondásnak hangjai jutottak el gyermeki füleikhez. Irodalmi úton meg talán főkép a Remarkoktól és Markovics Rodionoktól szerzik be a hősies küzdelemre vonatkozó ismereteiket; mindenesetre többet olvasnak-hallanak fogolytáborokról, frontfelbomlásokról, forradalmakról, mint győzelemről, kitartó ellenállásról. Számukra a megcsonkított ország maga is csak adott tény s változtatást követelő állapot csupán annyiban, amennyiben mások fájdalmától, akaratától kapnak ösztönzést a revíziós eszmék ápolására. Mert mintha közvetlenül az a minden ideálizmust meghazudtoló tapasztalat tolulna — a nagyháború legfőbb tanulságaként — a szemük elé s követelne tőlük az erkölcsi élet egész vonalára elismerést: helyzet, véletlen, legfölebb anyagi fölény és ügyeskedés, de nem a nemes igyekezet dönti el az élet kérdéseiben a végső eredményt. Nyilvánvalóan ezt az egész illuziómentes érzés- és gondolkozásmódot, fiatalságunknak ezt a nagy kísértését kell mintegy alapul vennünk, hogyha annak politikai eltévelyedéseiről a mélyebb gyökerekig akarunk számot adni.

Az erkölcsi nihilizmust, melyet elnevezésében hiába akarnánk «realizmus»-sá szépíteni, hatalmasan alátámasztják azután ifjaink fejében a. mai életnek exisztenciális nehézségei. Hogy a nyomor és nélkülözés valóságos melegágya mindenféle társadalmi nyugtalanságnak és elméleti forrongásnak: ez szociológiai tudásunknak annyira ismert közhelye, hogy nem kell vele bővebben foglalkozni. Ehelyett figyeljük és állapítsuk meg azt a tüneményt (bizonyíték ez a forradalmak közvetlen szellemi eredete mellett),

hogy még magánál a nélkülözésnél is nyugtalanítóbban hat az emberek széles rétegeire az a tehetetlenség, mellyel állam és társadalom ép a legnagyobb gazdasági krízisek idején a segítség feladataival szemben többnyire állani szokott.

Egyetemi hallgatók, éppenséggel a most kompromitált bölcsészek, nem nagy politikusok. De még nékik is érezniök és látniok kell azt a kiáltó diszparitást, amely a tényleges baj és a megszüntetésére alkalmazott eszközök között minálunk is tátong. Még mindig az aránytalanul nagy vagyonok, a latifundiumok országa vagyunk s a komoly földreform — telepítési tervekkel kapcsolatban — még mindig az utópisztikus eszmék körébe tartozik. A diplomás állásnélkülieknek ezrei lignek-lógnak közöttünk; de azért (tetszés szerinti példákat ragadva ki a kínálkozó sok közül) még mindig 5—6 helyet betöltő orvosok veszik el lehetőségét annak, hogy a többi «kartárs» akár egyet is kapjon és férjes asszonyok szorítják ki tanítónői vagy hivatalnoki alkalmazásokból a leányokat. Az állami tisztviselők — redukált fizetésekkel — éhbéren nyomorognak; de azért a nagy vagyon és jövedelem még mindig a viszonylagos tehermentességnek privilégiumát élvezi, mert abban az arányban semmiesetre sem állítják a közcélok szolgálatába, mint lehetne és kellene. Törvényeinknek, kormányrendeleteinknek és egész társadalmunk berendezkedésének és viselkedésének ezen visszásságait szóba kellett hoznunk, magyarázatul és nem mentségül, midőn mélyebb okait kerestük az ifjúsági nyugtalankodásoknak.

Mondottam, hogy egyetemi hallgatóink — rendes körülmények között — nem sokat törődnek a politikával. Azaz — a politikának manapság kínálkozó fogalmat véve alapul — nem igen foglalkoztatják őket azon gazdaságtani és társadalmi kérdések, melyeknek segítségével szociális viszonyaink alaposabb ismeretéhez juthatnának el. És nem tartom kétséges dolognak, hogy ifjainknál ép az ismereteknek ez a hiánya vagy elégtelensége nagyban hozzájárul ahhoz, hogy alkalomadtán végletes szociális eszméknek hódoljanak be kritikátlanul. A kívülről jövő kísértés olyan váratlanul és előkészületlenül találja őket, hogy ellenállás nélkül fogadják el az először hallott tetszetős ideákat, ezek fejőkben az első rohamra foglalják el a szociológiai tudástól mentes űrt. Az következik mindebből, hogy egyetemi ifjainknak — már tanulmányaik ideje alatt — sokkal közelebb kellene jutniok, nemcsak a gyakorlat értelmében, hanem elméleti úton és formában is az élet nagy kérdéseihez, mint ahogy ez jelenleg történik. Ez a követelmény meg egészen új területeit nyitja meg az egyetem tanító és nevelő hivatásának, a tanárok feladatainak, a hallgatók tennivalóinak.

Valamikor, a boldogult bőség idejében és a liberalisztikus felfogásmódnak virágkorában az egyetemi hallgató kizárólagosan a maga speciális tanulmányaival volt elfoglalva és nem sokat kellett az élet problémáival bajlódnia. Manapság e tekintetben lényegesen más a helyzet, mert maga az élet és vele együtt az életfelfogás is lényegesen megváltozott. A gazdasági

nehézségekkel és szociális villongásokkal kapcsolatban sok olyan kérdést kell manapság már ifjainknak is tudatossá tenniök maguk előtt, amely azelőtt nem okozott nékik gondot, mert kényszerű problémaként tulajdonképpen nem is létezett. És azután: szoros összefüggésben e gyakorlati indítékokkal társadalmi gondolkozásmódunk is egészen más jellegű lett a múlthoz képest; azt mondhatnók, sokkal szociálisabb aspektust öltött, — mint aminő abban a régi időben volt, amidőn a liberalizmus a társadalmi bajoknak nagy részét az egyén bajának, gondjának hagyta meg. Elméleti téren nemcsak a szociológia újabb szervezkedésében és növekvő jelentőségében mutatkozik a szóba hozott változás; még a «szomszédos» tudományok is megérezték az utóbbinak hatását. Főleg a történettudomány «szociológizálódott»: a jelen viszonyaihoz és érdekeihez közelebb hozta a maga mondanivalóját s a társas jelenségek különös kiemelésének kíséretében az egész társadalom evolúciójának fogja fel az emberi történés és alkotás szövedékét. És csakugyan itt kellene az ifjak szociológiai kioktatásának az általános pedagógiába bekapcsolódnia: a történettanárnak és az irodalom történésznek már a középiskolától kezdve módjában van a fiatalság közt annak a tudásnak alapját megvetni, amely a társadalmi kérdésekben való tájékozottsághoz és azok kritikai megértéséhez szükséges.

Ez persze csak a kezdet és magában véve még nem elegendő. Szerét kell ejteni valahogy, hogy társadalmi és közgazdaságtani ismeretekhez — mint az általános műveltség elengedhetetlen kellékeihez — valamiféle módon és mértékig összes egyetemi hallgatóink hozzáférjenek. Azután folytatólag arra is alkalmat kell nyújtanunk az ifjúságnak, hogy felbolygatott társadalmunk vitális kérdéseit — immár nem minden szakismeret híjával — maguk közt is megbeszélhessék, megvitathassák. Nem félek az efféle vitatkozások következményeitől, ha tanárok jelenlétében és vezetésével történnek. Baj akkor sem származhatik belőlök, hogyha a fiatalság szabad utat enged ilyenkor közvetlen természetének s azzal a habozást nem ismerő idealizmussal és radikalizmussal támaszt követelményeket, melyet azután a megalkuvásokra kényszerített tapasztalatnak kell temperálnia.

Rendelkezésünkre készen állanak az olyan ifjúsági szervezetek is, ahol az efféle «szociológiai gyakorlatozás» sikerrel lenne végrehajtható. A «bajtársi» egyesületekre gondolok, melyekre még a közelmúltban annyi bizalommal tekintett fel a kommunizmus által megriasztott hazafias közvélemény s amelyek a mai napig intaktan megtartották jó szellemöket, bár a kellő anyagi és értelmi támogatás hiányában mintha lassú elsorvadásra lennének kárhoztatva. Erősítsük meg ezeket a bajtársi szervezeteket, tömörítsük az egyetemi ifjúságot zászlóik köré, tegyük beszédessé az itt uralkodó hazafias szellemet a szükséges társadalomtani ismeretek közlése által s akkor meg vagyok győződve arról, hogy a jövőben nem egyhamar fogunk találkozni kommunisztikus mozgalommal az egyetemi ifjúság között.

Hornyánszky Gyula

A MAGYAR FŐISKOLAI HALLGATÓK SZOCIÁLIS VISZONYAI 1931-BEN.

A Központi Statisztikai Hivatal évtizedek óta gyűjti a magyarországi főiskolai hallgatókra vonatkozó adatokat, amelyeket régebben a statisztikai évkönyvekben, újabban két önálló kiadványban is közzétett.[1]

A most megjelent kötet[2] valamennyi (összesen 37) magyarországi főiskola hallgatóságát belevonta a megfigyelés körébe s összesen 16.053 beiratkozott hallgató viszonyait részletezi, akiknek zöme (84.3%) most is a numerus clausus törvény hatása alá tartozó főiskolákról került ki. Az összes népességhez viszonyított 1.5 ezrelékes arányuk általában véve ugyanolyan erősségű utánpótlását jelenti a hazai értelmiségi osztálynak, mint a nyugateurópai országok főiskoláin látjuk.[3] Ausztriában például még a külföldi hallgatók leszámítása után is jóval magasabb, 2.1 ezrelék, a főiskolai hallgatók száma.

A magyar főiskolai hallgatók *abszolút száma* sem mutat aggasztó emelkedést az utóbbi években (1925—26: 15.200, 1930—31: 16.053), sőt a nőhallgatók előnyére, akiknek arányszáma öt év alatt 9.9%-ról 13.6%-ra nőtt, a férfi hallgatók száma alig változott.[4] Tudományszakok szerint a hall-

[1] Az első kiadvány *(A magyar egyetemi hallgatók statisztikája, 1930.)* az 1929/30. tanév II. felére beiratkozott hallgatók viszonyairól nyújtott bőrészletességű tájékoztatót Laky Dezső dr. mélyreható tanulmányával, de ennek adatgyűjtése csak a numerus clausus hatálya alá tartozó főiskolákra terjedt ki.

[2] *(A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930/31. tanévben.* Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Szövegét írta Asztalos József dr. 83 lap. Bp. 1932.) Asztalos József dr. részletes tanulmányában a vonatkozó külföldi adatokkal és az elmúlt 10 évre visszatekintő számsorok értékes összeállításával kíséri az 1931. évi viszonyokra vonatkozó átfogó megállapításait,

[3] Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, mennyire elhibázottnak és hatásában veszedelmesnek tartjuk azt a még ma is nem ritkán felbukkanó felfogást, amely a magyar főiskolák népességének megítélésénél tisztán a nyugateurópai statisztikát, vagy pláne a kultúra értékének abszolutumára támaszkodó elméleti princípiumot tekinti irányadónak, ellenben figyelmen kívül hagyja országunk különleges helyzetét, amit az országcsonkítás után ide menekült értelmiségi alkalmazottak tízezrei a munkavállalási alkalmak alakulásában legalább két évtizedre terjedő hatással jelentenek s nem veszi tekintetbe a társadalomnak azt az élettörvényét, amely szerint a vezetőréteg csak addig válik hasznára egy nemzetnek, amíg jelentkező szükségletet elégít ki s fenntartása az alsóbb rétegek túlságos anyagi megterheltetése nélkül történhetik. *A szerkesztő,*

[4] A nőhallgatók arányszáma még ma is messze mögötte marad nálunk a legtöbb külföldi állam arányának (Franciaország 23.3, Lengyelország 32.1, Finnország 36%), csupán a bölcsészeti karon játszanak jelentő szerepet (49.9%), míg az orvosi (9.9%) s még inkább a jogi karon elenyésző a számuk egynémely külföldi ország viszonyaihoz képest. (Franciaország 22,2% nőorvostanhallgató, 0.5% joghallgató, Svájc 13.6% orvos, 10.0% joghallgatóval.)

gatók számának alakulását az elhelyezkedési kilátások, sokszor a tanulmányok folytatásának kisebb-nagyobb anyagi vagy szellemi könnyebbsége befolyásolja. Az orvosi kar 1921—22-höz képest például ma alig feleannyi hallgatóval dolgozik, a műegyetemen 66%-os arányú a hallgatóság visszavonulása. Ugyanígy leszámították a jövő kilátásait a pályaválasztó ifjak a gazdasági főiskolákkal, különösen az akadémiákkal és a bánya-erdőmérnöki főiskolával, sőt újabban még a polgári iskolai tanárképzővel szemben is. A legtágabb elhelyezkedési lehetőségeket ígérő jogi karok látogatása viszont állandóan nő, ugyanígy a hittudományi karoké is, amely utóbbi felkarolásának a nagyfokú pap- és lelkészhiány ad tápot.

A budapesti Tudományegyetem népessége nyolc év alatt több mint 25%-os apadást mutat. A megélhetés könnyebb biztosítása ma jobban megtartja a vidéki egyetemi városokban az ifjúságot, amit egészséges módon az ottani internátusok is elősegítenek. A decentralizálás e folyamata tehermentesíti ugyan a budapesti főiskolákat, viszont a könnyebb hozzáférhetőséggel növeli a környékbeli ifjúság kedvét a főiskolai tanulmányokra, ami a vidéki egyetemek hallgatóságának állandó emelkedésében jut kifejezésre.

A főiskolai hallgatók vallási megoszlása, amely a régi numerus clausus törvény hatása alatt az 1927—28/1928—29. tanévekben közeledett legjobban az egyes vallások népességi arányához, az új (1928. évi) numerus clausus törvény érvénye óta *ismét a zsidó vallásúak arányának emelkedését mutatja* az 1927—28. évi 8.4%-os arányról 10.5%-ra, amely már közel kétszerese megint a népességi aránynak. Az emelkedés főleg a zsidó *nőhallgatók* növekvő száma miatt állott elő, akik az összes nőhallgatók között 14.0%-kal szerepelnek. Bár az egyes felekezetek vagy társadalmi osztályok fiainak a főiskolák felé való törekvését intenzitásában akkor tudnók leghelyesebben leméri, ha az illető népcsoport főiskolai évjáratú korosztályaihoz (például a 18—25 évesek összes számához) viszonyítanék a beiratkozott főiskolai hallgatók számát, ez a nyers népességi viszonyítás is kellően érzékelteti a keresztény magyarság fiainak ismét fokozódó visszaszorulását az értelmiségi osztály utánpótlásánál. Az orvosi karon 14.3%-ra, a jogi karokon 11.8%-ra emelkedett az elmúlt tanévben a zsidók aránysáma. Pedig a zsidó intellektuelek kitermelésének fokozódását újabban is eléggé aggályossá teszik társadalmi és politikai életünk egyes jelenségei, s ez annál nagyobb súllyal eshetik latba, mert amikor az új törvény megkönnyítette a zsidó vallású tanulók beiratkozását, sokkal kevésbbé sikerült elérnie azt a másik társadalompolitikai célját, hogy a főiskolai hallgatóság lehetőleg valamennyi társadalmi osztályból és foglalkozási rétegből népességi súlyuknak és jelentőségüknek megfelelő arányban kerüljön ki.

Az 50—60%-os népességi arányú *őstermelő* osztály fiainak aránya, amely anélkül is olyan meglepően alacsony a főiskolák hallgatóságában, öt év alatt például még vissza is esett 14.2%-ról 13.3%-ra. Bár az értel-

miségi osztályból érkezők aránya is visszahúzódott ez évben az ipari és kereskedelmi foglalkozású rétegek fiainak javára, — tény, hogy még ma is az összes népességben elenyésző arányú értelmiségi osztály adja nagyobb részben — tágabb fogalmazás szerint mintegy 70%-ban — a vezetőosztály utánpótlását. Bizonyos mértékig természetes ez a társadalmi folyamat, amelyet nem utolsósorban okoz a városlakó értelmiségi osztálynak a többi társadalmi rétegek, különösen a falusi mezőgazdasági népesség feletti (már a középiskolai tanulmányoknál is mutatkozó) előnyösebb helyzete. A falun lakó rétegek a mai megnehezült viszonyok között — elsősorban a vidéki tanulók befogadására és ellátásának biztosítására szolgáló középiskolai internátusok (konviktusok) hiánya miatt — egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben tudják biztosítani gyermekeiknek a középiskolai végzettséget (érettségi), amely pedig ma túlnyomó nagy részben előfeltétele a főiskolai tanulmányoknak. (Az összes hallgatók között csak 444-nek nem volt érettségi bizonyítványa.) E topográfiai jellegű előnyön kívül az állam egyetemi politikája is elsősorban az értelmiségi osztálynak kedvez az új értelmiségi rétegek kitermelésénél. Ezt mutatja az is, hogy a szülők között nem kevesebb mint 4676 volt — jórészt közszolgálatban álló — *főiskolai végzettségű,* amiből azt is láthatjuk, hogy a főiskolai képesítés megszerzése a hallgatók 71%-ánál jelent társadalmi emelkedést. A mezőgazdasági népesség fiai előtt még ma is főleg csak a hittudományi karok, a gazdasági főiskolák s kisebb mértékben a jogakadémiák nyitnak aránylag keskeny utat a társadalmi felemelkedésre. De ezeknek s velük együtt a hallgatók nagy többségének legtöbb esetben *igen nehéz* küzdelmet jelent ennek a magasabb társadalmi színvonalnak elérése, kivívása.

A kiadvány sokszempontú táblázatai tele vannak ennek a szociális pozícióharcnak panaszos adataival. A küzdelmet csak az állam támogatása enyhíti némileg. A szülőknek mintegy 35%-a köztisztviselő, akiket kedvezményes tisztviselői tandíjakkal és ösztöndíjakkal támogatott az állam gyermekeik főiskolai taníttatásában. De jelentős azoknak a főiskolai hallgatóknak a száma is, akik részben már közszolgálatban állanak (tisztviselők, díjnokok, tanítók, tanárok, 484), továbbá azoké is, akiknek mint önkéntesi éveiket szolgáló katonáknak, az államkincstár teszi lehetővé tanulmányaik folytatását (777). A különféle diákjóléti intézmények, az internátusok és menzák, a tandíj —, vizsgadíjkedvezmények, ösztöndíjak mind az állam pártfogásával segítik a főiskolásokat tanulmányaikban, mentesítve őket többé-kevésbbé a puszta megélhetés gondjától. Az állami kedvezmények radikális megszűkítése — bár igazságtalan vagyoni szelekcióval járna — kétségtelenül leghatásosabb eszköznek látszana ilyen viszonyok mellett — ha szükség volna rá — az értelmiség túltermelésének meggátlására. Az állam szociális segítésének egyik indokául szolgálhat az is, hogy a későn házasodott szülők egy része már meghal, mielőtt gyermeke befejezhette volna tanulmányait. A megelőző félévben 6294 hallgató élvezett tandíjkedvez-

ményt, illetőleg ösztöndíjat, 4019 lakott internátusban, 744 laktanyában, 2856 étkezett internátusban, 2470 menzán és 354 laktanyában, míg jótékonyság révén csak 158 hallgató kapott élelmezést. A főiskolai hallgatók 3.3%-a teljesen árva, — 3.2%-a hadiárva, — 18.6%-nak az atyja, 6.3%-nak az anyja nem él, másik 4.5%-nak pedig csökkent keresetképességű hadirokkant volt az apja (52.1).

A *társadalom* — alapítványokkal, jótékony egyletekkel, ösztöndíjakkal — nálunk alig segíti a főiskolai tanulmányokat folytató ifjúságot (összesen 47 ilyen segélyezett hallgatót talált a felvétel), pedig csaknem 10.000 hallgató nyújtja ki támogatástkérő kezét a társadalom felé, hogy lakás, élelmezés, ruházat, tandíj, gyógykezelési vagy egyéb szükségletét, gondját enyhítse (810 lap). Az *egyházak* közül is főleg csak a római katholikus gondoskodik a szemináriumok és rendházak révén a maga jövő munkásainak kitaníttatásáról. A magángazdaság közvetlenül szintén kevés hallgatónak nyújt kereseti lehetőséget, ellenszolgáltatásnélküli támogatást pedig még kevesebbnek. Pedig nem kevesebb, mint 1873 főiskolai hallgató volt arra utalva, hogy kereső munkával eltartsa önmagát és 1599 volt kénytelen saját keresményével is hozzájárulni tanulmányai folytatása közben megélhetésének biztosításához. A magyar főiskolai hallgatóknak általában 78.4%-a mentes annyira-mennyire tanulmányai folytatása közben a puszta megélhetés gondjától, 12% rendszeres kereső munkával terhelve tanul a diplomáért, Nem ritka az idősebb hallgatók között a nős, illetőleg házas, sőt az özvegy és elvált családi állapotú is (3.8%). (Jellemző adat, hogy a tudományegyetemek és jogakadémiák I. éves hallgatói között legalacsonyabb — 94.8% — a nőtlen hallgatók aránya.) Az egyének társadalmi funkciója így keveredik össze a főiskolai hallgatók között a tanulás mellett a családfenntartó vagy támogató, illetőleg kenyérkereső tevékenységgel. Nem csoda, hogy a sok leküzdendő akadály miatt *a tanulmányok befejezése is általában későn történik.* A IV—V. éves hallgatók 16.8—18.9%-a már elmúlt 26 éves, az «egyéb főiskolák» hallgatói között csaknem 10% már a 31. évét is betöltötte s még mindig tanul. Sok ezek között olyan, aki tanulmányai kényszerű megszakítása miatt maradt ilyen érett koráig a főiskolák padjaiban.[1]

A már diplomát szerzett ifjúság elhelyezkedésének nehézségeit mutatja az is, hogy sokan igyekeznek újabb képesítést nyújtó oklevelet is szerezni.[2]

Az egyes főiskolák akkumuláló hatására vonatkozólag érdekes megemlíteni, hogy a budapesti tudományegyetemet és a műegyetemet 50—51%-

[1] A műegyetemi III—IV, éves hallgatóknak 38.5—42.7%-a, a tudományegyetemiek és akadémikusok IV—V. éveseinek 27.4—27.5%-a szakította félbe előzőleg tanulmányait.

[2] 655 hallgatónak már volt főiskolai oklevele, 93-nak egyéb nemfőiskolai és 337-nek tanítói oklevele volt.

ban a fővárosban lakó szülők gyermekei népesítik be, a másik nagyobb rész Pest vármegyéből rekrutálódik, míg az ország többi részéből szinte csak szórványosan gyűjti ma már az ország két legnagyobb egyeteme a tanulni vágyó ifjúságot. Legszélesebb övezetből — a vidék szétszórt népességéből —* a pécsi tudományegyetem (74.1%), a hittudományi és gazdasági főiskolák gyűjtik össze hallgatóikat. Az internátusok hiánya és az egyetemi városokban tanuló ifjúság eltartásának gondja nem kedvez annak a törekvésnek, hogy az ország minden részéből, a kisebb városokból és falvakból is, feljuthassanak a főiskoláig a szegényebb foglalkozási rétegeknek értelmiségi pályára törekvő kiváló gyermekei. Jellemzően utal erre az az adat, amely szerint az utolsó öt évben a helybenlakó szülők fiainak száma 21.7%-kal nőtt, míg ugyanakkor a főiskola székhelyén kívüleső községeké csak 13.4%-kal. A *megszállt területről való ifjúság* fokozódó elmaradásának is ez az egyik oka — számuk 55%-kal csökkent öt év alatt —, pedig nemzeti szempontból kívánatos lenne, ha — a megszerzendő oklevelek otthoni érvényességének biztosítása mellett — minél többen jönnének az elszakított területekről a magyar ifjak a magyar főiskolákra. Ma csak minden 16-ik hallgató olyan, akinek a megszállott területen laknak a szülei. Még ma is leginkább az erdélyi ifjúság keresi fel a magyar főiskolákat. Az egyéb külföldi ifjúságra egészen elenyésző főiskoláink vonzóereje (81 külföldi hallgató). Itt említhetjük meg, hogy míg a nyugateurópai nyelveket elég sok főiskolai hallgató bírja, a szomszédos államok nyelvét alig 5% érti, vagy beszéli. A nyugati nyelvek tudása tekintetében is inkább a bölcsészettanhallgatónők válnak ki nagyobb arányszámokkal. A főiskolai hallgatóság értelmi fokát vagy tanulási szorgalmát vizsgálva, *a kiadvány adataiban elég alapot találhatunk egy szigorúbb középiskolai kiválasztás indokoltságához.* A 15.609 érettségi bizonyítvánnyal beiratkozott hallgató közül csak 4.408-nak volt jeles bizonyítványa, 7.238 *elégséges* érettségivel indult a magasabb tanulmányok felé. Az egyetemen az előző félév anyagából egyáltalán nem kollokvált 5.896 hallgató. Gyorsírást viszont 3.837 hallgató tudott.

Áfra Nagy János.

A TERMÉSZETES SZAPORODÁS CSEHORSZÁGBAN ÉS A CSEH-SZLOVÁKIZMUS.

Bárhogy vélekedjünk is arról a felfogásról, mely régóta fel-felbukkanó próféciák után Spengler «Untergang des Abendlandes» kiáltásában találta meg világhírűvé vált fogalmazását, letagadhatatlan, hogy Európa legalább is egy tekintetben vitathatatlanul hanyatlást mutat: a természetes szaporodásban. A csökkenő szaporodási tendencia évek óta megfigyelhető Európa minden nemzeténél, de az is, hogy a természetes szaporodási arányszám nyugatról kelet felé haladva lépcsőzetesen nő.

A természetes népesedés súlypontjának mindinkább keletre való tolódását meggyőző erővel igazolta az ismert német népesedéspolitikusnak, Alois Fischernek, a Zeitschrift für Geopolitik 1931. évi. 2. füzetében az egyes államok legújabb szaporodásáról hivatalos statisztikai adatok alapján összeállított táblázata. Eszerint a tiszta természetes szaporodás terén az európai államok között a Szovjetunió (európai rész) vezet 21.9‰ kel, utána jóval kisebb arányszámmal szorosan egymásmellett következnek: Görögország (16.2‰), Bulgária (15.6‰), Lengyelország (15.3‰) és Oláhország (15.3‰). Most nagyobb távolságban, eléggé érezhető különbségi fokozatokban jön Spanyolország (10.9‰), Litvánia (0.8‰), Olaszország (0.1‰), Finnország (8.1‰), Dánia (7.4‰) s majdnem együtt Cseh-szlovákia (701‰) és Magyarország (6.7‰). Norvégia (6.4‰), Lettország (6.3‰) és Írország (5.5‰) után következnek csak a nagy nyugati nemzetek (kis kultúrnépekkel keverve): Németország (5.4‰), Svájc (4.7‰), Belgium (37‰), Anglia (3.5‰)> Svédország (2.9‰), Ausztria (2.2‰) és a két mínuszos sereghajtó: Franciaország (— 0.3‰) és Észtország (— 0,9‰) E rengeteg érdekességet nyújtó tanulmánynak itt kiszakított részéből egy jelenséget akarunk részletesebben megvizsgálni: az általában dekadensebbnek és elpuhultabbnak tartott Csehországnak a miénknél kedvezőbb népesedését, ennek okait és tanulságait.

E jelenségre két magyarázó okot találunk: az egyik Magyarország nagyobb gyermekhalandósága. Pusztán az élveszületések számában megelőznénk Csehországot, mert az arány itt 24.2‰: 22.4‰ a mi javunkra. A végleges mérleget azonban mégis Csehország javára dönti el a gyermekhalandóság, mely a magyar falu szomorú egészségügyi viszonyai folytán 17.5‰-re szökik fel Csehország jóval kedvezőbb arányszámához képest (15.4‰) s az összesített tabellán végeredményben Csehországot elibénk segíti.

A másik ok, mely Csehországnak e helyét megmagyarázza: a Felvidék és a Ruthénföld annexiója. Hogy a tótság életereje mennyit segített e téren, arra vonatkozólag a legújabb időkig csak sejtéseink voltak; a tényeket adatszerűleg nem tudtuk megvizsgálni, mert a cseh statisztika — érthető okokból — sohasem tünteti fel külön a cseh és külön a tót nemzetre vonatkozó adatokat, hanem a kettőt «csehszlovák» néven mindig közös rovatokban adja. A bécsi egyetem nagyhírű statisztikus professzora, Wilhelm Winkler, nemrégiben megjelent könyvében[1] azonban hozzányúl a «csehszlovák» rubrikához s a cseh és tót népre vonatkozó adatokat saját számításai alapján szétválasztja.

Winkler számításai szerint az *élveszületések* 1000 lélekre számított

[1] Statistisches Handbuch der europaischen Nationalitäten. Wien—Leipzig,1931 w. Braumüller.

arányszáma Cseh-szlovákia egyes nemzetiségeinél 1925 és 1929 között a következő:

	1925	1926	1927	1928	1929
cseh	22·27	21·64	20·58	20·48	19·88
tót	35·01	35·33	33·44	32·89	31·30
német	20·40	19·77	18·56	18·52	17·77
magyar	28·30	26·96	25·71	25·64	24·06
ruthén	44·87	42·63	41·48	43·13	41·62
zsidó	23·36	23·45	21·01	22·36	21·39
lengyel	42·30	35·28	33·23	31·18	30·37
más	34·58	33·72	37·64	45·20	45·13
összesen	**25.11**	**24.59**	**23.30**	**23.26**	**22.39**

A *halandóság* terén a kép a következő:

	1925	1926	1927	1928	1929
cseh	14·11	14·10	14·90	14·04	14·91
tót	18·72	19·67	19·18	18·88	16·99
német	14·09	14·38	14·75	13·81	14·85
magyar	16·31	16·65	16·15	15·90	15·48
ruthén	21·60	23·31	24·93	20·90	20·51
zsidó	12·14	12·88	12·69	11·87	11·86
lengyel	19·35	19·39	18·77	18·38	18·16
más	18·32	18·21	21·56	20·57	21·83
összesen	**15.22**	**15.58**	**16.02**	**15.13**	**15.47**

A két táblázat összevetéséből kialakul a természetes szaporodás mérlege:

	1925	1926	1927	1928	1929
cseh	8·16	7·54	5·68	6·44	4·97
tót	16·29	15·66	14·26	14·01	14·31
német	6·31	5·39	3·81	4·71	2·92
magyar	11·99	10·21	9·06	9·74	8·58
ruthén	23·27	19·32	16·55	22·23	21·11
zsidó	11·22	10·57	8·32	10·49	9·53
lengyel	22·95	15·89	14·46	12·80	12·21
más	16·26	15·51	16·08	24·63	23·30
összesen	**9.89**	**8.71**	**7.28**	**8.13**	**6.92**

Winkler adataiból sok érdekes dolgot olvashatunk ki. Az első táblázatból látható, hogy Csehország összes nemzetiségeiközül a németek szü-

letési arányszáma a legkisebb, ami arra látszik mutatni, hogy a születések elmaradása első sorban a városban lakók (fejlett civilizáltság, a moralitás gyöngülése) terhére írandó. Közvetlenül a németek után következnek a csehek, akiknek arányszáma már majdnem teljesen «nyugati nívón» mozog. A «zsidók» rovatát nem fogadhatjuk el irányadónak, mert ez a rovat nem a zsidó *vallásúakat,* hanem csak azokat foglalja magában, akik magukat zsidó fajúaknak vallották. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a cseh- és morvaországi zsidók «csehszlováknak», a felvidéki zsidóság egyrésze szintén ilyennek, kisebb százaléka magyarnak, többsége zsidónak, a Ruthénföld zsidósága szinte kivétel nélkül zsidónak irattá be magát. A «zsidó» rovatnak a vártnál jóval nagyobb születési ezrelékét ennek a keleti zsidóságnak a rovatban való aránytalan nagy részesedése adja meg. Az összes népfajok hanyatló tendenciája mellett is feltűnő a lengyeleké, akik 1925-ben még fölényesen vezettek a tótok előtt s öt év alatt kénytelenek voltak ezekkel helyet cserélni. Az arányszám ilyen katasztrofális csökkenése példa nélkül áll, bár a szaporodási index még mindig imponálóan magas. Ugyanez mondható a tótságra, mely «keleteurópai» átlagszámot produkál, nem is beszélve a ruthénekről, akik az Európában vezető Szovjetunióval lépést tartanak. A fejlődés minden népfajnál retrográd, ami azt bizonyítja, hogy az általános európai irányzat törvényszerűleg érvényesül Csehországra is; különbség az egyes fajok között csak tempóban van. Leggyorsabban haladnak a rossz úton a lengyelek, de közvetlen utánuk, bár jóval lassabb lépésben a magyarok (a már békeidőben is egykés Garam- és Ipolyvölgy sajnos, úgy látszik, iskolát csinált s a gazdasági deposszedáltság is mindjobban érezteti következményeit), azután a tótok következnek, akik valószínűleg már a cseh «felvilágosodás» befolyását kezdik megérezni, éppenúgy, mint a ruthének. Körülbelül egyforma lassú a csökkenés a zsidók, németek és cseheknél, ennek magyarázatát azonban mégis különböző okokban kell keresnünk a három népnél. A zsidóknál a városi elem fokozódó szaporodáskorlátozását a keleti zsidóság szaporasága ellensúlyozza; a németeknél elsősorban etikai tényezők fékezik az iramot, míg a cseheknél az államalakítás folytán számottevő rétegek gazdasági helyzetének lényeges javulása is nagy mértékben hozzájárult a tempó lassításához. Érdekes, hogy egyetlen rubrikában találkozunk csak növekvő tendenciával: a «mások» gyűjtőfogalom alá vont oláhok, cigányok stb. rovatában. Ezen elemek,száma azonban oly csekély, hogy nagyobb szaporaságuk az egész lakosság összetételében nem jelent lényegesebb eltolódást. Végeredményben az összegezésnél mérsékelt, de évről-évre állandó lemorzsolódás mutatkozik.

Nem vehető ki ilyen tisztán a halandóság (II. táblázat) tendenciája. Az összegezésben ugyan az utolsó két év itt is csökkenést mutat, a végösszeg azonban 1929-ben mégis magasabb, mint 1925-ben volt. Az 1926/27-es esztendőknek különösen kedvezőtlennek kellett lenni, mert szinte az ösz-

szes nemzetiségeknél ebben az évben találkozunk a legnagyobb halálozási promillekkel. Határozottan javuló tendenciát csak a lengyeleknél látunk, inkább pozitív, mint negatív irányba mutatnak az oroszok, tótok, kisebb részben a magyarok. E négy népnél minden valószínűség szerint a hygiene terjedése érezteti jótékony hatását; ennek hiánya okozza viszont az «egyebek» magas és inkább rosszabbodó arányszámát. Teljesen szeszélyes a csehek és németek vonala: ezeknél a közegészségügy körül már nem sokat lehet javítani (a legkedvezőbb európai átlag 11—12‰), a halálozási arányszámot tehát évről-évre inkább a véletlen (járványok stb.) alakítja ki s lényeges eltolódás e tekintetben a jövőben sem lesz már várható. Ha most már a halandóság adatait nemzetiségek szerint összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a legkedvezőbb eredményt átlagban a zsidók mutatják fel olyan arányszámmal, mely az európai népeknél ritkaságszámba megy; jónak mondható a németeké és cseheké; kevésbbé kedvező, de az európai átlagból nem kirívó a magyaroké; aggályosnak látszik viszont a lengyeleké és tótoké, a «mások» és ruthének átlaga viszont rosszabb minden európai államénál, Szovjet-Oroszországot és a Balkán államait sem véve ki. Ennek magyarázata kétségtelenül a Ruthénföldnek hihetetlenül sanyarú gazdasági állapotában keresendő.

A két első táblázat rezultátuma a harmadik, mely a valóságos, vagy tiszta természetes szaporodást tünteti fel. Az irányvonalak többsége itt is hullámzó; határozott tendenciát csak a lengyeleknél látunk, ahol 1925 óta évről-évre rosszabbodik az arányszám. A németeknél szintén állandó visszaesés figyelhető meg. Ez annál katasztrofálisabb, mert a németek arányszáma már 1925-ben is feltűnően alacsony volt, 1929-es ezreléküknél pedig az egész világon csak Ausztria, Franciaország és Észtország mutatnak fel kedvezőtlenebbet. A cseheknél szintén érzékeny hanyatlás észlelhető, amit náluk is súlyosít arányszámuk alacsony volta. A magyarok, tótok, zsidók és ruthének ugyancsak lemorzsolódást mutatnak, de a csökkenés nem rohamos. Az egyetlen pozitív előjelű csoport a «mások» rovata, mely az általános hanyatlással dacolni látszik, bár az utolsó év itt is megingást hozott. Az uralkodó nemzet szempontjából a természetes szaporodás statisztikája határozottan kedvezőtlen: a cseheknél rosszabb arányszáma csak a németeknek van, ezzel szemben a zsidók és magyarok kb. kétszer, a lengyelek még mindig több mint kétszer, a tótok majdnem háromszor, a rutének és «mások» kb. négyszer olyan gyorsan szaporodnak, mint a csehek. Ez feltétlenül bizonyossá teszi, hogyha a csehek természetes szaporodása meg fog állni— ami rövidesen bekövetkezhetik — a most kb. 6.5 milliót számláló cseh elem döntő kisebbségbe kerülne a ma 3 milliónál több német, 2 millió tót, 800.000 magyar, 500.000 ruthén és kb. 300.000 más nemzetiségű népelemmel szemben.

A dolgoknak ezt a természetes folyamatát csak meglassíthatja, de meg nem akadályozhatja a csehek gyarmatpolitikája, melynek eredménye-

képp a ruthének és tótok természetes szaporulatuk $^1/_4$-ét, ül. $^1/_3$-át elvesztik a kivándorlás révén, mert a gazdaságilag tönkretett Felvidéken nem találnak többé megélhetést. Winkler idézett munkája szerint az 1925—1928. évek alatt abszolút számokban és az *egyes nemzetiségek* ezrelékében kivándorolt a köztársaságból:

	1925	1926	1927	1928
cseh.....	7008	7439	5767	4858
	(1·0‰)	(1·1‰)	(0·9‰)	(0·7‰)
tót	7526	11818	9842	10852
	(3·6‰)	(5·8‰)	(4·6‰)	(5·3‰)
ruthén	693	2172	2575	2712
	(1·5‰)	(4·5‰)	(5·4‰)	(5·7‰)
német	3470	2851	3670	4119
	(1·1‰)	(1·1‰)	(1·1‰)	(1·3‰)
magyar	725	1433	1610	1442
	(0·1‰)	(0·2‰)	(0·2‰)	(0·2‰)
lengyel	100	225	171	260
	(0·0‰)	(0·2‰)	(0·2‰)	(0·2‰)
zsidó	73	168	291	267
	(0·0‰)	(0·1‰)	(0·2‰)	(0·1‰)
más	25	23	30	30
	(0·0‰)	(0·0‰)	(0·0‰)	(0·0‰)
összesen	**19350**	**26129**	**23596**	**24540**
	(1·4‰)	(1·9‰)	(1·7‰)	(1·8‰)

A cseh fajta jövőjét azonban a tótság és ruthénség bizonyos hányadának kiszorítása nem tudná biztosítani és a cseh hegemónia az évek során mind labilisabbá válnék. Ha a mai nyelv- és jellegkülönbségek változatlanul megmaradnának, a népszaporodási tendenciák szerint Cseh-szlovákia súlypontja még a jelen század vége előtt a Felvidékre helyeződnék át. A cseh politika tehát minden egyéb szemponttól eltekintve, ezért is erőlteti annyira asszimilációs politikáját, hogy Cseh-szlovákia fennmaradását, illetőleg azon belül a maga vezetőszerepét biztosítsa. Páratlanul érdekes kísérlet az a nagy körültekintéssel és következetességgel megindított beolvasztási akció, amely a Felvidéken 1918 óta folyamatban van. Akkor is megérdemelné politikusaink, szociológusaink, pszichológusaink és fajbiológusaink érdeklődését, ha nem a mi népünk tervszerű elsorvasztására is irányulna ez az experimentum. A feladat egésze: különnemű — csak nyelvileg rokon — népekből egy új népet csinálni. A külső körülmények pillanatnyilag teljes mértékben kedvezőek a kísérletet végző cseheknek, hiszen az állami adminisztráció teljes gépezete a kezükben van, gazdasági, politikai téren és lélekszám tekintetében kimagasló fölényben vannak a tótok

és ruthének felett és amellett világosan tudják — az utóbbiak egy részével ellentétben —, hogy mit akarnak. A világpolitikai helyzet is kedvező: a három mindig veszedelmes szomszéd (a német, a magyar és a szovjet-orosz) pillanatnyilag belső nehézségeivel van elfoglalva. Az asszimiláló erők tehát a rokonnyelvű tót-ruthén fajtákkal szemben zavartalanul érvényesülhetnek.[1]

Hogy ezek az erők le bírják-e győzni nemcsak a nyelvi különbségeket— amelyek bizonyos amalgamizálódással huzamosabb idő alatt nagyobb nehézségek nélkül kétségtelenül kiküszöbölhetők lesznek —, hanem azokat a mélyenrejlő alkatkülönbségeket, melyet a történelmi különélés a cseheknél a németek, a tótok és ruthéneknél a magyarok hatása alatt fejlesztett ki, erre a kérdésre tíz év, sőt még egy generációnyi időtartam sem fog végleges választ adni. Az, hogy a Cseh-szlovák államnak lesz-e elég ideje az egységes nyelv megvalósítására, csak az első, könnyebbik kérdés. A második: — vájjon az egységes nyelv meghozná-e az egységes új fajtát (akár a cseh jellemvonások germános, akár a tótok magyaros dominánsával) — olyan kérdés, amelyre nem lehet előre feleletet adni.

Egy azonban bizonyos: a kísérlet sikere, a *mai* tót és a *mai* ruthén típus kihalása a magyarság szempontjából egy új, társtalanságunkban végzetessé válható szláv elem feltűnését jelentené az átmenetileg ellenünk hangolt, de lelki struktúrában (és bizonyos mértékben biológiailag is) velünk rokon szláv fajták helyén, melyek mai alkatukban, a külső körülmények változása esetén, most még könnyedén megtalálhatnák a velünk való szümbiózis új formáit. *Moravek Endre.*

«AZ ISMERETLEN KÜLVÁROS.»

Most magyar fordításban is megjelent az a híres, sok nyelvre lefordított könyv,[2] mely egy missziós pap (P. Lhande) tollán keresztül rádöbbentett arra, mi van egy modern világváros külső övezetében. Nem is

[1] Szándékosan mellőzzük itt a németek és magyarok beolvasztásának kérdését, mert az ő problémájuk egész más megvilágítást igényelne s a cseh állam szempontjából nem is annyira életbevágóan fontos, mint a szlávok beolvasztása. Természetesen a ruthének és tótok helyzete sem teljesen azonos. A ruthének látszólag védettebb helyzetben vannak (nemzetközileg biztosított, de valójában meg nem adott autonómia!) és később külső tényezők segítsége is nagyobb ellenálló erőt biztosíthat nekik a megmaradásért folyó harcban. Ma azonban fejletlen nemzeti öntudatuk mellett talán még könnyebb beolvasztási objektumok, mint a tótok, akiket ugyan semmiféle kisebbségi szerződés nem véd, de akiknek jóval fejlettebb öntudatát a csehek túlságosan mohó és gyors beolvasztási kísérlettel nem merik provokálni.

[2] *Le Christ dans la banlieue.* M. ford. Krisztus Paris vadonában címen. Debrecen. 1931. 260 l.

«külváros» ez, hanem az, ami «azon túl van,» 10—15 km-re távol, a civilizáció határán túl. Itt-ott egy villanegyed, s ez még város, ahol csinos, bár kicsiny házikók, aprócska kertek mutatják, hogy vannak, kik nem szeretik a várost, inkább a csendet és verőfényt szomjazzák. De ezek itt a sors kegyeltjei, kik valamely jóravaló parcellázó társaság kegye és saját szűkpénzű voltuk folytán ott építkeztek, vagy bérbe laknak olcsón, levegősen. Itt nem ez a *szociális* övezet érdekel bennünket. Nem is a «fekete övezet», mely szorosan Paris várfalaihoz simul, a falak lábánál, hol egy km szélesen sűrűn lakik a bűnökben gazdag lakosság. Ez még egy *belső* nyomor-öv, ahol «az emberek életkorát senki sem tudja megmondani,» hiszen koragyermekségtől kezdve csak degenerált, csak vén arcokat lehet látni, vadvöröshajú leányokat, arcukon kihívó gúnnyal, csavargókat, kik «vak dühvel ragaszkodnak nyomorúságukhoz»; ha a civilizáció követelményei hozzájuk érnek, «megbolygatott vadak módjára odábbköltöznek». Van még ennél is rosszabb övezet, a «szociális» nyomorövön túl?

Nem ismeretlen a nyomorprobléma a mammutvárosokban. Charles Booth vagy húsz kötetben adta ki leírásait, tudományosan, methodikusan, igaz hogy színtelenül, London városországról, népéről és munkájáról. Észrevették magyar szociológusok is egy régebbi folyóiratban, hogy van nálunk is egy külön szegény övezet, pl. Debrecent körülvéve. Van ilyen a módosabb Kecskeméten is, ahol szinte kétféle a lakosság: a városi elem is tanyai életstandardhoz ragaszkodhat, de még városlakó, mondhatnók, megtűri a várost (még ha csak agrárvárosról van is szó); a másik néptípus már legalább 2—3 km-ről szeret oda bejárni. Nem kell itt orvos, piac, sőt bolt sem, világítás sem, templomra is alig szorul. «Van hol meghúzódni éjjelre, ez a fő» — a szempont az olcsó telek, olcsó lakás; a közbiztonság ügyét maguk megoldják.

Egy 3—8 millió lakosú város övezete új problémákat hoz. Valami furcsa labirintus ez, ahol 4—800.000 ember is meghúzódik, roppant hosszú sávban, köröskörül. Ide naponként (ijesztő sebességű és erejű népvándorlás indul meg» — a közlekedés kérdését tűrhetően megoldja a mai kor. De ami azon túl van, azzal már nem is törődik. Valósággal nomád rajok szállják ezt meg, hol törvényesen, hol e nélkül. «A háztartások is a véletlen szeszélyei szerint alakulnak», minden valaminő szívetelállítóan üres, «indián», falura emlékeztet. Mindez persze nem újság, de most, a háború után egyszerre új tényező nyomult előtérbe. Az a «még külsőbb» övezet, melyben immár százezres tömegek húzódnak meg, a ma még «ismeretlen külváros», melynek misztikuma, sorsa, döntő szerepe merő kérdőjel. Szabad legyen ennek az *«szociális övezet»* nevét adnom. A modern, fényes kirakatú Parisból ideözönlött szegény, rongyszedőtípusúak vájjon Paris neveltjei? Sajnos, igen, ez itt *az* a párisi elem,mely a mai nagyvárosi civilizációból nem kapott mást, csak a civilizáció hidegségét, a civilizáció elválasztófalait; az, amely a modern társadalom egy vonását nagyítóüveggel mutatja a maga

arcán: ide is el lehet jutni, «lelki egyedüllétre» az embersűrűs gigászi vadonban. Azok a tömegek, melyekkel a mi jól író, sőt tüzes színekben pompázó jeleneteket csak úgy osztó missziós papunknak volt dolga, mind a *tökéletes* lelki elhagyatottság képét mutatják. Ezt a típust a civilizáció teremtette meg, mint ahogy a fény megteremti az árnyat, de ez az árny a legsötétebb, mert csak *egy* fény van, a gazdagság, a vagyonszerzés -fénye, s ha ez árnyat vet, úgy nincs egy *másik* fény, amely ide is bevilágít és enyhíti az árny sötét mélységeit.

Ámde egy új «fény» jelentkezett, a maga lidérclángjával, mely felfedezte ezeket az aszociális övezetbe szorított embereket és ez — a bolsevizmus. A mi útmutatónk (ki remekművű kis mondatokban tud bevilágítani egy szituációt), azt mondja: «Sem színház, sem mozi. Nem lehet mást csinálni, mint politizálni. Itt a lebujok hosszú asztalainál tartják üléseiket a *komiték* ... A nép minden láza ott kavarog ebben a nehéz légkörben. A fényűző Paris képei, melyek egész nap szemeik előtt voltak, lázas víziókkal izgatják képzeletüket. Az irigység rágja a szívüket és düh kínozza őket...»

Mi történnék, ha ezek a százezrek ama kifelé irányuló «népvándorlás» rúdját visszafordítanák? A francia forradalom külvárosi szekcióinak véres tettei csak szalóncsevegésnek látszanának ezek tetteihez képest, mert ez a típus már *valóban* aszociális, s csak egy lépés választja el belső magatartásukat attól, hogy *anti*szociálisak legyenek — aminek a vége belátthatatlan.

Tanulságos és mélyen megragadó, minő az új faktornak, az Egyház térítő papjainak itt a helyzete. Megesett, hogy térítőnk vörös zászló alatt tartott — körmenetet. Csodálatos az a rugalmasság, melyet egy ilyen térítőpap mutat. Találékonynak és hősnek kell lennie, s meg kell osztani híveivel a külső civilizáció mindennemű hiányát. Valóban ez az új probléma: az alulról jövő népvándorlás kérdése. Úgy kell az első magot elhinteni, mint egykor a népvándorlás korában.

Tanulságos az is, minő passzív mindezzel szemben a hivatalos állam. Az apparátus már nem rugékony és költséges. Csak az igazi missziós hév, s a keresztény emberszeretet tud oly áldozatokra sarkalni, mint aminőt könyvünk szerzője is mutat. Azt hisszük, ezt a könyvet nálunk is sokan fogják olvasni. — Csak egyet sajnálunk. Mennyivel *többet* tudott volna ez a kitűnő író, pap és megfigyelő meglátni és elmondani nekünk, ha a papképzés felismerné azt, hogy a szociális tevékenységhez előzetes, alapos szociológiai képzés is szükséges! Látjuk, szerzőnk észrevesz problémákat, aztán kifogy a lélekzete, mikor leírja azt, amit akar; félmunkát kénytelen végezni. Még így is minden szociológus tanulhat belőle.

k. n.

DÁMA ÉS GAZDASSZONY A XVIII. SZÁZADBAN.

(Egy készülő tanulmányból.)

A XVIII. század második felében két nőtípus kerül szembe egymással: a régimódi magyar gazdasszony és a divatos dáma. Az előbbinek leírását Fáy András adja A Bélteky-ház című nagy társadalmi regényében:

«Uzayné egy volt azon jó nők közül, kiket magyar háziasszonyoknak nevezünk. Férje volt azon nap, mely körül planétaként forgott. Egyenlő jogokat sem érzett, sem követele háznál; magáéit női hajlékony szerénységgel alárendelé férje kívánságainak».[1]

Hasonló nőalak a főhős anyja, Bélteky Mátyásné, kinek egész élettörténetét elmondja Fáy. Ezt a szelíd nőt gyermekkora óta tűrésre nevelték. Bátyja az otthonon kívül «szabad akarattal» neveltetett, de Marit csak anyja képzé. «Lyánygyermeknek káros akaratot engedni — így vélekedék. Holtaiglan más fog neki akaratot kölcsönözni.» A sors dolga, hogy láncai rózsásak lesznek, vagy ércből valók. Mindenesetre szokják a rosszhoz. Valóban olyan vőlegényt választanak neki, kit nem szeret és aki nem hozzá való. «De minthogy még akkor kevés akaratjok volt a magyar hajadonoknak s ezen fontos önügyben is inkább ünnepélyi szertartásból, mint szükséges kellékül adták szavokat», pár nap múlva férjhez adják. Férje az első hetek után megunja, hiába jó, szelíd és engedelmes. Megpróbálja férjét visszatartani a vad cimborákkal való tivornyázástól, de a barátok papucshősnek csúfolják a férjet és neje ellen fordítják. Mikor fia születik, egy időre némi becset nyer az asszony, «mint a fa, melynek gyümölcsét kedveljük.» A férj nevet választ fia számára és ezzel fut feleségéhez. «Gyöngén mosolygott a gyermekágyas, amint Matyi hozzá találmányával berohant, tudván, hogy nem egyezés kéretik tőle, hanem elhatározás adatik tudtára.» Veszekedés soha nincs a házban, mert Mari mindig enged. Mikor férje összevesz bátyjával «... a szelíd asszony nem nyomozá a dolgot, mert úgy taníttatott egykor anyjától, hogy férfiak tetteibe, titkaiba hatolni akarni szerény nőhöz nem illő.» Mégis békíteni szeretne, de férje rákiált: «Rokkához asszony!»[2]

A másik nőtípust kevesebb szimpátiával írja le krónikása, Baróti Szabó Dávid:

«Egy némely kisasszonyról.»

Nem tud fonni; sütés-főzéshez nem tud: ha varrni
Nógatod, így szól: ily kézbe nem illik ez is.
Látni majorsághoz, konyhába tekénteni, nézni
Éléstárt: dámák tisztivel egybe nem áll.
Lány kérő! már is megijedsz? félelmedet hagyd el;
És őbenne minő dísz vagyon, halljad elébb.

[1] Fáy András, A Bélteky-ház, 1832. I. 24. 1.
[2] U. o. 140. 1.

Tíz óráig hever; s mikoron felocsódik, imigyen
Kezdi: Tejes kávét! Kész vagy-e Panna vele?
Azt megiván kikel a pelyhből: kendőzik; előtte
A sok bóbita, gyöngy, pántlika, csipke, kenet.
Tüköriben csaknem délig mustrálja személyét,
Míg lepkéje s csigás fürthaja rendbe nem áll.
A templomba vasárnapokon elballag ugyancsak;
És ha mi posta misén ott lehet, untig elég.
Utcát látni ki jő: gyűlnek nőszői: középre
Fogják s mint bénnát fel meg alá vezetik.
Friss; táncos; bőven költő; jó francia, német;
Szép s szépet szerető; hetyke; beszédes; eszes.
Várja szerencséjét. *Próbáld megkérni:* tiéd *lesz;*
Első kérőnek szánta, fogadta kezét».[1]

Másfél század távolságából Fáy együgyű gazdasszonyai bizonyára rokonszenvesebbek, mint Baróti Szabó haszontalan dámája. A maguk korában is őket dicsérte mindenki. De ekkor már az volt a baj a jó háziasszonyokkal, ami a klasszikus művekkel, mindenki dicsérte őket és senkinek sem kellettek.

A nemesség egyre erősebben rákapott a városi életre és az emberek elfelejtették, hogy a városi életmód illuzórius értékűvé teszi a nagy gazdasszonyi erényeket és lehetetlenné teszi, hogy az úriasszony produktív gazdasági tényező maradjon. Aki ragaszkodik hozzá, hogy maga fonjon és szőjjön, ott, ahol a hozzávaló nem terem, hanem pénzért kell venni és ahol az otthonszőtt ruha végül többe kerül, mint az, amit a boltban készen árulnak, az már nem igazi gazdasszony, az csak maradi és ostoba.

A városba került vidéki asszonyok egyideig még ragaszkodnak a lázas tevékenységhez, amely mögül kihullt a komoly tartalom. Leányaiknak azt mondják, hogy nőnek egy percig sem szabad tétlennek lenni, — «ha más dolgod nincs, fejtsd föl a köténykédet és varrd meg újra!» De végül rájönnek, hogy a kötényke fölfejtése és megvarrása mégis csak bolondság. Mással próbálják kitölteni életüket és az okosabbak másképpen kezdik keresni a boldogulást, alkalmazkodva a változott viszonyokhoz.

Az igazán tehetséges asszony előtt a ház körüli munka elveszti vonzerejét, mert az már nem alkotó és szerző munka és jelentősége, komoly értéke egyre csökken. A vagyont már csak a férfi gyarapíthatja, a nő feladata csak az lehet, hogy takarékoskodjék, ne költse el a meglévőt. Ez a kicsinyesek erénye, a feladat negatív, passzív. És minél több egyéniség, tehetség, temperamentum van egy emberben, annál kevésbé bírja az állandó passzivitást. A nagystílű, szerző, építő nagyasszony unokája, aki nagyanyjáéhoz hasonló tehetségét, aktivitását nem fordíthatta semmi hasznos dologra, lett a nagystílű fényűző, költekező, kártyázó és pazarló dáma.

[1] Új Mértékre Vett Különb Verseknek Három Könyvei. Baróti Szabó *Dávid.* Kassa, 1777. 32. l.

Az emberek nagyrésze az anyagiak mértékével méri saját értékét. Aki nem tudja saját értékét azzal mérni, hogy mennyit alkot, gyűjt és szerez, öntudatlanul is azzal akarja mérni, hogy mennyit költ. A nagy pazarló majdnem mindig tehetséges ember, de olyan, akinek a tehetsége rossz vágányra siklott. Ez áll a XVIII. sz. és a következő századok pazarló asszonyaira is.

Ehhez csak annyit kell még hozzátennünk, hogy mindez nem speciális magyar jelenség. Európaszerte így volt ez, a XVII. sz. szövő-fonó produktív asszonyai és a XX. század kenyérkereső asszonyai között mindenütt gazdasági egyensúlyukat vesztett, improduktív asszonygenerációk vegetálnak.

A régimódi nagyasszonyok hiába próbálják fenntartani az udvarházi ipart. A bécsi ipar, melynek cikkei a század eleje óta egyre sűrűbben szivárogtak hozzánk, teljesen kiüti őket a nyeregből. A nehézkes, lassan mozgó, autodidakta nagyasszonyok nem versenyezhettek a mozgékony, képzett és lassanként gépmunkára berendezkedő külföldi iparossal, akit a vámpolitika is támogatott.

Az igények megnövekedtek. Az egyszerűbb házi és udvarházi ipar termelvényei már nem elégítik ki az elkényeztetett ízlésű úrirendet, mely úgy érzi, hogy a külföldi feltétlenül jobb a hazainál. A magyar mesterembereket szélnek eresztik, — a használati cikkeket Paris, London és Bécs, mindenekfelett Bécs szállítja, A nagyban való gazdasszonykodás már a vidéki uradalmakban sem hajt olyan hasznot, mint azelőtt.

A gazdasszonykodás megszűnt előkelő dolog lenni. A példaadó nagyasszonyok, a főurak feleségei Bécsbe, Pozsonyba költöztek. És míg a férfi számára egész sereg úrhoz illő terrénumot mutat az udvar, — a dámának azonkívül, hogy öltözködjék, ragyogjon, hódítson, legfeljebb haszontalan kis kézimunkákkal, aranyrojtok tépdesésével illik foglalkozni. Hogy az ilyen életmód az erkölcsiek terén sem vezet jóra, azt már Nagy Frigyes is felismerte, de ki szállhatott volna szembe a korszellemmel?[1]

A férfiaknak az új nőtípus tetszik. Akadnak még vidéken jámbor protestáns papok, akik leányuk születésekor úgy fohászkodnak, mint pl. Keresztesi József 1786-ban:

> «Hevíts ennek ferdőt oh áldott *kegyesség,*
> Pólaköteleket fonj *szemérmetesség;*
> Zöld koszorút készíts leányi *szüzesség,*
> Juliskámon legyen ez három ékesség».[2]

[1] «Die Sittenlosigkeit der Frauen kommt viel mehr von müssigem Lében als von der Glut ihres Temperaments. Die Menschen beschäftigen heisst sie vom Laster abhalten.» Brief eines Genfers, 1769. H. F. Helmholt: Fridericus. Bremen, 1914. 168. 1.

[2] Krónika Magyarország Polgári és Egyházi Közéletéből a XVIII. sz. végén. Keresztesi József egykorú eredeti naplója. Pest, 1868. Ráth, 151. 1.

Hanem ez a leánytípus nem sokáig tarthatta magát, mert akinek a leányok közül csak ennyi ékessége volt, azt bizony otthon hagyták a legények. Amint a «Nemes módiról» szóló gúnyvers is mondja:

Aki szemérmetes, ez módit nem tartja,
Paraszt lesz az neve, maradhat pártában.[1]

Bessenyei is az új leánytípus mellett tesz tanúságot. Az emberi szokások változandóságáról elmélkedve, mondja:

«A leánzóknál nem volt régen szabad, sem illendő, asztalnál s közönséges helyen beszélni; most ha nem szól, a nyavalyának sem kell».[2]

Nemcsak beszédességre volt szükség; a nőnek, aki meg akart felelni e kor mesterkéltté finomodó férfiízlésének, affektálnia is kellett. A degenerált férfiember csak a hangsúlyozottan gyönge, gyáva nővel szemben érzi magát fölényben, tehát kellemesen. Ezért a magyar précieuse is túlfinomultnak, hitványkának tetteti magát; pók, légy, egér láttán ájuldozik, remeg, ha mennydörgést hall, irtózik a víztől és parasztnak tartja az olyan régimódi leányt, aki az eleven bikától sem ijed meg.[3]

Nem vehetjük rossznéven a leányoktól, hogy tetszeni akartak. Megkezdődött nálunk is a társadalmi élet, a hiúság vására és aki nem állt be a versenybe, az lemaradt. Aki nem tudott tetszeni, annak nagyon keserves volt az élete. Aki hajnalban kelt, délelőttjét a konyhában töltötte, hagymát vágott és zsírt olvasztott, az bizonyos lehetett benne, hogy a délután vizitába jövő gavallérok nem fognak neki olyan hódolattal kezet csókolni, mint annak a barátnőjének, aki tíz óráig heverve pihent, délelőttjét pedig a tükör előtt töltötte, idejét és energiáját arra fordítva, hogy bájainak vonzerejét fejlessze. A majorság és tehénistálló után nézni igen hasznos dolog volt a család anyagi helyzete szempontjából, viszont igaz, amit Gvadányi mond:

«Falusi nymphától nem jő a szívre tűz,
Mert nem érzik rajta ámbra, csak tehénbűz».[4]

Mikor a szegény kis gazdasszony fájó szívébe belenyilallott a tudat, hogy az ő titkos választottja kedvteléssel nézegeti a franciásan felpiperézett másik leányt, futva hagyta ott az istállót, konyhát és öltözködni, kényeskedni kezdett, mint a többiek.

A létért való küzdelemben elbukott a régi, derék gazdasszonytípus. Helyet kellett adnia az új idők kevésbé rokonszenves, de egy fokkal mégis fejlettebb nőtípusának, a dámának. *Bobula Ida.*

[1] Magyar Történelmi Emlékek. XXXVI. kötet. Budapest, M. T. Akadémia kiadása. 1903. 498. 1.

[2] Bessenyei György. Holmi.

[3] Kármán József. A módi. Bpest, Uránia 1794 II. köt. 63 1.

[4] Gvadányi József: Verses levelezése Csizi István főstrázsamesterrel. Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 144 1.

INKOMPATIBILITÁS.

Az összeférhetetlenségről szóló új törvényjavaslat tárgyalása alkalmával hosszabb vita fejlődött, vájjon az a közvélemény sugallatára készült-e el, vagy sem? Ha visszapillantást vetünk az elmúlt másfél évtized politikai küzdelmére, úgy nem kétséges a válasz. Annál az elvnél fogva, hogy az akció reakciót szül, természetes, hogy *az enyhe összeférhetetlenséget, mondhatjuk az összeférhetőséget a szigorúbb inkompatibilitásnak kell követnie.*

Ennek a tételnek a felvetése természetszerűleg magával hozza, hogy a régivel, az úgynevezett Szilágyi-féle elgondolással összehasonlítják az újat, a Zsitvay-féle alkotást. Az előbbi — liberális korban látván napvilágot — mint politikum magán viseli korának jellegzetes vonásait, sokkal inkább, mint az utóbbi, amely nem mondható kifejezetten világnézeti kodifikációnak. Jogászi szempontból a Szilágyi-féle alkotás alkotójához hasonlóan egy tömbből álló hatalmas gránitkő s nem apró kavicsokból halomba hordott kőgúla, mint amilyen a Zsitvay-féle elgondolás. Ez az új kodifikáció, ha nem is üti meg a régi mértékét, mégis — különösen a törvényjavaslat indokolási részénél fogva — az összeomlást követő közjogi kodifikációnkban előkelő helyet tölt be.

Az összeférhetetlenségről szóló törvényjavaslat két, úgy mint alaki és anyagi jogi főrészre oszlik fel. Én itt elsősorban az alaki jogi részével szándékozom foglalkozni. Bár a javaslatban foglalt elgondolás: az országgyűlés 18 tagjából alkotott zsűri haladás az összeférhetetlenséget a legutóbbi időkben elbíráló szervvel szemben, végeredményben mégis csak félmegoldás, *önbíráskodás sohasem szerencsés, még akkor sem, ha a törvényhozóhatalmat jelenleg egyedül gyakorló országgyűlés ezidőszerinti szuverenitásánál fogva nem szívesen engedi ki kezéből ezt a jogot és ruházza rá egy más, nevezzük a nevén: a bírói államhatalomra.*

Hogy pedig az inkompatibilitás akár jó, akár rossz kodifikáció ja mennyit ér, az semmiből sem tűnik ki jobban, mint az összeférhetetlenségi eljárásból. Úgy találom, hogy *nálunk a zsűri és az esküdtszékhez hasonló laikus bíróság helyett sokkal inkább megfelelne az összeférhetetlenség eldöntésére nézve az úgynevezett rendes bíróság. Ezen belül pedig, szemben a magánjogi bírósággal, a kifejezetten közjogi: a közigazgatási bíróság.* Amidőn annak a reménynek adok kifejezést, hogy a világáramlatnak megfelelően előbb-utóbb megvalósul, lelkiszemeim előtt kibontakozva látom a két-, sőt idővel a háromfokú közigazgatási bíróságot, amelynek legfelsőbb foka: az alkotmánybíráskodás kérdésébe is be lesz szükségképen vonva.

A törvényjavaslat anyagi jogi főrésze: az inkompatibilitást a közszolgálati, az egyes — egyéb foglalkozási, az érdekeltségi és a közbenjárási összeférhetetlenségek osztályozza. (Az úgynevezett méltatlansági

összeférhetetlenséget nem szabályozza, mivel arról már az 1925. évi XXVI., úgynevezett választójogi törvénycikk rendelkezik.)

Az a körülmény, hogy az országgyűlés képviselőházában a százat meghaladta az úgynevezett köztisztviselő-képviselő, egymagában elegendő arra, hogy *a közszolgálati összeférhetetlenséget visszaállítsák oda,* ahol az az 1920. év előtt volt. Ezen a téren az apró-cseprő javítás nem sokat számít, hanem teljes reparációra van szükség, hogy egyfelől országvilág előtt eloszlathassuk a vádat, amely a közhivatalnoki mivolt és a törvényhozói tiszt összeegyeztetése folytán sokszor igen alaptalanul ért bennünket; másrészt, hogy megszüntessük azt a látszatfüggetlenséget, amely a köztisztviselő-képviselő és annak felettes hatósága: a végrehajtóhatalom illetékes gyakorlója között fennáll.

Mint a közszolgálati, ugyanúgy az érdekeltségi és a közben járási összeférhetetlenség is *típussal* dolgozik. Bármilyen szomorú tény is az, kénytelen vagyok leszegezni, hogy *az úgynevezett közgazdasági összeférhetetlenséget sem az angol, sem egyéb más, például a taxatiós rendszerrel sem lehet teljesen kiküszöbölni.* Színigazság az, hogy «a tisztességet nem lehet kodifikálni». A törvényjavaslatban foglalt szabályozások — legalább a látszat szerint — mégis csak korlátozzák és csökkentik a közgazdasági összeférhetőséget. Ha pedig a kodifikáció azt éri el, ami kitervelőinek agyában megvillanhatott, t. i. hogy egyfelől a képviselő ne lehessen önmaga érdekhajhászásának a gőgös ura, másfelől ne lehessen választóinak — mint az manapság szintén szokásban van — az alázatos szolgája, úgy nem volt egészen hiábavaló új tető alá hozni az inkompatibilitás régi épületét.

Nem mondható szerencsésnek a törvényjavaslat ama néhány tétele, mely a közhivatalnokin kívül más foglalkozásokkal való összeférhetetlenséggel kapcsolatban individualizál és nem tipizál. Ha örülni is kell azon, hogy a jelek szerint markánsabb egyéniségekkel még mindig rendelkezik törvényhozásunk, nem lehet kisebb-nagyobb távolságra felállított akasztófákon in effigie kivégzett politikai áldozatokkal a parlamentet súlytalanítani...

Az összeférhetetlenségről szóló új törvényjavaslat sem szükségképes reformál. Inkább óvatosnak, mint vakmerőnek mutatkozik. Ahol újít, mint például a felsőházi tagok összeférhetetlenségénél, ott is nehézségbe ütközik a megvalósítása. (A főrendiház tagjaira nem vonatkozott az inkompatibilitás.) Bár előkészítésénél és parlamenti tárgyalásánál hellyel-közzel várt és váratlan akadályokra bukkant, előbb-utóbb, épen a közvélemény nyomására, mégis csak testet ölt. Mert lehet afölött vitatkozni, hogy a választójog, vagy az inkompatibilitás-e az előbbrevaló; ha már tárgyalás alá vették — nézetem szerint —, az összeférhetetlenség új szabályozása fog épen a választójog reformjára az eddiginél bizonyára egészségesebb atmoszférát teremteni. *t. p. a.*

EGY ÚJ VÁLASZTÓJOGI TERVEZET.

A választójog kérdése több mint negyedszázada tengelye a magyar politikai életnek, a kérdés helyes és okos megoldása egyike a legkomolyabb feladatoknak. A negyedszázados küzdelem alatt mennyi erő pazaroltatott el, mennyi tudás és munka temetkezett el az életben soha nem alkalmazott választójogi törvényeinkben (az 1913. XIV. és 1918. VII. t.-c.-ek), mennyi a tárgyalásra sem került javaslatokba. 25 év alatt három törvény, egy néptörvény, két miniszteri rendelet szabályozta a választójogot és az érvényben levő alig hétéves törvény is már megszűntnek tekinthető; így a nemzet megint azon nagy feladat előtt áll, hogy a választójog kérdését — tehát a nemzet önkormányzásának jogát és annak módszerét — újra szabályozza.

Az életben nem alkalmazott vagy megbukott választójogi törvények mutatják, hogy ez a kérdés valahogy — többé-kevésbbé épen a politikai agitáció hatása alatt — a politikai élet kardinális problémájává vált, jóllehet objektíve nézve, nem kellene, hogy e kérdésnek ilyen súlya és jelentősége legyen. De épen azért, mert az egész probléma Magyarországon ma már nem szűkíthető le az állampolgári jogok és kötelességek ama primer kategóriái közé, amelyek az állami élet elsődleges megnyilvánulásai, a kérdés tárgyalásánál mellőzendőnek mutatkoznak mindezen szempontok és helyükbe a politikai agitáció érvei és ellenérvei, a hatalmi viszonylatok és érdekek rezultátumai lépnek. Épen ezért a választójog kérdése Magyarországon sohasem — vagy legalább is nagyon hosszú idő múlva — lesz az objektív megítélés dolga s a mindenkor érvényben levő választójogi törvény az adott politikai helyzetnek lesz a vetülete.

Mennyiben semlegesíthető ez a kérdés, mennyiben objektiválható, az egyelőre a politikai erőviszonyoktól függ. Már pedig minden politikailag érett és józanul gondolkodó előtt világos kell legyen: a választójog kérdésének a nemzet egyetemes érdekei, a magyar állami létezés szilárdságának és a magyar nemzeti társadalom fenntarthatásának érdekében — minden pártpolitikai irányzatosságtól menten — meg kell oldódnia és ennek a kérdésnek a magyar politika problémaköréből el kell tűnnie. A *Sol Club* — a fiatalabb és még a parlamenten és a politikai pártokon kívül tömörült politikusok társasága — a választójog kérdéséhez ezen szempontok által vezetetten nyúlt hozzá az alább ismertetett tervezetben.

«A tömegek szabad politikai érvényesülése a nemzeti alkotmány keretei között korunknak egyik uralkodó eszméje. A parlamentarizmus — a modern államok általánosan elfogadott életformája — számtalan hibája és fogyatkozása mellett csak úgy tartható fenn és erkölcsi tekintélye csak úgy óvható meg, ha az tisztán és kétségtelenül a nemzet akaratát fejezi ki. Bármi legyen is a nézet a nyílt vagy titkos szavazás nagy elvi kérdésében, számolnunk kell azzal a vitathatatlan ténnyel, hogy a világ közvéleménye

ma a szavazás titkosságában és a választói jognak ehhez simuló rendszerében a népakarat igazi érvényesülésének és a demokrácia tisztaságának biztosítékát látja», — állapítja meg a tervezet.

A nemzeti alkotmány keretei és a demokrácia tisztasága alkotják azt a két alappillért, melyen a tervezet felépül. A javaslat, mely mint maga is mondja, nem részletekbe menő kodifikációs munka, mert az nem is lehet feladata, csupán alapelveket szegez le.

A *választói jogosultság* kérdésében az az álláspontja, hogy megőrzi a jognak eddig már megadott kereteit, de további jogkiterjesztést feleslegesnek tart, mert a választók jelenlegi létszáma (2,539.000) már amúgy is szélső határt jelent s a választók számában az írni-olvasni tudásnak általánossá válása nagy automatikus emelkedést fog okozni, valamint a választói névjegyzékek pontos és körültekintő összeállítása rendén ez a szám jelentékenyen megnő. E két tényező révén adva van tehát az a végső határ, amelyen túl a jogkiterjesztés már magát a jogot tenné értéktelenné.

A *választhatóság* feltételeit szintén úgy kívánja szabályozni, mint az eddig volt: a korhatár 30 év azzal az eltéréssel, hogy 26 év a korhatár az egyetemet vagy más főiskolát végzett férfiúnál vagy nőnél. Mind az aktív, mind a passzív választójog *kizárási okai* változatlanok.

A választás a tervezet szerint *titkosan, kerületi lajstromok alapján és az arányosság elve szerint történnék.* A tervezet e tekintetben teljesen eredeti, mert szerencsés kombinációja az egyéni kerületi és a lajstromos választási rendszernek. A választó ugyanis a lajstromon vagylagosan kettős szavazatot gyakorolhat. És pedig szavazhat a lajstrom által feltüntetett pártra vagy pedig a lajstromon szereplő bármely jelöltre, akit elsősorban kíván mandátumhoz juttatni. A mandátumok felosztásánál kívánja érvényesíteni ezt az elvet akképpen, hogy elsősorban azok a jelöltek jutnak mandátumhoz, akik személyükre eső szavazatokkal, külön-külön, elérik a választói méterben kifejezett osztószámot. Ha ilyen jelölt nincs vagy pedig az a helyezési sorrendben nem az első, akkor a még fennmaradó mandátumok szétosztásánál a helyezési sorrend az irányadó, úgyhogy sorrend szerint egészül ki a személyi szavazat a lajstromra esett szavazatokból.

A tervezet a képviselők számát is lényegesen leszállítja, összesen 200 képviselőre, akiket a következő 10 kerületben választanának: 1. Budapest székesfőváros 24 képviselőt, 2. Pest vármegye (beleértve Budapest környékét) és Kecskemét város 30 képviselőt, 3. Alföldi kerület: Baja, Hódmezővásárhely és Szeged városok, Bácsbodrog és Csongrád vármegyék 10 képviselőt, 4. Alsótiszai kerület: Békés, Bihar és Csanád-Arad-Torontál vármegyék 15 képviselőt, 5. Felsőtiszai kerület: Debrecen város, Hajdú, Szabolcs-Ung, Szatmár-Bereg-Ugocsa vármegyék 13 képviselőt, 6. Heves-jásznagykunsági kerület: Heves és Jásznagykunszolnok vármegyék 16 képviselőt, 7. Felvidéki kerület: Miskolc város, Abauj-Torna, Borsod-Gömör-Kishont, Nógrád-Hont és Zemplén vármegyék 18 képviselőt, 8. Alsódunán-

túli kerület: Pécs város, Baranya, Somogy és Tolna vármegyék 28 képviselőt, 9. Középdunántúli kerület: Vas, Veszprém és Zala vármegyék 28 képviselőt, 10. Felsődunántúli kerület: Győr, Sopron és Székesfehérvár városok, Fejér, Győr, Mosón, Pozsony, Komárom-Esztergom és Sopron vármegyék 22 képviselőt. A képviselők száma az illető vidék választóihoz viszonyítottan arányosan oszlik meg, a számítás alapja az, hogy egy mandátumra átlagosan 12.500 szavazat essék.

A tervezetnek másik teljesen új és eredeti elgondolása az *Országos Választási Szék,* az a szerv, mely a választások tisztaságát hivatott biztosítani, egyben pedig azokat központilag irányítani. Az Országos Választási Szék elnöke az országbíró, három tagját a kir. Curia teljes ülése választja kúriai bírák vagy tanácselnökök közül, a dunántúli, felvidéki, duna-tiszaközi, tiszántúli országrészek törvényhatóságainak elektorai és Budapest székesfőváros közgyűlése választanak egy-egy tagot. Az Országos Választási Szék hatásköre a következő: 1. Választási ügyekben adott utasításai végrehajtása tárgyában az ország összes hatóságaival rendelkezik, 2. Kinevezi a választási biztosokat s megjelöli azok székheklyét. 3. Kitűzi a választások napját. 4. Dönt a lajstromok és az ajánlások elfogadása felett. 5. A választásból kizárhatja azt a képviselőjelöltet: *a)* akit a választást megelőző időben tanúsított egész közéleti tevékenységének és magatartásának mérlegelése alapján méltatlannak minősít arra, hogy a magyar országgyűlésben helyet foglaljon, *b)* akiről oly tényt állapít meg, amelyből kétségtelen, hogy a magyar nemzethez való köteles hűség ellen vétett. A határozatot *a)* pont alatti esetben titkos szavazással, egyhangúlag, a *b)* pont alatti esetben nyílt vagy titkos szavazással szótöbbséggel hozza meg a Választási Szék. A határozat mindkét esetben indokolandó. Olyan képviselőjelöltet azonban, aki a megelőző országgyűlési ciklusban képviselő volt s vele szemben a képviselőház összeférhetetlenségi bizottsága az 1925. évi XXVI. t.-c. 180. §-ban biztosított jogával nem élt az Országos Választási Szék ezen jogcímen a jelölésből nem zárhatja ki. 6. Megállapítja és közli a választások eredményét.

Az ajánlást igen kis keretek között fenntartja. Nagy kerületekben 500 ajánló volna, de olyan pártnak, melynek a megelőző ciklusban az illető kerületből képviselője volt, nem kell ajánló. A petíciós eljárásban, melynek ítélőbíróságául változatlanul a közigazgatási bíróságot javasolja, több, lényeges reformot ajánl, a mai rendszer kirívó igazságtalanságainak orvoslásául, például a biztosíték letételi kötelezettség megszüntetését, az officiozitás elvének kimondását, ha a megtámadott képviselő az eljárás tartama alatt mandátumáról lemond, akkor az eljárás addigi költségeit a megtámadott képviselőnek kell fizetnie.

Ezek a tervezet lényeges, elvi jelentőségű intézkedései. Kétségtelen, hogy a tervezet elgondolása, mely az egész választójogi kérdést, a múlt pártpolitikai szempontjaiból menten, az előbb vázolt teljesen objektív

alapon kívánja megoldani, már önmagában figyelemreméltó. Mindazon javaslatai, melyeket a reform alapelveiül ajánl, alapjában véve a jelenlegi jogállapothoz képest merész újításnak mondhatók, azonban a lényeget, a nemzeti akarat akadálytalan, tiszta megnyilvánulását s annak az egyetemes nemzeti érdekekkel való összeegyeztetését, tehát a változó politikai divatok és hangulatok között az állami élet stabilitását csak ekképpen lehet biztosítani. Alapos és komoly megfontolás tárgya volt a javaslat minden egyes része, a Club 18 ülésben tárgyalta a tervezetet, tehát minden egyes részén rajta van az új politikai nemzedék egy-egy szakértőjének vagy kiemelkedett értékének az ellenjegyzése.

A nyílt szavazás helyett titkos, az egyéni kerület helyett lajstromos nagy kerület, belügyminiszter és közigazgatási intézkedések helyett az országos méltóságokból alakult Országos Választási Szék komoly grémiuma, mind új és megfontolandó javaslatok.

A tervezet végső elméleti alapja komoly és bizakodó optimizmus a magyar tömegek iránt, kiknek kezébe akarja adni a nemzet sorsának intézést, mert «demokráciánk nem egyszerű népuralom, melynek a származás puszta fényéből fogva mindenki részese lehet, a legderekabb polgár épúgy, mint a dologkerülő csőcselék, hanem nemzeturalom, melyben csak azok, részesedhetnek akik saját fényeikkel teszik erre méltóvá magukat. A nemzet sorsára irányító vagy elhatározó szava csak annak lehet, aki a nemzet öncélúságával tisztában van, akit ennélfogva a közügyekről alkotott és vallott nézeteiben elsősorban az egyetemes nemzeti érdekek vezetnek.»[1] *Albrecht Ferenc.*

[1] Társulatunk, folyóiratunk nem politizál. E reformterv ismertetését is csak mint a konzervatív értelmiség egy csoportjának jellegzetes megnyilatkozását közöltük s a gyakorlati politikától távol, a nemzetpolitika elméleti szemszögéből fűzünk hozzá néhány megjegyzést.

A javaslat két vonatkozásban merész, a szerves fejlődést teljesen félretevő, következményeiben nem sejthető újítást tartalmaz: Az egyéni rendszer szinte teljes megszüntetésével lajstromos választást kíván. Tíz választókerülete nem kerület többé, mert 450.000—1,300.000 lakosú terület már országrész. Itt már megszűnik a közvetlen kapcsolat kerület és képviselője között, megszűnik a személyi érték súlya és a személyes tevékenység ellenőrizhetése. Megszűnik az organikus pártszervezkedés és a helyi, a vicinális érdekegység szervezkedési alapja. Semmi értelme, hogy Ipolyvece, Miskolc és Hidasnémeti azonos listát állítson ki a választásokra. Előtérbe lép a pártszempont, a pártérdek és a pártdiktatúra. Útja nyílik az egyetemes nemzeti érdek mellett országrész-érdekeket szolgáló irányzatoknak, ami a heterogén magyarság fejlődésvonalával nem fog egybeesni. Az egyéni és pártszavazat keverése belső ellentmondás, hatása kiszámíthatatlan. Bár a kerületi képviselet háttérbeszorítása módot adna a képviselők számának gyökeres, egészséges csökkentésére, itt a javaslat nem radikális.

Ha Franciaországban 68.000, Angliában 70.000, Hollandiában 77.000, Olaszországban 105.000, Németországban 128.000 embernek elég egy képviselő, nálunk is elég volna 120 mandátum, vagyis egy-egy képviselő 68.000 lélekre. A javaslat igen egészségesen a titkosságot kívánja, azonban a parlament homo novusait egy romantikusan elképzelt «Választói szék» előzetes proskripciójától tenné függővé. A választórendszer e reformtervének megvitatására szívesen bocsátjuk rendelkezésére a Társadalomtudomány e rovatát. *A szerkesztő.*

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Handwörterbuch der Soziologie. Szerk. Alfr. V i e r k a n d t. 1931. Ferd. Enke. Stuttgart. 67 Mka. 1380 hasáb.

A háborúutáni német szociológia fejlődésének hatalmas dokumentuma ez a nagy kötet. Miként a közismert «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», (amely immár a 4. kiadást érte el), ez sem ezerféle címszó alatt elaprózva közli az anyagot, hanem hatalmas egészekben, összefogó címszó alatt, úgyhogy némelyik cikk kis kötetnek is beillik. 37 szerző alig több, mint 60 címszó alatt mondja el mondanivalóját, tömören, a legtöbbjük súlyos tartalommal. Ennyiben tehát már előző mintára támaszkodhatott a szerkesztő. De mennyivel nehezebb volt a szociológusnak egy *szélesebb* tudománykört tagozni, mint a közgazdaságtannak, ahol már több a sablon! Az anyag összefogását és tagozását a rendelkezésre álló írók mineműsége is előírta. Nézzünk körül e téren.

A háborúelőtti időkből nagyon kevés vezető író került át az utolsó másfél évtizedbe. Simmel, Max Weber elhunytak, Spann él, de az ő univerzalista iránya itt nem jut szóhoz. Vierkandt, Sombart, Alfr. Weber, L. von Wiese, Oppenheimer, Tönnies képviselik a régieket, s az utolsó kivételével, mondhatni a többiek csak az utolsó másfélévtizedben helyezték át működésük központját a szociológia területére. Többnyire közgazdászok, gazdaságtörténészek, szociálpolitikusok mind (Vierkandt eredetileg ethnológus), a regiszter ezzel adva volt, amelyén az illető írók *azelőtt* szerettek írni. Mind amellett meglep bennünket az a hajlékonyság, mellyel a régi írók új problémák felé tudnak nyúlni, s új szociológiai szemmértékkel tudnak mérni. Ez különösen figyelemreméltó eredmény. A háború után megnőtt társadalmi perspektíva spontán odavezette az egyes írókat, hogy immár az egyes társadalmi tudományok köreit szűknek érezték, egy szintétikusabb körbe gravitáltak s az eredmény valóban termékeny szintézis lett. Legjobban sikerült ez azoknál, akik gazdaságtörténészek vagy közgazdászok voltak, minő pl. Sombart vagy Goetz Briefs (hivatás, együttélés alapformái, munkás, gazdaság, jelenkor szociális szelleme, proletariátus, városi település, üzemi szervezéstan címszók alatt), de jól sikerült ez a társadalompszichológusoknál is, elsősorban Vierkandtnál, kinek a Jelen, a társadalomlélektan, a csoport, erkölcs, természeti népek c. cikkei maradandó értékűek. Viszont egészen sajátos az, hogy a speciális társadalmi

tudománynak szociológiai kiszélesítése terén merőben elmaradt az államtudomány. A régi «politika» merevnek mutatkozott új problémák felvétele, új szempontok kikristályosítása terén. Itt különben is kétféle típusa van a cikkeknek, az egyik *elméleti* és rendszerező, a másik *leíró.* Az első csoportban oly cikkek, minő a politikai párt, imperializmus (Sulzbach) nem sikerült, patriotizmus (Michels), faj (Hertz) sem sokat jelentenek, a főcikk: az állam (H. Heller) még a legértékesebb, a jog szociológiája (J. Kraft) is lényeges kiegészítést kíván. A leíró államtani cikkek különböző értékűek, így a fasizmus (Beckerath), bolsevizmus (Grabowsky) mutatnak értékeket, de nem azt a befejezettséget, amely ily lexikális műben kívánatos. Vannak egyben új biztató jelek, amelyeket örömmel fogadhatunk. így pl. a nevelés problémája egy szűk, iskolán belüli szempontból kijutott szélesebb körbe, a nevelés szociológiája (A. Fischer) két cikkben biztató előjele egy ily tudomány megindulásának.

Vannak új területek, melyek itt kaptak először rendszeres áttekintést. Itt elsősorban az «ismeretszociológiára» kell gondolnunk, amely kérdés Max Scheler halála után is finom elemző kezébe jutott (Mannheim K.); már maga a bibliográfia figyelemreméltó.

Ami az egész mű bibliográfiai részét illeti, az egyes cikkírók hol bőkezűek, hol szűkmarkúak voltak. Nagyobb hibának tartom azt, hogy némely szerző a francia, amerikai, angol és olasz irodalmat egyszerűen mellőzi.

Viszont kiemelkedik a cikkek végigvezetett német irodalmi repertóriuma. Meglátszik némely téma («vezetés») roppant közfigyelemben állása, más, fontos téma, pl. a család aránylagos elhanyagoltsága.

A német szociológiának új, a francia és amerikai szociológiával szemben elütő vonása és gazdagító forrása a szellemi tudományok, elsősorban pedig a történeti szempontok nagy súlya (erről lásd a Századok ezévi évfolyamában közölt ismertetésemet is). Ez a tudomány jelleg — a szociológiának szellemtörténeti és «szellemtudományi-lélektani» alátámasztása — nézetem szerint igen szerencsés, nem ugyan szisztematikai és tudományelméleti szempontból, de a gyakorlatban, egyes problémák megfejtésében. Elég, ha Max Weberre gondolunk s látjuk, mit jelent a szociológiára nézve a történeti perspektíva határozottsága és szélessége. Itt sok oly cikk van, mely meglepően finom vonalvezetést árul el (a szerkesztő «egyes kultúrák és korszakok» csoportjába helyezte). Kiválik von Martin két cikke a középkor, illetőleg a renaissance kultúrájáról. Viszont nem mondjuk ugyanezt a «kultúrszociológia» címszó írójáról, sőt a többi e nemű cikkből (történelmi materializmus stb.) csak a kultúra fokai (H. Feyer) és a forradalom (Th. Geiger) tarthatnak számot komolyabb figyelemre. Geiger többi cikkei (vezetés, közösség) is a jók közül valók.

Itt, a történelmi szempont terén ismét erős hiányokat is látunk. Vannak *igen fontos* cikkek, amelyek sem történelmi, sem szociológiai szempontból nem tekinthetők alaposaknak; ilyen a polgárság (Meusel), a prole-

tariátus (u. az), a nép és nemzet (Mitscherlich) sem a legjobb, a «rendek és osztályok» pedig egyenesen sikerületlennek mondható, holott az ősz mester: Tönnies írta, ki e téren valóban a történeti (konkrét) szemléletének hiányait mutatja be.

Nem jellemezhetünk egyenként minden cikket, csupán annyit jelezhettünk már az eddigiekben, hogy a cikkek igen különböző értékűek — sajnálatos faktum az, hogy nem lehetett minden tárgyrészre nézve megfelelő szakembert megszólaltatni.

Az a rendszeres csoportosítás, melyet a szerkesztő képzel el *(a)* «társadalmi», *b)* «általános kultúrszociológiai» csoport, *c)* «egyes kultúrjavak», *d)* «egyes kultúrák»), igen jó lehet az áttekintésre, de nem a rendszeres gondolkodás és problémalátás meggyökereztetésére; a kategóriák szétfolyók és keresztezik egymást.

Mindamellett ki kell — ugyane rendszertani szempontból — emelnünk, hogy szerencsés volt a határszabás a *társadalompolitika* felé. Itt nem keveredik el a szociológia semminemű szociálismussal (ilyen címszó nincs is) és nem is sülyednek le a kérdések a részletekben a gyakorlat hétköz-" napi síkja felé sem. Sőt éppen az elvi síkon való állandó tartózkodás szüntelenül ébrentartja az olvasóban a valódi szociológia szellemét (nem úgy a most megjelenő sokkötetes amerikai társadalomtudományi lexikon). Még a szorosabban történelmi cikkekben is a legkifejezettebb szociológiai szellem és stílus adja ki a cikkek főjellegét. Ez nyilván a szerkesztő nagytudásának és finom szellemének eredménye is.

Egészében véve nagy nyeresége ez a Handwörterbuch a mai szociológiának. Nagy seregszemle a problémák és a szempontok terén. Melegen ajánljuk mindazoknak, kik a szociológia iránt érdeklődnek.

Dékány István.

Jakob Nötges S. J. ***Nationalsozialismus und Katholizismus.*** (Gilde-Verlag G. M. B. H. Köln. 1931. 8r. 223. 1.)

A németbirodalmi elnökválasztáson Hindenburg lett ismét az elnök, de — pártja szavazatainak számaránya szerint — mégis Hitler győzött. A porosz választásokon a német nemzeti szocialisták még nagyobb diadalt arattak; máról-holnapra majdnem többségi párttá lett a sokat gúnyolt s üldözött «náci»-k pártja. E nagy diadalok után már komolyabb érdeklődéssel fordul a figyelem a német nemzeti szocializmus felé, amelyet eddig jóformán csak a liberális és a szociáldemokrata sajtó lekicsinylő s gúnyolódó közleményeiből s a hitleristák és a kommunisták véres tusakodásairól szóló hírekből ismert nálunk a közönség.

A német nemzeti szocializmus politikai diadalai annál meglepőbbek, mert két vonalon kell harcolnia: egyik oldalon a marxizmus, a másik oldalon a katholicizmus ellen. A németországi katholikus püspöki kar a nemzeti szocializmus világnézetét s művelődési programmját a katholiciz-

mussal összeférhetetlennek nyilvánította s a katholikus hívőknek a múlt évben megtiltotta, hogy a nemzeti szocialista pártba tagul belépjenek, vagy a párt érdekében cselekvőleg közreműködjenek.

A címben írt könyv is ebből az alkalomból íródott; a német nemzeti szocializmust a katholikus egyház tanításainak szemszögéből ismerteti s állást foglal vele szemben.

A mű — természetszerűen — irányzatos; a benne felhalmozott tárgyi adatok s a pontosan megjelölt és bőséges idézetek mellett mégis jól belevilágít a német nemzeti szocializmus *eszmei tartalmába.*

A német nemzeti szocializmusban élesen különbséget kell tenni maga a *szellemi* mozgalom s a nemzeti szocialista *párt programmja s törekvései* között.

A nemzeti szocializmus, mint szellemi mozgalom, *világnézet,* kristálymagva *a faji* gondolat. Szellemi atyja voltaképpen nem Hitler Adolf, hanem Houston Stewart *Chamberlain.* (Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts c. műve.) Ez az angolból önkéntes elhatározással németté lett ember hirdette leglelkesebben az *árja,* illetőleg a *germán* (északi) fajnak más fajok fölött való *felsőbbrendűségét s világuralmi hivatását;* ugyancsak ő hangoztatta a *szemitáknak* alacsonyabbrendűségét s más fajokra való rontó, korcsosító hatását is.

Chamberlain tanításai, minthogy hízelegtek a nemzeti hiúságnak, a németek lelkében fogékony talajra találtak s különféle célkitűzésű faji (völkisch) mozgalmakat keltettek életre.

Chamberlain faji elméletéből Hitler készített *politikai hitvallást,* amelynek legfőbb tételét így fogalmazta meg: «A föld jövője szempontjából nem az a fontos, hogy a katholikusok győznek-e a protestánsokon, vagy fordítva, hanem az, hogy az *árja* ember fennmarad-e avagy kihal». S Hitler érdeme az, hogy e politikai hitvallás érvényesítésére *pártot* teremt (Nemzeti Szocialista és Német Munkáspárt) és ennek keretében különféle *szervezeteket* létesít.

Hitler azt kívánja, hogy a párt alapelveit a párttagok olyanoknak tekintsék, mint a vallás dogmáit. Hangsúlyozza, hogy vallási átalakulás nem politikai pártvezér és párt dolga, hanem reformátoré; személyileg maga a vallási vitának ellensége. Alvezérei, a nemzeti szocializmus voltaképpeni *szellemi* irányítói *(Feder,* a programm hivatalos magyarázója, *Rosenberg,* a hivatalos lapjának főszerkesztője) azonban a nemzeti szocializmusnak vallásos világnézetszerű jellegét hangoztatják.

Feder írja: «Bizonyosan a német nép is talál majd formát arra, hogy az Istent a maga sajátos módján megismerje s talál majd formát a maga sajátos vallási élete számára, még-pedig olyant, amilyet az ő *északi* vére megkíván; s bizonyára csak akkor lesz tökéletes a vér, a hit s az állam szentháromsága. S akkor ezen a téren is a legnagyobb jelentőségűnek fog bizonyulni az északi gondolatnak tudatossá válása».

Rosenberg pedig a faji gondolat jelentőségét így értékeli: «Az a gondolat, amely egyedül képes arra, hogy a német nép körében valamennyi rendet s vallásfelekezetet egyesítsen, az új s mégis ősrégi faji (völkische) világnézet, amely csak a németek eltemetett *közösségének* szellemében gyökerezik.

Ezt a világnézetet ma nemzeti szocializmusnak nevezik.»

Ugyancsak R. mondja:

«Ma új hit támad, a vér mítosza, hit abban, hogy a vérrel az *ember isteni lénye* is megoltalmazható.»

A nemzeti szocialista szellemi vezéreit jelzett álláspontjuk hajtja a pozitív kereszténység ellen való állásfoglalásokra (Róma ellen való támadások, a kereszténységnek a germán lélektől idegen (zsidó), tehát alsóbbrendű *szellemének* hangsúlyozása, a Bibliának (különösen az Ószövetségnek és Szent Pál iratainak) antiszemitizmusból való lebecsülése, a kereszténységnek a zsidó s római elemektől való megtisztítása útján tisztább, a germán lélekhez közelebb álló *germánkereszténység* megteremtésére, esetleg dogma nélkül: német nemzeti egyház alakítására való törekvés; a *keresztény felebaráti szeretetnek a germán becsülettel* való fölcserélése stb.) s a keresztény, elsősorban a római katholikus egyházzal való összeütközésekre.

Ez az új világnézet a világtörténelem s az emberi kultúra nyitját a faji kérdésben látja. Ez a világnézet az emberiség jelentőségét az emberiség faji őselemeiben ismeri fel. Legfőbb feladatát pedig a faj minőségének feljavításában látja. «Nem a lakosság számában látja egy-egy nép értékét vagy értéktelenségét, hanem az *egyesek minőségében,* sajátos értékében.»

Hangsúlyozza a fajnemesítő törekvéseket; e célból nem riad vissza a születések mesterséges meggátolásának engedélyezésétől sem, hirdeti a betegek, gyöngék, erőtlenek *öngyilkosságának* hősi, önfeláldozó voltát, hajlandó szemet hunyni a házasságszegéseknek, hogyha annak *gyermek* a gyümölcse; felkarolja a házasságon kívül született gyermekek ügyét; faji okokból mellette van, hogy az örökölhető súlyos betegségekben szenvedőket sterilizálás által tegyék terméketlenné; a modern fajeugenika minden követelésének szószólói, mert, mint Hitler mondja: «Csak egyetlen egy emberi jog a legszentebb: s ez egyszersmind a legszentebb kötelesség is, az t. i. hogy a vér tisztántartásáról gondoskodjunk s hogy a legderekabb embereknek megóvása által e lények nemes fejlődésének lehetőségét biztosítsuk. A faji állam ezért elsősorban a házasságot emeli ki a tartós faji szégyennek mai színvonalából, hogy azt az intézményt megszentelje, amely arra hivatott, hogy az Úr képmásait terjessze, nem pedig arra, hogy ember és majom közti korcsokkal népesítse be a világot».

A faji állam feladata — a nemzeti szocialisták szerint —, hogy a makkegészséges, erős és széptestű embereket tenyésszen ki.

A gyermekek nevelésében is elsőrendű fontosságú a megfelelő *test-*

nevelés s utána a *jellemnevelés,* az értékes *faji tulajdonságok* kifejlődésének előmozdítása. A gyermekeknek ismeretekkel való túltömése nem elsőrendű föladat.

Minthogy a nemzeti szocialisták szerint az erkölcsiség függ a faji sajátságoktól («Sittlichkeit ist durchaus rassisch bedingt»), azért vallási kötelmektől független. «A német erkölcsösség germán életérzés.» «Az állam tehát követelje meg, hogy a vallási és erkölcsi közösségek is ápolják, fejlesszék a sajátos német szokásokat és erkölcsöket s e közösségek erkölcsi alapelvei a német erkölcsi és közösségi érzülettel ne legyenek ellentétben.»

Kívánják a nemzeti szocialisták, hogy a legfőbb tényező az *állam* legyen, ezért minden iskolát államosítani kell; más iskolát nem szabad megtűrni. Az állami népiskola egységes és kötelező iskola legyen mindenkire nézve; benne csak felekezetek fölötti vallásoktatást legyen szabad adni a *német kereszténység* elvei szerint.

A nevelés legfőbb célja: a *tökéletes német ember.*

Minthogy a keresztény felebaráti szeretet elve a germán hősiséggel ellentétben van, szükségesnek tartják, hogy a bibliai történeteket — főkép az ószövetségieket — északi mondákkal és mesékkel helyettesítsék.

Mindezeket a vér misztikus erejében való hitből vallják.

«Csak ott teremnek értékek, ahol a vér törvénye az ember eszméjét s tettét meghatározza, akár tudatosan, akár öntudatlanul.» «Faji történet: természetrajz és lelki misztika egyszersmind.» «Északi érzület és északi fajtenyészet, ez ma a jelszó a szíriai kelettel szemben, amely a zsidóság alakjában s a fajnélkülivé lett *univerzalizmus* formájában Európába befészkelte magát.»

A nemzeti szocializmus a marxizmusnak szintén azért halálos ellensége, mert az is zsidólelkiség terméke, épúgy, mint a kereszténység.

«A katholikus egyház a démoni zsidóság mellett a második idegenszerű formáló rendszer (Zuchtsystem), amelyet lelkileg, szellemileg le kell bírni, hogy egykor becsületérző német nép s igazi nemzeti műveltség keletkezzék.» A nemzeti szocialisták szónokainak gyakori jelszava: «Unser Kampf gilt Juda und Rom».

Hogy eszmekörükről teljes képünk legyen, megemlítem még, hogy az erőt többre értékelik az erkölcsnél: «Macht geht über Moral, aber schliesslich ist beides wandelbarer Ausfluss aus der Vorherrschaft des Volklichen».

Íme, eszmekincsük főbb gondolataiban. Mint a must forr a német nemzeti szocializmus gondolatvilága. A hatalmas német nép lelkében talán évszázadok óta öntudat alatt lappangó gondolatok, vágyak, érzések tömege kelt életre az 1918. évi összeomlásban, egy új világ alakulásának kezdetén s tapad hozzá a nemzeti szocializmus kristálymagvához, *a faji gondolathoz,* amelynek diadalába vetett hit juttatja győzelemre a germánság ősi jel-

vénye, a horogkereszt alatt az egykori dobost, Hitlert, a nemzeti forradalom dobosát.

Hitler pártjának szervezete katonai szellemű és jellegű. Jellemzi a tagok feltétlen engedelmessége s merev katonai fegyelme, a kisebbrangú vezetőknek a magasabbállásúakkal szemben való teljes felelőssége mindamellett minden többségi kényszertől független, önálló cselekvési és parancsolási joga. A párt egész munkássága egy helyre, Münchenre van koncentrálva. Helyi csoportok is csupán csak akkor alakíthatók, hogyha a müncheni központi vezetőség tekintélyét feltétlenül elismeri. E katonai szervezettel a tömegnek Hitler merev fegyelmet adott, a számoknak pedig olyan szervezetet, amely őket lelkesíti s vezeti. Védelmi szervezeteik és támadó osztagaik pedig egészen katonai jelleggel vannak megszervezve. E szervezetek tagjainak száma körülbelül 100.000-re rúg.

Hitler hasonló erősfegyelmű szervezeteket létesített az ifjúság, főiskolai diákság, a nők s a különböző foglalkozáshoz tartozók körében is; (Pl. vannak nemzeti szocialista tanítók, orvosok, jogászok stb.) Ezek az egyes szervezetek országrészenként szövetségekbe tömörülnek. Az egész párt szellemi vezetését a müncheni központ intézi Hitler legfőbb vezetésével.

Ez a számra és szervezetre olyan jelentős és egyre növekvő hatalom nem csupán valamiféle német játék- és sportegyesület. Jelvénye a horogkereszt, új világnézet szimbóluma. *F. J.*

S y l v a i n Asch: ***Monnaie et Finance.*** Paris, Alcan (Les Questions du Temps Présent), 1932. 134 lap.

S. Asch ama közgazdasági írók közé tartozik, akik a mai súlyos gazdasági válság okát a pénz oldalán keresik. A szerző szerint: a tartós válságot mindig a pénz, illetőleg a fizetőeszközök idézik elő. Az aranyon alapuló pénz- és hitelrendszer és a termelt árumennyiség között semmiféle szerves összefüggés nincs. Minthogy a pénzmennyiség, amelytől a jövedelmek nagysága függ, nem áll arányban a forgalomba kerülő javak mennyiségével, az egyensúly megbomlásának be kellett következnie.

A pénz az országon belül akkor felelhet meg feladatának, ha értéke állandó és mennyisége a jövedelmi és árszínvonal fenntartására elegendő; külföldi viszonylatokban pedig: ha lehetővé teszi, hogy az ország — termelési feleslegének értékesítésével — külföldi kötelezettségeinek eleget tegyen. A külföldi adósságok fizetése ugyanis megoldhatatlan probléma lett a háború után, mert a hitelező államok árut nem hajlandók elfogadni, az adós országok pedig arannyal fizetni képtelenek.

A tennivalók ismertetése előtt a szerző szellemesen vizsgálja a pénz különböző fajtáit és funkcióit. Megkülönböztet «passzív» és «aktív» pénzt. A «passzív» pénz nem befolyásolja az árszínvonalat. Ilyen passzív pénz az, amelyet a jegybankok különböző kereskedelmi műveletek lebonyolítására bocsátanak ki (monnaie-transaction), vagy amellyel az időszakonkint

visszatérő fizetések (pl. bérek) kiegyenlítését teszik lehetővé (monnate-reguralisation), végül: a megtakarított összegek (monnaie-épargne).

A passzív pénz keletkezésének mindig gazdasági oka van: rendszerint valamely tranzakció a javak termelése, forgalma terén. Ennek befejeztével a termelési, forgalmi, stb. célra igénybevett pénz automatikusan visszafolyik a jegybankhoz. Az aktív pénz ellenben csupán azért kerül kibocsátásra, hogy vele fizethessenek. Nincs semmi előzménye a javak termelésében vagy forgalmában. Kibocsátása után a forgalomban marad és elvegyül az egészséges pénz (monnaie-passive) közé, megosztja vele a forgalomba kerülő javakat és lerontja vásárlóerejét (monnaie-inflation). A forgalomban, természetesen a kétféle pénz egymástól meg nem különböztethető, mert látszólag nincsen köztük semmi különbség. Amint az árszínvonal alkalmazkodott a kibocsátott pénzmennyiséghez, az inflációs pénz megszűnik «monnaie active» lenni és mint «monnate-adaptée» az újonnan kialakult árszínvonal mellett nélkülözhetetlen a forgalom lebonyolításához.

A forgalomnak a passzív-pénz különböző fajtáira van szüksége. Erre azonban kielégítő mértékben. Ha a pénzrendszer alapja az arany, ennek az elégtelensége a forgalomban zavarokat okozhat. Igaz, hogy a készpénzfizetést a pénznélküli fizetés különböző módjai (beszámítás, zsíró, klíring) egészítik ki, de ezeknek a hitel az alapja, ez pedig bizonytalan alap. Ha a bizalom és vele a hitel meginog, nincs elegendő fizetőeszköz a forgalom lebonyolítására. A mai pénz- és hitelrendszer mellett — az arany mennyisége és a bizalom nagysága szerint — hol sok, hol kevés pénz van forgalomban s ennek megfelelően hol prosperitás, hol depresszió van a gazdasági életben. A passzív-pénz kibocsátásának nem lehet más mértéke — a szerző szerint —, mint a megtermelt és forgalomba kerülő javak mennyisége. Lehetetlen, hogy a pénz mennyiségét s vele a jövedelmek nagyságát, vagyis az élet színvonalát egy olyan fém határozza meg, amelynek mennyisége nem a gazdasági aktivitástól, hanem a véletlentől függ. A passzív-pénz alapjai csak a javak lehetnek, amelyeket a pénz a forgalomban reprezentál. A termelés mennyisége szabja meg a kibocsátható pénzmennyiséget; s viszont: a pénz kibocsátásával lehet irányítani a termelést a fogyasztás igényei szerint. Ez az irányítás nem könnyű, de — a szerző szerint — nem is megoldhatatlan feladat. Gyakorlására csak a megfelelő szervekkel kiegészített jegybank lehet hivatott. A magánbankok hitelműveleteinek — a szerző elgondolása szerint — csak a megtakarított tőkék (monnaie-épargne) határáig szabadna terjednie. A jegybankok működését pedig a Nemzetközi Fizetések Bankja irányítaná és ellenőrizné. Ez az irányítás és ellenőrzés minden állam pénze iránt egyformán bizalmat ébresztene és lehetővé tenné a különböző jegybankok bankjegyei között szilárd árfolyamok kialakítását és a bankjegyeknek más, a N. F. B. kötelékébe tartozó országok bankjegyeire való beváltását.

Szerzőnk részletesen ismerteti azt a fizetési mechanizmust, amely

szerinte a javak nemzetközi forgalmának és a nemzetközi kötelezettségek teljesítésének akadályait elhárítaná, anélkül, hogy az egyes országok pénzrendszerének önállóságát érintené, vagy abban bárminő zavart okozna. Elgondolása szerint bárkinek joga volna hazai pénz ellenében egy erre rendelt hivataltól (Office de Compensation) a megállapított árfolyamon olyan idegen pénzt követelni, amilyenre szüksége van. A beváltás árfolyamát egy szakbizottság állapítaná meg az egyes pénzek belföldi vásárlóerejének, valamint az egyes országok külföldi kötelezettségeinek figyelembevételével. A leszámoló hivatal a kívánt idegen valutáról csekket állítana ki a N. F. B.-ra. E csekkeket kapnák meg a külföldi hitelezők. A leszámoló hivatal működésének különösen ama követelések kiegyenlítésében volna szerepe, amelyek kiegyenlítésére a forgalomban elegendő devizát kapni nem lehet, amikor arany szokott a devizák helyébe lépni, vagy pedig a fizetés, tehát maga a forgalom is csak hitelművelettel bonyolítható le. Eddig hol akadt hitel az ily fizetések lebonyolítására, hol nem. A hitel hiánya pedig a forgalomban fennakadást, az exportáló országokban válságot idéz elő. A csekkekben megtestesült követeléseket a bankok a náluk összegyűlt megtakarított pénzek felhasználásával magukhoz váltanák és hosszúlejáratú hitelekké alakítanák át. Az így keletkező tartozásokért pedig a csekket kibocsátó leszámoló hivatal vállalna felelősséget. A leszámoló hivatal a csekkekért befolyó összegeket kihitelezné s ezek visszafizetése arányában csökkentené külföldi tartozásait.

Ha valamely ország fizetési mérlege tartósan passzív volna, akkor pénzének külföldi pénzekben kifejezett árfolyamát kellene úgy módosítani, hogy felesleges termelvényei a külföldön piacot találjanak. A kereskedelmi és fizetési mérlegnek a pénzárfolyam módosításával való irányítása lényeges része Asch elgondolásának. Ha — a szerző szerint — az előnyösen alakított árfolyam sem tudja az állandó deficitet kiküszöbölni, ez arra mutat, hogy az ország gazdaságilag egymagában nem életképes, tehát gazdasági életét más országéval kell összekötnie; vagy pedig — ha ennek politikai nehézségei volnának —, az érdekelt országoknak kellene ez ország külföldi kölcsöneit garantálniuk és a kölcsönök szolgálatát elvállalniuk. A szerző bízik abban, hogy a javasolt rendszer megvalósítása nyomán megszűnnék a tőkék, menekülése, ami az elhagyott és felkeresett országokban egyaránt súlyos bajokat idéz elő. Reméli továbbá, hogy megszűnnek, illetőleg megszüntethetők lesznek a válságok is, mert — ha a bankok csak a megtakarított tőkéket adhatják tovább — lehetetlenné válnak a hitellel való olyan visszaélések, amelyek mesterséges fellendülést okoznak és szükségszerűen válsághoz vezetnek. A pénzszűke nem lesz többé válság-ok, mert a fizetőeszközök mennyisége nem egy a gazdaságon kívüli faktorhoz (az aranyhoz), hanem a termelés és forgalom nagyságához igazodik. Végül, mert a reális szükségletet meghaladó túltermelés sem állhat elő, minthogy ily célra a termelés irányában orientált jegybank hitelt nem ad.

Ha pedig a válság — kellő elővigyázat híjján — mégis bekövetkezett, ezen az «aktív pénzzel» lehet segíteni. Az inflációs pénz az egészséges gazdasági életre méreg, de a válsággal és munkanélküliséggel küzdő gazdasági szervezetre nézve — a szerző szerint — orvosság lehet. Rendes viszonyok között az inflációs pénz pusztítja az értékeket, válság idején — Asch véleménye szerint — meggátolja az árak szertelen hanyatlását s ezzel, valamint a különben értékesíthetetlen javak részére szerzett vevőkkel megakadályozza az értékek pusztulását. Súlyos válság idején nem elég a hitelszerzés megkönnyítése és a kamatláb leszállítása a pénzmennyiség növelésére, hanem direkt beavatkozásra van szükség, amely jövedelmeket teremt. De ez a beavatkozás — szerzőnk szerint is — csak a legnagyobb óvatossággal történhetik. Az «aktív pénzt» csak egy teljesen független munkaügyi hivatal hozhatná forgalomba, ez is csak feltétlenül produktív célra s csak ideiglenesen. Az aktív pénzt rövidesen ki kellene vonni a forgalomból (ha másként nem, kölcsönnel), mert különben csakugyan a pénz elértéktelenedéséhez vezetne.

A munkanélküliség megszüntetése szükségszerűen az életszínvonal emelkedéséhez vezetne. Az embernek nem kellene félnie többé a technika haladásától. Az anyagi jólétnek csupán a termelés lehetőségei szabnának határt. Ezzel nagy lépést tennénk a szociális béke felé. De a szerző szerint a világbéke felé is, mert a javasolt pénzügyi szervezet megalkotása szoros érdekközösséget hozna létre a nemzetek között.

Sylvain Asch könyve érdekes olvasmány. Fejtegetéseiben van meggyőző erő, de mégsem tudja elnyomni az olvasónak azt a kétségét, hogy javasolt reformjaihoz nem fűz-e túlságosan messzemenő következtetéseket, valamint azt az aggodalmát, hogy a munkanélküliség leküzdésére javasolt orvosság — pillanatnyi enyhülés után — nem tenné-e még betegebbé a gazdasági szervezetet? *Horn József.*

Apergus Européens. Paris. 1931. VI. 148 1. 8°.

A párisi *École libre des sciences politiques* hallgatóinak és volt hallgatóinak egyesülete 1931 febr. 13. és márc. 13. között négy előadást tartott a párizsi békék által teremtett új Európa reorganizációjáról. Franciaország, Lengyelország, Jugoszlávia és Csehszlovákia egy-egy reprezentánsa beszélt hazájáról. Románia meghívott előadójának, Lugosianónak (des circonstancés n'ont malheureusement pas permis de donner suite a nos projets» (V. 1.).

Az első pillanatra úgy látszik, mintha Franciaország és kis szövetségesei tennének újra vallomást a békék változhatatlansága mellett. A könyv elolvasása után azonban megállapíthatjuk, nem erről van szó. Lényeges ellenmondásokat lehet találnunk egyrészről a francia, másrészről a kisantant felfogás között, azután meg külön-külön az egyes államok szem-

pontjai között. Egészben a könyv arról tanúskodik, hogy a francia szellem a revízió gondolatával kezd megbarátkozni.

Az első előadásban Rain Pierre, a főiskola tanára, a francia álláspontot fejti ki. Elismeri, hogy az új Európa égboltja felhős (4.1.), mégis azt tartja, hogy világrészünket csak a békék keretei között lehet reorganizálni. «La France a su quand il le fallait, transiger avec les textes, les accommoder aux nécessités.» (5. 1.) A francia külpolitikát a francia-német viszony határozza meg. (5.1.) Tisztán látja, hogy a versaillesi béke megerősítette a német egységet (7 1.), tehát Franciaország rosszul járt vele. Franciaországnak a német veszedelemmel szemben elsősorban Anglia szoros szövetségét kell keresnie (19. 1.). Az angol-francia relációk elhanyagolása a háború utáni francia diplomácia legnagyobb mulasztása (20. 1.). Olaszország ellen valóságos vádiratot állít össze az előadó (25—30. 1.) kiemelve, hogy milyen áldozatokat hozott érette a háború alatt és után Franciaország. Az áldozatok élén azt említi, hogy a franciák az olaszok miatt nem kötöttek különbékét Károly királlyal (25. 1.). A Habsburg-Monarchia bukásának okát a nemzetiségek elnyomásában látja (36.1.), de megállapítja, hogy a Duna folyása nem változott meg és vannak földrajzi szükségszerűségek, melyekkel mindenha számolni kell (37. 1.). Azt is aláhúzza, hogy a kis-antant államai többet kaptak, mint amennyit reméltek (38.1.). A Duna völgyének államait valahogyan össze kell békíteni (38. 1.).

A lengyel nézeteket Sokolnicki meghatalmazott miniszter fejtette ki. Az igen formás előadás túlnyomólag azzal a nagy kulturális haladással foglalkozik, mely az egyesülés és felszabadulás következtében Lengyelországban végbement. Lengyelország új életrekelése azt jelenti Európa számára, hogy a nyugati kultúra határai 400—700 km-nyire tolattak ki Kelet felé (54. 1.). Francia szempontból nagyon hatásos argumentum Lengyelország fontosságát illetőleg az, hogy 1930 első felében Németország 64 millió lakos mellett 224.000 lélekkel szaporodott, míg ugyanez idő alatt a 31 milliós Lengyelország 251.000 lélekkel! (67. 1.)

A legterjedelmesebb előadás Novakovic Mileta belgrádi jogtanáré (75—122. 1.), ami azonban nem jelenti azt, hogy ez a legalaposabb is. Novakovic a letűnő diktatúra ideológiáját képviseli, de nem bevallottan. Először hosszadalmas gazdasági leírást ad Jugoszláviáról. Ezzel az objektivitás látszatát akarja kelteni. Állandóan mint gazdasági egységről beszél az országról, amivel a politikai egység gondolatát próbálja becsempészni az olvasóközönség gondolatvilágába. Jugoszláviát a kisbirtokok országának mondja (86., 95., 103. 1.), de arról hallgat, milyen barbár módon darabolták fel az új részek nagybirtokait és arról is hallgat, hogy Szerbiában nem volt agrárreform és hogy ott, — ha erről alig tud is valamit a világ, — egész sereg nagybirtok van. A diktatúra szükséges voltáról olymódon győzi meg az olvasót, hogy a parlamentarizmust teszi felelőssé az ipar és kereskedelem elhanyagolásáért és a financiák rendezésének elmulasztásáért (98.,

102. l.). Ebből persze legfeljebb az következik, hogy Jugoszlávia még éretlen a parlamentarizmusra. Beszámol a korona és dinár 4: 1 arányának megállapításáról (103.1.), de elfelejti megmondani, hogy a két pénznem vásárlóereje egyforma volt. Áttérve a politikára, mint valami szörnyűséget emlegeti egyes délszláv politikai pártok felekezeti és tartományi jellegét (107.1.). A franciák aligha fognak abban végveszedelmet látni, hogy Jugoszláviában húsz párt volt! (107. 1.) A vidovdáni alkotmányról azt mondja, hogy ez az 1903-iki igen liberális és demokrata szerb alkotmány új formája (108.1.). Miután nem hallunk egy szót sem a horvát nemzeti küzdelemről, a parlamenti gyilkosságokról, az olvasó hiába töri a fejét, miért döntötte olyan veszélybe a liberális és demokrata alkotmány Jugoszláviát, hogy diktatúrát kellett csinálni. A diktatúra kormányzását és reformjait égig magasztalja. Érthetetlen, hogy egy egyetemi tanár ilyen primitív módon akarja félrevezetni a francia közönséget, még pedig a külpolitikailag iskolázott közönséget.

Slavik csehszlovák belügyminiszter tárgyalta Csehszlovákiát. A cseh és a szerb propaganda különbséget élénken illusztrálja a két előadás összehasonlítása. A csehek egy tótot küldtek Parisba érdekeik védelmére, a szerbek még azt is el akarják a világ elől sikkasztani, hogy vannak horvátok. Slavik rövid és a francia psziché ismeretére valló ügyes előadást tartott, Novakovic terjengősét és egészen a balkáni észjárásra szabottat. Slavik a cseh-tót egység kérdésével, — természetesen a cseh tételeket hangoztatva, — tüzetesen foglalkozik, míg Novakovic a délszláv egységet befejezett és senkitől kétségbe nem vont tényként kezeli. Slavik szerint egyedül a prágai tartománygyűlés tiltakozott az 1871-iki német-francia béke ellen (125. 1.). Ez ugyan nem igaz, de a franciákra bizonnyal kellemesen hat. A Monarchia kisebbségi politikáját tárgyalva a Habsburgokról és Ausztriáról bizonyos mérséklettel nyilatkozik, Magyarországot annál kíméletlenebbül támadja (129., 130. 1.). Slavik jobban ismeri a francia parlamentet, mint Novakovic, ezért a koalíciós kormányzati rendszert dicsőíti (138. 1.) és hangsúlyozza a németek részvételét a prágai kormányban' (139.1.). Külön beszél arról, hogy a kisebbségek jogait mennyire respektálják (140. 1.), míg Novakovic előadásából arról sem értesülünk, hogy Jugoszláviában kisebbségek is vannak.

A cseh és a szerb előadás egyben mindenesetre találkozik: A revízió gondolatának visszautasításában. Ez senkit sem lep meg Magyarországon. Ellenben örömmel kell megállapítanunk, hogy Európa legkiválóbb diplomata-iskolája immár nem habozik a franciák kis szövetségeseivel együtt tartott előadássorozatában leszegezni azt a tényt, hogy a revízió kérdésében a francia és a kis-antant álláspont nem fedi egymást.

Bajza József.

Történelem a világháború után. Szerkeszti: V a s k a Géza. I. füzet V a s k a Géza: *Spanyolország;* II. füzet M á t h é Elek: *Nagybritannia,* III—IV. füzet E t é d i: *Románia,* V. füzet C s e k e y István: *Észtország,* VI—VII. füzet V a s k a Géza: *Jugoszlávia.*

Külügyi önrendelkezésünk visszanyerése óta nagy mértékben fellendült a magyar külpolitikai irodalom. Politikai író és olvasó egyaránt rájött, hogy sorsunk külpolitikai tényezőktől is függ és ellenséget és barátot ismernünk kell, ha a külügyi lehetőségeket mérlegelni akarjuk. Több kísérlet is történt az idegen államok viszonyainak magyar szemszögből való bemutatására. Pár éve a Külügyi Társaság rendezett egy előadássorozatot szomszédainkról és az európai nagyhatalmakról. Az előadásokat testes kötetben közzé is tette. Azután a Magyar Szemle Kincsestára hozott néhány füzetet egyes államokról. Most Vaska Géza, a Magyarság belső munkatársa, indított meg egy vállalatot, mely valamennyi bennünket érdeklő állam történetét kívánja adni a világháború befejezése óta külön-külön füzetekben.

Az eddig megjelent füzetekből láthatjuk, hogy a szerkesztő helyes külpolitikai érzékkel nagy súlyt helyez Magyarország szomszédaira. Arra is törekszik, hogy lehetőleg minden országról specialistával Írasson könyvet. Ha ezt nem tudta minden esetben megvalósítani, az nem az ő hibája.[1]

Spanyolországot és Jugoszláviát a szerkesztő írta meg. Miután a két ország diktatúrája hasonló vonásokat mutat, az olvasó haszonnal forgathatja a két újságírói fegyelmezettséggel megírt füzetet. Primo de Rivera tábornok hasonlíthatatlanul tehetségesebb volt Zivkovic tábornoknál. Diadalmas hadvezér, kinek diktatúráját örömmel fogadja az egész spanyol nemzet. Az ifjúságot azonban figyelmen kívül hagyta és ez indította meg bukását. A teljesen népszerűtlen Zivkovicot általános elkeseredés fogadta és az 1931 szept. 3-i álalkotmányosság után a francia befolyás mellett alig pár hónapi belgrádi egyetemi tüntetés elég volt megbuktatására. A spanyol köztársaságot a kommunisták és szeparatisták összeomlással fenyegetik, aminek délszláv pendantja a diktatúrát likvidálni akaró Marinkovic-kormány harca a köztársaság felé hajló szerb ellenzékkel és a horvát szeparatizmussal. Vaska Jugoszláviája megbízható források után indul, de a szerző nem ismeri fel mindenütt a problémák lényegét és feltálal néhány hírlapi kacsát is. A legsúlyosabb közöttük a Bánk bán állítólagos zágrábi előadása (42. 1.), amivel egy szélhámos felültette az egyik budapesti napilapot.

A többi három füzetet szakember írta meg. Máthé Nagybritanniája negyven lapnyi terjedelemhez képest túlságosan sok anyagot ölel fel.

[1] Félreértések elkerülése végett pl. kötelességemnek tartom megállapítani, hogy Jugoszlávia történetének megírására engem szólított fel, de felhívásának egy még le nem telt szerződés miatt nem tehettem eleget.

A parlamenti küzdelmek érdekfeszítő leírásának hátttereként alig hallunk valamit az e küzdelmeket irányító nemzeti életről. Mégis nyereség ez a füzet irodalmunk számára a maga precíz megbízhatósága miatt. Csekey füzete Észtországról szerkezetileg különbözik a többitől. A 44 lapos könyvecskének csak fele foglalkozik az ország történelmével, a többi egyetemes leírást nyújt. Az észt alkotmányról, a kisebbségek jogi helyzetéről, a földbirtokreformról stb. a maguk rövidségében is nagyon szabatos képet rajzol. Észtország költségvetésének 20%-a megy kultúrcélokra és minden 279 lakosra esik egy egyetemi hallgató. Büszkék lehetünk rokonainkra!

Kétségtelenül Etédi 80 lapos Romániája az eddig megjelent füzetek legjelesebbike. Etédi a háború alatt a megszállt Bukarest rendőrsége politikai osztályának volt a főnöke; az összeomlás óta kizárólag Romániával foglalkozik. Két évtized napról-napra haladó hírlapolvasása oly elmélyedést és sokoldalú tájékozottságot biztosít neki saját területén, mint alig egykét magyar specialistának. A jelszavakkal dolgozó, vagy koncepcióikat pillanatnyi helyzetekre és fordulatokra építő külpolitikusok nem szokták megbecsülni ezt a hangyaszorgalmat kívánó önmegtagadóan szerény munkásságot. Pedig minden reális külpolitika előfeltétele annak az anyagnak teljes ismerete, amelyet az idegen nemzetek magukról és maguk számára nyomtatásban adnak. Etédinél a nagy tudáshoz más kvalitások is járulnak: nem téved el a részletekben, meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelentől, meglátja a lélektani eredőket, biztos áttekintése van az adott perc egész kül- és belpolitikai kaleidoszkópjáról. És ami a legnehezebb, székely létére tudja a dolgokat bukaresti szemüvegen át is nézni, tud objektív lenni. Füzete két helyén is rámutat (70, 74. 1.), milyen előnyös az Romániának és milyen hátrányos az ottani magyar kisebbségre nézve, hogy a magyarság jelenlegi erdélyi vezetői között alig akad egynéhány ember, aki az állam nyelvét tökéletesen bírja. Ez áll Csehszlovákia és Jugoszlávia magyarjaira nézve is. Mikor jönnek rá a csonka haza határain belül és kívül, hogy ha a magyarság meg akarja állni a helyét, ezen változtatni kell?

Bajza József.

K e r é k M i h á l y dr.: ***Az Országos Széchenyi-Szövetség története, működése és hivatása.*** Jubileumi pályamű. Budapest, 1932. 166 1.

Kerék Mihály, szociológiái szempontból is érdekes és figyelemreméltó dolgozata egy jelentékeny magyar társadalmi szervezet működésének történetét állítja elénk, mely a legnagyobb magyar szociálpolitikai reformátor, Széchenyi István eszméinek a magyar közéletbe való átvitelére alakult. Bár a Szövetség már jubileumot ül, mégis meg kell állapítanunk, hogy a magyar közélet még mindig messze van Széchenyi István eszméi hatásától. Ebből is látszik, hogy egy társadalom a maga történeti folyamatosságával mennyire statikus egység, még a legeredetibb és legmélyebb magyar szellem, Széchenyi István sem tudott dinamikai erővé válni.

Kerék Mihály könyve első két fejezetében (Magyarország politikai viszonyai az ezerkilencszázas években és Magyarország közgazdasági, agrárpolitikai, társadalmi, nemzetiségi és szociális helyzete az új század elején), széles, nagy hátteret fest a Széchenyi Szövetség megalakulásának szükségszerűségéről — «minden társadalmi szervezet többé-kevésbbé az illető kor valamilyen szükségletében gyökeredzik», írja —; tehát joggal kérdezhető, hogyha a Széchenyi Szövetség ennek a kornak hibáiból való megváltására keletkezett, gyakorolt-e s ha igen, milyen hatást korára?

Az első fejezet pregnáns összefoglalása a kiegyezési korszak politikai irányainak, úgy, ahogy azt ma egy új nemzedék — mely már nem abban a korban élt, — főleg Szekfü Gyula «szellemtörténeti» tanításainak megvilágításában látja. Érdekes, hogy Kerék Mihály, ki elsősorban agrárpolitikus, nem látja meg a kiegyezésnek a nemzet eminens érdekei szempontjából való szükségességét, azt, hogy — mint a történelem nagy ellenpróbája bebizonyította — a területi integritás és agrártermelésünk számára a magas árnívón fogyasztó védett piac csak a kiegyezésben foglalt vagy az általa teremtett helyzetben gyökerező lemondások árán volt biztosítható. Tisza Kálmán 1901. évi nagyváradi programmbeszédében a már erősbödő, függetlenségi mozgalommal szemben, éppen ezekre a tényezőkre utalt, amelyek érdekében el kell viselni azokat az áldozatokat, melyeket a kiegyezés fenntartása jelent. Ha tehát kifogásolható is, hogy a két nagy determinációs okot nem méltatja, a kor pártviszonyairól adott jellemzése helyes, de éppen emiatt nem teljes.

Második fejezete, amely a korszak irányító eszméit foglalja egybe, már kifogástalan s talán kissé sötéten színez, de a nagy összeomlás éppen ezt a sötét színt igazolta. A valódi agrárgondolat hiányában és az uralkodó gazdasági és politikai liberalizmusban helyesen látja meg a korszak két fertőző elemét. Nagyra értékeli azt a gazdatársadalmi mozgalmat, mely Károlyi Sándor gróf munkája nyomán támadt az országban s amelyből a Széchenyi-Szövetség is kisarjadt.

A következő fejezetekben a Széchenyi-Szövetség munkáját, megalakulásának történetét és annak jövő irányait ismerteti. Ez a munka nagyobbik része. Minket valóban csak a jövő érdekel, hiszen a Széchenyi-Szövetség programmjából viszonylagosan még keveset váltott be s ha alapítói és vezetői közül többen — Bernát István, Czettler Jenő, Schandl Károly, Rubinek István — országos vagy pártpolitikai tekintélyekké emelkedtek, éppen ezért joggal reklamálhatjuk Széchenyi szellemét a magyar közéletben. Gyakorlati falumunkát jelöl meg első feladatként Kerék Mihály, azután a szellemi összeköttetés fenntartását a rokon mozgalmakkal. Azt hisszük azonban, Széchenyi szelleme még ennél sokkal többre is kötelez, a nagy társadalmi reformmozgalomnak, mely elmaradhatatlan és nélkülözhetetlen feltétele nemzeti jobb jövőnknek, éppen a Széchenyi-Szövetség kellene, hogy kiinduló pontja legyen.

A könyv egyetlen szépséghibája a függelékben közölt dicsérő biográfiák a Széchenyi-Szövetség kiemelkedett alapítóiról. Széchenyi szelleme itt szólana valamit. *Albrecht Ferenc.*

Dr. M ó r i c z M i k l ó s : ***Az erdélyi föld sorsa.*** Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest, 1932. 216 1.

Végre egy nevezetes munka az elszakított magyarság kérdéseinek irodalmában. A románok földreformjának történeti, szociális és statisztikai megvilágítása, egyben perdöntő vitairat: *Mitrany* Dávid román tudós hatalmas angol könyvének: a «The Land and Peasant is Románia. The war and the Agrar-Reform 1917—1921) c. propagandamunkának bírálata, ferdítéseinek tárgyilagos, mindig az igazság fegyverével küzdő cáfolata. Jó módszere a szerzőnek, hogy tipografikusan is szembeállítja a regáti és az erdélyi földreform előzményeit, jogszabályait és végrehajtását. Ez világítja meg a román földreform igazi célját, amely nem volt más, mint a magyarságnak gyökerében való meggyengítése.

Móricz könyve angol kiadásban is megjelenik s ez tölti be a munka hivatását: a megtévesztett angolszász közvélemény tájékoztatását.

Míg a regáti földreform a nép évszázados sínylődésének volt hivatva véget vetni, addig Erdélyben a magyarság elleni gyűlöletet és bosszút elégítette ki. A románok sem azt nem vették figyelembe, hogy Erdélyben jóval kevesebb a felosztásra alkalmas terület, mint a regátban, sem azt, hogy a földnélküli népréteg is sokkal kisebb a tőlünk elvett területen. Az igénybevételnél nem is gazdasági vagy szociális elvek, hanem mindenekfelett politikai célok, a magyar birtokosságnak és magyar intézményeknek tönkretétele volt az irányadó. Az egyházi vagyonból legvégzetesebb a katholikus státus alapítványi birtokának elkobzása volt. 290.507 k. holdból csak 13 ezer holdat hagytak meg. A protestáns egyházak megtartották birtokuk felét. Kisajátították a közbirtokosságokat is. A magánszemélyek birtokának igénybevételénél mind az elvek, mind a gyakorlat a visszaélések és igazságtalanságok sorozatát hozták felszínre. A románság megszállás előtti birtokállományát alaposan megvilágítja Móricz tanulmánya. E részben több nevezetes új eredményt mutat be a szerző. így a 100 holdnál nagyobb erdélyi birtokok statisztikáját, ami eddig nem volt feldolgozva. A románság helyzete csak a közép- és nagybirtok kategóriáiban volt hátrányosabb a magyarságénál, a kisebb kategóriák és a földnélküliek között a magyarság vezetett. A földreform mégis a románoknak juttatta a magyar birtokosoktól elvett földeket. A földreform egyébként sok helyütt a jogtalan foglalások szentesítése volt s az eljárás rendszere azokat is tönkre kívánta tenni, akiknek birtoka végeredményben nem volt igénybevehető. Jellemző, hogy a 2,891.700 kat. hold igénybevett területből csak 785.000 került kiosztásra, a többi jórészben az állam kezében maradt, vagy közlegelők, erdők alakjában bocsáttatott át az igénylőknek. *p. p.*

Dr. Vonház István: ***A szatmármegyei német telepítés.*** Pécs, 1931. XIX + 525 1.

A román megszállók siettek felfedezni és öntudatosítani a Károlyiak által 1712-től a múlt század elejéig nagy buzgalommal betelepített szatmári németséget. Vonház professzor most hangyaszorgalommal és türelemmel feldolgozta a telepítések adatait, feltárva a sváb és frank ősök származási helyét s a német telepek összeírásaiból megállapítható németséget. Műve kevés történetírói érzéket árul el, inkább lelkiismeretesen csoportosított adattár, amelyből a települések lefolyása csak igen halványan bontakozik ki. Többet látunk a munka nagyobb részét tevő okmánytárból. Vonház nem vitán felüli jogosultsággal a telepes községek katholikus népességét azonosítja a svábsággal s így negyvenezerre teszi a szatmármegyei németséget. Ez talán még faj élettani alapon való osztályozás mellett is túlzás, hiszen 1910-ben mindössze 6.600 németajkú egyén volt a vármegye *egész* területén! A kötet végén megkapjuk a sváb családok névtárát is. Szociológus nem sok hasznát fogja venni ennek a monográfiának. *P. P.*

Techert Gyula dr.: ***Törvényhozói összeférhetetlenség az európai államokban.*** Gr. Hunyady Ferenc előszavával. 1932. 861. — A Magyar Nemzetpolitikai Társaság kiadmánya.

Techert összehasonlító jogi tanulmánya az európai államok összeférhetetlenségi jogrendszereiről a magyar közvélemény számára a legaktuálisabb pillanatban jelent meg. Hunyady Ferenc gróf pregnáns előszavában helyesen mutat reá arra, hogy a visszaélések nemzetközi jelenségek, egykorúak parlamentarizmus történetével és annak szükségképpeni velejárói. A tisztviselői összeférhetetlenség mellé a merkantil-mobil kapitalizmus által uralt utolsó évtizedekben kinőtt az érdekeltségi összeférhetetlenség provokáló jelensége is.

Techert tanulmányában az egyes európai államok parlamentáris rendszerét és összeférhetetlenségi jogalkotásait közli, úgyhogy tanulmánya jóval több, mint amennyit címe sejtet. Megtudjuk belőle, hogy a törvényhozó hatalmat, milyen választójogi törvények alapján választott törvényhozások gyakorolják, egy- vagy kétkamarások-e ezek, mi a képviselők létszáma, a lakossághoz viszonyított arányszáma és mennyi a képviselői fizetés. Emellett közli a képviselői vagy felsőházi összeférhetetlenségre vonatkozó rendelkezéseket.

Az összeférhetetlenség kodifikációja általában minden európai államban egyöntetű, a két alaptípus is egyforma, ami természetes is, hiszen nagyjában azonosak a viszonyok és a parlamentarizmus funkcionális kérdések. Nagyon érdekes lett volna, ha az egyes államok összeférhetetlenségi törvényeinek ismertetése mellett azok gyakorlati eredményeit és a vonatkozó

joggyakorlatát is ismertette volna. Miképpen válnak be ezek a törvények és mi a hatásuk, elegendő-e csak a törvényhozási szabályozás? Befejezésül közli — kritikai kommentár nélkül — az összeférhetetlenségi javaslatot.

A. F.

Bessenyei György: ***Anyai oktatás***. Irodalmi ritkaságok 15. sz. Budapest, 1932. 80 l.

Vajthó László sorozata e legújabb darabjának kiadása *Bessenyei* pedagógiai munkájáról fújja le a másfélszázad porát. Érdemes volt-e? Azt hisszük: igen. Bármily kevéssé eredeti munkája is Bessenyeinek e nyolc levél, amelyben egy anya szájába adja leánya életbölcsességre intő tanításait, már csak azért sem érdektelen átfutni ezeket az elmélkedéseket, mert öt nemzedék távlatából mutatja a női lelket és a női hivatás felfogását. Az örök nőiség változatait olvasni, látni a különböző korokban, éppoly élvezetes, mint tanulságos. «Ha valamely ifjú szerelmedtől elfogadtatik, úgy hogy személyednek kellemetessége szívének minden részébe elhat, mutass nagy hívséget néki először; édesgessed kívánságait; hányd nyakára osztán a legkeményebb láncokat, minden megalázni szokott rabságot örömmel szenved, csakhogy abba szenvedvén, tőled mégis öleltethessen és személyedet reá gyenge szerelemmel mosolyogni láthassa.» — olvassuk az egyik levélben. A könyvet *Sebestyén Erzsébet* rendezte sajtó alá nagy gonddal és szeretettel.

Sz. Gy.

Schmidl Sándor: ***Családvédelem és gyermekvédelem.*** Budapest, 1932. 86 l.

Általában helyes, de többnyire közhelyszerű oktatóhangú elmélkedések a szép családi életről itt-ott már túlzásig vitt vallásos kenettel. Ideálja Jonathan Edward angol theológus, kinek másfélszáz év alatt ismert 1094 leszármazottja csupa érdemes ember volt. «Az legyen büszke családjára, aki némileg meg tudja közelíteni Edward Jonathan családját. Az pedig szégyelje magát, aki előkelő származású család degenerált tagja.» Az ilyen naivitások fel-felcsillannak a könyvecskében, melyet pár oldalnyi aforizmával fejez be a szerző. A tudomány és prédikáció mesgyéjén csak kivételesen erős és eredeti szellemek (egy Prohászka Ottokár) tudnak becseset alkotni.

Sz.Gy.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

ATHENAEUM 1932. 1—4 füzet.

D é k á n y I s t v á n : ***Az emberi jellem alapformái.***

Szerző a karakterológiát az ethikával hozza kapcsolatba és Spranger (Lebensformen) osztályozásából kiindulva (elméleti, gazdasági, hatalmi, szociális, esztétikai és vallásos típusok), a jellem alapformáit a *technikai, a szociális* és *az axiológiai én* típuskategóriáiban állapítja meg. Spanger egyénpszichológiai felfogásával szemben a szociológia álláspontját képviseli. A típusok megkülönböztetésének alapja nála *az egyén attitűdje ahhoz, ami a nem én,* s a hovatartozást az egyén azon sajátos világa határozza meg, amelyhez lelki kapcsolatainál fogva a legszorosabban tartozik, s amely a *tárgyak,* a *személy* (altér), vagy a személyfeletti *értékek* világa lehet. Megkülönböztetést tesz ezenfelül a *módszer-* és *értéktípusok* közt. Előbbinek a technikai én típusa felel meg, utóbbinak nyilván az axiológiai én típusa.

Az alaptípusok elméleti tisztaságukban természetesen az életben alig fordulhatnak elő. A szerző ezt akkép érzékelteti, hogy illusztrálásukra nagy mesterek műveinek eszményített alakjait idézi, mint pl.: Rodin «penseur»-je (tisztán introvertált típus, elméleti, művész, esztéta, vagy vallásos ember); Millet erdei munkásai (a technika helotái) vagy a borona ján pihenő földmíves alakja (a gépember a munka utáni üresség kifejezésével).

A tiszta (ideál) típus keresésével az átlagtól mindjobban távolodva az *extrém típus* fogalmához jutunk, mellyel szemben világosabban határolódik el a *komplex típus* fogalma. Az extrém típus (a típus szélső értéke), mint puszta elgondolás eredménye a valóságban aligha fordulhat elő, mert bár az egyén jelleme mindig az alaptípusok egyike felé hajlik, a három pólus között valamely ponton marad egyensúlyban s az extrémtől rendesen igen távol, mint komplex típus jelentkezik. Az alaptípustól ismét el kell határolnunk a tipizálható fővariánsokat, melyeknek szintén lehetnek variánsai.

A l a p t í p u s o k :

1. technikai én, 2. szociológiai én, 3. axiológiai én.

F ő v a r i á n s o k :

gazdasági típus,	*a)* elméleti,
hatalmi ember.	*b)* esztétikai,
	c) morális,
	d) vallásos típus.

Komplex t í p u s o k p é l d á j a :

reálpolitikus (1b+2) missziós politikus (2+3).

Amint már fenti táblázat is sejteti, a szerző csak a *szociális ént ismeri el valóban alaptípusnak.*

Az emberi élet a személyi viszonylatok világában kezdődik és indul a tudatosodás útjára. A gyermek a környező világot, mint személyi világot veszi tudomásul, melynek tartalma hatalom és sors, s csak későbbi, bonyolult reflexió ismerteti meg vele az «értékhordozó» elvont fogalmát. Spranger típusai mindig *értékkel* (esetleg pseudo- vagy quasi-értékkel) vannak kapcsolatban s így a szociális ember számára osztályozásában nincs hely. A személyi én típusa azonban értékelés nélkül ragaszkodik az alt érhez. Nem azt tekinti, amit másban kap, hanem pusztán a személyt. Spranger szerint a személy iránti szeretetünk alapja az általa hordott, vagy még meg nem levő, de várható érték. Tévedése nyilvánvaló, mert a potenciális érték nem alapja a szeretetnek, hanem azt legfeljebb csak növeli. Elég itt a szülői szeretetre utalni. A szeretet maximuma a szociális én fővonása; a gyűlölet tehát, mint a személyre irányuló eme attitűd negatív értéke szintén szociális attitűd.

Alaptípusunk helyzete a technikai és axiológiai típusokkal szemben most már világos. Lényege, hogy a személyhez emberileg közel van, aszociális tehát nem a gyűlölet, hanem a közöny, a személy lefokozása eszköztárggyá. Utóbbi viszonylatban áll a személyhez a technikai én.

Spranger párhuzamba állítja a szociális és a hatalmi ember típusát. Hatalmi vagy rokonszenvi alapon fölé és alárendelés felel meg utóbbi, elkülönült, illetve mellérendelési viszony az előbbi típusnak. Dinamikai végletek e viszonylatokban uralom és engedelmesség, szeretet és gyűlölet. A hatalmi viszony azonban hamar az akarat és az eszköz viszonyává válik, nem megfontolt szándék eredményekép, hanem a helyzet adottságai folytán, végeredményben, mint *tényállás.* Az ellenszegülés és restség provokálja a hatalmi viszonyt, mely a cél megvalósítása érdekében technikai szükségességgé válik. A hatalom tehát nem érték, hanem eszköz, de nem is spontán vagy szabadon választott, hanem adott viszony, s minthogy az alárendelt egy bizonyos mértékig mindig mint eszköz szerepel, *nem igazi szociális* viszony. Érzi ezt a hatalom, azért takaródzik mindig a magasabbrendűség vagy a helyzetadta szükségesség érvével.

A szociális viszony ezzel szemben mellérendeltséget, eszközzé degradálás helyett a személyek párhuzamát és spontán megnyilvánulását akarja.

Egyoldalúból (parancskövetés) a személyes-szociális viszony kétoldalúvá válik. A hatalmi ember alkalmilag szintén a szociális szeretethez folyamodik, de ez a *«spekulációs jóság»* nem egyéb, mint eszköz, *technika.* A hatalmi és a szociális viszony egymást kiegészítheti, de át nem hathatja.

Az átlagpolitikus komplex típus, az axiológiai és technikai én vonásaival, míg a hatalmi extrém típus tisztán a technikai én képében jelentkezik. A cselekvés heve koptatja le a politikusról a szociális és az axiológiai én vonásait (reálpolitikus), s a technikai elem dominánssá válásával hatalmi extrémtípussá módosul. A hatalmi ember nem tarthat szem előtt nehezen megvalósítható axiológiai normákat, cselekednie *kell,* s Janet Macchiavelli idézete szerint: ihletét abból kell merítenie, amit a körülmények követelnek.

A technikai típushoz tartozónak kell tekinteni a *gazdasági típust is.* A legkisebb erőhasználat *(gazdaságosság)* elve nem érték felé mutat, *nem célnorma,* hanem *módszernorma,* s gazdasági nézőponton nem is lehet szó célkitűzésről, hanem csak *célmódosításról.* Csak a javak termelése és elosztása körül tűnik fel azután egy másik pszichikai mozzanat, melynélfogva a szerzés öncéllá lesz. Végső fokon a gazdasági cselekvés már nem gazdaságos, csupán *módszere* volt értelmes.

A technikai én értékperspektívája azért hiányos, mert módszerben éli ki magát. *Szemhatára lezárul, midőn az ú. n. gazdasági javak végcéljai lesznek problémává.* A társadalom a technikai én szemszögéből nem más, mint jól berendezett üzem, hol a személy is az eszköz kategóriában szerepel. A gazdasági és hatalmi típus ezen a ponton találkozik, különbség köztük csupán az, hogy az egyik főleg az anyagi javakkal, a másik emberekkel bánik. A *tiszta* politikus az önérvényesítés és keresztülerőszakolás embere.

Komplextípusok példáiként a *reálpolitikust és missziós politikust* említettük. A reálpolitikus főleg a jelennek él, a politikai aktus és aktualitás kapcsolatának bűvkörében. A valóságba markol. Szociális eszméinél jobban ragaszkodik a hatalomhoz. Gyakorlati értékvalósításra törekszik, tehát részben technikai típus, de látja a lényeget is, kutató elme.

A missziós politikus értékek közvetítésében éli ki magát a szociális én felé. Ennek eszmetartalmát törekszik növelni. Az aktualitás nem eleme, s a közönség nem is látja politikusnak. Ereje hangulatok és «korszakos követelmények» felismerésében van, a reformok időszerűségének meghatározásában azonban tévedésre hajlamos, mert távol jövőbe tekintő elméje elkorázza az időpontot. Halála után értékes örökségül él tovább az eszme, hosszú időre adva programmot.

A reálpolitikus könnyen lebecsüli, a missziós politikus könnyen túlbecsüli az eszmei erők jelentőségét.

E két politikai típus példáiként Disraelit és Széchenyit lehet megnevezni.

A három alaptípust végül röviden úgy jellemezhetjük, hogy a technikai én *apersonalis,* a szociális én *personalis,* az axiológiai én pedig *superpersonalis.* *S. F.*

REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE. 1931. No. 4.

M. G o t t s c h a l k : ***Budgets ouvriers en 1891 et en 1829.*** (Munkáshaztartások 1891-ben és 1929-ben.)

Belgium ipari, munkaügyi és népjóléti minisztériuma 1928 áprilisától 1929 márciusáig terjedő időre nagyarányú, ezernél több munkás és szerényjövedelmű polgári család adatait felölelő háztartáskutatást folytatott le. A vizsgálat két részből állott. Az elsőnél az élelmezés minéműségét figyelték a legrészletesebben mind az ár, mind a súly tekintetében évszakonkint két-két hétig. A másik, a kiegészítő vizsgálat egész éven át a többi kiadást tartotta számon csoportonkint. Az eredményt a minisztérium még nem publikálta. A cikk mutatóba közöl a gazdag anyagból s ügyes csoportosítással lehetővé teszi az összehasonlítást az 1891-es ankét eltérő beosztású számoszlopaival.

Az átlagos jövedelmű munkáscsalád kiadásainak megoszlását legjobban jellemzi és a fejlődés irányát is mutatja az alanti táblázat. Itt a szerző a háztartásokat a jövedelem nagysága szerint négy emelkedő kategóriába osztotta. A számok százalékszámok.

Az átlagos munkáscsalád kiadásainak megoszlása jövedelemkategóriák szerint 1891-ben és 1929-ben.

Kiadás neme	I kategória		II kategória		III kategória		IV kategória	
	1891	1929	1891	1929	1891	1929	1891	1929
1. Élelmezés	62·8	60·1	62·—	60·—	60·3	57·1	58·8	52·4
2. Ruházat és mosás	13·3	14·7	14·1	13·7	15·—	16·6	16·2	16·1
3. Lakás, bútor és háztartási cikkek	11·2	10·7	9·1	8·6	8·4	8·2	9·3	7·3
4. Fűtés és világítás	5·5	4·5	5·5	6·7	5·—	4·9	4·5	3·—
5. Egészségügy ..	0·8	1·3	1·—	1·2	2·—	1·3	1·4	1·1
6. Intellektuális és morális szükségletek	1·6	3·6	1·4	3·8	1·9	4·2	2·4	4·2
7. Szórakozás	4·4	3·8	5·3	4·5	6·7	5·4	6·6	12·8
8. Különfélék	0·4	1·3	0·7	1·5	0·7	2·3	0·8	2·8
Összesen	100·—	100·—	100·—	100·—	100·—	100·—	100·—	100·—

E táblázat számadatai magukban is beszédesek. Így pl. leolvashatjuk, hogy a munkáscsalád jövedelmének kisebb százalékát kénytelen 1929-ben élelmezésre fordítani, mint 1891-ben, mégpedig a növekvő átlagos fizetések sorrendjében fokozottabban kisebb százalékát stb.

Összesen 16 táblázatot közöl a szerző, amelyekhez hozzáfűzi magyarázatait. Ezek alapján ismertetésünk szűk keretei közt már csak arra

hívjuk fel a figyelmet, hogy az átlagos fejadagok, a kenyér és a burgonya kivételével, majdnem mindegyik élelmezési cikk fogyasztásában mennyiség, vagyis súly tekintetében 1891-hez viszonyítva tekintélyesen emelkednek és hogy a belga munkásság utolsó negyven évére is áll az ismert tétel, amely a vásárló képesség emelkedése alapján állapította meg, hogy a munkásság helyzetében örvendetes komoly javulás állt be s hogy ez a javulás a legkisebb jövedelműeknél a legfokozottabb. *V. Gy.*

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1932 január 1.; 6. évf., 21. szám.

Nicholas Murray Butler: *Le chomaga.* (A munkanélküliség.)

A cikkíró, a newyorki Columbia-egyetem ismert nevű elnöke, mindenekelőtt azzal a kedvezőtlen lelki hatással foglalkozik, amelyet a munkanélküliség gyakorol a társadalom tagjaira. Ez a hatás abban foglalható össze, hogy azoknak szemében, akik biztos kenyérkereset nélkül, reménytelenül és védelem nélkül tengődnek, bármilyen felfordulás kívánatosabb a jelenlegi gazdasági rendszernél. Már ennek a körülménynek is rá kell tehát terelnie a figyelmet a dolgozóknak azokra a millióira, akik — bár tudnának és készek is dolgozni — jelenleg nem juthatnak alkalmazáshoz. Butler szerint két módon oldható meg a probléma: 1. gazdasági élet olyan ellenőrzésével, amelynél a termelés és a fogyasztás mérlege egyensúlyba kerül, 2. a munkanélküliekről való állami és egyéb hatósági gondoskodással.

Abban az esetben, ha a termelést összhangba hozzuk a fogyasztással, a munkanélküliséget is minimumra csökkentjük. Butler épen ezért nem helyesli azokat az intézkedéseket, amelyek az egyes termelési ágak szervezkedését, tehát a kartellek, trösztök stb. kialakulását és működését gátolják. Szerinte nagyon is szükség van arra, hogy a gazdaságilag jelentős iparok erős szervezettel bírjanak s ezek a szervezetek a köz érdekében szabályozzák a termelést. Butler azért is fontosnak tartja ezt, mert a megszervezett termelési ágakat felelőssé lehet és kell is tenni a bennük foglalkoztatott munkások tömegeinek jólétéért. A közgazdaság és a gazdasági vállalatok necsak a befektetett tőke biztonságával törődjenek, hanem a munka megfelelő javadalmazásával és a munkások alkalmaztatásának állandóságával is. Butlernek az a nézete, hogy a tőkeerős nagy vállalatoknak magukra kell vállalniok mindazokat a kockázatokat, amelyek munkásaikat érhetik. Ebbeli kiadástöbbletük tetemes részben megtérülne abból, hogy az állam szociális terheinek csökkenése révén kevesebb adót kellene viselniök. A legnagyobb előnye azonban ennek a rendszernek a társadalmi feszültség lényeges enyhülése lenne. Ha a jól megszervezett termelési ágban komoly tervet dolgoznak ki és valósítanak meg a munkások érdekében, akkor utóbbiakat is el fogj a tölteni a felelősség tudata és az igazságossság szelleme.

Az ekként körvonalazott jóléti gondoskodásra azonban — folytatja a cikkíró — csak az erősen megszervezett nagy termelési ágak vállalkozhatnak. A kevésbé szervezett és kisebb iparok munkásai tehát nem nélkülözhetik a munkanélküliség elleni biztosítást, jóllehet ennek nehézségeivel ma már mindenki tisztában van. Veszélyes ez a biztosítás fedezeti szempontból is, mert hiszen a munkanélküliség mértékében nincs szabályos ismétlődés, de különösen veszélyes erkölcsi és társadalmi szempontból, mert könnyen demoralizálja a dolgozókat. Utóbbira vonatkozóan Butler sok példát hoz fel azokból az országokból, amelyek bevezették a munkanélküliség elleni biztosítást. Az említett veszélyesség tompítása végett Butler új eljárási módot javasol, amelyet «helyi felszívása kifejezéssel illet. A javasolt eljárás lényege az, hogy a munkanélküliség elleni biztosítás adminisztrálását a területükön munkanélkülivé vált egyénekre vonatkozóan az egyes községek végeznék. A községi hatóság a biztosított munkanélkülieket igyekeznék kisegítő erők gyanánt elhelyezni közületeknél, magánosoknál és vállalatoknál. A javadalmazás mértékének megállapítása Butler szerint technikai kérdés. Végeredményben a munkanélkülieket foglalkoztató munkaadók költsége jóval kevesebb lenne annál az összegnél, amelyet községi adóban a biztosított munkanélküliek eltartására kellene fizetniök. A «helyi felszívás» még könnyebbé válnék, ha megvalósítanák William Greennek, az «American Federation of Labor» elnökének azt az indítványát, hogy a gazdasági válság tartamára ötnapos munkahetet s esetleg hatórás munkanapot léptessenek életbe.

Butler azonban, bár sok tekintetben javulást vár a munkanélküliség ilyen belső kezelésétől, hangsúlyozza, hogy a jelenlegi munkanélküliségnek nemzetközi okai vannak, mint például a háborús adósságok, az ezüst valuta elértéktelenedése, az arany áremelkedése és egészségtelen megoszlása, a magas vámfalak stb., s így a munkanélküliség gyökeres orvoslását is nemzetközi úton kell megpróbálni. Általában pedig vissza kell térni a gazdasági életben ahhoz a «józan liberalizmushoz», amelynek erénye a bölcsesség és az előrelátás. Butlernek ugyanis meggyőződése, hogy a szabadságra alapozott kormányzási rendszert, bár hosszú és nagyjelentőségű múlttal dicsekedhetik, a mai gazdasági, szociális és politikai viszonyok között még mindig nem próbálták ki csorbítatlanul.

Leon Brunschvicg: ***Le probléme philosophique des relations internationales***. (A nemzetközi viszonylatok bölcseleti problémája.)

Tanulmányában a szerző, aki a Sorbonne tanára, a jelenlegi nemzetközi életet egyrészt a pozitív tény, másrészt a jogeszme szemszögéből vizsgálja. Kifejti, hogy azelőtt is volt nemzetközi jog, de egészen elméleti jelleggel, mert erkölcsileg kötelező erejét nem támogatták politikai szankciók. Csak a világháború befejezése óta van a nemzetközi jognak a Nem-

zetek Szövetségében olyan szervezete, amelyben mintegy testet ölt. Azért csak «mintegy», mert a Nemzetek Szövetsége csak technikai természetű haladást jelent, de semmivel sem változtatta meg az előbb létező diplomáciai viszonylatok jellegét. Azok az államférfiak, akik időnkint összegyűlnek Genfben, nem feledkezhetnek meg arról a legelső kötelességükről, hogy mindenáron megvédelmezzék a saját országuk érdekeit. A jogeszme szempontjából a szerző épen ezért sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a hágai állandó nemzetközi törvényszéknek, ahol a nemzetköziségnek egészen más jelentése van, mint Genfben. A törvényszék bírái ugyanis, bár megállapított elosztási kulcs szerint egy-egy nemzetnek fiai, mihelyt kinevezték őket, esküjüknél fogva felszabadulnak bármely kormány befolyása alól. Bírák lesznek csupán, akiknek teljes érdektelenséggel kell ítéletet hozniok a tények és szerződési szövegek alapján.

Brunschvieg úgy vélekedik, hogy amíg Genfben a nemzetköziség fogalma megtartotta régi jelentését, vagyis az egyes nemzetekhez tartozóknak egyszerű érintkezésében rejlik a nemzetköziség, addig Hágában a nemzetköziség az univerzalitásból ered. Másként fogalmazva: a genfi nemzetköziségnek empirikus, kísérleti jellege van, minthogy az egész nemzetközi életet a földrajzi és történeti, gazdasági és politikai esetlegességek viszontagságaira bízza; a hágai nemzetköziségnek viszont racionális jellege van. Mivel helyesbíti a tényeket és tisztázza azokat a jog világánál abból a célból, hogy elvezessen bennünket a nemzetköziségnek nem ama gyakorlatára, amilyen ez manapság, hanem arra, amilyenné válnia kell. A nemzetköziségnek előbbi faja a nemzetire, utóbbi faja az univerzálisra támaszkodik. A szerző a két típus viszonyát és összeütközéseit hasonlónak mondja azokhoz, mint amelyek a pszichikai realitások és az erkölcsi realitások, a természettudományok között merültek fel.

A szerző ezután arra a következtetésre jut, hogy — miként már Leibniz megállapította — életünk háromnegyed részében empiristák vagyunk, tehát a nemzetközi életben is háromnegyed részben kollektív képzetek vezetnek bennünket. Ahhoz azonban, hogy meg tudjunk szabadulni a nemzetköziség régi fogalmaitól, amelyek katasztrófába sodortak bennünket, ragaszkodnunk kell a nemzetköziség tiszta elveihez és eszméihez.

J ú l i u s Wolff: ***La crise économique mondiale et le systéme capitaliste***. (A gazdasági világválság és a kapitalista rendszer.)

A berlini technikai főiskola tanára, miután bírálat alá vette Henry George, Marx és Engels válságelméleteit, megállapítja, hogy a jelenlegi krízisnek igen sok oka van, több, mint az eddigi válságok bármelyikének. Éppen az okoknak sokasága cáfolja meg azonban azt a feltevést, mintha a kapitalizmus, az individualista gazdálkodás lenne a forrása bajainknak. A szerző nem vonja kétségbe, hogy a mai gazdálkodási rendszerben bőven adódnak visszaélésszerű jelenségek, különösen a hitel tekintetében, de

szembeszáll azzal a kívánsággal, hogy a visszaélések miatt térjünk át új gazdálkodási rendszerre.

A gazdasági világválság gyökerét Wolff a nyersanyagok túltermelésében véli megragadni. A háború után fokozott erővel indult meg a termelés s ennek üteme akkor sem lassult, amikor a háború alatti pangás folytán felhalmozódott szükségletek kielégítést nyertek. A kapitalista termelési módszerek így csakhamar egy súlyos problémával kerültek szembe: a mezőgazdasági túltermelés és az ipari túltermelés, valamint fogyasztás nem alkalmazkodtak egymáshoz. Az alkalmazkodás lehetetlenné is vált annak következtében, hogy a termelőnek előbb el kell adnia áruját és csak azután vásárolhatja meg a másik kategória termelvényeit. Wolff szerint a pénz intézménye okozta ezt a «circulus vitiosus»-t, miután a kapitalista rendszerben nincs mód közvetlen árucserére. Erre csak a kommunista rendszerben nyílik lehetőség, miután ez a rendszer elvben lemondhat a pénzről. A két rendszer között a szerző a különbséget éppen abban látja, hogy a kommunista rendszer kevésbé képes a haladásra, de könnyebben «emészti meg» a csekély fejlődést, a kapitalista rendszer viszont sokkal hajlamosabb a haladásra, de nem tudja elkerülni a «gyomorrontás» válságait. Ezzel az összehasonlítással magyarázza a szerző, hogy a válság enyhítése végett a kapitalizmus a haladás fékezését próbálta meg. Ezt a fékezést szolgálták az árvalorizációs kísérletek, vagyis azok a kísérletek, amelyek a legfontosabb nyersanyagok árát mesterségesen igyekeztek bizonyos nívón megtartani. Több, mint száz világpiaci árunál történtek a közelmúltban ilyen kísérletek. A szerző legjellemzőbben a gumi, kávé és a gabona esetét minősíti.

Érdemesnek véljük röviden ismertetni Wolffnak a bennünket is közelről érdeklő búzakérdésre vonatkozó fejtegetését. A világháború után használatba jött arató-cséplőgépek és traktorok használata, továbbá a félig kiszárított területek feltörése az Egyesült Államokban és Kanadában az 1910. évi 777 millió bushelről 1926-ban már 1906 millió bushelre fokozta a búzatermést. A háború közvetlen nélkülözéseinek elhárítása után Chicagóban a nagy termésfölöslegek miatt a búza ára bushelenkint 2.60 dollárról 1.35, majd 1.20 dollárra süllyedt. A kanadai farmerek, hogy az árakat tartani tudják, 1924 őszén megalakították a híres búza-poolt. A búza-pool a kanadai termés kétharmadát vette kezébe s miután 1924-ben és 1925-ben meglehetősen gyenge volt az aratás, a bushelenkénti árat felemelte 1.72 dollárra. Az áremelkedés azonban nyomban a termelés további fokozásával járt, nem csupán Kanadában és az Egyesült Államokban, hanem Argentínában, Ausztráliában és Oroszországban is. A világ búzatermése 1926-ban 4036 millió bushel lett az 1922. évi 3468 millió helyett. Így azután a pool sem tudta elejét venni annak, hogy 1928-ban az ár 172 dollárról 1.45 dollárra csökkenjen. Ennek ellenére a búzával bevetett területek tovább növekedtek Amerikában; 1926-ban 79 millió acre, 1929-ben 86 millió. Az 1929. évi aratás után az Egyesült Államok kormánya a Federal Farm

Board révén közbelépett, részben felvásárolva a búzát, részben előleget nyújtva a készletekre. Így sem sikerült azonban a búza árát 1.25 dollárnál magasabban megrögzíteni. Az 1930. évi termés, különösen Oroszországban igen kiadós volt, mire a Farm Board dacára az árak 1930 végéig 0.80 dollárra zuhantak. A kanadai pool pénzügyi nehézségekbe jutott; 1930 végén még eladatlanul kezében tartotta az 1929. évi termést. A Farm Board sem tud mit kezdeni az 1931. évi terméssel. Így azután a búza ára Chicagóban 0.44 dollárig esett. Ez volt az eddig jegyzett legalacsonyabb ár. A cikk megírásának idején a búza ára valamivel több volt bushelenként 0.60 dollárnál.

Mindebből azt a következtetést vonja le Wolff, hogy a kartellek által gyakorolt árvalorizációs politika hibásnak bizonyult. Amikor a termelés növekszik, hagyni kell, hogy az árcsökkenés éreztesse hatását, mert különben a mesterségesen tartott árak katasztrofálisan omlanak össze. A magángazdaságokkal szemben, amelyek mindig minél magasabb árakat kívánnak, nemzetközi szervezetekre van szükség, amelyek magasabb és általános szempontból irányítják a termelést. Abból a célból viszont, hogy a nemzetközi kartellek kellő «ellenőrzés» alatt álljanak, el kell törölni a vámokat. Ebben az esetben kedvezően éreztetik hatásukat a gazdasági törvények. A termelés észszerű szabályozása mellett a hitelpolitikának, a bankpolitikának és főként a jegybankok politikájának egészen más módszereket kell követniök, mint eddig. A mai hitelpolitikát ugyanis akként lehet jellemezni, hogy konjunktúra idején túlsók a könnyelmű hitel, depresszió idején pedig túlságosan kevés. Figyelemreméltóan fejtegeti ezután a szerző az aranyproblémát. Számításai szerint legalább száz svájci frank értékű aranynak kellene esnie minden lélekre egy kultúrországban ahhoz, hogy az ország közgazdasága és valutája dacolhasson minden eshetőséggel. Ennyi arany azonban nincs az egész világon, miért is a kapitalista rendszer egyik legfőbb feladata, hogy gondoskodjék az arany helyettesítéséről. Az angol és a német példa mutatja, hogy bizonyos meghatározott mennyiségű bankjegyet ércfedezet nélkül is, baj nélkül lehet forgatni.

Wolff mindezek után egy «reformista» kapitalizmustól reméli a világválság megoldását. Ez a rendszer olyan termelési politikát jelentene, amely lassúbbá tenné, különösen a nyersanyagoknál, a termelés menetét. Az árvalorizációkat és a kartelleket szigorú ellenőrzés alá kell vonni. Erősen csökkenteni kell a vámokat. Rövid lejáratú hiteleket csak rövid határidejű elhelyezésekre szabad folyósítani. Óvakodni kell attól, hogy inflációs hitelekkel fokozzák a termelést. Szükség van a részvényjog reformjára. Módosítani kell az aranyfedezet elveit. Törölni kell természetesen a jóvátételt és a háborús adósságokat. A legfőbb teendő azután a tömegek vásárlóerejének emelése, ami természetesen csak kitartó és céltudatos gazdasági politika eredménye lehet. Általában nem számíthatunk arra, hogy a gazdasági válság hamarosan és máról-holnapra megszűnjék.

Tanulmánya befejező részében foglalkozik a szerző azzal a kérdéssel, hogy a kapitalizmus bűne-e a mai gazdasági válság s vájjon egy más gazdasági rendszer megmenekült volna-e tőle. Abban az esetben, ha lemondunk minden haladásról, — feleli Wolff — egy más rendszer bizonyos mértékig talán elkerült volna ilyen természetű válságot. Ám ebben a «másik» rendszerben endémikus és tartós válság alakult volna ki abban az értelemben, hogy a haladás és a teljesítmény sohasem érné el a kapitalista rendszer szintjét. Bizonyos azonban — állapítja meg a szerző, — hogy a kapitalizmusnak is szüksége van tervszerű gazdasági programra, vagyis szüksége van arra, hogy «reformista» kapitalizmussá váljék.

U. ott: 1932 április 1.; 6. évf. 22. szám.

C o m t e Carlo S f o r z a : ***Ou va l'Europe?*** (Hová tart Európa?)

Sforza gróf, volt olasz külügyminiszter, aki a békeszerződések kötésénél is jelentős szerepet vitt, részben a diplomáciai működése alatt szerzett közvetlen tapasztalatok, részben pedig mások megállapításai nyomán foglalkozik az európai civilizáció jövőjének kérdésével. Elismeri, hogy annakidején Versaillesben tökéletlen és elsietett munkát végeztek, de mégsem osztja azoknak álláspontját, akik visszakívánják a háború előtti állapotokat, így például a magyar propaganda «ügyesen terjesztett» jelszavának mondja azt az állítást, mintha a sok új országhatár Európa balkanizálását hozná magával, mert hiszen, szerinte, a magukat isteni jogból származtató autokratikus monarchiáknak — Németország, Ausztria-Magyarország, Oroszország, Törökország és Spanyolország — eltűnését nagy nyereségnek könyvelhetik el mindazok a törekvések, amelyek a szabadságszeretet és az észszerű érdekek szolgálatában akarják egységesíteni Európát. Az említett monarchiákban ugyanis, írja Sforza, a királyhű lojalizmus valójában csak kasztelőnyök merev védelmére szorítkozott s a kiváltságos rétegek privilégiumaik lefaragásától tartottak abban az esetben, ha a nemzetközi életben feladják országuk elzárkózottságát. A világháború, vélekedik a szerző, közeledést eredményezett, ha nem is a kormányok, de a népek között. Az olaszok például igyekeznek valóra váltani azt a hazafias dalt, amelyet 1848-ban énekeltek a «Risorgimento» katonái: «Ha visszatérünk az Alpok mögül, újra testvérek leszünk!». Nagy baj azonban, hogy még mindig tovább él az állam abszolút szuverenitásának fogalma, úgy, amint azt a monarchikus abszolutizmus tanította. Tovább él annak ellenére, hogy a háborúnak, mint jogi intézménynek törlése nem ütközik bele semmiféle észszerű akadályba. Azok, akik a «reálpolitika» nevében elkerülhetetlen társadalmi életmegnyilvánulásnak minősítik a háborút, elfelejtik, hogy hosszú évszázadokon, sőt évezredeken keresztül az összes gondolkodók természeti szükségszerűségnek mondották a rabszolgaságot is. Az európai civilizáció igazi híveinek éppen ezért mindent el kell követniök annak

a nézetnek gyengítésére, mintha a nemzeti szuverenitások bármely minimális csökkentése bűnös hazaárulás lenne. Sforza az ilyen irányú küzdelmet annál inkább szükségesnek érzi, mert a különben egymást marcangoló nyugati népek határán lesben áll az orosz bolsevizmus. Ma az a helyzet, hogy éppen a «konzervatívok», akik mereven ragaszkodnak a múlt hagyományaihoz, nyújtják a legértékesebb szövetségi segítséget a «forradalmároknak».

Sir Arthur Salter: *Le probleme de l'or.* (Az arany problémája.)

Nincs napjainkban vitatottabb kérdés annál, hogy mi a viszony az arany és a világválság között. A szerző, ismert pénzügyi szakember, aki a népszövetségi főtitkárság közgazdasági osztályának igazgatója volt, kétségtelennek mondja, hogy az árak általános nívója kapcsolatban van azzal az effektív pénzmennyiséggel, amelynek az arany az alapja. Ebből azonban a szerző szerint nem lehet olyasmire következtetni, mintha az általános árcsökkenésnek az aranyszűke vagy az arany helytelen használása lenne az oka. Igen érdekesen fejtegeti Salter ezután az aranyalap szerepét s általában a bankjegyforgalom törvényeit. A mi szempontunkból érdekesebb a tanulmány befejező része, amelyben a helyes pénzpolitika feltételeit és követelményeit kutatja.

Nézete szerint a mai válság megoldásának titkát abban lehetne összefoglalni, hogy emelni kell az aranyárak nívóját s azután az árnívót észszerű magasságban kell megszilárdítani. Az előbbi célt azzal érhetjük el, ha szaporítjuk a pénzmennyiséget és pedig úgy, hogy ezzel mindjárt megjavítjuk az arany jelenlegi egészségtelen megoszlását. A világ aranykészlete elegendő ahhoz, hogy a jelenleginél sokkal nagyobb hitelkereteket alapozzon meg. A pénzmennyiség szaporítására azonban veszedelem nélkül csak azok az országok vállalkozhatnak, amelyek aranyfelesleggel rendelkeznek. Ha már most ezek az országok fokozzák a bankjegyforgalmukat, akkor előbb a belső piacokon, később pedig a világpiacokon is emelik az árakat. Azalatt az idő alatt, amíg csak a belső piacok drágulnak, az illető országokból megindul a fölösleges arany kiáramlása. Fontos természetesen, hogy ezt a fölösleges pénzmennyiséget ne egyszerűen értékek felvásárlására fordítsák, hanem az áremelkedés kihasson az élelmiszerekre is. Itt felmerülnek bizonyos technikai nehézségek, de Salter ezeket nem tartja leküzdhetetleneknek. A kezdeményezést Amerikának kellene megragadnia, mert az amerikai közgazdaság van olyan hatalmas, hogy egyedül is sikert érhet, el. Franciaország aranyfelszívó képessége elvégre nem határtalan s így egy hosszmozgalom előbb-utóbb a franciaországi árakra is kihatna.

A szerző tisztában van azzal, hogy különösen válságok idején, minden kormány húzódozik az árak ilyen mesterséges emelésétől, magyarán a megélhetés drágításától. Mégis ez lesz a kibontakozás útja. Éppen úgy

rákényszerül majd erre minden állam, mint ahogy rá fog kényszerülni a kereskedelmi mérleg erőszakos módosítására annak következtében, hogy manapság lehetetlen külföldi kölcsönöket szerezni. Matematikai szükségesség az is, hogy a hitelező államok feláldozzák régi követeléseiket a jövő megmentése céljából. így azután kellő mennyiségű bankjegy kibocsátásával és az árak emelésével a reális követelményeknek megfelelően tudná összhangba hozni mindegyik állam a behozatalát a kivitellel.

Salter meg van győződve arról, hogy az árak általános emelése lényegesen enyhítené, talán meg is szüntetné a gazdasági válságot. Szükséges azonban, hogy a felemelt világpiaci árak azután észszerű nívón stabilizálódjanak. Ebben a tekintetben nagy feladatok várnak az egyes jegybankokra és a nemzetközi fizetések bankjára. A szerző által javasolt eljárás a következőképpen alakulna: 1. Az arany felesleggel bíró országok ezt a a feleslegüket nagyobb pénz- és hitelvolumen alapjául használják fel. 2. A központi bankok aranytartalékaik megállapított százalékát rendelkezésére bocsátják a nemzetközi fizetések bankjának; utóbbi visszakölcsönözheti azt meghatározott feltételek mellett a rászoruló központi bankoknak. 3. A jegybankok megállapodnak egy általános leszámítolási politikában, bizonyos mozgási szabadságot hagyva azonban az egyes jegybankoknak; a leszámítolási kulcs alsó és felső határát mindenesetre meg kell állapítani. 4. A központi bankok megállapodást kötnek egymás kölcsönös kisegítésére vonatkozóan s így mindegyik csökkentheti az aranytartalékokat; még arról a szokásos póttartalékról is lemondhatnak, amelyet a legtöbb jegybank szabályzata előír.

Egészen természetes, hogy a fenti programm végrehajtása nem csupán pénzügyi kérdés, hanem a kormányok együttműködését is megkívánja. A kormányoknak mindenekelőtt egyszerre, ugyanabban az időben kell csökkenteniök a törvényben előírt aranyfedezeti minimumot. Meg kell továbbá akadályozniok a magánosok részéről jelentkező aranytezauráló törekvéseket. A kormányoknak kell végül előkészít eniök az aranyalapra való visszatérést azokban az országokban, amelyeknek jelenleg «irányított pénzük» van.

Richard Grutzmacher: ***Le protestantisme, puissance de politique intérieure et extérieure.*** (A protestantizmus, mint belpolitikai és külpolitikai hatalom.)

A szerző, aki az erlangeni egyetem protestáns hittudományi karának tanára, figyelemreméltóan világítja meg azt a fejlődést, amely különösen a német protestantizmusban a békeszerződések óta történt. Vallási és politikai szempontból egyaránt a legnagyobb jelentőségű változásnak azt mondja, hogy immár a lutheri protestantizmus is rászánta magát az országos politikában és a nemzetközi életben céltudatos, aktív erőkifejtésre. A hittudósok jórészének ellenzésével találkozik ugyan ez az irány, de

a gyakorlati egyházi férfiak meg vannak győződve az aktivitás szükségességéről. Mint egyik kimagasló képviselőjük, Ottó Dibelius, a berlini általános szuperintendens hangoztatja, a XX. századot az egyház századává kell tenni s nem szabad visszariadni attól, hogy a protestáns egyház is a katolikus egyház mesgyéjére csapjon át.

Részletesen ismerteti a szerző a porosz protestáns konkordátumot, amelyben egy német állam először ismeri el, hogy a protestáns egyház az állammal egyenlő értékű szociológiai alakulat. A porosz állam ebben a szerződésben teljes önkormányzatot biztosít a protestáns egyháznak és csak a folyósított évi 4.95 millió márka szubvenció mikénti felhasználására vonatkozóan köt ki magának némi ellenőrzési jogot. A szerző szerint oly mélyreható változás ez a régi helyzethez képest, amikor a mindenkori császár «summus episcopus» volt, hogy mi sem igazolja a köztársasági rendszerrel szemben való esetleges állásfoglalást. Protestáns hitelvekre ez semmiképpen sem támaszkodhatnék.

Vizsgálja ezután a szerző a német protestantizmus politikai tevékenységét. Rámutat arra, hogy kimondottan protestáns párt nincs a birodalomban, ellenben egyházias protestáns képviselők mindegyik pártban találhatók, kivéve a centrumot és a kommunista pártot. A nemzeti szocializmus, amely kezdetben «germán vallást» akart teremteni, újabban kapcsolatot keres a protestantizmussal, különösen amióta a katolikus egyház részéről kárhoztatások érték. Maga a hivatalos protestáns egyház jelenleg éberen vigyáz semlegességére a nemzeti szocializmus tekintetében, de a fiatal papok és a protestáns egyetemi hallgatók fokozódó rokonszenvet tanúsítanak iránta. A szerző mindenesetre kívánatosnak tartja, hogy a nemzeti szocializmus mielőbb módosítsa magatartását az ószövetséggel és Jézus személyével szemben és hogy ismerje el a keresztény evangélium egyetemes jellegét minden faj és minden nép számára. Ebben az esetben az öntudatos protestánsok is együtt haladhatnának Hitlerékkel.

Részletesen tárgyalja Grutzmacher a protestáns egyházak nemzetközi akcióit, így a keresztény egyházak eddigi világkongresszusainak munkáját is. A legnagyobb jelentőséget az 1925. évi stockholmi kongresszusnak tulajdonítja, amelyen a protestantizmus kimagasló szelleme, a múlt év júliusában elhunyt Söderblom svéd luteránus érsek elnökölt. A világ protestantizmusa ugyanis ezen a kongresszuson foglalt állást amellett, hogy az evangéliumot bele kell vinni az emberi élet minden ágába, a gazdasági, a szociális, a politikai és a nemzetközi viszonylatokba. A szerző szerint itt jutott először kifejezésre az az elhatározás, hogy a protestantizmus szakít a régi kvietizmussal és a katolicizmushoz hasonló aktivitizmusba kezd. Itt szegezte le továbbá a protestantizmus, hogy minden befolyását latba veti a nemzetek békéjének megszilárdítása érdekében. Ezt a nemzetközi programmot változatlanul hirdették az 1928. évi prágai, az 1931. évi hamburgi és cambridgei kongresszusok is. A szerző megjegyzi,

hogy a protestantizmus kebelében is adódnak — úgy Németországban, mint másutt — «atavisztikus» „törekvések, amelyek a protestantizmust az elvakult nacionalizmus és a reakció szolgálatába akarják állítani. A modern protestantizmus alapvető és egyetemes hivatását azonban az evangelizálásban és a béke szolgálatában ismeri fel. *M. V.*

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1932. január.

Gladys Bryson: ***Sociology considered as moral philosophy.*** (A szociológia mint morálfilozófia.)

A szerző, aki northamptoni egyetemi tanár, rámutat arra, hogy a szociológia eredetével és történetével foglalkozó művek majdnem mindig adósak maradnak a felelettel arra, hogy milyen viszony van a szociológia és a morálfilozófia között. Pedig a régi morálfilozófiai rendszerek mindig foglalkoztak politikával, joggal, közgazdasággal, azokkal a tudományokkal, melyeket ma «szociális» jelzővel illetnek (különösen az angolszász világban). A XIX. század közepén keletkezett új tudomány, a szociológia jóformán teljesen magába kebelezte a régi morálfilozófia egész tárgykörét és sokat átvett annak módszeréből is, különösen azzal, hogy a társadalmi jelenségek magyarázatát az emberi lélek adottságaiból vezeti le. Albion Woodbury Small professzor felismerte ezt az igazságot és kimondta, hogy «a szociológia nem más, mint feladata tudatában lévő morálfilozófia». A többi szociológus azonban, sajnos, figyelmen kívül hagyta ezt a fontos megállapítást. Állandóan úgy használták a régi morálfilozófia fogalmait, hogy nem ismerték, vagy egyenesen tagadták azok igazi eredetét.

Amerika első szociológusa Lester Ward volt. Ennek 1883-ban kiadott Dynamic Sociology-ja azt hirdeti, hogy a társadalomnak tudatosan tökéletesítenie kell Önmagát. A tiszta, elvont szociológiára kell épülnie az alkalmazott szociológiának, melynek célja a fennálló rend javítása, az emberi szenvedés csökkentése végett. Ward ismételten erősíti, hogy mindennek semmi köze az etikához, de ez utóbbi állítását nem lehet elfogadni. Ha ő meg is tagadja velük a közösséget, felfogása és módszerei a morálfilozófusok közé utalják Wardot. Hasonló e helyzet Ward legkiválóbb tanítványa, Edward Alsworth Ross esetében. Franklin Henry Giddings, az amerikai szociológiának kiváló úttörője azt hirdette, hogy az első szociológus a morálfilozófus Adam Smith volt és a maga rendszerét Adam Smithére építette. Csakhogy nem a «Wealth of Nations»-ra, hanem a «The Theory of Morál Sentiments»-re.

Albion Woodbury Small volt az első az úttörő amerikai szociológusok között, aki nem tagadta, hogy morálfilozófus, sőt nyíltan sürgette, hogy térjen vissza a szociológia az Adam Smith-féle filozófiához, hogy ezáltal azzá a tudománnyá váljék, aminek tulajdonképpen lennie kell.

William Graham Summer, ki 1887—88-ban hirdetett szociológiai

előadásokat, előre jelezte, hogy ezek csak az elvont tudománnyal fognak foglalkozni — nem az e néven ismert reformtörekvésekkel. Ő nem is számítható a moralisták közé, de azért neki is számos gondolatát befolyásolták a XVIII. sz. morálfilozófusai.

Mindezzel azért érdemes foglalkozni, hogy lássuk, milyen régi hagyományok, kulturális örökségek zavarják a szociológia fogalomkörét. Be kell látnunk, hogy a kulturális jelenségeket nem magyarázhatjuk pszichológia alapján — e kutatás főeszköze a történelem. A tényeket és megfigyeléseket nem helyettesíthetjük logikai következtetéssel, azokra bizony az ember eredményes tanulmányozásához feltétlenül szükség van. *Bobula Ida.*

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK. 1931. 66. Bd. 1. Heft.

Robert Michels: ***Neue Polemiken und Studien zum Vaterlandsproblem.*** (Újabb vitaanyag és tanulmányok a haza problémájához.)

Húsz év óta foglalkozik Michels a haza és a hazafiság szociológiájával. Idevágó előadásai, tanulmányai és 1929-ben megjelent könyve élénk visszhangra találtak. Michels most az összegyűjtött — sokszor homlokegyenest ellentétes — kritikák ellen hadakozik, megvédi és precizírozza tanait. Először is a hazafiság irracionalizmusával, a muzsika, valamint az érosz és a hazafiság összefüggéseivel foglalkozókat. Vizsgálja továbbá a faj és nemzet, genealógia és nemzet kapcsolatait. A nemzetek között úgymond, sokkal kevesebb volna az ellentét, ha a hazafiak ismernék saját leszármazásukat. Majd rávilágít a felvetett probléma szempontjából a nemzetiség és az irredentizmus fogalmaira. S miután a nemzet elsőbbségével foglalkozott az állammal szemben, összefoglalóan azt mondja, hogy a kész nemzet haza fogalma érzelmi, de már jogi formát öltött hajlamon nyugszik. A hazafiságot inkább kis területhez kapcsolódva találja őserejűnek, hatalmasnak. Ezért mutatkozik gyakran ellentét a szülőföld és a haza szeretete között. Érdekesek még a következő kérdésre vonatkozó elméletek. Megvan-e mindenkinek a joga ahhoz, hogy hazáját megválaszthassa? Szerzőnk szerint egyszer igen. A legtöbb ember ezt a jogot mégsem gyakorolja, mert egyrészt gazdasági, társadalmi, hivatásbeli kapcsolatok kötik, másrészt fél az ürességtől, mely úgy a legfontosabb, mint a mindennapi kérdések megítélésénél fellépne nála, ha nem volna szolidáris környezete.

U. OTT: 2. Heft.

P. Mombert: ***Zum Problem der Berufsüberfüllung.*** (Adalékok az egyes életpályák túltelítettségének problémájához.)

Ezt a problémát, amennyiben az ipari munkapiaccal kapcsolatos, eléggé tüzetesen vizsgálta már az elmélet; de keveset, sőt alig-alig foglal-

kozott más életpályák, így különösen az értelmiségi, a tudományos foglalkozások túltelítettségének kérdésével.

A probléma felállításánál két esettel kell számolnunk. Vagy túlkínálat van egy vagy több pályán, holott más pályákon a csekély kínálat ki sem tudja elégíteni a keresletet; vagy pedig a másik eset, hogy egyes pályák túltelítettsége nem jár együtt más pályák megfelelő munkaerőhiányával. Az első esetben lehetséges bizonyos kiegyenlítődés átnyergeléssel, pályaváltoztatással és ez rövidebb-hosszabb idő alatt be is következik. Legkönnyebben ott, ahol a kiképzés ideje rövid, legnehezebben a tudományos pályákon. Még sok más körülmény is befolyásolja a kiegyenlítődést; így a pályaválasztási tanácsadók helyes működése, egyes foglalkozások helyhez kötöttsége stb. Itt a túltelítettséget szociálisnak nevezhetjük, mert a munkaerő célszerűtlen elosztásán nyugszik. Ezzel szemben áll a második eset, a gazdasági túltelítettség. Vagyis a túlnépesedés esete. Itt már nincs mindenki számára munka- és életlehetőség. Ennek megint két oka lehet. Az elsőnél — ez a tulajdonképeni túlnépesedés — a születések emelkedésével nem tartott lépést a munkalehetőségek növekedése, vagy pedig nagyobb lett a keresők arányszáma, esetleg a női munkások számának emelkedése miatt. Ez is, más is gazdasági és szociális túltelítettségre vezethet. Mert lehet, hogy egy országban nagy munkakínálat mellett némely foglalkozási ágban mégis hiány mutatkozik. Konkrét esetben nehéz lesz felismerni, hogy melyik fajtával állunk szemben. Minthogy a gazdasági túltelítettség szorosan összefügg az országnak más államokhoz való viszonyával, szerzőnk inkább a szociális túltelítettséggel foglalkozik. A legkedvezőtlenebb esete ennek, ha csak azért van szükség az országban idegen bevándorló munkaerőre, mert más pályákon túlkínálat van fel nem használható munkaerőben. Úgy az egész, mint a részmunkapiacokon a kereslet és kínálat tökéletes egyensúlyára kell törekedni. Különben épúgy zavarok állnak be, mint mikor a gazdaság egyes ágaiban fel sem használható mennyiségben halmozódnak fel tőkék, holott más ágakban tőkeszegénység van. Sőt súlyosabb az eset. A munkaerő ugyanis kevésbé mozgékony, mint az árú; az ár is kevésbé hatékony tényező, mert legfeljebb a pályaválasztásnál hat. De itt is hivatás érzése, a foglalkozások öröklődése, a pályák társadalmi értékelése és egyéb nem gazdasági szempont az erősebb tényező. Különben is a munkapiac nehezebben áttekinthető, mint az árúpiac s így a pályaválasztási tanácsadás kerülő útján nehezen egyensúlyozódik a társadalom foglalkozási tagozódása. A szociális túltelítettség azoknál a pályáknál a leggyakoribb, amelyeket a társadalom értékítélete magasra helyez, biztosnak és kellemesnek talál. Innen van az, hogy annyian tódulnak az értelmiségi és hivatalnoki pályára és ezzel kapcsolatban az egyetemre és főiskolákra.

Két évvel ezelőtt társulatunk bőven foglalkozott az értelmiség válságával, szerzőnk idevonatkozó és a német viszonyokat megvilágító tör-

téneti és statisztikai adatainak ismertetését tehát mellőzhetjük. Csak a konklúziót mutatjuk be. Egyes életpályák jelenlegi túltelítettségének magyarázatát a demológia adja. Ugyanis nem annyira a gazdasági élet felvevőképessége szűkült meg, mint inkább különösen népes korosztályok zúdultak a munkapiacra. A gazdasági túltelítettség következménye általában az, hogy a termelési folyamatból kizártak a keresők hozadékából részesülnek, tehát az átlagos életszínvonalat sülyesztik. De ha csak a keresők arányának és a női munkások számának emelkedése okozza a túltelítettséget, lehetnek ugyan szociális bajok, ám a nemzetgazdaságra hátrány nem háramlik, mert a népesség passzív része nem növekedett. Egyes életpályák (így a kiskereskedők, orvosok, ügyvédek és általában a szabad pályák) szociális túltelítettségéből folyik, hogy a munkaerő, a teljesítő képesség, tudás nincs eléggé kihasználva. Más pályákon viszont olcsó az összességnek, illetőleg a gazdaságnak a képzettség elérésére fordított áldozatával arányban nem álló áron kínálják a szellemi munkát. Ez a hátrány azonban megtérül a köznek, mert így a termelés olcsóbbodik és az állam is érhet el megtakarításokat a tisztviselőkön. Az a körülmény, hogy a társadalom a munkaerőt teljesen nem vagy olcsón használja ki, nem jár mindig együtt a kérdéses pályán működők életszínvonalának csökkenésével, mert sokszor a hiányt pótolják a vagyonból. Csakhogy ma ez már alig fordulhat elő s azért oly feltűnő az értelmiségi pályákon működők életszínvonalának csökkenése.

A népesedéstan igen sok országban a népesség számában rövidesen stagnálást vagy fogyást jósol. Egyes életpályák túltelítettségével pedig együtt szokott járni a születések további korlátozása. Nagyon fontos tehát, hogy ezekkel a problémákkal foglalkozzunk és pályaválasztási tanácsadók felállításáról és jó működéséről gondoskodjunk. *V. Gy.*

A BÉCSI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET ÉVKÖNYVEI (I.)

Mályusz Elemér: ***A magyarországi polgárság a francia forradalom korában.*** (1—58 l.)

Mályusz Elemér e kitűnő tanulmánya XVIII. századbeli társadalomtörténetünkhöz szolgáltat egy fontos fejezetet. Míg a francia polgárság a nagy forradalom alatt a gyökeres világnézeti átalakulás problémájával birkózik, addig a mi városi polgárságunk, csakúgy, mint a németországi, fejletlenebb állapotában a nemesi rend nyomása alól igyekszik szabadulni. A forradalom eszméi inkább a nemesség egyes tagjait ragadták meg. Polgárságunk alsó, legnépesebb rétege akkor még teljesen szervezetlen és súlytalan. A középső réteg, az iparosok és kereskedők, vagyis az igazi polgári elem nélkülözi az osztálytudatot s gondolkodásában teljesen a legfelső réteghez: a beköltözött nemességhez igazodik. Nagy többségükben németajkú városaink vezetősége túlnyomó részben magyar nemes, amit az arisztokra-

tikus önkormányzati rendszer hozott magával. Városi népünk maga sem kívánt változtatni e társadalmi helyzeten és jogrenden. A szabadkőművesség sem lett úttörője az egyenlőség-eszme politikai követeléseinek, mert bár városainkban virágzó páholyok működtek, ezek a művelt bölcsek vezetése alatt kívánták a demokráciát megvalósítani s maguk is a nemességre támaszkodtak. II. József kevésre becsülte a városi polgárságot s emelésükre nem gondolt, sőt nyomta őket, amidőn rájuk tukmálta a nyugalmazott katonatisztekből kikerült tisztviselőket, rájuk szabadította a zsidókat s rendőrsége útján megrendszabályozta életmódjukat. Főképen a zsidók versenye volt az, ami a polgárságból kiváltotta az ellenérzést és a szintén sértődött nemesség felé hajtotta őket. II. József halála után Lipót kísérletet tett a városi polgárság középrétegének, az 5—6%-ot tevő önálló kereskedő és iparos polgárságnak öntudatosítására és a nemesség elleni szervezésére. Titkos megbízottak útján, főleg Hoffmann Alajos volt pesti egyetemi tanár útján indítja meg az agitációt. Jellemző, hogy bizalmas tanácsosai előtt sem tárja fel e törekvését, mert nem számíthat támogatásukra. Hoffmann röpiratokkal (Bábel, Ninive) próbálja felrázni és szervezni a városi polgárságot s a királyhoz intézett kérvényeket irat velük alá, amelyekben a nemességgel szemben védelmet kérnek. A polgárság félénken, szinte kelletlenül látja a feléje nyújtott kezet. Akik nagy rábeszélésre aláírják a panasziratot, utóbb letagadják. A nemesség fölényesen győz, hiszen a polgárságot a király is cserbenhagyja. A jogegyenlőség jegyében indult mozgalom a polgárság hivatalviselési jogának kiterjesztésére és erőteljesebb törvényhozási képviseltetésre irányuló reformtervvé zsugorodik. A bukás okát, a polgárság öntudatának hiányát egy Liedemann nevű pesti polgár ismeri fel, ki romantikus tervet dolgoz ki a polgárság szervezésére és a nemesi presztízs ellensúlyozására. E terv is megbukik Lipót támogatása hiányában. A polgárság most már a nemesség és a vele összefogó zsidóság kettős nyomása alá kerül. Szervezkedésre képtelenül vár, míg a jogegyenlőség jó félszázad múltán a nemesség jóvoltából ölébe hull. *Sz. Gy.*

UNGARISCHE JAHRBÜCHER. 1932. április.

Iván Nagy: ***Das Weltungartum.***

A 12 milliós magyarságnak ez az alapvető és ezért igen jelentős számbavétele, amely magyar nyelven már a múlt évben megjelent, s az Ung. Jahrbücher szerencsés gondolata révén most a külföldiek számára is hozzáférhető lett. A szerző bepillantást enged számításaiba, amelyekkel a nehezebben megállapítható adatokat (utódállamok, Amerika) nyerte s így tudományos megbízhatósága és használhatósága kifogástalan, *i. l.*

A TÁRSULAT ÉLETE.

Választmányi ülés. Május hó 24-én a Társulat választmánya ülést tartott. Új tagokul felvétettek: Dr. Bajza József, Gerdenits Béla, Homonnay Lajos, dr. Moravek Endre, dr. Ranschburg Pál, dr. Szabady Ferenc és dr. Weszely Ödön.

A családgazdasági adatgyűjtésre beérkezett *pályamunkákról* határozott ezután a választmány. Dr. Neubauer Gyula, dr. Rácz Lajos és dr. Szombatfalvy György bírálók részletesen ismertették a beérkezett három pályaművet. Ezek közül egy hiányos és hozzávetőleges adatai miatt egyáltalán nem használható. A másik kettő gondos, alapos munka, azonban épen a pályázat céljának, hogy valamely fontosabb társadalmi réteg jellegzetes családja irányadónak és életvitelére jellemzőnek tekinthető jövedelméről és kiadásairól nyújtson tájékozást, egyik sem felelt meg, mert a mellékkereset mind a kettőnél felülmúlta a rendes tisztviselői javadalmat. A választmány úgy határozott, hogy a Társulat szempontjából céltévesztett munkákat nem jutalmazza, a pályázatot meddőnek tekinti.

A választmány *G. L. Duprat* genfi egyetemi tanárnak, a szociológiai társulatok és intézetek nemzetközi szövetsége főtitkárának megkeresésére elhatározta, hogy csatlakozik a *Federation internationale des Sociétés et Instituts de Sociologie, adhérents a l'Institut international de Sociologie*-hoz. A levelezői tisztség betöltésére a választmány *dr. Dékány István* vál. tagot kérte fel.

AZ AGRÁRSZOCIALISTA MOZGALOM A HÁBORÚ ELŐTT.[1]

I.

A kilencszázas évek elején a szocialista pártvezetőség már súlyosan érezte, mennyire nehezíti a mezőgazdasági munkások szervezését proletár osztályérzésük hiánya. Be kellett látniok, hogy első országos földmíves kongresszusuknak (1897 január 31.) ama megállapítása, hogy «Magyarország proletariátusa (tehát ipari és mezőgazdasági) egy érzésben, egy gondolatban egyesült», ugyancsak korai volt, hiszen a jobb megélhetés utáni törekvéseik keresztülviteli módja és eszközei tekintetében maguk a földmíves munkások sem állottak közös elvi alapon, hanem egyéni elgondolásuk szerint hol az általános, titkos választójog, tehát a kiharcolás, hol pedig a hathatós társadalmi gondoskodás (bérek minimálása, munkaidő maximálása) szükségességét hangoztatták.

A szocialisták messzebbmenő törekvései továbbra is merőben idegenek maradtak a földmívesnép tömege előtt. Egyfelől ennek az egyéni kisüzemen való önálló gazdálkodásra irányuló vágya, másfelől a marxista ideológia kollektivizmusa ki nem békíthető ellentétben állottak egymással szemben. Individualisztikus hajlamú földmíveseink legföljebb annak felismeréséig jutottak el, hogy *politikai* szervezkedéssel nagyobb nyomatékot adhatnak követeléseiknek,[2] de a *gazdasági* szervezkedés (önsegély!) eszközeivel már nem tudtak bánni. Az izgatók emiatt csak az adott helyzet kihasználására törekedtek: összeszedték, szervezték és irányították az elégedetleneket, de maguk is tisztában voltak azzal, hogy amely percben lehetővé válnék, hogy ezek az elégedetlenek — tulajdonjoggal — földhöz jussanak, kárba veszne minden fáradozásuk. Semmi kétség sem fért

[1] Részlet a szerzőnek «Szocialisztikus földmívesmozgalmak Magyarországon 1890—1910.» című készülő munkájából.

[2] Kezdetben mindenütt öncélnak fogták fel a politikai szervezkedést, majd később, az 1900-as évek vége felé az ellenkező végletbe átcsapva, szalmalángszerű lelkesedésük hirtelen lelohadván, faképnél hagyták már meglévő szervezeteiket is.

ugyanis ahhoz, hogy a magyar földmíves részint tradicionális, részint empirikus úton kialakított meggyőződéséhez és társadalomszemléletéhez oly makacsul ragaszkodik, hogy attól semmiféle — még oly logikus — érveléssel sem téríthető el. Az alföldi munkásmozgalmakban ezért túltengett a politikai tevékenység, vagyis a taktika lett úrrá az elvek, az eszköz a cél felett. Viszonylag még a Várkonyi István radikális kisgazda táborához tartozó «független szocialisták» mutatták fel a legnagyobb sikert, mivel ezek akcióprogrammjuk tengelyébe a földosztást állították. Ezzel szemben a szociáldemokraták a mezőgazdasági termeléstől távolabb álló kubikosoknál értek el jelentősebb eredményt, kiknek munkája sok ipari munkaelemet (akkordmunka!) is tartalmaz. A proletáröntudat is az Alföld speciális földmunkáskategóriájánál volt leginkább kifejlődve.

A szocialista propaganda tehát a századforduló után a földmívesnép körében csekély eredményre vezetett. Mégis 1904 nyarán, — az államvasúti alkalmazottak körében április 27-én kitört sztrájknak mintegy folytatásaként — az 1897. évihez hasonlóan általános aratósztrájk fenyegetett. A gazdaközönség előrelátása és Tisza István első kormányának erélye azonban egyelőre elhárította ezt a veszedelmet.

Mindamellett 1904 második felében a szociáldemokrata párt újra elérkezettnek látta az időt arra, hogy a mezőgazdasági munkásság körében fokozottabb akciót fejtsen ki. December 25-én elhatározták az országos földmunkás szövetség alakítását s rövidesen a szükséges előmunkálatokhoz is hozzáfogtak.[1] A fennálló mezőgazdasági munkaszervezet gyökeres megváltoztatására törekedtek s hogy dacára céltudatos aknamunkájuknak mégsem sikerült az 1904/105. gazdasági év végén tökéletes felfordulást előidézniök, az csupán azon múlott, hogy a közigazgatási és kormányzati hatóságok a főszolgabíráktól a minisztériumokig (miniszterelnökség, földmívelésügyi és belügyminisztérium) fáradságot nem ismerve látták el rendfenntartó hivatásukat, hogy így a felbecsülhetetlen értékű termény- és állatállomány pusztulását megakadályozzák.

Az agrárszocialista mozgalomnak 1905 nyarán bekövetkezett fellendülését némileg előmozdította a januárvégi országgyűlési képviselőválasztás is, midőn Zsilinszky Mihály kormánypárti államtitkárjelölttel szemben Áchim L. András újjászervezett szocialista programmal[2] pótválasztásban 1075 szavazattal 793 ellenében Békéscsabán mandátumot nyert. Rajta kívül Mezőfi Vilmos pártvezér

[1] 1905 április 22-én az elfogadott alapszabályokat belügyminiszteri jóváhagyásra terjesztették fel, amit még ugyanez naptári év december 16-án Kristóffytól kaptak meg.

[2] Megválasztatása után nyomban hátat fordított Mezőfiéknak és Kristóf fyhoz közeledett.

szintén pótválasztásban jutott — Balthazár Dezső hajdúböszörményi ref. esperes támogatása mellett — mandátumhoz. A Mezőfi-párt tíz másik jelöltje azonban együttesen 810 szavazattal elbukott. A szociáldemokraták ekkor 132 kerületben állítottak jelöltet, de közülük csupán 16-an vettek valóban (sikertelenül) részt a választásokban,[1] kiknek mindössze 517 szavazata volt,[2] amit pártsajtójuk a választási mozgalom tervszerűtlenségére és elégtelen kiterjedtségére vezetett vissza.

Nagyobb szerepe volt az 1905 nyarán bekövetkezett események kifejlődésében a feszült parlamenti helyzetnek. Az ú. n. véderő vita parlament harca ugyanis országszerte megbontotta a közéleti egyensúlyt s ez azoknak törekvéseit, kik a földmíves munkásosztályt a kormány ellen sorakoztatták fel, nagyban megkönnyítette. Midőn Tisza István első kabinetjének bukása után a 48-as parlamenti többség sem tudott a bécsi fronton lényeges eredményt felmutatni, a nép mindenfelé sejteni kezdte már a valódi erőviszonyokat. Az 1905. évben bekövetkezett mezőgazdasági sztrájkmozgalom már az előző ősszel előre vetette árnyékát. Az enyingi járás főszolgabírója már 1904 október 20-án a következőket jelentette Veszprém vármegye alispánjának: «... a járásban szokatlan tünetek észlelhetők a mezei munkások magatartásában. Régi szokás szerint t. i. az aratógazdák (bandagazdák) már ősszel kikérték az uradalmaktól az aratási feltételeket, melyeknek felolvasása és részletes megbeszélése után a munkások már a tél folyamán teljesítettek szolgálatot és a tavasz beálltával előleggabonát kaptak jövő keresményükre — kamat nélkül — és így a munkás és a munkaadó közötti közös érdekviszonynak évről-évre való megújítása mindkét fél komoly érdeklődése és megfontolása tárgyát képezte». Míg most a munkások «szerződéseket nem írnak alá sem aratásra, sem cséplésre, sőt a szerződést kínálókat megfenyegetik. Nyíltan kimondják, hogy a Budapesten megtartandó mezei munkáskongresszus határozataitól teszik függővé további elhatározásukat».[3]

II.

Az 1905. évi szocialista mezőgazdasági sztrájkmozgalom a tolnavármegyei Nagykónyi községből és a somogyvármegyei Lengyeltótihoz csatolt Hács telepes községből indult ki.

[1] Az 1901. évi választásokhoz képest tehát a választás alá került szociáldemokrata jelöltek száma 11-el, a szavazatoké 270-el fogyott.

[2] Ezzel szemben csak néhány évvel később, 1912-ben az új német imperializmus tetőzése idején 110 képviselővel vonult be a Reichstagba, mint a német törvényhozás legnagyobb homogén pártja: a szociáldemokrata párt.

[3] Kenessey Miklós főszolgabírónak 3859/1904. sz. alatt kelt jelentéséből.

Nagykónyiban az egyik bérlő gazdaságában az első arató, midőn szerződéses tengeriföldje míveléséhez hozzáfogott, észrevette, hogy az kisebb a megállapított félholdnál. E felfedezésre az összes aratók zúgolódva kijelentették, hogy azonnali hatállyal elállnak a szerződéstől, mert a bérlő őket becsapja. A bérlő erre, minthogy más aratókat a sztrájkba lépők helyett egyhamar nem kapott volna, alkudozni kezdett velük. A munkások pedig újra hajlandók voltak magukat az eredeti szerződéshez tartani, ha károsult bandagazdájuk kárpótlást nyer. A béke így elvben már-már helyreállott, amikor az egyik gazdatiszt valami nézeteltérésből kifolyólag durván korholta a munkásokat, kik most már önérzetükben megbántva, semmi áron sem akarták folytatni a munkát, sőt egymás között élénken megtárgyalva a történteket, egy csapatban elvonultak a gazdaságból. Majd útközben egyik szomszédos községből való aratócsoporttal találkozva, ezeknek is elmondották sérelmüket és őket is felszólították, hogy ne álljanak munkába, hanem tartsanak velük, mire azok készségesen csatlakoztak. Ez az összeverődött emberraj ekként, valamint utóbb is mindjobban megszaporodva, néhány napi élelemmel tarisznyáikban folytatta útját és kb. 150—200 főből álló csapatban botokkal felfegyverkezve faluról-falura, pusztáról-pusztára ment, hogy hol szép szóval, hol megfélemlítéssel kapacitálják a mezőn békésen dolgozókat a munka beszüntetésére, valamint arra, hogy velük menjenek.[1] Néhol a vagyon elleni bűncselekményekre is ragadtatták magukat, mint pl. Tolnaozorán, ahol egy nagybérlő két majorjában feltörték a magtárakat, hogy az oda menekült cselédséget csatlakozásra kényszerítsék. Majdnem egy hétig tartott Tolna vármegyében ez a lázongó vándorlás, anélkül, hogy bárki is útjába állott volna. De maguk a résztvevők nem unták meg a fáradságos kóborlást, mert egyes fővárosi lapok kitartásra buzdították őket, úgy állítván be értelmetlen tüntetésüket, mint valami hősi cselekményt. Végre a Veszprém vármegye határszélén levő Ozoránál, a Sió-hídnál váratlanul erős ellenállásra találtak. Ott ugyanis Kenessey Miklós, az enyingi járás főszolgabírója már várta őket erős csendőr- és katonai fedezettel. Vándorútjukat ennélfogva Veszprém vármegyében nem folytathatták, jóllehet jövetelük hírére az aratók és cselédek ott is, északi irányban egészen Várpalotáig, több helyen sztrájkolni kezdtek. Ezzel a saját-

[1] A Nagykónyi-i munkások példáját utóbb másutt is követték, amint az Svastics Nándor főszolgabíró 1905 június 8-án I. 5/eln. 1905. sz. alatt kelt jelentéséből kitűnik: «Folyó hó 7-én egy mintegy 20 tagból álló, vasvillával felfegyverkezett munkáscsoport Szőllőskislak községből Boglár községbe átment, hol azután a békésen munkálkodókat munkájuk abbahagyására fenyegetésekkel kényszerítették.»

ságos felvonulással kapcsolatban egyes szenzációéhes budapesti lapok közeli parasztlázadás rémképével izgatták olvasóik képzeletét.

A dunántúli sztrájkmozgalom másik kiinduló pontját, Hács községet talán azért választották a szocialisták agitációjuk egyik bázisául, mert e falu férfiai, mint kőművesek, ácsok, vagy asztalosok az év bizonyos részét csaknem kivétel nélkül idegenben töltötték; gyakran megfordultak Budapesten, ahol érintkezésbe kerültek a szociáldemokrata agitációs központtal. A hácsi férfiak közül sokan jártak Amerikában is. Mindez alkalmassá tette a talajt Hács községben a sztrájkpropaganda megindítására. Az a népfelesleg t. i., amely relatíve mutatkozott, vagyis otthon megélni nem tudott s az elvándorlásban, illetőleg a kivándorlásban[1] kereste helyzetének javítását, már eleve hajlamos volt az elégedetlenségre. A primitív falusi gondolatvilág itt könnyen befogadta a szocialista szervezkedés eszméit s belőle valami egyensúlyozatlan lelkiállapot fakadt, amely bizonytalanul tapogatózott egy szebb világ felé. Ekként történt, hogy amikor 1905 elején három fővárosi egyén munkakeresés örve alatt a hangulat előkészítése végett asztalossegédi minőségben letelepedett a faluban, működésük rokonszenvet keltett a nép körében. A tavasz kezdetén pedig a központból kiküldött egyik agitátor részvételével már népgyűlést is tartottak a hácsi építőmunkások, ahol szónokuk azt a tanácsot adta a megjelenteknek, hogy gondolkozzanak saját nyomorúságos sorsukon, tegyenek összehasonlítást a külföldön hasonló munkanemben dolgozók kereseti viszonyaival — itt kirívó példákra hivatkozott — majd azt fejtegette, hogy ha összebeszélés útján tömeges munkamegtagadásukkal kényszerhelyzet elé állítják a készületlen gazdaközönséget, jelentékeny eredményeket csikarhatnak ki, csak az a fontos, hogy elhatározásuk egyelőre titokban maradjon. A szerződésszegésre irányuló félre nem érthető felhívásnak azután az lett az eredménye, hogy midőn májusban az aratási szerződés kikötése értelmében takarmánykaszálásra került volna a sor és a munkások ezt megtagadták, az uradalom — a hatóság békéltető kísérleteinek eredménytelensége után — felbontotta szerződésüket és a hácsi munkások helyett lengyeltóti munkásokat fogadott. Az így aratás nélkül maradt hácsi munkások ismét népgyűlést akartak tartani, de az engedély iránti kérelmüket minden fokon elutasították a hatóságok. Az illetékes Lengyeltóti-i járási főszolgabíró tudta nélkül 1905 május 4-én, vasárnap reggel a temetőben mégis megtartották a népgyűlést. Erre a

[1] A kivándorlás a századforduló körüli gazdasági viszonyok mellett a lassan lábrakapó közgazdasági fejlődés ellenére is szinte szükségszerű lecsapolása volt a munkaerőállomány feltorlódott feleslegének, bármily érzékenyen érintette a nemzeti erőtartalék apasztása miatt az országot.

gyűlésre az emberek még napi járóföldre eső falvakból is százával jöttek el és a kiadott jelszót, hogy t. i. «kitartás, mert a gazdák meg vannak szorulva!» a gyűlés résztvevői elterjesztették messze vidékeken, amit mindenütt munkabeszüntetés követett.[1]

Baranya vármegyében ennek megfelelően már a tavasz végén kitört a gazdasági cselédek sztrájkja.

A baranyavári járásban Frigyes főherceg béllyei uradalmában a Jesseföld, Frigyesföld, Mitvár, dunai és albertfalui pusztákon alkalmazott cselédség, túlnyomó részben béresek és kocsisok, az eszéki bérmozgalom részeseinek biztatására május végétől kezdődőleg küldöttségeik útján több ízben béremelést kértek és kaptak. A nyugalom itt általában helyreállott, azonban újabb mozgalmak megelőzésére a dárdai és a hercegszőllősi csendőrőrsöket megerősítették. A dárdai Schaumburg-Lippe-féle uradalomban a cselédség között szintén hasonló jellegű mozgalom keletkezett, amely ugyancsak a bérek emelése és a rend fenntartására irányuló intézkedések megtétele folytán időlegesen elcsendesedett. A siklósi járásban a «Pusztamalomi Gazdaságban» június 7-én a munkások és cselédek közt izgatás folytán béremelés iránti mozgalom támadt oly erővel, hogy az iparosokat is munkájuk abbahagyására kényszerítették. A főszolgabíró közbelépése azonban lecsendesítette őket.[2]

A dunántúli nagy mezőgazdasági sztrájk első megnyilvánulásai helyenként új munkafeltételek[3] alakjában gyorsan elért eredményeinek híre igazolni látszott tehát a gazdák szorult helyzetéről hangoztatott feltevést. A munkások győzelmüket főképpen egyöntetű makacsságuknak köszönhették. A szervezetlen és megrökönyödött munkaadók ugyanis a mozgalom további sorsára kiható messzemenő

[1] A dunántúli sztrájkmozgalmat bevezető Nagykónyi-i és hácsi események Brázovay Kálmán: «A dunántúli cselédsztrájk» és Paur Ödön: «Arató- és cselédsztrájkok Veszprém vármegyében» című egykorú munkák alapján közöltettek.

[2] Koszits Kamill alispánnak 1905 július 5-én 9437/1905. sz. alatt kelt jelentése alapján.

[3] A sztrájkoló cselédek bérkövetelésére jellemző Lehner Vilmos főszolgabírónak Tallián Gyula főispánhoz 1905 június 24-én 373/1905. sz. alatt intézett jelentéséből a Pusztakovácsi községhez tartozó Kiskürtös-pusztai cselédekre vonatkozó következő megállapítás: «. . . a strikelők célja az, miszerint a mostani 26 mérő gabona (18 mérő rozs, 8 mérő búza), 26 forint készpénz, 1½-öl tűzifa, 26 font só, 1 hold kukorica föld, kert és kenderföld, 2 darab sertéstartás 5 5 malaccal évi konvenciójukkal szemben: 32 mérő gabona (24 mérő rozs, 8 mérő búza), 32 forint készpénz, 32 font só, 1 darab marhatartás, 2 öl keményfa, vagy 4 öl puhafa és a többi felsorolt járandóságok megadása és a feleségeikre — a kerti, kender stb. kisebb járandóságok fejében — rótt 12 napszám elengedése».

engedékenységet tanúsítottak. A Nagy-Dád-Sárin lévő állami csikótelep gazdaságában például a közös hadügyminisztériumból leküldött gazdasági tanácsos az első mozgolódás hírére azonnal 100%-ig teljesítette a munkások minden követelését.

Legnagyobb méreteit a sztrájk a tolnavármegyei Tamási-i, simontornyai és dombóvári, a somogyvármegyei Lengyeltóti-i, kaposvári és tabi, a baranyavármegyei baranyavári és siklósi, valamint a veszprémvármegyei veszprémi,[1] devecseri és enyingi járásokban érte el. A tamási járásból Dőry Pál alispánnak még szeptember 5-én is azt jelentik, hogy a lakosság, főleg a gazdasági cselédség, azzal az indokolással veszi ki a takarékpénztárban elhelyezett tőkéjét (pl. a Tamási-i takarékpénztárból 200.000 K-t), hogy szeptember 15-én valami történni fog, kitör a forradalom s akkor «jaj lesz az uraknak, papoknak és a zsidóknak.»[2]

Baranya vármegyében a sztrájkmozgalom a mezőgazdasági munkavállalók köréből a bányatelepekre is átterjedt: A Dunagőzhajózási Társaság részéről üzemben tartott bányákban dolgozó munkások között első ízben 1905 július 5-től augusztus 17-ig és másodízben augusztus 21-től augusztus 28-ig volt sztrájk, melyben a pécsi bányatelepek és a pécsi járásbeli Mecsekszabolcs, Somogy és Vasas községek határában fekvő bányatelepek összes munkásai résztvettek. Ez a sztrájk részben a munkabérek alacsony volta miatti elégedetlenségből, részben azonban a kedélyeknek az egész nyáron országszerte dúló mezőgazdasági sztrájkok izgató hatására keletkezett. A sztrájkban szereplő mintegy 4000 bányász fékentartására csendőri és katonai karhatalmat rendeltek ki s erre a mozgalom — új munkabérszabályzat életbeléptetésével— minden nagyobb incidens nélkül befejezést nyert.[3]

Veszprém vármegye enyingi járásában s különösen annak alsó részében majdnem általános volt az aratósztrájk és számos helyen az éves cselédek is megtagadták a munkát. A sztrájk június hó 27-én kezdődött s egész július végéig tartott, sőt a cséplőmunkások között még augusztus hóban is fordult elő munkamegtagadás. A sztrájk alkalmából a rend fenntartására s a dolgozni akaró munkások megvédésére a csendőrség megerősítésén kívül összesen hat század gyalogos katonát vett a vármegye igénybe, azonban a fegyveres erő közbelépése sehol sem vált szükségessé. A sztrájkoló munkásokat, ahol az egyesség nem jött létre, azonnal éspedig a helyszínen az 1898: II. t.-c. értelmében elítélték és az elzárás végrehajtása végett a veszprémi kir.

[1] Leginkább Várpalotán, Berhidán és Alsópáthon.
[2] Sörös József szolgabírónak 3392/1905. kig. sz. alatt kelt jelentéséből.
[3] Koszits Kamill alispánnak 1905 október 5-én 14.219/1905. sz. alatt kelt jelentése alapján.

ügyészség fogházába kísérték be. Az így elzártak azonban a munkaadóval utóbb kiegyeztek, az ítéletek végrehajtása a törvény értelmében felfüggesztetett s a munkások az aratást teljesítették.[1]

Megbízható statisztikai adatokkal — sajnos — csak a veszprémvármegyei enyingi járásban lefolyt mozgalom képét áll módunkban részletesen megvilágítani. Eszerint csak ebben az egy járásban 1780 cseléd cseléd és 2150 aratómunkás, tehát összesen 3930 ember lépett sztrájkba.[2] Ez már magábanvéve is tekintélyes szám, de nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy Veszprém vármegye területére a mozgalom csak utóbb terjedt át Tolna vármegyéből, amikor az emitt és Somogy vármegyében már teljes egészében kibontakozott. Tolna, Somogy és Baranya vármegyében (a Duna-Drávaszögben) alkalmasint még sokkal több munkabeszüntetés fordulhatott elő. Hozzávetőleges becslés szerint ennélfogva a sztrájk által leginkább érintett négy vármegyében legalább 15—20.000 főre tehető azoknak az aratóknak és cselédeknek együttes száma, akik szerződésszegés révén akartak maguknak előnyöket biztosítani.[3]

Ellentétben az Alföldön jó évtizeddel előbb történtekkel, a Dunántúl cselédsztrájkolóit a szenvedély nem ragadta erőszakosságokra.[4] A hatóságok emiatt elegendőnek tartották, hogy a rend fenntartására kirendelt «csapatok segédlet nyújtása helyhez és egész század együttes működéséhez kötve ne legyen, hanem a mutatkozó szükség mérvéhez képest ott, ahol kell, vétethessék igénybe»,[5] mely felfogást a belügyminiszter is osztotta, jóllehet a karhatalom igénybevételére vonatkozólag csak a következő 1906. év június 12-én 365/1906. Res. sz. a. valamennyi vármegye alispánjához intézett bizalmas körrendeletében^ a közös hadügyminiszter kezdeményezésére juttatta kifejezésre álláspontját. A karhatalommal való komoly összetűzésre az 1905. évi sztrájkmozgalom során — tudtunkkal — csak egyszer, mégpedig a tolnavármegyei Tamásiban került sor, midőn egy emberélet is áldozatul esett. De ettől eltekintve megállapítható a mozgalom szelíd természete. Úgylátszik: e mozgalom irányítói, okulva a 90-es évek alföldi kitörései tanulságain, amelyeknek

[1] Koller Sándor alispánnak 1906 április 10-én 6628/1906. sz. a. kelt jelentése alapján.

[2] Paur Ödön: «Arató- és cselédsztrájkok Veszprém vármegyében.» Veszprém. 1905. 9. old.

[3] A dunántúli sztrájkveszedelem ellensúlyozására összesen csak mintegy 4000 tartalékmunkást tudott a hatóság kirendelni. (Néhai Bartóky József v. földmívelésügyi államtitkár személyes közlése.)

[4] Ezt maguk a földbirtokosok is elismerték.

[5] Svastics Nándor főszolgabírónak 1905 június 8-án I. 5/eln. 1905. sz. a. kelt jelentéséből.

nyomban való elfojtása többnyire a mozgalom gyors hanyatlását vonta maga után, tisztában voltak már azzal, hogy sokkal tartósabb eredményt érhetnek el kitartó, csöndes demonstrációval, mint erőszakos fellépéssel. A mozgalom nyugodt lefolyására egyébként a Dunántúl népének kevésbbé szélsőséges temperamentuma is hatással lehetett.

Jellemző volt az aratómunkások viselkedésére, hogy letett kaszáikat semmiféle rábeszélésre, de még az 1898: II. t.-c. 38. és 39. §§. alapján megtorlás[1] kilátásba helyezésére sem voltak hajlandók felvenni; rendszerint hallgatagon üldögéltek, kijelentvén, hogy eszük ágában sincs a karhatalommal, vagy a hatóságokkal szembeszállani, csak éppen dolgozni nem akarnak és nem is fognak mindaddig, amíg követeléseiket nem teljesítik. Egyezkedésre azonban könnyen voltak rávehetők s ilyenkor nem kötötték magukat mindenáron először kimondott feltételeikhez. Nyilvánvalóan igazolta a sztrájk politikai jellegét, hogy abban az esetben sem végezték kifogástalanul munkájukat, ha engedményeket kaptak; húzták-halasztották az aratást és hivatalosan is megállapított oly lassúsággal dolgoztak, hogy (kaszás és marokszedő) páronként alig félholdat arattak le naponta.

Az ebben az évben előfordult cselédsztrájkok szereplői is általában szigorúan tartózkodtak mindenféle agresszivitástól, senkit tettleg nem bántottak, sőt még a túlhangos, izgalmas beszédet is kerülték, de nem egy helyen még a legszükségesebb takarmányozást sem teljesítették. A gondozatlanul hagyott jószágot maguk a birtokosok, vagy a gazdatisztek voltak kénytelenek etetni, itatni, vagy pedig kihajtani a legelőre, ott őrizni, majd ismét hazaterelni.[2]

Szánalmas látvány volt egyfelől szemlélni a nyugodtan pipázgató sztrájkolókat, amint egykedvűen nézték a termények pusztulását és másfelől a velük farkasszemet néző kivezényelt katonaságot, amely tétlenségre volt kárhoztatva, mert megfelelő felhatalmazás hiányában személyes közreműködésével nem segíthetett menteni a még menthetőt.

Adott helyzetben természetesen mit sem használt volna, ha a szerződésszegőkre az egész vonalon könyörtelenül alkalmazzák az 1898: II. t.-c. tételes rendelkezéseit, mert a gazdák a szorgos munka-

[1] 60 napig terjedhető elzárás és 600 K-ig terjedhető pénzbüntetés.

[2] Paur Ödön, i. m. 33. oldal. Ellentétes e megállapítással Csizmadia Sándornak ama közlése (A dunántúli aratósztrájk. Huszadik Század. 1905 szeptemberi szám), hogy a sztrájkoló gazdasági cselédek csupán külső munkát nem teljesítettek, de azt a munkát, mely a jószág gondozására tartozott, elvégezték és minden majorban maradt vissza annyi ember, vándorlásuk dacára is, amennyi a jószág gondozásához kellett.

időben helyükbe azonnal más munkaerőt sehogy sem kaphattak volna, már pedig sem a termés betakarítása, sem a jószág ellátása nem tűrhet haladékot.

Mérlegelve a birtoktalan földmívesnépnek a sztrájk kitörésekor fennállott gazdasági helyzetét, úgy látjuk, hogy a mozgalom az aratómunkásokat illetőleg éppen az 1905. esztendőben meglehetősen indokolatlan volt, mivel az évi termés mindazokon a vidékeken,[1] ahol a tömeges munkamegtagadások előfordultak, rendes körülmények között a gazdáknak is, a részaratóknak is a szokott alapon viszonylag kedvező eredményeket biztosíthattak volna. Ez szintén amellett bizonyít, hogy nemcsak viszonyaik súlyos volta[2] bírta rá őket a sztrájkra, hanem egyéb tényezők is szerepet játszottak abban. Ebben van t. i. a magyarázata annak, hogy a dunántúli aratók, akik a korábbi években is nehéz kereseti viszonyok mellett tengődtek,[3] épen 1905 nyarán bocsátkoztak bele a sztrájkmozgalomba. Megállapítható az is, hogy 1903 óta aránylag gyors ütemben emelkedtek a mezőgazdasági munkabérek és mindinkább megközelítették azt a mértéket, mely a megélhetés szerényebb nívóját biztosíthatta. A gazdálkodásnak tehát az 1900-as évek közepétől kezdve nagyobb termelési önköltséggel kellett kalkulálni, de ezt lehetővé tette a termények kedvező áralakulása.

Indokoltabb volt azonban a gazdasági cselédek akciója.[4] Az elfogulatlan megfigyelő t. i. ezeknél mindenesetre komoly orvoslásra

[1] Országos viszonylatban azonban a nagy szárazság miatt rossz volt a termés 1905-ben.

[2] Tolna vármegyében a járási főszolgabírók a nagymérvű izgatáson kívül egyöntetűen a súlyossá vált munkaszerződésekre vezették vissza az 1905. évi mezőgazdasági munkásmozgalmat. (Hadnagy Albert tolnavármegyei levéltáros 1928 november 17-én kelt leveléből.)

[3] A dunántúli aratók az időbeni gyönge kereseti lehetőségét személyes tapasztalatai alapján Csizmadia Sándor írja le hivatkozott tanulmányában a következőleg: «Tizenkettedén aratnak a legtöbb helyen. Egy kaszásra olyan kis területet adnak, hogy egy-egy munkás még jó termés idején sem kereshet annyit, amennyivel kenyere biztosítva lehetne. És ebből a keresetből még egy jórészt el kell fizetnie. Maga fogadja a gyűjtőt. Fizet az aratógazdának. Robotot szolgál, ingyen munkát végez. A napszám télen gyakran még a 60 filléren is alól van. A kukorica nem harmados, mint a Nagy-Alföldön szokásos, hanem ötödös».

[4] A veszprémvármegyei gazdasági egyesület titkára, Paur Ödön is elismerte a dunántúli gazdasági cselédeknek a század elejéni nehéz gazdasági helyzetét, miért is a beosztásuk szerinti bércsoportokba való sorozásukat és az egyes kategóriákban a helyi viszonyoknak megfelelő bérminimum megállapítását javasolta. (Paur Ödön i. m. 36. és következő oldalak.)

szoruló okokat is találhatott.[1] Nevezetesen: eltekintve attól, hogy az új cselédtörvény (1907: XLV. t.-c), amely már nem elégszik meg a munkaadó gazda patriarchális önkéntes gondoskodásával, de azt kötelezőleg írja elő, ekkor még nem foglalt helyet a magyar corpus jurisban és a régi (1876: XIII. t.-c.) az életbeléptetése óta eltelt három évtized alatt bekövetkezett gazdaságtársadalmi változásoknál fogva modern szociális tartalomban fölötte szegény volt, eltekintve továbbá attól is, hogy a cselédség mellékjövedelme az utóbbi években mind sűrűbben fellépett sertésvész miatt és a tehéntartásnak a ragadós száj- és körömfájás elleni védekezésből mind szélesebb körbeni elvonása miatt szerfelett megcsappant, szociális helyzetük nem egy vonatkozásban, különösen minden kritikán aluli lakásviszonyaik szempontjából sok helyen valóban szinte tarthatatlan volt.[2]

Az 1905. évi dunántúli sztrájkmozgalom, ha látszólag nem is igen lépett ki egy csöndes bérharc medréből, az akkori politikai helyzet közepette könnyen súlyos nemzetpolitikai bonyodalmakra vezethetett volna. A parlamenti többség nélkül létrejött Fejérváry-kormánynak ugyanis Kossuth Ferenc indítványára egyhangúlag bizalmatlanságot szavazott a képviselőház, kijelentvén, hogy sem adót, sem újoncot nem szavaz meg, ezenfelül a vármegyéket is passzív ellenállásra hívj a fel. Ez a feszült légkör (1905 június 18-tól 1906 április 8-ig) különösen előmozdította a mozgalom kifejlődését és akut hullámverései elcsendesedése után néplelki hatásai elmélyülését, hiszen az 1905. szeptember 23-án rekonstruált Fejérváry-kormány a nemzeti ellenállás letörése végett a szociáldemokrata munkásság küldöttsége előtt az agrárszocialista reményeknek kedvező általános, titkos választójog programmba vételét proklamálta és a szakszervezetek tömegerejét állította sorompóba a vármegyékkel szemben.[3] Abban a

[1] «... az aktív gazdatisztek elsősorban a cselédek mozgalmát helytelenítették. Beszéltem azonban néhány nyugalmazott gazdatiszttel, akik viszont a cselédek mozgalmát tartották jogosnak. A magyarázat abban van, hogy a nyugalmazottaknak nincs dolguk a cselédekkel...», írja Csizmadia Sándor (i. m.).

[2] Figyelemre méltó ennek kapcsán, hogy ahol a munkaadó nem csupán hatalmi patriarchálizmussal bánt cselédjeivel, hanem — ha akár saját jól felfogott érdekében is — cselédségének javadalmazásánál megfelelő szociális belátással és a gazdaságosság elvének helyes értelmezésével magasabbrendű humanitárius szempontokat is figyelembe vett, miként a vidék egyik házilag kezelt legrendezettebb uradalmában, gr. Csekonics Endre enyingi gazdaságában, ott a cselédség nem volt sztrájkra kapható, bár ugyanitt az aratók is sztrájkoltak és a környéken mindenütt magasra csaptak az izgalom lángjai.

[3] Az 1905. évi dunántúli sztrájkkal szemben a nemzeti alapon álló újjászervezett szocialista párt, időközben címéből a «szociáldemokrata» jelzőt is

politikában tehát, amely a múlt század 40-es éveitől kezdve a magyarság java közéleti energiáiból több mint félszázadon át folytatódott, 1905-ben törés mutatkozott. Ekkor szakadt meg először modern államiságunk idején a nemzeti és demokratikus követelések históriai kapcsolata.

Nem vitás továbbá, hogy az 1905-iki dunántúli forrongás[1] a magyarországi agrárszocializmus erőpróbája volt. Ezért — annak nem külső megjelenési formáját, hanem lényegét nézve — nem szabad abban csupán olyan természetű bérharcot látni, aminő az ipari munka egyes szakmáiban gyakran tapasztalható.[2] A sztrájk eszközével megrendezői sokkal messzebbmenő célokat kívántak elérni, jól tudván, hogy agrárállamban a mezőgazdasági munkaszervezet stabilitásának megbolygatása a legalkalmasabb bevezetése lehet a társadalmi egyensúly megingatásának.

1905 júliusa nem egy szempontból nézve tulajdonképpeni főpróbája volt 1918 októberének. Azok nevei közül, akik a háborús összeomláskor szerepeltek, számos név 1905-ben ugyancsak szóbanforgott már.

III.

A következő 1905—1906. gazdasági évet, noha az aratási és cséplési munkálatok a szabályszerűen megkötött aratószerződések betartása mellett a Dunántúlon majdnem mindenfelé teljes rendben folytak le, az erőteljes szervezkedés folytatása jellemzi. Várkonyi is újra előzőleg már erősen megcsappant pártjának élére állott. Tavasszal az Alföldön többhelyütt az idénymunkások, földmunkások (kubikosok) és helyenkint a napszámosok körében fordult elő sztrájk, sőt

elhagyván, határozottan állást foglalt, sőt vele szemben ellenpropagandát fejtett ki.

[1] Az Alföldön 1905-ben aránylag nyugalom volt, mert a munkások a 80-as években nagyrészt megszűnt, de akkor újra fellendült út- és vasútépítéseknél, valamint a Kőrös-Tisza-Marosi Ármentesítő Társulat töltésmagasítási munkálatainál, továbbá más vidékek kubikmunkálatainál állandóan foglalkozást kaptak.

[2] Mindamellett a földmívelésügyi minisztériumnak a mezőgazdasági munkabérekről szóló hivatalos kimutatása 1905-ben 1904-el szemben országszerte határozott növekedést állapít meg, amennyiben a férfi munkásoknak ellátás nélkül fizetett átlagos napibérek tavasszal 119 fillérről 130 fillérre, nyáron 194-ről 209-re, ősszel 139-ről 148-ra és télen 101-ről 109-re, évi átlagban' 138-ról 149-re emelkedtek (+8%). Buday Barna pedig a következő évben a képviselőházban megállapította, hogy az 1905/1906. évi sztrájkok által érintett vidékeken a mezőgazdasági munkabérek 20%-kal emelkedtek. Ehhez azonban az a körülmény is hozzájárult, hogy az ex-lexállapot a gazdák fizetőképességét átmenetileg emelte.

Nagykikinda vidékén, ahol a gazdák az előző évi dunántúli események megismétlődésétől tartva nagyszámmal aratógépeket szereztek be, a sztrájkoló munkások az aratógépek működését megakadályozandó, a földbe karókat vertek le a búza közé. E termelési időszak vége felé különben tömeges munkabeszüntetések úgyszólván az Alföld minden vidékén voltak napirenden. Különösen Csongrád vármegye volt kiterjedt sztrájkmozgalom színhelye.[1] E mozgalmak a vármegye egyetlen uradalmát sem kímélték meg, de szórványosan a kisebb gazdaságokban is előfordultak. A felmerült munkaabbahagyások legfőbb oka általában az volt, hogy «az aratómunkások» legtöbb helyen, főkép az uradalmakban még az év elején leszerződtek, amikor még a várható termés eredményét hozzávetőleg sem tudhatták s amikor még viszont a munkaadók is a rossz termésre is számítva, csupán a minimumra köthették le magukat. A munkások a szerződés ezen feltételeit a termés tényleges eredményével arányban állónak nem tartván, a maguk javára is igyekeztek a jó termés előnyeit kihasználni és a szerződésben biztosított munkabéren túlmenőleg több követelésekkel léptek fel.»[2]

Az agitáció ebben és a következő években — szemben az addigi állapottal, midőn jórészt a megkötött munkaszerződések ellen folyt az izgatás — annak elérésére helyezte a fősúlyt, hogy a munkásokat a korai szerződéskötéstől való tartózkodásra bírja rá s ezáltal az 1898: II. t.-cikknek a szerződésszegésre vonatkozó rendelkezéseit hatástalanítsa. E törekvés a Dunántúl északi vidékein helyenkint jelentős sikerrel is járt. Így csupán a fejérvármegyei Rácalmáson, Sárabán, Sárkeresztúron, Kálózdon és Ercsin összesen 1560 gazdasági munkás nem volt aratási szerződés aláírására kapható, ámbár a munkaadók a korábbiaknál 25—30%-kal kedvezőbb szerződési feltételeket kínáltak.[3] Azt mondották, hogy a «szövetségük határozata

[1] Cicatricis Lajos alispánnak a közigazgatási bizottsághoz 1906 augusztus 13-án 5347/1906. sz. alatt intézett jelentéséből.

[2] Cicatricis alispán jelentése a közigazgatási bizottsághoz 1906 augusztus 13-án (5347/1906.). Tévedésen alapszik tehát az a szakirodalomban elterjedt nézet, mintha aratósztrájk veszedelme csak rossz terméskor forogna fenn. Nézetem szerint az aratósztrájk valószínűsége átlagos középtermésnél a legkisebb, mert ilyenkor az aratás eredménye a legkevésbbé tér el a munkások kalkulációjától.

[3] Fejér vármegye törvényhatósági bizottsága emiatt 1906 június 6-án tartott rendkívüli közgyűlésén Kenessey Gyula bizottsági tag indítványára oly értelmi határozatot hozott, hogy a belügyminiszterhez a Földmunkások Országos Szövetsége és az annak alárendelt helyicsoportok felosztása, pénztáruk megvizsgálása és a munkásviszonyoknak törvényhozási úton való rendezése iránt feliratot intéz, továbbá e határozatát hasonló állásfoglalás végett valamennyi társtörvényhatóságnak is megküldi.

szerint majd csak akkor beszélnek a munkaadóval, ha a gabona már levágásra készen áll. Akkor aztán majd ők beszélnek».[1] 1907 január 1-ig bezárólag a szociáldemokraták 16 különböző helyen tartottak kerületi értekezletet. Ezeken aratási szerződésmintát fogadtattak el, kimondván, hogy kedvezőtlenebb szerződés mellett senki se vállaljon munkát.[2] E szerződésmintához való ragaszkodás azonban számos helyen megingatta a szervezet iránti bizalmat, mert a gazdák idegen községbeli munkásokkal mégis learattak s a helybeliek kimaradtak az aratásból. Másfelől viszont az OMGE igazgatóválasztmánya most már határozati javaslatban sürgette a kormánynál a mezőgazdasági sztrájkok elleni intézményes fellépést, mikor is sokfelé élénk feltűnést keltett, hogy e tekintélyes agrárérdekképviselet többek között a tömeges arató- vagy gazdasági cselédsztrájk esetén kirendelt katonaságnak nemcsak a közrend fenntartására, hanem díjazás fejében a gazdasági és mezei munkák végzésére való igénybevételét, valamint a hadköteles szerződésszegőknek az elsőfokú közigazgatási hatóság intézkedése alapján a megtagadott szerződéses munka végzésére katonai szolgálatra való behívását is szorgalmazta,[3] sőt ősszel olyan kívánalmak is hallatszottak már, hogy a következő aratást esetleg kínai kulik importálásával is feltétlenül biztosítani kell.

A független szocialista párt ekkor érte el horizontális elterjedtsége maximumát, a koalíciós kormányt támogató újjászervezett szocialista párt agitációja viszont ekkor jutott el az Alföldön utolsó heves fellobbanásához,[4] aminek gyümölcseként a darabont-kormány bukása utáni országgyűlési képviselőválasztásokon, 1906 május 7-én Mezőfi Vilmos Szegvárott és Áchim L. András Békéscsabán (mindketten immár másodszor) mandátumhoz is jutottak.

A koalíció uralomra jutása és a választások lezajlása után a szociáldemokrata párt az egész országra kiterjedő mozgalmat indított

[1] Szűcs Jenő alispánnak Fejér vármegye közönsége nevében a belügyminiszterhez 1906 június 21-én 4295/1906. sz. alatt intézett feliratából.

[2] E szerződésmintát lásd Takács József: A földmunkásmozgalom története (Budapest, 1926. 114—15. oldalán.).

[3] Ezzel a módszerrel nálunk az 1904 április 27-ikén kezdődött vasutassztrájk letörésére kísérleteztek, de nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a vasúti munka könnyebben ellenőrizhető, mint a mezőgazdasági, miért is amott az «amerikázás» lehetősége is kisebb. Amellett a vasutasok közszolgálatban állanak, kiknek hierarchiájában az egyenruhaviseléssel is járó belső fegyelem már eleve beidegződött minden egyes emberbe. (Másrészt az organikus helyzetjavítás mindig célravezetőbb, mint a mechanikus rendszabályozás.)

[4] A független szocialista párt 1897—1900-ig, az újjászervezett szocialista párt pedig 1900—1906-ig élte igazi fénykorát.

az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójog megvalósítása érdekében, általános mezőgazdasági és ipari sztrájkkal fenyegetőzve, ha a kérdés törvényhozási rendezése a munkásságra nem lenne kedvező. A szociáldemokraták mozgalma ennélfogva a választási vereség ellenére is egyideig még emelkedő irányzatú volt. Avégből, hogy a földmíves szervezkedést gazdaságilag is megalapozzák, aminek hiányát a szociáldemokrata pártvezetőség nagyon is érezte, körülbelül tíz esztendei előkészítés, után 1906 január 6-án, megalakították a «Földmunkások Országos Szövetségét», melynek alapszabályai még 1905 december 16-án nyertek belügyminiszteri jóváhagyást. Az alakuló közgyűlésen számos községből jelentek meg a szociáldemokrata mezőgazdasági munkásmozgalom régi bajnokai és főleg a termelőszövetkezetek felkarolásának szükségességét hangoztatták. Ilymódon tehát külön mezőgazdasági munkás szakszervezetet alakítottak, pártszervezeteik pedig gyorsan szaporodtak, úgy, hogy az 1906. évi aratáskor a pártnak már 284 földmíves helyicsoportja működött 22.969 tagsági díjat fizető rendes taggal.[1] Ellensúlyozásul 1906 november 9-én megjelent gr. Andrássy Gyula belügyminiszter körrendelete,[2] amely az elsőfokú közigazgatási hatóságoknak előírja, hogy az egyletek működését éber figyelemmel kísérjék s amennyiben szabálytalanságot tapasztalnának, azt a törvényhatóság első tisztviselőjének haladéktalanul jelentsék.

A munkásviszonyok további romlását meggátolta az a körülmény, hogy 1906-tól kezdve a Nyugateurópában már korábban fellépett gazdasági konjunktúra körébe[3] kerültünk, melyet az 1909-es annexiós válság átmenetileg ugyan újra gyöngített, de a lehiggadt politikai viszonyok mégis csak lehetővé tették a gazdaságtársadalmi helyzet kibontakozását.

Az újjászervezett szociáldemokrata párt gazdasági szervezete: a különben rövidesen megszűnt «Országos Munkásvédő Szövetség» — alapszabályai kormányhatósági jóváhagyása után — 1906 január 28-án a hajduvármegyei Kában tartotta alakuló közgyűlését, melyen

[1] Lásd a szociáldemokrata párt jelentését.

[2] 122.000/III. B. M. sz. körrendelet. Andrássyt, ki minden intézkedésénél ügyelt arra, hogy az osztályuralom látszatát kerülje, emiatt «fekete grófnak» nevezték el.

[3] Már 1906-ban Nagykőrösről 3600 vasúti kocsi különféle gyümölcsöt és zöldséget, valamint 550 kocsi sertéshúst és baromfit, Kecskemétről mintegy 2700 kocsi friss gyümölcsöt és 550 kocsi élő baromfit, a Kecskeméttől délre fekvő vidékekről naponta 40—50 kocsi gyümölcsöt és zöldséget, Szeged vidékéről körülbelül 4000 kat. hold paprikatermését, Makóról 4000 kat. hold hagymatermését exportáltuk, illetőleg *ezt* a mennyiséget külföldi piackutatók vásárolták össze.

103 község 170 kiküldöttel képviseltette magát.[1] Az újjászervezettek egyébként állandó hadakozásban állottak a szociáldemokrata törzspárttal, melynek tagjaival kölcsönösen becsmérelték egymást (elnevezték ezeket «jakabokányok»-nak), bűnügyi feljelentéseket tettek egymás ellen, verekedtek stb.,[2] ami a párt erejének jórészét lekötötte. Ugyanígy a független szocialisták és Áchimék versengése szintén bénítólag hatott mindkét párt működésére. A nemzeti alapon álló Mezőfi-féle és Áchim-féle mozgalom agitációja ugyan II. Rákóczi Ferenc hamvainak 1906 október 28-án történt hazahozatala alkalmából mintha — hazafias felbuzdulásból — némi hangfogót igyekezett volna használni, szándékuk azonban az ellentábor magatartása miatt még átmenetileg sem járt sikerrel.[3]

Feltűnően erőteljes agitációt fejtett ki valamennyi, de főleg az újjászervezett szocialista párt ez időben a későbbi 1907: XLV. t.-c. tervezete ellen, amellyel a kormányzat — miként az 1897. évi országos jellegű síkföldi aratósztrájk után az 1898: II. t.-cikkel — az 1905. évi kiterjedt dunántúli cselédsztrájk megismétlődésének kívánta — az OMGE javaslatára — elejét venni. Különösen azt sérelmezték, hogy 18 éves koráig a cseléd a gazda házi fegyelme alatt álljon,[4] valamint azt, hogy a törvényjavaslat szerint a durva gazdával szemben a cseléd nem részesülhet jogsegélyben, mert «ha a gazda, vagy helyettese rosszalását korholó szavakkal fejezi ki, az még nem keltheti azt a vélelmet, mintha a cseléd személyét becsületében szándékolta volna érinteni.» (33. §-hoz.)

Az 1907. évben Várkonyi pártjában, annak ellenére is, hogy ekkor a gr. Batthyány Ervin és Nadler Herbert által megindított, majd Krausz Károly irányítása alá került szindikalista mozgalommal[5] kereste az együttműködést, már ismét erősen voltak a hanyatlás tünetei észrevehetők; a párttagok tömegesen hagyták ott néhány

[1] A magyarországi újjászervezett szocialista párt évi jelentéséből.

[2] L. a magyarországi újjászervezett szocialista párt vezetőségének az 1905. és 1906. évi működésről szóló beszámoló jelentését.

[3] Az egyes frakciók alvezéreinek egymás közötti, valamint a disszidenseknek korábbi pártállásuk vezetőségével folytatott durva hangú levelezéséből bő szemelvényeket közöl Takács József: A földmunkásmozgalom története (Budapest, 1926.) című művében.

[4] Ezért elnevezték «deres törvénynek» az 1907. XLV. t.-cikket.

[5] A francia forradalmi szindikalizmus programmjával gr. Batthyány Ervin és Nadler Herbert szerkesztésében Bögötén 1905 óta megjelent «Testvériség» című hetilap az általános sztrájk és az antimilitarizmus érdekében fejtett ki propagandát. 1906-tól kezdve «Társadalmi Forradalom» címmel jelent meg e lap, majd szociáldemokrata befolyásra Krausz Károly került a Budapestre helyezett lap élére.

éve még bálványozott vezérüket s visszatértek a sokkal fegyelmezettebb szociáldemokrata törzspártba. Mezőfi újjászervezett szocialista pártja azonban 1907 március 24—25-én is pártgyűlést tartott Bács-földváron s itt kimondották, hogy a párt politikai kiépítése végett mindenütt, ahol osztálytudatos elvtársak élnek, haladéktalanul megalakítandók a 11-es szervezőbizottságok, mert a gazdasági szervezkedés önmagában nem hozhatja meg a kielégítő eredményt, minthogy Magyarország kisembereit csak a politikai szervezeteknek községről-községre való tervszerű kiépítése s így a politikai hatalom elnyerése válthatja meg elnyomott helyzetükből.

A szociáldemokrata szervezkedés egyelőre, bár ez időben a keresztényszocialistákkal is erős küzdelmet folytattak, további fellendülést mutatott, sőt nem egy tünet arra engedett következtetni, hogy 1907-ben a zavargások kora is újra kezdődik, miután az előző évi munkamegtagadások hatása alatt a gazdák széltében-hosszában idegen (felvidéki tót sőt külföldi ruthén és lengyel) munkásokkal végeztették az aratást, ami a helybeliek körében érthető elkeseredést és hangos kifakadásokat váltott ki. Az 1907. év közepéig a szociáldemokrata vidéki helyicsoportok száma 72.562 taggal 577-re[1] nőtt. A helyicsoportok száma tehát megkétszereződött, taglétszámuk pedig több mint megháromszorozódott egy év leforgása alatt[2] s az utolsó félévi tagdíjbevételük csaknem elérte az előző egész 1906. év bevételét, továbbá az 1907. évi községi választásokon több községben vezető többséghez jutottak. Nagyobb méretű aratósztrájkokra ekkor mégsem került a sor, bár különösen oly helyeken, ahol az elmúlt években nem voltak, 1907 nyarán is fordultak elő szórványosan.[3] Gyenge volt a termés s a munkások nem igen merészeltek a mindig kockázattal járó tömeges munkamegtagadásba belemenni. Még legerősebb volt az agrárszocialista mozgalom Temes, Torontál, Fejér, Bács-Bodrog, Békés, Csongrád, Csanád és Arad vármegyékben.

Az 1907/1908. évben végül is a szociáldemokratáknál szintén bekövetkezett a pangás. Viszont annál nagyobb méreteket öltött a nép rezignált, «csöndes lázadása»: a *kivándorlás*.[41] Szervezkedésük az 1907.

[1] Ebből 391 volt a működő helyicsoport.

[2] A szociáldemokrata párt jelentéséből.

[3] 1907-ben a szociáldemokrata Országos Földmunkás Szövetség közbejöttével már kollektív mezőgazdasági bérszerződés is létrejött, melynek betartatásáért a szövetség erkölcsi garanciát vállalt.

[4] A kivándorlás az ország különböző vidékem eltérő intenzivitással lépett fel. A legnagyobb néptömegeket épen a korábbi agrárszocialista mozgalmak vidékein mozdította meg: az 1907. évi 19.1‰-es országos átlaggal szemben az agrárszocializmustól meglehetősen mentes maradt Duna-Tisza-

év második felében ugyanez év első félesztendejének kitűnő eredményét követőleg — mintegy reakcióképpen — Csanád és Fejér vármegyékből kiindulva,[1] feltűnően hanyatlott és a naptári évforduló körül mindössze csak 145 helyicsoport működött alig 12.000 taggal, de ezek közül is csupán 16-nak volt 200-on felüli taglétszáma, a többiek életképessége pedig rendkívül bizonytalanná vált. Maguk az érdekeltek a hatóságok energikus fellépésének tudták be a mozgalom visszafejlődését, bizonyos azonban, hogy a belső elernyedés is szerepet játszott abban.[2] A megszűnt helyicsoportok közül 129-nek működését szüntette be (alapszabályellenes működés és szabálytalan pénzkezelés címén) a hatóság. A gombamódra alakult egyletek ugyanis általában rövid élettartamúak voltak, viszont az 1908 március 7-én kelt 68.709/V. a. B. M. számú körrendelet a törvényhatóságok első tisztviselőit utasítja, hogy újabbak alakulásánál az engedélyezés körül a legnagyobb körültekintéssel járjanak el. Az aratás tényleg a legnagyobb rendben folyt le ez évben, úgy, hogy a mezőgazdasági munkaviszonyok nyugodt mederbe terelődésének igazolásául a kormány által készenlétben tartott mezőhegyesi munkástartalék igénybevételére 1897 óta első ízben ez alkalommal nem volt sehol sem szükség.

Az 1907 második felében egyedül az Áchim-mozgalom mutatott fel töretlen erőt, sőt ennél további fellendülés volt tapasztalható.

Az újjászervezett szocialisták 1907-ben karácsonykor Szegváron tartott egyetemes *kisgazdaértekezlete* már jellegzetesen kisgazda érdekekkel, továbbá «a szabad dohánytermelés, vadászat, halászat és kisüstön való szeszfőzés kérdéseivel», minden parasztpárt tipikus követeléseinek a történelemben állandóan visszatérő refrénjével foglalkozott. «A kongresszus követeli a földet mívelő munkálkodó nép őstermelési jogát. Követeljük, hogy amit az Isten adott a népnek, azt ne vegyék el önző emberek. Az erdők vadja, a folyamok hala: monopólium tárgya ne legyen, hanem azé legyen a vad, akinek a földjére vetődik, azé legyen a hal, aki kifogja. Követeljük, hogy a

közön csak 4.7‰, viszont a Tisza-Marosszögben 16.8‰ és Zemplénben 24.1‰ volt a kivándoroltak arányszáma.

[1] «Tizenkét; év a Magyar Gazdaszövetség történetéből.» Budapest, 1908. 256 oldal.

[2] A szervezkedés összeomlásának tényezői között szerepelnek: a nagyarányú kivándorlás okozta munkáshiány, mert emiatt a munkások gazdasági helyzete minden mozgalom nélkül is javult, a szervezett munkásoknak a munkaadókkal szemben támasztott túlzó követelései, ami miatt ezek kevésbbé jutottak munkához, mint a szervezetlenek s a szövetséggel szemben fennálló tagdíjtartozásuknak sem igen tudtak eleget tenni, valamint nem csekély mértékben Mezőfiék és Békés vármegyében Achimék ellenagitációja is.

saját szükségletre való dohánytermelés és kisüstön való szeszfőzés szabad és minden illetéktől mentes legyen.»[1]

A következő 1908/1909. esztendőben az agrárválságnak az 1907: LIII. t.-cikkben foglalt autonóm vámtarifa, valamint az ezzel megegyezőleg Ausztriával az 1908: XII. t.-cikkel kötött szerződéses vámtarifa eredményeként érezhető enyhülése[2] miatt a törvényhozás már jónak látta az 1909: II. t.-c. és ennek 57.000/1909. B. M. számú végrehajtási rendelete által a kivándorlást is megszorítani. Egyelőre a munkaerő kínálatának a nagyarányú kivándorlás[3] miatti csökkenése és az emelkedő bérek folytán a mezőgazdasági munkáskérdés is elvesztette élét, mire Darányinak nagyszabású 1909. évi telepítési törvényjavaslatát is — a nemzet nagy kárára — elejtették.

A kikerülhetetlen sors kezét láthatjuk abban, hogy midőn a magyar birtokpolitika e legkoncepciózusabb alkotását oly jóhiszemű ellenjavaslat által is háttérbe szorítva, aminő Károlyi Sándor-Csernovics Diodor tervezete volt, amely szerint a nemzetiségi vidékeken eladóvá vált közép- és nagybirtokokat egy alakítandó intézet venné meg s adná tovább magyar kézre, továbbá a vétel nagy befektetésével szemben az olcsó bérleti rendszerű telepítést tartja kívánatosnak, egyszerűen levették a napirendről, az a nép közül sarjadt, de az alsóbb agrárrétegek józanabb, önmérsékletes politikai érvényesülését mindvégig hirdető férfiú,[4] kinek nevéhez a sokkal mostohább viszonyok

[1] Az újjászervezett szocialista párt 1907. évi jelentéséből.

[2] Az új agrárvámok mértékét a következő vámtételekkel állapították meg: a búza 7.5, a rozs 7, a zab 6, az árpa és tengeri 4 K vámmal voltak q-ként, az ökör 60, a telién 30, a növendékmarha pedig 18 K vámmal voltak darabonkint terhelve, de megállapították azt is, hogy semmiféle kereskedelmi szerződéssel sem lehet a búza vámját 6.3, a rozsét 5.8, a zabét 4.8, az árpa és tengeriét 2.8 K-nál lejjebb szállítani. A gabonaneműekre és a tengerire tehát minimális vámtételeket állapítottak meg, hogy az alkudozó kormányok kereskedelmi szerződések kedvéért többé kockára ne tehessék mezőgazdasági termelésünk rentabilitását. Ugyancsak megszüntették az 1882-ben kötött szerb kereskedelmi szerződésben életbeléptetett ú. n. határforgalmi kedvezményeket, amelyek révén a szerbiai nyerstermények úgyszólván korlátlanul jelenhettek meg piacainkon.

[3] Az 1901—1905. évek átlagában évente 85 ezer, az 1906—1910. évek átlagában pedig évente 125 ezer nyilvántartott kivándorló hagyta el az országot. Amellett a kivándorlás éppen a legmunkabíróbb elemet tizedelte meg. 1907-ben pl. az anyaországot elhagyó kivándorlók 71.5%-a volt férfi s csupán 28.5%-a nő.

[4] Nagyatádi Szabó István 1908 december 4-én elmondott parlamenti szűzbeszéde: «Nem sebeket ütni, de sebeket gyógyítani jöttem ide ...» szavaihoz egész közéleti szereplése alatt hű maradt a földmíves nép politikai és társadalmi egyen jogosítását célzó iparkodásában.

között foganatosított háborúutáni magyar földreform megvalósítása fűződik, már bekapcsolódott az országos közéletbe. 1908 augusztus i-én a nagyatádi időközi választáson országgyűlési képviselővé választották Szabó István erdőcsokonyai földmívest, ki Somogy és Veszprém vármegyék kisgazdáival 1909 szeptember 28-án megalakította a «Függetlenségi és 48-as országos gazdapártot», melynek 18 pontba foglalt úgynevezett szentgáli programmja több mint másfél évtizedre lefektette az ország kisgazda népességének politikai hitvallását.

Másik földmíves pártalakulás is történt ezidőtájt: *Várkonyi* magukra hagyott híveiből, a budapesti radikális értelmiség Áchim támogatása mellett az «Országos Földmívelő és Magyarországi Parasztpártot» alakította meg, de utóbbi a helyi vezetők egyenetlenkedése miatt csak kérészéletű volt, miután folytonos viszálykodásuk miatt a radikális párt csakhamar letett velük való tervéről.

A szociáldemokraták 1908. óta, hogy a mozgalom végelgyengülésének elejét vegyék, már szakítottak a mezőgazdasági munkásokat jobbadán statiszta szerepre felhasználó addigi politikájukkal, egyenrangú célnak jelentették ki a földmíves rétegek megszervezését és evégből értékesebbjeik, Csizmadia Sándorral az élén, az addigi taktikázó irányzat helyett pozitív tartalommal bíró mezőgazdasági programmjuk kidolgozását szorgalmazták. Már az 1908-iki húsvéti kongresszuson, jóllehet tisztába jöhettek azzal, hogy a szervezkedés terén a földmíves nép tömegétől önerőt nem várhatnak s így annak politikai tekintélyét inkább csak nyers súlyában ismerték fel, agrárprogrammot terjesztettek elő, mert «paraszt nélkül a várt forradalom és az új társadalom megalapozása nem fog sikerülni». Ez irányváltozás létrejöttében nagy szerepe volt annak is, hogy a «Magyar Gazdaszövetség», a «Hangya» és az OKH kezdeményezésére újabb lendületet vett a falusi szövetkezeti tevékenység, mely mintegy megkontrázta a szocialisták vidéki akcióját és belátatta velük, hogy nekik is az alkotás terére kell lépniök, ha nem akarnak leszorulni az érvényesülés mezejéről. Október 25-én és Mindenszentek napján ismét felújították a kerületi értekezleteket, fáradozásuk azonban ezúttal már — nyilván a béreknek a terményárak javulásával összefüggő emelkedése[1] miatt — kudarccal végződött. Programmjuk mindamellett, dacára a külföldön mindinkább győzedelmeskedő revizionista (Bernstein, Dávid) álláspontnak, megint abból a kollektivista elvi deklarációból indult ki, hogy végcélként, — miként minden termelőeszköznek — a földnek is közös tulajdonná tételére töreked-

[1] A legmagasabb béreket az Alföldön, valamivel alacsonyabbakat a nyugati Dunavidéken és a legalacsonyabbakat a Felvidéken fizették.

nek. Minthogy azonban a mezőgazdasági fejlődés iránya amúgy is eltér az ipari fejlődés törvényszerűségeitől (amott a decentralizáció, emitt a koncentráció felé halad a fejlődés), célszerűségi kompromisszumként egyelőre csak a nagybirtokoknak kisajátítás útján való köztulajdonba vételét és a községeknek minden birtokeladás alkalmával biztosítandó elővételi jogot követelték programmjuknak az agrárátalakulás előkészítését tárgyaló részében.[1] Az ilymódon előálló mezőgazdasági köztulajdonokra nézve azután a községek állapítanának meg kötelező üzemtervet, de a föld fizikai mívelését magán- vagy szövetkezeti (termelő szövetkezet!) bérlőre bíznák. E programm értelmében erős befolyást nyernének a községek a még magántulajdonban levő földekre vonatkozólag is, amennyiben ezek üzemrendszerét imperatíve előírnák és egész gazdaságvitelét hathatósan ellenőriznék.

Ezzel a hevenyészett programmal azonban, melynek őszinteségéhez és gyakorlati kivihetőségéhez az érdekelt földmíves nép nem sok reményt fűzött, a szocialisták a mozgalom további visszaesését nem tudták megakadályozni. Közben ugyanis egyre enyhült az agrárválság is,[2] s kezdetét vette az a nagyarányú parcellázási folyamat,[3] amely statisztikai közleményeinkben az adásvétel útján gazdát cserélt földbirtokok számának gyors emelkedésében jutott kifejezésre. 1907-től kezdve aratósztrájkok csak itt-ott, elszórtan, egészen erőtlenül fordultak elő, majd 1910-től kezdve, a nemzeti munkapártnak a pesti «Vigadóban» 1910 február 19-én történt megalakulása után a világháború kitöréséig minden szervezett megmozdulás megszűnt,[4]

[1] Nehogy azonban a párt orthodox (ipari) szárnya elvfeladással vádolhassa a programm alkotóit, sietve kijelentették: «Jól tudjuk, hogy az agrárkérdés véglegesen csak akkor lesz megoldva, amikor a föld a társadalom közös tulajdonába megy át». (Népszava 1908 április 4-iki számából.) és «... a magántulajdonon alapuló termelési rendszer kereteinek . . . erősítése nem volna szocialista ténykedés». (Népszava 1908 április 6-iki számából).

[2] Tojáskivitelünk egymaga 16.4 millió koronáról 36.5 millió koronára emelkedett 1890-től 1909-ig.

[3] 1900—1910-ig a «nincstelen» mezőgazdasági munkások és napszámosok száma, dacára az ország népessége 8.5‰-os gyarapodásának, 1,459.681-ről 1,298.263 főre csökkent. Ebben azonban jelentős szerepe volt a kivándorlásnak is, amely éppen a legszegényebb földmíves elemet apasztotta leginkább, mert amíg pl. 1907-ben a 19.1‰ kivándorlóból 8.2‰ volt a mezőgazdasági foglalkozású, addig az iparforgalomra csak 6.4‰ esett.

[4] Az Achim-féle parasztmozgalom azonban még 1910-ben is szilárdan tartotta magát. Ekkor: Tótkomlós, Tótbánhegyes, Ambrózfalva, Nagymailáth, Pitvaros, Albert, Sámson, Doboz, Mezőberény, Meggyesegyházán és természetesen elsősorban Békéscsabán volt a legerősebb.

amiben a fokozódó munkaalkalomnak és a munkabérek javulásának volt legnagyobb része.[1]

Amíg még néhány évvel előbb a hatóságok nyomásának tulajdonította a pártvezetőség az agrárszocialista mozgalom nehézkes fejlődését, addig az 1911. áprilisi szociáldemokrata pártgyűlésen már nyíltan beismerték, hogy a balsikernek egyéb okai is vannak. Egyik ok a pártszervezetekbe csak papíron beiratkozott mezőgazdasági munkások lelki fegyelmezettlensége. Ha bérharcuk adott esetben sikerült, önhittségükben már azt hitték, hogy nincsenek többé rászorulva a bizonyos áldozathozatalt is igénylő szervezetre, míg, ha szervezkedetten sem értek el sikert, csüggedten a tömörülés gondolatának is hátat fordítottak. Másik ok a kívánalmaknak megfelelő agrárprogramm hiánya. Pedig bizottságot is küldtek volt már ki az agrárkérdés beható (tudományos és gyakorlati) tanulmányozására; Csizmadia Sándor, Jócsák Kálmán és Ágoston Péter külön-külön tervezetet dolgoztak ki, de egymás között megegyezni nem tudtak.[2] Ágoston nem maradandóan elméleti, hanem átmeneti akcióprogramm alkotását sürgette folyton, amely a voltaképpeni munkásköveteléseken kívül a kis- és törpebirtokosok érdekeit is előmozdítsa. Álláspontját főleg azzal indokolta, hogy a nagybirtok Magyarországon még mindig nem lévén tulajdonképpeni kapitalisztikus nagyüzem, a föld szocializálásának lehetősége messze van. Újra felvetődött a termelő szövetkezetek gondolata: Csizmadia Olaszországba ment az ottani munkavállaló szövetkezetek tanulmányozására s 1912. november 24-én tényleg megalakult a «Munka Szövetkezet», de mindez már keveset segített. 1913-ban a programmalkotással kísérletező bizottságot is felmentették e feladata alól; az agrárszocializmust a világháború végéig, dacára az 1911-ben a gazdasági életben újra jelentkező hullámvölgynek, többé nem sikerült feltámasztaniuk, mert a nagy agrárválság elmultával[3] megszűnvén a főok, ugyancsak megszűnt az okozat is.[4]

[1] A földmívelésügyi minisztérium által kimutatott férfi napszámbérek 1911-ben tavasszal 187, nyáron 302, ősszel 212 és télen 151 fillért tettek ki országos átlagban, ami az öt év előttiekhez hasonlítva, a beállott drágulás ellenére is számottevő emelkedésnek felel meg.

[2] A bizottság negyedik tagja: a később erőszakos halállal elhunyt Somogyi Béla nem készített programmtervezetet.

[3] Az 1902—1906. években 16-9 K és az 1907—1911. években 24 K volt Budapesten a búza tőzsdei átlagára.

[4] Ámbár aratósztrájkok elszórtan az 1910-es években is fordultak elő, mégpedig leginkább 1912-ben, amikor Csanád-, Békés-, Arad-, Bihar-, Hajdú-, Szatmár-, Nógrád, Fejér-, Nyitra-, Somogy-, Baranya- és Tolnavármegyékben léptek sztrájkba az aratók. Ekkor azonban minden irányítás nélkül a szervezetlen munkások sztrájkoltak.

További mozgalmuk, melyet a háborúig, — bár a Földmunkások Országos Szövetségének 1912-ben újra mintegy 3500 kipróbált hű tagja volt — a kapkodás jellemzett, annyira jelentéktelen, hogy nem érdemel már szempontunkból bővebb vizsgálatot.[1]

Takács Imre.

[1] Áchim L. András 1911 május 15-én bekövetkezett halála után a békés-csabai mozgalom hullámai is elcsendesedtek.

A HOLLAND SAJTÓ.

Hollandia azzal dicsekedhetik, hogy azok közé az európai országok közé tartozik, amelyeknek legkorábban volt újságjuk. A XVI. század végén és a XVII. század elején kezdenek rendszeresen kiadni olyan pamfleteket, melyek azelőtt csak bizonyos alkalmakkor jelentek meg. 1620-ból már ismeretes egy lap, mely megfelelt azoknak a feltételeknek, melyek az újság fogalmához tartoznak: rendszeresen, előre meghatározott időben jelent meg és főleg időszerű tudósításokat közölt. Az az állítás azonban, hogy a legrégibb európai lap Amsterdamban látott napvilágot, tévedésen alapszik, mert a legrégibb újság Strassburgból, 1609-ből származik és egy példányát Nürnberg város könyvtárában őrzik.

Eugen Hatin: Németalföld újságai és a titkos sajtó a XVI—XVIII. században c. munkájában több lap nevét említi, melyeket száműzött francia protestánsok nyomtattak Hollandiában s innen titokban csempészték be Franciaországba. így a francia sajtó is — Hátin szerint — a holland szabadság ege alatt sarjadt ki.

Valóságban azonban a szabadság napja nem volt olyan fényes. Erről tanúskodik az a sok küzdelem, mellyel a holland sajtó kibontakozása járt. Mint egyes országokban, Hollandiában is, az újság a *kereskedelmi levelekből* fejlődött ki. A külkereskedelmi ügynökségek irodái és a kereskedelmi hajóvállalatok rendszeresen kaptak híreket külföldi levelezőiktől azokról a többé-kevésbbé fontos eseményekről, melyek degen országokban történtek. A tőzsdén beszámoltak ezekről az ú. n. «Courantes» hírekről. Innen a kezdetleges «Courant» elnevezés, melyet még mindig használnak Hollandiában s amelyből a «krant» (újság) szó származott.[1]

A legrégibb holland újság, az «Oprechte Haarlemsche Courant» 1930 januárjában ünnepelte fennállásának 275-ik évfordulóját. Ez a sajtótermék átment a holland sajtó fejlődésének minden fokozatán s annak minden küzdelméből kivette részét. A polgári és egyházi hatóságok egyaránt féltek a sajtó nagy befolyásától s minden lehetőt

[1] A bécsi Fugger-háznak támadt az az eredeti ötlete, hogy kiadja vállalatainak régi, 50 évre terjedő jelentéseit. *Fugger Zeitungen 1565—1605* címen 1623-ban meg is jelentek.

elkövettek akadályoztatására. Sok mindennek publikálását engedélytől tették függővé. Óvadékot követeltek. A lap előzetes bemutatását, vagyis a már teljesen kész lapnak hatósági cenzúra elé terjesztését kívánták meg. Így tartott ez két századon át, mert csak a XIX. sz. végén vívták ki a teljes sajtószabadságot.

A holland sajtó igazi fellendülése azon a napon indul meg, mikor fejlődése legnagyobb akadályát: a sajtóbélyeget megszüntették. 1869 július i-én történt meg, 12 évvel előbb, mint a forradalmi Franciaországban. E naptól minden újság nagyobb alakban jelent meg, kibővítette és megsokszorozta rovatait. De előmozdította gyors fejlődését a hírszolgálat eszközeinek: vasútnak, távírónak, telefonnak és rádiónak tökéletesedése is. Elég arra gondolnunk, hogy a XVII—XVIII. sz.-ban a hír csak 3 hét alatt jutott el Rómából Amsterdamba és látjuk, mekkora különbség van az egykori és mostani lehetőségek között.

Ezidőszerint 75 független napilap jelenik meg Hollandiában. De csak 13-at lehet valóban országos tényezőnek mondani. Ezek közül 9 kétszer naponta,[1] a többi csak egyszer és pedig egy esti lap kivételével reggel jelenik meg. (A hetenként kétszer, vagy még nagyobb időközökben megjelenő folyóiratokról nem beszélek.) A 75 napilap közül 8 liberális, 2 szocialista, 1 kommunista, 7 protestáns és 32 katholikus jellegű, 25 semlegesnek mondja magát.

A holland nép belénevelt individualizmusából fakad az a vágy, hogy mindenkinek meglegyen a maga újságja, mely teljesen tükrözteti olvasói gondolkodásmódját. Ez az igény, párosulva a vallási küzdelmekkel, amelyek maguk is politikai pártokhoz kapcsolódnak, szükségszerűen idézte elő az újságok számának tekintélyes szaporodását. Minden politikai párt (van belőlük vagy harminc) és minden szekta (csak Isten tudja, hány van ilyen) arra törekszik, hogy minden nagyobb városban megindítsa saját lapját akár önálló alakban, akár mint a szóbanforgó párt egyik nagy orgánumának «Kopblad»-ját, esetleg mint önálló hetilapot. (A «Kopblad» olyan lap, mely önálló cím alatt adja annak a nagy újságnak, amelytől függ, számos cikkét, kiegészítve bizonyos önálló résszel, mely helyi dolgokkal foglalkozik.)

Hollandia sűrű népessége mellett, hol a városok és falvak egyes vidékeken szinte összeépültek, nagyon könnyű a városból a speciálisan egy vidék számára szerkesztett újságot szétküldeni. Ezért sok helyi lap nem is bírta a városi lap versenyét.[2]

[1] Névszerint a következők: Nieuwe Rotterdamsche Courant, Handelsblad, Maasbode, Telegraaf, De Tijd, Het Volk, Utrechtsch Dagblad, Vaterland és Nieuwe Courant.

[2] Pl. a Rotterdamtól vonaton 20 percnyire fekvő Dordrecht városnak azelőtt fontos szerepet játszó helyi újságja volt. A rotterdami sajtó azonban oly

Az önálló nagy lapok között természetesen állandó versengés folyik. A pártlapok a semlegeseket erősen támadják. Elítélik azt a «semlegességet», mely főként üzleti célú s olvasói táborát azzal igyekszik növelni, hogy gondosan kerül minden határozott állásfoglalást. Hogy a pártlapok mennyire szemmeltartják a semleges sajtót, világosan mutatja a következő példa: Őfelsége, a királyné, minden évben trónbeszéddel nyitja meg a parlamentet s kifejti benne a kormányzat programmját, amiről a sajtó részletes tudósítást közöl. A kormánypártiak a beszéd érdemeit emelik ki, az ellenzékiek pedig a hibákat keresik. A semlegesek mellőzik a kritikát s mindenről beszámolnak, amit a védelmezők és a támadók felhoztak. Az egyik politikai lap gondosan megvizsgálta, hogyan állította össze az egyik semleges lap ezt a beszámolót. Végül megállapította, hogy a semleges lap titokban ellenzéki, mert míg a kormánypárti újságokból csak x cm hosszú hasábot vett át, addig az ellenzékiekből sokkal többet. Elfeledte, hogy az ellenzéki kritikák mindig hosszabbak.

Különböző irányzatuk mellett is vannak a holland újságoknak közös jellemvonásai, úgyhogy általánosságban is szólhatunk a holland sajtóról.

Bármily kicsiny is a holland nyelvterület s csekély a hollandul olvasók száma, mégis fenn tudta tartani hírnevét, mely Európa és talán az egész világ legjobban értesült s legkomolyabb sajtói közé sorolja a holland sajtót. Sir Alen Johnstone hollandiai angol attaché háború alatt Európa legmegvesztegethetetlenebb sajtójának nevezte a hollandust. Nem érzem magam hivatottnak, hogy összehasonlítást tegyek e téren, de bizton állíthatom, hogy Németalföldön a sajtótudósítás becsületes, lelkiismeretes és tárgyilagos. Az olvasók vagy a hatóságok részéről gyakorolt nyomás, ha erről egyáltalán szó lehet, minimális. A holland újságírót nem lehet megvesztegetni. A tudósításban nagy józanságot tanúsít s a helyi eseményekre szorítkozik.

A holland lapok külsőségekben, az összeállítás, a forma s technika haladottabb módjaira vonatkozólag követik a külföldi lapok példáját, a feltűnést kereső újságíró módszer azonban nem igen talál követőkre. A holland sajtónak ezen a téren is nagy óvatossággal kell eljárnia, mert az olvasó nem hagyja, hogy egy rikoltó címmel rászedjék s kevéssé fontos tudósítást adjanak a cím alatt.

A hollandus nemcsak «újságokat» keres lapjában, hanem művelődni is akar belőle, ezért sajtójának egyúttal bizonyos oktató jellege is van. Csak újabban igyekeznek élénkebbé tenni a lapot szórakoztató

nagy propagandát fejtett ki, hogy a dordrechti lap feladta önállóságát s az egyik rotterdami lap «Kopblad»-ja lett. Most legalább három rotterdami újság versenyez a dordrechtiek kegyéért.

tudósításokkal és hírekkel. Az olvasók nagy része igen művelt, több nyelven olvas (angolul, franciául, németül) s általában tájékozott nemcsak a nemzeti, hanem a külföldi viszonyokban is. A holland újságírónak tehát nem szabad felületesnek lennie, ha nem akarja, hogy saját olvasója fogja meg.

Az utcákon nem látni sem újságárus boltokat, sem rikkancsokat. A hollandus előfizet lapjára s azt házhoz szállítják néki. Egészen kivételes, ha ezenfelül is vásárol lapot. Csak néhány kioszkban, pályaudvaron, kikötőben árulnak napilapokat az utasoknak. Történt néhány kísérlet a lapok utcai árusítására, de többnyire eredmény nélkül. Így Groningenben. A város környékén pár évvel ezelőtt négyszeres gyilkosság történt: négy rendőrt öltek meg egyszerre. A város egy nagy napilapja mindjárt különkiadásban hozta az eseményt nagy címekkel; abban bízott, hogy nyilvánosan eladhatja. Mindössze négy példány kelt el a rendkívüli különkiadásból.

Aki az újság megjelenése előtt kíváncsi a «legújabb» hírekre, az a szerkesztőségek utcai falára kiakasztott táblákon olvassa el azokat. Vasárnap esténként hatalmas tömegek várják a szerkesztőségek előtt a sporteredmények közlését. (Akárcsak Budapest körúti szerkesztőségei előtt.)

A lapok nagy kiadása, a vasárnapi számot kivéve, este jelenik meg. A rendes előfizető mérsékelt áron megkapja a reggeli kiadásnak egy második példányát, amire azért van szükség, hogy a családfő ezt reggel magával vihesse anélkül, hogy a család többi tagját megfossza vele az újságolvasás örömétől. A reggeli lapban — többé-kevésbbé összesűrítve — megtalálja a legfontosabb napi eseményeket. A nagy lapot majd este olvassa el, mert a hollandus sohasem siet, mindig tud várni.

A francia útközben, a villamoson, a metrón, a kávéházban reggelizés közben olvassa újságját. A címsorokból gyorsan tájékozódik, mi van a lapban s a cikkeknek, mint Gombaud mondja, nem szabad hosszabbnak lenni, mint amennyit a metróban a Chatelet állomástól a Palais Royalig elolvashat az ember. Nem így a hollandus, ő nyugodtan szeret olvasni. Csak este, vacsora után veszi kezébe a lapot, elhelyezkedik kényelmes karosszékében, rágyújt és teáját szürcsölgetve elmélyed újságjában.

Milyen a holland újság? Papirosa feltűnően jó. Az oldalszámuk nagyobb a francia lapokénál és formájuk is nagyobb, majdnem akkora, mint a Temps. Egyre több kép van bennük, de itt nem érik el a franciákat. Rendesen külön oldalon vannak a képek. A Handelsblad kezdte a színes képek közlését amerikai példára. Négyszínnyomatú képei igen sikerültek. A lapok beosztása igen különböző. A legtöbb lap a címoldalon rövid tartalmi kivonatot ad. A lap élén régebben

fő-cikk állott, ezt a hazai és a helyi hírek s a különböző események követték.

Ha egy holland napilapot kezünkbe veszünk, legelőször a vezércikk tűnik fel. (Csak újabban szokásos, hogy az első oldalon vastagbetűs sorban szedik ki a lap belsejében részletesen közölt esemény címét.) A vezércikk nagyon népszerű része a holland közönségnek. A semleges lapok különösen a közéleti események erkölcsi mérlegelésével akarnak feltűnni, hogy legalább ezáltal hitessék el, hogy az ő lapjuk sem teljesen közömbös nézetű. Főleg a szombati lapokban találunk vasárnapi olvasmányul szánt épületes cikkeket.

Ha az egyén keveset politizál is (nem ok nélkül kellett a szavazást «kötelezővé» rendelni), a sajtó nem térhet ki előle. Hollandia földrajzi fekvése, három nagyhatalom közti elhelyezkedése kényszeríti arra, hogy minden külföldi esemény iránt érdeklődjék. Egy 20 év óta Párizsban élő hollandus naponta a holland újságból olvassa a *francia* híreket, mert állítása szerint itt bővebb tájékoztatást szerez a francia politikai helyzetről, mint a párizsi lapokban. A holland lapoknak sokszor éppen a kül- országok fővárosaiban élő újságírók a legnagyobb erősségeik. Ezek olvasóikat részletesen tájékoztatják a külföld szellemi, kulturális és tudományos eseményeiről, úgyhogy a hollandusoknál (a németekkel és franciákkal ellentétben) gyakran meglepő, milyen jól ismerik egyes országok politikusait, művészeit, tudósait. Figyelemreméltó azonban, hogy a holland sajtó a magánéletet, különösen a családi életet (a közéleti szereplőkétől eltekintve) sohasem pertraktálja.

A holland lapok kritikája komoly és kevés országban olyan független, mint itt. Egy példa. Egy híres színésznő jó barátságban van valamelyik nagy lap szerkesztőjével; ez azonban nem akadály arra, hogy a lapban az illető színésznő valamelyik szerepléséről kedvezőtlen kritika lásson napvilágot.

Leginkább a katholikus lapoknál állapítható meg, hogy kritikáikkal bizonyos erkölcsi befolyást is gyakorolnak olvasóikra. A kissé frivol színdarabokat szívesen megróják és lebeszélik olvasóikat a darab megtekintésétől. így néhány film is úgyszólván indexre került bennük. A többi, valamint a semleges lapok teljes jelentést adnak kritikai észrevételekkel.

A pénzügyi, kereskedelmi és hajózási tudósításoknak a holland lapok különböző mértékben szentelnek teret. A nagy lapok sokat és mélyrehatóan írnak e kérdésekről (a kereskedelem fő foglalkozási ága Hollandiának), a kisebb lapok úgyszólván csak a tőzsdei árfolyamok listájára s az értékpiac jellemzésére szorítkoznak, hiszen az érdekeltek úgyis szaklapjaikból tájékozódnak.

Ennyit a fontosabb rovatokról. A gyarmatügyek rovatát, a tanügyi, egyházi, földmívelésügyi krónikát, a tudományos, orvosi,

női, gyermek, sport és egyéb rovatokat, valamint a személyi és egyesületi híreket csak éppen megemlítem.

Van azonban még egy rovat — mely más országok egyes lapjaiban is időnként felbukkan —, de úgy bevezetve és olyan terjedelemben, mint Hollandiában, nincsen rendszeresítve. Ezt az olvasók számára fenntartott résznek nevezhetném, mely annyira népszerű itt, hogy szinte már kétségbeejti a szerkesztőt. A nyárspolgárok legtöbbje azt képzeli, még a legrosszabb stiliszta is, hogy a közéletnek ő is «kész munkatársa». Nincs olyan tárgy, amiről egyikük-másikuk ne akarna véleményt mondani. Mindenki úgy érzi, hogy joga van kritizálni vagy megjegyzéseket fűzni a közélet minden eseményéhez. Mint akiről Romain Rolland azt mondja, hogy a legnagyobb könnyűséggel intézi el a megoldhatatlan problémákat s mindennap újra felfedezi Amerikát. Megváltoztatják a villamos útirányát? Elmondja, hogyan lehetett volna jobban. Ha egy kutya egész éjjel ugatott az utcán, ő módot ajánl ennek megakadályozására. Ha rendszerint lehetetlenül hosszú hozzászólásai nem akarnak megjelenni, ez éppen nem szegi kedvét s változatlan hévvel fog írni újra. E kis kéziratokért nem jár honorárium, de ez nem bántja. Ő írni akar, nyomtatásban szerepelni és írni fog teljes odaadással, hallatlan kitartással. Művét, ha nem a saját neve alatt írja, akkor beszédes álnevet használ: Egy jó polgár, Egy hűséges olvasó stb. Megpróbálták korlátok közé szorítani ezt az irodalmi áradatot. Az egyik újság oly apró betűkkel szedette a beküldött terjengős cikkeket, hogy szinte lehetetlen volt elolvasni. Ez kissé észretérítette a bőbeszédű külmunkatársakat. E beküldött cikkekért nem felel a szerkesztő, de néha rövid megjegyzést fűz hozzájuk. A beküldött cikkek gyakran vitára vezetnek s ez folyik, míg a szerkesztő meg nem unja. Az olvasók kérdéseket is intéznek az újsághoz s a szerkesztőség közvetítésével többé-kevésbbé hivatott személyektől kapják meg a választ.

Lássuk ezek után a hírszerzés forrásait. Először a sajtóügynökségeket, melyeknek a lapok előfizetői. Hollandiában több sajtóiroda szállítja a híranyagot. A külföldiek közül a *Havas, Reuter, Wolff, Belga, Stefáni* és mások nyakra-főre küldik mindenféle eseményekre kiterjedő tudósításaikat, melyeket a lapok szorgalmasan közölnek. A hírek kiválogatásában nem szerepelnek pártszempontok. Háború alatt mindent, amit az ügynökségek nyújtottak, válogatás nélkül közöltek, úgyhogy ez gyakran az igaz és téves hírek keverékét eredményezte.

Ami a sajtó és a hatóságok viszonyát illeti, ez általában elég jó, noha tevékenységük ellentétes irányú. A sajtó a legnagyobb publicitást keresi, a hivatalok lehetőleg mindent szeretnek eltitkolni. Néha kikerülhetetlen a vélemények összeütközése, azonban — hála a sajtó

szervezettségének — eljutottak a mindkét felet kielégítő középút «modus vivendi»-jéhez.

A nagy városokban az a megállapodás, hogy a rendőrség tudta nélkül semmit sem közölnek, viszont a rendőrség közli velük a részletes, sőt bizalmas adatokat is, amelyek a folyamatban lévő nyomozások érdekében nem hozhatók nyilvánosságra. Az újságírók tehát igen tájékozottak, azonban vigyáznak arra, hogy a közönség érdeklődésének kielégítése közben ne nehezítsék a rendőrség munkáját.

Míg pl. Franciaországban a fontos cikkek majdnem mindig alá vannak írva, addig Hollandiában még mindig inkább a névtelenség rendszere uralkodik. A szerkesztés nyelve az ősi *mi*-kifejezést használja. Igaz, hogy e rendszert eltérően ítélik meg, de általános az a felfogás, hogy bár több személy működik össze a szerkesztésben, mégis kifejezésre kell juttatni az újság oszthatatlan egységét. Ez nem akadályozza, hogy a közönségnek meglegyenek a kedvelt újságírói.

A holland lapok elsősorban a hirdetésekből élnek. Ez könnyen arra vezethetne, hogy a hirdetők érdekei befolyásolják a szerkesztőt. Azonban az újságok ezt mégis elhárítják, mert a közönség hamar észrevenné ezt, ami azonnal lerontaná az újság presztízsét. Még olyan cikkeket sem találunk soha a lapban, amelyek szenzációs történet elmondásával tévesztenék meg az olvasót, kiderülvén a cikk végén, hogy valamely cég hirdetéséről van szó. A nagy lapok munkatársai mintha egyáltalán nem is ismernék újságjuk üzleti oldalát. Pár évvel ezelőtt a legnagyobb rotterdami újság (Nieuwe Rotterdamsche Courant) megengedte magának, hogy éles kritikát hozzon a különböző mozik előadásairól. A mozik 6 hónapig nem hirdettek a lapban s ez 30.000 forint veszteséget okozott az újságnak. De az erkölcsi győzelem a sajtóé maradt, mert a mozik végre is újra elhelyezték hirdetéseiket a lap hasábjain. Így őrizte meg függetlenségét Hollandia egyik legnagyobb lapja. De a kisebb s még az anyagilag gyenge lapok is meg tudják őrizni véleményük szabadságát.

A kis lapok jelentősége a helyi hírekben rejlik. Ezeket a nagy lapok nem adhatnák olyan terjedelemben és bőségben. Vannak jellegzetes helyi lapok. P. van Duiveland külügyminiszteri sajtófőnök írja egy könyvében, hogy a német követnek sokkal több dolgot adott a holland újságok elolvasása, mint előbb Angliában az angol sajtóé, mert míg itt elég volt a főlapokat átnézni, addig Hollandiában a kis lapokat is figyelemmel kellett kísérnie, mert ezekben is elégszer található a kérdések eredeti megvilágítása.

Általában a kis lapokat csak néhány munkatárs állítja össze, de kemény munka számukra a hírek és tudósítások káoszából minden jelentősebb eseményről tömören számotadó jó újságot formálni. Gyakran a kis lapoknak is vannak városi levelezőik, akik rendszerint

több lapnak küldik el azonos szövegű jelentéseiket. Egy neme ez az újságírói «konfekciónak», azonban érdeme, hogy így a kis lapok is közölhetnek eredeti tudósításokat.

A holland újságírók szervezete érdemel még említést. A legtöbb holland újságíró tagja az általános újságírói egyesületnek, amelynek nincs pártpolitikai színezete. Vannak katholikus, protestáns, szocialista tagjai, sőt egy kommunista tagja is. Az egyesület a tagok erkölcsi és anyagi érdekeit védi, megalapozta a nyugdíjügyet s rendeztette az újságírói fizetéseket. Szorgalmazza az újságírók egyetemi oktatását, őrködik a sajtó, a közönség és a hatóságok közötti jó viszony felett.

Az említett újságíró egyesület tagja az *újságírók nemzetközi szövetségének,* amely 1930-ban Berlinben gyűlést tartott és az újságírók közti vitás ügyekben (részben nemzetközi ellentétek esetére is) Tribunal d'Honeur-t létesített. E bíróság 1931-ben alakult meg Hágában különböző országok sajtójának előkelő képviselőiből.

Van külön katholikus újságírói szervezet is, tagjai azonban az általános egyesületben is benne vannak, úgy, hogy működésére sajtópolitikai szempontból alig van szükség. Az újságok igazgatói is egyesületbe tömörültek, de szervezetük érdekeik eltérő volta miatt gyenge. Nemrégen nyomdász-sztrájk volt kitörőben. A szocialista sajtó igazgatója otthagyta az egyesületet s így az egyesülés elvesztette egyetemes jellegét.

Az első újságírónő 1885-ben tűnik fel *Henriette van der May* személyében. Nemrégen ünnepelték 80-ik születésnapját. Tizenegy évig működött a Middelburgsche Courant-nál, mely annakidején híres szabadelvű lap volt. Ő a külpolitika eseményeit kommentálta és egyben irányította az irodalmi és művészeti rovatot. Évente kétszer hivatalos ismertetést írt a tartományok tanácsáról. Érdekes megemlíteni, hogy mikor e megbízatásról szó volt s 12 pályázó közül Henriette van der Mayra esett a választás, női megbízott kiküldetéséhez előzően a képviselőkhöz kellett fordulni jóváhagyás végett. Ez az első újságírónő egyúttal a főszerkesztő állandó helyettese is volt.

Van der May óta azonban alig találkozunk az újságírói pályán ismertebb nevű újságírónővel. Adataim szerint most a legalább 700 főnyi holland újságíró között legfeljebb 25 nő. ők is többnyire csak a női rovatban dolgoznak, nem mintha a nő nem volna alkalmas újságírói pályára, de a legtöbbje mire magasabb állást elfoglalhatna, férjhez megy.

Nevezetes sajátossága a holland viszonyoknak, hogy ismeretlen a helyreigazítás *joga.* Ilyen törvény hozatalának soha senki sem érezte szükségét. Az újságok készséggel közlik az olvasók helyreigazításait. Ezt már azért sem tagadják meg, mert félnek, hogy ebben az esetben a konkurrens laphoz fordul az, aki megsértve érzi magát.

Érdekes, hogy Hollandiában *nincsenek sajtótörvények,* de nincsenek szenzációs sajtóperek sem. Ezt igen kevés állam mondhatja el magáról. A sajtószabadság az alkotmány 7-ik §-ában van kimondva: «Senkinek sincs szüksége előzetes engedélyre, hogy véleményét és érzelmeit sajtó útján nyilvánosságra hozza, minthogy mindenki felelős a törvény értelmében». Ez az elv *kizárja az előzetes cenzúrát.* Az ember felelős marad azért, amit írt, de e felelősség nincs törvénnyel szabályozva. A rendes törvények alá tartozik. Hogy a jogrend megsértése szóban vagy írásban történik, az a törvény szempontjából egyremegy. A szó vagy írás útján elkövetett rágalmazást egyformán büntetik. Ugyanilyen egyenlő elbírálásban részesül az ország semlegességének veszélyeztetése, a hűtlenség, a társadalmi rend, az erkölcsiség megsértése stb., akár sajtó útján, akár más módon követték el.

Bizonyos, hogy az újságíró hivatkozhatik arra, hogy a közérdeket akarta szolgálni s ez a védekezés olykor el is fogadtatik. Azonban a németalföldi törvények nem ismerik az újságírók hivatásbeli mérlegelési jogát.

A városok időnként megkísérelték, hogy a sajtó szabadságát a lapok terjesztése ellen kiadott rendeletekkel korlátozzák. Azonban a holland legfelsőbb bíróság az alkotmány 7-ik §-ára hivatkozva minden alkalommal megsemmisítette az új rendeleteket.

Az újságírók kellő felkészültsége érdekében szervezetük belátta, hogy az újságírókat a művelt társadalmi osztályokból kell venniök. Minimális képzettségnek a középiskola elvégzését tekintik.

Arra, hogy az újságírásra hivatásos és szakszerű újságírók képeztessenek — mintegy szakiskolában —, a hollandok nem vetnek súlyt, inkább a széleskörű általános ismereteket, a jó nevelést és a nagyobb műveltséget kívánják meg, míg a mesterség legjobb iskolájának magát a szerkesztőséget tartják.

Az elmúlt tanévben képesítették az utrechti állami egyetemen az első újságíró-magántanárt *W. N. van der Hout* személyében. Előadásait meg is kezdte Publicitätslehre címen. Mintegy 60 főnyi hallgatósága között voltak már hivatásos újságírók is, de többnyire jogász, irodalomtörténész, egyetemi hallgatók, gyarmati államhivatalnok s néhány történész. Az első semester szép sikerrel végződött.[1]

A nagy lapok főmunkatársainak társadalmi pozíciója elég kedvezőnek mondható. Fizetésük ugyan nem magas (melyik intellektuális körben az?), de azért nem kevesebb, mint egy magasabb állami hivatalnoké. Legújabban kollektív munkaszerződési javaslatról tárgyalnak, mely az újságírók pozícióját biztosítani célozná. Fizetési alapul

[1] Van der Hout előadásait végtelenül érdekes nemzetközi újsággyűjteményének bemutatásával illusztrálta.

már most is a kiadók és újságírók egyesülete által megállapított minimális összeg szolgál. Egy elsőrendű biztosítótársasággal kötött szerződés alapján a nyugdíj is biztosítva van (az özvegyi nyugdíj-ellátást most akarják rendezni).

A holland újságíró sokkal kevesebb kedvezményt élvez, mint külföldi kollégái. A vasutakon pl. nincsen sem ingyen, sem félárú jegye. És számos nagy lap még a kritikusoknak küldött színházi és hang verseny-ingyen jegyet sem fogadja el, hanem ugyanannyiért, mint más, maga váltja meg, hogy szabad véleménymondásában feszélyezve se legyen. *Hettyey Vilma.*

NŐK AZ 1790-ES ÉVEK KÖZÉLETÉBEN.

1790-ben nagy lidércnyomás alól szabadult fel a nemzet, meghalt a fanatikus, vaskezű II. József és elérkezettnek látszott az idő, hogy a nemesség visszaállítsa jogaiba a régi alkotmányt és biztosítsa a régi kiváltságokat. Közel nyolcvanéves tespedés után felserken a nemzet, bekövetkezik a hirtelen szellemi fellendülés és mindazok az eszmeáramlatok, melyek az elmúlt hosszú idő alatt nyugaton egymás után keletkeztek és enyésztek, egyszerre csőstül szakadnak a magyar földre. A magyar rendi alkotmány, a nemesi privilégiumok gondolatvilága keveredik a francia forradalomével — konzervatív, nacionalista, újító, kozmopolita ideák szédületes ellentétekben szövetkezve gomolyognak — ami pedig az asszonyok dolgát illeti, a galantéria, a rouéria és a romantika szelleme majdnem egyszerre éri el a magyar középosztály zömét, válogathat ki-ki, amint az természetének megfelel.

Az 1790-es nagy felbuzdulásban a nők erősen résztvesznek és mikor a magyarság dokumentálására nem kell egyéb, mint magyar ruha, ezt ők is szívesen felveszik mi több, a bandéristák katonaruhájának motívumait használják fel ruháikhoz.[1]

«Hogyha rövid mentét vészen a testére,
Kótsagtollas bársonytsákót tesz fejére,
Karmazsin tsizmát húz lába gyengéjére:
Bellónát, Amazont látsz nézvén képére.»

A költők ezért egekig magasztalják őket.

«Ditsőség Oszlopa néktek emeltessen,
Arra Ti Nevetek mind kimetszettessen,
Borostyánkoszorú telikbe tétessen,
Fámától Nevetek Égig hirdettessen.»[2]

[1] Szirmay azt állítván, hogy az amazonok (ám asszony!) is magyarok voltak, azzal bizonyít, hogy: «Insunt adhuc hodie militares hi igniculi animis foeminarum Hungaricarum. Anno 1790. virilem chlamydem, tunicam, pileum gestabant:

«Alul papucs, szoknya, felül Csákó, dolmány,
Azt gondolnád fiú! Nézzed: egy szép leány».
Hungaria in Parabolis. 1807. Buda. 5 1.

[2] Gvadányi: A nemes Magyar Dámákhoz és Kis Asszonyokhoz szolló versek. Pozsony. Weber. 1790. (Névtelenül jelent meg.)

Örömkönnyeket sírnak a derék honfiak, mikor a magyar hölgyeket magyar ruhában látják és remélhetik, hogy azok nemsokára magyarul is meg fognak tanulni. Az asszonyok lelkesedése valóban felér a férfiakéval és ebben a naiv mozgalomban, mely a külsőségekre vetette a súlyt, úgy látszott, hogy a nők résztvétele ép annyit ér, mint a férfiaké. A nemzet jobbjai azon buzogtak, hogy a Mária Terézia által elidegenített szép nemet visszahódítsák a nemzeti viselet, magyar nyelv, magyar szellem ügye mellé és mikor általánossá lett a nők állásfoglalásának fontosságában való hit, ezáltal emelkedett az egész női nem tekintélye. Azokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket a francia nő kétszáz év alatt lassankint szerzett meg és amelyeket nálunk csak egyesek ajánlgattak, kívángattak a század közepe óta, mindezeket a magyar nő úgyszólván egy csapásra kapja meg a kilencvenes években.

A nagy nemzeti felbuzdulás hevében, már magában 1790-ben egymás után három névtelen röpirat jelenik meg, melyek a nőknek a közéletben való részvétele felé egyengetik az utat.

Az elsőt, melynek címe: «A magyar anyáknak az országgyűlésre egybe-gyűlt Ország Nagyjai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések»,[1] Bárány Péternek tulajdonítja a hagyomány.

A kérés tárgya, hogy bocsássák be a nőket az országgyűlés karzatára, engedjék meg, hogy ők is meghallgathassák a tanácskozásokat.

A kis röpirat jeligéje: «Une femme etoit capable d'inspirer de grandes choses a son Roi». Tartalma az a kérés, hogy amint az anglus dámák jelen lehetnek az angol parlamentben, úgy a magyar férfiak is, kik szeretik alkotmányukat az angolhoz hasonlítani, szabjanak ki a «Haza boldogságának templomában egy hellyet, de tsak eléggé poltzosan» a magyar asszonyok számára. A kérést — a korra jellemző módon — azzal okolja meg, hogyha a nők többet fognak érteni az ország dolgához, akkor bennünk több gyönyörűséget fognak találni a férfiak. Ha egyebet nem, mindenesetre szívből kacaghatnak majd az asszonyoknak az ország dolgában tett helytelen ítéletein. Majd merészen azt állítják az asszonyok, hogy a magyar szabadság az ő kezükben van. Nagy hatalmuk van nékik mint asszonyoknak, anyáknak, feleségeknek; sok mindenre rávehetik férjeiket, fiaikat; rabokká vagy szabadokká, nevelhetik őket. A nemzeti nyelv sorsa is az asszonyok kezében van, úgy, mint a nemzeti kultúráé. A nagy nőuralkodók példája mutatja, hogy asszony is érthet az ország dolgához, az orvostudomány pedig azt bizonyítja, hogy a női elmének vannak a férfi elmétől eltérő, de nagyon értékes tulajdon-

[1] Név és a megjelenés helye nélkül. 1790. 24 oldal.

ságai, melyeket az ország érdekében lehetne felhasználni. Viszont ha az asszonyt eltiltják a komoly gondolatoktól, akkor teljességgel a hiábavalóságokkal, módival törődésre adja magát, idegen divatot majmol és gyökerében rontja meg a nemzetet. Mindez másképpen lenne, ha az asszonyok is bejuthatnának arra a helyre, ahol minden a haza boldogsága és szabadsága körül forog.

Ez a röpirat egy évvel később németül is megjelent, a német hölgyeknek ajánlva, de hihető, hogy inkább a magyarul nem értő magyar hölgyek használatára.[1]

A következő röpirat szerzője állítólag Pálóczi Horváth Ádám. Címe: «A magyar asszonyok prókátora a' Budán összegyűlt Rendekhez». Ez a röpirat is azt kéri, hogy a nők a tanácskozásokban hallgatólag jelen lehessenek. A megokolásban azonban továbbmegy Bárány Péternél. Igaz, mondja, hogy a nők közül nem kerültek ki világrengető géniuszok, de elegendő ok-e ez arra, hogy őket a Férjfiak a Polgári igazgatóságból kitagadják? Ha egy királyné koronát viselhet, 's jól is igazgathat; nem látom által, miért ne igazgathatna jól, 's ne viselhetne mind a' Törvényes, mind a' polgári igazgatásban hivatalokat a' koronán alól is: holott ott szemmel látás, 's első fül után igazgatna, nem úgy, mint néha eddig. «Mindazonáltal jelenleg nem a «Törvény-tévő s Polgári Társaság igazgató székekhez» akarja ültetni szerző a nőket, csak azt kéri, hogy a nyilvános gyűléseken hallgatólag jelen lehessenek, mert ez a nemzet javára lesz. Értsenek az asszonyok a magasabb kérdésekhez is: könnyebb az éles, kitsinosított elméjű Asszony gyermekéből a' nevelés által nagy embert faragni, mint a' tsupa botból Merkuriust.» A tanácskozások hallgatásának végül az a haszna is lesz, hogy az asszonyok rákapnak a magyar nyelvre.[2]

Mindezekre válaszol a férfiak nevében a harmadik névtelen röpirat. Valószínűleg ez is Pálóczi Horváth műve.[3]

A férfiak az asszonyok szemére hányják, hogy nagyon messze kerültek nagyanyáik nemes hagyományaitól. Elpuhultak, idegen szokásokat vettek fel, végül mindezt a férfiakkal megkedveltették.

[1] Der Ungarischen Mutter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und Ungarische Väter gestellte demüthige Bitte, — aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt und den Deutschen Damen gewidmet. Gedruckt im Römischen Reich. 1791.

[2] A magyar Asszonyok Prókátora a Budán öszvegyűlt Rendekhez. 1790. Név és a megjelenés helye nélkül. Az írást Budáról keltezte a Javalló. 16-od rét. 16 oldal.

[3] A Férfiak Felelete az Asszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó volna az Asszonyokat is a közönséges Gyülekezetekbe bé-botsátani. 1790. Név és a megjelenés helye nélkül. Budáról keltezve. 16-od rét. 16 oldal.

A férfiak kedvezésével visszaéltek és magokat «a Férj fiúi méltóságon fellyül» emelték. Most megérdemelnék, hogy a férfiak ne teljesítsék kérésüket, de azok mégis megteszik, bizonyos feltételek alatt bebocsátják őket az országgyűlés tanácskozásainak hallgatására. Az első feltétel: «A Férj fiak elsőségét meg-ismérjétek; őket ennél mint eddig jobban betsüljétek, és azt, hogy a' Férjfi, a' szó 's beszéd közt való betsületadást tőletek nem kívánja; nem idegen módira, nem a' Házassági rendtartás Törvényjére, hanem arra magyarázzátok, hogy jó Barátoknak vall benneteket». A további feltételek, hogy az asszonyok tanuljanak magyarul, hordják a nemzeti viseletet, szoptassák maguk gyermekeiket és viselkedjenek méltóan a gyülekezetben.

Hogy az asszonyi rend befolyása Magyarországon a kilencvenes években már politikai szempontból is számba vehető volt, azt bizonyítja Balassa Ferenc gróf horvát-dalmát bánnak 1793-ban a királyhoz intézett emlékirata, melynek fogalmazványa a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Balassa-levéltárban van. Balassa azt javasolja, hogy alapítson a király női rendjelet, mely körülbelül úgy viszonylanék a csillagkeresztes rendhez, mint a Szent István-rend az aranygyapjas rendhez. Az alapgondolat az, hogy Magyarországon a nők befolyása igen nagy és a középnemességre, különösen a protestánsokra azzal lehetne feltűnés nélkül és legbiztosabban hatni, ha sikerülne a nőket az udvarhoz csatolni.[1] Jóllehet, ez az elgondolás csak terv maradt, mégis jelentős dokumentum.

Az idő szelleme szól Herepei János vízaknai pap szavaiból, aki egyes előkelő hölgyek felett tartott gyászbeszédekben mondja el a nőkérdésről vallott nézeteit. Ezek összefoglalása: «Az Asszonyoknak Jussai», melyeket Teleki Polyxéna temetése alkalmából fejt ki.[2] Előadását így vezeti be:

. . . «midőn én Teleki Polyxénáról gondolkodom, egyfelől az asszonyi nemhez való tisztelet, mely olyanokat tud előállítani, mint ő, másfelől az a meggyőződés, hogyha a Férj fiak másképpen bánnának ezzel a nemmel — többek állnának elő olyanok, mint ő — foglalja el egész lelkemet». Ezért szól az asszonyok sérelmeiről és jussairól. Igaz ugyan, hogy «az Asszonyoknak sérelmei ollyanok, mint a beteg szem, melyet dörgölni veszedelmes», mégis szóvá kell őket tenni. A nők első jussa a jó nevelés, melyet eddig megtagadtak tőlük. Második jussa «a' volna, hogy már ő is a közönséges hivatalokra felvétessék». Jelenleg a férfiak az asszonyokat úgy tartják, hogy azoknak más dolguk nincs, mint legfeljebb a konyha körüli, azontúl csak kártya és léhaskodás. «A asszonyok a társaságban olyanok, mint a

[1] Egy női rendjel tervezete II. Ferenc korában. Turul, 1908. évf.
[2] Herepei János: Az Asszonynak Jussai: Kolozsvárott, 1799.

számvetésben a tzifrák (nullák), magokra semmit és tsak akkor jelentenek valamit, midőn valamely férjfi után ragasztatnak. A törvény-tévő hatalmat a férj fiak egészen magoknak vették és kénszerítik az asszonyokat olyan törvényeknek engedelmeskedni — melyekben azok soha is meg nem egyeztetnek — és minekutána minden rendeléseket megtettek volna arra, hogy az Amazonok régi ideje soha többé elé ne kerüljön, mint az a praeceptor, aki megkíványa tanítványától, hogy a verést megköszönnye és a korbátsot megtsókolja, úgy bánnak már az asszonyokkal, azt kívánnyák hozzájok való viselkedéseknek jutalmául, hogy szeressék őket. Minden lehetséges utakat elkövetnek, hogy őket részekre hajtsák — azt mondják, hogy ő nállok nélkül boldogok nem lehetnek, s azonban ha boldogíttatnak tőllök, letsúfolják érte — azt mondják, hogy erőtlen Nem.»

Bíráskodásra, katonáskodásra valóban nem alkalmasak a nők. De mennyi más pálya nyílhatna számukra! A régi kereszténynek is voltak diakonisszáik. A nők tanulhatnának filozófiát, orvosi mesterséget, dolgozhatnának ők is és akkor «nemtsak kenyérért és oltalomért mennének férjhez, akkor érdemesebb tárgyak feküvén előttük, elhagynák ezeket a sok apróságokat, mellyekkel most tsak szükségből bíbelődnek és az ő caracterek abban a mértékben nemesednék, amelyben munkálkodó sphaerájok szélesednék».

Vannak az asszonynak jussai házában és házasságában is. A házasságban az eddigi «rántzos szokás» szerint lelke tehetségei közül csak a béketűrést és engedelmességet gyakorolhatta. Pedig az asszonynak jussa van a házasságban a barátságra. A barátság fundamentuma a tisztelet, midőn a feleség ezt kéri, azt óhajtja, hogy ő ne legyen urának se szolgálója, se játékszere. «A Barátság vagy egyenlőkre talál, vagy egyenlőket tsinál.» A férj hatalma a nő felett ne legyen nyomasztó — kis dolgokban engedjen neki, nagy dolgokban pedig «minden nemre való tekintet nélkül, tsakugyan az okosabbnak értelme álljon meg.»

A jussokkal szemben vannak a nőknek kötelességei is, mondja Herepei, szüntessék meg testüknek, szervezetüknek mesterséges gyengítését, puhítását, edzzék magukat, hogy emberi életet élhessenek, lelküket pedig tökéletesítsék az ál-műveltség helyett igazi tudománnyal.[1]

Egy másik szép beszédében ismét azt fejtegeti Herepei, hogy a nőt Isten nem a férfi kedvéért, hanem az örökkévalóságért teremtette. Amit pedig az asszonyok haladásának ellenségeire mond, az ma is igaz: «Szeretett Híveim, a köznép bizonyos tekintetben ollyan

[1] Herepei id. m. 35—56. 1.

mint az erdőben levő fák. Rikoltsd közöttük a legnagyobb igazságtalanságot, s hűségesen visszahangozzák azt néked; és váljon az assszonyokkal tsúfolódó nem a köznép közzé tartozik-e, ha szinte bársonyba öltözik vagy Katedrába áll is.»[1]

A problémák lényegét sajnos kevesen tudták úgy megfogni és szívós következetességgel képviselni a helyes álláspontot éveken át, mint Herepei. Az 1790-es felbuzdulás inkább külsőségekben éli ki magát. A társadalmi struktúra kérdéseinél népszerűbb volt a magyar viselete; elsősorban a ruha érdekelte az egész nemzetet. A németeket üldözték, bosszantották; az idegen ruhában járókat gyalázták; volt muzsika, ágyúlövések, szónoklatok, de a nemzet igazi létérdekeit nagyon kevesen látták és azokon a nagy felbuzdulás édeskeveset segített. A német ruhák, iparcikkek importja ekkor már közel egy század óta ölte a magyar ipart, ha legalább ezen a bajon segített volna 1790, az nagy szó lett volna. De a banderisták párducbőrei Lipcsében festett borjúbőrök voltak; a hölgyek magyaros pompájához, úgy mint a férfiak ruhájához szükséges rengeteg anyag — aranysujtás, zsinór —mind Bécsből jött és a bécsi kalmárok dicsekedtek — mondja a kor egy jámbor magyar krónikása, — hogy csak posztóért, paszomántért többet adott nekik Magyarország hatmilliónál.[2] A némettől való szabadulás nagy ünnepeire azután lerándultak Bécsből néhány hétre azok a «cifra bécsi személyek» is, akik a banderistákat és egyéb nemes ifjakat szabadítgatták pénzüktől és egészségüktől.[3]

A nemzeti eszme nevében végbevitt pazarlás után a magyar ruha elkopott, a gyöngyös párta és fejkötő elszakadt, a magyar könyv a polcra került, a nagy láng lelohadt, az asszonyok visszatértek régi életmódjukhoz.

Valamivel több kézzelfogható eredménnyel szerepeltek a nők a szellemi életben és az irodalomban.

Mikor a század vége felé munkálkodni kezdtek első írónőink, egyrészről mértéktelen dicséretben, másrészről rosszakaratú gáncsban volt részük. Egyes férfi írók és hívatlan kritikusok a gúny és rágalom fegyverével próbálták a nőket lehetetlenné tenni, majd mintegy a megsértett világrend nevében küldték vissza őket a rokkához és főzőkanálhoz. Mások védelmükre keltek és az írónők egyre szaporodó serege bizonyította, hogy a tollforgatás mégsem férfiprivilégium. A tételt később úgy fogalmazták, hogyha a nő tud is

[1] Herepei János: Azok a pontok, melyekből az asszonyokat nézni és megítélni kell. Halotti beszéd Bánfi Klára felett. Kolozsvár. 1805.

[2] Keresztesi József naplója. Pest, 1868. Ráth. 258—259. 1.

[3] U. o. és Gvadányi: Országgyűlésnek Satyrico-Critice való leírása.

írni és ha ez nem is bűn, szép és nagy dolgokat alkotni sohasem fog. Ilyen formában a téma kedves vitatárgya maradt az egész XIX. századnak, azonban azt a kérdést, hogy nő egyáltalán lehet írónő vagy sem és hogy az írás ellenkezik-e a női tisztességgel és jó erkölccsel, vagy nem, ezt a kérdést eldöntötte már nálunk is a felvilágosodás kora.

Bod Péter az ő Magyar Athenásába, mely a magyar tudósok és írók első seregszemléje volt, már felvette négy magyar asszony nevét, ezek pedig voltak: Bethlen Kata, Dániel Polyxéna, Lorántfi Zsuzsanna és Petrőczi Kata Szidónia. Ezek felemlítését műve előszavában külön védi és magyarázza; például akarja állítani e tudós nőket más nők elé, hogy azok se szegy éljék a tudományt. «Más országokban a tudós Asszonyok nem olly ritkák, mint a Fekete Hattyúk vagy a Fejér Tsókák, akik a tudós Férjfiak között előszámláltatnak s ditsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő meg-megemlítetik, hogy másoknak légyen jó Példa a követésre s a tudományt azoknak Példájukkal ne szégyenljék, nem illő hogy amiatt senkinek illetlen vádja vagy Ítélete alá essen»[1] Szembeszáll azokkal, akik panaszkodnak, hogy Erdélyben sok asszony, félretévén az orsót, gusalyat, Bibliát olvas és dicséri a kegyes, tudományos asszonyokat.[2]

A század második felében már nem volt ritkaság a Bod Péteréhez hasonló felfogás. Bessenyeiék szemében nyereség volt minden tollforgató ember s természetes, hogy harsány hozsannával fogadtak minden írástudó asszonyszemélyt is. Ányos például mint Pallas unokáját dicsőíti azt a Sauer Jozefa nevű hölgyet, ki Erdélyben németről magyarra fordított egy könyvet, melyben «élet-törvényt szab a nagy természetben».[3]

Feltűnő, hogy míg Franciaországban a nemzet legelőkelőbb hölgyei foglalkoznak az irodalommal, Németországban pedig az írók feleségei jelennek meg először lanttal a kezükben, minálunk egyszerű iparosasszonyok nyitják meg a magyar költőnők sorát. Molnár Borbála varrással keresi kenyerét, Nemes Fábián Julianna pedig főkötőket készít, lévén nemes Bédi István csizmadia hites felesége. Gróf Gvadányi, aki nagy tisztelője a verselő Minerváknak, barátságosan levelez mindkét asszonnyal és azután kiadja ezeket a levelezéseket, ország-világ csodálatára és lelkesedésére.[4]

Az előkelő hölgyek között akadnak, akik valóban magas műveltséget szereznek; ilyen például Berényi Erzsébet, Zichy Miklós gróf özvegye, ki 1778-ban, 63 éves korában tanult meg görögül és kiválóan

[1] Bod Péter: Magyar Athenas. 1766. Előszó.

[2] U. o. 164. 1.

[3] Ányos Pál Munkái. 112. 1.

[4] Gróf Gvadányi József Verses Levelezése nemes Fábián Juliannával. Pozsony, 1798.

gazdag könyvtárat gyűjtött. Akad olyan dáma is, aki tollat forgat, ügyes verseket ír, csakhogy németül és franciául, mint például Orczy Zsuzsanna bárónő, a költő Orczy 1740-ben született leánya, aki korán férjhez ment és nagyszámú gyermeket hagyván hátra, 39 éves korában meghalt.[1]

Artner Teréz, egy magasrangú katonatiszt leánya, Magyarországon született és itt töltötte élete nagy részét, verseit azonban németül írta. Életrajzírója elmondja, hogy írói tehetségét anyja nem nézte jószemmel, mert féltette tőle leánya női hivatását és ő maga is igyekezett azt titkolni, «um nicht in den Ruf eines gelehrten Frauenzimmers zu geraten, der in Ungarn noch weit zweideutiger ist als sonst irgendwo».[1] Versei 1800-ban Theone álnév alatt jelentek meg Jenában «Feldblumen auf Ungarns Fluren» cím alatt.[2]

A főrangú hölgyek idegenkednek a magyar nyelven való írástól és ha a század elején kerültek ki közülük magyar írónők, most már nem találunk ilyent. De akadnak, akik legalább pártfogásukba veszik a vergődő, küzködő fiatal irodalmat, itt-ott segélyezik a szegény írókat. Ezeknek a nemes patrónáknak sorából való volt p. o. Ürményi Józsefné, Komjáthi Anna.[3]

Kármán korában már sok az országban a literatura esztimáló asszonyság». Ilyenekként voltak ismeretesek Kubinyi Károlyné, Ragályi Józsefné, Gróf Teleki Mihályné, Szilassy József né. A szegény, árva magyar irodalom roppant hálával hízelegte körül azokat a dámákat, akik magyar könyvet vettek és olvastak. Nagy eset volt, mikor egy Hohenlohe herceg felesége, Reviczky Judit, magyar könyveket küldetett magának Németországba. De francia mintára megalakult már egy irodalmi szalon is Podmaniczky Anna Máriának, Beleznay Miklós özvegyének pilisi kastélyában és ennek a szalonnak éltető napja, központja épen Kármán volt.[4] Itt gyűlt össze az az úri magyar társaság, mely 1790 körül a magyar nyelv és irodalom ügyéért buzgott, hanem az idetartozó hölgyek közül írónő nem került ki.

E korbeli költőnőink közül a legjelentékenyebb Molnár Borbála, kivel irodalomtörténetünk kissé mostohául bánt. A maga korában országos híresség volt, kinek barátságát nagy urak és dámák keresték; verses leveleiért Gvadányi magyar Minervának nevezi, Kazinczy és más neves írók dicsérték, magasztalták, névnapját egyes költői körök örömünneppé avatták stb. Lehet, hogy ennek a mérték-

[1] Vay: Régi Magyar Társasélet. I. 77—78. 1.

[2] Annalen der Litteratur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume. 1811. April. 104. 1.

[3] Kulini-Sárváry: Magyar Hölgyek Életrajza. Debrecen, 1861.

[4] Vay: Régi Magyar Társasélet. I. 152—162. 1.

telén dicsőítésnek reakciója volt a későbbi lekicsinylés. Poézisét ma ép oly kevéssé élvezhetjük, mint kora férfi költőiét, a maga korában azonban ráillett Gvadányi jellemzése:

«Tüzes gondolatok, sebes ész, friss elme,
Minden verselőnek legfőbb segedelme,
E tulajdonságok nemeivel te bírsz,
Mert mikor versezel, eleven képet írsz».[1]

A nőkérdés szempontjából Molnár Borbála legjelentősebb munkája az Újfalvi Krisztinával, Máté Jánosnéval, folytatott levelezése a két nem hibái és érdemei felől.[2] Újfalvy Krisztina 1796-ban kelt első levelében veti fel a nem érdektelen témát, melyet azután számos levélben fejtegetnek. Máténé vádolja a férfiakat azzal, hogy a nőket tudatlanságban tartják, elnyomják és arra kényszerítik, hogy a férfiak által hozott törvény szerint éljenek. Molnár Borbála védelmébe veszi a férfiakat és az asszonyokat magukat okolja minden bajukért. Mint emberi dokumentumot is érdemes kézbe venni ezt a régi könyvet, melyben Máténé megvallja, hogy egy férfi miatt haragszik az egész nemre, viszont Borbála is közli, hogy egy férfi miatt, rég megholt kedvese miatt védi valamennyit. Vége felé a két ellenkező természetű asszony vitája érezhetően élessé válik. Újfalvy Krisztina forradalmár lélek, ki az egész fennálló rend ellen lázadozik és bár vallásos a maga módja szerint, mégsem tudja elhinni, hogy a nő alárendeltsége Isten akaratából való lenne. «Lehetetlen, hogy a nyájas természet. . . két egyforma Nemes teremtések közül egyiket a másiknak rabjává rendelte volna; ezt tsak a kevélység találta fel, és az erő tulajdonította magának.»[3] A Biblia tekintélye nem lehet döntő az ilyen kérdésben, a Bibliát férfiak írták férfiak számára. Az asszonyok, igaz, hogy tele vannak hibával, de ezért a férfiak felelősek, mert náluk lévén a hatalom, nőiket ilyenné formálták. Ha a férfiak «urai nem lehettek a teremtésnek, hogy minden asszonyt olyan ragyogó szépséggel állítsanak elé, melynek örökös tűzzel áldozhassanak és az ostobaságnak ezen csillagos férfihangja soha le ne kopjon: Hát az Ország törvényeinek némely haszontalan cikkelyei költséges disputálása mellett okoskodnának egy olyan leánynevelő módról, mely által mind hívséges szeretőt, boldogító feleséget, s jó anyát nyerhetnének, s ne lenne tele minden szeglet az ezeknek fogyatkozásokat terhesen nyögő keserves szenvedésekkel».[4] De lázad Máténé a fennálló erkölcs

[1] Időtöltés. 190. 1.

[2] Barátsági Vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonynak a két Nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései. Kolozsvárott, 1804.

[3] U. o. 29. 1.

[4] Barátsági vetélkedés. 31. 1.

ellen is és gonoszul kérdezi a férfitörvényt dicsőítő Molnár Borbálától, hogy őnéki szabad volt-e kedvesét szeretni a «kedves Férj fiai által hozott törvény szerént, rninekutánna bátor az erőszak Férjhez békózta».[1] Nem szeretnie lehetetlen volt — feleli Borbála — de megtehette és meg is tette, hogy nem látta többé kedvesét és nem is levelezett vele. Újfalvy Krisztina ismét csípősen feleli, hogy azt nem tudja elhinni, mert nem teheti fel barátnéjától, hogy azért, hogy erényében büszkélkedhessek, saját szívét-lelkét megölte volna. Nem a dicsőség kedvéért *tette* — feleli Borbála — de azért, mert két rémítő mélység közül a kisebbiket választotta.[2]

Újfalvi Krisztina megelőzte korát, alkalmasint még a mai életformák között sem lenne otthon. Nagyon tehetséges és Molnár Borbálával szemben megvan benne a mélyebb műveltségű szabad elme természetes fölénye. Lázongó, lángoló, utat, igazságot kereső, meghasonlott lélek, ki boldogtalanságát a dolgok rossz rendjének tulajdonította és kit haláláig furcsa különcnek tartottak.

Molnár Borbála ezzel szemben ritka kiegyensúlyozott lélek; földönjáró, józan, gyakorlatias természet, aki szerint alapjában véve minden jól van úgy, ahogy van, és aki saját boldogtalanságát egyéni szerencsétlenségnek tartja. A férfiak elsőbbségét feltétlenül elismeri, a vagyont és rangot roppantul becsüli, konzervatív és tekintélytisztelő. Legfőbb jónak azt a tudatot tartja, hogy az ember mindig megtette kötelességét. A szerelmet távoltartja magától s szeretetéről e szép sorokat írja:

«Tüzesen szeretek, de oly szeretettel,
Amely munkálkodik jó cselekedettel,
Szeretetem magát mindenhez intézi,
Isten dicsőségét s mások javát nézi».[3]

Költészetének ez a konzervatív alaphangja teszi érthetővé, hogy miért karolták fel annyira kora előkelő emberei, miért nyomatták ki az ő verseit saját költségükön, miért gondoskodtak róla, miért ünnepelték olyan szívből és azt is, hogy miért fordultak el tőle a rákövetkező romantikus és forradalmár kor emberei. Rossznéven vették ettől a vagyontalan, háromgyermekes anyától, hogy józan élelmességgel pénzt csinált a verseiből.

Csendben munkálkodott a kor egyik legkiválóbb asszonya, Brunsvik Teréz grófnő. Nálunk többnyire csak úgy ismerik, mint

[1] Id. m. 32. 1.

[2] Id. m. 70. 1.

[3] Fő Strázsa-mester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései. Pozsony. Weber. 1797. 20. l.

Beethowen «halhatatlan kedvesét» és a magyar kisdedóvás megalapítóját, pedig ő lélekben már a magyar nőmozgalom egyik előharcosa is volt. «A kisdedóvás csirájából kifejlesztve akarom átalakítani a honi nőnevelést» — írta Beniczky Pálnénak.[1] És ha ő nem is jutott túl az első lépésen, könnyű sejteni, hogy az ő eszméi inspirálták később unokahúgát, gróf Teleki Blankát, aki a magyar nőnevelés nagy úttörője és vértanúja lett.

Brunsvik Teréz meg akarta írni a magyar nők történetét és művének terve, beosztása megvan eddig, sajnos, kiadatlan kéziratai között.[2] E tervét sem tudta valóra váltani. Az ő sorsa még nehéz volt, de a század utolsó éveiben a szellemi élet vezérei már keresve-keresik a művelt magyar nőket és hiányukat az egyetemes magyar kultúra hiányosságának érzik.

Kisfaludy Sándor egy 1796-ban francia fogságból írt levelében panaszolja, hogy milyen kevés nálunk a művelt nő, az a kevés pedig, aki van, elbízza magát. Bezzeg másképen van ez Franciaországban. «Itt az asszonyok, leányok a férfiakkal egyformán szeretik és űzik a széptudományokat és mesterségeket; tudnak érezni, gondolkodni és ítélni; s ezt pedig nemcsak egy, kettő, hanem valamennyien, akik nem kénytelenek kezek munkája után élni; mert itten a jó nevelésnek «főbb cikkelye» a léleknek, szívnek, elménck formálása. Azért termett Franciaországban egy Ninon Lenclos, egy Dacier, egy Deshouliers, egy Scudéry, egy Montfort, egy Vallier, egy Maintenon, akik az egész asszonyi nemet bámulásukra ragadták, — bár követésükre is édesgethették volna! — Mi nálunk, ha egy leány egy pár Románt olvasott és az embernek tudtára tudja adni, hogy akkor érezni és gondolkodni tudott, kenteiének vagyunk őt a nagy fogyatkozás miatt szép léleknek mondani, mert inter vaccas bos est abbas. — Szegedy Rózsi, akinek barátságát meg akarom magamnak szerezni, akármibe teljék, valóságos Phenix hazánkban, valamint az Adamovitsné is Kőszegen. — Mondj még egyet, ha ismersz és én örülni fogok. — Innen jön ez minállunk, hogy az olyan leányokat, mint Szegedy Rózsi (bátran olvashatod neki ezt a tzikkelyt, vagy ha sorsomról valamit tudni méltóztatik, az egész gyűjteményét a külföldön írott leveleimnek) példának okáért nem tanácsos vagy éppen veszedelmes feleségül venni, mert elbízván magokat a lélek ily drága és mi nálunk oly ritka kincsének bírásában, büszkeségek és vágyakodások, ezen közönséges, eredeti gyengeségei az asszonyi nemnek őket annyira viszik, hogy nemcsak csendes, példás asszonyok, nemcsak jámbor, jó, gyenge,

[1] Br. Vay Sándor: Régi nemes urak, úrasszonyok. 279. 1.

[2] Dr. Czeke Marianne szíves szóbeli közlése, a nála kiadás alatt levő kéziratok alapján.

igaz anyák nem lesznek; hanem még férjeiken is (akik mégis csak gondviselői, ha urai nem is a famíliának) ki akarnak kapni. Sőt még ez sem elég: despotizálni és tyrannizálni akarják őket; kivált ha ezen boldogtalan férj nekielkenem bírja ezt a kincset oly mértékben. Nem úgy van ez itt Franciaországban; ez a drága kincs itt közönséges lévén, nem tsábítja őket arra, hogy visszaéljenek vele; hanem ditsőséges vetélkedést támasztván közöttök, azt munkálja, hogy ők kellemeik által a szerelmet, Hyment és az egész emberi társaságot boldogitjáb).[1]

Kisfaludy törekvése «a magyar ifjúságnak, s főképpen a nőnemnek kebelében s agyában magyar hazai és nemzeti érzést és gondolkozást szívre és elmére hatva s mellette képekkel festve, és regélve gerjeszteni, a nőnemet tartván a nemzet jelen vagy jövendő nevelő- és képző annyának».[2]

Az irodalom és különösen a szépirodalom olvasóközönsége a századforduló körül már egyre erősebben női közönség kezd lenni és ezt észre kell venniök az újságíróknak is. Mikor Kultsár István megindítja a «Hazai Tudósítások»-at, ígéri, hogy különös tekintettel lesz a hölgyközönség igényeire. «A Nők, Anyák, Asszonyok azon nemes részét teszik emberi nemünknek, melytől vesszük eredetünket és első neveltetésünket. Ezekről elfelejtkeznünk tsak azért is vétek volna; mivel az ő felemelkedésük egyszersmind az emberi nemnek valóságos megnemesítése.» [3]

Az írónők ügyét nagy lépéssel vitte előbbre a század egyik késői gyermeke, az 1795-ben született Dukai Takách Judit. Ez a fiatal írónő már nem volt nyomorgó iparosasszony, hanem tekintélyes dunántúli famíliából való nagyon szép és művelt fiatal leány, Berzsenyi Dániel unokahúga. ő volt az úri rend első hivatásos és magyarul író költőnője.[4]

«Ha valaki, Judit kétszeresen élesztője s úttörője nemzeti szellemünknek, hisz akkor szegődött a hazaszeretet vesztaszűzévé, amikor haldoklott a nemzeti szellem, amikor «romlásnak indult hajdan erős magyar» — írja biográfusa. Igaz, hogy Dukai Takách Juditnak[4] sem volt egészen könnyű a sorsa, irigyei sokat zaklatták és szidták azért, hogy nő létére férfiakhoz illő dolgokkal foglalkozik. Ámde ezért kárpótolta őt és elégtételt adott neki az az ünneplés, melyben Keszthelyen a helikoni ünnepek alkalmával részesült és az az erkölcsi támogatás, melyben az akkori magyar irodalom legjobbjai részesítették. Kazinczy így írt neki:

[1] Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja Angyal Dávid. VII. kötet. 339—340- 1.

[2] Kisfaludy Sándor önéletrajza. U. o. 399- 1-

[3] Hazai Tudósítások. 1806. Bevezetés.

[4] Vadász Norbert: Dukai Takách Judith élete és munkái. Budapest. 1909,

«Ne rettegje kisasszony azt a vádat, hogy amely leány verset ír, nem lehet jó asszonya a háznak; így ítél a közönséges ember.»[1]

Ekkor már igaz kezdett lenni az, amit Molnár Borbála írt volt a férfiakról:

«Bár némelyek szóval ellenünk perelnek,
De az értelmesek mellettünk felkelnek.»[2]

A férfiak lelkében lassan végbemegy a nagy változás: elismerik a nők jogát a szellemi élethez. A középnemesség körében még sokan vannak ugyan, akik jobban szeretik, ha a nő műveletlen; ez valamelyes jóleső biztonság érzését keltette a férjekben, ahogy manapság a városi háziasszonyok szívesen tartják a műveletlen falusi cselédet és sok ügyetlenséget elnéznek neki, mert igénytelen és kihasználható.

Még a régi patriarkális felfogás jellemzi Berzsenyi leírását feleségéről, melyet egy, Kazinczyhoz intézett levelében ad: «A mi feleségemet illeti, középszerű mindenben; 14 esztendős korában vettem el, együgyűségben találtam, és abból fel sem szabadítottam, mert e részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazabban szólván, ezen kis barbaries familiai nyavalyám. Testvérei kastélyokban és festett szobákban laknak, de ő énvelem két kis szobában megelégedik. Ha módiruhák helyett jószágot szerzek, nem zúgolódik, hanem a gyertyavesztegetésért és firkálásért néha nagy panasza van ellenem; de én azt Sokratesként csak úgy hallom, mint kocsizörgést az ablakom alatt».[3]

Berzsenyi levelén mégis érzik már a restelkedésnek egy szikrája, azért, hogy feleségét tudatlanságban tartotta s mintegy vezekel majd ezért, mikor unokahúgában, Dukai Takách Juditban ünnepli az új idők művelt és tehetséges nőjét egyik legszebb versével:

Dukai Takács Judithoz.

Hogy a' szelíden érző szép Nemet,
Letiltva minden főbb pályáiról,
Guzsalyra, tőre kárhoztatni szokta
A' férfitörvény, vallyon jól van-e?
Igen: ha ez csak úgy tekintetik,
Mint ösztöninknek szenvedő edénye
S nyers kényeinknek játszó eszköze.

De hát csak erre vagynak-e teremtve
Azok, kik embert szülnek és nevelnek;

Oh, nagy s dicső cél van nekik feladva,
S rendeltetésük szebb, mint a' miénk!

[1] U. o. 23. 1.

[2] Barátsági vetélkedés. 8. 1.

[3] Berzsenyi Dániel életrajza Toldy Ferenctől. Budapest. Franklin. 1901. 12. 1.

De mint mehetnek nagy pályájokon
Bevont szemekkel s békós lábakon?
'S kívánhatunk-e tőlök oly csudát,
Hogy céljainknak megfeleljenek
És lelkeinkkel öszvezengjenek,
Ha őket a vak gyermekségbe zárjuk?

Midőn nyilazva repdez ajkidon
Az ihletett szív s nyílt ész lángigéje,
Mely szívet, elmét egyaránt hevít;
Akkor Barátném, akkor érezem,
Mit veszte a' föld' durva gyermeke,
Hogy a Teremtő legbecsesb alakját,
Kinek kezébe szívünk adva van,
Játéka' kénye' rabjává alázta!

Te megboszúlva méltóságtokat,
Kihágsz nemednek szűk korlátiból,
Mellyekbe zárva tartja vad nemem,
Kihágsz s merészen fényesb útra térsz.

Int a' dicső táj. Járd zengő ajakkab.[1]

Az új század elején lassan érlelődik az asszonyok dolga, jóllehet a külföldi fejlődés iránya nem kedvez politikai és hivatalviselési jogaiknak, épígy a komoly tanulásnak sem. A romantika szélsőséges ellentéteket kereső szelleme azt akarja, hogy a nő mindenben, tudásban és munkakörben is legyen tökéletes ellentéte a férfiembernek. Ismét divatba jön a szende szűz, a gyermekét szoptató anya, a hangsúlyozottan nőies nő alakja. Ezt azonban a romantika férfi hősének illik lángoló tisztelettel övezni. A nő elsőbbsége a nyugati társadalmi életben már vitán felül áll és a magyar nő is végérvényesen elfoglalja helyét a férfi jobbján, nemcsak lovagjai, udvarlói, alárendeltjei, hanem férje jobbján is. Magyarországon az áttérés a régi rendről az újra tulajdonképpen nem ment nehezen. Ha lázadozott is a reakció itt-ott, a magyar alapjában véve nőtisztelő nemzet lévén, nem esett túlságosan nehezére, hogy a társadalmi életben a nőknek engedje át az elsőséget, őket előre köszöntve és jobbján vezetve. A 90-es évekből reánk maradt képek, egykorú metszetek nagyrészén már balfelől áll a férfi, jobbfelől a nő, ami teljes változást jelent az előző század szokásaival és formáival szemben. A nő helyzetének javulása a családban, a szellemi és társadalmi életben lassan készítette elő annak útját, hogy idővel a közéletben is megjelenhessen a magyar asszony — nem csak mint dekoratív elem, hanem mint szellemi és erkölcsi erőtényező. *Bobula Ida.*

[1] Berzsenyi Dániel Versei. Pesten. Trattner. J. T. 1816. 87. 1.

ADÓTEHER ÉS TÁRSADALMI TAGOZÓDÁS.

A magyar képviselőház az idén május 13-án arra szólította fel a pénzügyminisztert, hogy adóstatisztikát terjesszen elő. A miniszter e határozatnak már július 15-én eleget tett s most itt van előttünk az 1929—1931. évi adóstatisztika. A két időpont olyan közel van egymáshoz, hogy nyilvánvalóan nem a mű igazodott a határozathoz, hanem az indítványt tették fel a már kész felelet szerint. Az ilyen játék sohasem kelt bizalmat az így megszülető művekkel szemben, de ettől ez a jelentés még lehetne jó is. Nem most kell felfedezni az adóstatisztika elveit és nem most kell kiformálni módszereit. A magyar szakembereknek sok kitűnő példa áll e tekintetben rendelkezésére. De ha a cél világosan áll előttünk, mintaképekre sincs szükségünk, hogy munkánkat jól végezzük el. Az adóstatisztika célja és feladata az, hogy megmutassa, mint valósul meg az életben a törvényhozásnak közteherviselési, többé-kevésbbé az íróasztalok mellett kigondolt politikája.

Ha ez az adóstatisztika megfelel a maga céljának, akkor meg kell belőle ismernünk, hogy a közterhek milyen arányban vannak a teherviselő erőhöz, hogy mint alakul ez a viszony a társadalom termelő rétegei szerint, mint alakul a teherbíró erő fokozatai szerint, hogyan módosul az ország földrajzi és közigazgatási egységei során. De a jó adóstatisztikának — s a parlament is nyilván ezért kívánta az adóstatisztika beterjesztését — az adópolitika hibáinak felismerésére s így a szükséges reformok előkészítésére is módot kell adnia. Ezért mondhatjuk, hogy minden adóstatisztika annyit ér, amennyire át van szőve társadalomrajzi elemekkel a közteherviselés szempontja szerint.
Nézzük meg, mennyit ér Korányi adóstatisztikája.

I. Az adófizetők száma.

Az adóstatisztikával a valóságos teherviselésre kell világot vetnie, tárgya tehát elsősorban az adófizetők köre. A mi statisztikánk azonban csak az adókötelesek adatait tárja fel, mert nem az adófizetés, hanem az adókivetés adatait közli. Ez nagy különbség és elegendő arra, hogy e művet a statisztika jellegétől megfossza. Az adókivetés a törvényhozás vagy még inkább a pénzügyi kormány tervezete csupán, amely csak az adófizetés adataival együtt nyújt képet a teherviselésről s a kormány pénzügyi politikájáról. Kevés igazítást jelent e hibával szemben az, hogy a hátralékokról is kapunk kimutatást, mert e kimutatás nem teljes, és nem egyezik meg pontosan az adóstatisztika rendszerével.

Ez az adóstatisztika azonban még az adókötelesek számára

nézve is csak tíz adónemnél szolgáltat adatokat, holott egyenesadóink száma harmincnál is nagyobb. Nagyon fontos lett volna annak ismertetése, hogy az egyenesadófizetők egész tömege mint oszlik meg tagjai által viselt egyenes adók száma és azok összes terhe szerint. Ez volna az adóstatisztikának legfontosabb része.

De maradjunk szerény igényű adóstatisztikánk körében s vizsgáljuk meg, mennyit árul el a felölelt tíz egyenesadónemnek a társadalom szerkezete szerint való megoszlására nézve. Az adóstatisztika adatai erre vonatkozóan itt következnek:

	Adóév	Adókötelesek száma	Ez a lakosság hány %-a	Átlagos kivetett adóteher pengőben	Az adókötelesek száma		
					10.000 P adóalapig	Ezenfelül	Ez az adókötelesek %-a
Földadó ...	1929.	2,636.828	30·4	15.58	—	—	—
	1930.	2,811.097	32·4	11.06	—	—	—
	1931.	2,916.220	33·4	11.01	—	—	—
Házadó ...	1929.	1,397.516	16·1	52.88	—	—	—
	1930.	1,440.654	16·6	53.11	—	—	—
	1931.	1,474.094	16·9	51.60	—	—	—
Általános kereseti .. adó	1929.	474.445	5·5	58.89	468.732	5.713	1·2
	1930.	471.722	5·4	54.81	467.026	4.696	1·0
	1931.	476.687	5·5	50.77	472.736	3.951	0·83
Társulati adó	1929.	6.829	—	3.459.80	—	—	—
	1930.	7.132	—	3.116.93	—	—	—
	1931.	6.752	—	2.594·63	—	—	—
Jövedelem- adó	1929.	349.994	4·0	138.97	330.611	19.383	3·5
	1930.	324.543	3·7	135·27	306.918	17.625	5·5
	1931.	310.709	3·6	128·15	294.090	16.619	5·4
Vagyonadó	1929.	263.862	3·0	49·70	247.953	15.909	6·0
	1930.	244.011	2·8	52·10	229.768	14.243	5·8
	1931.	233.075	2·7	51·49	220.187	12.888	5·5
Betegápolási adó	1929.	2,233.209	25·8	12·15	—	—	—
	1930.	2,327.592	26·8	10·77	—	—	—
	1931.	2,340.133	26·8	10·13	—	—	—
Rokkant el- ellátási adó	1929.	2,256.412	26.0	4·52	—	—	—
	1930.	2,313.958	26·6	4·14	—	—	—
	1931.	2,354.750	27·0	3·83	—	—	—
Gépjárómű- vek közúti adója	1929.	23.410	0·3	197·69	—	—	—
	1930.	31.741	0·4	153·52	—	—	—
	1931.	30.131	0·3	158·60	—	—	—
Szükségadó (ház és jöv. adó után)	1931.	443.003	—	58·80	—	—	—

E statisztikából megtudjuk, hogy az országban 1931-ben 310.709 jövedelemadóköteles volt, s hogy ezek száma az utolsó három adóév alatt 349.994-ről csökkent le ennyire.

Jövedelemadót fizet minden önálló kereső, akinek évi keresete legalább 1000 pengőt tesz, valamint a magánalkalmazottak közül azok, akiknek évi keresete elér 3600 pengőt. Sajnos, az adóstatisztika nem tár fel semminemű részletet a 310.000 adóköteles foglalkozására nézve s e mulasztása egy igen becses társadalmi kérdés elemzését teszi lehetetlenné. — A jövedelmi adófizetők az egyenes-adófizetőknek mintegy középső csoportját alkotják; de ha egyenes-adófizetőink egész rétegét ismerni akarjuk, tudnunk kell, mennyire rúg a jövedelmi adó alá nem eső egyenes-adófizetők száma. Ilyenek a földbirtokosok közül azok, akiknek évi keresetét az adóhivatal nem becsüli ezer pengőre, továbbá a magánalkalmazottaknak a 3600 pengős kereseten alól maradó része, végül a köztisztviselők, akik nem esnek jövedelmi adó alá. Ez a felsorolás természetesen nem teljes, de a legnagyobb adózó tömegeknek jövedelmi adó határain kívül eső részét ezek között kell keresnünk.

Ezek legelső csoportjára, a földadókötelesekre nézve az adóstatisztika azzal a fantasztikus adattal szolgál, hogy ezek száma 1931-ben 2,916.220, ami 1929-hez képest csaknem 300.000 főnyi emelkedést jelent. Az adóstatisztika nem elégszik meg ennek a számnak a rögzítésével, hanem még azt is kiszámítja, hogy ez az ország teljes lélekszámának 33.4%-át tette és még a fejátlagot is kiszámítja, amely az adóteherből egy-egy adókötelesre esik. E szerint tehát Magyarországon, a csecsemőket is beszámítva, minden harmadik lélek földadót fizet. Ez olyan képtelen szám, hogy egészen más forrásokhoz kell fordulnunk az ellenőrzés és a tényleges adat kipuhatolása céljából.

Magyarországon 1920-ban 356.000 önálló földtulajdonost vett számba a népszámlálás. Ennek a számnak azóta már a dolog természetes rendje szerint is növekednie kellett öröklés, visszterhes jogügyletek, ajándékozás stb. címén, de ezenkívül az évtized elején lezajlott a földosztás is, amire nézve az OFB azt állítja, hogy ennek során 425.000 kis- és törpebirtok keletkezett. Ha ezt a számot hitelesnek vesszük, amire nézve azonban erős kétségeink vannak, akkor is legfeljebb egy millió körül lehet Magyarországon a földbirtokosok száma. Mivel pedig az ezerpengős évi jövedelem ma — a birtokoknál holdankint 100 pengős bruttó bevételt számítva is — legalább 10 holdas birtoknak felel meg, nálunk pedig ezt a határt a gazdaságoknak csak 21%-a haladja meg, valószínű, hogy a földbirtokosok közül a jövedelemadókötelesek között csak az 1920. évi létszám ötödrésze szerepel, miután a földreform során keletkezett gazdaságok valamennyien kis- és törpebirtokok. Ez azt jelentené, hogy a földtulajdonosok milliós számából csak 100—120.000

fő fizet jövedelemadót is. Ezt azonban nem találgatni kellene, hanem az adóstatisztikának ezt pontosan meg kellene állapítania.

Mindenesetre a 310.000 főnyi jövedelemadófizetőtől most a földadófizetők milliós számához jutottunk, mint akik a közterhek viselésébe közvetlenül, egyenesadók formájában részt vesznek. A földadónak ugyanis nincsen minimuma. De mégis az adóstatisztika által kimutatott 2-9 milliós földadóköteles helyett annak csak a harmadrészét szabad felvennünk, ami a lakosságnak már nem egyharmada, hanem csak mintegy egytizede vagy annál nem sokkal nagyobb része; ennek a csökkenésnek arányában viszont emelnünk kell az átlagos adóterhet, ami nem 110 pengő lesz, hanem ennek a háromszorosa, de legalább 30 pengő. Ilyen hibás adatot szolgáltat tehát az adóstatisztika a földbirtokos réteg kiterjedésére, adóköteles részének létszámára és annak a közterhekkel való megterhelése mértékére. Ugyanez a hiba természetesen folytatódik mindazokban az adónemekben, amelyek elsősorban a földadó függvényei. Ezen az alapon állítja az adóstatisztika azt, hogy nálunk 2.3 millió adóköteles fizet betegápolási pótadót és ugyanannyi rokkantellátási adót. Ezekben az adónemekben már más elemek is szerepelnek, mert hiszen az általános kereseti adó alá esők, a házadófizetők is osztoznak ebben az adónemben, de a legnagyobb szám kétségtelenül itt is a földadófizetők száma marad.

A földadófizetők számának megállapítása után szükségünk lenne még az általános kereseti adófizetők közül azoknak a számára, akik nem fizetnek jövedelmi adót, az adóstatisztika azonban ezt a számot sem közli. Szükségünk lenne továbbá az alkalmazottak kereseti adófizetőinek létszámára, de az adóstatisztika ezzel a számmal is adós marad. Szükségünk lenne az adófizető közalkalmazottak adataira is, de statisztikánkhoz ezért is hiába fordulunk. Éppenígy nincs abban adat a többi adónemekre nézve sem, amelyeknek adófizetői közül ki kellene választanunk a jövedelmi adó körén kívül eső adófizetőket. Ez az első módszer tehát az egyenesadót fizetők rétegének megállapítására az adóstatisztika hiányai miatt nem vezet eredményre. Más módszert kell választanunk. Erre a *házadó* vizsgálata látszik alkalmasnak, mert a háztulajdonosok száma jóval nagyobb, mint a jövedelemadóköteleseké és mert minden foglalkozási ágból vannak háztulajdonosok. Ezen az alapon tehát, bár nem a szűkszavú «adóstatisztika» alapján, hanem a népszámlálási adatok segítségével talán inkább ki tudjuk nyomozni, mekkora is lehet nálunk az egyenesadófizetők rétege.

A házadókötelesek száma 1931-ben az adóstatisztika szerint 1,474.094 volt. Ez a szám körülbelül megegyezik a házak számával, amint azt az 1930. évi népszámlálás megállapította. De ebben a szám-

ban meglehetősen nagyarányú rétegeződésnek kell lennie. Számolni kell azokkal a tulajdonosokkal, akiknek több házuk van, viszont azokkal a házakkal is, amelyeknek több tulajdonosuk van és számolni főként az új házak ideiglenes házadómentességének eseteivel. Ennek igen nagy számnak kell lennie, mert hiszen az utolsó tíz év alatt 270.000 ház épült az országban. Mindent egybevéve, egy és egynegyed milliónál nem tehetjük többre a valóságos házadókötelesek számát.

Ha az «adóstatisztika» megadná a háztulajdonosok részletezését foglalkozás, kereseti ág szerint, ez elég szilárd alap lenne a továbbszámolásra. Csakhogy nem adja meg. Végig kell tehát vizsgálnunk a fontos hozadéki és kereseti adónemeket adóköteleseik száma szerint és azok háztulajdoni viszonyai szerint, hogy az adókötelesek számát megállapíthassuk.

A házadót nem fizető földadókötelesek száma az 1920. évi népszámlálásból következtetve, körülbelül fele lehet az önálló gazdáknak, (ezt a számot a napszámos-törpebirtokosok rétege nyomja le ilyen alacsonyra), tehát mintegy félmillió adóköteles; az általános kereseti adókötelesek közül is körülbelül felének van háza vagy házrésze s mivel a 476.000 adóköteles számot rétegeződés címén apasztanunk kell, itt mintegy 200.000 főt találunk új elemként; a magánalkalmazottak közül körülbelül 100.000 lehet adóköteles, tekintettel arra, hogy az 1000 pengőnél kisebb jövedelműek nem fizetnek adót, az értelmiség alkalmazottak rétegéből is ennyit számíthatunk adókötelesként. Mindez együtt mintegy két és egynegyed millió főnyi adókötelesre mutat, mint akik az ország közterheinek elsősorban hordozói. Mivel 1930-ban a keresők száma mintegy 3.7 millió lehetett, ez a szám azt mutatja, hogy az egyenesadókivetési szervezet a keresők 60%-át éri el. De mivel terjeszkedésének létminimum állja útját és ezt nem nyomni, hanem emelni kellene, úgylátszik, mintha adókivetésünk máris túlment volna azon a határon, ameddig észszerű adógazdálkodás még elmehet. Nyilvánvaló az is, hogy az adótöredékeket fizető rétegek adójának adminisztrálása nagyobb költségbe kerül, mint amennyi eredményt hozhat.

Az adópolitikának nagyon fontos feladata, hogy ezt a határt megállapítsa, nem hiába keressük tehát az adóstatisztikában ennek a tényleges határvonalnak jeleit. Ezzel az alapvető feladattal szemben az adóstatisztika csődöt mondott s megoldására nemcsak kísérletet nem tett, de még azokat a részletadatokat is hasznavehetetlen módon közli, amelyek alapján a feladat megoldását meg lehetne kísérelni.

A teherbíró erőre vagy legalább is a kivető hatóságoknak erre vonatkozó megállapításaira, feltevéseire nézve az adóstatisztika a földadónál, az általános kereseti adónál, a jövedelemadónál és a vagyonadónál közöl adatokat.

A földadóra nézve közli a földterület megoszlását 16 adózási csoport szerint, amely úgy alakul ki, hogy a 15 kat. holdnál kisebb birtokokra nézve öt különböző adózási csoportot ad meg a birtokok összes kataszteri tiszta jövedelmének alakulása szerint, a 15—50 kat. holdas birtokokra ugyanilyen alapon szintén öt csoportot ad meg és ezenfelül egy-egy csoportot 100, 500, 1000, 5000, 10.000 kat. holdig és végül egyet ezen felül.

Mivel ez a tábla közli azt is, hogy az egyes csoportok kataszteri tiszta jövedelme mennyi, a földadó pedig ennek 20%-a, ezen az alapon egyúttal az adófeltételek átlagos nagyságát is kiszámíthatjuk az egyes birtokcsoportokban. Feltűnő, hogy az előttünk levő adó-statisztika, mely egyébként oly szenvedélyes átlagszámító, ezt elmulasztotta.

Az eredmény így alakul ki:

Kataszteri tiszta összes jövedelem birtokonkint	Birtok nagysága, k. hold	Átlagos, tiszta jövedelem kat. holdankint
75 a.-kor.	15 k. hold	9·7
75—100 «	15 « «	11·5
100—125 «	15 « «	12·6
125—150 «	15 « «	13·6
150— «	15 « «	17·6
75 «	15—50 « «	1·7
75—100 «	15—50 « «	3·7
100—125 «	15—50 « «	5·0
125—150 «	15—50 « «	6·1
150— «	15—50 « «	12·5
	0— 50 holdig összesen	12·8
	51— 100 k. holdig	10·0
	101— 500 « «	7·2
	501— 1000 « «	6·9
	1.001— 5.000 « «	6·8
	5.001—10.000 « «	6·3
	10.000-től	7·5
	Összes átlag	8·9

Ezek az adatok világosan mutatják, hogy földadónk a kis-birtokosok széles társadalmi rétegét aránytalanul terheli. A holdankint átlagosan 8.9 arany koronás kataszteri tiszta jövedelem a 15 kat. holdnál *kisebb* birtokok csoportjában felmegy egészen 17-0 arany-koronáig. A 100 holdnál nagyobb birtokokat ellenben pontosan még 7 arany koronás adóalappal sem terhelik. Igaz, hogy ez részben a kisebb birtokok szántóban való nagyobb gazdagságának tudható be, de ezzel szemben az ilyen adókivetés a kisbirtokos földjáradékába annak, sőt segítő családtagjainak munkaerejét is beszámítja.

A birtokcsoportok adóalapjainak és kiterjedésének egymáshoz való arányát az adóstatisztika alapján a következő számok világítják meg:

A birtokcsoport	Erre esik	
	az adóalapból	a területből
	százalékban	
50 kat. hold	56·2	46·6
51— 100 « «	6·6	5·8
101— 500 « «	11·0	13·6
501— 1.000 « «	6·2	8·1
1.001— 5.000 « «	13·7	17·9
5.001—10.000 « «	3·1	4·3
10.000 holdon felül	3·2	3·7

A földadóra vonatkozó táblázatok között még egy táblából lehet bizonyos közvetett következtetést levonni az adóerő megoszlására nézve. Az adóstatisztika ugyanis közli vármegyénkint 1931-ben a bolettaalap terhére megtérített földadó összegét, amely 1,254.990 adózóról és összesen 4,330.000 pengőnyi földadóról számol be. Ez mutatja annak a rétegnek a nagyságát, amelynek összes kat. tiszta jövedelme 50 aranykoronát nem halad meg és évi földadójának összege nem több 11.60 pengőnél. Miután az itt említett «adózók» száma, mint már kimutattuk, nem egyezik meg a valóságos adófizetők, a gazdák számával, ennek az adatnak csak közvetve vehetjük hasznát, amennyiben kitűnik belőle, hogy a földadófizetők 43%-a a földadónak csak 13.5%-át fizeti. Kérdés, hogy vájjon ennek az egyébként is aránytalanul terhelt tömegnek az adóközigazgatásból való kikapcsolása nem járna-e nagyobb haszonnal, mint amennyit földadójuk hoz.

A *házadónál* nélkülözünk minden olyan adatot, amely arra mutatna, hogyan igazodik az adó az adófizető vagyoni erejéhez.

Az *általános kereseti adónál* megtudjuk, hogy 1931-ben az adóköteleseknek mindössze 0.83%-a fizetett adót 10.000 pengőnél nagyobb adóalap után és hogy ez az arányszám az utolsó három év alatt lényegesen esett, mert 1928-ban még 1.2% volt. Vagyis a nagyobb adófizetők száma e három év alatt egyharmadrészével csökkent, holott ugyanakkor az adókivető hatóságoknak sikerült a kisadófizetők számát négyezer fővel emelni. Sajnos, az adóstatisztikának nevezett kiadvány nem mondja meg, hogy ezek az adózók mennyi adóalapot képviselnek és így e szám semmiféle lényegbeli következtetésre nem nyújt lehetőséget.

A *jövedelemadóra* nézve szintén megkapjuk ugyanezt a tagolást. Látjuk, hogy a 10.000 pengőnél nagyobb összes kereset után adózók száma itt is csökkent ugyan, de korántsem olyan nagy mértékben, mint az általános kereseti adóköteleseké. Itt ugyanis a kisebb adókötelesek száma is fogy, bár nem egészen olyan mértékben, mint a nagyobbaké. A vagyonadónál hasonló eredményt figyelhetünk meg,

de mivel az adóstatisztika ezeknél az adónemeknél is adós marad az adóalapok csoportosításával, ezeknél sem találunk módot arra, hogy társadalmunk szerkezetének ide kapcsolódó részébe betekinthessünk.

A jövedelemadó és a vagyonadó adatai azonban részletesebben megvilágítják a *nagyobb* adófizetők viszonyait.

Az alapvető tábla e tekintetben itt következik:

Jövedelmi fokozatok	Az adózók száma	Átlagos jövedelem	Összes jövedelem	A tehertételek összege
10.000-ig.....	211.212[1]	2.780	585.917	36.093
	82.878[2]	3.860	319.382	43.731
10.000— 50.000	14.965	19.800	297.529	52.442
50.000— 100.000	1.207	69.200	83.359	32.918
100.000— 150.000	248	120.000	29.747	13.701
150.000— 200.000	99	171.000	16.900	8.710
200.000— 250.000	43	226.000	9.732	4.949
250.000— 300.000	14	273.000	3.833	2.131
300.000— 350.000	13	318.000	4.144	1.772
350.000— 400.000	5	383.000	1.919	757
400.000— 450.000	4	—	1.649	1.215
450.000— 500.000	7	—	3.282	1.946
500.000— 600.000	7	—	3.890	2.958
600.000— 700.000	3	—	1.918	1.625
700.000— 800.000	1	—	732	589
800.000— 900.000	1	—	858	738
900.000—1,000.000	—	—	—	—
1,000.000 felül ...	2	—	4.852	3.970
Összesen:	310.709	—	1,369.643	210.245

Jövedelmi fokozatok	Hány %-os a megterhelés	Adóalap	Kivetett jövedelemadó	A kivetés az alap %-a	Átlagos adóteher P
10.000-ig.....	6·2	549.824	11.361[1]	2·07	54
	13·7	275.651	6.724[2]	2·4	81
10.000— 50.000	17·6	245.087	13.008	5·3	867
50.000— 100.000	39·4	50.441	4.982	10·0	4.120
100.000— 150.000	44·1	16.046	2.127	13·2	8.580
150.000— 200.000	51·4	8.190	1.266	15·5	12.750
200.000— 250.000	51·0	4.783	910	19·0	21.100
250.000— 300.000	55·6	1.702	362	21·3	25.900
300.000— 350.000	42·8	2.372	525	22·1	40.300
350.000— 400.000	39·4	1.162	273	23·5	54.600
400.000— 450.000	73·7	434	82	18·4	21.500
450.000— 500.000	59·3	1.336	285	21·3	40.800
500.000— 600.000	76·2	932	366	39·2	52.300
600.000— 700.000	84·3	293	48	16·3	12.700
700.000— 800.000	80·5	143	29	20·0	29.000
800.000— 900.000	86·0	120	18	15·0	18.000
900.000—1,000.000	—	—	—	—	154.500
1,000.000 felül ...	81·8	882	309	35·1	—
Összesen:	15·3	1,159.398	42.675	6·68	137

[1] Rögzített. [2] Új kivetésből rögzíthető.

Ennek a táblának megvannak a maga érdekességei. így az, mint csökken a jövedelem növekedésével fordított arányban az adóalapként beszámítható tiszta jövedelem, aminek aránya a legalsó fokozatnál még 93.8%, 8—900.000 P-s bruttó bevételnél már csak 14%. Mint növekszik az átlagos jövedelem és az átlagos adóteher egymáshoz való viszonyában is; milyen meglepő, hogy az átlagos adóteher nagyobb a 350—400.000 pengős határ között, mint ezenfelül egészen a milliós és ennél nagyobb jövedelmekig. De azért ez a tábla elsősorban mégis további részletezés után kiált. A társadalomkutató szempontjából mindenesetre fontos, hogy a csúcson levők számát és viszonyait minél részletesebben ismerje. De azért ez mégis csak a kivételek ismerete és nem pótolhatja a tömegek kutatását. Ha itt olyan táblát kapunk, amelyben a legalsó fokozatban az átlagos adóteher 54 pengő, a másodikban 81, a harmadikban ellenben már 867 pengő, nyilvánvaló, hogy hiányzik egy egész skála, amely a közbülső fokozatokat világítaná meg. 10.000 pengős jövedelmi adóalapon alul 1000 pengőnként kellene részletezni az adatokat, csak akkor elégedhetnénk meg a táblával, mint adóstatisztikával; és természetesen azzal is csak akkor, ha megkapnók a tagolást foglalkozási ágak szerint is.

A jövedelemadó tükrében az adóteher kulcsának az adózó erőhöz való igazodása, illetőleg a fokozódás megnyugtatóan hat. Feltűnik, hogy maximumát 6—700.000 pengő jövedelemmel éri el, innen kezdve egészen egy millió pengőig lényegesen csökken, majd egy millión felül emelkedik újra, de még mindig nem a 6—700.000 pengős fokozat kulcsáig. Azonban a jövedelemadó progressziója nem egyenlítheti ki azokat az igazságtalanságokat, amelyeket más adónemeknél, így legelsősorban a földadónál a szegényebb osztályok kárára tapasztalhatunk. Igen nagy kár, hogy ez az adóstatisztika nem járul hozzá e tekintetben a valóságos helyzet tisztázásához. A pénzügyminisztérium új kiadványát tehát az adóerő feltárása tekintetében is hiányosnak, majdnem hasznavehetetlennek kell minősítenünk. Az 50.000 pengőnél nagyobb alap után adózók tábláival a foglalkozások szerinti adóteherrel kapcsolatban foglalkozunk.

2. A kereseti ágak adóterhe.

Az adóstatisztikának alapvető fontosságú feladata az is, hogy megmutassa, mint oszlik meg a közterhek összege az egyes termelési és kereseti ágak között. Adóstatisztikusaink maguk is érzik ennek a feladatnak fontosságát és ezért nemcsak több táblában közölnek olyan adatokat, amelyek az adóalapoknak az egyes kereseti ágak szerint való megoszlását mutatják, de ezenfelül «az egyes foglalkozási ágak állami egyenes adóterhek 1931-ben» című táblájában a következő összesítő adatokat is közlik (millió pengőben):

A foglalkozási ág megnevezése	Földadó	Házadó	Házak szükségadója	Áll. ker. adó	Alkalmi ker. adója és különadója
Földbirtokosok..	32.106	—	—	—	—
Földbérlők	—	—	—	2.178	—
Házbirtokosok ..	—	76.070	10.443	—	—
Iparosok	—	—	—	10.383	—
Kereskedők.....	—	—	—	8.205	—
Alkalmazottak ..	—	—	—	—	18.977 19.402
Összesen :	—	—	—	—	—

A foglalkozási ág megnevezése	Jövedelemadó	Jövedelmi szükségadó	Vagyon adó	Rokkantellátási adó	Betegápolási pótadó	Összesen
Földbirtokosok..	9.675	4.350	5.664	1.898	5.137	58.830
Földbérlők	826	373	60	86	348	3.871
Házbirtokosok ..	8.377	3.766	4.668	4.233	12.171	119.728
Iparosok	3.935	1.740	492	592	1.661	18.803
Kereskedők.....	3.109	1.378	588	476	1.313	15.069
Alkalmazottak ..	9.978	4.510	—	1.068	—	53.935
Összesen	—	—	—	—	—	270.936

Ennek a táblának értékét csökkenti, hogy csak tíz adónemet ölel fel, amelyek együtt az 464-4 millió pengőt tevő egyenesadókivetésnek csak 58%-át jelentik. Fogyatkozása továbbá, hogy nem tünteti fel az egyes adónemeknél az adókötelesek számát, tehát nem ad módot arra, hogy alapján az egyes kereseti ágak megterhelésének mértékét egyéni átlagok szerint is vizsgálhassuk. Hibája, hogy nem közli adónemenként az adótételek legkisebb és legnagyobb mértékét, sem a tipikus fokozatokat, tehát nem világít be a társadalmi szerkezetbe. A házadótulajdont nem részletezi a tulajdonos foglalkozása szerint, mivel pedig éppen a háztulajdonosok fizetik be legnagyobb összegű egyenesadót, ennek a 1197 milliós tételnek áttekinthetetlensége lerontja a többi adat értékét is. így voltaképpen csak 150 millióra nézve kapunk részletes adatot, mivel azonban ez az egész 1931. évi köztehernek alig egynyolcadrésze, ez a kimutatás nem pótolja azt a statisztikát, amelyre ebben a vonatkozásban szükségünk lenne.

Az 1920. évi népszámlálás alapján a munkabírók lélekszámában azóta bekövetkezett rohamos emelkedést figyelembe véve, ami a keresőket azóta háromnegyed millióval növelte, 1930-ban az egyes nagy foglalkozási ágak keresőinek lélekszáma a következő lehetett:

Önállóak:

Őstermelő	1,000.000
Iparos	250.000
Kereskedő	100.000
Értelmiségi	25.000
Vagyonából élő	25.000
Háztulajdonából élő	10.000
Egyéb önálló	110.000
Együtt	1,520.000

Alkalmazottak:

Tisztviselők	250.000
Egyéb	1,980.000
Alkalmazottak együtt	2,230.000
Keresők összesen, segítő családtagok nélkül	3,750.000

Ezen az alapon az adóstatisztika szerint kimutatott néhány egyenesadónem terhe fejátlag szerint így oszlik meg:

Földbirtokosok	59.—
Iparosok	94.—
Kereskedők	150.—
Alkalmazottak	24.—

Miután azonban látjuk, hogy aránylag milyen kicsiny azoknak a száma, akik háztulajdonukból élnek, nyilvánvaló, hogy a háztulajdonosokat is foglalkozásuk szerint kell számbavenni, vagyis ezt a 120 milliót is el kell osztani az egyes foglalkozási ágak között. De a rendelkezésünkre álló adatok alapján ez túl kockázatos vállalkozás lenne és ezért meg kell várnunk az új népszámlálási adatokat.

Az adóstatisztika az általános kereseti adónál, a jövedelmi adónál és a vagyonadónál közli az *adóalapok* megoszlását is foglalkozási ágankint. Ezeknek az adatoknak 1931. évi eredménye itt következik:

	Általános kereseti adó		Jövedelemadó		Vagyonadó	
	millió P	%	millió P	%	millió P	%
Földbirtok és ingatlanérték	—	—	330·7	24·6	4.503·0	42·6
Földbirtok üzemtőkéje	—	—	—	—	596·4	5·6
Házbirtok	—	—	289·3	21·5	4.102·7	38·7
Ipar- és üzemtőkéje	207·8	43·1	—	—	429·5	4·1
Kereskedelem és üzemi tőkéje	158·7	33·0	—	—	490·1	4·6
Bánya, kohó és üzemtőkéje	1·3	0·3	—	—	16·8	0·1
Földhaszonbérlet	44·2	9·2	332·4	24·7	—	—
Egyéb haszonbérlet	2·4	0·5	—	—	—	—
Értelmi foglalkozások	49·3	10·2	—	—	—	—
Járadék, szolgalmak és egyéb kereseti források	17·9	3·7	—	—	—	—
Tantiemadó alá eső jövedelem	—	—	14·0	1·0	—	—
Szolgálati viszony	—	—	348·3	25·9	—	—
Tőkevagyon	—	—	21·0	1·5	418·7	3·9
Egyéb jövedelmi forrás és egyéb vagyon	—	—	10·7	0·8	46·7	0·4
Összesen	481·6[1]	100·0	1.346·4	100·0	10.604·1	100·0

Földadó és ált. ker. adó együtt:		
Tartozások összege	219·9 P	1.201·3 P
Adóalap	1.126·5 «	9.402·6 «
Adóösszeg	40.139·000 P	11.997·000 P

Ha együtt akarnók látni az általános kereseti adó alá eső foglalkozások adóalapjait a földadóéval, akkor a kataszteri tiszta jövedelem adatából kell kiindulnunk, ami 167 millió pengőnek felelt meg 1928-ban. Azonban a földadó kulcsa a kat. tiszta jövedelem 20%-a, az általános kereseti adó átlagos kulcsa pedig az adóalaphoz mérten 5%. A kat. tiszta jövedelmet tehát négyszeres összegben kell ide beállítanunk és ebben az esetben kitűnik, hogy a földadó alapja egymaga 670 millió az általános kereseti adó alá eső foglalkozások 481 milliójával szemben. A kettőnek együttes összegéből a földbirtokra 60% esik, holott a földbirtok ingatlan vagyona és üzemi tőkéje az egész megadóztatott vagyonnak csak 47.8%-át teszi.

A pénzügyminiszteri kiadványnak két, már említett táblája az 50.000 pengőnél nagyobb adóalap után adózók viszonyait tünteti fel. Ez a két tábla megmutatja, hogy a pénzügyminisztérium is tudna adóstatisztikát csinálni, ha éppen akarna. Úgy látszik, mintha a statisztika szerkesztője ott értette volna félre feladatát, hogy azt

[1] Általános kereseti adó.

hitte, elég, ha a legnagyobb jövedelmű 1654 adóköteles viszonyait ismerteti részletesen. Ez az 1654 adóköteles azonban csak fél százaléka a jövedelemadóköteleseknek, és bár a reájuk kivetett 11.6 millió pengő adó az egész jövedelemadókivetésnek 27%-a, azért a közteherviselés nagy problémája mégsem ott oldódik meg, hogy a legnagyobb jövedelműek mennyi egyenesadót fizetnek. Ez ugyanis legfeljebb egyes egyenesadókban való részvételük mértékére jellemző, a fogyasztási adókban, a közvetett adókban s a többi közvetett állami bevételekben azonban szerepük számuknál fogva már jelentéktelen. A nagyjövedelmű adókötelesek foglalkozásonkint így oszlanak meg:

	Budapesten		Vidéken		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Földbirtokos	52	19·0	222	81	274	16·6
Házbirtokos	766	89·6	94	11	860	52·0
Iparos	35	67·0	16	33	51	3·1
Kereskedő	41	73·0	15	27	56	3·6
Haszonbérlő	4	36·0	7	64	11	0·7
Szabad foglalkozású	14	87·0	2	13	16	1·0
Különféle foglalkozású	6	60·0	4	40	10	0·6
Tantiemet élvező	32	89·0	4	11	36	2·2
Szolgálati viszonyban levő	258	89·0	31	11	289	17·5
Tőketulajdonos	11	25·0	32	75	43	2·6
Egyéb foglalkozású	8	80·0	2	20	10	0·6
Összesen	1248	75·0	406	25	1654	100·0

E sorban jellemző, hogy a nagyjövedelműeknek több, mint fele háztulajdonos, ezek után a szolgálati viszonyban levők következnek 17.6%-kal és csak azok nyomában a földbirtokosok, akiknek aránya 16.6%. Az ipar és a kereskedelem kvótájához kell számítanunk a tantiemet élvezők túlnyomó nagy részét, valamint a szolgálati viszonyban levőket is, mégpedig ezeket majdnem kivétel nélkül. Sőt a házbirtokosok és a tőketulajdonosok is körülbelül közülük kerülnek ki, a házbirtok ugyanis okvetlenül valamilyen termelő foglalkozásból keletkezik.

A gazdák közül e szerint 274 adókötelesnek van 50.000 pengőnél nagyobb jövedelme, aminek a 66%-át a kincstár adómentes jövedelemnek veszi, s ha ezt összehasonlítjuk azzal az adattal, hogy 1930-ban a statisztikai hivatal szerint az országban 1644 olyan birtok volt, amelynek egy községben való kiterjedése 1000 kat. holdat meghaladt és hogy 1920-ban az 1000 holdnál nagyobb földbirtokosok száma mintegy 800 volt, e számokban is a mezőgazdaság bruttó bevételi lehetőségeinek nagyon alacsony szintje tükröződik, mert hiszen az ezerholdas birtok e szerint még nem jelent ötvenezer pengő nyers be-

vételű hanem a határt ennél is jóval magasabban kell keresnünk. A részvény vagyon tekintetében pedig az a helyzet, hogy mivel a magyar részvénytársaságok 1930-ban átlag 6.1% osztalékban részesültek, a vegyes részvénytársaságok 4.6%-ban, a bankok 11.2%-ban, átlag egy millió pengő körül kellett lennie annak a részvénybirtoknak, amely után befolyó kereset már a legnagyobb jövedelemadóalap szerint való kivetésre adott alkalmat. Ez magyarázza a tantiémélvezők alacsony számát ebben a sorozatban.

Ilyen részletes adatokat azonban csak a nagyjövedelműek parányi csoportjára nézve kapunk. De a nagy tömeg viszonyait ez a mű teljes homályban hagyja. Ezt a statisztikát még kísérletnek is alig tekinthetjük ebben a vonatkozásban.

Ezt a könyvet az teszi mégis legalább forma szerint statisztikává, hogy tíz egyenesadónak az adatait *törvényhatóságonként* való részletezésben közli. Ezt elismeréssel kell megemlítenünk, bár természetesen a földrajz rideg szempont, amely csak éppen annyiban használható fel társadalmi rajz céljaira is, mert a vidék főfoglalkozási ága az őstermelés, a városoké az ipar, kereskedelem, értelmiségi tevékenység. De komoly szolgálatot e tekintetben voltaképpen csak a házadótáblázatok tesznek, amelyek 1931-re nézve feldolgozzák a tételek számát és a kivetett házadó összegét külön a fővárosra, a többi törvényhatósági jogú városokra, a megyei városokra, valamint a kis-és nagyközségekre nézve külön-külön. Legalább ezt kellett volna megtenni valamennyi adónál, ezenkívül pedig azt, hogy a kirótt adótételek helyett a valóságos adófizetők számát kutatják és állapítják meg, hogy az adózást a földrajzi tagoláson keresztül a társadalom igazi szerkezete szerint is láthassuk.

A *felekezetekre* vonatkozó adatok is szóhoz jutnak egy táblában, amely az egyházi és felekezeti iskolai adók megoszlását mutatja meg. Ezt a táblát itt közöljük, kiegészítve néhány olyan adattal és számítással, amelyek legalább részben pótolhatják a tábla szerkesztőjének azt a mulasztását, hogy az adófizetők számát nem tüntette fel az adatok között. E szerint a *felekezeti adóterhek* fej átlaga 0.60—770 P között váltakozik. A legnagyobb terhet az izraelita vallás tagjai viselik. De ha csak a hitfelekezeti *iskolai* adókat vizsgáljuk, akkor a terhek 0.12—0.88 pengő között vannak és első helyre ebben a sorrendben az ág. evangélikusok kerülnek. Az izraeliták a róm. katolikusok után a harmadik helyen vannak, miután hitükkel egybefüggő közterheiknek mindössze 7.9%-át adják iskolai célokra. E tekintetben első helyen a róm. katolikusok állanak, akiknél a felekezeti közterheknek csaknem kétharmadrészét teszik az iskolai adók.

A hitfelekezet megnevezése	Egyházi adó		Hitfelekezeti iskolai adók		A felekezetek arányszáma 1917-ben	Valószínű lélekszámok 1930-ban	Összes felekezeti terhek fejátlaga
	összesen	fejátlag	összesen	fejátlag			
	ezer P						
Róm. kath.	6.391	1·14	4.145	0·74	63·9	5·6	1·88
Ev. ref.	3.603	1·33	1.405	0·37	21·0	1·88	2·70
Ág. hitv. evang.	1.199	2·22	480	0·88	6·2	0·54	3·10
Izraelita	3.691	7·10	318	0·60	5·9	0·52	7·70
Görög kath.	142	0·74	67	0·36	2·2	2·19	1·10
Görög keleti	6	0·12	6	0·12	0·6	0·05	0·24
Unutárius	8	—	—	—	0·1	0·0	1·0
Baptista	3	—	—	—	0·0	0·0	0·6
Összesen	15.043	1·74	6.424	0·73	100·0	8·6	2·47

Ez a kiadvány egész külön részt szentel annak a kimutatására, hogy a közterhek *milyen közület javára* vettetnek ki: az állam, a vármegyék, a tj. városok, a megyei városok és községek, valamint egyéb közjogi társulatok stb. szerepelnek a részletezésben. Ezek az utóbbiak azért, mert amint láttuk, az egyházi és felekezeti adók is felsorakoznak a feldolgozott közterhek között és mert itt van az OTI, valamint a MABI bevételeinek összege is. Ezt nem helyeselhetjük egészen, mert hiszen ezen az alapon az élet- és járadékbiztosítást is ide lehetett volna venni; de ha már ezeket felvették, akkor nem értjük, miért hagyták el a mezőgazdasági cselédpénztár adatait.

Ez a részletezés a kérdés másik oldalát mutatja meg; fölöslegesnek nem lehet éppen mondani, de a magunk részéről ennél fontosabbnak tartottuk volna a minél gazdagabb társadalmi rajzot, mégpedig nem abban a vonatkozásban, hogy az adó milyen közjogi alakulat javára megy, hanem abban, milyen kereseti ágat milyen mértékben terhel a közös költségvetés és az egyes kereseti ágakon belül is milyen fokozatok vannak a kis és a nagyjövedelmek teherviselése között.

Általában nagyon sok ebben a kötetben a kiszámított adat, pedig más a kiszámítás és más a *számlálás,* ami a statisztikának igazi feladata. Sok benne a helypazarlás; bizonyos adatsorokat tízszer is ismétel; ügyes szerkesztéssel a felére össze lehetett volna szorítani ugyanezt az anyagot és a felszabaduló másik felén új, fontos, becses adatokat lehetett volna közölni.

Az igazi szolgálat az lett volna, ha a táblák azt világítanák meg, mint alakul az egyes közterhek tekintetében az adófizetők és az adót nem fizetők száma; ha e táblák olyan adatokat tárnának fel, amelyekből arra következtethetnénk, hol forog fenn a túlterhelés esete, hol mutatkoznak talán tartalékok, de mindenesetre egyenetlenségek a terhek megosztásában s mint lehetne az adópolitikát a mainál egész-

ségesebb irányba terelni. Ehhez azonban nem elég az állami adókezelés adatainak variálása, hanem ehhez külön és fáradságos adatgyűjtés szükséges. Lehet, hogy erre nincs most pénz. Sajnos, statisztikára soha sincs, mint ahogy a szegény ember szemében a legnagyobb oktalanságnak tűnik fel az orvosnak az a tanácsa, hogy nyissa ki az ablakát, miután ennek a tanácsnak az ő szemében nem az az értelme, hogy engedjen be jó levegőt, hanem az, hogy eressze ki a meleget. A magyar politikai élet ma még a kuruzslásnak abban az állapotában leledzik, amelyben a statisztika tisztára tékozlásnak és fényűzésnek tűnik fel; de azon a pénzen, amibe ennek a füzetnek az összehordása került, egészen bizonyosan lehetett volna ennél hasznosabb munkát is végezni, ha szakemberek kezébe adják a feladatot.

Az bizonyos, hogy ezzel a kiadvánnyal a pénzügyminisztérium a forma szerint eleget tett a képviselőház kívánságának. Az ügy aktaszerűen elintéztetett, a parlament elé beterjesztetett egy füzet, amelynek neve adóstatisztika.

Mi azonban azt szeretnők, ha ezzel sem a parlament, sem a pénzügyminiszter nem zárná le ezt a fontos ügyet. Ez az adóstatisztika félreértésből és az üggyel való nemtörődésből született meg. Haladéktalanul új megbízatást kellene adni egy igazi adóstatisztika elkészítésére, azonban most már megfelelő statisztikai képzettségű szakember vezetésével.

Móricz Miklós.

FIGYELŐ

A TERVGAZDASÁG GONDOLATA A NEMZETKÖZI MUNKAÜGYI KONFERENCIÁN

Anticipálva azt, ami tulajdonkép konklúziója lehetne az alább elmondandóknak, mindjárt elöljáróban kívánjuk megjegyezni, hogy a tervgazdaság fogalma egyelőre semmi olyan pozitívumot nem jelent, mely márólholnapra, mint valamely készenálló új termelési forma, felváltója lehetne jelenlegi gazdasági rendszerünknek. Ezt kiemelni annál kevésbbé felesleges, mivel a közvéleménynek jelszavak után induló nagyobbik része — főleg az orosz experimentumokról szerzett hallomás alapján — a tervgazdaságban a magántulajdon elvén felépült kapitalizmus egyszerű tagadását hajlandó látni. A valóság az, hogy a tervgazdasági törekvések époly kevéssé vagy csak annyira forradalmiak, mint mondjuk a termelés racionalizálásának folyamata, mivel — amennyiben nem osztálydiktatúrát szolgálnak — céljuk pusztán a fennálló gazdasági viszonyoknak bizonyos célszerűségi szempontok szerint való reorganizálása.

Sok közös vonásuk s gyakorlati egymásrautaltságuk dacára is racionalizálás és tervgazdaság természetesen két élesen elválasztható kategóriába tartozó külön mozgalom. Míg ugyanis a racionalizálás elsősorban üzemtechnikai téren játszik fontos szerepet s főleg az egyéni versenyképesség fokozására szolgáló eszköz, addig a tervgazdaság bevezetésére irányuló mozgalmat mindenekelőtt az jellemzi, hogy a termelés különböző szektorait igyekszik harmonikus egészbe foglalni s ezzel épen a korlátlan verseny nyomában járó gazdasági kilengések káros következményeitől kívánja megóvni a társadalom nyugalmát. Az elérni óhajtott eredmény szemszögéből a racionalizálás még jórészt a szabadelvű individualizmus eszmekörében mozog. Ezzel szemben a tervgazdaság gondolata már nyilvánvalóan szociális beállítottságú. Hirdetőinek érdeklődésében a szűkebben vagy tágabban értelmezett kollektivitás foglalja el az első helyet s tételeiket az érdekek szigorú kölcsönfüggésének törvényéből vezetik le. Hozzátehetjük még azt is, hogy ellentétben a racionalizálással, melynek fő gondja az, hogy miként, azaz mennyi költséggel termeljen, a tervgazdaság számításai inkább azt keresik, hogy mit és mennyit. Amaz a kézierőnek feleslegessé tételével csak a munkátlanok seregét növeli, emez a munkásban egyúttal fogyasztót is lát s legfontosabb feladatának tekinti, hogy a tömegek vásárlóerejének

biztosításával tartsa fenn a gazdasági élet egészséges körforgását. A kettő között észlelhető különbségek tehát lényegbevágók. A gyakorlatban azonban mégsem választhatók el egymástól, illetőleg az elsőt csak a második által nyújtott korrektívummal fogadhatjuk el. Hogy a gépeknek a termelésben való fokozottabb felhasználása enyhíti a dolgozó emberiség munkaterhét, ennek csak örülni lehet; de súlyos igazságtalanság lenne, ha a javaknak így előálló feleslegét a kiváltságosoknak egy viszonylag szűk csoportja tartaná vissza a maga számára anélkül, hogy gondoskodnék a munkán kívül rekedtek eltartásáról. Az adott helyzetben, midőn azt látjuk, hogy a munkateher fogy, viszont a javak mennyisége rohamosan nő, társadalmi szükségességként áll elő az arról való gondoskodás, hogy mind az egyiket, mind a másikat egy újabb elosztással tegyük arányosabbá mindenki számára. A probléma mindenesetre sokkal bonyolultabb, hogysem a munkaidőt és a munkabért illető elemi intézkedésektől teljes sikerű megoldását remélhetnénk, annyi azonban bizonyos, hogy a napjainkban látott roppant technikai fejlődésnek szinte logikus folytatása lesz egy olyan reform, mely majd a jövedelemelosztás befolyásolásával próbálja helyreállítani a termelésnek és fogyasztásnak megbontott egyensúlyát.

A tervgazdasági elgondolások tagadhatatlanul ilyen irányban tapogatóznak. Távoli ideáljuk, hogy a gazdasági tevékenységek középpontjában ne a tőke, hanem az ember álljon célként s a termelés, mely irtózatos hatalma tudatában már mintegy önmagáért valónak tekinti magát, valamikép ismét visszahumanizálódjék. E követelés különben annál is érthetőbb, mivel a gazdasági krízis épen szociális vonatkozásban érezteti leginkább romboló hatását s ebben leli magyarázatát ugyancsak, hogy oly imponáló formában juthatott szóhoz a címben említett konferencia nyilvánossága előtt is.

Ami a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet illeti, alkotmánya szerint ez kizárólag szociális kérdésekkel van hivatva foglalkozni. Eddigi tevékenységében a szervezet tényleg gondosan kerülte még a látszatát is annak, mintha az ölelkező szociális és gazdasági problémák határterületein nem kívánná tiszteletben tartani csupán egyik irányban megállapított illetékességének korlátait. A «munka» fogalomkörén kívüleső összes kérdésekben ugyanis a Nemzetek Szövetsége az a fórum, hol az érdekelt kormányoknak alkalmuk volna megegyezni a teendő intézkedésekre nézve. Az évek óta elhúzódó válság nyomán azonban, mely immár elsöpréssel fenyegeti az embervédelemnek idáig kiépített intézményeit is, felvetődött a kérdés, lehet-e célravezető az olyan szociálpolitika, mely tehetetlenül áll meg a gazdasági erők anarchiája előtt s beéri a társadalmi segélynyújtás vöröskeresztes szerepével. A felelet úgyszólván már előre adva volt, mivel még a kétség árnyéka sem férhet ahhoz, hogy a társadalmi igazságosság megvalósítása csupán egy normálisan működő gazdasági rendszer keretében lehetséges. Mondanunk is felesleges, hogy a genfi Munkaügyi Hivatal állandóan

élénk figyelemmel kísérte a gazdasági élet jelenségeit, tisztában lévén azzal, hogy a szociális jólét mindenkor a gazdasági viszonyok függvénye; kezdeményezőleg azonban ezen a téren a hatásköri megfontolásokon kívül már csak azért sem léphetett fel, mivel a helyzet orvoslására irányuló tárgyalások, ha sikertelenül is, itt vagy ott mindig folytak.

A súlyos munkanélküliség úgy látszik mégis e tartózkodó álláspont feladására kényszerítette a hivatalt s mindazokat, kik felelősségük tudatában nem nézhetik tétlenül a dolgozó tömegek életviszonyainak katasztrofális romlását. A hivatal egyébként már évek óta fáradozik azon, hogy a kormányokat megnyerje egy, a munkanélküliséget legalább palliatív eszközökkel enyhítő nemzetközi akciónak, arra azonban csak az idén került sor először, hogy a konferencia — a termelésben érdekelt tényezőknek e világparlamentje — maga is kifejezést adjon felfogásának a gazdasági téren sürgősnek tartott tennivalókat illetőleg. Tette pedig ezt egy határozati javaslat formájában, amelyben felhívja az arra illetékesek s főleg a Nemzetek Szövetsége figyelmét néhány olyan intézkedésre, melyeknek keresztülvitelétől a válság némi enyhülését reméli. Hogy a fontosabbakat idézzük, ilyen intézkedések volnának egyes nemzetközi közmunkáknak a megszervezése és pénzügyi fedezetének biztosítása, a jóvátételi és háborús adósságok törlése (ez még Lausanne előtt volt), a nemzetközi pénz- és hitelproblémáknak lehetőleg egységes elvek alapján történő rendezése, vagy a termelés és árucsere olyatén szabályozása, mely alkalmas a tömegek fogyasztóképességének emelésére és a javak nemzetközi forgalmának intenzívebbé tételére.

E javaslatok maguk is eléggé mutatják, hogy a konferencián képviselt körök a dolgok menetébe való erélyesebb belenyúlást mindenesetre indokoltnak érzik. Mellesleg a határozat jelentőségének helyes mérlegeléséhez jó tudni, hogy azt olyan értekezlet hozta, melynek felerésze hivatalos kormánykiküldöttekből áll s másik felében is csupán minden második a munkások képviselője. A konferenciát ennélfogva aligha vádolhatjuk túlzó törekvésekkel, legkevésbbé az idézett követelések alapján, melyekkel szemben különben sem lehetett elmulasztani a megvalósítás közvetlen lehetősége kritériumának alkalmazását. Nem kellett azonban, hogy a konferencia hasonló elővigyázatossági szempontoktól vezettesse magát azokban a megnyilatkozásaiban, melyek — mint az igazgatói jelentés és a hozzáfűződő általános vita — évről-évre a világ szociálpolitikai és gazdasági helyzetének tükörképét s egyben elfogulatlan bírálatát adják és amelyek következőleg tág lehetőséget nyitnak arra, hogy az égetőnek érzett problémákat több oldalról megvilágítva kiérlelj ék a megoldásukra legalkalmasabbnak talált gondolatokat is. Ilyen körülmények mellett aztán szinte elkerülhetetlen volt, hogy a tervgazdaság gondolata ne kerüljön a megvitatott kérdések középpontjába.

A gesztus, mellyel *Albert Thomas,* a hivatal korán elhunyt igazgatója

a tervgazdaság problémájának anyagát utolsó igazgatói jelentésében a konferencia elé hozta, elismerésreméltóan bátor és őszinte. A válság okozta szociális nyomorúság láttán komoly aggodalommal kérdi, vájjon a gazdasági élet törvényei csakugyan oly szigorúan változhatatlanok-e, mint a természeti törvények, melyek előtt minden egyébnek meg kell hajolnia. Valóban olyan-e a gazdaság gépezete, mely nem tűr meg semilyen beavatkozást, még akkor sem, ha azt az emberiség, méltányosság és a társadalom fejlődésének érdekei teszik szükségessé? S feltétlenül rámutat arra, hogy nemcsak a törvények evolválnak, de az az elmélet maga is, melyen jelenlegi gazdasági rendszerünk nyugszik, már régen illúzió, aminek vajmi kevés felel meg a valóságban. A tulajdonjog korlátlanságára épült szabadversenyes liberalizmus sohasem jutott el odáig, hogy elveit száz százalékig vigye át a gyakorlatba. A kapitalizmus mindenkor kénytelen volt megalkudni az államban megszemélyesített kollektív érdekek kényelmetlen kényszerűségeivel, de azonfölül maga is szívesen bízta saját külön érdekei védelmét az állami mindenhatóságra. Csak egy kevéssé is alapos körültekintés után bárki rájöhet, hogy jelenlegi gazdasági rendünk tulajdonkép mind sűrűbbé váló szövedéke a legkülönfélébb megkötöttségeknek. S ez utóbbiak nem is mindig külsők, mint pl. az autarchikus törekvéseket szolgáló vám-, kereskedelmi- vagy pénzügypolitikai rendszabályok, hanem sokszor a termelésnek önként vállalt megszorításai, miket a tőke maga kezdeményez minden olyan esetben, hol a befektetés jövedelmezősége veszélyeztetettnek látszik. A kartellek, trustök s a kapitalista érdekszövetkezésnek egyéb szindikalista formái már magukban olyan fokát jelentik a kényszerszabályozásnak, mely könnyen hozzászoktathatta volna az orthodox szabadelvűség híveit ahhoz a gondolathoz, hogy a haszon kizárólagos szempontja után igazodó magánvállalkozást a változó viszonyok előbb-utóbb a társadalmi ellenőrzés körébe fogják utalni.

Egyébként régebbi tapasztalatok és napjainkbeli gyakorlat egyformán számos példáját szolgáltatják az állami intervencionizmusnak, élénken rácáfolva a gazdasági individualizmus, illetőleg a vállalkozás függetlenségének tézisére. A háborús kényszergazdálkodás az irányítás és elosztás legkülönfélébb nemzeti és nemzetközi szerveit hozta napvilágra. A banktőke üzleteinek állami szanálása, a kereskedelmi háborúktól sem visszariadó vámvédelem, a fogyasztók, sőt az adózók leplezetlen megterhelésével járó iparfejlesztés mind olyan jelenségek, hol a köz- és magánérdek határai jóformán teljesen elmosódnak. Másfelől kétségtelen, hogy az iparban ma végbemenő racionalizálás szükségszerűleg szintén a termelés koordinálására s többé-kevésbbé korporatív szempontok szerinti korlátozására vezet. Maga a szövetkezeti élet is már olyan tekintélyes területe a közgazdaságnak, hol a közösség érdekeinek normául vétele a termelésnek és fogyasztásnak egészen új struktúráját hozta létre.

A termelésnek keretek közé szorítása tehát olyan folyamat, mely

napról-napra a szemünk előtt megy végbe. Felmerül azonban a kérdés, hogy e kétségtelen fejlődés milyen berendezkedési módok felé halad. Mellőzve a kommunista ideál utópisztikus formáját, hol mindenfajta gazdasági tevékenység s így a fogyasztás és az egyéni életszínvonal is hatósági ellenőrzés alatt áll, mint meglévő tényt kell regisztrálnunk a tervgazdaságnak orosz változatát: az államkapitalizmust, melyben az egyéni szükségletek kielégítése s általában a fogyasztás nincs schematizálva, de a termelés az állam által megállapított tervek szerint s az általa megszabott költségvetési keretek közt folyik. Ezzel ellentétben a tervgazdaságnak nyugaton propagált típusai nem szakítanak a magángazdaság elvével, hanem annak csupán az új viszonyokhoz való alkalmazását igyekszenek elérni. Így az Egyesült-Államok üzletembereinek és közgazdászainak egy csoportja pl. a gazdasági életnek «önkéntes és magán» átszervezését hirdeti. Elgondolásuk szerint a gazdaság megtartaná mai felépítettségét, azaz irányítása megmaradna az ipari és kereskedelmi érdekeltségek kezében, a haszon azonban megszűnnék tevékenységük egyetlen rugója lenni. A cél a tömegek vásárló erejének a növelése lenne, a termelt áruk mennyiségének az ellenőrzése pedig megakadályozná a túltermelésből származó válságokat s azok velejáróját, a munkanélküliséget. A szabályozási elv alkalmazása tekintetében mintegy közbülső álláspontot foglalnak el s némileg a fascizmusra emlékeztető módszert ajánlanak viszont azok, kik a jövedelemelosztás megfelelőbb módjának biztosítása érdekében egy központi hatóság gondjaira szeretnék bízni annak keresztülvitelét, hogy a munkaadók üzemeik vezetésében fokozottabb tekintettel legyenek a közszempontokra s harmonikusan illeszkedjenek be a nemzeti termelés egészébe.

Szóval, mint az előzőkből kivehető, a gazdasági életnek kimondottan szociális célú szervezése nem olyan feladat, melynek megvalósítása a jelenlegi gazdasági rend felforgatásával járna. A továbbfejlesztés ép az anarchia és az erőszakos eltávolítás veszélyét teszi elkerülhetővé s a jövő érdekében egyenesen kívánatos, hogy a társadalmi jólét hathatósabb biztosítását célzó reformokat fokozatosan s kellő tervszerűséggel hajtsák végre a mai rend alapjait alkotó intézményeken. Messzire vezetne annak a kutatása, hogy melyek volnának e reformok s a direktori jelentés — ezzel is belül tartva magát az illő tartózkodás határain — beéri a közvetlen tennivalók megjelölésével. Ezek között elsősorban szerepel a hitelélet ellenőrzése, mint amivel a leghatékonyabban lehet biztosítani a termelés egyenletes ritmusát s ennek további hatásaképp az árak állandóságát. Ugyanakkor természetesen egészségesebb alapokra kell helyezni a létező pénzrendszereket, megszüntetve azoknak a gazdasági élet egész szervezetére bomlasztólag ható értékingadozásait. Ezt elérendő, minden országban szoros ellenőrzés alá kellene helyezni a fizetési eszközök összességét, ami természetesen csak úgy lehetséges, ha a nemzeti bankok mindenütt elhatározó befolyást tudnak gyakorolni az ország összes bankjaira. Ezenfelül elengedhetetlen követelmény

az is, hogy a különböző pénzrendszereknek szilárd közös értékmérőjük legyen lehetőleg a minden spekulációtól mentesített arany, aminek forgalmát, éppen vásárló értékének stabilizálása végett, nemzetközi felügyelet alá kell vonni.

A szükségeseknek vélt intézkedések e felsorolásával a jelentés a tervgazdaság lényegét illető közelebbi részletekre nézve láthatólag nem akart programmot adni s megelégedett azzal, hogy csupán ráirányítsa a figyelmet néhány preliminális pénzügyi reform fontosságára. A tervgazdaság felé való haladásnak elvi követelését azonban ez a szinte kötelesnek vehető diszkréció távolról sem gyengítette s az a rokonszenves visszhang, mellyel a konferencia különböző csoportjai a jelentésben foglalt sugalmazásokat fogadták, semmi kétséget sem hagy fenn aziránt, hogy az e tárgyra vonatkozó fejtegetések széles körökben osztott felfogásnak adtak kifejezést.

Eltekintve azoktól a nyilatkozatoktól, melyek jórészt abban merülnek ki, hogy bátorítják a Munkaügyi Hivatalt abban a törekvésében, hogy a gazdasági élet reorganizációjával szolgálja a társadalmi igazságosság ügyét, a konferencia tárgyalásainak jegyzőkönyveiben nem hiányoznak az olyan hozzászólások sem, melyek mintegy továbbfűzései az igazgató által felvetett gondolatnak.

Hogy a kormányképviselőkkel kezdjük, a holland delegátus *(Aalberse)* kereszténytszocialista meggyőződésére hivatkozva pl. azt hangoztatta, hogy társadalmi rendünk igazságosabbá tevésének elengedhetetlen feltétele a tőkének és munkának zavartalan együttműködése. Nézete szerint a jelenlegi tarthatatlan helyzetnek főleg az a magyarázata, hogy a gazdasági fejlődés messze maga mögött hagyta jogi és politikai intézményeinket, melyek egy előző kor viszonyaihoz szabott formájukban többé nem felelnek meg a mindinkább nemzetközivé váló gazdasági élet struktúrájának. Az olaszok szintén a náluk ismert lendülettel szálltak síkra a gondolat mellett, így *De Michelis* meg van győződve, hogy a gazdasági élet újjászervezése elsőrangú érdeke az emberiségnek s bár az új alakulat körvonalait nem lehet előrelátni, annyit bizonyosnak tart, hogy tartós csak úgy lehet, ha a termelésnek minden tényezője azt a helyet foglalja el benne, melyet megérdemel, azaz a tőke nem élvez kiváltságos helyzetet a munka rovására, másrészt pedig az állam szabadon érvényesítheti a közösség érdekeit a termelés egész területén. Egyébként azt vallja, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek félreérthetetlen kötelessége a gazdaság átszervezésében közreműködni, mivel csak e feladat megoldása teszi számára lehetővé, hogy teljesen betöltse kijelölt hivatását a dolgozó tömegek javára. *Bottai* (akkoriban korporációs miniszter) viszont kijelenti, hogy a munkaadóknak és munkásoknak korporációkban való egyesítése egyik eszköze lehet annak, hogy a gazdasági tevékenységek körében a szociális szempont csorbát ne szenvedjen, mert módot ad arra, hogy a munkások tevőlegesen folyjanak be a termelés irányításába. Megemlíti, hogy az olasz kormány már régebben java-

solta a Nemzetek Szövetsége megfelelő bizottságában, hogy a termelés nemzetközi megszervezését *bízzék* az országonkint megalakítandó nemzeti gazdasági tanácsokra.

Hasonló gondolatot vetett fel a munkaadók oldaláról az egyik ír kiküldött *(Milroy)* is, kinek elképzelése szerint a létesítendő nemzeti gazdasági tanácsok feladata az lenne, hogy minden ország termelését elsősorban a jelentkező belföldi kereslet mérvéhez szabják s egyben adaptálják egy nemzetközileg megállapított tervszerűség igényeihez. Vélekedése szerint ugyanis az ipari tevékenységnek az az észszerű rendeltetése, hogy elsősorban az ország saját népességét lássa el és csak másodsorban törődjék export-szempontokkal, már amennyiben az elkerülhetetlen import miatt az országnak erre szüksége van. A valóság azonban úgy fest, hogy mindenek felett dominál a külföldi versenyképességre való törekvés s annak még az autochton tömegek érdekeit is feláldozzák. A gazdasági imperializmus e káros kinövéseinek megakadályozására kívánatosnak tartja, hogy a nemzeti bankok hitelpolitikájukkal ellenőrizzék a közgazdaságot; a bankrendszert pedig olyan irányban kell megreformálni, hogy az ne teremthessen ipari inflációt, hanem a reális szükségletek szerint táplálja hitelével a termelést.

Magától értetődik, hogy a munkaadók általában nem igen mutattak lelkesedést a tervgazdaságnak hirdetett előnyeivel szemben. Ennek a bizalmatlanságnak adott hangot a román munkaadók képviselője *(Mircea)* is, ki elismeri ugyan, hogy a kapitalizmus súlyos belső zavarokkal küzd, de ezt épen a már eddig is túltengő állami beavatkozásnak tulajdonítja. Mert védvám, behozatali tilalom, árukontingens, devizaforgalmi korlátozások, valutapolitika és miegyéb nem más, mint az állam gazdasági felügyeletének megnyilatkozási formái. Úgy véli tehát, hogy inkább az volna időszerű, ha a kormányoktól irányított gazdaságtól visszatérnénk a szabad kereskedelemhez. Mit szóljunk azonban a munkaadók csoportja egy másik tagjának, a különös tekintélynek örvendő *Lambert-Ribot* ama nyilatkozatához, melyben bevallja, hogy a gazdasági liberalizmus elmélete igen szép s tagadhatatlanul sokban hozzájárult a gazdaságtudomány kifejlődéséhez, de hogy a gyakorlat, sajnos, mégis messze esik az elmélettől. Szerinte el kell ismerni, hogy a korlátlan szabadság nem egyszer monopolisztikus helyzetek teremtéséhez vezet, ami némely előnyöknek gyakran kíméletlen kihasználását jelenti. Bizonyos esetekben tehát az állami intervenció indokolt, de ennek csupán az ellentétes érdekek összeegyeztetésére kell szorítkoznia, maguknak az érdekelteknek engedve át a termelés tulajdonképpeni szervezését és irányítását.

Munkás-részről természetesen nem várhattunk egyebet, mint erős aláhúzását mindazoknak a szociális követeléseknek, melyeknek megvalósulását egyebek közt a tervgazdasági rendszertől remélik. Legtalálóbb formulázást e követeléseknek *Kupers* holland kiküldött s egyben a nemzetközi szakszervezeti szövetség főtitkára adott, midőn kifejtette, hogy a

termelés szervezetének idomulnia kell a politikai fejlődéshez s a világnak halaszthatatlanul rá kell térnie a gazdasági demokrácia útjára. Politikai tekintetben ugyanis ott, hol a demokratikus elv hamisítatlanul érvényesül, a munkás egyszerű alattvalóból polgárrá lett, aki befolyással bír a közügyek irányítására. Itt az ideje, hogy a gazdasági élet szintén demokratizálódjék s a munkásság beleszólást kapjon a termelés és elosztás irányelveinek megállapításába, ami egyedül fogja biztosítani a fogyasztók érdekeinek megóvását. Mások viszont a mai rendszer legkiáltóbb visszásságaira igyekeztek rámutatni. A francia munkások képviselője *(Jouhaux)* ironikusan kérdezte, miért szabadkoznak a munkaadók a termelésnek állami befolyásolása ellen, holott nincsen talán egyetlen iparág sem, mely ne kérte volna valaha az állam támogatását, ha másként nem, hát legalább a vámvédelem jólismert formájában. Szerfölött furcsának tartja azt a gazdasági koncepciót, mely szerint, míg jól megy az üzlet, a haszon a magángazdaságot illeti meg, viszont válságos időkben a közre hárítható át a veszteség. A kapitalista rendszer nem kevésbbé torzul ható ellenmondására hivatkozott az angol munkás delegátus *(Hayday),* aki megemlítette, hogy világszerte az emberek milliói nélkülöznek ugyanakkor, amidőn a tudomány és a technika fejlődése lehetővé tette, hogy körülbelül egy félévi munkával a javaknak egy egész esztendő szükségleteinek fedezésére elégséges mennyiségét állítsák elő. Azt hangoztatják, hogy túltermeléssel van dolgunk, pedig csak arról van szó, hogy az áru megreked, nem jut el ahhoz, akinek szánva van, mivel ez jövedelem híján azt nem tudja megvásárolni. S ahelyett, hogy a fogyasztót sietnének megsegíteni, inkább csökkentik az árumennyiséget, mert mindennél fontosabb szilárdan tartani az árakat s biztosítani a nyereséget. E kétes üzleti bölcsességnek a betetőzése aztán az a széltében követett szokás, hogy a termelési költségek lenyomását a munkabérek redukciójával próbálják elérni, amivel csak súlyosbítják azt az okot, mely tulajdonkép az egész válságnak a forrása.

Kedvünk volna azt mondani, hogy mindaz, ami a munkaügyi konferencián a tervgazdaság problémája körül elhangzott, körülbelül e keserűen gúnyos megállapításba torkollik. Különben is a konferenciának egyáltalán nem lévén sem módja, sem célja, hogy konkrét megoldást keressen, az e tárggyal kapcsolatban tett észrevételeknek inkább csak hangulatkifejező értékük van. Huszonötmillió munkabíró embernek tétlenségre való kárhoztatása s az ebből fakadó mérhetetlen testi és lelki nyomor nyilván nem az a jelenség, mely mellett némán mehetne el egy olyan testület, mint a társadalmi jólét és béke eszményének ápolására létesült munkaügyi konferencia, s az a diszkusszió, melyről e beszámoló szól, elsősorban tényleg hangos tiltakozás volt azon rendszer ellen, mely e nyomorúságot elnézi, sőt előidézi. S még csak eredménytelennek sem lehet nevezni a felidézett vitát, mivel ha tettekbe nem is sűrűsödhetett, a meggyőződésekre mindenesetre formálólag hatott. Mert elvégre, ha a tervgazdaság mibenléte felett elméletileg

még lehet vitatkozni, szükségessége már semmi kétséget nem szenved s egészen bizonyos, hogy a termelésnek hamarosan szociális célúvá kell alakulnia. Hogy az átalakulás maga miként fog megtörténni, arra majd a jövő adja meg a választ. A fejlődés útja azonban mindenképpen az osztó igazságnak ama rendje felé vezet, hol az emberi méltóságától megfosztott s nélkülözhető árucikké devalvált munka ismét visszajut jogaihoz.

(Genf.) *Tóth Béla.*

AZ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉG ÉS A FELSŐHÁZ.

A közjogi kérdések közül a nemzeti közvéleményt az utóbbi időkben a választójog mellett leginkább az összeférhetetlenség foglalkoztatta. Amiképen más államokban, nálunk is mind hangosabbá vált a követelés az országgyűlési tagok összeférhetetlenségének új szabályozása iránt. E követelést több okra lehet visszavezetni.

Elsősorban is az összeférhetetlenséget legutóbb szabályozó 1905: XXIV. törvénycikk elavult. Az első összeférhetetlenségi törvény: az 1871: I. törvénycikk is csak egy negyedszázadig tudott megfelelni feladatának, a második megalkotása óta pedig már több mint három évtized telt el. Három évtized, amely alatt a politikai és gazdasági élet teljesen átalakult. Amellett az összeférhetetlenséget nem lehet abszolút mértékkel mérni; az mindig az illető kor felfogását tükrözi. A folytonos alakulásban és fejlődésben a legkiválóbb törvényhozási alkotás is üres keretté válik, amely mellett az élet tova halad. Kétszeresen igaz ez akkor, ha a törvény — mint az 1901: XXIV. törvénycikk — nem elvi szabályokat ad, hanem az akkori viszonyokhoz simuló, aprólékos részletezést.

Még jobban kihívta a bírálatot az 1901: XXIV. törvénycikk *alkalmazása.* E törvény szerint a képviselők összeférhetetlenségi ügyeiben a képviselőház bizottsága bíráskodott és így a képviselők önmagukra alkalmazták az összeférhetetlenségi szabályokat. Ennek természetes következménye volt az elnéző irányú gyakorlat kialakulása. A bíráskodás e módja azonban a pártszempontok figyelembevételét sem zárta ki, ami bizalmatlanságot keltett a közvéleményben s a parlamenti bíráskodás tekintélyét megrendítette.

Amellett az összeférhetetlenség szigorítása szerves alkatrészként illeszkedett be abba a programmba, amely általában a közélet tisztaságát tűzte célul. A nagy gazdasági válság, a megélhetés megnehezedése, a folyton fokozódó munkanélküliség szinte természetszerűleg váltotta ki azt az irányzatot, amely a nagy jövedelmek mérséklését és az álláshalmozások megszüntetését tűzte célul s amely az országgyűlés tagjainál az összeférhetetlenség szigorítása által akart eredményt elérni.

Sőt az országgyűlés tagjainál az összeférhetetlenség szigorításának jelképes jelentősége is van. A közvélemény ugyanis a közélet megtisztítására

irányuló programm komoly végrehajtását csak olyan törvényhozó testület kezében látja biztosítottnak, amely a tisztogatást önmagán kezdi és szinte önfeláldozással ad példát az egész társadalomnak.

A Károlyi-kormány helyesen ismerte fel, hogy az összeférhetetlenségi törvény reformját nem lehet halasztani és hónapokig tartó előkészítés után március i-én a képviselőház elé terjesztette az országgyűlés tagjainak összeférhetetlenségéről szóló törvényjavaslatot. Amíg a korábbi két összeférhetetlenségi törvény javaslatát a képviselőháznak erre a célra kiküldött bizottságai dolgozták ki, az új javaslat mint kormányjavaslat került a Ház elé; a pártokkal való ismételt tárgyalások és a nagy számban tartott értekezletek azonban módot adtak a Ház közfelfogásának előzetes nyilvánítására.

A javaslat mind a képviselőház bizottságaiban, mind magában a képviselőházban is hosszú és alapos vita tárgya volt és számos módosításon ment át. Ilyen átdolgozott szövegben került a felsőház elé, amely azonban a tárgyalást az őszi ülésszakra halasztotta. Ebből is, de illetékes nyilatkozatokból is meg lehet állapítani, hogy a felsőház komolyan akar foglalkozni a törvényjavaslattal s a felsőházi vita az őszi politikai élet egyik legérdekesebb eseménye lesz.

A felsőházat az összeférhetetlenségi törvényjavaslat főleg két szempontból érdekű közvetlenül; egyrészt a felsőházi tagok összeférhetetlensége, másrészt a felsőháznak az összeférhetetlenségi bíráskodásban való részvétele szempontjából.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a főrendiház, illetőleg a felsőház tagjaira eddig összeférhetetlenség megállapítva nem volt. Voltak ugyan mind a főrendiház szervezetéről szóló 1885: VII., mind a felsőház szervezetéről szóló 1926: XXII. törvénycikkekben egyes szabályok a tagság kellékeire és a tagság elvesztésére is, azonban szerves, összefüggő szabályozása az összeférhetetlenségnek hiányzott; az eddigi összeférhetetlenségi törvények csak az országgyűlési képviselőkre vonatkoztak.

A főrendiházi tagok összeférhetetlenségének szabályozatlan volta menthető volt bizonyos mértékig azzal, hogy a törvényhozói függetlenség náluk már országgyűlési tagságuk életfogytiglani jellege és a vagyoni cenzussal adott kedvező anyagi helyzet által is biztosítottnak látszott s e függetlenség veszélyeztetése bármily módon sokkal kevésbbé volt valószínű, mint a képviselőknél. A kinevezett főrendiházi tagoknál a függetlenség biztosítása nem is látszott különösebb jelentőségűnek. Az is figyelembe jöhetett, hogy a főrendiházi tagot összeférhetetlenség esetében a főrendiház szervezeti rendszere szerint sokkal kevésbbé is lehetett volna mással pótolni.

A felhozottak ellenére is jogrendszerünknek lényeges hiánya volt, hogy a főrendiházi tagok összeférhetetlensége nem volt rendszeresen szabályozva és hogy különösen az érdekeltségi és közbenjárási összeférhetetlenség reájuk egyáltalában nem vonatkozott. Az 1901:XXIV. t.-c. 29. §-a utasította is a minisztériumot, hogy a főrendiház tagjainak összeférhetet-

lenségére törvényjavaslatot terjesszen elő. Széli Kálmán az utasításnak 1902-ben eleget tett, de az általa előterjesztett javaslat nem került tárgyalásra.

A főrendiháznak felsőházzá történt átszervezése a kérdést újra napirendre hozta. A reform az országgyűlés ezen házának megcsökkent tekintélyét újra helyre akarta állítani; ennek azonban egyik föltétele a felsőházi tagok függetlenségének és erkölcsi integritásának kellő biztosítása. A vagyoni cenzus a felsőházi tagoknak csak egy töredékére maradván fenn, gondoskodni kellett olyan eszközökről, amelyek a törvényhozói függetlenséget az anyagi helyzetre tekintet nélkül is megóvják. Az örökletes főrendiházi tag helyett a választott felsőházi tag típusa lépvén előtérbe, egyrészt megjött a lehetősége az összeférhetetlenségi helyzetbe jutó felsőházi tag megfelelő pótlásának, másrészt kívánatossá vált, hogy a függetlenségnek az időközi választási rendszerrel járó lefokozását az eddiginél szigorúbb összeférhetetlenségi szabályok egyenlítsék ki. A felsőházi tagokat választó szervezetek például joggal kívánhatják meg, hogy a kormánnyal szemben utólag függőségi vagy érdekeltségi kapcsolatba került képviselőjüket mással válthassák fel.

A felsőház új szervezetét megállapító 1926: XXII. törvénycikk az összeférhetetlenség szabályozását mégis külön törvényre hagyta. A miniszteri indokolás szerint ez azért történt, mert a felsőházi tagokra nem lehet egyszerűen átmásolni a képviselői összeférhetetlenség szabályait, másrészt a képviselői összeférhetetlenséget szabályozó 1901: XXIV. törvénycikk is reformra szorul. Kétségtelen azonban, hogy mikor most az országgyűlés az összeférhetetlenség kérdését egészen újonnan szabályozza, nem állhat meg az országgyűlés egyik házánál, hanem a felsőházi tagokra is kiterjedő törvényt kell alkotnia.

Ha ugyanis a felsőházi tagokra az összeférhetetlenség nem terjed ki, ez lehetővé teszi náluk egyrészt a törvényhozói függetlenség veszélyeztetését, másrészt a törvényhozói minőséggel való visszaélést, ami a felsőház tekintélyét ásná alá. Ha azt akarjuk, hogy a felsőházban valóban az egyes társadalmi osztályok és élethivatások érdekeiből kialakuló egyetemes nemzeti érdek és a tiszta szaktudás érvényesüljön, intézményesen kell kirekeszteni a nemzeti akarat kialakulását gátló minden körülményt.

A felsőház helyzete a törvényalkotásban természetesen kívánatossá tenné, hogy a felsőház tagjaira teljesen ugyanazok az összeférhetetlenségi szabályok vonatkozzanak, mint az országgyűlési képviselőkre és így a két ház paritása ebből a szempontból is biztosítva legyen. Az összeférhetetlenségnek elvi szempontból is a két házban egyenlő mértékének kellene lenni, mert visszás lenne, ha az egyik ház tagjának meg van engedve az, ami a másik házban a tagság elvesztését eredményezheti. A legtöbb külföldi állam is a szenátus tagjaira ugyanazokat az összeférhetetlenségi szabályokat vezette be, mint a képviselőkre.

A mi felsőházunk különleges szervezeti összealkotása mégis megfontolandóvá teszi, hogy a képviselői összeférhetetlenséget a felsőházi tagokra teljesen átmásolhatjuk-e. A felsőházi tagság jogcímei ugyanis nálunk annyira különböző természetűek (méltóság vagy hivatal, választás, kinevezés), hogy nagyon nehéz épen olyan egységes szabályokat megállapítani, mint a tiszta választási rendszeren alapuló külföldi szenátusokra. A felsőházi tagok egy része hivatal vagy méltóság, illetőleg egyetemek és főiskolák választása alapján nyervén tagságát, a hivatali összeférhetetlenségnek a képviselőkre irányadó szabályait semmiesetre sem lehet változatlanul alkalmazni. A méltóságon és kinevezésen alapuló felsőházi tagságot különben sem igen szükséges olyan biztosítékokkal körülvenni, mint a választások alapulót; a túlságos szigor tudniillik egyrészt az államfő kinevezési jogának indokolatlan korlátozását vonhatná maga után, másrészt azt eredményezhetné, hogy egyes egyházi és világi hivatalok a törvényhozó szándékának ellenére a felsőházban átmenetileg nem lennének képviselve. Minthogy a felsőház részben a gazdasági érdekeltségek képviselőiből alakul, megfontolandóvá válik, hogy az országgyűlési képviselőkre megállapított érdekeltségi összeférhetetlenséget a felsőházi tagokra teljes mértékben ki lehet-e terjeszteni.

A felsőházi tagok egyes csoportjainál az összeférhetetlenség eltérő, nevezetesen a képviselői összeférhetetlenségnél enyhébb megítélését az is indokolhatja, hogy a képviselőházból az összeférhetetlenség szigorítása folytán esetleg kimaradó szakemberek (hivatalnokok, gazdasági szakértők) közreműködését a törvényhozás ne legyen kénytelen teljesen nélkülözni és így az országgyűlés valóban a nemzeti társadalom egyetemének legyen a képviselete. Az is figyelembe jöhet, hogy nem a helyesebb-e a felsőházi tagoknál is az összeférhetetlenség fokozatos bevezetése, mint ahogy a képviselőknél is az összeférhetetlenség szigora az idők folyamán fokozatosan fejlődött ki. Mikor a felsőház tagjaira először állapítunk meg összeférhetetlenségi rendelkezéseket, egyelőre talán elégnek mutatkozik, ha a képviselői összeférhetetlenség kiterjesztése teljes mértékben csak a választott tagokra történik, tehát azokra, akiknél szükséges lehetővé tenni, hogy a választóközönség a megbízás újramegadása tárgyában az összeférhetetlenség fölmerülte után határozhasson. Hogy az összes összeférhetetlenségi rendelkezések mikor és mi módon legyenek a felsőház minden tagjára kiterjeszthetők, annak megfontolása az elgondolás szerint a szerzendő tapasztalatok alapján a jövő törvényhozásának képezhetné a feladatát.

Az említett és hasonló szempontok egyrészt annak a megvizsgálására késztetnek, hogy az összeférhetetlenség szempontjából összes felsőházi tagot egyforma elbánásban részesítsük-e, másrészt annak megfontolására, hogy a képviselői összeférhetetlenség minden fajtáját azonnal átmásoljuk-e a felsőházi tagokra.

Ami mindenekelőtt a *közhivatali összeférhetetlenséget illeti,* e tekintet-

ben kétségtelen, hogy a felsőház és az alsóház tagsága között különbséget kell tenni.

A felsőházban elsősorban vannak hivataluknál fogva olyan tagok, akik bírák vagy köztisztviselők. Egyes intézmények (egyetemek, főiskolák) képviselőiket szintén csak a közszolgálat köréből választhatják. Lehetséges, hogy a protestáns egyházak világi elnökei véletlenül köztisztségben levő személyek; azért nem lehet az illetők felsőházi tagságát felfüggeszteni. Nem lehet azt sem eltiltani, hogy egyes kamarákat, a Tudományos Akadémiát, a vitézi széket esetleg bíró vagy tisztviselő képviselje, illetőleg hogy az államfő ilyen személyt nevezzen ki felsőházi taggá. Mindezek a tisztviselők a felsőházi tagságot a dolog természete szerint tisztviselői állásuk mellett látják el.

Másodsorban a felsőházban való tagság a tapasztalatok szerint nem okoz olyan munkaterhét, amely a tisztviselői pálya elhagyását vagy akár csak a szolgálat alól való felmentést is indokolhatná. Eddig legalább még a vidéken szolgáló tisztviselőknél (pl. a vidéki egyetemek és főiskolák képviselőinél) sem jelentkezett ennek szüksége.

Harmadsorban a felsőházi tagság általában nem jár illetményekkel és így nem is lehet kívánni, hogy a felsőházi tagok tisztviselői állásukról lemondjanak vagy csak nyugdíjba menjenek is.

Mindezek a szempontok az 1926: XXII. t.-c. 3. §-ában foglalt annak a szabálynak a fenntartása mellett szólnak, hogy a tisztviselői minőség a felsőházi tagság elnyerésének nem akadálya; fenn kell tartani továbbá azt a joggyakorlatot is, amely szerint a felsőházi taggá lett tisztviselők hivatali állásukat a tagság tartama alatt is elláthatják.

Nincs természetesen teljességgel kizárva, hogy az ilyen rendezésnek az idők folyamán nem kívánatos hatásai is jelentkeznek. így lehetséges, hogy a vidéken, sőt külföldön szolgáló tisztviselők nagyobb számban kerülnek be a felsőházba és a felsőház erősebb mérvű foglalkoztatása a két hivatás egyszerre való ellátását megnehezíti. Az is lehetséges, hogy katonák vagy alacsonyabb rangú állást betöltő alkalmazottak kerülnek be nagyobb számban a felsőházba, ez pedig mind a szolgálati fegyelmet, mind a törvényhozói munka független ellátását hátrányosan befolyásolná. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy a választó testületek e visszásságot saját érdekükben a jövőben is meg fogják előzni olymódon, hogy a tisztviselői karnak a felsőházi működésre kevésbbé alkalmas tagjait a felsőházi tagok választásánál figyelmen kívül hagyják. Ha a visszásságok mégis jelentkeznének, természetesen szükséges lesz a közszolgálati összeférhetetlenség egy enyhébb alakját a felsőháznál is bevezetni.

A felsőházi tagság természetesen ezután is összeférhetetlen marad az állami legfőbb számszék tisztségével (1870:XVIII. t.-c. 4. §); ennek az összeférhetetlenségnek ugyanolyan következménye van, mint a képviselőházban. A törvényhatóságok részéről egyes tisztviselők felsőházi

taggá választása a választás tisztasága érdekében ezután is ki marad zárva (1926: XXII. t.-c. 18. §). A felsőházi taggá való jelölés vagy választás címén a tisztviselő szabadságot nem igényelhet úgy, mint a képviselővé jelölés címén. Ellenben a tisztviselői fegyelmi eljárás megindítása előtt természetesen a felsőházi tag mentelmi jogát is fel kell függeszteni.

Az eddigiekből folyóan annak sincs akadálya, hogy a felsőházi tagot — az állami legfőbb számszék kivételével — bármely állásra kinevezzék. Ezt azonban a választott felsőházi tagokra már az 1926: XXII. t.-c. 27. §-a is korlátozta és új választást írt elő. Ezt a korlátot minden esetre fenn kell tartani, de tovább kiterjeszteni egyelőre nem lenne indokolt. A kiterjesztés két irányban történhetik majd; egyrészt a választott tagok mellett a kinevezettekre is hasonló szabályt lehet felvenni, másrészt az összeférhetetlenséget — úgy mint a képviselőknél — kinevezési tilalommá lehet szigorítani.

A felsőházi tagok közül a törvényjavaslat 7. és 13. §-a szerint csak a választottak jutnak összeférhetetlen helyzetbe, ha a kormány nekik a közalkalmazás körén kívül juttat valamely alkalmazást vagy megbízást, illetőleg bármely kegydíjat, jutalmat vagy segélyt. Az összeférhetetlenség e fajai tehát a kinevezett és hivatalból való felsőházi tagokra nem vonatkoznak. Az kétségtelen, hogy az összeférhetetlenség e két faja[1] hasonló a közhivatal juttatásához, már pedig ez szintén csak a választott felsőházi tagoknál okoz összeférhetetlenséget (5. §). Ha azonban a bizottsági szöveg az összeférhetetlenség szempontjából valóban elvileg kerülni akarja a felsőházi tagok csoportjainak a megkülönböztetését, akkor tulaj donkép nem lett volna akadálya annak, hogy az említett juttatások legalább a kinevezett tagokra is összeférhetetlenséget állapítsanak meg. Az életfogytiglan kinevezett tagok függetlenségét ugyanis az említett juttatások ép úgy érinthetik, mint a választottakét.

Igen nehéz kérdés az *érdekeltségi összeférhetetlenség* megfelelő szabályozása. A kormányjavaslat úgy tervezte (17. §), hogy ez az összeférhetetlenség csak a választottakra vonatkozzék és azokra is csak akkor, ha az összeférhetetlen helyzet a tagság tartama alatt áll elő. Tehát nem vonatkozott volna ez az Összeférhetetlenség a hivatalból való és kinevezett tagokra, sőt azokra a választott tagokra sem, akiket választó testületük már az államhoz való viszony ismeretében választott meg. Ezzel szemben a bizottsági szöveg az érdekeltségi összeférhetetlenséget — az említett korlátozásokat mellőzve — az összes felsőházi tagokra kiterjeszti és csak a gazdasági érdekképviseletek felsőházi képviselőit veszi ki abban az esetben, ha az államhoz való viszony a rendes üzleti tevékenység körében keletkezett. Utóbbi megoldás ellen szól mindenesetre az az erkölcsi szempont, amely szerint nem kívánatos, hogy az állam ép a gazdasági élet felsőházi kép-

[1] A bizottsági jelentés csak az egyiket említi (260. sz. iromány 3. lap).

viselőit részesítse előnyökben és ilyen módon a felsőházi tagság az illetők részére akadálytalanul lehessen jövedelemszerzési alap; aki érdektársainak felsőházi képviseletét vállalja, annak magának esetleg áldozatot is kell hoznia a képviselet méltó ellátása érdekében.

A bizottsági szöveg szerint egyébként a felsőházi tagok az összeférhetetlenség szempontjából teljesen egyenlő szabályok alá tartoznak. Tehát a közben járási és méltatlansági összeférhetetlenség a kinevezett és hivatalból való tagokra is kiterjed.[1] Fölmerül természetesen a kérdés, hogy az összeférhetetlenség megállapítása ezeknél a felsőházi tagoknál milyen következményekkel jár a felsőház szervezetére.

Ha a választott felsőházi tag tagságát összeférhetetlenség miatt megszűntnek mondják ki, helyébe rendszerint a póttag lép, kivételesen új választásnak van helye (1926: XXII. t.-c. 9. §). A kinevezett felsőházi tag helyébe — ha tagságát megszűntnek mondják ki — az államfő új tagot nevezhet ki. Hogy a tagságát vesztett felsőházi tag újra megválasztható-vagy kinevezhető-e, az egyrészt attól függ, hogy az összeférhetetlenségi helyzet (pl. az államhoz való viszony) még tart-e, másrészt, hogy az összeférhetetlenségi bíróság nem szüntette-e meg az illető passzív választói jogát (törvényjavaslat 52. §., 1926: XXII. t.-c. 3. §.). Tehát például közbenjárási vagy méltatlansági összeférhetetlenség esetében a választás vagy kinevezés esetleg azonnal újra megtörténhetik.

A hivatalon alapuló felsőházi tagság megszűntnek kimondása esetére az 1926: XXII. t.-c. 26. §-a az irányadó, vagyis az ilyen felsőházi tagság az akadály megszűnése után újra feléledhet. Nincs szabályozva azonban a feléledés időpontja pl. a közbenjárási és méltatlansági összeférhetetlenség esetében, ha az összeférhetetlenségi bíróság az illető passzív választójogát korlátozó rendelkezést nem tett. Ezt a hiányt mindenesetre pótolni kellene.

A másik kérdés, ami a felsőházat az összeférhetetlenségi törvényjavaslat szempontjából különösen érdekli, az összeférhetetlenségi bíráskodás. A felsőházi tagság megszűnése kérdésében eddig a felsőház tagjaiból alakult bíróság ítélt; e bíróságnak hivatalból tagjai voltak a magyar kiráíyi kúria és a magyar királyi közigazgatási bíróság elnökei és másodelnökei, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke, a koronaügyész, továbbá a felsőház által lehetőleg a bírói, ügyvédi vagy jogtanári képesítésű tagok közül választott hat tag. Az összeférhetetlenségi törvényjavaslat az összeférhetetlenségi bíráskodást elvonja a felsőház külön hatásköréből és mindkét ház részére együttes összeférhetetlenségi bíróságot alakít, amelynek tagjait felerészben a képviselőház elnöke, másik felerészben pedig a felsőház elnöke jelölné ki.

Ezzel a reformmal a képviselők is beszólást kapnak a felsőházi tagok

[1] A kormányjavaslat még a 25. és 26. §-ban tett különbséget.

összeférhetetlenségi ügyeibe. Azonfelül a tervezett új bíróság jogászi szempontból kevesebb biztosítékot is látszik nyújtani, mint az eddigi felsőházi igazoló bíróság. Az is megfontolást érdemel, hogy a két ház tagjainak az összeférhetetlensége még a bizottsági szöveg szerint sem alakul teljesen egyenlő szabályok szerint és így a bíróságnak bizonyos esetekben a két ház tagjainál különböző mértékkel kell mérnie, ami nem jogász bíráknál esetleg zavart okozhat.

A tervezett összeférhetetlenségi bíróság felállítását az indokolja, hogy az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségi ügyeinek elintézését a javaslat nem akarta a képviselőház bizottságának a hatáskörében meghagyni, de viszont az összeférhetetlenségi bíráskodást az országgyűlésen kívül szervezett bíróságra, nevezetesen a közigazgatási bíróságra bízni sem kívánta. Mint közbenső megoldás kínálkozott a két ház tagjaiból alakult vegyes bíróság, amelyben a felsőházi tagok részvétele a képviselők összeférhetetlenségi ügyeinek pártatlan elintézésére az eddiginél nagyobb biztosítékot nyújt.

Hogy a felsőház ezt a megoldási tervet megértéssel fogadja-e, vagy pedig ellenkezőleg nem kívánja-e autonómiájának az összeférhetetlenségi bíráskodásban való megőrzését, esetleg az egész bíráskodásnak a közigazgatási bíróságra való ruházást, az természetesen a jövő kérdése.

Egyed István

AZ UTÓPIÁK VILÁGA.

— Adalék a politikai álmodozás társadalom-lélektanához. —

Az utópiaköltők és államregényírók klasszikus csoportjára kétségtelenül helytálló, szabatos és igaz Szombatfalvy Györgynek az a finoman különböztető megállapítása, hogy «a politika és a morál örök harcában az utópisták azon az oldalon vannak, amely felé nemesebb ösztöneink, főképpen igazságérzetünk vonz bennünket. Irrealitásaik a túllendült igazságkeresés fantazmagóriái s azért valóságérzésünket bántják csupán, nem erkölcsi érzületünket».

Ebben az értékelő felfogásban — elvileg és általánosságban — akár tovább is mehetnénk, amennyiben Wilde-dal együtt egy szempillantásra sem tartjuk érdemesnek azt az atlaszt, amelyen az örökké túlsó part, ahova minden magasabb célkitűzés vitorlája fordul: — Utópia szigete felrajzolva nincsen.

Aki azonban az utópiák világát politikai és társadalomlélektani szempontból, tehát a valóságigények alapján és még hozzá a politikai álmodozásnak, tehát egy tág közéleti fogalomnak, széles és elmosódó keretei között tanulmányozza, csakhamar kénytelen a fantázia világból a földre, a tényleges viszonylatok közé visszaszállani és az értékeknek ott nyert mértékét emberivé igazítani. Az ember küzdelme mégis csak az

innenső parton, a földön zajlik le; politikai exigenciái, szükségletei innenvalók. Ha pedig elvetélt utópizmusának teljesült, szörnyű falanszteréből kiábrándulva a föld felé: az Úrbe száll, az elhagyott föld, a rög mitikus vonzatára eszmélve kell megéreznie Ádám fojtó kérdésének örök igazát: «Több volna-e mesénél Anteusz, aki csak addig élt, míg a föld porával érintkezett?»

A reálpolitika igénye azonban — minden tényerejűsége ellenére is — bizonyára sokszor túlcsapong az arasznyi rög lezárt határán; az eszmények végtelene éppen nem ismeretlen előtte. Az igazi Cavourok mindig megértették a Garibaldiak hevületét is, sőt néha maguk gyújtják azt fel; de óvatosak velük szemben, mert a politikai ábrándozásnak kancsalul festett szemhatárához politikai terveiknek összerendezőit — kockázatok nélkül — hozzá nem illeszthetik.

Bárhogyan is álljon a dolog, minden értékelő törekvésnek figyelembe kell vennie azt, hogy az utópizmusnak roppant jelentés- és értékeszme tömegében az eszmék vajmi gyakran antinomikusak, szubjektív szempontokhoz, a változó közszellemhez és nézetekhez tapadók, miért is kiegyenlítésük — egyetlen és végleges értékítéletben — egyoldalú és jogosulatlan volna. Ha valahol, úgy itten, ebben a javarészt politikai célzatú eszmekörben, lesz helyénvaló egy fiatal magyar állambölcsész intelmének a megszívlelése: «nem lényeges az — mondja Ottlik László —, hogy mindenki elfogadja a tudósok értékelését (igazán teoretikus szellemek gyakorlati ítélőképessége gyakran rendkívül csekély), lényeges azonban, hogy politikai vitákban ugyanazokhoz a kategóriákhoz foglaljon állást mindenki, mert különben a vita értelmetlenné válik». (Társ. Tud. 1929. évf. 74. 1.)

I.

Morus Tamás (1478—1534), Angliának lordkancellárja, csak névadó gazdája ennek a műfajnak. Hogy van valahol egy boldog ország, boldog teljesedésben. Hogy földi életünk égi mását élik valahol az emberek. Ha másutt nem, hát — túl az Óperencián. A regék, mesék és mítoszoknak vágyaink szerint teljesedett paradicsomában, melynek hitétől — csakhogy Lázárokból Dáriusokká álmodhassuk magunkat — sohasem tudtunk elszakadni.

Már Héziodosz úgy tudja, hogy egykor, régen — talán az idők kezdetén, melyet a történelem fénye már nem hathat át — volt egy korszak; az aranykor, az aetas aurea, amikor nem volt gond, irigység, küzdelem, munka, kényszerítés és rabszolgaság. És vetetlen arattak az emberek . . .

Amit a mítosz, a rege szimbólumnyelve így elmond és a naiv őstörténetírás, mint valóságot, a prehisztorikus időkbe vetít, az folyton megújuló formában és másként szövegezve talán, de folytatódik az ember későbbi fejlettebb gondolat- és eszmevilágában. Plátó-Szokratesz mítoszelemekkel még átszőtt gondolatvilágában már tisztára emberektől függő —

tehát természet felett álló segítség nélkül is megvalósítható — dolgok közé tartozik az ilyen eszményi társadalom, csak rendezzék be az emberek közösségi életüket úgy, ahogy azt ő javasolja az Állam-ban és a Törvényekben. A mítosz, és Héziodosz is, még isteni sorsrendelés ajándékaként képzeli el a földi mennyországot; Platótól elkezdve Wells Clissold-jának gazdag világáig azonban igen sokan már emberi kimódolások, belátások és filozófiák segítségével és eredményeképpen. Az államtan és állambölcselet diszciplínájához az első táplálónedv innen buggyant s a legősibb, mert legelemibb praktikumnak: a mindennapi politikának eszmei regisztereit innen nyert érzelmi és képzeleti elemek feszítik. Ami Platót megmozgatta, ugyanaz ad ösztönzést — Machiavellinek is.

És Platón ősvágya készteti politikai álmodozásra a nemes Morus Tamást is, aki görög elődjével mély kedélye, humanizmusa és gazdag képzeletvilága alapján mindenkinél rokonabb. Ami Kolumbust kifelé, a messze vizekre, a távoli kincses Indiákhoz, ugyanaz a képzeleterő Morust befelé: a fantázia óceánjára, az Ígéretes Utópiához vonzotta. Utópia = Seholsemszigete. Egy szárnycsapással kiköthetünk boldog öblében. Mert Utópia — Angliával ellentétben — boldog ország. Más történetének a pragmatikája; mások a törvényei és más az igaza, mint a mi világunknak. Politikáját álomban szövi ott az államférfiú, akit — ép ezért — nem köt a göröngy és a földi mérték. Az élet hajótöröttjei, a csalódottak s mindazok, akiket a túlsó part — a való élet — viharos réveiből valahogyan elsodort az ár, elkapott az Eszme, szárnyára lendített az Eszmény, hevít az Igazság és igéz a képzelet, — mindnyájan kikötnek itt, csalóka álmaik s fantasztikumaik bűvös szigetén. De vájjon hányan veszik közülük észre, hogy Morus Tamás Hytlodeusza, vagyis a Hazugigéjű vezeti őket orruknál fogva fel a Vizetlenfolyó = az Anydrosz partján, hogy lássák és épüljenek a polyreliták = a sokatfüllentők, a nephelegetoszok = a felhőkben-nemzettek, valamint az alaopolitoszok = a vakpolitikusok szemfényvesztő világán.

Az északi Morus még csak példálózik s szkepticizmusát fantáziaélményeivel szemben — talán mert angol s így józan — alig palástolja. Déli követőjénél, a kietlensorsú, megkínzott dominikánusnál, Campanellánál (sz. 1568), akit egyébként Leibniz legnagyobb elődének nevezett, ép ez a fölényes kétkedés, a valóságnak ép ez a józan, bár elhallgatott értékelése hiányzik. Hires Napállamában — Civitas Soli-ban —, melyet 27 évig tartó fogságában írt, egy tisztára bölcseleti alapeszméken nyugvó államszerkezetet rajzolt meg. Egy másik államregényében, a «De Monarchia Spanica»-ban pedig már a pápai vezetés alatt álló és minden nemzeteket egybefogó Világmonarchia megteremtéséről álmodozik.

Az exaltált és áttekinthetetlen Campanellával, aki fogsága után már hivatásszerűen termeli a politikai eszméket és politikai szaktanácsadóként szegődik az udvarokhoz, az utópia műfaja sok tekintetben elveszti kapcsolatait valóságmértékkel és a józan belátással s nem ritkán magába gyűjti

az emberi szenvedélyeknek és a politikai elvakultságoknak torz fantáziáit. Akadt olyan művelője is, aki elhagyta az ártatlan fantáziajátékot és álma tetté váltására tört. így — a híres és mély hatást tett államregényírók nagy sora után (Verulami Bacon: Atlantis; Morelli: Úszó szigetek; Basiliade; továbbá de Mably stb., stb.) — egyszercsak egy francia újságszerkesztő: E. Cabet, a Populaire megalapítója, közvetlen újságírói propagandával közelít a tömegekhez oly célból, hogy az Icaria-jában (megj. 1840-ben) elképzelt ideális társadalmi berendezkedést megvalósítsa Délamerikában, a Mississippi mentén. Icaria époly siralmasan megbukott, mint előtte a szintén utópista Fourier hírhedt elvein nyugvó Phalanx-állam, avagy a Pittsburg mellett levő és Lenau által is felkeresett Rapp-féle «Harmony» és sok más szektárius-kommunisztikus vállalkozás.

Az utópisták és főleg vakhitű követőik tehát nem mindig csak jámbor álmodozók. Világosan elkülöníthető soraikban — a többi között — az a típus, amelynek homlokán a fanatizmus ég, ereiben a tettvágy forr. Ezek valóban véres komolyan veszik megváltó eszméjüket. Emocionális típusnak mondhatnánk az ilyen politikai álmodót, aki hívő akaratát a gondolati, az idea-körből a cselekvés, a propaganda, a tett körébe vetíti. Ezek álmodó magányukat, írószobájuk csendjét olykor szívesen cserélik fel a szószéknek, az újságnak hangnagyítójával, a pártagitáció hevességével s nem ritkán — az összeesküvések és forradalmak izgalmaival.

Az utópizmus tehát a maga egyetemes eszmeiségében megszállhat mindent a «politikában», amely maga is az éteri eszmeiségtől a tett durva propagandájáig terjedhet. Az utópizmus tehát általában kiütközhet mindenen, ami csak imponderabilis, eszmei, képzeleti, hitbeli. Egybeszőheti a szépirodalmat a teoreticizmussal és vajmi gyakran fölöttébb doktriner. Vannak köztük olyanok, akik értik a módját, hogy tudományos rendszerekbe öltöztessék szociálispolitikai prófétizmusukat. Mások megelégszenek egy-egy mélyebb szociálisgazdasági eszme szemléletes kidolgozásával. Példa erre a földreformerek apostolának, Henry George-nak gondolatvilágát teljesülten visszatükröztető «Kormányzóságom története». Bizonyára hiányosan ítélné meg tehát az utópiák jelentőségét az, aki egyesek képzelet-világának csalóka játékát, jó esetben filozófiát vagy csak széplitteratúrát látna ebben a «műfajban». Azok az írók, akik eljövendő századok kulturális-technikai fejlődésének regényes képeit vetítik elénk, vagy, akik szatirikus torzításban tükröztetik az utopiás képzelgések balga hiszékenységét, — valóban sokszor széplitterátorok. Mulattatói, vigasztalói, bölcsei ők az emberiségnek, kik a fejlődés, a haladás hitét tartják fenn és öntik belénk, avagy pedig Madách módján komorodnak el a falanszter sivár kilátásain . . .

Az utópiák jelentőségét — a reálpolitikai igények összerendezői között — főként abban az irányban kívánnák e sorok felmérni, ahol az álmodozásaiban is emocionális típus a hiszékeny és könnyen gyűlölködő tömegek vak ösztöneit hajlandó fellobbantani fantazmagóriái irányában

Flectere si nequeo superos — Acheronta movebo. Ha a vezető értelmet nem, úgy a tömegszenvedély poklát korbácsolom fel.

És különben is: ami ma mégcsak botor álmodozás, vértelen teória, elvont képlet, azt holnap már tömegmozgalmak árja ragadhatja, duzzasztathatja végzetes súlyosságúvá. Hiszen még a marxi ideák száraz teoreticizmusa mögött is már eleve és többen felismerték a jámbor utópista álmot, mint kelesztő anyagot. «A pártatlan társadalomtörténet — mondja az alapos Breysig — hihetőleg magasabbra fogja majd taksálni még Marx szerepénél és jelentőségénél is azoknak a férfiaknak a szocializmus alapgondolataiban és azok kialakulásában való szerepét és jelentőségét, akiket maga Marx utópistáknak nevez (St. Simon, Fourier, Owen stb.)» (Persönlichkeit und Entwicklung I. k. 267. o.)

II.

Dehát milyen is a politikai irodalom híres álmodozóinak az eszményvilága? Melyek azok az eszmék, milyen az a bűvös paradicsom, amelynek megvalósítása esetén megszűnnék minden földi gond s a boldog bergengóciák gondtalan életét élhetné küzdelmes sorsa helyett az emberiség?

Természetesen csupán néhány ismétlődő — és ép azért jellegzetes — gondolat fordulatot lehet itt érintenünk. Itt van az örök és kiolthatatlan emberi szabadságsóvárgás! A zsarnokok szeszélyes deszpotizmusa nem fojthatja el könyörtelenebbül és sivárabbul a szabad egyéni életfej lés feltételeit, mint a fanatikus Campanella eszményi állama. Nemcsak a közösségi életnyilvánulások rendje uniformizált itten és a többi híres államregényekben, hanem az evésé, a ruházkodásé, sőt a legintimebb házastársi viszonylatoké is. A Napállam lakói, a solariusok, büszkék rá, hogy nem ismerik a rabszolgaságot, de sivár, fojtó és aszketikus állami életközösségük ezer új bilinccsel köt gúzsba minden elütő élet variáns-akarást.

A «klasszikus» államregény utópizmusának makacs egyéniségsorvasztó alapirányzata csaknem mindig valamelyes szektárius életközösségre utalja híveit. Ebből a vigasztalan, mondhatnánk: klinikai alapjellegéből önként következik az utópista «alkotmányoknak» a javak közösségében is igen gyakran megnyilvánuló vezérlő princípiuma. Mindenesetre feltűnő, hogy milyen monoton hevességgel száműzik, ostorozzák és kárhoztatják a gazdagító hagyományok és termékeny individuációk egyaránt szilárd talpkövét és palládiumát: — a *magántulajdont.* Campanella egyenesen a legförtelmesebb bűnként átkozza. És vele együtt a többiek: Vairasse, Morelli, a kései Cabet stb. A tulajdonközösség követelésével tehát az utópisták kétségtelenül előfutárai a szocializmus ezirányú ideológiájának, illetőleg annak a törekvésnek, amely a termelő eszközök köztulajdonbaadásának tudományos köntösét öltötte aztán magára. E. Fuchs, aki nem lehetett közömbös a szocializmus érdekei iránt, állapítja meg az Utópia fordításához írt előszavában, hogy «a világtörténelem leghatalmasabb mozgalma, a modern

szocializmus, tulajdonképpen Morus főgondolatának: a közöstulajdonnak a fundamentumára épít».[1]

Igazságosabbak leszünk talán, ha észrevesszük azt, hogy a klasszikus államregény érzelmi kelesztő erejét a legtöbbször mégis más irányból nyerte, mint a gyűlölködő és széttaszító erőkre spekuláló ú. n. osztályharc. *Az utópiák nemes álmodóinál nem a ressentiment rombolásvágya egyesít, hanem az osztályokon felül emelő humanizmus, mondhatnánk: a közösségre vetített családi érzés.* Ennek az érzésnek testvérisége néha megdöbbentően kolostori, kimért és sivár, néha pedig — főkép a nemek viszonyában és a házasság, a családi élet erkölcsei tekintetében — megdöbbentően szabados. A jámbor utópisták, kikre a radikális társadalomreformáló bizonyára csöndes lenézéssel tekint, még a tömegnek, mint nagy családnak költői fikciójából indulnak ki. Náluk rendszerint tekintélyes, bölcs és csaknem korlátlan hatalmú apák, eszményi fejedelmek, kormányzók, majd pedig — ezeket mintegy helyettesítve és jelképezve — elvont fogalmak ereje igazgatja a társadalmakat. Campanella Napállamában a Nagypap, akinek oldalán a Hatalom, Bölcsesség és Szeretet képviselői állanak. J. Harrington demokratikus társadalmában a Lord Orator és két Cenzor. Cabet Icariája pedig — ahogy azt a korszellem is megkívánta — már szabadelvű és népképviseleti alapon nyugvó testvéri köztársaság. . .

És milyen fantasztikus erkölcsviláguk! Különösen a család, a házasság, az eugenika problémáival kapcsolatban. A vadnépek családjogának és a suhanckor képzelet világának exotikus vegyülékéből tenyésznek itt, zagyva összevisszaságban, gyermekes és buja ötletek, csakhogy kiegyenlítsék ezeknek a társadalompolitikai álmodóknak a házassági intézménnyel szemben érzett lelki feszültségét. A szabad szerelem, a poligamia épúgy nem ritka eszmény, mint a csoportházasság, vagy a kényszerített nemi együttélés egyéb olyan durva formái, melyeken még «Mensch Péter cirkuszának» képzelete sem tesz túl. Így Platón fanatikus eugenikája szigorú és bizarr rendelkezésekkel kívánta biztosítani a helyes párválasztást és az egészséges népszaporodást. Ugyanezen a nyomon indulnak el Morus és Campanella, akik közül az utóbbi az intim együttélés mozzanatait orvosokkal s asztrológusokkal figyeltetné és szabályoztatná. Vairasse Severambiájában a monogámia csak a «közpolgárt» kötelezné, «a hivatalnokok — rangjuknak megfelelően — több és több asszonyt engedhetnének meg maguknak». Morellinél a házasság ismeretlen, az ő képzelet világa csak a szabad szerelmet ismeri el. Cabet Icariájában problémátlan a dolog. Nincs magánvagyon, hozomány, nincs érdek, «ennélfogva» a párok holtukiglan zavartalan boldogságban és hűségben élnek egymás oldalán.

Az utópiák eszménykörének e fölöttébb röpke és töredékes szemléletét talán zárjuk le még két olyan tartalmi elemmel, amely meglehetősen

[1] Ford. I. E. Wessely. Samml. gesellsch. wiss. Aufsätze. München, 1896.

tipikus erre a kuriózus és szörnyű falansztervilágra. Egyik az uniformizálásnak az a hóbortos imádata, amely mindent kiszabott egyformára kényszerít. A munkát, a házakat, szántóföldeket, várost, szokásokat, nyelvet, törvényeket, szórakozást — mindent, amin csak egyéniségirtó, különség-gyűlölő, hagyománysorvasztó szellemük fennakad.

Egy tőről sarjad ezzel egy másik jellegzetes vonás. Az utópiáknak hite az élet elgépiesülésében, az élet jelenségek, társadalmi tények racionálható voltában; rajongásuk a technika és a tudomány várható csodái iránt. Mi más volna ez, végső elemzésben, mint a vidoran bátor kezdeményezésnek előreszabott sémákba, normákba kényszerítése; mi más, mint valami elaggult, fösvény, kétkedő, bizalmatlanság a természet, a jövő ifjúsága iránt és mi más, mint sorsfélénkség, amely — éppen ezért — az örökké újjábimbózó élet változatait vegykonyhákban kikotyvaszthatóknak és teóriákba kövesíthetőknek szeretné? . . . «Nagyon vénül az ember, hogyha már lombikhoz tér, midőn organizál — jut eszünkbe Madách ide is illő szava.

III.

A politika valóban és belső lényege alapján az «exigenciák tudománya». Ahhoz azonban, hogy tudománnyá, vagyis az okok szerint való eligazodás és a tárgyias megismerés fölényévé, tehát mintegy aktusról aktusra teljesedő jövendőmondássá válhasson, az kellene, hogy a szükségleteknek kettősarcú, vagyis belső (szubjektív) és külső (objektív) természete között csalhatatlanul különbséget tudjon tenni. A politikusnak azonban a külső és belső indítéksorozatok optimális kiegyenlítődései — vagyis döntéseinek exaktsága — érdekében szinte áttekinthetetlen összefüggések kuszáltságában kell eligazodnia, úgyhogy minden előzetes tárgyi mérlegelése és számításai ellenére is, a döntő pillanatban, mégis divinációja lendíti útjára és ihleti meg tetteit. Döntéseinél a legtöbbször közrejátszik valami az értelem felett valóból, az irracionálisból s innen van, hogy a politikai értékek tana fölöttébb ideiglenes, ritkán csalhatatlan és sohasem abszolút. Innen következik a nemzetek politikai reflexvonalának egyéni, utánozhatatlan, sőt idegenszerű volta is. Csupán *érdekesek* más nemzet számára.

Hogyha már most az egészséges célirányossággal cselekvő politikustól az álmodozónak a típusát akarjuk elkülöníteni, úgy az irreális, az irracionális mozzanat irányában egy olyan lelki alkat — kissé talán bizonytalan — kontúrjain kell haladnunk, amely válogatatlanul, a reális lehetőségek mérlegelő kritikája nélkül, engedi magát érzelmi, nagyobbára tudattalan és így — nem ritkán — káros vagy romboló megkívánásainak a sodrába. Tehetetlenségi energiáinak ebben az önkéntelen és feltartózhatatlan vonzásirányában mindjobban és bizonyosan találkozik a tömeggel, amely épúgy kritikátlan, épúgy affektív, mint ő s amelyet ennélfogva ugyanaz a kielégíthetetlen utópiaszomj kínoz, akárcsak őt. Innen van néha valóban meglepő

divinatív ereje is, s az a profetikus attitűd, amivel a tömegbe jóslathittel helyettesített meggyőződést tud önteni, vagyis olyan fanatikus evidencia-biztonságot, mely az értelem szűkös és botorkáló tárgyi megokoltságai helyett az érzelem kincses határtalanságaira támaszkodik. A politikai álmodozó tehát fantáziáinak igézete alatt áll és — néha cselekszik is. A józan politikussal ellentétben az envilágán kívüleső — ponderabilis vagy imponderabilis — válóságviszonylatokkal kevéssé törődik, illetve azok súlyát, terjedelmét, mértékeit, egyszóval: hatásértéküket — a lelki örömszerzés törvénye szerint — vágyképzeteinek tartalmaihoz zsugorítja vagy túlozza.[1]

Az utópiás fantáziálásoknak a valóságviszonylatokra reflektáló, azok elviselhetetlen voltát mintegy lelki úton kiegyenlítő, kompenzatórius értékére sokan rájöttek, mondván, hogy «csaknem az összes utópiák a bennük felállított követelésekkel annak a kornak a viszonyaiban gyökereznek, amelynek létrejöttüket köszönhetik. Egyrészt meg akarják nyugtatni egy jobb jövőre utalással az emberek lelkét az elszenvedett nyomorúságokért, másrészt a kormány igazságtalanságait akarják ostorozni».[2]

Ezt a kissé kényelmesen leegyszerűsített problémalátást talán helyes volna szélesebbre tárni.

Bizonyos ugyanis, hogy az utópizmus politikai szorongattatások és társadalmi nélkülözések idején úgy a tömeg, mint az egyes lelki háztartásában jótékony bódítószer. Az «ideák» és a merőben képzeleti feltevésekre nyüstölt tervszövések, a megvalósulásukba vetett hit révén, jótékonyan ható illúziókba ringatnak. Soha annyi botor és okos, kitűnő és balga javaslat, terv, rendszer és honmentő eszme nem buborékol a felszínre, mint amikor súlyos idők válságaiban szorongunk. Soha oly fennen nem gurgulázzák a szabadság malasztos igéit s a felkapott politikai és világnézeti jelszavaknak ópiuma soha úgy nem altat el, mint akkor. A folyamat azonban akkor válik igazán veszedelmessé, amikor tárgyi látszatú indokoltságokkal ejthet meg és amikor a valóság felismerésében hiányos érzékletű tömegeknek éppen a valóságérzéklésre és a hideg ítéletalkotásra rendelt szervei: maguk a vezérek, a politikusok is megcsalattató fantáziákra és téves érzelmi hajlandóságokra szédülnek általa.

Az elmondottak után a politikai álomszövésről, az utópizmusról

[1] A kínkerülés mindenesetre általános irányzata lelki életünknek. J. S. Mill ezt úgy mondotta, hogy fizikai lehetetlenség volna olyasmit akarni, aminek fogalma nem örömteli; Bentham pedig ugyanezt úgy véli, hogy minden ember minden cselekedetében — akaratlanul is — az örömszerzésre pillanatnyilag legkilátásosabb irányt választja. (Mc. Dougall: Grundlagen einer Sozialpsychologie, 7. o. G. Fischer.) S. Freud bécsi professzor a kínkerülés elvének egyetemes jelentőségét felismerve, azt lelkiéletünk mélységi vonatkozásaiban is igazolta — feltárván a mögötte rejtőző ösztönélet tudattalan erőit. (Tiefenpsychologie.) Az utópistánál joggal tételezhetjük fel ezen erők preformáló hatását.

[2] J. Reiner: Berühmte Utopisten. Jena, Costenoble. 1906.

nyert benyomásainkat főleg két irányban szeretnénk kiegészíteni. Az egyik az, hogy a «kor viszonyai», a sanyarú történeti élmények (ahogy ezt Moore Tamásra vonatkoztatva szokták felhozni) — egymagukban — a politikai ábrándozás folyamatának a megmagyarázásához nem elegendők. A kor élményei legfeljebb ha kiváltják, megindítják az egyébként — úgy látszik — *eredendően* meglevő hajlandóságot az utópizmusra úgy az egyesnél, mint a tömegeknél. Ceteris paribus a folyamat megindulása nem feltétlen. Eltudunk-e képzelni olyan korszakot, amikor a társadalom minden rétege s e rétegeken belül mindenki elégedett és boldog? Ilyen «Kronosz-kort», valóban csak a mítoszképzelet ismer. A valóság értékének a mértéke az ember, aki szociális viszonylataiban sem érezheti magát más eredmények alapján jól és megelégedetten, mint érzelmi eredmények alapján. Viszonylag «jó» társadalmi miliőben és államszerkezettel is lehet az egyes és a tömeg elégedetlen. Nyughatatlan vágya új fejlődési irányba és eszményekhez sarkallja, amelyek, ha megvalósulnak, új vágyak, új igények sarjadnak. Ezek aztán újból tovább ösztönzik a «fejlődést». «Mindig újra kezdődik a teremtés.» Vagy ahogy más összefüggésben ugyancsak Keyserling kifejezte magát: az életproblémákat sohasem lehet megfejteni, hanem mindig csak elintézni lehet. A társadalom javításának az igényét és irányát érzelmi előfeltételek és sok imponderabilis adottság befolyásolja. Ezeket véglegesen betölteni, kielégíteni s így kiküszöbölni nem lehet. Helyesen ismerte fel tehát H. von Sybel, hogy «a szociális kérdés eredményes intézése csak azoknak sikerül, akik a probléma megoldhatatlanságának tudatában nyúlnak hozzá».

A másik benyomásunk az általunk vázolt típusnak a sajátos lelki alkatára utal. Sybel tapasztalati igazságával szemben ugyanis a politikai álmodónak a korlátlan magabízása és felelősség nélkül való tettvágya a tapasztalat igazságán ugyanolyan tudattalan tényezők ösztönös követése alapján teszi túl magát, mint a gyermek vagy a tömeg, illetőleg — kóros elfajzásban — a téves eszmék betege.[1] Erre a lelki alkatra sajátlagosan jellegzetes a valóságértékelés hiánya, a gyermekded hiszékenység, a kritikátlanság. Mikrokozmoszában talán még rikítóbban szemlélhetők mindazok a jó és káros tulajdonságok, melyekről a tömeglélektan legérdekesebb fejezetei a tömeglélekkel vonatkozásban beszámolnak. Ép ezért joggal mondhatnánk az utópistát a tömeglélek egyéniesülésének, individuációjának.

* * *

[1] E gondolatsoron jutunk el a politikai neurotizmus hírhedt jelenség- és változatcsoportjaihoz. Ahhoz az elválasztó vonalhoz, ahol az ártatlan és rontó politikai tébolyok és gonosztevések vigasztalanul beteg és ördögi világa kezdődik. Ennek társadalom-filozófiáját és politikai törekvéseit már a legtöbbször valóságos lelkibetegek, neurotikusok avagy gazfickók terjesztik és képviselik. Bizarr és diabólikus eszményeikből — éppen az utópisztikus hiszékenység révén — nem egy besurranhat a politikai álmodozók barokk képzeletvilágába.

Teljesen tisztában vagyunk azokkal az ellenvetésekkel, amiket — bizonyára hiányos és szakadozott — gondolat vezetésünk ellen tenni lehet. Tudjuk azt is, hogy témafelvázolásunk az általánoskörű eszme- és eszményszövést a politikai álmodozástól, illetőleg az utópizmustól, valamint annak beteges változataitól nem határolta el világosan, illetőleg olyan elemekkel tette szétfolyóvá ezeknek gondosan elárkolandó köreit, amelyek a józan és normális politikai életfolyamatok kereteiben is fellelhetők. Hibánkul lehetne azt is felróni, hogy nem csupán az utópista típusa válik sajátossá a fokozottabb ideg- és lelki élettel. Hiszen az új utakat keresők, a költők, váteszek és próféták általában büszkén hordozzák homlokukon az átlag fölé emelő elkülönböztetésnek michelangelói «Mózesjelét». Másrészt: hogy túlontúl sterilisnek képzeltük el az egészséges politikai reflektálás folyamatát akkor, mikor a fantáziaszárnyalást és általában az eszme- és eszményképzést utópiaködökbe csábítónak láttuk. Hiszen ilyenformán minden kezdeményezés megett rejlő jótékony optimizmus kétellyé bénulna és a termékenyítő eszmemozgalmakat a pesszimizmusnak a gátja torlaszolná el. Az ellenvetés — valóban — annál helytállóbb, mert — szerintünk is — a jobb jövőnek elhitt reménye nélkül úgy az egyes, mint a társadalmak elsenyvednének.

Ezeknek, és talán más ellenvetéseknek, a jogosultságát bajos volna tagadni vagy legalább is annyit el nem ismerni, hogy az «utopizmusnak» — valóságos és tagadhatatlan — szellemértékeiből bizonyos fenntartásoknak magától értetődően következniök kell. Ezeknek a szellemértékeknek az elhanyagolása a «reálpolitikus» részéről kétségtelenül vastag hiba volna s bizonyára balul ütne ki számvetése, ha valóságérzéklésének összerendezőit, koordinátáit a fennálló exigenciák, szükségletek tekintetében nem vonatkoztatná erre a pontra is, ahol pedig roppant ösztönzések erői lappanganak úgy a teremtés, mint a rombolás irányában. Az utópizmus gyakorlati politikai fontossága ugyanis tömeglélektani vonatkozásban ütközik ki a legélesebben. Mozgékony, villódzó, sodró elemei minduntalan és misztikusan szétszóródnak minden politikák legigazibb anyagába: a tömegek lelki világába. Itt valódi és tényleges élet jelenségként tükröznek, amivel minden politikusnak számolnia kell annál is inkább, mert erőszerkezetük a politikai célkitűzéseket, a pártprogrammokat és általában a közszellemet elhatározóan alakítja. A politikai álmodozás ugyanis ritkán sziget élődik el az Én-világban, mint az álmodó álma, avagy a filozófus eszméje és rendszere. Szerteszálló képzelet-, gondolat- és vágyelemei cselekvésre ingerelhetnek; a külvilágba vetülésükkel tett értékké hatványozódhatnak.

Az alvás fiziológiai állapotában maga a természet gondoskodik arról, hogy az alvó önmagára és a külvilágra veszélytelenül élhesse a valóság illúzióját; cselekvő erői lekötve maradnak. A politikai álmodásban azonban — a legtöbbször — épen ez a cezúra, az önkénytelen motorizmusnak ez a célszerű és megnyugtató kiiktatása hiányzik. Az álmodó politikust

már többen állították a lunatikussal párhuzamba... Csakhogy, akit szédítő szakadékok peremére a hold deleje vonzott, az legfeljebb magát zúzza halálra; a politikai álmodás lidércfénye azonban tömegeket hívogathat ingoványok irányába. *Felszeghy Béla dr.*

AZ ERDÉLYI MAGYAR IFJÚSÁG.

Az erdélyi magyar ifjúság sorsa tipikusan kisebbségi sors: minden törekvésében éreznie kell magára utaltságát. A háború borzalmaiban, vérében és igazságtalanságaiban ébredt fel zsenge gyermeki öntudata, vagy mint felserdült ifjú maga szerzett közvetlen tapasztalatot mindabból, amit a háború az emberre, mint egyénre nézve jelentett. De ez a szenvedő gyermeklélek egyúttal színre, lelkesedésre és a hősi küzdelem iránti vágyra is szert tett épen a háború mithikus epikája folytán s ez kitörölhetetlenül égett bele. A háború alatt a gyermek számára a frontok csatazaja gigászi méreteket öltött, neki minden járőrcsetepaté heroikus küzdelem, minden katona glóriás hős és minden zászlós — hadvezér volt. Tágranyílt áhítatos szemmel bámult a harcterek felé, egyetlen óhajtással, hogy ő is odakerüljön az Isten, haza, király, hármas eszméjéért ontani vérét. Számára négy esztendőn keresztül egyetlen fontos dolog volt: a háború! Annak győzelmeit ünnepelték meg az iskolában, annak nótáit dalolták az utcán, annak sebesültjeit ápolták, annak hőseit istenítették. Számára a király olimposzi magasságban trónolt, számára mindenható, jó és bölcs volt a király, akinek feltétel nélkül adta volna oda parányi életét. A gyermek számára szent volt a szövetség, a fegyverbarátság, az adott szó, a lovagiasság, férfiasság, az erény. És ha a maga kis környezetében körültekintett és összevont szemöldökkel vette tudomásul a visszaéléseket, a gazságokat, a panaszokat, asszonyi sírásokat, az éhséget és a nyomort, akkor szentül hitte, hogy minden megváltozik, ha «azok» hazajönnek. A gyérnek lelkében úgy élt a háború, mint ahogy azt maga is játszotta, romantikus becsületességgel, nyíltsággal, hősiességgel. Nem kereste a háború mélyebb okát, megelégedett azokkal a frázisokkal, melyekkel a harctereken vergődő hősök is beérték. A háború kijegecesítette a gyermeklélekben a történelmi romantika minden szépségét és a háborút olyan adottságnak vette, mely azért van, hogy ezek a szépségek megtörténhessenek. Ez az elgondolás törhetetlen nacionalistává tette, melynek idealizmusában a hazát önmaga és mindenek fölé emelte.

A mai erdélyi magyar ifjúság — a háború gyermekgárdája — azonban pillanatok alatt látta összeomlani mindazt, megtépett, elszürkült vagy részegen ordítozó egykori hősök rendetlenül menekülő végtelen sorában, ami számára nagyobb, bizonyosabb és szentebb volt mindennél. A zsenge gyermeklelket teljes és kendőzetlen tragikummal érte a csapás, mely elvette tőle a legszentebbet: a hazát.

Az összeomlás idejére alig tud néhány akkori gyermek világosan visszaemlékezni. Borzalmas összevisszaságban vonultak el szeme előtt az események és rémült révülettel kapkodott valami szilárd támpont után, ahol megállhatna, ahonnan megérthetne mindent. De ezt nem találta sehol, sem ő — sem más. Az események fergetege viharzott át a feje felett és ebben a viharzásban, csak egyetlen gondolat csengett világosan lelkében: a haza elveszett. De még csak rossz álomnak hitte mindazt, ami történt, még remélt és akart. Nem tudta elhinni, hogy a harcterek hőseire börtön és bot, tehetetlenség és nyomor vár. Tompa gyűlölettel nézte a hódítókat, akik kiélvezték győzelmüket és vae victis-szel ajkukon vonultak be kardcsapás nélkül a kiürített városokba. És látta a felnőttek tehetetlenségét, reményvesztettségét, kapkodását, megfutamodását és félelmét. És hitte, hogy csak erős akaratra, csak igazi férfiakra, csak arra van szükség, ami lelkében égett, aminek gyenge mellében oltárt és várat emelt: a hősiességre.

Az erdélyi magyar ifjúság azokban a zavaros időkben, amikor senki sem tudott és mert semmit, a tettek mezejére lépett. Sok idealizmussal, hősiességgel, de egyúttal gyermekes könnyelműséggel kezdett szervezkedni. A szervezkedés titokban folyt és nagy célokat tűzött maga elé. A fátyolt róla a szomorú emlékezetű temesvári leventeper tárgyalása lebbentette fel. Ez a per élő keresztmetszetét adta, a magyar ifjúság lelkének, elgondolásainak — életének. Fiatal diákgyerekek esküdtek össze a háborúban beléjük égetett ideálok jegyében, hogy fegyverrel a kezükben fogják megvédeni azt, ami az övék: a hazát. Számos tragikus epizódja volt ennek a pernek, melyet a román hatóságok előbb teljes szigorral és brutalitással kezeltek, míg végül a hódítók maguk is ráébredtek arra, hogy gyermekekkel van dolguk. A remegve várt halálos ítéletek elmaradtak, vagy megmásíttattak és az elfogott diákok nagyrészét szabadon bocsátották. De az átélt izgalmakon, szenvedéseken, eltűrt botbüntetéseken kívül egyetemes eredménye is volt a leventepernek. Az erdélyi magyar ifjúság saját testén érezve a hatalom erejét, hirtelen és minden átmenet nélkül megtalálta azt, amit keresett: A helyzet szilárd ismeretét s amelybe belekényszerült: a kisebbségi sorsot.

* * *

Ilyen lelki előfeltételekkel indult el az erdélyi magyar ifjúság azon az úton, mely mihamarabb a maga útja lett. A győzők vasmarka elfojtotta benne mindazt, amit addig szabadon hirdetett, amiért nyíltan lelkesedhetett. Ez az ifjúság hamar megtanult hallgatni. Az évek lassan múltak, még itt-ott felcsapott egy szunnyadó láng, még történtek atrocitások, még ökölbe szorult kézzel nézték az ellenséget, aki az ő portájukon uraskodott. Még nem akarták megtanulni a többség nyelvét, még nem akartak kezet fogni azokkal, akiknek kezéből kenyeret kellett várniok. Még egyre tartott a repatriálás, még történtek kisebbségi tragédiák, még összeborultak suttogó magyar fejek, még hittek a nagy változásban, még átmenetnek tar-

tottak mindent. De aztán lassan mind elmentek, akik el akartak menni és csak azok maradtak, akiket kötött a rög, vagy a kenyér, vagy a szeretet. Az erdélyi magyar ifjúság lelkében másodszor omlottak össze az ideálok. Tudatára ébredt annak, hogy ami történt, az valóság, hogy neki ott kell maradni, ahová a sorsa rendelte és józan szemmel kezdte keresni az élet lehetőségeit. Lehervadt a győzők elleni gyűlölet és a győzelem utáni sóvárgás és az ifjúság olyan formák után keresgélt, melyek keretében békésen megfér egymás mellett a győző és a legyőzött, a többség és a kisebbség.

Az erdélyi magyar ifjúságnak kereken tizenöt évet felölelő korosztálya pusztult el úgyszólván teljesen ebben az útkeresésben. A mai erdélyi vezetők legfiatalabbjai negyvenedik életévüket tapossák, míg a legifjabb erdélyi magyar generáció, mely célkitűzésiben azonos és melynek megmozdulásai generációs megmozdulások, a mai 25 évesek. Mielőtt azonban rátérnénk legfiatalabb generáció ismertetésére, az előbb említett korosztály pusztulásának körülményeit is szeretnők néhány szóval vázolni.

Az erdélyi «harmincévesek» körülbelül azonos problémák előtt állottak, mint a csonka ország harmincévesei. Hazatérve a harcterekről, testileg, lelkileg megviselve, képzettség híján kellett hogy keressék elhelyezkedésüket a társadalomban. Ezt szűkebb hazájukban igen kevesen találták meg, ezért nagy tömegekben vándoroltak ki Magyarországra, hogy ott igénybevéve az egyetemek segélyezését, diplomához és majdan kenyérhez jussanak. Ezek a repatriáltak úgyszólván teljesen elvesztek Erdély számára és a csonka ország is csak igen szűkösen tudott ellátásukról gondoskodni. Az otthonmaradottak egyrésze proletarilizálódott és ezzel elveszett a vezető réteg számára. Voltak azonban, akik otthon maradtak, vállalták a kisebbségi sors minden keserűségét, vállalták saját faj testvéreik megvetését, ami nem egy ízben nyilvánult meg velük szemben és beiratkoztak az újonnan felállított román egyetemekre, hogy küzködve önmagukkal, a többségi nemzet fiaival, ellenséges érzületű tanáraikkal és őket elítélő testvéreikkel, abban a hazában szerezzenek diplomát, melyet így is a maguk hazájának vallottak. Alig néhány emberből állott az első években az erdélyi magyar egyetemi ifjúság. Leírhatatlan nélkülözések, szenvedések és megaláztatások közepette végezték el az egyetemet, de elvégezték. Küzködtek az idegen nyelvvel és vizsgáikat mégis sikerrel tették le. Nagyon bátor és nagyon erős volt ez a maréknyi fiatalember. Magvát és kovászát képezték ők annak az ifjúságnak, mely most már ezrével jár a nyomában. A titkos reménykedések elhervadtak, az élet józanul és ridegen tekintett az erdélyi ifjúság arcába s ez tudatára ébredtek annak, hogy sem a repatriálás, sem a nagyszerű halál nem lehet megoldás számára. Tudatara ébredtek annak, hogy helyük Erdélyben van, hogy sorsuk az erdélyi röghöz van kötve, hogy nekik saját arcukra kell formálni az életet és a földet, mely számukra az életet adja. Az erdélyi ifjúság eljutott oda, hogy tisztán látja helyzetét, hogy önálló célkitűzései vannak, hogy utat talált magának,

mely a jövő felé visz és hitet talált, amellyel döntően akarja befolyásolni a jövőt.

* * *

Megközelítően ezerre tehető azoknak a magyar ifjaknak a száma., akik az 1931—32. évben valamelyik román egyetem vagy főiskola előadásait látogatták. Ez az intellektuális réteg, mely megfelelő arányban képviseli az erdélyi magyarság tömegét, feladatául tűzte ki az azonos célok, azonos világnézet és kongruens munka megteremtését faj test vérei között. Erre a munkára jellemző László Dezsőnek az *Erdélyi Fiatalok* ezévi márciusi számába írott néhány sora: «Az a fiatalember, aki azt mondja, hogy neki van világnézete, vagy hazudik, vagy nagyképű! . . . az ifjúságnak nincs és nem is lehet világnézete, legfeljebb eltanulhatja mások világnézetét.. . Az ifjúság el fog jutni a maga világnézetére ... Mi egészséges fiatalságért küzdünk, azok akarunk lenni és ezért óvunk mindenkit a világnézeti bekapcsolódástól... A nehezebb utat válasszuk: keressünk! Amire eljutunk, az a mienk lesz!» Lehet, hogy ezek a kijelentések némi aggodalommal tölthetnek el egyeseket. Lehet, hogy emlékeztetnek a Galileisták és Sarlósok kijelentéseire, de az aggódóknak nem szabad elfeledniök azt, mielőtt kritikát gyakorolnának, hogy ez az ifjúság nem felejtette el a háborút és nem felejtette el azt, ami a háború után következett. Ugyancsak az Erdélyi Fiatalok egyik füzetében olvashatjuk a következő mondatot: «Magyarok vagyunk ízig-vérig, de nekünk nem kell a sallangos, boromissza, melletverő magyarság. . . át kell értékelnünk összes értékeinket és meg kell találjuk azok átmentésének lehetőségét. Mi nem akarjuk lerombolni nemzeti létünk ezeréves épületét, hanem szilárdabb talajra: az egyosztályú nemzet szervezett életére akarjuk azt átépíteni».

Az erdélyi magyar ifjúság tehát új lehetőségek után kutat, de semmiért sem áldozza fel nemzeti eszméjét. Tudatára ébredt a nemzet valódi és mélyebb értelmének is. Kora gyermekkorától kezdve alig látott egyebet maga körül, mint eszmék és utópiák összeomlását, sziklaszilárdnak vélt erők porbahullását, a nyomor mindenhatóságát és azt, hogy a keserű sorsközösség erős láncokkal fűzi egymáshoz a szenvedőket. Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság valóban élcsapatát képezi az egyetemes erdélyi magyar ifjúságnak. Baráti szálak fűződnek a galambdúcos székely porták, a puritán paplakok, az ódon nemesi kúriák és a grófi kastélyok lakói között, melyek eltéphetetlenül kötik egybe mindazokat, akik magyarok, hogy közös munkával javítsák meg közös sorsukat.

Az intellektuális vezetést átvevő ifjúság világnézeti szempontból a felületes szemlélő előtt igen széttagoltnak, bizonytalannak és sötétben botorkálónak látszik. Valóban külső tekintetre az erdélyi magyar ifjúság három nagy világnézeti csoportba sorolható, melyek mindegyike körülbelül egyenlő arányban van képviselve minőségileg is, számszerint is.

A világnézeti front jobbszárnyát a *Katholikus Népszövetség* köré csoportosuló ifjúság alkotja. Ez a szárny nagyobbrészt idősebbek vezetése alatt áll és az egyház bőséges istápolásában részesül. Közkatonáit a Quadragesimo Anno szellemében neveli és a katholikus vallás tanításaiban keresi az alapot, melyen minden igaz ember találkozhatik munkás és békés együttélésre. Igen széleskörű szociális és karitatív munkásságot fejt ki a Katholikus Népszövetség és politikailag (ha politikáról egyáltalán beszélni lehet) keresztény-nemzeti-szocialista eszmekört hirdet.

Középen helyezkedik el az erdélyi ifjúság derékhada, mely az *Erdélyi Fiatalok* köré csoportosul. Itt a vezetés is teljes mértékben fiatal kezekben van. Politikai irányzata a nemzeti radikalizmus és szocializmus felé törekszik, bár hangsúlyoznunk kell, hogy ezek egyikét sem tette eleve magáévá. Az Erdélyi Fiatalok végzik a legnagyobb átütő erejű munkát és jelenleg náluk forr legélénkebben az erdélyi ifjúság minden problémája. Felfogásaikból kiérződik ugyan az autodidakszis, de talán épen ennek lehet köszönni, hogy csupán a tapasztalati tényekre támaszkodva, leszűrt tapasztalataik konkrét formában jelentkeznek, viszont minden cselekvésükben megtartják épen autodidakszisuk miatt adódó hajlékonyságukat.

A világnézeti front balszárnyát, vagy ha az *Erdélyi Fiatalok* baloldaliságát tekintetbe vesszük, úgy szélső baloldalát, az a valóban tapogatózó, doktriner és szervezetlen csoport képezi, mely mindenből kiábrándulva, pesszimizmussal tekint a jövő felé s úgy véli, hogy a XX. század életformája, a szociális állam, — brutálisabb eszközökkel fog jelentkezni, mint azt általában remélik. Ez a szárny nem lát más megoldást, mint a szociális államok közösségét, hogy úgy mondjuk: a kommunisztikus alapokon nyugvó *Európát,* ők azonban — anélkül, hogy mentségükre kívánnók felhozni — a kommunizmust nem a mai formájában képzelik el, hanem abban, amelybe az idők múltával el fog jutni, — nem rombolva, hanem átértékelve, csökevényeitől megtisztítva, egyszóval kifejlődve. Ez a csoport, mint fentebb is említettük, inkább elméleti emberekből áll, akik azonban bármennyire paradoxonnak lássék is, ugyanazzal a lelkesedéssel ragaszkodnak a nemzeti eszméhez, mint a világnézeti front közepe, vagy akár a jobbszárnya. Ők a nacionalizmus eszméjét sokkal erősebbnek ismerik, semhogy el tudnák képzelni annak teljes kiirthatóságát. Az életközösség külső formáit azonban a szociális államban látják a jövendő falára vetve.

Az erdélyi ifjúság ilyen világnézeti széttagoltsága azonban koránt sem jelenti egyúttal az ifjúság elkülönülő széttagoltságát is. Néhány tényezőt egyetemlegesen a magukévá tettek és ez a néhány faktor a záloga annak, hogy különböző utakon közös plattformra akarnak eljutni. Elsősorban az erdélyi ifjúság egyetemlegesen *nemzeti alapokon áll.* Nemcsak az intellektuális balszárny marad hű nemzetéhez internacionális elgondolásai mellett is, hanem a munkásság köréből rekrutálódó «kommunisták» is

kevés kivétellel nemzeti alapon állanak. E sorok szerény írója egyik erdélyi városban «Magyar Kommunisták» feliratú vörös plakátot látott a legutóbb lezajlott választások alkalmával. Úgy hisszük, ez a csekély észrevétel megfelelően világítja meg a helyzetet. Paradoxonnak és szinte hihetetlen állításnak hangzanék ez, ha nem vennők figyelembe a tények lelki indítékait. Az erdélyi kisebbségi sorsban élő magyarság ugyanis az egész világon uralkodó gazdasági krízis keservei mellett, rossz helyzetét mindenen felül és szinte elsősorban azzal magyarázza, hogy kisebbségi sorsban kénytelen élni és a nemzeti érzésére gyakorolt nyomás, vagy ha úgy tetszik, elnyomás következtében épen ezt az érzését hangsúlyozza legerősebben.

A nemzeti érzés hiánytalan megtartása mellett a *kényszerű demokratizálódás* a második faktor, ami közel hozta egymáshoz az erdélyi magyarságot és mely az *egyosztályú nemzet eszméjét* tette az egész világnézeti front közös alapjául. Részben a magasabbrangú tisztviselők repatriálása, másrészt a nagybirtokok agrárreform útján való megcsonkítása, harmadrészt az általános leszegényedés sok olyan társadalmi korlátot és gátat tört le, amely e drasztikus eszközök nélkül, dacára az erdélyi szabadabb szellemnek, csak nehezen lettek volna kiküszöbölhetők. A közös kisebbségi sors és a kizárólagos egymásra utaltság is nagyban elősegítette azt, hogy olyan közvetlen társadalmi érintkezés alakuljon ki *Erdélyben,* melynek alapján bizonyos mértékű realizmussal is fel lehetett állítani az egyosztályú nemzet ideálját.

A harmadik tényező, amelyben mindhárom világnézeti árnyalat azonos nézetet vall, a gazdasági krízis és kizsákmányolás következtében előállott antikapitalista és bankuralomellenes álláspont. A kapitalizmus ugyanis kevés helyen végzett olyan kíméletlenül kizsákmányoló munkát, mint épen Erdélyben. Ha Erdélyben felüti fejét a kommunizmus és a forradalom, ez a forradalom a bankok kizsákmányoló politikája ellen fog kitörni. Egy úgynevezett *«passzív forradalom»,* — mely alatt a paraszt fejszével fogadta a végrehajtót — kényszerítette a volt Jorga-kormányt arra, hogy sebtében meghozza a konverziós törvényt és ezzel tehermentesítse a falusi lakosságot.

A *transsylvanizmus eszméje* végül az, amely a *Partiumok* lakossága egyrészének kivételével, egybeforrasztja az egész világnézeti frontot és *Erdély* egész magyarságát. Ebben az eszmében csúcsosodik az erdélyi magyar ifjúság életfelfogása és ebben tevődik össze minden eddig szerzett tapasztalata. A világháború alatt szimbolikus nagyságúvá növekedett lelkében a haza fogalma és miután az események elragadták tőle azt, amit hazájának vallott, ezt az eszmét, mely lelkiéletének egyik főkelléke volt, pótolni igyekezett. Szinte természetszerűen tért vissza a történelemhez, mint minden nemzet, melynek jelene sivár — és a múltban való keresgélés közben rábukkant az unió folytán megsemmisült önálló Erdélyre, mint olyan területre, mely a hátán élő népeknek és nemzeteknek «hazája» volt.

Szociális és békés eszmék vezették az erdélyi ifjúságot arra a gondolatra, melyet egyébként a mai vezetők is szívesen hangoztatnak, hogy Erdély önállóságra való jogosultsága elvitathatatlan tény és csakis az önálló Erdély az, amely a környező hatalmak protektorátusa alatt, de tőlük függetlenül népeinek békés és boldog együttélését biztosítani tudja. Az erdélyi magyar ifjúságot ez eszme kialakítására nemcsak idősebb fajtestvérei sarkalták, hanem talán még nagyobb mértékben a többségi nemzet erdélyi képviselői. Boila Romulus egyetemi tanár, Maniu Gyula közeli rokonának «Alkotmánytervezete» és Moldován Valér egyetemi tanár «Erdély pénzügyi autonómiája» című munkája erélyesen lándzsát törnek a transsylváneszme mellett és tág teret nyitnak a magyar ifjúság számára, hogy eszméjét megvalósíthatónak lássa. Erdély jelenleg is szinte végzetszerű tartományi helyzetben van, mely semmiképen sem nyújt biztosítékot arra nézve, hogy lakói a maguk boldogulására élhessenek, hanem kénytelenek rajtuk kívül és tőlük távol eső hatóerők sodrának kitenni magukat. Ilyen körülmények között a transsylvanizmus általános szimpátiának örvend egész Erdélyben, csupán az opportunista szászok helyezkednek egyelőre várakozó álláspontra.

Az egyes világnézeti csoportok közötti differenciák így élüket és súlyukat vesztik a nemzeti érzés, az egyosztályú nemzet, az antikapitalizmus és a transsylvanizmus egyöntetű elfogadásában. Ez a négy tényező az, amely pilléréül kell majdan szolgáljon annak a közös elvi alapnak, amelyen az egész erdélyi ifjúság, illetőleg az egész erdélyi magyarság egyesülhet és amely alkalmas lesz a másik két erdélyi nemzet: a román és a szász álláspontjának, a magyar állásponttal való összeegyeztetésére is.

Az erdélyi magyar ifjúság azonban ez eszmei pilléreken és közös nevezőn kívül, reális és kézzel foghatóbb pilléreket is akar és tud produkálni. A mindent összefogó és mindenkit egybekapcsoló munka az, amire hitet tesz és amelyet eszközül használ fel eszmei megvalósítására. A többségi nemzetek ifjúsága csekély kivétellel csupán azon fáradozik, hogy eszméket állítson fel, melyek megvalósítását az államra bízza. Ez szinte természetes rendje a dolgoknak, hiszen a többségi ifjúság megszokta, hogy mindent az államtól kapjon és ezért terveinek keresztülvitelére is az államot tartja legmegfelelőbbnek. Ezzel szemben a kisebbségi sorsban élő ifjúság minden igyekezete és az állam minden esetleges jóindulata dacára is kénytelen szükségképen idegennek érezni magát társadalmi közösségének eme legfőbb szervével szemben, hiszen ha mást nem is veszünk tekintetbe, a kisebbségi ifjúság sohasem számíthat arra, hogy az állam kenyeret adjon neki. így kivetve a sorsközösségből és csupán saját faj testvéreire utalva és érezve azok őreá utaltságát kénytelen más módját keresni eszméi megvalósításának és az egyetlen mód, amely számára kínálkozik, hogy saját munkájával igyekszik megvalósítani eszméit.

Az erdélyi magyar ifjúság ebben a munkában egyöntetűbb, mint eszméiben, mert míg azokban vannak árnyalati, sőt élesebb különbségek

is, munkája és annak célja egybevágó. Ez az ifjúság tisztában van azzal, hogy széthulló faji közösségének csak egy lehetősége van a szolidaritáshoz: a magyar földmívest tenni meg a társadalom alapjává, mert annak a termelési rendben elfoglalt helyzete biztosítja legjobban a közösségi formák sikerét. Az erdélyi magyar ifjúság az egyetemek keretein kívül faluszemináriumokat állított fel és ezekben a szemináriumokban folytatja falufejlesztő munkáját. Az iskolaév végén kimennek a faluba és ott szociográfiai tanulmányokat végeznek, nem feledkezve meg egyúttal arról sem, hogy a föld egyszerű gyermekével minél szorosabb kapcsolatot keressenek, azt tanácsokkal lássák el és magukhoz kössék. Télen át a kint gyűjtött adatokat a szemináriumokban dolgozzák fel és kiadványokat is készítenek róluk, amennyiben ezt szűkös anyagi viszonyaik megengedik. Természetesen épen az anyagiak hiánya miatt igen sok ebben a munkásságban a kívánni való. Kétségtelen azonban, hogy munkásságuknak nagy jelentősége van, hiszen az első valóban komoly lépés a falu felé, mely egyúttal közelebb hozza a falut is a városhoz, hogy ezzel megteremtsék az alapját az egyosztályú nemzetnek.

Nemcsak a falu gazdasági és szociális problémáit tartják szem előtt, hanem azt vallják, hogy az összes művészeteknek a faluból kell új inspirációt meríteni és valóban a fiatal erdélyi írók egymásután foglalkoznak a faluval, mégpedig olyan formában, mint azt eddig senki sem tette előttük.

Befejezésül röviden összefoglaljuk az erdélyi magyar ifjúság gazdasági elgondolásait a jövőre nézve.

Az erdélyi magyar ifjúság gazdasági világkrízis általános hatóerőin kívül Erdély katasztrofális gazdasági helyzetét belső okok által látja súlyosbítva, így elsősorban a kíméletlenül és megfelelő tőke nélkül végrehajtott agrárreform volt az, amely Erdélyt megindította azon a gazdasági lejtőn, amelyen alig van már számára megállás. A nagybirtokok mint termelő tényezők megszűntek és az új kisbirtok nem tudta az így szenvedett országos károkat pótolni, mert nem rendelkezett megfelelő tőkével és szakértelemmel. Ez a termelés irracionalizálódásához és mennyiség és minőség tekintetében a termelt értékek csökkenéséhez vezetett. Az agrárkrízist a hitelélet igénybevételével akarták kiküszöbölni, azonban a kíméletlen bankpolitika hihetetlenül magas kamataival még csak beljebb taszította a küzködő gazdákat a romlásba. Ez az állapot a konverzióhoz vezetett, mely úgyszólván törölte a gazdák adósságát, de egyúttal halálos csapást mért a tőkére.

Mármost az erdélyi magyar ifjúság falumunkája révén elsősorban a gazdálkodás racionálisabbá tételére igyekszik. A racionalizált termeléssel párhuzamosan racionalizálni kell az értékesítést, valamint a hiteléletet is. Ezt a szövetkezeti rendszer teljes kiépítésével akarják elérni. Így a kapitalizmust, mint autochton tőkenyújtó erőt kikapcsolnák a termelésből és ezáltal a termelést és értékesítést tennék a gazdasági életben

praeponderabilissá a kapitalizmussal szemben. Tisztán látják, hogy mindezek keresztülvitele igen sok esztendő fáradságos munkájába fog kerülni.

Hagyjuk azonban talán ezeket a távoleső célokat, melyek sikere vagy bukása nem egyedül az ifjúságtól függ. Egyetlen statisztikai adat azonban úgy hisszük, minden ékesszólásnál, célnál és tervnél élesebben világít rá az erdélyi magyar ifjúságra. Elképzelhetetlenül szűkös anyagi viszonyok között vergődik az egyetemi hallgatóság legnagyobb része és mégis: a romániai egyetemeken beiratkozott magyar hallgatók nyolcvan százaléka jó eredménnyel és időben tette le az 1931—32. évben vizsgáit, míg alig négy százalék maradt el azokkal. Ha ezt az eredményt egybevetjük azzal a munkával, amelyet ez az ifjúság az egyetem falain kívül, minden támogatás nélkül, saját erejéből és saját jószántából végez, úgy azt hisszük, nem esünk tévedésbe, ha ugyanazzal a bizakodással nézünk jövőjük elé, mint ahogy azt ők maguk is teszik. *Zathureczky Gyula.*

PARLAMENTARIZMUS ÉS DIKTATÚRA.

Ottlik László a Magyar Szemle 1932 április—júliusi számaiban hosszabb tanulmányt írt a parlamentarizmusról és a diktatúráról, amely mint minden, amit Ottlik László ír, értékes és figyelemreméltó. Érdekes azonban, hogy a tanulmány, mely premisszájában és konzekvenciájában egyaránt a parlamentarizmus hátrányára és a diktatúra javára íródott, abban a Szemlében jelent meg, amelynek élén a mai parlamenti többség vezére áll. A gyanakvó olvasóban Ottlik László tanulmánya megerősíteni látszik a készülő magyar diktatúráról szállongó politikai híreket, hiszen a magyar közélet egyik cselekvő tényezőjének szemléjében teljes tudományos objektivitással és magaslaton a fejlődés szükségképpeni eredményének tüntettetik fel a diktatúra, amelynek azért kell elkövetkeznie, mert a parlamentarizmus életképtelenné válván, az ország, a nemzet, a társadalom kormányzatát már csakis a monarchikus «egyetlen személyiség» láthatja el és oldhatja meg súlyos, nagy kérdéseit. Ottlik Lászlónak nagy tudományos apparátussal megrajzolt fejlődéstörténelmében, a parlamentarizmus mai nagy válságának oknyomozásában sok és vitathatatlan igazsága van s ez a cikk nem is ezen igazságait akarja cáfolni, hanem polemikus élt akar adni tanulmánya ama következtetéseinek, amelyekre az alábbiakban kívánunk kitérni. Következtetéseinket a magyar nemzeti politika szempontjából kívánjuk levonni, magyar viszonyokra korlátozni Ottlik László tanulmányának eredményeit. Természetesen minden pártpolitikai beállítottság nélkül, kizárólag és csakis az uralkodó nagy politikai elv, a nemzeti politika nagy gondolatának szempontjából, megkeresni, hogy egy magyar diktatúra nem sértene-e magasabban felfogott magyar nemzeti érdeket s egy rossz magyar parlamentarizmus még mindig nem a kisebb rossz-e, mint egy jó

magyar diktatúra. A politikai tudomány kutatója — a kutatás anyagának természete miatt — könnyen ki van téve annak, hogy tudományos megállapításai konkretizáltatnak s a gyakorlat erőpróbáján vizsgáltatnak meg.

A parlamentarizmus mai válsága sokkal kevésbbé adódik azon eltérő fejlődési eredményekből, melyre Ottlik az angol és a kontinentális parlamentarizmus fejlődésének szembeállításában reámutat, mint az élet ama teljesen megváltozott viszonyaiból, amelyek Ottlik szerint a diktatórikus kormányzást involválják. A fejlődési princípiumoknak kétségtelenül nagy jelentőségük van, habár azok a jelen konkrét kívánalmaival és szükségleteivel szemben csekélyebb effektív jelentőséggel bírnak. A kontinentális államhatalom kifejlődése, a maga koncentrikus jellegével s ebből folyó monarchikus kormányzati berendezkedésével, lehet egy történelmi fejlődési periódus is és nem bizonyos, hogy a fejlődés visszatér-e megint hozzá, mint egyedüli formához, amely nélkül az államszerkezet létezni nem tud vagy mint egy lezárt történelmi körszakot maga után hagyva, egy teljesen új és az előbbinek ellentmondó államszerkezetet fog megalkotni? Az államalkotó tényezők hierarchiájában nem épen a kormányzati forma a döntő elem — bár a legfelső — s maga az alapstruktúra (nép és terület) lényegében változatlan állandósága az egyedüli biztos alap, melyre a változó államkormányzati irányzatok a maguk államberendezkedését felépítik. Épen ezért a fejlődéstani eredmény csak annyiban eredmény, amennyiben ezen alapstrukturális tényezők lényegét és természetét befolyásolja s azokben élő, hatékony erő. A parlamentarizmus válságának vizsgálatánál a fejlődéstani eredmények értékelésének ezen disztinkciójára ügyelnünk kell, mert a parlamentarizmus lényege épen ezen a disztinkción nyugszik.

A harc az egész világon áll a parlamentarizmus és diktatúra között s ha Ottlik László azt állítja, hogy a parlamentarizmus javára elvben ma még nem is lehet eldönteni, époly jogosultsággal nem dönthető el azonban a diktatúra javára sem. A parlamentarizmus válsága jórészt ismert tényezőkből adódik, elsősorban abból a képzetbeli tévedésből, hogy a XIX. század parlamentarizmusát akarják a XX. század teljesen megváltozott viszonyai között mint ideálformát elfogadtatni s ez esetben nyilvánvaló a parlamentarizmus hátránya, mert más ma a parlamentarizmus és más volt akkor, mások ma a viszonyok s az akkori parlamentáris regulamentumok természetesen hatálytalanok ma. A megváltozott viszonyok a parlamentarizmus gyökeres és talán szerkezeti átalakulását kívánatossá teszik, ha nem is a XIX. század társadalomelméleti tételeinek teljes negligálásával. A XIX. század bizonyos eredményei a létezés éltető elemeivé váltak — épen Ottlik az, aki a fejlődéstani eredményekre olyan súlyt vet — miért épen a fejlődésnek a XIX. században elért eredményeit mellőzzük s egy előző korszak már túlhaladott és az élet által megcáfolt eredményeihez nyúljunk vissza? Kissé ironikusan jegyzi meg Ottlik, hogy a «liberális közjognak főgondja az volt, hogy a parlamenti vita szabadságát, a népkép-

viselők függetlenségét alkotmányos garanciákkal bástyázza körül: védelmezte szabadságukat a parlamenti sérthetetlenség és felelőtlenség jogával a parlamenten kívüli hatalmak befolyása ellen, védelmezte függetlenségüket a törvényhozó összeférhetetlenségére vonatkozó jogi korlátokkal és annak kizárásával, hogy a választók utasításokat adhassanak vagy visszahívhassák képviselőiket», jóllehet a mai szellemtörténeti alapon konstruált és ironizált akkori liberalizmus egészen más volt, mint a mai. A magyar parlamentarizmus megalkotásánál és jogi biztosítékainak megállapításánál nem liberális doktrínák, hanem nemzeti alkotmányjogok voltak a döntő fogalmak s a liberalizmus akkor a nemzet szabadságjogainak védelmi elgondolása volt, hogy az akkori liberalizmusnak megfelelő ellenképletben szóljak, az osztrák császárral szemben. Mindaz tehát, amit Ottlik kifogásol, a parlamenti alapjogok egészen természetes és lényegbeli kellékei a parlamentnek, ezek nélkül épen hivatását nem gyakorolhatná és menthetetlenül a diktatúra zsákmányává válnék.

Az állami rendben élő társadalom napjainkban kétségtelenül legnagyobb válságát éli s mert ez a válság nagy és mély, annak minden intézményét magával sodorja. Nemcsak a parlamenti anarchia árjába kell egy-egy kormányrendszernek ponton-hidat építeni, mint Ottlik mondja, hanem a keresztény kultúra és a technikai civilizáció, a kapitalizmus merev tőkésrendje és a kollektív termelés közé is, mert hiszen ezek a világ mai válságának főtényezői, amely mellett a parlamentáris és antiparlamentáris kormányzás kérdései csak másodrangúaknak mondhatók. A világ erkölcsi és gazdasági rendjének eme megbomlásában keresendő a parlamentáris válság eredendő oka is, anarchiát normális eszközökkel fékentartani, megzabolázni nem lehet és anarchikus helyzeteket csak anarchikus eszközökkel lehet megoldani. Nem dőlt el még a harc s a válság méreteit, kihatásait ma még felfogni lehetetlen, egy új korszakba lép-e az emberiség vagy a normális evolúció szabályai fognak-e érvényesülni s a válság lefolyása után minden a rendes medrébe tér vissza s csak az evolucionális elváltozások, melyek kisebb-nagyobb kihatással történeti periódusokként visszatérnek, maradnak-e meg, ki tudja ezt ma megmondani? Viharzó világharcok között a politikai kutatásnak éber gonddal kell őrt állani kipróbált igazságai mellett, mert végeredményében az evolúciós behatások elviselhetésének mértékét és azok helyességét, mint politikai maximákat csakis ő tudja megmondani s a magyar nemzeti politika számára ezért esik különös súllyal latba Ottlik László komoly és tisztelt szava. A világválságban gyötrődő magyarság számára megváltást a parlamentarizmus eldobásával a diktatúra sem hozhat, hanem csakis a magyar nemzeti politika beláthatatlan kihatású krízisének felidézésére volna alkalmas.

Valódi volt-e, angol értelemben, a magyar parlamentarizmus vagy sem és a királyi hatalom preponderanciája nem tette-e azt illuzóriussá, az elmúlt korszak számos állampolitikai polémiájának tárgya volt — ifj.

Andrássy Gyula gróf, Concha Győző, Kautz Gyula, Lányi, Réz Mihály vitatkoztak ezen — ma már a holt betűk holt problémákat vetnek fel, mert a magyar parlamentarizmus mai exigenciái mások, amint gyökerükben megváltoztak azok a viszonyok, amelyekből egy politikai intézmény szükségességének kérdése megítélhető és elbírálható. Amint Ottlik mondja a kontinentális parlamentarizmusra nézve, hogy «a fejlődő demokratikus erők korában a parlamentáris ellenállás mégis csak mind kényelmetlenebb akadálya lett a fejedelmi hatalom érvényesülésének. Ennek az akadálynak elhárítására, magának a népképviselet intézményének mellőzése nélkül két mód kínálkozott: a parlamentek intézményes (ártalmatlanná tétele» rezervált felségjogok és a szükségrendeleti jog fenntartásával vagy a parlamenti többség biztosítása a választójog korlátozása és a választások befolyásolása útján». Ez vezetett végeredményében a demokrácia és a monarchia konfliktusához s így lett a «parlament automatikusan «törvényes örököse» a monarchia összeomlott hatalmának». Első felében helyes meglátás és megállapítás. A fejedelmi abszolutizmus, a monarchikus gondolat sohasem tudott Európaszerte megbékélni a parlamentarizmussal s ezért volt oly kevés parlamentáris állam s valódi parlamentarizmus csak Angliában uralkodott. Magyarországon azért volt szükség azokra a korrektívumokra, melyek a parlamentarizmusunk valódiságát tették kétségessé, mert az adott államjogi konstrukciót, a 67-es kiegyezést mesterséges eszközökkel kellett fenntartani a nemzet 48-as gondolkodású többségével szemben. Ezen korrektívumok használata azonban nem vált menthetővé Csonkaországunkban, amikor történelmi alkotmányunk szellemének megfelelően a valódi parlamentarizmus is működésbe helyezhető lett volna. Az azonban tévedése Ottliknak, hogy a monarchiák összeomlott hatalmának a parlament lett volna örököse a háború utáni korszakban, nem, ezt a hatalmat a kormányok örökölték, előbb a háború, a forradalmak és a háború utáni évek rendkívüli viszonyainak szükségjogán s ezt a hatalmukat Európaszerte diktatúrák, diktatórikus kísérletek vagy választási korrektívumok segélyével napjainkig fenntartották. A monarchiák hatalma a kormányok kezébe került s azok azt mai napig nem adták ki a kezükből.

Nagyon materialista teória a «zsákmány»-teória, melyet Ottlik a következőkben fejt ki: «A demokrácia megvalósításának ugyanis nincs más módja, mint az államhatalom által megszerezhető anyagi előnyök szétosztása a kormányzatot támogató tömegek, illetőleg főképen ezek vezetői között. Abban a pillanatban, amint a «zsákmány» megcsappan, a parlamentáris demokráciák életbiztonságát forradalom, polgárháború, anarchia fenyegeti s e veszélyek elől menekül, aki tud, a diktatúra védőszárnyai alá». Ha a politikában is a történelmi materialista világszemlélet automatizmusa érvényesülne, úgy a diktatúra automatikusan bekövetkeznék mindenütt, ahol a demokrácia e «húsosfazeka» kiürült. Jóllehet a valóságban a helyzet az, hogy a modern állam szociális kötelezettségei mindenütt

megnőttek, komplikáltabb lett az állam és a közületek gazdálkodása, melyet természetesen nehezítettek a demokratikus pártélet szokásos csatái és összeütközései, de a demokráciák gazdálkodása semmivel sem jobb vagy rosszabb, mint azon áldiktatúrák gazdálkodása, amelyeknek a közelmúltban közvetlen tanúi voltunk. Diktatúra is ugyanazzal az emberanyaggal számol, időbelileg kormányzása a zsákmány-demokrácia kormányzását követi, azonos erkölcsi felfogású társadalom hibái és erényei között kell neki is megállni s vezéreinek s főhivatalnokainak közéleti erkölcse egy politikai rendszer változásával nem fog megváltozni, hiszen van puritán demokrácia és korrupt diktatúra is. A közéleti erkölcs problémája szigorúan épen a közpénzek kezelésénél és felhasználásánál jelentkezik s itt kell, ha egyáltalán emberi társadalomban lehetséges, azokról a korrektívumokról gondoskodni, amelyek a közpénzek körüli gazdálkodásnál a visszaélést lehetetlenné teszi. A parlament költségvetési és zárszámadási joga, főleg a virement jogának fenntartásával, mindenesetre komolyabb és hatékonyabb garancia, mint a diktatúrák felelőtlen pénzgazdálkodása. A parlamentarizmus és diktatúra vitájában épen ezen a ponton van előnyben a parlamentarizmus, a közpénzek kezelésének intézményes garanciái által, melyek ugyan nem tökéletes, de mégis elérhetően legjobb palliatívumai a visszaélések megakadályozásának. Hiszen még a parlamenti rendszer mellett is tanúi voltunk annak, hogy ez a jog gyakran válik illuzóriussá, de mennyivel illuzóriusabb lenne ez a diktatúrában, hol senki se felelne, senki se volna kérdőre vonható, hogy mi történik az állam jövedelmeivel és kiadásaival. «Zsákmány», ha ilyen van a közéletben, a paraziták számát csak növelné, hiszen akkor az egész közélet moráljának egyedüli őre csak az «egy személyiségnek», a diktátornak egyéni erkölcsi felfogása volna, amelynek hiányában az erkölcsi züllés menthetetlenül beállana. A parlament mégis a maga alkotmányos jogaival, kritikai szabadságával, ha nem is az erkölcsi norma maximuma, melyet a közélet ügyintézésével szemben felállítani szeretnénk, de mégis ma az elérhető maximum, mellyel szemben a diktatúrában csak az egyéni felelősségérzet esetlegessége áll. Az önmaga ügyeit intéző közélet, akár parlamentáris, akár diktatórikus formában történik ügyintézése, az emberben rejlő eredendő bűnök miatt nem ment a visszaélésektől, ez csaknem természeti jelenségnek mondható s a védekezés ellene a nagyobb nyilvánosság ellenőrzésének jogával inkább biztosítható, mint fordítva, hol az ügyintézés módja eleve kizárja a kritikai szabadság érvényesülésiét.

A parlament értelméről akként nyilatkozik tanulmánya befejező részében Ottlik László, hogy kontinentális viszonyok között nem tartja életképesnek, bár teljesen nem tagadja létjogosultságát, a monarchiák újjáéledése esetén bizonyos szerepet és hivatást mégis koncedál a parlamentarizmusnak. A parlamentarizmust meg kell szabadítani a döntő politikai hatalomtól, csak azért lehet meghagyni, hogy a társadalmi érdekek artiku-

lált kifejezésre találjanak és a társadalom életigényei áttekinthetők legyenek, összeállítását illetően nem a kizárólag területi alapon való összeállításnak a híve, hanem tetemes részt kíván juttatni a professzionális képviseletnek is. Ezzel a parlament hivatását jobban fogja teljesíteni s maga a kontinentális parlamenti szisztéma is ebben az irányban átalakulóban van s a parlamenti reformmunka két főiránya, melyet Mussolini tűzött ki: «a politikai hatalmat megszabadítani a parlamenttől és a parlamentet megszabadítani politikai hatalmától — ez a jelenkor két nagy aktuális feladata». Végső konklúziója tehát nem is a diktatúra, hanem egy alapvető parlamenti reform. A parlament összetétele és a parlament jogkörének megszűkítése a reform valódi főiránya, mely elvezet a kitűzött célhoz: a politikai hatalomra vonatkozó parlamenti befolyás kizárásához. A reform iránya és célja egyaránt téves.

A parlament összetételének módjában az eddigi területi elv helyett annak professzionális összeállítása célhoz nem vezető eszköz lenne. Az osztályellentéteket csak növelné, az osztályöntudatot csak erősítené, közjogi rendekké kreálná az osztályokat s a nemzeti érdek épen ez esetben szorulna háttérbe és adna helyet esetenkint az osztályérdekek érvényesülésének. Magyar szempontból még súlyosabban kifogásolható e terv, hiszen a 48 előtti rendi társadalmunk, ha nem is közjogi, de társadalmi, sőt társadalompolitikai formában még él, nemzeti egységünknek még mindig erős bontó tényezője, amely mellé az osztályöntudatos proletárság sorakozik, hogy így, másodlagos formákban is, a kívánatos nagy célt: a nagy és valódi nemzeti szintézist megakadályozza. Amely percben közjogi intézményes megjelenési formát kap az «osztály», azonnal «renddé» válik, politikailag is első képzete az «osztályérdek» lesz a «nemzeti érdek»-kel szemben s államférfi legyen a javából az a diktátor, aki az osztályok közjogilag szervezett osztályérdekeiből az egyetemes nemzeti gondolatot ki tudja emelni és uralkodóvá tenni. Súlyos és végzetes hiba volna, egy új és téves állami és társadalmi berendezkedés venné kezdetét, amelyben a magasabb nemzeti eszme tömörítő és egyesítő ereje elvesztené jelentőségét. Hiszen minden nagy államférfi és politikai irány doktrínákkal, pártokkal, osztályokkal, felekezetekkel szemben az egész nemzet kormányzati érdekeit hangsúlyozta. A közös nemzeti érdek a szuverén: minden más fölött áll s minden más csak ezt szolgáló eszköz csupán. A területi elv elhagyása sérelme volna a magyar politika hagyományos irányzatának is, mely mindig az államterület kisebb vagy nagyobb egységeinek politikai jogokkal való felruházása útján kívánta országgyűlését megalkotni. Magyar jogfejlődésünk tekintetében pedig épen szerencsés helyzetnek mondható felsőházunk összeállítása, amelyben az egyes osztályok képviselői, saját autonóm szervezeteik, mondhatnók szindikátusaik útján megválasztva, a társadalom professzionális érdekeinek artikulált kifejezést is tudnak adni.

Parlamenti jogkör megszűkítése tekintetében mindenekelőtt meg

kell állapítanunk, hogy miben nyilatkozik meg a valódi parlamentarizmus, ami nem jelent egyebet, mint a törvényhozás összes tényezőinek egybehangzó akaratán alapuló kormányzatot. A parlamentáris kormányzatnak egyik tényezője az államfő, hiszen maga a parlamentarizmus is a monarchikus hatalom túlsúlyának mérséklésére keletkezett. A vezetés mindig az államfő kezében marad, ő határozza meg, hogy mikor és milyen irányban történjék változás, csak közvetve — a pártok arányainak változásával — befolyásolja ezt részben a nemzet. Ezzel a nemzet sorsának intézése ki van véve a közhangulat hullámzásai és változó szeszélyei alól. Változó helyzetek szerint más és más pártfelfogás, a nemzetnek más és más rétege nyer nemzeti szempontból aktuális jogosultságot, hogy a nemzet sorsát intézhesse. A kormányzásban való tényleges részesedés neveli a pártokat és velük együtt a nemzetet felelősségérzetre és guvernementális érzékre, az önkormányzó nemzet e két lényeges tulajdonságára, amely mellett a parlamentarizmus a maga valódi hivatását betöltheti és politikai hatalmát gyakorolhatja. Más a helyzet azokban az államokban, hol bár parlamentáris kormányzat van, de a kormányzó pártok nem változnak. Csak a kormányzásban való eme részesedés lehetősége viszi be a pártokba a guvernementalitásnak azt az érzékét, mellyel az állami élet irányításának bizonyos elveit pártközi alapnak tekintik, amely alapok fenntartása nemzeti érdek. Ekkor jut el a parlamentarizmus is a maga fejlődésének csúcspontjára, mikor összealkotásában az agitáció demagógiája és a kormányzati korrupció már nem jutnak szerephez s összetételében az állam hivatását és feladatait, a nemzeti érdekeket egyaránt áttekinteni tudó pártok jutnak befolyáshoz. Politikai jogkör valóban megilletheti ezt a parlamentet s annak kezéből való kivétele és egy bizonytalan kézbe való adása, a hatalom megosztásának kérdésében egy szerencsétlen kimenetelű circulus vitiosust indítana meg, amely abszolutizmusokon, forradalmakon át — rengeteg nemzeti értéket megemésztve — újra csak a régi egyensúlyi állapothoz érkezne vissza s a nemzetet a konkrét, aktuális feladatai megoldásától elvonná.

A politikai hatalom nincs alkotmányjogilag sem teljesen a parlament kezében, megoszlik az államhatalom tényezői között, annak a századokon át kialakult megosztásnak alapján, melyet az alkotmányjog ma már tételeként approbált. A politikai hatalom inkább az államfő és kormánya kezében van, a monarchikus hatalomében s a parlament — leromboltatván klasszikus korszakának míthosza — inkább az ellenőrzés, a közügyek intézéséhez szükséges kritika helye és az alkotmányjogi garanciák birtokosa, mint effektív politikai faktor és oly tényező, amely körül az állami élet forog. A parlament elleni elvek és irányzatok táplálója ma inkább a kormány, mely még mindig — talán tegyük hozzá: a jelen nagy szociális és gazdasági válságában indokoltan — háborús szükségjogon vagy ahhoz hasonló jogcímen, kivételes hatalommal bír s ezen kivételes hatalmának

korlátját és korlátozóját a parlamentben látja, mely némi alkotmányjogok birtokosa lévén, a maga jogait a kormány érdekeivel gyakran szembehelyezi s ezek akadály és ellenmondás nélküli érvényesülését akadályozza. Hiszen a parlamenti jogkör is csak korlátozott és nem teljes az államélet egész területét nézve s Ottlik fejtegetése a nem tájékozott olvasóban könnyen azt a benyomást kelti, hogy a kor válságának egyik oka az, hogy parlamentarizmus van s a válság elmúlik, mihelyt nem lesz parlamentarizmus.

A parlamentarizmusnak sok, sok hibája van, de hibái nem intézményes természetűek, nem összeállításának téves voltából, túltengő jogköréből és politikai hatalmából és befolyásából erednek, hanem abból, hogy az államot alkotó társadalom tele van bajjal, gonddal, nem lát világosan és ő maga is részben irányt vesztett. Ez a válságban levő társadalom, a maga határozatlanságával találkozik a különböző politikai ideológiákkal, melyek egyesüléséből születnek meg mai pártjaink és irányaink. A diktatúra sem hozhat megváltást, a politikai hatalmától megfosztott parlamentjével vagy parlament nélkül sem, mert az, ami dinasztikus monarchiákban is oly ritkán jellemző, a monarchia egyéni erkölcsi felelősségérzete, ami a tömeg feletti fölényének indoka lehet, époly ritka a diktátorban, mint a parlamentáris kormányzatban. Ez az erkölcsi felelősségérzet a kritériuma a kormányzásra való jogosultságnak és párosulva az államférfiúi tehetséggel, teremthet egy-egy nemzet életében produktív és nagy korszakokat. De az erkölcs nélküli tehetség époly kevéssé jogosít a kormányzásra, mint a tehetség nélküli erkölcs. Hol van az a diktátor, aki gondolkozásának és akaratának önzetlen tárgyilagossága által a nemzet megtestesítője lett, kiben objektiválódik a nemzeti akarat és azt tetté is tudja formálni? Ritkán jön el ez a nagy államférfi s ma sorainkat nézve nem találjuk sehol.

Történelmi alkotmány nemcsak a közjogi tankönyvek frázisa, hanem történelmileg fejlődött és alakult államokban a kormányzásnak egyedüli formája. Sokkal mélyebb és nagyobb imponderábilis erő, mint felületes szemlélő azt észrevenné, az államélet alapjait mélyen átitatta már s félretétele sokkal nagyobb érdekeket sért, mint azt első pillanatokban látni lehetne. Magyarországon még mindig dinamikai erő, amely a napi politika harcába bármely pillanatban bevonható.

De mindaz, amit parlamentarizmus mellett és diktatúra ellen felhoztam, tulajdonképen vitára nem sok okot adna, ha a kérdés Csonkaországunk szűk és lehangoló politikai távlatában volna csak vitatható. Ottlik László az utolsó évtized politikai irodalmának és publicisztikájának egyetlen pozitív gondolatát írta meg immár négy évvel ezelőtt Új Hungária felé című[1] remek tanulmányában. Nem tudom elgondolni, hogy itt, ahol a nemzedékek politikai programmját alkotta meg s egy új nemzetszemlé-

[1] Magyar Szemle 1928 szeptember.

letet adott, hogy állhat ez összhangban ezzel a dolgozatával? Új Hungária csak egy széleskörű autonómiákon nyugvó föderatív államtest lenne, Szent István birodalma, felszabadult, önkormányzó népekkel, a politikai és a nemzeti jogok kölcsönös szabadságában. Ezzel szemben a jövő fejlődése — e tanulmánya szerint — tudományosan és objektíven a nemzet politikai hatalmától való megfosztásához vezet és monarchikus, diktatórikus akaratok fogják a politikai fejlődés szükségképeni következményeképen a népeket irányítani, egy bizonytalan, az «egy-személyiség» akaratától függő államcél felé. Nagy és komoly antitézise az előbbinek, mely a felszabadult népek nemzeti önrendelkezési jogán akart a történelmi magyar politikai hagyományok és államszervező erők alapján pozitív konstrukciót adni a Duna völgyének. Elgondolható-e, hogy e diktatúra alatti Magyarország motorja és erjesztője lenne a Kárpátok alatt élő népek centrifugális törekvéseinek s egykor politikai központja ezeknek az idősebb testvér jogán az ősi földön? Az erdélyi vagy felvidéki magyar sem jönne ide, mely ma ellenséges uralom alatt, de mégis titkosan szavaz, küldi nemzeti jogainak védőit az idegen parlamentbe.

Diktatúra kényszerhelyzet, végszükség, az Isten küldötte nagy vezér nélkül, könnyen paródiává fajul, hiúság, érdek, szenvedély kapnak létjogosultságot a hatalomban és a közélet viszonylagos tisztasága elsötétül. Kire támaszkodnék ez a diktatúra? Arra a bürokráciára, mely ma már amúgy is állam az államban, azokra a hivatásos politikusokra, kik valóban parazitái a közéletnek s hol volnának azok eszmei és elvi célkitűzések, melyek ezt az uralmat a nemzet szempontjából indokolnák? Nagy veszélyeket, osztály- és társadalmi ellentéteket, harcokat idézne fel s olyan elemek működésének adna létjogosultságot, melyek mindig ugrásra készen várják, hogy a magyar nemzet állami életét megfojthassák. Ezek az elemek, a határokon belül és túl, készen állnak s várják azt a számukra vissza nem térő nagy alkalmat, melyet egy magyar diktatúra jelentene.

Más úton kell mennünk, a Csonkaországban nagy külpolitikai lehetőségek nélkül elmúló éveket egy nagy nemzeti reformmunkára kell felhasználnunk. Meg kell szerveznünk a nemzetet és a nemzeti társadalmat, a XX. század életigényeinek megfelelő politikai, társadalmi és gazdasági szervezetet kell adnunk a nemzetnek, hogy ezzel a szervezettel mint nagy centripetális erővel működhessék Új Hungária megalkotásánál. Nagy feladat, legnagyobbak egyike, ami a honfoglalás óta a nemzet előtt állt. Pedig a magyar államalkotó és szervező művészet sokszor került nehéz próbák, nagy feladatok elé, többnyire meg is tudta oldani s az államművészet olyan remekeit hozta létre, mint a középkori magyar királyság, az erdélyi fejedelemség, 67-es kiegyezés kora, melyek önmagukban rengeteg államalkotó képességet, bölcsességet és a magyar probléma szubtilis finomságait mély politikai intuícióval átérző politikai képességeket kívántak meg. «Annyi balszerencse között s oly sok viszály után» él nemzet e hazán

s politikai hivatottságának és létezésének egyik legkomolyabb erőpróbáját állja.

Nem a parlamentarizmus és a diktatúra kérdései döntik el a nemzet sorsát, de ezek felvetése, beláthatatlan kihatású rázkódtatásokat okozhat s az anarchia útját nyitja meg.

A nemzet előtt mint feladat az áll, hogy a magyar testvéri szolidaritás szellemében a maga demokratikus nemzeti társadalomszervezetét alkossa meg, osztályellentéteit legyőzve a nemzeti egység gondolatában olvadjon fel s a magyar vezetőtársadalom pedig kövesse az angol whigek példáját, akiket Ottlik László idézett, hogy az 1832. évi Reform Bili után a fejlődő új politikai erők élére állva Angliát a reform nagy megrázkódtatásaitól megmentették.

Ottlik László kitűnő tanulmánya, széles és nagy tudományos megalapozottsága dacára olyan problémát vetett fel, mely csak a politikai tudomány keretében vitatható s konzekvenciáinak levonása a magyar politikai élet gyakorlatában csak egy újabb katasztrófa felidézésére volna alkalmas. *Albrecht Ferenc.*

A TÁRSADALOMTUDOMÁNY SZERKESZTŐJÉNEK.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Hálásan köszönöm, hogy szíves volt rendelkezésemre bocsátani Albrecht Ferencnek a Magyar Szemlében megjelent «Parlamentárizmus és diktatúra» című tanulmányomra vonatkozó érdekes és lendületes polémiáját és hogy módot ad arra, hogy ezekre a Társadalomtudomány lapjain egy-két megjegyzést tegyek.

Úgy érzem azonban, hogy a vita közöttünk azonnal párhuzamos monológokká szürkül, mihelyt rámutatok arra a körülményre, hogy Albrecht Ferencnek az én igénytelen dolgozatommal való polémiáját az a gyanú fűti, hogy fejtegetéseim a mai parlamenti többség vezérének, aki egyúttal a Magyar Szemle szerkesztőbizottságának elnöke, állítólagos törekvéseit vannak hivatva tudományosan alátámasztani és igazolni. Ezzel szemben a nyers igazság az, hogy fejtegetéseimért a felelősség egyedül engem terhel. A mai parlamenti többség vezérének sem politikai terveit, sem erre a témára vonatkozó nézeteit nincs szerencsém ismerni; másrészről határozottan tudom, hogy a Magyar Szemle szerkesztőbizottságának elnöke sem látta kéziratomat, mielőtt az nyomtatásban megjelent. A cikkeket sem «megrendelésre», sem előzetes megbeszélés alapján nem írtam, azok teljesen saját tanulmányaim alapján, saját iniciatívámból keletkeztek és azoknak általam megállapított szövegén utólag sem történt változtatás.

E megállapítások következtében fejtegetéseim kétségkívül elvesztik azt a jelentőséget, amelyet Albrecht azoknak a magyar belpolitika aktuális kérdései szempontjából tulajdonít. Ezzel azonban a vita közöttünk meg is

szűnik: hiszen Albrecht Ferenc egy képzelt ellenféllel vitatkozik és nem velem. Velem annál kevésbbé, mivel én általános európai tendenciákkal foglalkoztam, fejlődéstörténeti szempontból és egyáltalában nem tértem ki arra a kérdésre, hogy megállapításaim mennyiben, vagy milyen módosításokkal érvényesek Magyarországra nézve. Albrecht Ferencet ezzel szemben csupán az a kérdés érdekli, hogy *legyen-e* diktatúra Magyarországon, vagy sem. Ehhez a kérdéshez pedig én nem kívánok hozzászólni, mert erre magamat illetékesnek nem tartom. Ez konkrét politikai kérdés, amelynek eldöntése nem az államtudomány szerény munkásának, hanem az aktív államférfiaknak feladata.

Fogadja igen tisztelt Szerkesztő Úr őszinte tiszteletem kifejezését, amellyel vagyok

Budapest, 1932 szeptember 24. igaz híve:
Ottlik László.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Alois D e m p f : ***Kulturphilosophie.*** 1932. (Handbuch der Philosophie. Oldenburg. IV. Abt.) 148 1., 6.30 Mka.

A szerző, mint a kultúra típusainak kutatója, régóta ismeretes. Weltgeschichte als Tat und Gemeinschaft (1924) című művében a tipológiai történetfilozófiának igen szép példáját nyújtja; újabb munkája (Sacrum impérium) a középkori államelméletek eredeti megvilágítása. Most megjelent könyvében — Dilthey iskolájának modorában — az utolsó két század lényegében *politikai* álláspontjainak vagy ideológiáinak elemzését nyújtja, félig eszmetörténeti, félig fogalomrendszerező megvilágításban.

A kulturális összképre vonatkozó álláspontokat felosztja: történetfilozófiaiakra (felvilágosodás), államfilozófiaiakra (XIX. század), szociológiaiakra (a *későbbi* XIX. század); majd a jelen kerül sorra, ahol államfilozófiai, *történetteológiai* és államelméleti nézeteket vizsgál, sokszor finom és találó albeosztásokkal, részletes elemzésekben.

Igen tanulságos a kultúrfilozófia módszereiről felvázolt fejezet. Kultúrfilozófia még nincs, írja; lennie pedig kell, ilymódon gondoskodnunk kell megfelelő módszerekről. A kérdésfeltevések csomópontjai: kultúrszociológia, kultúrkritika, ideológiakutatás — itt a mai «ismeretszociológia» bővebben kerül szóba (osztályhelyzettől függő nézetek stb.) s végül az összehasonlító «műveltségrajz» (Kulturkunde). A. Dempf gazdag történelmi ismereteivel finom és bátor alkotószellemet egyesít. Nem kerülgeti, hanem feltárja a nehézségeket. Nyilt szavú előadása lebilincsel, szempontjai tanulságosak, nem ritkán hatolnak a mélyre. Mindamellett művében sajátos széthúzást látunk: hol a történetfilozófia, hol a szociológia felé húznak a problémák. S itt kezdődik a baj. Rendszeres történetfilozófiája, ép szisztematikai szempontból, nincsen, amit pedig a szociológiából tud, kevés. Egyenesen bántó, ha valaki pl. egy Comtetól Spencerig terjedő szociológiai irodalmat használ s azt mondja: ez *a* szociológia. Hova jutunk, ha *egy* iskolára szórható vádakat, egyoldalúságokat úgy deklarálunk, mintha azok *a* szociológia álláspontját egyetemesen érintenék? Ez nem méltó egy képzett eszmetörténészhez. így itt mi is kénytelenek vagyunk — Dempf szellemes teremtőképességét és munkájának kiválóságát elismerve — tiltakozó szavunkat felemelni. Aki «szociologizmusról» beszél, tegye úgy, hogy a szociológiát ne azonosítsa elavult álláspontokkal. Nézze meg a legújabb irodai-

mat is, amely más problémalátást mutat, más alapvetést, mint az, amit Dempf itt szociológiaként olvasóinak bemutat. Épp német tudóstól várjuk, hogy észrevegye, mennyit vett át a szociológia a szellemi tudományok sajátos módszereitől s minő hatással volt a német filozófia az újabb szociológia megalapozására. *Dékány István.*

Szémán István: ***Az unionizmus.*** Vázlatok az egyházak egyesülésének kérdéséhez. Szerző kiadása. Miskolc, 1932. 266 l.

Az evangéliumi szellemű kereszténység lényegéhez tartozik az egy és általános Egyház gondolata. Az egyházakra, hitvallásokra, felekezetekre szakadt keresztény hívők lelkületéből tehát kiirthatatlan a sóvárgás az «egy akol» után, mely nélkül a kereszténység lelki egyensúlya nem lehet tökéletes. Ez a vágy napjainkban különösen élénk, mert az ébredező vallásosság mellett bizonyos nemzetfeletti, központosító törekvés is korunk egy jelensége.

Az élénkülő hitélettel ellentétben áll a hitközömbösség, melyet a protestáns, pravoszláv és katholikus kereszténységnek valamiféle föderatív egyesítési kísérlete jelentene. Az egyesülés tehát csak közösen vallott hittételek alapján lehetséges, melyeknek szilárdságát, maradandóságát apostoli tekintély biztosítja. Aránylag csekély a hittani különbség a katholikus és a görög-keleti egyházak között.

Főleg e kétfajta kereszténység egyesülésének kérdésével foglalkozik a szerző, ki könyvében szerencsésen egyesíti a szilárd vallásos meggyőződést a más nézeten levők iránt érzett, testvéri szeretettel. Ismerteti az uniós mozgalom mivoltát, egész történetét és időszerűségét. Az európai műveltség a kereszténységgel áll vagy bukik. Kultúránkat ma a bolsevizmus és a távolabb tornyosuló ázsiai, elsősorban sárga veszedelem fenyegeti. Az egyetlen szellemi erő, mely elegendő volna, hogy hatalmával a lelkeken megállítsa a keleti felforgató törekvések árját, nem a véleményekre és nézetekre szétforgácsolt kereszténység, hanem csak az egyetemes hittételekkel, tekintéllyel rendelkező, komoly engedelmességet is igénylő Egyház, melynek a távol Kelet felé: Ázsia megkeresztelésére irányuló missziójában a keleti kereszténységnek oroszlánrésze lehetne.

A szerző elismeri, hogy a keleti egyházak rítusai éppannyira, vagy talán méginkább apostoli eredetűek, mint a római katholikus liturgia. Kimutatja azonban, hogy egy pápa sem kívánta, vagy kívánja, hogy a keletiek ősi szertartásaik szépségeiről lemondjanak, sőt épp a pápák buzdítják a görög kereszténveket liturgiájuk megbecsülésére. Az unió főproblémáját tehát szerző nem a liturgia, hanem az egyházról vallott felfogás eltérésében látja. A katholikus egyház Péter egyháza, a pravoszláv pedig Jánosé. Az előbbi a pápai sziklára építi fel a pontosan körvonalazott dogmák, az engedelmesség, a jogi kiépítettség és a kultúrát értékelő aktivitás anyaszentegyházát. A keleti egyháznak viszont alig van erkölcsi *normája,* határozott

tétele: csak az érzelmi bensőséget, a passzív szenvedést keresi és a jövőt apokaliptikus színekben látja. Bizonyos negatív vonások, mint: a dogmák elmosódottsága, a pápa egyetemes tekintélyének elvetése és helyére az egész keresztény közösség, a nép tévedhetetlenségének állítása (Tolsztoj), egyházainak nemzeti (állami) megkötöttsége stb. közelhozzák a pravoszláviát a protestantizmushoz is. E kétfajta kereszténység egyesítésére szintén számos kísérlet történt, legfontosabb a pravoszláv-anglikán barátkozás. De a protestantizmusnak egyfelől egyéni, másrészt pedig tiltakozó, polemikus jellege, továbbá az egyesülési kísérletek politikai háttere eddig meghiúsított minden eredményt. *N. L.*

Svára Maksim: ***Emancipacija muslimanke.*** Sarajevo, 1931. 63 l. 8°.

Svára Maksim egy bosnyák muzulmán publicista írói neve. Eddig különösen Kemal pasáról írt könyvéről volt ismeretes. Most az iszlám egyik legkényesebb kérdéséhez, a nőemancipációhoz nyúlt, még pedig nem kis készültséggel, nagy bátorsággal és a meggyőződés szinte lázas páthoszával. Füzete eredetileg folytatásokban a zágrábi *Obzorban* jelent meg. «A sötétség hívei és a reakciósok» — mint a szerző írj a — keményen megtámadták miatta. Svára nem marad nekik adós. Előtte példaként a török köztársaság intézkedései állanak. A törökök az 1912-i svájci magánjogi kódexet szinte változtatás nélkül átvették. Ma Törökországban a nő és férfi magánjogilag egészen egyenrangú. Az érvényben levő 1924-i alkotmány azonban sem az aktív, sem a passzív választójogot nem adta meg az asszonyoknak.

Könyve utolsó fejezetében a szerző összefoglalja kívánságait: 1. Polgári házasságot követel egész Jugoszlávia számára. 2. Követeli a kiskorúak házasságának eltiltását. 3. Követeli a többnejűség eltiltását. 4. Követeli a muzulmán házassági szerződések olyan reformját, mely az asszonynak saját hibája nélkül való válás esetére holtig alimentációt biztosít.

A polgári házasság törvénybeiktatását alig egy oldalon és elég felületesen indokolja. Szerinte a kánonjog, a serijat és a talmud egyaránt elavultak. Ami a katholikus házasságot illeti, a szerző alapos tévedésben van, mikor azt állítja, hogy a házasság akkor is feloldhatatlan, ha az egyik felet házastársa személyét illetőleg egyszerűen becsapták. (62 l.) A polgári házassághoz fűzött remények sehol sem váltak be. Kár alaposabb vizsgálat nélkül ezt a kétes értékű receptet ajánlgatni.

A többi három követelés tisztán a muzulmánokra vonatkozik. Itt a szerző otthon van, ha fejtegetései sokszor nem találkozhatnak is osztatlan tetszéssel. A seriját megengedi a 12 éves fiúknak és 9 éves lányoknak házasságát, amennyiben ebbe szüleik vagy gyámjaik beleegyeznek. 15 éves korban ilyen beleegyezés sem szükséges Ez a kor talán nemiérettséget jelent Arábiában, de semmiesetre sem jelenti azt Európában. Boszniában már ritka a kiskorúak házassága, de gyakori Dél-Szerbiában (Macedónia és a Rigó-

mező.) Az is előfordul, hogy az ilyen kiskorúak a nász alkalmával látják egymást először. A szerzőnek egy ötvenéves ember eldicsekedett vele, hogy háromszor házasodott, de egyik felesége sem volt a házasságkötéskor idősebb 12 évesnél. Nem tűrhető, hogy törvényes házasságnak minősítsék azt, amiért a nyugati államokban börtön járna.

A többnejűség a Krajinában (Boszniának Horvátországba beékelődő északnyugati része) még dívik. Az asszony ott élvezeti cikk vagy igavonó barom. A férfi otthon hever és feleségeit veréssel kergeti dolgozni. Büntetőjogi eljárást sürget a többnejűséggel szemben, mert nem lehet az, hogy az egyik állampolgár szabadon tehesse azt, amiért a másikat becsukják.

Válás esetén az asszony rendesen végkielégítést kap. Sokszor nevetségesen kis összeget. A férj feleségét akármikor és minden indokolás nélkül elbocsáthatja. Így történhetik meg az, hogy 20 évi házasság után egy jómódú férj háromszáz dinárt (harminc pengő) adott végkielégítésül feleségének, míg egy nemrég elhalt hivatalnok hússzor vált életében. Az is előfordul, hogy a férjnek megváltási díjat kell fizetni, ha az asszony máshoz akar menni, de az is, hogy a férjénél sokkal fiatalabb asszony hiába akarja magát megváltani, mert a férj egyszerűen nem egyezik bele a válásba.

A házasságot az iszlám magánjogi szerződésnek tartja. Megkötésekor a kádi előtt megállapítják a *mehrt,* azt a végkielégítést, amelyet válás esetére a feleségnek ki kell fizetni. A férj a mehr kifizetésével minden további kötelezettségtől mentesül. A nő csak kivételes esetben hagyhatja el urát. Ha a férj megesküdött, hogy négy hónapja nemileg nem érintkezik feleségével és esküjét megtartja. Ha a férj az iszlámról más vallásra tér vagy ellenséges államba szökik. A serijatbíróság a feleség kérésére felbontja a házasságot a férj igazolt impotenciája esetén, ha a mehr igen alacsonyan van megállapítva, ha a feleség felveszi az iszlámot és a férj erre nem hajlandó, ha a férj feleségét alaptalanul házasságtöréssel vádolja. Közös megegyezés esetén a válás mindig lehetséges. Ha a házassági szerződésben a felsoroltakon kívül más válási ok is szerepel, ezen ok alapján is felbontható a házasság.

A serijatjog ezek szerint bizonyos védelmet nyújt ugyan az asszonynak, de a házastársak egyenjogúságától messze áll. Baj az, hogy a muzulmán nők műveletlenségük miatt jogaikat alig tudják érvényesíteni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a serijatjognak nincs hivatalos kodifikációja. A Boszniában használatos két gyűjtemény nincs horvátra fordítva, így a felek előtt ismeretlenek. E bajokkal szemben a szerző elismeri, hogy a válás ritka a bosnyák muzulmánoknál, inkább csak a legelőkelőbbeknél és a városi proletároknál fordul elő. Azt is elismeri, hogy a muzulmán nőt ura általában véve megbecsüli.

A serijat négy feleséget engedélyez. Igaz, hogy a többnejűséget olyan feltételekhez köti, hogy ezek lelkiismeretes megtartása esetén alig képzelhető el a többnejűség. A serijat abból indul ki, hogy mindenki becsületes és vallásos. Ez persze a valóságban nincs így s így a többnejűséggel lelkiisme-

retlen emberek visszaélnek. A szerző állami beavatkozást sürget a többnejűség ellen.

Minden rossznak forrása a muzulmán nő társadalmi helyzete, melyet a feredza jelképez. Ma már a városi műveltebb nők alig viselnek fátyolt, kisebb helyeken bizalmas körben leteszik, de a tömeg még ragaszkodik hozzá. Sőt vannak művelt férjek is, akik a feredza-viselést megkívánják feleségüktől. Svára nem oly türelmetlen mint ideálja, Kemal pasa, nem kívánja a feredza erőszakos eltávolítását, de követeli, hogy társadalmi terrorral ne akadályozzák meg letételét. A feredzaviselést sehol a korán nem írja elő. Mindössze egy helyen van róla szó a koránban, mikor a próféta a medinai asszonyoknak elrendelte, hogy védekezésül a férfiak alkalmatlankodása ellen, fátyolban járjanak. Ez egy speciális esetre vonatkozik, melyet nem lehet általánosítani. S valóban az arab kultúra virágkorában a feredza nem is volt kötelező.

A feredza a muzulmán nő társadalmi elkülönözöttségének a jelképe. A nehéz gazdagsági helyzet, mely kenyérkeresésre szorította a nőt, sokféleképpen keresztültörte ugyan a nők külön világának korlátait, de még sok szülő szívesebben látja leányát éhezni és nélkülözni, semmint abban megnyugodni, hogy becsületes munkával keresse meg kenyerét. Ez az állapot a muzulmán család fokozatos elszegényedéséhez vezet, ami sok nőt kerget a prostitúció karjaiba. A maradiság miatt nem iskoláztatja a bosnyák muzulmán olyan mértékben leányait, mint amily mértékben ezt megteszi fiaival. Bár állami törvény van a kötelező elemi oktatásról, Sarajevóban az 1931/32. tanévben 2065 muzulmán fiú mellett csak 1680 leány járt népiskolába. Ugyanez évben a sarajevói középiskoláknak 1041 fiú-, de csak 230 leánynövendéke volt. Causevic effendi, a nyugalmazott reis-ül-ulema (a bosnyák muzulmán egyház feje) ismételten igen energikusan síkra szállott a nők iskoláztatása érdekében, de nem tudott lényeges eredményt elérni.

Bennünket Svára Maksim röpirata elsősorban a horvát muzulmán nő mai társadalmi helyzetének leírása miatt érdekel. E tekintetben súlyos kifogásokat emelhetünk a füzet ellen. Speciális eseteket általánosít, nem igen érzi szükségét, hogy állításait statisztikai adatokkal támogassa és reformlázában a valóságnál sötétebb képet rajzol. Sehol el nem árulja pl. mekkora a többnejűségek száma Boszniában. 1910-ben 1222 ilyen eset volt. (Egy férjnek volt 4, harminchatnak 3, 1185-nek 2 felesége.) Azóta minden valószínűség szerint nagymértékben csökkent ez esetek száma. Így eléggé indokolatlan a heveskedés. Csak a reformláz viheti arra, hogy ismételten állami beavatkozást sürget, holott az az állami hatalom, amellyel a horvát muzulmánoknak számolniok kell, nem mutatta magát az iszlám barátjának. Semmiféle fejlődés nem egészséges, ha nem organikus. A bosnyák muzulmán bajokat csak az iszlám intézményeinek tiszteletbentartásával lehet erőszak nélkül és tartósan kiküszöbölni. Lám a szerző is a feredza-kérdésben a koránhoz fordul, az alimentáció kérdését meg úgy véli a legegyszerűbben megoldani,

hogy a sarajevói és az üszkübi serijat-bíróságok rendeljék el a házassági szerződésekbe ennek kötelező beiktatását. Miután az iszlám a házasságot nem tekinti szentségnek, a serijat-bíróságok megfelelő tevékenysége pár évtized alatt megszüntetheti a visszaéléseket.

Az iszlám ismerői e vallás egyik legnagyobb erényeként az élet követelményeihez való alkalmazkodását és ezzel összefüggőleg szinte korlátlan fejlődési képességét szokták kiemelni. Minden jel szerint az iszlám nagy reneszánsza előtt állunk, amire burkoltan céloz a szerző is. Mióta az iszlám sorsa nem függvénye egy roskadozó császárság tehetetlen politikájának, a vallásos élet elmélyülése minden téren nagy eredményeket mutat fel. Mikor Afrikában és Ázsiában évente milliók veszik fel az iszlámot, kár volna pillanatnyi eredmények kedvéért idegen beavatkozást segítségül hívni. Legyen szabad a szerzőt arra emlékeztetnem, mi mindenen nem segítette keresztül az izlamot az idzsma (consensus ecclesiae)! És legyen szabad három *hadiszt* (a koránban elő nem forduló, a prófétának tulaj donit ott mondás) figyelmébe ajánlanom: «A véleményeltérés gyülekezetemben az isteni irgalom jele». «Ami jót valaha mondanak, azt én magam mondottam». «Az *idzstihad* (responsa prudentum, interpretatio) kapuja mindaddig nyitva áll, amíg az iszlám fennáll.» *Bajza József.*

Kniezsa István: ***A szlávok.*** A Magyar Szemle Kincsestára 26. sz. Budapest, 1932, 80 1.

Európa három nagy nyelvcsaládja, a germán, a román és a szláv kontinensünkön körülbelül egyforma lélekszámmal rendelkezik: különkülön mintegy másfélszáz millióval. Az előbbi kettőt mégis hasonlíthatatlanul jobban ismerik, mint a harmadikat. Igaz, hogy a germánok és a románok Európán kívül is óriási számban élnek, míg a szlávok nem, igaz, hogy az európai kultúra lényegében román-germán kultúra, igaz, hogy a szlávok az európai történelembe később léptek be a románoknál és a germánoknál: a szláv problémáknak napjainkban is divatos mellőzése még sem jogosult és különösen nem jogosult Csonka-Magyarországon, melynek egész északi és egész déli határán szláv népek laknak és melynek sorsát nagy mértékben e szláv népekhez való viszonya határozza meg.

A világháborúig nem volt a szlávokról magyarnyelvű összefoglalás. A háborús cenzúra bilincseiben írta meg Bonkáló Sándor a maga ügyes, nagy készültséget eláruló és bár egyben-másban elavult, de értékét máig el nem vesztett kis könyvét. *(A szlávok.* Modern Könyvtár 471—476. sz. Budapest, 1915, 163 1., 8°.) Tizennégy évvel az összeomlás után jutottunk el a második összefoglalásig. Szerzője Kniezsa István, a háború után fellépett magyar szlavisták egyik legkiválóbbika, aki eddig néhány alapos cikkel vonta magára a figyelmet.

Kniezsa munkáját hat igen különböző nagyságú fejezetre és egy a szlávok számát megállapító függelékre osztja. Ezeket követi a szakirodalom

összeállítása és a név- és tárgymutató. A szakirodalom felsorolásánál feltűnő a Szabó Oreszt-féle *Nemzetiségi Ismertető Könyvtár* és Steier Lajos érdemes munkásságának teljes mellőzése. Ha a Heinrich-féle *Egyetemes Irodalomtörténet* gyönge szláv kötetét megemlíti, nem volna szabad Bonkáló orosz irodalomtörténetéről megfeledkeznie.

Nem várhatunk e rövid összefoglalástól eredetiséget. A szlavisztika leszűrt eredményeit a művelt közönség számára hozzáférhetővé tenni, ez a munka feladata. Kniezsa ezt a feladatot nagyjában sikerrel oldja meg, ennélfogva a füzet a magyar szlavisztikának kétségtelen gyarapodása. Minden sora arról tanúskodik, hogy fiatal szlavistánknak igen széleskörű ismeretei vannak és a szlavisztika egyes területein abszolút biztonsággal mozog. Az igazsághoz képest azonban meg kell állapítanunk, hogy egyes területeken viszont ingadozva jár, hogy egyes problémák iránt nincs érzéke, hogy sokszor nem fejezi ki magát szabatosan és hogy könyvének szerkezete nem szerencsés.

A füzet második fejezete *(Faji összetétel,* 13—15.1.) semmit sem mond. A szerzőnek a témáról igen bizonytalan ismeretei vannak. Jobb lett volna az egészet elhagynia. A szláv őshazáról és a szláv ősi kultúráról három helyen is beszél (3—4., 17—19., 36—38. 1.). Előbb kapjuk a szláv nyelvek osztályozását (5—12. 1.), azután az őshazából való kiáramlásukat (39—44. 1.), pedig Kniezsa szerint is ez vezetett a mai szláv nyelvek és nemzetek kialakulásához. A harmadik fejezetben foglalkozik a szláv irodalmakkal és a negyedikben a szlávok történetével, holott a történelem determinálja az irodalmat. A történeti és a logikai sorrend összeforgatása a laikus olvasót megzavarja. Én a sorrendet így képzelném el: őshaza, kivándorlás, a nyelvek osztályozása, Cyrill és Method, a szláv népek története a nemzeti eszme feltámadásáig, egységesítő törekvések (pánszlávizmus stb.) és a mai helyzet kialakulása, irodalmak.

A szláv őshaza, — a Pripjat és a Dnjeper vidéke, — ősnyelv és őskultúrára vonatkozó adatai nagyrészt nyelviek. Itt Kniezsa nagyon otthonos. A szilárd nyelvtudományi váz a könyvének legnagyobb erénye. Az avarok nyomása alatt beállott szétáramlást sikerülten állítja elénk, bár egy igen elterjedt nyelvtudományi adalékot (Baján = bán) mellőz. A szláv nyelvek osztályozását a már véglegesnek mondható három, főcsoportra és a csoportokon belül az egyes szláv nyelveknek egymáshoz való viszonyát nagyon világosan adja elő. A tudomány leszűrt eredményeit sokszor egyéni fogalmazásban kapjuk. Az a tétele azonban, hogy annyi szláv nyelv van, ahány szláv állam alakult (10. L), túlzás. Elég lett volna az államalapítások fontosságát hangsúlyozni a szláv nyelvek kialakulásában. Ez esetben nem kellene mesterkedésekhez fordulnia, hogy tételét igazolja.

Cyrill és Method működését a legtöbb szlavistával ellentétben politikai érzékkel méltatja. A baj csak az, hogy nem hozza Cyrill mesterének, Photius patriarchának szerepével kapcsolatba. Pedig ez magyarázza meg

Róma magatartását a szlávok apostolaival szemben. Mikor Photius Róma ellen fordul, Róma gyanúval nézi Cyrillék működését, mikor Photius Rómához közeledik, Róma megvédi a szlávok apostolait. A morávíai diverzió Byzanc kísérlete volt a szlávok segítségével legyűrni a román-germán alapokra épített római egyházat. A merész gondolat, Nyugat-Európa szívében byzanci végvárat emelni, nem bizonyult megvalósíthatónak, de ez a kísérlet adta Byzanc kezébe az eszközt, amellyel a szlávok ¾ részét megnyerte a keleti kereszténységnek. Ez az eszköz Cyrill találmánya: a szláv mise. Tulajdonképen ennek köszönhető a byzanci kultúra fennmaradása, hiszen a keleti egyház 148 millió hívőjéből csupán 23 millió a nem-szláv.[1] Abban a pillanatban, mikor a jámbor legenda szerint Cyrill a Szentlélek által megvilágosítva megalkotta a szláv írást és leírta az első szláv mondatot: Isprva bja slovo (Kezdetben vala az ige), Kelet-Európa sorsa dőlt el. . . Photius patriarcha vereséget szenvedett Közép-Európában, de hű tanítványa, Cyrill segítségével győzött Kelet-Európában.

A nyugati és keleti egyház ellentéteit ügyesen jellemzi, bár úgy látszik, Harnack tanait másodkézből veszi. Keleten az állam és egyház egységbe olvad, ami a polgárt teljes szellemi rabságba dönti. Nyugaton állam és egyház versengenek egymással a hatalomért, ami az egyéni szabadságnak, a szellemi mozgalmaknak kedvez. Ehhez járul, hogy a keleti kultúrájú szlávok ismételten idegen és kegyetlen hódítók (mongolok, törökök) járma alá kerülnek, ami fokozza deszpotikus hajlamaikat, míg a nyugati szlávok, ha függő helyzetbe jutnak is idegen államoktól, ezek ugyanazon kultúra részesei lévén, nem pusztították el kultúrformaikat. Jellemző a keleti szlávokra a nyugati szlávok barbár elnyomása, mikor ez hatalmukban áll. Az oroszok így nyomták el a lengyeleket, a szerbek ma a horvátokat.

Tudvalévő, hogy a szláv mise egy katholikus szláv nemzetnél, a horvátnál, gyökeret vert. Két püspökségben (Zengg, Veglia) szinte kizárólagos és szórványosan másutt is előfordul. Erről beszélve Kniezsa egy szlavistához nem illő mondatot ír le: «A glagolitának nevezett rítus csak nyelvében szláv, liturgiájában nyugati latin jellegű és semmi köze a görög-keleti szláv ritushoz» (23. 1.). A horvátok szláv miséjét senki nem nevezi glagolita rítusnak, hiszen a glagolita nem rítus, hanem írás, amint ezt Kniezsa jól tudja. A liturgia a görög-keleti vallású szlávoknál a görög-mise fordítása, a katholikus horvátoknál a latin miséé.

Az egyes szláv nemzetek történetét röviden, de többnyire sikerülten foglalja össze. Különösen áll ez az oroszokra és a lengyelekre nézve. A szerb történelemben azonban alapos elírásokat enged meg magának. Tévedés az, hogy Zeta, — Montenegró őse, — a szerb állam magva (48.1.). Mióta Sufflay,

[1] E számokat Lippay Lajos egy tanulmányából (Katholikus Szemle 1932, 161—177. 1.) veszem, de helyesbítve, mert Lippay, úgy látszik, az oláhokat szlávoknak tartja.

a diocleai pap krónikáját igazolta, nem lehet vitás, hogy Dioclea—Zeta—Montenegró eredetileg horvát államalakulat volt. Alaptalan állítás az, hogy a török hódítás idején a szerbek egyrésze felvette az iszlámot és ezek képezték a martalócok zömét (49. 1.). A martalócok eredetileg vlachok voltak és túlnyomólag görög-keletiek maradtak. Szerb történetírók szoktak az erőszakkal (?) iszlámra térített szerb százezrekről beszélni. Ezek alatt a bosnyákokat értik, akikről azonban Kniezsa helyesen állapítja meg, hogy horvátok (47., *77.* 1.). így nem tudom, honnan veszi muzulmán szerbjeit. Végül tévedés az, hogy az új szerb állam «a régi Szerbia területén» az 1827—29-iki orosz háború után alakult volna meg (50. 1.), mert ez már 1817-ben megtörtént. A «régi Szerbia területén» kifejezés iskolapéldája a nem-szabatos beszédnek. Mit ért ez alatt: Rasciát, a despotiát vagy a balkánháború előtti Szerbiát?

A pánszlávizmust és válfajait elég jól jellemzi, de Kollár Jánossal, aki Pesten élve alapítja meg a pánszlávizmust, tüzetesebben kellett volna foglalkoznia. Gáj nem volt a pesti horvát és szerb ifjúság vezére, még kevésbbé a pozsonyié (64.1.), ahol nem is tanult. Szerb-horvát illyrizmusról nem lehet beszélni (63. 1.). Csak horvát illyrizmus volt, melyhez egy-két szerb is csatlakozott. Nem szabatos beszéd az, hogy «idővel a szerb nyelv Belgrád nyelvjárásának hatása alatt Vuk (magyarul tessék vezetéknevén hívni: Karadzic) és Gáj nyelvétől kissé eltért» (64. 1.). Belgrádnak sohasem kellett Karadzic nyelve, hanem az egyházi szláv nyelv elejtése után saját nyelvjárását tette irodalmivá. A lengyelek kioktatása, hogy nem a németek a veszedelmesek reájuk nézve, hanem az oroszok (69. 1.), deplaszírozott. Arról beszélni, hogy Románia nem-szláv létére «a szláv blokkhoz» tartozik (68. 1.), a fogalmak összezavarása. Ellenben a maga rövidségében is igen találó a szerb pánszlávizmus (panszerbizmus, nagyszerb eszme) jellemzése (70. 1.).

A szláv irodalmak méltatása gyönge. A szerző, úgy látszik, nem igen foglalkozott szépirodalommal. Az irodalmi élettel kapcsolatban egy helyen azt írja: «ha horvátoknak nevezzük az összes nyugat-balkáni katholikus szlávokab (34. 1.). Hát minek nevezzük őket? A szlavisztika tele van pánszláv és ezen belül pánszerb áfiummal, de ezt magyar tudósnak észre kell vennie, ha nem csupán hangtanon és alaktanon köszörüli elméjét. Az meg egyenesen gyermekes beszéd, hogy a horvátok a ragúzai nyelvjárást magyargyűlöletből tették irodalmi nyelvvé (12. 1.). A szerző nem ismeri Ragúza jelentőségét a horvát kultúra történetében. A magyargyűlölet megvolt, de ez nem tartozik ide. És még egy szerb áfium! A középkori Szlavóniában szlovének laktak, mert egyes írók nyelvüket *slovenski-nek* nevezik (9. 1.). Lám a *szlovák* és *szlovén* nevekről egy lappal alább tudja, hogy ezek csak szlávot jelentenek (10. 1.). Kniezsa okoskodásával azt írhatnám, hogy Ragúzában is szlovének laktak, mert íróik nyelvüket sokszor *slovinski-nak* nevezik.

Elismerem, nehéz a szláv nemzet dolgaiban egyaránt otthon lenni és azt is meg kell állapítanom, hogy az itt gombostűre tűzött hibák nem vonnak le sokat Kniezsa érdemeiből. Kniezsa tudományos pályája kezdetén, íme, egy igen használható összefoglalást adott a szlávokról. Ez jogosulttá teszi azt a reményt, hogy egy-két évtized múlva tőle várhatjuk az egész szláv komplexumnak a tudományos igényeket mindenben kielégítő, felfogásban eredeti és magyar feldolgozását. *Bajza József.*

Az Országos Társadalombiztosító Intézet jelentése az 1930. évi működéséről. Budapest, 1932. 248 1.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1930. évi jelentése nemcsak a négy biztosítási ágazat[1] jövedelem- és költségmegoszlásáról nyújt részletes tájékoztatást, hanem a társadalombiztosító szervek tevékenységét is minden oldalról megvilágítja.

Az intézet életében az 1930. év nagyjelentőségű volt, mert az önkormányzati szervek 10 évi szünet után ebben az évben kezdték meg ismét működésüket. Jóllehet az első önkormányzati év csonka volt, mégis jelentős forgalomról számol be a jelentés.

A betegségi biztosítási ágazatnak túlnyomórészben az ipari és a háztartási alkalmazottak után kirótt járulékokból eredő bevétele a jelentés évében kerek 51.1 millió pengő volt, 4.3 millióval kevesebb, mint 1929-ben. A költségek az előző évihez képest 8.7 millió pengővel 60.2 millióra csökkentek, *az 1930. évi zárszámadás azonban még így is 9.1 millió pengő hiányt mutat, mely az 1929. évivel együtt 22.6 millióra emelkedett.* A Társadalombiztosító Intézet nyers ügyviteli költségei 1930-ban még mindig 137 millió pengőre rúgtak. A betegségi biztosítási ágazat súlyos pénzügyi helyzete nemcsak az ügyviteli és egyéb költségek csökkentését tette szükségessé, de a bevételeket is lényegesen fokozni kellett.

A segélyszolgáltatás terén a 75%-os táppénz folyósításának szeptember hó 29-ével való megszüntetése, a kórházi és gyógyszerköltségeknek, valamint az orvosi díjazásoknak lényeges csökkentése érdemel említést. A jövedelem fokozása céljából visszaállították a korábbi napibér osztályokat és felemelték a biztosítási járulékokat. A betegségi biztosítási járulékkulcs az ipari munkavállalóknál 5.14%-ról 6%-ra, a háztartási munkavállalóknál pedig 2.57%-ról 3%-ra emeltetett. A pénzügyi egyensúly biztosítása érdekében beszüntették a díjazott délutáni munkákat s a személyzeti létszámot is apasztották. Jóllehet ezek az intézkedések megtakarításokat eredményeztek, a pénzügyi helyzet sem ezzel, sem azzal nem nyert megoldást, hogy az 1929. és 1930. évi 22-5 *millió pengőt kitevő zárszámadási hiányt az állam vállalta magára.*

[1] Betegségi biztosítás, öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztosítás, balesetbiztosítás és bányanyugbérbiztosítás.

Az intézet betegség esetére kötelezőleg és önként biztosított tagjainak átlagos létszáma 720.977 volt, 49495 fővel (6.4%) kevesebb, mint 1929-ben. Az átlagos taglétszám csökkenésének oka a leromlott gazdasági viszonyokban leli magyarázatát. A biztosított tagoknak 61.2%-a férfi és 38.8%-a nő volt, az 1929. évi 63.6, illetőleg 36.4%-kal szemben. A férfiak arányszáma tehát tovább csökkent. A nehéz gazdasági viszonyok természetes velejárója az, hogy az üzemek a férfi munkaerők helyett a lehetőséghez képest szívesebben foglalkoztatják az olcsóbb női munkaerőket. A férfiak arányszámának csökkenését még az indokolja, hogy a nehéziparban — amelyben pedig a férfi munkaerők leginkább vannak foglalkoztatva — a termelőtevékenység a gazdasági válság következtében lényegesen csökkent.

A biztosított tagok megoszlását illetőleg kimutatja a jelentés, hogy a 720.997 főnyi összlétszámból 525.524 ipari, 48.923 magán- és 146.530 háztartási munkavállaló volt. Száz biztosított férfi közül 91 az ipari munkavállalók, 8 a magánalkalmazottak és egy a háztartási alkalmazottak sorából került ki. Száz női biztosított közül pedig csak 45 ipari, 4 magánalkalmazott, de 51 háztartási munkavállaló volt.

Az 1930. évi tagforgalom, vagyis a be- és kijelentések száma tetemesen csökkent. Az összes biztosítottaknál a bejelentések száma 4.6%-kal, a kijelentéseké pedig 5.5%-kal hanyatlott. A taglétszám az ipari munkavállalóknál az egyes napibérosztályokban százalékosan a következőképen oszlott meg: az alacsonyabb (I—IV.) napibérosztályokban a férfiaknak több mint fele, a nőknek pedig közel 80%-a tartozott, a középső napibérosztályokban (V—VI.) a férfiak 24%-kal, a nők 16%-kal, míg a legmagasabb napibérosztályokban (VII—X-ig) a férfiak 25, a nők pedig 4%-kal szerepeltek. Az ipari kategóriáknál jelentkező eltolódás a munkabérviszonyok leromlásával van szoros összefüggésben. Az ismertetett évben az összes biztosítottaknak 57.6%-a az alacsonyabb munkabérosztályba esett. 1929-ben ez az arányszám 54.4% volt.

Az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztosítás a jelentés évével vette kezdetét. A közgyűlés időpontjában, 1930 szeptember 28-án az öregségi kötelezőleg biztosítottak száma 453.737 volt, a fokozódó gazdasági válság, valamint az évszaki behatások folytán azonban az év végéig 426.031-re hanyatlott. A biztosítottak közül 387.863 ipari, 384.468 pedig magánalkalmazott volt.

A jelentés évében az intézet érdekkörébe tartozó munkaadók összesen 25.702 balesetet jelentettek be, az előző évi 27.899-cel szemben. A bejelentett balesetekből 19.400 az általános és 6302 a bányaüzletágból került ki.

A bányanyugbérbiztosítási ágazat az 1930. év végével 10.350 nyugbérben részesülőt tartott nyilván, az előző évi 10.247-tel szemben. A nyugbérben részesülők közül 4563 nyugbérezett biztosított, 3796 özvegy és 1191 árva volt. Az előző évihez viszonyítva a nyugbérezett biztosítottak szama 6.1%-kal, az özvegyeké 1.6%-kal emelkedett, míg az árvák száma

10%-kal csökkent. A biztosítási ágazat 1930 folyamán nyugbér címén összesen 37 millió pengőt fizetett ki. Egy-egy biztosítottnak 34.99 P, egy-egy özvegynek 15.05 P egy-egy árvának pedig 4.81 P volt a nyugbére havi átlagban.

A jelentés évében az Országos Társadalombiztosító Intézet orvosainak létszáma 2346 volt az 1929. évi 2282-vel szemben. Gyógyintézményeiben 1536 ágy állott rendelkezésre. Táppénz címén az intézet 17.9 milliót, szülészeti segély címén 3-6 milliót, orvosi költségekre 6-6 milliót, míg a kórházi és szanatóriumi költségekre 107 millió pengőt fordított. Az intézmények, rendelőintézetek részére gyógyszereket 548 ezer, kötszereket 187 ezer, gyógyászati segédeszközöket pedig 61 ezer, összesen 796 ezer pengő értékben szerzett be.

A jelentésben közölt részletes kimutatások közül a Budapesti Kerületi Pénztár területén lévő rendelőintézetek forgalmára vonatkozó adatok közül az alábbiak érdemelnek említést. A szakrendelések száma 50.995 volt, 1,035.710 ápolási nappal. Ebből ipari tagok ápolására — családtagokkal együtt — 32.866 ápolás esett, 678.156 ápolási nappal. *Sipos Sándor.*

Gomperz Ervin: ***Vámszövetségek gazdasági hatásai.*** Budapest, Gergely R. kiadása, 1932. 54 l.

E füzet a szabadkereskedelem előnyeit vázolja, a védvámrendszerrel szemben, utóbbiról kimutatva, hogy veszélyezteti a természetes nemzetközi munkamegosztást s így azt, hogy minden egyes ország a legnagyobb termelékenységét biztosító termelési ágakat karolja fel. E meggondolás alapján élesen szembehelyezkedik a preferenciális vámszövetség gondolatával, amely — nézete szerint — a helyzetet még csak rontaná. Ha ugyanis pl. a dunai államok gazdasági összefogását úgy gondolják el, hogy mindegyik megmarad saját vámjainak védőburája alatt, s *ezenkívül* az egyes kis burák fölé egy közös új nagy védőharangot borítanak, e terv nem irányulna a vámvédelem megszüntetésére, hanem éppen ellenkezőleg, annak további kiépítésére. A dunai tömb kifelé alkalmazott vámjai nem könnyítenék meg a szövetség belső árucseréjét, hanem csak a máshová irányuló kereskedelmet bénítanák meg.

A G. által felsorolt számos, e tételt igazolni kívánó példa közül csak egyet idézünk. Ha feltételezzük, hogy a cseh automobilipar 20%-kal fejletlenebb (drágábban termelő), mint az Egyesült Államoké, Magyarországnak legalább 20%-os vámkedvezményt kellene nyújtania, hogy annak Csehország hasznát vehesse. Ennél kisebb kedvezmény nem volna elegendő a cseh ipar elmaradottságának kiegyenlítésére; 20%-nál nagyobb kedvezmény elegendő lehetne és talán el is érné azt a célt, hogy a magyar autószükséglet oroszlánrészét a cseh gyárak fedezzék, azonban ezt az eredményt a magyar autózók 20% ártöbblettel fizetnék meg. Ugyan micsoda haszna származhatik két ország közönségének abból — kérdi e levezetés

alapján G. —, ha valamely cikket vámok hatása alatt drágábban sikerül eladni egymásnak? A vevő ugyanazzal az összeggel fizeti túl az árut, amelylyel az eladó többet ér el érte. Ha mindkét ország érdekét egyaránt szem előtt tartjuk, akkor kasszájuk mintegy közös és irreleváns, ha egyik reteszéből a másikba toljuk a pénzt. A két állam együttes nemzeti jövedelme e módon nem gyarapítható. Csak akkor más a helyzet, ha valaki kizárólag a saját országa egyoldalú érdekeit nézi. Ebben ugyanis nem lehetetlen előnyökhöz jutni a partner rovására.

Hasonló érveléssel foglal állást G. diszkriminatív vámtételekkel szemben, éreztetve, hogy védvámrendszerek mellett a legnagyobb kedvezményi elv általános alkalmazása okozza a legkisebb közgazdasági károkat. Az általa felhozott példák közül egyet idézünk:

«Magyarországon ezidőszerint a gyarmatáruk nagy részét, ú. m. a kávét, teát s a tropikus fűszereket jelentős vám terheli. Ez a vám *nem befolyásolja a termelést* (legfeljebb annyiban, hogy csökkenti a fogyasztást), *mert nem diszkriminatív,* nem tesz különbséget a különböző országokból származó gyarmatáruk között, hanem kizárólag fogyasztási, illetve fényűzési adó szerepét tölti be. Gyökeres változás állana be azonban, mihelyt Magyarország preferenciális szerződésre lépne egy olyan országgal, amelynek területén gyarmatárukat termelnek, — mondjuk Holland-Indiával. Tegyük fel, hogy a jávai tea, kávé vagy fűszer egyenlő elbánás mellett nem versenyképes Magyarországon, mert budapesti paritásban valamilyen okból 5%-kal drágább, mint a konkurrens termékek. Ha Holland-India javára egy 20%-os vámpreferencia lép életbe, akkor a jávai gyarmatáru 15%-kal olcsóbb lehet a magyar piacon, mint bármely más. Magyarország ezáltal vámvédelemben részesíti a jávai termelést, holott semmi egyéb nem történt, minthogy egy régóta érvényben lévő vámot *leszállítottak!*

A látszólag paradox hatásnak az a magyarázata, hogy a legtöbb kedvezmény alapján — vagyis az egész külfölddel szemben egyenlő mértékben — alkalmazva, a magyar teavám nem biztosított egy ország termeivényei számára sem előnyt, hanem kizárólag a nemlétező magyar teaültetvényeket «védte». Az egyoldalú leszállítás révén azonban a reálisan létező jávai termelésnek kedvez és ezáltal pénzügyi vámból védővámmá vedlik.

Nem kétséges, hogy a holland-indiai termelés preferenciális támogatását a magyar közönség fizeti meg. A magyar fogyasztó ugyan a vámcsökkenés következtében 15%-kal olcsóbban juthat hozzá a szóbanforgó gyarmatárukhoz, azonban az olcsóbbodás fejében a magyar államkincstár 20% vámbevételről mondott le s ezt a hiányt kénytelen lesz valamely más formában kirótt adóval pótolni. A magyar adózó polgárság 15%-kal olcsóbb teájáért 20%-nak megfelelő adótöbbletet fizet és így a behozott áru értékének 5%-a erejéig saját zsebéből szubvencionálja a holland-indiai termelést.

Ez még kedvező eset. A más provenienciájú gyarmatáruk súlyos meghendikepelése ugyanis arra indíthatja a jávai cégeket, hogy Magyarországon közös eladási szervezet útján egységesen értékesítsék termékeiket. Egy ilyen monopolisztikus központnak módjában áll kevés híján az egész 20%-os magyar preferenciát kihasználni».

Ez érvek kétségtelenül rendkívül szellemesek. G. azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a valóságban nem csak ilyen extrém esetek fordulnak elő. A magyar-cseh vámszövetség pl. a cseh automobilipar piacát kibővítheti, ami már egymagában is csökkentené termelési költségeit. Emellett feltehető, hogy a cikkek hosszú soránál nem harmadik országok versenyhelyzetéről van szó, hanem arról, hogy a vámok által megzavart természetes munkamegosztás a vámszövetséget kötő két ország között helyreállíttassék. Ezért nagyon egyoldalú dolog, ha G. a vámpreferenciákkal és vámuniókkal szemben állást foglal, ez utóbbiakkal szemben azzal az indokolással, hogy ezek a preferenciának csak határesetei.
G. a vámszövetségek mellett számos más kérdést is érint.

Varga István.

Dr. Miskolczy Ágost: ***Szemben a forradalom arcvonalával.*** Athenaeum. 264 lap.

Ma, amikor a gazdasági és politikai válságok sorozata rohan keresztül az egész világon s hajlamossá teszi a tömegeket arra, hogy a szélsőségek felé sodródjanak, megnyugtatólag hat az olyan munka, amely figyelmezteti a civilizációt arra, hogy mit takar a moszkvai vörösfront és mit kíván megvalósítani a III-ik internacionálé a technika minden eszközével terjesztett jelszavaival, erkölcs- és embertelen rendszerével. Miskolczy Ágost főügyész munkájában világos meglátással vetíti az olvasó elé a III-ik internacionálénak nevezett s Moszkva irányítása alatt álló forradalmi mozgalom rendszerét, amelyet az egész világra kiterjedő egyetlen és egységes kommunista párt a vallásnak, családnak, tulajdonnak és hazaszeretetnek erőszakos megsemmisítésével és kiirtásával igyekszik megvalósítani. A szerző rámutat a bolsevista propagandamunka nagyszabású szervezetére, eszközeire és modern technikájára is, amellyel a sejtszerűleg organizált vörös rém mind merészebben és nyíltabban dolgozik főképpen az ifjúságot igyekezvén szekerébe fogni.

Ajtay Gábor.

Hermann Lundborg: ***Die Rassenmischung beim Menschen.*** Bibliographia Genetica 1931. 220 old. Martinus Nijhoff kiadás, Haag.

Az anthropologia a maga régi terméketlen morfologizmusával haldoklásra ítélt tudomány maradt volna, ha a modern biológia nem irányítja érdeklődését a faj élettan, pszichológia és szociológia felé. Ennek következménye, hogy ez utóbbi tudományokban is mindinkább előtérbe kerül

nemcsak az individuális és általános (abstrakt) embertanulmányozás, hanem olyan embercsoportosulásoké is, amelyeket mint ilyeneket eddigi megfigyelések során teljesen mellőztek. Ma már kezdik sejteni, hogy a társadalomban mily nagy szerepet játszanak a faji és öröklésbeli vonatkozások. De tudásunk e területén sok irányban kell még ismereteinket kibővíteni. Enélkül lehetetlen is lenne azoknak a faj egészségtani rendszabályoknak és intézményeknek megállapítása, amelyek hivatva volnának az emberi nemnek — a természet korlátai közt lehetséges — javítását elősegíteni. Az elmúlt korszak hygieniai intézményei csak az egyéni egészség feljavításán fáradoztak, de a nemzedékek genetikus vitalitását figyelmen kívül hagyták. Már pedig sok jel arra mutat, hogy mindenfelé a földön a népesség eugenetikus nívója különféle okoknál fogva megromlott s ezen okok között az általános faj keveredésnek is része van. Legfőbb ideje hát — írja Lundborg —, hogy ezeket a problémákat minden oldalról és amennyire csak lehet, pártatlanul tárgyalás alá vegyük. Jelenleg a véleményeknek valóságos káoszával találkozunk. Nagyfokú szubjektivitás, nem egyszer merő dilettantizmus irányítja a véleményeket. Mindenki tárgyilagosnak mondja magát s a legnagyobbfokú tudatlanságot árulja el. Tehát exakt kutatásokra van szükség. Lundborg, aki mint az uppsalai svéd királyi faj biológiai intézet igazgatója számos ilyen exakt vizsgálattal szerezte nemzetközi tekintélyét, a fenti címen foglalta össze a fajok közti keveredésre vonatkozó vizsgálatok irodalmát, hogy a kérdés mai álláspontjáról megbízható s lehetőségig teljes képet nyújtson.

Mindenekelőtt a növény- és állatvilág körében végzett örökléstani kísérleteket ismerteti, mert az ember öröklésviszonyai is megegyeznek az állatokéval, mint ezt történetileg legelőször amerikai szerzők bizonyították. Majd a fajfogalom elemzése és körülírása, az új fajok keletkezésének problémája következik. Azután a fizikai embertan egyik legérdekesebb fejezeteként az egyes fajok, illetőleg tulajdonságaik átütő erejét szemlélteti a színes és európai fajok sorából vett példákon. Az állandóan napirenden tartott vércsoportkérdést is bemutatja jelenlegi eredményeivel, illetőleg eredménytelenségével. Rendkívül érdekes fejezet az, amelyek a fajok és korcsnépek lelki alkatával és kultúrájával foglalkozik. Lundborg, bár nagy óvatosságra int e fejezetnél, annyit mégis megállapíthatónak tart, hogy a kultúrák emelkedése és hanyatlása összefüggésben van a fajok keveredésével és pedig olyképpen, hogy mennél nagyobbfokú a keveredés, annál rohamosabb a kultúra kiélése, összefüggést talál az egyes népek faji alkata és kriminalitása, valamint társadalomalkotó ereje között is. Majdnem félszáz oldalt tesz ki annak az irodalomnak jegyzéke, amelyet Lundborg könyvében feldolgozott. Aki a faj kérdésnek jelenlegi állásáról és mindenirányú vonatkozásairól megbízható összefoglaló képet akar szerezni, az erre a célra Lundborg munkájánál alkalmasabbat nem találhat. *Gáspár János.*

N e u b e r Ede dr.: ***A debreceni I. oszt. elemi iskolás tanulók átvizsgálása egészségügyi szempontból.*** Kiadja: A magy. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Budapest, 1931. XXIII + 212 oldal. (Német összefoglalással.

Azok a nagyszabású tömegvizsgálatok, melyeket Neuber professzor — a debreceni orvoskar több intézetének támogatásával — végzett, egész sorozatát indítják meg a szociálhigiéniai, illetőleg szociálpolitikai elmélkedéseknek. «Miután törvényeink nem adnak lehetőséget, módot, de legkevésbbé jogot arra, hogy vérbajos, gümőkóros vagy egyéb fertőzésre gyanús betegeket, illetőleg néprétegeket kényszervizsgálatnak vessünk alá, ennélfogva az az elhatározás érlelődött meg bennem — írja Neuber professzor a bevezetésben — hogy az I. osztályú elemi iskolás tanulókat általános egészségügyi szempontból vizsgálom át s így majd módomban áll a beteg, illetőleg fertőzött hat-hétéves gyermeken keresztül a család állapotára is következtetni, elsősorban azonban a vérbajosokat és gümőkórosokat, de legalább is egy részüket, felfedni.» Ez a törekvése nagyobbára sikerült is, mert a betegségekre gyanús gyermekek hozzátartozóit felkeresték az egészségügyi védőnők, hogy őket gyermekeik állapotáról felvilágosítsák és egyben vizsgálat céljából az egész családot a klinikának e célra berendezett rendelőjébe hívják. (Aminek a szülők úgyszólván teljes számban eleget tettek.)

A szerző és munkatársai 1900 hat-hétéves debreceni iskolásgyermeket vizsgáltak meg a fertőző népbetegségek, tisztasági és lakásviszonyok, valamint általános anthropometriai szempontokból, összesen 1.99%-ot találtak biztosan, és 2.88%-ot gyanúsan szifilitikusnak. A vérbajos anyák túlnyomóan a 25—30-as korosztályban voltak és minthogy gyermekeik által most ők is antiszifiliszes kezelésben részesülnek, valószínű, hogy következő szüléseikben egészséges gyermekeket hoznak világra, ami ember-, faj- és nemzetvédelmi szempontból már a közeljövőben meghozza a várt eredményt. A gyermekek 3.78%-a aktív, 16.78%-a inaktív tuberkulotikus volt. Fertőzöttség szempontjából Debrecen városának a Nagyerdő felé eső része (homokos száraz talaj) adja a legkedvezőbb képet, a pályaudvar felé eső körzetek (agyagos, nedves talaj) pedig a legkedvezőtlenebbet, a város közepe a kettő között foglal helyet. A lakásviszonyokat illetőleg a száraz lakásban lakó tanulók fertőzöttségének 18%-a áll a nedves és pincelakásban lakók 23%-ával szemben. Egészen sajátságos, hogy egyes iskolákban a tanulóknak 50—60%-a bélféreg-fertőzésben szenvedett, amelynek tünetei: étvágytalanság, álmatlanság, csökkent munkabírás stb. Tisztaság szempontjából a tanulók 47%a esett kifogás alá. A fiúknak 23.3%-a, a leányoknak azonban 76.7%-a (hosszú haj) volt tetves. A fogászatilag megvizsgált gyermekek között ép fogazattal bírt 20%, rossz fogazattal pedig 80%. A szorosan vett klinikai vizsgálatok mellett a gyermekek nagy részén

anthropometriai vizsgálatokat is végeztek, amelyeknek eredményeit egy későbbi munkában fogják feldolgozni. Sajátságos azonban, hogy ebben a kérdésben az ottani anatómiai intézet nincsen érdekelve, noha a modern konstitúció- és anthropobiológiai kutatások par excellence az anatómia körébe tartoznak.

A gyermek szervezetének ily sokoldalú átvizsgálásával nemcsak az volt a szerző célja, hogy adattömegeket gyűjtsön, hanem keresse azokat a vonatkozásokat, amelyek a különböző betegségek és a szervezet általános egészségi állapota, fejlődése között fennállanak, s így oly megállapítások birtokába jutott, amelyek pontosan kijelölik azt az utat, amelyen a jövőben haladnunk kell, hogy egészségügyi statisztikánkat e téren megjavítsuk.

Kívánatos volna, hogy az a munka, melyet Neuber professzor munkatársaival Debrecen város területén végzett, az egész ország területére rendszeresítve kötelezővé váljék, hogy így az egész ország közegészségügyére, faj védelmére kedvező befolyást gyakoroljon. *Gáspár János.*

K e m p e l e n Béla: ***Magyar főrangú családok.*** Budapest, 1931. 272 old. Saját kiadás. Ára 10 P.

A szerző a főrangú családok történetének részletes feldolgozását szerette volna közreadni olyképpen, hogy valamennyi élő és kihalt ág teljes leszármazását és címerleírását ismertette volna. A mai idők azonban egy ilyen nagyszabású munka közrebocsátásának nem kedveznek, ezért most megjelentetett könyvében csupán a nevek felemlítésére szorítkozik s csak röviden közöl adatokat az egyes családok kiválóbb tagjairól. Kempelen kötetében megtaláljuk az összes kihalt családoknak betűrendben való felsorolását; az élő főrangú családok rövid ismertetésénél pedig különösen az egyes családok vitalitása, termékenysége, házasságkötési módja, egyes kiváló tehetségek gyakori ismétlődése (öröklődése) azok a szempontok, amelyeket szerző figyelembe vesz. E szempontjai miatt nélkülözhetetlen forrásmunka lesz azok számára, akik a geneológiai vonatkozásokon felül a főnemesi osztály szociográfiája, illetőleg szociálbiológiája iránt érdeklődnek. *Sziráky István.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

MAGYAR STATISZTIKAI SZEMLE. 1932. 5.

M o z o l o v s z k y S á n d o r: *Az állami gyermekmenhelyek statisztikája 1931-ben.*

Az ú. n. «állami gyermekek»-ről 1929 óta *gyűjt* a hivatal részletesebben adatokat. Vass 1929-ben közel 40.000 gyermektől vonta meg az állami gondoskodás áldásait s ekkor a gondozott gyermekek száma 30.000 alá esett. Azóta is e körül mozog. Kilenc menhelyünk egyszerre 1562 gyermek befogadására képes, a gyermekek túlnyomó többségét tehát nagyszámú (228) telephelyein tartja. A 9 intézet 265-ös létszámú személyzettel dolgozik. Túltengés itt, úgy látszik, csak a budapestinél van. (110 a gondozottak egyötödéhez aránytalanul magas létszám.) Az évi 5.3 milliós fenntartási költségből 697.000 P a személyi illetmény.

Milyen társadalmi rétegekből kerülnek ki a menhelyi gyermekek? E kérdésre pontos választ ad Mozolovszky Sándor közleménye, mely a dolog lényegét fogta meg, amikor a törvényes és a törvénytelen származásúakat külön vizsgálta. Az előbbi csoportban a nyomor, a család züllése űzi a menhelyekre a gyermekeket. 13.174 ilyen gyermek közül 4508 napszámos szülőktől, 3923 ipari munkástól, 923 cselédtől, 706 kisparasztól származott, míg 567-nek szülei «foglalkozásnélküliek» voltak. A 7772 törvénytelen születésű menhelyi gyermek *anyja* (mert az «apá»-ra vonatkozólag a statisztika semmit sem árul el) foglalkozás szerint így oszlott meg:

háztartási alkalmazott	3209	mezőgazdaságimunkásnő	648
napszámosnő	1478	foglalkozásnélküli	626
háztartásbeli nő	747	ismeretlen foglalkozású	351
ipari munkásnő	698	elárusítónő	115

A törvénytelen gyermekek 15 éven aluli csoportjából becslésünk szerint 3% részesül menhelyi gondozásban. Egyes, főleg ipari vidékeken (Budapest, Miskolc, Pécs) a menhelyi gyermekek többsége törvénytelen születésű.

Kik fogadják magukhoz a kihelyezett gyermekeket? Az adatok tanúsága szerint a legszegényebb népréteg, azok, akik maguk is rá vannak szorulva a szegényes táppénzre. A 23.669 nevelőszülő közül 9434 törpebirtokos, 4755 napszámos és 3731 ipari munkás.

A közlemény az 1931-ben elhalt 1843 gyermek halálokáról is közöl adatokat. E cikket csak rövid vázlatnak tekintjük s az ez alkalommal több vonatkozásban igen szűkszavú szerzőtől várjuk az állami gyermekgondozás problémájának a szociálpolitikai vonatkozásokra bővebben kiterjeszkedő ismertetését. *Sz. Gy.*

KATHOLIKUS SZEMLE 1932 november.

B o n k á l ó S á n d o r : ***A cári Oroszország útja a bolsevizmus felé.***

A bolsevizmus az orosz szellem terméke, amelyet részben az orosz társadalomtörténet, részben az orosz ideológia-irodalom magyaráz meg. Az orosz parasztot az urak lenézték, felszabadításukat kijátszották, innen támadt gyűlölete az úri osztály ellen. Az értelmiséget igazságérzete az elnyomott és kizsarolt parasztság mellé sodorta s szembeállította a reakciós hivatalos cári Oroszországgal. A faluközösség is a kommunizmus felé vezetett. Az orosz szellem elmerült a messianizmus gondolatkörében. Úgyszólván minden nagy orosz író hirdeti a nyugati kultúra lenézését, romlottságát és közeli összeomlását s hogy az emberiséget az oroszság fogja megmenteni. Gogoly, Dosztojevszky és Tolsztoj mélyen átitatták az orosz népet ezzel a hittel. Az orosz társadalom szüntelenül magas feszültségű osztályharca mellett nem a fejlődéstől, hanem a forradalomtól várták a jobb idő bekövetkezését. Lenin keveset vett Marxoktól, úgy hogy a bolsevizmus elméleti megalapozói Herzen és Bakunin, akiknek egész ideológiáját átvette Lenin. De gyakorlatban meghamisította, mert elvetette Bakunin egyéni szabadságtiszteletét s módszerében a fanatikus Necsájevet követte, aki terrort és rombolást hirdetett s taktikáját ebben foglalta össze: a testnek erőszak kell, a léleknek hazugság. *p. p.*

PROTESTÁNS SZEMLE. 1932. évf. 10. sz.

Dr. Imre S á n d o r : ***Az ifjúság és a mai élet kérdései.***

A mai társadalmi élet igen fontos problémáját világítja meg a kiváló pedagógiai író. Négy kérdést vet fel: 1. Mi ad jelentőséget a mai problémákról az iskolán kívül tartott előadásoknak? 2. Miért van ma nagyobb szüksége az ifjúságnak ilyen tájékoztatásra? 3. Mely kérdésekben kell az ifjúságnak eligazodnia? 4. Hogyan lehet e kérdésekben a tisztánlátást legjobban megszerezni?

Az első kérdésnél a lelkinehézségek első okát a tanítási tervekben látja. A művelt középosztály iskolájában, a középiskolákban társadalmi és gazdasági kérdésekről sohasem volt szó; a geográfia ismeretei is csak a minimumra szorultak. így a középiskolából kikerültek a világot mozgató kérdésekkel szemben tájékozatlanok voltak. Az idegen írók műveiből kevés tanulságot vonhattak le. A napilapok politikai pártállásuk és világnézeti különbözéseik miatt az ifjúság számára nem lehetnek irányadók.

Az ifjúságnak magának kell tájékozódási alkalmat szerezni olyan tapasztalt egyénektől, akiket maga ismer és becsül.

A második nagy problémája az ifjúságnak (17—24 évesek) az életben való tájékozódás. Az apák ma nem tudják gyermekeiket álláshoz juttatni, mivel nincs biztos helyzetismeretük a nemzeti élet különféle kérdéseiről. Magyarország Ausztriától való elszakadásával súlyos helyzetbe került; a magyarság az ellenséges szomszédok miatt hősies küzdelmet fejt ki fajának fennmaradásáért. Az ötfelé szakadt magyar nép és a világ minden táján elszórva élő magyarság keservesen ébredt arra a tudatra, hogy milyen kicsiny pont az emberiség tömkelegében. A háború után feléledt vallásos és egyházias élet nem az egységes nemzeti gondolat megerősödését szolgálta, hanem a keresztény felekezetek egymásiránti féltékenykedését, illetőleg a felekezetek harcát mozdította elő. A világháborút átélt idősebb nemzedék alig tudja magát beleélni a változott életviszonyokba. A fiatalságnak nem tud útmutatást adni. Az eléje tornyosuló számtalan új jelenség nyugtalanítja. Nagy ür tátong a két nemzedék életfelfogása között; az ifjúságnak azonban haladnia kell a maga útján, magának kell megtalálnia boldogulását az életben. Az ifjúság helyzetének jobbrafordulása azonban csak az idősebb és az ifjabb nemzedék együttműködésétől remélhető.

A harmadik nagy problémája az ifjúságnak az életben való eligazodása. Itt elsősorban a gazdasági kérdés áll előtérben. Az élet könnyebbé- és nyugodtabbá tétele, az életszükségletek kielégítése, ennek pedig előfeltétele a vagyonosodás előmozdítása. Hogyan lehetne a mai zilált társadalomban rendet teremteni; az értelmiségi pályákra tóduló ifjúságnak elhelyezését biztosítani? A társadalom valamennyi rétegében fellépett munkanélküliség éppen annyira égető és megoldandó kérdése a mai életnek, mint a férfiak és a nők versenye, a nők előretörésének következményeképpen a férfimunkaalkalmak elapadása és ennek káros hatása a családi életre és a jövendő nemzedék nevelésére. Mindezek kapcsolódnak az erkölcsi kérdéssel is. Legtöbb ember a mások sorsa iránt érzéketlen, csak saját érdekeit hajhászó, boldogulása érdekében a becsület kérdéseiben nagyon engedékeny. Nem ritkaság ma hallani azt a fanyar kérdést, hogy érdemes-e becsületesnek lenni?

Végül pedig, hogy az ifjúság miképp juthat megbízható tájékozódáshoz a mai élet kérdéseiben, erre nézve alapvető, hogy a mai élet is a fejlődés eredménye s így a jelen megértésének kritériuma a tisztánlátás. Semmit sem szabad egy oldalról szemlélni. A jelszavak vagy álláspontok elfogadásánál ne azt vizsgáljuk, hogy azok kedvesek nekünk vagy kellemetlenek, hanem hogy mi bennük az igazság, miért keletkeztek, mi a céljuk? Az ifjúság ne kösse le magát a hemzsegő irányok számára, hanem alapos tájékozódás útján foglaljon állást. Kellő emberismeret hiányában vigyáznia kell, hogy ne rohanjon vakon szólamok után. Hogy elfogulat-

lan tájékozódáshoz jusson és mai nyugtalanságán erőt vehessen, annak főfeltétele, hogy tanulmányainak éljen. A korábbi nemzedék ifjúsága sem volt teljesen mentesítve az anyagi gondoktól. Minél nagyobb küzdelem árán jut el az ifjúság tanulmányának befejezéséhez, annál jobban felkészül az életre, hogy felelőssége tudatában acélosabb idegekkel és kellő tájékozódással vegye át az idősebb nemzedék válláról a jövő irányítását. A múlt század három nagy gondolkodója: Széchenyi, Wesselényi és Eötvös megjelölték az útirányt. «A tanultabb győz; a folytonos javítás őrizheti meg számunkra a régit, ami szívünkhöz nőtt; tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapon és tiszta kezekkel lehet felemelni.» —s —*r.*

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. Année. N^{os} V—VI. Mai—Juin 1932.

Dr. D. K o t s o w s k y : ***Le probléme de la vieillesse en sociologie.*** (Az elöregedés problémája a szociológiában.)

A bio-szociológiai felfogás szerint a társadalmi szervezetek fejlődésének törvényei hasonlóak azokhoz, melyeket a biológia az élő szervezetekre nézve szokott megállapítani. E felfogás hívői számos teóriát állítottak fel, melyekkel a fajok, népek, nemzetek, államok elöregedésében mutatkozó törvényszerűséget keresték, de hiába. Az első hiba ott van, hogy a társadalmi egységek különböző természetűek és hogy az egységek, p. o. a faj fogalma, a bio-szociológusok írásaiban elég határozatlanok. Hiba az is, hogy ezek az írók nem ismerték még fel a világ jelenségeinek hármas rendszerét: a szervetlen, szerves és szociális jelenségekre való oszlást. Amint a szerves világban megvannak a szervetlen világ jelenségei, de nem magyarázhatnak meg mindent, épúgy a szerves élet jelenségei és törvényszerűségei is megvannak a szociális világban, de azt természetszerűleg nem irányíthatják.

Még a biológiában sem találhatjuk meg a tiszta, elvont öregséget. Az öregségnek csak szimptómái vannak, és ezeket többnyire nehéz szociológiai jelenségekkel egybevetni. Egyet mégis kiválaszthatunk közülük: az öregséget jellemző anyagcserelassúdást. Ennek megfelel az egyes megmerevedő társadalmak felbomlása kasztokra, melyek között nincs többé anyagcsere, vércsere. Ez az öregség jele.

Mégis, ezzel is vigyázni kell és általában leghelyesebb a társadalmi élet jelenségeit biológiai analógiák figyelembevétele nélkül, mint *«suigeneris»* jelenségeket figyelni.

U. O. júl.—aug.

D. M. K a o u c h a n s k y : ***Propriété et fonction sociale.*** (A magántulajdon szociális funkciója.

A magántulajdon fogalma a római idők óta változik és fejlődik. A tulajdon soha nem volt annyi korlátozásnak alávetve, mint épen nap-

jainkban, ami a világháború és az utána következett forradalmak eredménye.

A háború alatt a magántulajdon mindenütt roppant korlátozásokat szenvedett a védelem, vagyis az egész nemzet javának érdekében. A háború tette lehetségessé a kiváló francia jogász, Léon Duguit által hirdetett elv megvalósítását, mely szerint a magántulajdon birtoklása csupán társadalmi, szociális funkció.

A magántulajdon elvét régóta támadják a szocialisták. Az első ilyen támadást Rousseau intézte, őt követték e téren Saint Simon, Sismondi, Fourier, Proudhon, Comte, Fouillée, Louis Blanc, Róbert Owen, Lasalle, Marx és Bakunin. Az újabb jogászok közül Ausztriában Anton Menger és Franciaországban León Duguit nevezhetők a régen hangoztatott elv legkiválóbb képviselőinek.

Duguit kétségbevonja az egyéni jogokat, — szerinte az ember társas lény és csak a társadalom keretein belül folytatott existentiához van joga, ez a jog nem más, mint társadalmi funkció.

A magántulajdon intézménye szerinte már nem szubjektív jog, hanem az is társadalmi funkció. A tulajdon manapság már csak szociális kötelezettség a tulajdonosra nézve, mely szerint a rábízott tulajdont karban tartania és fejlesztenie kell. Gyümölcsét élvezheti, de az egészet a köz hasznára kell fordítania. Egyébként nem számíthat a társadalmi és jogi rend védelmére.

Németországban a háború után sok híve akadt e tannak, melyet kiválóan képviselt Martin Wolff. Ilyen szellemben nyilatkozott a Reichsgericht is. A román és jugoszláv jogi felfogás szintén magáévá tette a magántulajdon korlátozásának elméletét.

Menger kifejtette, hogy a magántulajdon szentségének elve ma már csak fikció. Nevetséges dolog a szabad tulajdonjogról és szerződési jogról beszélni, melyek többé nem léteznek. A tulajdonjognak már régebben is voltak korlátai, p. o. a kisajátítási jog és a szomszéd joga. A német büntetőjogi codex 308. §-a értelmében a közjog korlátozza a magántulajdon feletti rendelkezés jogát. A háború alatt és főleg az után rengeteg a magántulajdont érintő törvény és rendelkezés lépett életbe: a lakáshivatalok felállítása, a lakbérek szabályozása, a munkaügyi és ármaximáló törvények, melyek meggyőznek bennünket arról, hogy a magántulajdon sérthetetlenségének elve a gyakorlatban már fel van adva. Az a sok változás, melyen a tulajdonjog átment, mutatja, hogy a magántulajdon alkalmazkodhatik és alkalmazkodnia is kell a változó társadalmi viszonyokhoz.

Az ember egyéni függetlensége egyre csökken. Már Lasalle rámutatott arra, hogy a kultúrtörténet és jogtörténet folyamán az egyéni jogok és a magántulajdon szférája állandóan zsugorodik és egyre több jog csúszik ki az egyén kezéből. Az egyéni jogok a köz iránti kötelességeknek adnak helyet, míg végül a tulajdonjog sem egyéb kötelezettségnél. Ilyen körül-

menyek között egyre nehezebbé válik megvonni a határvonalat a közjog és magánjog között. Gondoljunk csak a véderő vei, az iparral, a társadalmi biztosítással, a sajtójoggal, a vallással és közoktatással összefüggő intézkedésekre és be fogjuk látni, hogy mindezek súlyosan korlátozzák az egyéni szabadságot.

Ami az európai törvényhozást illeti, a legtöbb állam alkotmánya — inkább papíron, mint valóságban — jól ismeri a magántulajdon sérthetetlenségét. Ezt legklasszikusabban az 1811-ben keletkezett osztrák magánjogi törvénykönyv fejezte ki: «A tulajdon mint jog azt jelenti, hogy a tulajdonos valamely dologgal és annak gyümölcseivel önkényesen rendelkezhetik (nach Willkür zu schalten) és abból mindenki mást kizárhat».

A Code Napóleon is hasonlóan rendelkezett, bár hozzátette, hogy a magántulajdont nem szabad törvényellenes módon használni. Ezt átvették a belga, holland, olasz, spanyol és román jogok.

A Code Napóleon rendelkezésével szemben Franciaország mégis számos újabb törvényt fogadott el; ezek között a vízierőre és a bányákra vonatkozókat, melyek után senki sem vitathatja, hogy a magántulajdon sérthetetlensége még föltétlenül érvényben lenne.

Az 1896-os német magánjogi codex és az 1907-ből való svájci codex az «önkény» szerinti rendelkezés helyébe már a jogrend keretein belül maradó «tetszés» (Béliében) szerinti rendelkezést iktatta.

A háború utáni új alkotmányok készítőit a Duguit által hirdetett eszmék vezették. Az 1919 aug. 11-én kelt német alkotmány 153. szakaszának 3. pontja szerint: «A tulajdon kötelez. Használata legyen egyúttal a közjó szolgálata*. A német alkotmány ezzel eltért a magántulajdon exkluzív felfogásától és a tulajdon védelmét csak annak a közcélok szerinti használata esetében garantálja.

Észtország, Litvánia és Lengyelország alkotmányai szerint a magántulajdonhoz csak közérdekből, külön e célra hozott kisajátítási törvénnyel lehet hozzányúlni. Ezek a szigorú rendelkezések az Oroszországból jövő szélsőséges eszmék elleni reakciót jelentik.

Az 1923 márc. 28-án életbelépett új román alkotmány sem ismer szent és sérthetetlen magántulajdont. A kisajátítás joga mindenkor kiterjeszthető. Hasonlóképen intézkedik a jugoszláv alkotmány, mely a magántulajdont elismeri, de kiköti, hogy annak használata ne sértse a közérdeket.

A szovjetköztársaság első, harcias korszakában teljességgel megszüntette a magántulajdont és az öröklés jogát. Egy 1922-béli rendelet azonban már visszaállítja a magántulajdont, 1926-ban pedig *egy* másik rendelet az öröklés jogát. Az 1923 jan. i-én életbelépett szovjettörvénykönyv, mely már a Lenin-féle új gazdasági politika, a Nep után keletkezett, új alapokon áll. Az 58. § szerint: «A tulajdonost megilleti a törvény keretein belül a birtoklás, használat és rendelkezés joga».

A szovjetjog szerint a tulajdonos köteles tulajdonát a köz javára gyü-

mölcsöztetni. De ezen elgondolás analógiája megvan Angliában is, ahol a parlagon hevertetett föld után külön magas adót kell fizetnie a tulajdonosnak, továbbá Németországban, melynek alkotmánya szerint a föld megművelése a tulajdonos kötelessége a közzel szemben.

A jelenlegi szovjetjog átvitte a gyakorlatba Duguit elméletét, mely szerint a tulajdon csupán társadalmi funkció. *B. I.*

U. ott: Szept.-okt.

Gaston Bouthoul: ***L'Invention des valeurs esthétiques.*** (Hogyan keletkeznek az új esztétikai értékek?)

Az «érték» fogalma a gazdaságpolitikából jutott a filozófia szótárába. Eredetileg a dolgoknak azt a tulajdonságát jelentette, hogy valami más dologra vagy pénzre ki lehetett őket cserélni. Később egyre jobban kezdték használni átvitt értelemben is. Az esztétikai érték voltaképen valamely tárgy bennünk keletkezett képzetét kísérő ítélet. Régóta ismeretes, hogy ugyanazt a dolgot *egy* bizonyos embercsoport szépnek, egy másik csúnyának találhat. Az antik művészek például megállapították s szobraikban meg is örökítették az emberi szépségideált. Ez a hellén faj középtípusa volt. Ugyanakkor a hindu művészek is megállapítottak egy szépségideált, amely teljesen különbözött a görögökétől és a hindu faj jellegzetes vonásait foglalta magába.

Hogy egy esztétikai problémát tanulmányozhassunk, meg kell különböztetni az értékelő alanyt és az esztétikai ítélet tárgyát. A tárgy magában élettelen és értékközömbös, csak az alany önt lelket belé, midőn az egyszerű percepcióhoz ítéletét is hozzáfűzi, osztályoz, csoportosít, meghatároz. De legtöbbször csak azt ismételjük, amit mestereinktől tanultunk, pedig az új értékelések éppen akkor keletkeznek, ha az ember szakít a hagyományokkal és csak a saját ítéletére támaszkodik.

Az tagadhatatlan, hogy állandóan születnek új esztétikai értékelések. A művészetekben minden században új stílus, új irány lép fel s még ennél is sokkal gyakrabban változik a ruhaviselet, a divat.

Ha már most azt kutatjuk, hogy hogyan születnek ezek az új esztétikai értékelések, rájövünk, hogy ezek kezdetben csak egyes emberek hipothézisszerű ítéletei, melyeket egyre többen és többen fogadnak el és csak mikor már tekintélyes pártjuk van, akkor nevezzük szoros értelemben vett esztétikai értéknek.

Pszichológiai szempontból kétféle embertípus van: 1. A legnagyobb rész passzív, utánzó, amely mindig mások után megy és a mások véleményét fogadja el. 2. Egy sokkal kisebb rész aktív, alkotó, mely csak a saját véleményét tekinti mérvadónak. Ez a teremtők, az újítók csoportja, amelyben ismét kétféle típust különböztethetünk meg: 1. Vannak, akik tudatosan újítanak. Ezek a fennálló esztétikai értékeket elégteleneknek

találják, felteszik tehát magukban, hogy újakat teremtenek és szándékukat meg is valósítják. 2. A másik csoport tudtán és akaratán kívül újít. Nem akar új stílust teremteni, a régi mintát másolja, de egyéniségét annyira beleviszi abba, amit csinál, hogy ez már nem is hasonlít az eredetihez, így az olasz festőművészek egész sora — generációról-generációra — egymás nyomdokain haladt, de akaratlanul is egy új stílust teremtett, mely Leonardo da Vinciben érte el tetőfokát.

Egy kor új esztétikai értékelését befolyásolják még a kor szelleme és lehetőségei. (Az olaj festék feltalálása!) Nagyon nagy szerepet játszik a társadalom is, amelyben a teremtő művész él. A mohamedánoknál például tilos volt az ember ábrázolása és ez külön irányt szabott művészetüknek. A renaissance művészeinek hiányosak anatómiai ismereteik, mert nem volt szabad boncolni abban a korban. Nagy befolyást gyakorol a társadalom abból a szempontból is, hogy könnyen vagy nehezen fogadja-e be az esztétikai újdonságokat. Ha szívesen fogadja őket, mintegy ösztönzi a művészeket, ha nem, egyszer s mindenkorra elveszi kedvüket minden újítástól. Ebben a tekintetben nem minden társadalom egyforma: Európa aránylag szívesen fogad minden újítást, egy művészi irányzat körülbelül egy évszázadig tartott itt, míg Kínában és Japánban például, hol a lakosság sokkal konzervatívabb, jóval továbbtart egy-egy művészeti irány.

Mindez azonban csak általában van így és inkább csak a másodrendű jelentőségű újításokra vonatkozik. Az igazi lángész mindezektől függetleníteni tudja magát. *Sz. É.*

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1932 július.

Guglielmo Ferrero: ***L'Europe, l' Extréme-Orient et la Société des Nations.*** *(Európa, a Távol-Kelet és a Nemzetek Szövetsége).*

A *szerző* a mandzsúriai eseményekből indul ki, amelyekre vonatkozóan az a nézete, hogy Japán megsértette fegyveres támadásával a népszövetségi alapegyezményt és az általa is aláírt Kellogg-paktumot. A Nemzetek Szövetsége ugyan tisztán erkölcsi hatalom, amely nem támaszkodhatik fegyverre, ha valamely állam felkel a jog ellen, tekintélyén azonban mégis nagy csorba esett, mert nem merte megállapítani a jogsértés tényét. A középkorban többször megtörtént, hogy a pápák fogságba kerültek, de lelki hatalmukat akkor is megtartották, mert hívek maradtak elveikhez. A Nemzetek Szövetsége ezzel szemben elfogadta a japán kormánynak azt a tételét, hogy Japán tulajdonképpen nem visel háborút Kína ellen, tehát a népszövetségi alapegyezményt és a párizsi paktumot sem szegte meg. Ferrero a Nemzetek Szövetségének ezt a magatartását a legnagyobb mértékben elítéli, mert kétségtelen, hogy sem a Nemzetek Szövetsége, sem a Kellogg-paktum nem állhat fenn, ha a csatlakozott hatalmak magukévá nem teszik a háborúnak józan ész szerint való meghatározását. Szakítva

a jogi rabulisztikával, minden olyan fegyverhasználatot háborúnak kell nyilvánítani, amely idegen hatalom területén utóbbinak beleegyezése nélkül megy végbe.

A Nemzetek Szövetségének meghátrálását és tekintélycsökkenését Ferrore annál sajnálatosabbnak mondja, mert a genfi intézmény bukása katasztrófával járna egész Európára. A világháború előtt ugyanis Európában a királyi udvarok intézték a külpolitikát, ami meglehetős szilárdságot és biztonságot vitt a nemzetközi életbe. A világháborút követő forradalmak azonban megszüntették az udvarok «internacionáléját» s a külpolitika intézése a többnyire ingatag kormányok feladata lett. A régi rendszer állandóságát örökös változékonyság követte s miként a locarnoi egyezmények sorsa mutatja, egyes országok tömegmozgalmai hivatalos felmondás nélkül is hatálytalaníthatják a legfontosabb szerződéseket. A gondolkodó főket méltán nyugtalaníthatja ez, mert hiszen ezek azt is világosan látják, hogy ebben a túlnépesült s többségében túlfegyverkezett világrészben, ahol fajok és nemzetek szűk területekre szorulva örökösen súrlódnak, a béke fenntartása nem lehet a természet, vagy a történet ajándéka, hanem csakis az emberi akarat öntudatos erőkifejtésének gyümölcse. A régi egyensúlyozó erőt, a királyi udvarok internacionálé ját egy más erővel kell helyettesíteni, hacsak azt nem akarjuk, hogy Európa állandó harcok színterévé váljék. Ezt az új összetartó erőt kellene megtalálni a Nemzetek Szövetségében.

Gustav Gratz: ***Coopération économique et politique des États Danubiens.*** (A dunai államok gazdasági és politikai együttműködése.)

Az Osztrák-Magyar monarchia széthullásával felszabadultak azok az ellentétes erők, amelyek Közép-Európa népeit jelenleg megosztják. Ma itt mindegyik állam ellentétet lát a maga és közvetlen szomszédjainak érdekei között, úgyhogy a balkáni kérdésekhez, amelyek a világháború előtt nyugtalanították Európát, új problémacsoport társult. Közép-Európa ellenséges tömörülésekre bomlik, aminek veszedelmét csak fokozza az, hogy a nagyhatalmak igyekeznek őket befolyásuk alá hajtani. Már most a nagyhatalmaknak ilyen szövetkezési beavatkozásai kétrendbeli veszedelemmel járnak. Félő egyrészt, hogy a közép-európai államok konfliktusai a nagyhatalmak konfliktusaivá mélyednek ki, másrészt viszont, hogy a nagyhatalmak esetleges összetűzései az érvényben, vagy előkészületben levő szövetségi szerződések miatt kihatnak Közép-Európára. Növeli a feszültséget a nemzeti kisebbségek kérdése is; ez a probléma ugyanis az új államok belpolitikájában sem játszik kevésbbé súlyos szerepet, mint egykor a monarchiában.

A közép-európai államoknak közös érdekük tehát, hogy felismerjék a bajokat és ellentéteiknek nyílt és lojális kiegyenlítésével olyan megállapodásra jussanak, amely lehetővé teszi jogaik megvédését a nagy nemze-

tek versengésében. Olyan politikai szervezet létesítéséről, amely a régi Monarchiához hasonlítana, Gratz Gusztáv szerint szó sem lehet. Nincs ugyanis ma egyetlen népe a Habsburg-birodalomnak, amely ilyen restaurációt kívánna. Bárhogy legyen is azonban, mindenféle együttműködésnek előfeltétele az ellentétek kiegyenlítése, ami viszont megkívánja, hogy leplezetlenül szembenézzünk a nehézségekkel.

A nehézségek tekintélyes része a kisantant megalakulásának rovására írható, mert ez a szövetségi rendszer szükségszerűen két táborra osztotta Közép-Európa népeit. Ameddig ez a szerződés fennáll, addig Magyarország természetszerűen nem csatlakozhatik a szerződést aláíró államcsoporthoz. Gratz szerint azonban ez az alakulat önmagától eltűnnék, ha sikerülne megszüntetni azt az ellenségeskedést, amely a kisantant létesítésére okot adott. Ennek az ellenségeskedésnek legfőbb oka az a tény, hogy Magyarország a békeszerződés határmegállapító rendelkezéseinek revíziójára törekszik. A szerző ebben a cikkéiben is meggyőzően bizonyítja, hogy a határok megvonásánál a magyarság sérelmére kirívó igazságtalanságok történtek. Ezt különben a csehek maguk is belátják. Részletesen ismerteti Gratz az 1921-ben Bruckban folytatott magyar-cseh tanácskozásokat, majd Masaryk cseh köztársasági elnök és Benes cseh külügyminiszter különböző nyilatkozatait — egészen 1929-ig — amelyek elvben lehetőnek tüntetik fel a magyar-cseh határrevíziót. Benes ugyan 1930-ban egy amerikai lap tudósítója előtt úgy nyilatkozott, hogy ma már másként gondolkodik ebben a kérdésben, amelyről «elszigetelten» tárgyalni sem lehet, de Gratz szerint Benes ezzel a nyilatkozatával nem zárta el az útját annak, hogy a revízió kérdését a magyar-cseh viszony általános rendezése során szóbahozzák.

Hosszan foglalkozik ezután a szerző a kisebbségi problémával s akként vélekedik, hogy a megoldás mindjárt könnyebbé válnék, ha a kérdéses államok politikai ellentéteit sikerülne elsimítani. Ha ugyanis az érdekelt államok között baráti viszony keletkeznék, akkor az illető nemzethez tartozó kisebbség iránt megszűnnék lassan a bizalmatlanság, ami a kisebbségi jogok érvényesítésének jelenleg legnagyobb akadálya. Kitér a szerző arra is, hogy mi lenne a módja a közép-európai államok együttműködésének. Meggyőződése, hogy ennek az együttműködésnek a gazdasági érdekeken keresztül kell kialakulnia. A gazdasági együttműködés, emeri előrelátás szerint, észrevehetően enyhítené a jelenlegi válságot s újból felébresztené a népekben a kölcsönös egymásrautaltság tudatát. Ez a tudat később, ha általánossá vált, a politikai együttműködést is maga után vonná.

C a s i m i r S m o g o r z e w s k i : ***Le probleme ukrainien.*** (Az ukrán kérdés.)

A szerző, aki főszerkesztője a «La Pologne» című lapnak, azzal a kiérezhető törekvéssel írta meg tanulmányát, hogy ellensúlyozza a lengyel

uralom alatt élő ukrán kisebbség panaszait. Adatai azért sok tekintetben tanulságosak. Már maga az a tény is meglepetésként hathat, hogy Európa 67.8 millió főnyi nemzeti kisebbségéből 37.3 millió az ukrán, vagy másként rutén avagy kisorosz. Ez a hatalmas nemzetiség sűrű tömegben, összefüggő területen lakik, önként felmerül tehát a kérdés, hogy miért nem tudnak független államiságban élni.

A szerző szerint a nép nemzetté válásának három feltétele van, és pedig: 1. vitathatatlanul eredeti történeti alakulás, 2. összefüggő és politikailag érett, önkormányzásra képes csoportosulás, 3. olyan területtel való rendelkezés, amelynek természeti adottságai kellőképpen biztosítják a gazdasági és politikai függetlenséget. Már most a szerző hosszas történelmi fejtegetések után megállapítja, hogy az ukrán nép sohasem alkotott, homogén nemzeti államot, mindössze szórványos kísérletek történtek ebben az irányban. Az 1917. évi orosz forradalom kitörésekor ukrán nemzeti kongresszus ült össze Kievben, amely kormányzó-bizottságot választott. Ez a bizottság előbb autonómiát kért Oroszország határai között, majd a bolsevizmus uralomra jutásakor kikiáltotta az önálló ukrán köztársaságot, amely sietett békét kötni a középponti hatalmakkal. A bolsevikiek közben vörös ellenkormányt szerveztek, amely Kievet is megszállta. A német hadsereg erre elfoglalta Ukrajnát. Az oroszföldi események hatására Galíciában is megindult az ukránok függetlenségi mozgalma. A bécsi kormány az októberi forradalom napjaiban át is adta az ukránoknak Kelet-Galíciát, ahol ekkor mindjárt megkezdődött a véres harc a kisebbségben levő, de műveltebb lengyelek és a lakosság többségét kitevő ukránok között. Lassankint az újjászülető Lengyelország is beleavatkozott ezekbe a nemzetiségi küzdelmekbe s 1919 májusára egész Galíciát meghódította. Orosz-Ukrajnában ezalatt teljessé vált az anarchia. Az ukrán önkénteseknek, akiket Petljura vezetett, egyszerre három fronton is kellett harcolniok: az orosz vörös sereg, Denikin fehér serege és a lengyelek ellen. Petljura végül is belátta, hogy nem veheti fel a harcot az egész világgal s minthogy Oroszországot érezte a nagyobbik ellenségnek, szövetséget ajánlott Pilsudski tábornagynak, amelyet ez el is fogadott. A Varsóban április 21-én kötött szerződés értelmében az ukrán kormány közömbösséget fogadott Galícia sorsa iránt, Lengyelország viszont Volhyniát garantálta neki. A lengyelek, immár mint szövetségesek, április 26-án megkezdték a felszabadító offenzívát s május 7-én bevonultak Kievbe. Úgy volt, hogy Petljura most megszervezi az ukrán államot, aminek első feltétele az ukrán hadsereg megteremtése. Honfitársait azonban hasztalanul hívta fegyverbe. Egy hónap múlva a lengyelek kénytelenek voltak kiüríteni Kievet, a bolsevikiek elfoglalták azt s 1923. évi orosz-lengyel rigai béke a jelenlegi Orosz-Ukrajna mentén szabta meg a határt.

Ekként ismertettük röviden az ukránokra végzetes legújabb időszak történetét, amely sok tekintetben távol állt a mi érdeklődésünktől.

A szerző mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az ukrán nép még képtelen az államalkotásra, mert abban az időben, amikor minden «de facto» kormánynak erős kilátásai voltak «de jure» kormány gyanánt való elismertetésre, az ukránok nem követték nemzeti vezéreiket.

Az ukrán nemzetiség jelenleg négy állam területén él: Szovjet-Oroszországban kb. 31,200.000, Lengyelországban 5,200.000, Csehországban 515.000, Romániában 550.000. A szerző által összeállított táblázatból kitűnik, hogy 31,155.000 ukrán lakik együtt olyan összefüggő területen, amelynek lakosságában átlag 76%-kal szerepel. Az ukrán állam valamivel nagyobb lenne, mint Franciaország, meglehetősen azonos lélekszámmal. Az állammá alakulás lehetősége Oroszországra jelentené a legsúlyosabb csapást, mert az európai Oroszország művelhető területének 30%-át, hozzá éppen a legtermékenyebb részeket veszítené el, amelyek jelenlegi gabonatermésének 50%-át szolgáltatják. Elveszítené szénbányáinak kétharmadát, továbbá Odesszát s a Fekete-tengernek még néhány kikötőjét.

Ezután a szerző sorban ismerteti az ukránok helyzetét az említett négy államban. Bizonyítja, hogy Oroszországban az ukránok csak papíroson örvendenek szabadságnak, mert valójában ugyanannak a diktatórikus és centralizált rendszernek vannak alávetve, mint a tulajdonképpeni Oroszország. Azokat, akik a nemzeti gondolatot szeretnék képviselni, a szovjet kíméletlenül üldözi, száműzi, vagy kivégzi. Ami Lengyelországot illeti, a szerző azt állítja, hogy csak a lengyel nacionalisták kívánják az ukrán terület felszívását, míg a baloldali pártok autonómiát akarnak neki adni. A jelenlegi lengyel kormányrendszer állítólag tiszteletben tartja az ukránok nemzetiségét, de ezt a szerző kevéssé meggyőző adatokkal próbálja igazolni. Miért is történtek volna akkor 1930-ban a sorozatos merényletek, amelyeknek nyomán a lengyel kormány bezárta az ukrán középiskolákat, 1143 embert letartóztatott s 450 községben házkutatásokat rendelt el? Hogy milyen módon mehetett végbe ez a megtorló intézkedés, arra csak következtetni tudunk abból a körülményből, hogy maguk a lengyelek is szükségesnek érezték saját hatósági közegeik megbüntetését. A szerző írja, hogy egy katonatisztet és több katonát a hadbíróság 18 hónapi börtönre ítélt, 11 rendőrtisztet és vagy 100 rendőrt fegyelmi büntetésre, 8 tisztet és 8 rendőrt pedig áthelyezésre ítéltek. Azóta csend van Galíciában. Szerző szerint azonban Lengyelország nem kívánja azt, hogy az ukránok örökre lemondjanak függetlenségükről. Mindenesetre — fűzi hozzá — először csak bizonyos mérsékelt önkormányzatról lehet szó.

Csehországban, mint ismeretes, a békeszerződés széleskörű önkormányzatot írt elő a rutének részére, de ez az önkormányzat máig sem valósult meg. A szerzőnek ez kapóra is jön, mert — úgymond — ha a liberális Csehország nem látja elérkezettnek az időt, hogy felszabadítsa a ruténeket, akkor hogyan láthatná ezt elérkezettnek a Kárpátokon túl a varsói kormány, amelynek sokkal több nehézséggel kell küzdenie? Romániával nem

foglalkozik bővebben a szerző. Megállapítja, hogy az ottani ukránok nemzeti szempontból öntudatlan parasztok, akik mint nemzeti kisebbség inkább csak elméleti jogoknak örvendenek. Igen érdekes a szerző végső következtetése. Eszerint Ukrajna függetlenítése csak orosz háború árán valósítható meg s mindaddig szó sem lehet róla, amíg Moszkva és Varsó egységesen ellenszegül.

Jean: E f r e m o v : ***Le désarmement moral.*** (Az erkölcsi leszerelés.)

A szerző — volt orosz dumaképviselő — meggyőződése szerint a nemzetek anyagi lefegyverzése nem fogja megszüntetni a háborús okokat, de nem hihető ez azokról a javaslatokról sem, amelyeket az erkölcsi leszerelésre vonatkozóan tett Genfben 1932 február 13-án a lengyel delegáció. A lengyelek, mint emlékezetes, nemzeti büntetőtörvényeket sürgettek a háborúra való izgatás, a nemzetközi jog megsértésére irányuló felszólítás és a más államokra hátrányos hamis hírek és okmányok terjesztése ellen. Indítványozták, hogy a Nemzetek Szövetsége hívja értekezletre a világ újságkiadóit és újságíróit az «erkölcsi leszerelés» megbeszélése céljából. A lengyel javaslat az iskolai történelemkönyvek revízióját is kívánta, végül a rádiónak, mozgófényképnek és színháznak a béke szolgálatába való állítását. Bizonyos, mondja a szerző, hogy ezek az eszközök önmagukban igen helytállók, de a gyakorlatban aligha bizonyulnának hatásosnak. A nemzetközi béke és szeretet eszményét ugyanis csak akkor érhetjük el, ha mélyebbre nyúlunk és kiküszöböljük a nemzeti sértődöttségeket és versengéseket, valamint az egymásközti gyűlölséget. Ennek viszont feltétele és legjobb eszköze a nemzetközi egyeztetés művének kiépítése. Az egyeztetés fontosságát már hivatalosan is elismerték. A Nemzetek Szövetsége ismételten ajánlotta az államoknak, hogy szervezzék meg egymás között az egyeztetést. Már vannak is tömegesen ilyen szerződéses megállapodások. A szerző kimutatása szerint 432 állampár kötelezte magát, hogy a kebelében felmerülhető ellentétek elsimítása céljából mindenekelőtt egyeztető eljáráshoz folyamodik. Bármilyen szép szám azonban ez, nem szabad felejteni, hogy a világ 66 állama, kettesével kombinálva, 2145 különböző állampárt jelent. Ahhoz tehát, hogy az egyeztetés egyetemessé váljék, még 1713 kétoldalú megállapodásra van szükség. Persze igen fontos volna, hogy ezeket a szerződéseket, illetőleg az általuk előírt egyeztető szerveket a gyakorlatban is kipróbálják s így összegyűljenek azok a tapasztalatok, amelyek alapján tovább lehetne fejleszteni az intézményt.

Az egyeztetést általában egynek szokták venni a döntőbíráskodással, pedig a kettőt élesen meg kell különböztetni. Az egyeztető szerv csak javaslatokat tesz, amelyeket a felek szabadon utasíthatnak vissza, vagy fogadhatnak el. A döntőbíró ezzel szemben kötelező ítéletet hoz. Az egyeztetésnek ez a látszólagos gyöngesége nagy szabadságot biztosít az egyeztető szervnek, hogy javasolhassa mindazokat a rendszabályokat, amelye-

ket alkalmasnak vél a konfliktus kiküszöbölésére. Nem kell tehát az eléje terjesztett konfliktus kereteire szorítkoznia. A döntőbíró viszont nem lépheti túl ezeket a határokat, mert különben hatálytalanítja eljárását. Az említett jellegzetes tulajdonság azonban nagy erkölcsi tekintélyt kíván az egyeztető szerv részéről. A szerző szerint éppen ezért ajánlatos volna módosítani az egyeztető bizottságok jelenlegi szervezetét. A bizottságoknak kizáróan semleges államok polgáraiból kellene alakulniok. Még helyesebb volna azonban, ha a Nemzetek Szövetsége egy «nemzetközi egyeztetőintézet» címmel új világszervet létesítene. Az intézet 15 rendes és 15 póttagból állhatna, akiket a Nemzetek Szövetségének közgyűlése, a nem tagállamok képviselőivel megerősítve, választhatna. A konfliktusba sodródott államok ennek az intézetnek tagjai közül jelölnék ki az egyeztet őket, vagy «in pleno» megbízhatnák az intézetet az egyeztetéssel. Az intézet csak akkor járhatna el, ha egyik, vagy másik érdekelt állam értesítené a konfliktusról. Maga az intézet döntené el azonban, hogy milyen nyilvánosságot adjon munkájának. Ülésezhetnék zárt ajtók mögött, bizalmasan tárgyalhatna a kormányokkal, vagy folyamodhatnék a legnagyobb nyilvánossághoz is, rádió útján felvilágosítva az egész emberiséget az igazságtalanságokról, amivel eredményesen munkálhatná az erkölcsi leszerelést, következésképpen a nemzetközi békét. *M. V.*

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK. 1932. 67. Bd. 5. Heft.

S v e n d R i e m e r : ***Sozialer Aufstieg und Klassenschichtung.*** (Társadalmi emelkedés és osztályrétegeződés.)

Az «Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik» 1932 márciusától kezdve havi folyóirat lett. Szerkesztősége a meggyorsult ütemű gazdasági és társadalmi változásokat akarja aktuális és mégis tudományos cikkekkel nyomon követni. Ez hozta magával, hogy tartalma annyira a közgazdaságtan irányába tolódott el, hogy az utolsó hat számból bennünket csak a fent említett tanulmány által felvetett probléma érdekel közelebbről.

Jelentős ez a kérdés — a társadalmi emelkedés problémája —, mert a különböző politikai eszméknek és magatartásoknak ezzel szemben egyértelmű, félre nem érthető állásfoglalás felel meg, amely viszont a különböző politikai irányzatok ellentéteire vet éles fényt. így a következetes liberalizmus a teljesítményt tekinti az emelkedés alapjának úgy a jelenlegi, a meglévő társadalmi rétegeződésben, mint a jövőt illetően politikai követeléseiben. A marxista társadalomelmélet viszont — mivel csak az osztályok sorsával és funkciójával foglalkozik — az egyéni emelkedési lehetőségekkel szemben hangsúlyozottan közömbös. Az egész emelkedési probléma eddig inkább a statisztika és a politika (esetleg a szociálpolitika) síkján

foglalkoztatta a kutatókat. Látszólag távol is esik a szociológiai szemlélettől. Hiszen az egyént abszolút egyediségében keresi fel, amikor ez átlépi a társadalomgazdasági szerkezet osztályainak és rétegeinek választó vonalait. Ez az átlépés a szociológiát mégis érdekli, ha tipizálódik és a társadalom vagy társadalmi csoportok struktúráját determinálja.

Szerzőnk az emelkedés problémáját a jelenlegi társadalmi rend konkrét terében helyezi el. A társadalmi emelkedés alapja, úgymond mindenkor az intellektuális teljesítmény. Ha eltekintünk a széles társadalmi rétegek számára kevésbbé fontos művészi és politikai emelkedés lehetőségétől, úgy a jelenlegi társadalmi rend általában két emelkedési útvonalat nyit meg: az egyik a gazdasági sikeré, a másik bizonyos irányú készségé. Az elsőn a kapitalista vállalkozó halad, az utóbbi a szakember mesgyéje.

Más és más az emelkedési lehetőség hivatás és foglalkozás szerint. Legnehezebb a bejutás — a társadalmi pozíció átörökítése folytán — a gazdasági legfelsőbb rétegbe, itt is a nagybirtokosokéba. Érdekesen mutatják ezt az alábbi, Németország jelenlegi gazdasági vezetőinek származására vonatkozó adatok.

Jelenlegi gazdasági vezető	szellemi legfelsőbb rétegből származik százalékban	gazdasági legfelsőbb rétegből származik százalékban	közép és alsó rétegből származik százalékban
1. Nagyiparos	13·9	70·9	15·2
2. Nagykereskedő és bankár	17·8	67·2	15·0
3. Földbirtokos (nagybirtokos és nagybérlő) ...	14.8	85·2	—
4. Magánalkalmazott vezető állásban	38·8	36·9	24·3
ezek közül főiskolai végzettségű	40·5	37·2	22·3
5. Önálló mérnök, technikus, vegyész, építész, revizor, szakértő	31·7	34·1	34·2
6. Gazdasági és diplomáciai érdekképviselet ...	42·6	35·0	22·4
Összesen	28·9	51·4	19·7

Látjuk, hogy inkább a 4—6. csoportok útján kerülhet be kívülálló a gazdasági csúcsrétegbe. Elvileg itt a következő alapokon történik az emelkedés: 1. A vállalkozó nagyvállalattá fejleszti ki üzemét. 2. A tehetséges kereskedő felelős pozíciójában kis vállalatnál kitűnik és teljesítménye alapján mint alkalmazott — vállalattól vállalatig — a gazdasági vezetés mind felelősségteljesebb állására emelkedik. 3. A tehetséges vállalkozó üzemét nagyvállalatba olvasztja és itt kerül felelős vezetőállásba. 4. A nagyvállalat tehetséges alkalmazottja tapasztalata folytán vezetői munkakört kap. 5. A tudományos és specializált szakképzettségű szakértő a nagyvállalat vagy szindikátus különleges feladatköreiben dolgozva tárgyismerete és szervezőképessége alapján érvényesül. A modern gazdasági életben az első két eset mindinkább háttérbe szorul (önállóak és alkalmazottak viszonyszámai időpontról-időpontra az utóbbiak javára módosulnak) és az alkalmazott előlépése válik az emelkedés tipikus esetévé. De ritkán úgy,

hogy a nagyvállalat alkalmazottja fokozatosan vezető állásba kerül, mert a sematizált munkakör nem ad lehetőséget a vezetésre való alkalmatosság bebizonyítására. Ezért a nagyvállalatok vezető embereiket inkább kívülről, a kisebb üzemekben vállalkozói munkakört betöltött egyénekből választják ki.

Nézzük most a szellemi felső réteg származás szerinti megoszlását. Ha itt eltekintünk az ugrásszerű emelkedést biztosító politikai és művészi pályafutásoktól, úgy ez a réteg is az esetek több mint felében önmagát egészíti ki. A fennmaradó hányad felerészben a gazdasági felső rétegből, másik felében a közép és alsó néposztályból toborzódik.

Nem mulasztja el szerzőnk, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók származásának és számának fejlődését s alakulását is figyelemmel kísérje. A németországi főiskolások 1931-es adatok szerint átlagban 36.6%-ban felső, 56.7%-ban közép és 5.9%-ban alsó rétegből származnak. Egyes szakoknál nagy eltérések vannak ezektől az átlagoktól. így különösen a katholikus teológusok (ezek közül csak 8.7% felső réteghez tartozónak a gyermeke), továbbá a különböző tanügyi pályát választottak származnak az átlagon jóval felül közép és alsó rétegből. A középosztályt illetően átlagon felüli az innen származó fogorvos, építész- és kultúrmérnökjelöltek aránysáma. Ezzel szemben a társadalmi felső réteg átlagon felül foglalja el a jog- és államtudomány, valamint az orvostudomány padjait. *V. Gy.*